

Keyifli Okumalar Dileriz

Binlerce kategoride milyonlarca PDF e-kitap, ders kitapları, dergiler ve romanlara platformumuz üzerinden ücretsiz ulaşabilirsiniz.

RESMİ WEB SİTEMİZ

<https://rantey.org>

Yedek ve Duyuru Kanallarımız

Sitemize erişim engeli gelmesi veya adres değişikliği durumunda aşağıdaki kanallardan güncel giriş adresine erişebilirsiniz:

- Telegram: <https://t.me/birkitapbir>
- WhatsApp Kanalımız : <https://whatsapp.com/channel/0029VbDHv8uE50Us4lvMoc0Y>

medya, iktidar, ideoloji

derleyen ve çeviren: mehmet küçük

Bilim ve Sanat

Ücretsiz PDF Kitap Arsivi - <https://rantey.org>

Medya, İktidar, İdeoloji

Mehmet Küçük (1962-2002) 1987 yılında ODTÜ Sosyoloji Bölümü'nden mezun olduktan sonra, 1989'da Ankara Üniversitesi İletişim Fakültesi Gazetecilik Bölümü'ne araştırma görevlisi olarak girdi. "1949-1950 Yıllarında 'Demokrasi'nin (Demokrat Parti'nin) Oluşum Süreci ve Siyasal İletişimin İşlevi" başlıklı teziyle 1991'de yüksek lisansını tamamladı. Akademik dünyanın çıkara dayalı iktidar ilişkilerine bir tepki olarak, doktora tezini tamamlamadan 1999 yılında üniversiteden istifa etti. Bütün bir yaşamını adanmış düşünce metinleri çevirme işine tüm gücüyle, tamzamanlı olarak geri döndü. Bu tür metinlerin, bu topraklarda bilgi üzerine iktidar uygulayan odakların işini güçleştireceğine yürekten inandı. Kısa yaşamına iki kapsamlı derleme, pek çok önemli çeviri ve az sayıda olsa da nitelikli yazı sigdırdı.

Derlemeleri: *Modernite Versus Postmodernite* (Ankara: Vadi, 1993, 1994, 2000); *Medya, İktidar, İdeoloji* (Ankara: Ark, 1994, 1999; Bilim ve Sanat, 2005).

Başlıca Çevirileri: *Ablâk ve Modernlik*, Ross Poole, İstanbul: Ayrıntı, 1993; *Olumsuzluk, İroni ve Dayanışma*, Richard Rorty, İstanbul: Ayrıntı, 1995 (Alev Türker'le ortak çeviri); *Nietzsche'nin Dansı*, Georg Stauth ve Bryan S. Turner, Ankara: Ark, 1995; *Postmodernizm ve Tüketim Kültürü*, Mike Featherstone, İstanbul: Ayrıntı, 1996; *Max Weber ve Kültür Sosyolojisi*, Ralph Schroeder, Ankara: Bilim ve Sanat, 1996; *Bilim ve İktidar*, Federico Mayor ve Augusto Forti, Ankara: TÜBİTAK, 1997; *Postmodern Teori*, Steven Best ve Douglas Kellner, İstanbul: Ayrıntı, 1998; *Toplumsalın Sökünü: Yapıbozuncu Bir Sosyolojiye Doğru*, Ann Game, Ankara: Dost, 1998; *Modernizm, Evrensellik ve Birey*, Şeyla Benhabib, İstanbul: Ayrıntı, 1999; *Topluluğun Simgesel Kuruluşu*, Anthony P. Cohen, Ankara: Dost, 1999; *Postmodernizmin Yanılsamaları*, Terry Eagleton, İstanbul: Ayrıntı, 1999; *Sanayi Sonrası Toplumdan Postmodern Topluma: Çağdaş Dünyanın Yeni Kuramları*, Krishan Kumar, Ankara: Dost, 1999; *Koloniyalizm/Postkolonyalizm*, Ania Loomba, İstanbul: Ayrıntı, 2000; *Markesizm ve Dil Felsefesi*, V. N. Voloşinov, İstanbul: Ayrıntı, 2001; *Fransız Tarih Derinliği: Annales Okulu*, Peter Burke, Ankara: Doğu Batı, 2002; *Weber'in Metodolojisi*, Fritz Ringer, Ankara: Doğu Batı, 2003.

Ayrıca Mehmet Küçük'ün ardından, felsefeci Doğan Özlem'in önderliğinde –belki de ülkemizde ilk kez bir “çevirmen” için– bir armağan kitabı yayımlandı: *Mehmet Küçük'e* (Ankara, Doğu Batı, 2003).

Medya, İktidar, İdeoloji

der. ve çev. Mehmet Küçük

yayıma hazırlayan: Sarp Erk Ulaş

kapak tasarımı: Mustafa Okan

dizgi: Erkil Özkıyacı

baskı: Ertem Matbaası– 4180711

ISBN 975-7298-67-0

© Bilim ve Sanat

birinci basım: Ark, Ankara, 1994

ikinci basım: Ark, Ankara, 1999

üçüncü basım: Bilim ve Sanat, Ankara, 2005

Bilim ve Sanat Yayınları

Selânik Cad. Tankut İş Merkezi

No: 82/36 Kızılay 06650, Ankara

Tel: (0312) 4175901 Faks: (0312) 4193508

e-posta: bilgi@bilimvesanat.com

Ücretsiz PDF Kitap Arsivi - <https://rantey.org>

Medya, İktidar, İdeoloji

Derleyen ve Çeviren
Mehmet Küçük

Bilim ve Sanat

YAYINCININ NOTU: Bu kitabı ve daha pek çok nitelikli kitabı dilimize kazandıran, 2002 yılında yitirdiğimiz sevgili Mehmet Küçük'ü saygıyla anıyoruz.

“ARK TAYFASI”NIN NOTU: *Medya, İktidar, İdeoloji*'nin 1994 Nisan'ında Ark Yayınevi'nin ilk kitabı olarak yayınlanmasıyla birlikte yayıncılık maceramız da başlamış oldu. Mehmet bu kitabıyla bizi yayıncılık işine (her ne kadar kimi zaman aramızda “yayıncılık belası” diye ansak da...) sokmakla kalmadı, gerek kitap önerileriyle gerekse bizzat çevirdiği kitaplarla hep destekledi. Onu saygıyla ve özlemle yâd ediyoruz.

“Aslında Mehmet Küçük'ü anlamayı denemek, bir biçimde son dönem Türk entellektüel tarihini, gelişimini doğru yorumlamayı da beraberinde getirmektedir.”

Kurtuluş Kayalı

(“Türkiye’de Sosyal Bilimin Haşarı Çocuğu Olma Yolundaki Bir Cevval Adamı Anlamayı Denemek”, *Mehmet Küçük’e*, s. 45)

Kaynakça bilgisi:

Mehmet Küçük (der. ve çev.), *Medya, İktidar, İdeoloji*, Bilim ve Sanat, Ankara, 2005, 430 sayfa.

İÇİNDEKİLER

Derleyenin Sunuşu	9
İkinci Basım Vesilesiyle	13
“Eleştirel”in Geri Dönüşü ve Radikal Muhalefetin Meydan Okuyuşu: Eleştirel Teori, Kültürel Çalışmalar ve Amerikan Kitle İletişimi Araştırması	15
[HANNO HARDT]	
Toplum İncelemelerinde İletişimin Yükselişi	16
<i>Pragmatizm</i>	17
<i>Eleştirel Perspektif ve Toplumsal Reform</i>	21
<i>İletişim Anlayışı</i>	25
Bilimcilik Çağı	27
<i>Yönetimsel ve Eleştirel Perspektifler</i>	30
Eleştirel Perspektif	38
<i>Eleştirel Teori</i>	41
<i>Habermas</i>	46

<i>Pragmatizmin Kalıcılığı</i>	50
<i>İngiliz Kültürel Çalışmaları</i>	51
<i>Kültür ve İdeolojiler</i>	52
<i>İzleyicinin Yükselişi</i>	54
<i>Amerikan Kültürel Çalışmaları Üzerindeki Tesir</i>	55
<i>Sonuçlar</i>	61

İdeolojinin Yeniden Keşfi: Medya Çalışmalarında Baskı Altında Tutulmanın Geri Dönüşü	73
[STUART HALL]	

‘Rüya Gerçekleşiyor’: Çoğulculuk, Medya ve Bütünleşme Söyleni	73
Sapkınlar ve Oydaşma	81
Eleştirel Paradigma	86
Kültürel Envanterler	87
Anlamlandırma Siyaseti	90
Yapıların Tarihselleştirilmesi	96
Gerçeklik Etkisi	99
Dilde Sınıf Mücadelesi	102
Hegemonya ve Eklemlenme	106
Toplumsal Formasyonda İdeoloji	111
‘Oydaşmanın Yansıtılması’ndan ‘Rızanın Üretimi’ne	115

Feminist Teoriler ve Medya Çalışmaları	123
[H. LESLIE STEEVES]	

Feminist Teoriler	125
Radikal Feminizm	126
Liberal Feminizm	132
İçerik Analizi	134
Tarihsel Çalışmalar ve Medya İşlemcilerine Dair İncelemeler	138
Etki Çalışmaları	~~139~~
Marksist ve Sosyalist Feminizm	143
Sosyalist Feminist Araştırma	151

Psikanaliz ve Metin Analizi	154
Kültürel Çalışmalar	159
Kurumlara Dair Kültürel Çalışmalar	167
Sonuçlar	168
Kültür, Medya ve “İdeolojik Etki”	191
[STUART HALL]	
Tarihsel Maddecilik, Kültür ve İdeoloji	191
Birbiriyle İlişkili Üç ‘Tahakküm’ Kavramı	212
İdeoloji, Başat Kapitalist Düzen İçin Ne Yapar?	219
Frankfurt Okulu'nun Kültür Analizi	235
[THOMAS KROGH]	
Frankfurt Okulu'nun İlk Yıllarında Kültür Kavramı	235
Frankfurt Okulu'nun Gelişimi	239
Adorno'nun Erken Dönemindeki Felsefesi	241
Adorno'nun Kültür Endüstrisi Teorisi	244
Eleştirel Çalışmalar: İdeoloji Teorisinden	
İktidar/Bilgiye	255
[DAVID J. SHOLLE]	
İdeoloji Teorisindeki Karışıklıklar	258
<i>Klasik Yaklaşımlar</i>	260
<i>Kültürel Marksist Yaklaşım</i>	262
<i>Yapısal Marksist Yaklaşım</i>	264
<i>Eleştirel Teori Yaklaşımı</i>	267
İdeoloji Eleştirisi: Sınırlar ve Yanılsamalar	269
İdeoloji ve Televizyon	277
<i>İdeolojik Pratiğin İşlevleri</i>	278
<i>İktidar/Bilgi</i>	284
Eleştirel Kitle İletişimi Araştırması ve Medya Etkileri:	
Yok Olan İzleyici Sorunu	295
[FRED FEJES]	

Söylemin Yapıları ve İktidarın Yapıları	315
[TEUN A. VAN DIJK]	
İktidarın Analizi	316
Söylemin Denetimi ve Söylemsel	
Yeniden Üretim Tarzları	319
Bilişsel Denetim Stratejileri ve	
İdeolojik Yeniden Üretim	322
İktidar ve Söylemin Analizi	327
Söylemdeki İktidar: Bir Özet	333
Sonuçlar	359
Kitle İletişimi Araştırmasında Yeni Revizyonizm:	
Bir Yeniden Değerlendirme Çabası	377
[JAMES CURRAN]	
1975 Yılı Öncesinde Çoğulcu ve Radikal Araştırma	
Gelenekleri Arasındaki Kutuplaşma	378
Revizyonist İktidar Modelleri ve İdeolojik Temsil	381
Medya Örgütlerine Dair Revizyonist Açıklamalar	385
İzleyici Alımlamasına Dair Revizyonist	
Değerlendirmeler	388
Çark Yeniden mi Keşfediliyor?	390
Medya Etkilerine Dair Revizyonist Modeller	396
Süreklilik ve Süreksizlik	399
Revizyonizmin Kültürel Değeri Takdir Edişİ	400
Geriye Bakıldığında	404
İletişim, Modernlik ve İnsan Bilimleri	413
[GRAHAM MURDOCK]	
Medyadan Modernliğe	413
İletişim ve Modernliğin Oluşumu	415
Epistemolojik Sorular: Ampirisizmden Gerçekçiliğe	421
Yapı ve Eylem Arasındaki İlişkileri	
Yeniden Düşünmek	424
Modernliğin Ötesi mi?	425

Derleyenin Sunuşu

Türkiye’de son birkaç yıl içerisinde medyanın hem nicel artışına tanık olduk hem de “kitleleri güdüp yönlendirme gücünün” artan eleştirisine. Aydın, adı üstünde, evrensel hakikatleri halkı, ulusu, milleti ya da sınıfı adına arayacak ve o hakikatlerden hareketle halkının, ulusunun, milletin ya da sınıfının (kendiliğinden ve kendi başına farkında olmadığı) çıkarları doğrultusunda “varolan”ın, “yerleşik kuruluş”un eleştirisine soyunacaktır ya, medyanın bu faaliyetin dışında olması asla düşünülemez elbet. Hele bir de medya, skandalların ve kamuoyu yoklamalarının sağladığı malzemeyi dayanak yaparak “yeni siyaset”in en önemli faillerinden biri konumuna gelmişse, bu eleştiri alabildiğine pervasız olacaktır. O kadar ki, başka birçok konuda geçmişte gırtlak gırtlığa gelmiş, bugün de bir kıvılcımla gelmeye hazır söylemsel konular ve hamleler, medyanın siyaseti “ucuzlaştırması”, bir “gösteri”ye dönüştürmesi, “bayağı” estetik yargıları ve söylemsel oluşumları yayması, aksi takdirde başka türlü, aydınların ve eleştircilerin üzerinde aşağı yukarı anlaşılabilecekleri tarzda düşünecek ve eylemde bulunacak “kitleleri yönlendirmesi” vb. karşısında hep bir ağızdan ateş püskürmekte, gayette uyumlu bir melodi çınlatmakta herhangi bir sakınca görmüyorlar.

Bunun nedenini sormak çok mu garip kaçacaktır? Hani, “var olan”ın karşısında sorulacak sorularla araya bir “mesafe” konulması “eleştirelilik”in ilk koşulu değil miydi? “Var olan” sadece medyanın söylemsel işleyiminin içeriği ve koşulları mıdır? Aydınlar ve eleştirciler sahiden anadamarın, *mainstream*’in “dışında” olmalarını neye borçludurlar? Aydınların ve eleştircilerin oluşturdukları *mainstream*’i ne yapacağız? Güya, dünya ve ahiret biraraya gelemeyecek söylemsel oluşumların taşıyıcıları ve destekçilerinin, medyanın “kitleleri güdüp yönlendirmesi”ne karşı çıkmak konusunda aralarında en küçük bir ayrım çizgisi kalmayacak denli ahenkli bir *seçkin ses* ortaya koymalarının hikmetinden sual olunmayacak mı? Belli bir toplumsal formasyonda bir tane anadamar ve yalnızca bir tane de “dışarı” mı vardır? Eğer öyleyse, “dışarı”yı, farklılıkları silecek şekilde homojen bir eleştirelilik kılan o tanımsız “mesafe”nin hesabını kim verecektir?

Ya aydınlar ve eleştiriciler ordusuyla arasına bir mesafe koymaya çalışan girişimleri ne yapacağız?... Ne?

Aslında, “içindekiler” kısmından rahatça görülebileceği gibi, bu derlemedeki yazılar doğrudan doğruya bu soruları tartışmıyor elbet. Gelgelelim, buraya kattığım yazıları okudukça ve bunların içerdiği tartışmaları bizzat içinde bulunduğum ortamla tokuşturdukça aklıma takılan dolaylı sorulardan yalnızca birkaçını öncelikle sıralamak istedim. Bu öncelik her şeyden önce bir noktanın altını çizmeyi amaçlıyor: İletişim ya da medya çalışmaları denen alan, sosyal psikolojik “uyarım-tepke” (stimulus-response) modelinin türevleriyle tanımlanamayacak denli melez, yani heterojen, yani zengindir. Her heterojen, kurucu BABASI belirsiz (bence belirsiz elbet, yoksa bu alan için de birtakım dölleyiciler saptanmaya çalışılmıştır –başta Lazarsfeld olmak üzere) söylemsel oluşum gibi iletişim çalışmaları alanı da özellikle günümüzde ele avuca gelmek istemezcesine bir görünüm sergiliyor. Ülkemizde, bu zenginliğin genel olarak görmezden gelinmesine karşı çıkılması gerekir. Bu zenginliğin “kitlelerin güdü-lüp yönlendirilmesi”, “yanlış bilinç” “kültür emperyalizmi” vb. kavramların indirgeyici, homojenleştirici, totalleştirici kısırlığına da kurban edilmemesi gerekir; tersinden bir kayıtsızlığı, ilgisizliği, “her şey uyar”ı yerleştirmeksizin elbette! Bu, riske girmek demektir, daha rafine kavramlarla iş görmeye çalışmak demektir. Bu, “mesafe” koyma çabasının, mesafeyi koyan öznenin heterojenliğinden ötürü nihai ve tükenebilir olamayacağının farkında olmak demektir. Saçma gibi gelecek ama eklemeliyim: Bu *farkındalığın* da *hiçbir şeyi* önceden *garantileyemeyeceğini* *bilmek* demektir.

Bu derlemedeki yazıları biraraya toplayan itki budur. Ama bu itkinin sonda yer aldığını, başlangıçta hiçbir şey olmadığını belirtmeliyim. Başlangıç. 1988 yılında A.Ü. Basın Yayın Yüksek Okulu’nun Gazetecilik Bölümü’ne araştırma görevlisi olarak kabul edilmiştim. Yüksek lisans ve doktora programındaki çeşitli derslerde çeşit çeşit makaleler ve kitaplar okunuyor ve tartışılıyordu. Zengin bir literatür vardı İngilizcede. Bunların hiç değilse küçük bir bölümünü olsun Türkçe okuyanlara sunmak istedim. Sholle’yi çevirmiştim ilkin, 1989 yılında. Sonra, Fejes’i ve Hall’u falan derken *Öğretisiz ve Fıkıksız Altın Makaleler* birkakti. Bunları bi-

riktirirken, önümde, daha önce bu konuda Ünsal Oskay*, Korkmaz Alemdar ve Raşit Kaya** ve Yusuf Kaplan*** tarafından yapılmış derlemeler duruyordu. Onları örnek aldım. Onlara bir ek ve müdahale olsun istedim. Medya eleştirisinin ucuz ve ucuzlaştırıcı yönelimine küçük bir set daha çekilmesi, medya çalışmaları alanının melez doğasının vurgulanması ve hiç kimse kusura bakmasın, postmodernizm tartışmalarının medya çalışmalarını gayet yakından, yakından ne kelime, tam omurgasından ilgilendirdiğinin birazcık olsun işlenmesi (yargısına katılmadığım Murdoch'ın yazısına dikkat!). İşte, bu biriktirip biraraya toplama sürecinde oluşan derlemede bunları amaçladım. Aslında kitabın *okuyanlara* çok daha önce ulaşması gerekiyordu. Derlemeye girmesi gereken son makalenin çevirisi Temmuz 1993'de hemen hemen bitmişti. Ağustos ve Eylül 1993'deki, *yenik düştüğüm zorunlu olumsuzlukların* neden olduğu kopukluğu Ekim ayında telafi etmiştim. Ama bu kez de yayınevi sorunu başgöstermişti. Şimdi, iyi ki başgösterdi demekteyim. Bir söz vardır ya, "geç olsun da güç olmasın" diye, "hayırlısı" diye; öyle oldu.

Olmuş ya da olmamış diyecek olanlar yine, *okuyanlardır* elbet. Ama burada bir noktayı önemle belirtmeliyim. Hepsi bu değil. Ne postmodernlik-modernlik tartışmasında, ne de medya çalışmaları konusunda hepsi bu. Üniversitede kaldığım ve sağlığım elverdiği sürece bu konulardaki çevirilere devam etmeye, gerek bizzat yaparak gerekse yapılmasına her fırsatta vesile olmaya çalışarak, kararlıyım. Yeter ki bu konuda ihtiyaç olsun. Olduğunu da hissediyorum.

Bu çalışmanın içerdiği emeği, yazılarını *Edebiyat Dostları*'ndan bu yana izlediğim (ve şu an'a kadar yüzünü görmediğim) Hüsamettin Çetinkaya'ya ve o güzel sesiyle beni mest eden (özellikle "ayiyayay" nidasıyla) Sertab Erener'e adıyorum.

Mehmet KÜÇÜK
Ankara, Bahçelievler, Mart 1994

**Kitle Haberleşmesi Teorilerine Giriş. Seçilmiş Parçalar*. Ankara: A. Ü. BYYO Yay. 1985 (üçüncü basım).

***Kitle İletişiminde Temel Yaklaşımlar*. Ankara: Savaş Yay.. 1983.

****Enformasyon Devrimi Efsanesi. Modernleşme Kuramı ve Uygulamalarının Eleştirisi*. Kayseri: Üçüncü Dönem Kitap Arsivi - <https://rantey.org>

İkinci Basım Vesilesiyle

Yayınlanma Tarihi: 2010, 2011, 2012, 2013, 2014, 2015, 2016, 2017, 2018, 2019, 2020, 2021, 2022, 2023, 2024, 2025

Bundan dört yıl önce, Batı'da İkinci Dünya Savaşı sonrası oluşan *Zeitgeist*'in şemsiyesi altında yapısalcılıktan yeni-Sol'a ve psikanalize kadar birçok damardan beslenen ve medya etrafında dönen tartışmalardan bir nebze olsun *haberdar* olmak için illaki İngilizce bilmek gerekiyordu. Dahası, dört yıl önce, birkaç İngilizce makalenin okunulmasından edinilen *malumatla* medya incelemeleri alanında uzman kesilen insanlara rastlamak kural dışı, şaşırtıcı bir durum değildi. Çünkü dört yıl önce yayın dünyası bugüne göre tam bir çöldü, hiç abartısız bir çöl –istisnaların, arada sırada damlayan muslukların sulamaya yetmediği bir çöl. *Medya İktidar İdeoloji*, bu çöle, bedavacılığa, kolaycılığa bin bir küfür eşliğinde itiraz etmenin, katlanamamanın doğurgusuydu. (Tüm itirazların amatörlükten ödün vermeksizin, karşı çıkılan kolaycılığın bir ayna-imgesi haline gelmeksizin yapıldığını vurgulamak gerekir mi?) Ve bugün karşımızda çok cılız da olsa akan bir çay var. Dört yıl sonra ikinci basım yapılıyor yapılmasına, ama esasen ikinci basım yapılmasa da, Stuart Hall'un yeni-Sol medya araştırmaları açısından artık birer klasik olmuş yazıları dışında, *okuyanların* pek bir kaybı olmazdı. Çünkü bu derlemenin ardından çok daha iyileri, çok daha özenlileri üretildiği gibi, medyayı konu edinen münferit kitaplar da çoğaldı. Çünkü *Medya İktidar İdeoloji*, tıpkı *Modernite versus Postmodernite* gibi, emsal oluşturdu, yol gösterdi, cesaret verdi, meydan okudu. Bugün bunun onurunu, kimsenin bahşetmesini beklemeksizin, kendi kendime verip cebime koyuyorum –desteğini uzaktan da olsa eksik etmeyen kadirşinas insanlara bir kez daha gönül dolusu bir selam göndererek, elbette.

Derlemede yer alan tercümeler ikinci basım için yeniden gözden geçirildi. Bilhassa Hanno Hardt'ın tercümesi yer yer o kadar kötü olmuş ki, bu yüzden birinci basımın okuyanlarından *özür* dilesem yeridir. Ve *diliyorum* da. Ama ne yaparsınız, entelektüelliği ilkokul mezunu babanızın evinden getirme imkanınız olmayınca, topallayan, aksayan yanlarınız normalden biraz fazla oluyor elbette. Düz asfalt şöyle dursun, çakıllarla değil, kocaman kayalarla dolu uzayıp giden bir yola düşünce, *çakallara* vem ol-

ma ihtimaliniz artıyor elbette. Yem olmamayı becerseniz bile çok kirleniyor, çok yaralanıyor, çok kanıyorsunuz –acıyla debelenirken de zaman zaman yönünüzü şaşırıp çok hata yapıyorsunuz elbette. Bu konuda elimden bir şey *gelmedi, gelmiyor, gelmeyecek* –gelmesini dilemem de!

Neyse, sonuç itibariyle tercümelerin tümü bu basım için gözden geçirildi. Bu kez biraz daha az kusurlu bir ürünün ortaya çıkacağını umuyorum. Ayrıca, o dönemde her nasılsa atladığım*, Frankfurt Okulu’nun, bilhassa da anlaşılması öbür mensuplara göre biraz daha zor olan Adorno’nun kültür analizine yoğunlaşan bir makalenin tercümesini bu basıma ilave ederek, birinci basımdaki eksik ve hatalardan ötürü fiilen özür dilemiş oldum.

Bu vesileyle, dört yıl önceki çöl ortamında, tercümenin aksayan yanlarına ses etmeyerek katkısını öne çıkaran özenli ve kapsamlı bir yazı kaleme aldığı yetmezmiş gibi, bir de kitaptaki hataları tek tek işaretleyip yayınevine bildiren Dilek Beybin Kejanlıoğlu’na bir kez daha teşekkür ederim.

Derlemenin en az bir dört yıl daha belli bir işlevi yerine getireceğine inanıyorum. Ama bu derlemenin kapsamı özelinde *en büyük dileğim*, Batı’daki yeni-Sol medya araştırmalarının temel kitaplarının (başta Stuart Hall ve çalışma grubu olmak üzere) bir an evvel Türkçe’ye aktarılaraq *bu derlemenin tamamen işlevsizleşmesi, tamamen gereksizleşmesidir*. Bunu kendisine görev bilip yerine getirecek olanları şimdiden selamlıyorum.

Mehmet Küçük
Ankara, Eryaman, Ekim 1998

* Hikayesi uzun olduğu ve Türkiye’nin yıllardır yaşamakta olduğu bunca musibetin ortasında gerçekten önemsiz ve münasebetsiz kaçtığı için üstünde durmaya gerek yok. Yalnızca, bu atlamanın, derlemede yer alan her makalenin, içinde bulunduğum ortamın tikel bir boyutuna gösterilen tepkiyle seçilmiş olmasından kaynaklandığını belirtmek istiyordum.

“Eleştirel”in Geri Dönüşü ve Radikal Muhalefetin Meydan Okuyuşu: Eleştirel Teori, Kültürel Çalışmalar ve Amerikan Kitle İletişimi Araştırması

Hanno Hardt

Sorun, kaçınılmaz olarak bir taraf olacağımızdan, taraf olmamızın gerekip gerekmediği değildir: sorun daha ziyade kimin tarafında olacağımızdır.

–Howard S. Becker (1967)

İdeolog olarak entelektüel sınırsız bir kuşku, hınç ve güvensizlik konusudur.

–Richard Hofstadter (1962)

Eleştiri, tanımı gereği yargıyı içerir ve tarihsel olarak etkin olmasını sağlayan da tarafsızlığından daha çok yanlılığıdır.

–Robert Morss Lovett (1973)

Bu yazıda kitle iletişimi araştırmalarının gelişimini sunarken esas aldığım kerterizi belirleyen sorun, Amerika kaynaklı toplum teorilerinin özgül tarihsel bağlamı içinde yer alan toplumsal ve siyasal düşünceler arasında sürüp gitmekte olan bir düşünsel alışverişin ve Marksist bir perspektifin sunduğu yeni meydan okumanın sonucunda boy veren teorik inşaları uyarlama ve bütünleştirme sorunudur. Bu sorun bağlamında, biçimlenişinde pragmatizmin ve pozitivistik bir toplum bilimi pratiğinin etkin olduğu ABD kaynaklı kitle iletişimi araştırması literatüründe ortaya çıkan “eleştirelilik” düşüncesi ile daha yakın bir tarihte ABD dışında başka yerlerdeki Marksist eğilimler içinde, bilhassa Eleştirel Teori ve İngiliz Kültürel Çalışmaları kapsamında ifade edilen “eleştirelilik” düşüncesi üzerinde duracağım.¹ Nitekim, “eleştirel” terimi, bilimin gelişmesi ve endüstrileşmenin etkileriyle 19. Yüzyılda ortaya çıkan toplumsal eleştirinin yükselişini anlatmaktadır. Toplumsal sorunların çözümüne bilimsel bir yakla-

¹ Bu yazıda İngiliz Kültürel Çalışmaları ve Eleştirel Teori, özgül düşünce okullarına göndermeler olarak ayrı başlıklar altında ele alınmakta.

şım olarak toplumsal eleştirinin, genellikle sosyalizmle ve Marx'ın siyasal ekonomi eleştirisiyle bağlantılandırılrsa da, toplumun ıslahını amaçlayan farklı teorilerin içinde yeşerdikleri toplumsal ve kültürel bağlamlarda değerlendirilmesi gerekir. Buna benzer biçimde, kültür fikri de geniş anlamıyla yorumlanmalı ve dolayısıyla insan varoluşunun toplumsal bağlamına gönderme yapacak şekilde kullanılmalıdır.

Nitekim, son yıllarda kültür incelemeleri, toplumsal düzenin ayakta tutulmasında medya ve iktidar arasındaki ilişkilerin rolüne ağırlık verilen, medyaların kendi aralarında ve içlerinde ortaya çıkan mücadele süreçlerinin ve ideolojik temsillerin araştırıldığı kitle iletişimi çalışmaları da dahil olmak üzere birçok akademik disiplinin ilgi alanına girmiş bulunmaktadır. Toplumun önemli bir boyutunu oluşturan medya ve iletişim konusunda alternatif bir açıklamaya duyulan ihtiyaç, kültürün ve kültürel dışavurumların önemine dikkati çekmenin yanı sıra, daha önceleri Amerikan toplum bilimleri içerisinde eleştirel bir kültürel gelenekle, karşılaşmalar olmuştur da, uygun bir alternatif olarak İngiliz Kültürel Çalışmalarının² ortaya koyduğu eserlere yönelmektedir.

TOPLUM İNCELEMELERİNDE İLETİŞİMİN YÜKSELİŞİ

Birleşik Devletler'in düşünsel tarihi boyunca Avrupalı düşüncenin, özellikle İngiliz ve Kıta felsefesinin Amerikan zihniyetinin gelişimi üzerinde sürekli bir etkisi olmuştur. Aslında, bir Amerikan felsefesi olarak pragmatizmin yükselişi, "Amerikan zihniyetinin tezahürlerinden oluşan öbeğin Avrupa'dan göç eden eski bağlılıkların ve düşüncelerin yerel uyarlanımları, yolculukları ve

Metin içinde zikredilen malzemeye ek olarak şu kaynaklar Kültürel Çalışmalar'a dair bir perspektif edinebilmek için özellikle yararlıdır: Colin Sparks (1977-1987), Stuart Hall (1979, 1980b, 1980c, 1982), Raymond Williams (1980), Larry Grossberg (1983) ve Richard Johnson (1983). Kültürel Çalışmalar'ın Birleşik Devletler'deki kültürel ve tarihsel çalışmalar üzerindeki etkisi *The Radical History Review* (C.19, Kış 1978/79) sayısında "Marksizm ve Tarih. İngiliz Katkısı" başlığı altında belgelenmiştir. Daha yakın bir tarihte *Journal of Communication Inquiry* (1986, C.10, s. 2) Stuart Hall'a, yayınlarının bibliyografyasını içeren özel bir sayı ayırdı. *Totalite* kavramının ve günümüz Batı Marksizminin tarihsel olarak gözetildiği bir kitap çarşıma -<https://krantey.org> Ücretsiz PDF Kitap Arşivi -<https://krantey.org> Jay (1984).

geçişlerinin sonucu olduğu"nu (Thayer, 1973: 228-229) gösteren canlı bir örnek sunar. Bu yüzyılın başındaki teorik söylem, var olan felsefi geleneğin bir eleştirisini içerdi; eski ortodokslerden bir kopuşla çakıştı ve klasik-dinsel bir perspektifin egemenliğinin yerine reformist-bilimsel bir konumu geçirdi.

Pragmatizm

Aslında, Amerikan pragmatizmi ahlak ve bilim arasındaki bir uzlaşımın (James), soruşturmacılar topluluğunun önceliğine dayanan bilimsel bir pratiğin benimsenmesinin (Peirce) ve zihnin davranışsal bir yorumuna dayalı olarak düşünce ile gerçekliğin pratik niteliğinin anlaşılmasının (Dewey, Mead) peşinde koştu. Bununla birlikte, toplumsal ve bilimsel bilginin yeni bir temeli olarak pragmatizmin çekiciliği Dewey'nin (1931) "handiyse devrimci" nitelikteki şu önerisine dayandı: "Pragmatizm... kendisini tarihsel ampirisizmin bir uzanımı olarak sunar, ama şu temel farkla ki, önceki fenomenler üzerinde değil, sonuçsal fenomenler üzerinde ısrarlıdır; önceller üzerinde değil, eylemin imkanları üzerinde ısrarlıdır. Ve görüş açısındaki bu değişme, sonuçları bakımından handiyse devrimcidir" (1931: 24). Bu türden bir 'uyarlanımlar ve geçişler' tarafından üretilen iletişim düşüncesi toplum bilimleri literatüründe yüzeye vurduğu zaman, bu, modern felsefedeki Kartezyanizme karşı toplumsalın "*asıl* kapsamlı felsefi kategori" (Bernstein, 1967: 133) haline geldiği yeni bir konum geliştirmek için mücadele eden felsefi bir hareketi yansıttı.

Pragmatistler arasında Dewey'in toplumsala duyduğu ilgisi-ne, topluluğun merkezi önemine olan inancına ve demokrasinin işleyişlerine olan bağlılığına dayalı olarak kaleme aldığı toplumsal sorunlar üzerine verimli yazıları, toplum bilimciler arasında toplumsal sorunlara duyulan ve gitgide artmakta olan ilgiye teorik bir bağlam sundu. Toplum bilimcilerin faaliyetleri, siyasal ve ekonomik iktidarın giderek artan yoğunlaşmasıyla kurumların ve kolektif faaliyetlerin incelenmesinin toplum bilimsel (social scientific) soruşturma için uygun ve zorunlu bir yönelim olduğunun anlaşılmasından hareketle gelişti. Bu faaliyetler, Amerikan endüstrisinin üretimsel yapısının doğuşunu, üretim ve dağıtım (Veblen),

tarihe ekonomi açısından bir yorum getirme (Beard) ve geleneksel bireysellik ve ahlak düşüncelerinin sosyolojik bir eleştirisini önerme (Small, Ross, Park) çabalarında; Amerikan tarzı hayatın kaba gerçekliğine dair ulaştıkları kavrayışı serimleme ve başkalarıyla paylaşma yolundaki bir çabada sonuçlandı. Bu soruşturmalarda vurgulanan nokta, toplumsal süreçler ve mükemmel bir demokrasiyle özdeş olacak mükemmel bir toplum beklentisiydi.

İletişim sürecine dayanan bir kültür ya da toplum anlayışının mevcut olmasından ötürü, iletişim nosyonu öncelikli bir teorik sorun ve demokratik bir toplumun başarısının bir ölçütü haline geldi. Aslında, George Herbert Mead'e göre ideal bir toplum "insanları birbirleriyle ilişkilerinde o kadar yakın olarak biraraya getirir, zaruri iletişim sistemini o kadar eksiksiz geliştirir ki, kendi özel işlevlerini icra eden bireyler, etkiledikleri insanların tutumunu kendi tutumları gibi görebilirler" (1967: 327). Kendi çalışmasında benliğin (self) iletişim yoluyla nasıl ortaya çıktığını tanıtlamaya (demonstrate) girişen Mead'e göre, böylesi mükemmel ve ideal koşullarda "her bireyin topluluk içinde olmasından ötürü doğduğunun farkında olduğu, kendi sorumluluğunu yerine getireceği... türden bir demokrasinin var olacağı" (327) aklı yatkındı. İletişimin her zaman "başkasına katılma"yı (253) içermesinden ötürü, iletişimin sorunları ve bir anlamda demokrasinin sorunları "bunu mümkün kılan bir topluluk örgütleme"ye (327) dair bir soru olarak kaldı. Bu nosyonlar Dewey'in (1925) iletişime dair şu değerlendirmesiyle ilişkiliydi: İletişim "emsalsiz olarak araçsal ve emsalsiz olarak erekseldir. İletişim, bizi olayların bunalımcı baskısından serbestleştirmesi ve anlam taşıyan eşyalardan oluşan bir dünyada yaşamamızı mümkün kılmasından ötürü araçsaldır. Bir topluluk açısından değerli olan nesneleri ve sanatları bir paylaşma olarak, anlamların zenginleştirildiği, derinleştirildiği ve katılım anlamında güçlendirildiği bir paylaşma olarak erekseldir." (169). İletişime dair bu gizemli ve güçlü açıklama demokrasi düşüncesini de kapsıyordu; Dewey'e göre (1966), demokrasi "bir yönetim biçiminden daha fazla" bir şeydi, "gönüllü biraradalığa dayalı bir hayat tarzını, ortak bir iletilmiş tecrübe tarzını" (87) temsil ediyordu.

Böylece toplumun temeli ve demokrasinin işleyişinin zorunlu bir koşulu olarak kabul edilen iletişim, Amerikan kültürü üzerine geliştirilen iletişim teorisiyle birleştirilerek birbiriyle bağlayan ko-

nu haline geldi. Toplum konusunda geliştirilmekte olan bu eleştiri, Amerika'daki yaşamın girdiği yeni çağın teknolojik ve ekonomik sonuçlarının etkisiyle doğan kolektif çıkarları göz ardı etmesi yüzünden demokrasi hakkındaki görüşlere aykırı bir konum işgal eden atomistik birey görüşünün de eleştirilmesini içeriyordu. Aynı zamanda, endüstrileşme ve toplumun hızlı büyümesi, yolunu şaşırmış ve kendisini tanımlamaktan aciz bir 'kamu'nun ortaya çıkmasına yol açmıştı. Dewey (1954) "Büyük Toplumu yaratan makine çağının, bir Büyük Topluluğu yaratmaksızın önceki zamanların küçük topluluklarını işgal etmesinden ve küçük toplulukları kısmen dağıtmasından" (26-27) şikayet etmekteydi. Dewey'in ve öbürlerinin amacı, sonuçta demokratik bir hayat tarzına yol açacak 'makine çağı'nın mükemmelleştirilmesiydi. Bu insanlar "yeni makineleri, ahlaki birliğin önündeki engelleri –cehalet, dar görüşlülük ve sınıflar arasındaki husumet– hesaplayarak tartma aracı olarak" gördüler. "Yeni teknolojinin sınıfsallığın ve yerelliğin sınırlarını aşan karşılıklı bir duygudaşlığın ve rasyonel bir kamuoyunun büyümesini teşvik edeceğine inandılar" (Quandt, 1970: 34). Dewey (1954), katılımları kendilerine toplumda özel bir statü veren toplum bilimcilerin uzmanca araştırma sürecinin böyle bir gelişmeye yardım edeceğini düşünmekteydi. Şunu önermekteydi: "Birçok kimsenin ihtiyaç duyulan araştırmaları yürütmek için gerekli bilgi ve beceriye sahip olması zorunlu değildir; gerekli olan şey bu insanların başkaları tarafından sunulan bilginin ortak ilgilerle bağlantısını yargılama yeteneğine sahip olmalarıdır" (209). Benzer bir konum, toplumda oydaşmaya (consensus) "mümkün en geniş çeşitlilikteki insan çıkarlarını temsil eden bilimciler" yoluyla ulaştırılmasını düşünen Albion Small (1910: 242) tarafından ifade edildi. Nitekim bu dönemin toplum eleştirisi içinde, entelektüel önderliğin, özgül olarak da çeşitli toplumsal çıkarların uzman temsilcileri olarak toplum bilimcilerin siyasal rolünün önemine dair ortaya çıkan bir duyarlılık vardı. Bu duyarlılık sonraki yıllarda, bilhassa kitle iletişimi araştırması kendisini özgül siyasal ve ekonomik çıkarlara göre ayarlayan akademik çevrelerde sağlam bir yer edindikten sonra, çarpıcı biçimde artacaktı.

Toplumsal araştırma üzerindeki siyasal ya da ekonomik denetimin yerlemi ne olursa olsun, iletişim süreci ve toplumsal kurumların rolü *Demokrasi ve Kitle İletişimi* kitabında, toplumsal

ğişme kavramını içeriyordu. Pragmatizm (Darwinciliğin tesiri altında) tedrici değişme, uyarlanma ve sürekliliği vurgulayan bir evrim tanımı tasarladı. Bunun tersine, diyalektik bir evrim tanımı, Trent Schroyer'in önerdiği (1975b: 108-109) gibi süreksizliği, var olan yapıların ani değişmelerini ya da hatta gerileme ihtimallerini kabul ediyordu. Var olan toplumsal yapıların sorunlarını kabul eden pragmatizmin uygulayıcıları, sürekliliğin desteklemesine ideolojik olarak bağlıydılar ve kentsel, endüstrileşmiş bir toplumun ihtiyaçlarına ve gerekliliklerine, çeşitli ıslah önlemlerini savunarak yanıt verdiler. Bunların arasında toplumun ekonomik ve toplumsal adaletsizliklerinin eleştirisine katılan ve maddi kaynakların adil ve insani bir dağılımı için teorik ve ahlaki destek sağlayan Chicago Okulu üyeleri bulunmaktaydı. Sözelimi, yüzyılın dönümü çevresinde 'çatlayacak kadar yiyip içenler ile sömürülenler' hakkında yeni bir ekonomi biliminin dilini konuşan Simon Patten, çok sayıda Amerikalının bolluk koşullarına uyarlanmalarına yardım edilmesi yolundaki bir çaba içinde iletişimin önemini vurgulamıştı. "Patten'ın toplumsal ve ekonomik farklılıkların iletişim ve işbirliği yoluyla azaltılmasına duyduğu ilgi ve açık ihtiyaç, geleneksel siyasal hakları genişleten ve yeni Amerikan çevresine uyum sağlamaya çalışan bireyleri korumak için tasarlanmış ekonomik hakların geliştirilmesiyle sonuçlandı" (Hardt, 1988: 151).

Bunun gibi konumlar, siyasal ve ekonomik kararların kültürel bağlamı ve bu kararların kültürel ve tinsel bir kaynak olarak topluluğun varkalımı üzerindeki etkisine dair giderek gelişen bir değerlendirme sayesinde geliştirildi. Geçmişte, kültür konusundaki Amerikan perspektifi, insana biyolojik bir yaklaşımla eğiliyordu; doğa ve kültür disiplinleri arasındaki farkın vurgulanmasına, Alman geleneğinden daha az özen gösterilmekteydi. Bu gelenek, yüzyılın dönümünden sonra Amerikan toplum bilimcilerini etkilemeye başladı. Toplum bilimcilerin bir kuşağını meşgul eden ve Amerika'nın toplumsal tarihindeki ilerici çağın başlamasıyla birlikte toplumsal fenomenlerin kültürel analizine kayan eğilimin kendisine sağlam bir zemin bulması esnasında bu konum, Spencer'in önerdiği sosyolojik metodların biyolojik önyargılarına karşı sürdürülmekte olan mücadelede yansılır.

Sosyolojik girişimin teorik konumunun Avrupalı ve Amerikalı tesirlerin bir yansıması olarak görülmesi, 19. yüzyılın Birinci Dünya

Savaşı'ndan önce Amerikan düşüncesinde kolektivizmin yükselişiyle, kültür bağlamı sosyolojik girişimin önemli bir boyutu haline gelmişti. Benzer şekilde, toplumsal araştırmanın ortak zemini olarak şu noktayı ısrarla vurgulayarak betimleyen Patten gibi siyasal ekonomistlerin yazılarından bir kültürel-tarihsel yaklaşım ortaya çıktı: "Pragmatizm, sosyoloji, ekonomi ve tarih ayrı bilimler değil, yalnızca aynı olgulara bakmanın farklı yollarıdır... Hepsinin de sonuçları hakikatin nihai sınanması olarak kabul etmeleri gerekir ve bu sonuçlar aynı geniş toplumsal uğraş alanında ölçülür" (Patten, 1924: 264).

Benzer şekilde, Ogburn yaklaşık 10 yıl sonra, "uzmanlaşmaya ve pratik sorunların çözümüne yönelmiş olan eğilimler zaman zaman çatışsalar da... sınır çizgilerinde akışkanlığa doğru bir eğilimin" toplumun ve bilgi arayışının doğasının değişen koşullarından ötürü oldukça fark edilebilir hale geldiğini gözlemlemişti (Ogburn, 1964: 213-214). Böylece toplumsal bir fenomen ve toplumsal sorunların potansiyel bir kaynağı olarak iletişim incelemesi disiplinler sınırlara meydan okudu ve sosyoloji, ekonomi, siyaset bilimi ve psikolojinin yanı sıra felsefe de dahil birçok perspektiften hareketle yapılabilecek araştırmalara davetiye çıkarttı.

Eleştirel Perspektif ve Toplumsal Reform

Toplum bilimi incelemelerinde eleştirel perspektif, toplumsal eylemcilerin ve toplum bilimi girişimi içindeki eleştirmenlerin sık sık hedef aldıkları Amerikan basınının kapsamlı bir analiziyle en açık şekilde ortaya çıktı. Aslında, basının uygun rolüne duyulan ilgi yaygınlaşmış ve bu ilgi gazetecilik eğitiminden basın ahlakına ve basının kapsadığı haberlerin etkilerine dek uzanan makaleler için önemli bir forum olarak hizmet eden *American Journal of Sociology* dergisinde yansıtılmıştı (Yarros, 1889-1900; 1916-1917; Fenton, 1910-1911; Vincent, 1905-1906). Bunun bir sonucu olarak, bilimsel ilgileri ve medyanın Amerikan toplumdaki konumuna dair soruların düzenli ve sistematik bir şekilde ele alınmasına duyulan bariz reformist ihtiyacı yansıtan kamusal iletişim medyasına dair farklı ve eleştirel bir literatür ortaya çıktı. 70 ila 80 yıl önce yayımlanmış olmalarına rağmen medyanın eleştirisine yönelik bu katkılar "günümüz okuyucula-

rına sorunun evrenselliğini ve son otuz yıl boyunca iletişim sürecinin işleyişlerini anlamak uğrunda ortaya konulmuş devasa uğraşlara rağmen hâlâ çözümlenmemiş sorunların sayısını anımsatmaktadır” (Hardt, 1979: 192).

Eleştirinin gücü, toplumsal reformcular ve toplum bilimcileri arasındaki, reform faaliyetlerinin bilimsel olarak gerekçelendirilmesi ihtiyacına dayanan bir ittifaktan ileri gelmekteydi. Daha özgül olarak belirtildikte, reformcular “toplum biliminin, etik bilgisini eyleme tercüme etme kapasitesine” inanıyorlardı. “Toplum bilminde yalnızca toplumun bir betimini değil, demokratik amaçlara dönük toplumsal değişimin araçlarını bulmayı umuyorlardı” (Oberschall, 1972: 206). Amerikan toplumunda entelektüellerin yükselişiyle, toplumun gelişmesi karşısında eleştirel bir konum ve toplumun yerleşik kurumlarına muhalif bir güç olarak bu entelektüellerin potansiyel tehdidi de ortaya çıktı. William James, Amerikan entelektüelleri hakkında yorum yaparken şu iddiada bulunuyordu: “Her büyük kurum kaçınılmaz olarak bir çürüme aracıdır –tek tek iyi sayılabilen ne yaparsa yapsın. Tam bir ideallik ancak özgür kişisel ilişkide bulunur” (James, 1920: 10).

Chicago Okulu üyelerinin, özellikle Chicago’daki sosyolojik araştırmanın örgütleyicisi olarak Albion Small’un çalışmalarının, medya konusunda birçok makalenin yazarı olan Edward Ross’un ve sahip olduğu hümanistik perspektif sayesinde toplum bilimlerine güçlü bir kültürel yanlılık kazandıran Robert Park’ın gerçekleştirdikleri katkılarının tarihsel bağlamı buydu. Hem Small hem de Ross, eylemci sosyolog Lester Ward’dan, gerek onun fiziksel evrim ve insanın evrimi arasında yaptığı ayırmadan, gerekse toplumsal reforma yolaçan bir toplumsal teori geliştirmesinden etkilenmişlerdi. Ward, bir *laissez faire* bireyciliği döneminde kolektivizmi ve hükümet müdahalesinin sıradan bir olay haline geldiği bir zamanda planlı bir toplumu savunmuştu. Georg Simmel ve John Dewey’in etkisi altındaki Park, toplumsal yapıdan ziyade toplumsal süreç ve aydınlanmış bir kamu potansiyeli sorunlarıyla ilgilenmekteydi. Bu katkılar birarada alındığında, kendi toplumlarındaki tayin edici toplumsal ve ekonomik değişmelere tanık olan bir Amerikan toplum bilimcileri kuşağının ilgilerini yansıtmaktadır. Ücretsiz PDF Kitap Arsivi - <https://rantey.org>

Small, kendisini organizmaya dayalı bir toplum görüşüne bağlayan Spencer ve Schäffle'nin yazılarından etkilenmişti. Aslında, “kurumların ya da grupların dolayımıldığı kişisel tepkilerden oluşan bir örgü” olarak toplum düşüncesini geliştirmişti. “Bu tepki-alışverişlerinin bir ucunda da devlet vardı; ama devletin bundan böyle son tahlilde sistem içindeki başka herhangi bir gruptan radikal olarak farklı bir kökene, göreve ya da öze sahip olduğu farz edilmeyecekti” (Small, 1912: 206).

Böyle bir teorik perspektif, iletişim ve medya dahil toplumsal sistemin yaygın, çağdaş bir eleştirisinin temelini oluşturunuyordu.

Small, George Vincent'le birlikte yazdığı 1894 tarihli *Introduction to the Study of Society* (Toplum İncelemelerine Giriş) başlıklı kitabında bir iletişim modeli geliştirdi. Bu model, Schäffle'nin biyolojik analizlerine yaslanıldığı izlenimi verir, çünkü öbür sistemler arasında basın “psiko-fiziksel iletişim aygıtının hemen her parçasını bütünleştirdiği”ni belirten bir fikre yaslanılmaktadır (Hardt, 1979: 199). Yazarlar, otoritenin çeşitli düzeyleri arasındaki iletişimin bir aracı olarak basının rolünü ve tesirini kabul ediyor ve modern toplumda basının işgal ettiği yerin kapsamlı doğasını göz önünde bulundurarak, sorumluluğu toplumun omuzuna yüklerken basının içeriğini ve işleyişini eleştiriyorlardı. Small ve Vincent'in yazıları, medyadaki eşik bekçiliği ve iki aşamalı akış fenomenlerine hasredilen kitle iletişimi araştırmasının başlıca alanlarını öndelemiştir (Hardt, 1979: 203).

Ross, bilginliğini, günün toplumsal sorunlarıyla yoğun bir şekilde meşgul olmayla bileştirmişti. İletişimi önemli bir toplumsal süreç olarak tanımlamış ve kamuyu güdüp yönetmenin potansiyel bir aracı olarak basının gücü konusunda hayli duyarlı olmuştu. Özellikle de ekonomik çıkarların reklamcılar aracılığıyla basını etkilemelerine ve bunun neticesi olarak gazetenin ticarileşmesine karşı çıkmıştı. Umutlarını, basının aşırılıklarını denetleyecek okuyucu kamunun uyanıklığı ile zekasına ve toplum tarafından sağlanması zorunlu ıslah edici tesirlerin güçlenmesine dayandırmaktaydı (Ross, 1910: 303-311; 1918: 620-632).

Park'ın iletişim teorisi, Dewey'in “toplum iletişim içinde ve iletişim aracılığıyla var olur” yollu anlayışı ve iletişimin aynı zamanda çatışma ve potansiyel olarak başka bir zihniyet ya da kültürle ihtilaf üretebileceği iddiası zemininde inşa edilmişti. Bu ar-

güman, Park'a cazip gelen Georg Simmel'in öznelci perspektifi-
nin bir yansımasıydı (tıpkı ırk sorunları üzerine kapsamlı çalış-
masına tesir eden 'toplumsal mesafe' düşüncesi gibi). Park'ın bi-
reyin toplumdaki rolüne duyarlılığı (marjinal insanlar üzerine
çalışmaları aracılığıyla da dışavurulur), karşılaşmalara dayalı bir
süreç olarak iletişim tanımını şekillendirmiştir. Park, "İletişim ve
Kültür Üzerine Düşünüm"inde (1938), iletişimin aynı zaman-
da rekabet ve çatışmayı beslediğini, ama "bir düşmanla... iletişim
kurulabilecek biriyle uzlaşma(nın) daima mümkün (olduğunu)
ve uzun vadede daha fazla yakınlığın beraberinde kaçınılmaz ol-
arak daha derin anlamayı getir(eceğini); bunun sonucunda da
toplumsal ilişkilerin insanileştirileceğini ve temelde toplumsal
olmaktan ziyade ortakyaşarlığa dayalı (symbiotic) bir düzenin
yerine ahlaki bir düzenin ikame edileceğini" ileri sürer (Park,
1938: 195-196).

Bir dönüşüm süreci olarak iletişim bireysel, kültürel farklılık-
larla bir karşılaşmayı kapsar ve bu şekilde iletişime girmenin bir
neticesi olarak rekabet ve çatışma bilinçli hale geldiğinde hare-
ket ya da değişmeyi ima eder. Park'ın yabancı dilde yayım yapan
basına dair yaptığı tartışma azınlıkların çevrelerine, daha önem-
lisi kendilerine dair bilgiyi nasıl edindiklerine ve anladıklarına
ilişkin bir örnekti. Bilme arzusu kuşaklararası kargaşa, hatta
çatışma yaratır ve amaçlar ile perspektifleri değiştirir. Örneğin,
Park, yabancı dildeki basın hakkında konuşurken insanların dü-
şünmesini sağlayan Eskenazi dilindeki sosyalist basının "sadece
teorisyenlerin bir organı olmaktan çıkıp genel kültürün bir aracı
haline geldiği" sonucuna varır. "Hayatın tüm içten, insani ve pra-
tik sorunları bu basının sütunlarında yerlerini bulur. Bu basın,
sıradan insanın hayatına dayalı olarak yeni bir literatür ve yeni
bir kültür kurmuştur" (Park, 1967: 143). Kısacası, topluluğa bir
geri dönüş, toplumsal ilişkilerin istikrarını korumak için zaru-
riydi ve Park, teknolojik toplumun potansiyel olarak yıkıcı gücü
karşısında uyarıda bulunmaktaydı. Medya, kurmaca topluluklar
ve yanlış bir yakınlık duygusu yaratmanın aracıydı. Park'a göre
sosyoloji "hümanistik ve ıslah edici bir inceleme, daha eski an-
lamında bir 'bilim', insanı daha çok yuvasında hissettiren bir
bilgi ve içgörü gövdesi"ydi (Matthews, 1977: 193).

İletişim Anlayışı

Bu erken dönem sosyolojik düşüncelerden, o zamanın *laissez faire* bireyciliğinin ve Marksist öğretilerin sosyalizminin potansiyel aşırılıklarına alternatif olarak çoğulcu bir toplum modeli ortaya çıktı. Aslında toplumsallaşma, işbirliği ve dengenin eklenmesi Birleşik Devletler’de demokrasinin yerleştirilmesine yönelik bir değişme sürecini betimlemekteydi. Eleştirel konum demokrasi kavramının geliştirilebilmesi için bir sorun olarak medyanın somut analizine yönelinmesi gerektiğini bildirmiş olsa da, John Dewey’in teorik önermelerinden Chicago sosyologlarının Amerikan toplumunun koşullarına ilişkin yürüttükleri toplum bilimsel soruşturmalara dek uzanan bu yazılarda iletişim, soyut bir fikir olmaya devam etti. Böyle bir iletişim düşüncesi teknolojinin denetimini ellerinde tutanlar (basının yöneticileri) ile mesajları alanlar (kamu) arasında fark gözetilen bir süreci betimlemekle birlikte, iletişim sürecinin kültürel ya da ekonomik farklılıklarının toplumun işleyişleri üzerindeki etkilerini görmedi. Nitekim bu eleştirmenlerin zihinlerindeki ‘Büyük Topluluk’ ya da ideal demokrasi, çıkarları, yetenekleri ve kavrayışları topluluğun özüyle çakışan bireylerle doludur. İletişim demokratikleşme sürecinde hayati, bütünleştirici ve toplumsallaştırıcı bir güç haline geldi ve bu haliyle de toplumsal teori ve araştırmalarında önde gelen bir kavram olarak kaldı.

Geç bir dönemde yapılan, medyanın kendisine ve Amerikan toplumunda ‘büyük topluluk’ arayışına katılmadaki başarısızlığına yönelik kapsamlı ve nitel bir eleştiri girişimi, Basın Özgürlüğü Komisyonu’nun 1947 yılında sunduğu rapordur. Savaşın sonra yayımlanmış olsa da bu raporun reformist ruhu ve tavsiyeleri erken dönem yazıların eleştirel konumunu yansıtır ve Amerikan toplum bilimlerindeki bir eleştirel söylem çağının sona erişinin işaretlerini verir. Aslında, Komisyon’un raporu önceki on yılların eleştirisini özetliyor, enformasyonun özgür akışına ve düşüncelerin çeşitliliğine olan inancı yeniden onaylıyor, basına sahip olanların ve basını ekonomik ya da siyasal araçlar yoluyla denetleyenlerin düşüncelerinin egemenliğine giren bir basının tehlikelerini yineliyordu. Rapor, çağdaş medyanın bir suçlanışı olarak dikkate değer bir belgeydi; kapsamlı ilkelere ve genel

doğrulara dayanarak basına ‘sorumlu bir özgürlük’ çağrısında bulunuyordu. McIntyre, “Komisyon’un en kalıcı mirasının modern demokratik bir toplumdaki kitle iletişiminin sürüp giden sorunları ile modern siyasal düşüncenin en temel ve kalıcı sorunlarından bazıları arasındaki bağıntıya dikkat çekmesi” (McIntyre, 1987: 153) olduğunu belirtmektedir. Ama bu rapor aynı zamanda Haksell’in (1977) toplumsal bir tecrübenin ürünü olarak Dewey ve onun kuşağıyla özdeşleştirdiği insan değerlerine verilen önemi ve insani olayların karşılıklı bağımlılığı karşısında bir duyarlılığı da yansıtmaktaydı. Haskell’e göre, “(Dewey ve onunla aynı kuşaktan olanlar) toplumu yalnızca toplum araştırmacısının –muhtemelen verilerine hakim olan, toplumu yalnızca bir inceleme nesnesi olarak ellerinin altında tutan toplum araştırmacısının– vekaleten, tartılmış, rasyonel tarzında değil, kendisi toplumsal sürecin bir nesnesi ve kayıp giden ögesi olan seçmen yurttaşın, aşığın, tüketicinin, işsiz dolaysız, bilinçsiz, gelişigüzel tarzında yaşantılamışlardır. Bu her iki türden tecrübe onların karşılıklı bağımlılığı kabul etmelerini teşvik etmiştir” (Haskell, 1977: 16).

Yine de, rapor medyayı ikna edemedi; kendi konumlarının siyasal gerçekliği karşısında kültür endüstrisinin ticari çıkarlarıyla baş etmeye muktedir olmayan bir grup bilgin’in düşünceli ve zarif bir çağrısı olarak kaldı. Eğer raporun herhangi bir yararı varsa o da, medya ve onun geleceğini elinde tutan ekonomik çıkarlara dayalı toplumsal kurumların, teorik önermelerin bilgisi ya da inandırıcılığı tarafından harekete geçirilmeyeceğini anımsatmasıdır. Komisyon raporunun yazgısı, entelektüel konumlar ile siyasal pratik arasında var olan gediği, yani bilgiye dayalı yargının kamusal alandan yalıtılmasını ve medyanın kendi mesleki pratiğinin ahlaki boyutlarını düşünme yeteneksizliğini tanıtlamaktadır.

İletişim hakkındaki eleştirel yazıların 40 yılı aşan tarihi boyunca kültürden bağımsız insan doğasının olamayacağı önerisi üzerinde pek bir anlaşmazlık yaşanmadı. Sorun daha ziyade toplumsal ve kültürel süreçlerin incelenmesindeki tarihsel bileşkelemlerle kavramsal olarak nasıl uğraşmak gerektiği noktasında toplanıyordu. Aslında, yirminci yüzyılın başlangıcındaki ilk Amerikan toplum bilimcileri kuşağı arasında, sosyalist yazılar dahil Alman tarihsel okulumu da kapsayan bir anlayış ve takdiri yansı-

tan güçlü bir hareket vardı. Bu hareketin en öndegelen temsilcileri, toplum bilimiyle uğraşan bilginler içindeki kültürel-tarihsel bir geleneğin simgeleri olarak, kendi çağlarının gerçekliğine dolaysız birer yanıt olan çalışmalarıyla toplumun siyasal ve toplumsal koşullarının eleştirisinde akademik bir önderlik yaptılar. Bununla birlikte, yazılarında, var olan ekonomik yapılar ve siyasal iktidarla bir uzlaşma varmaya çalıştılar; modern kapitalizmin sorunlarına önerdikleri çözümler, başarısızlıklarına rağmen kapitalizmin büyük bir toplumun gelişimi ve başarısı için uygun bir bağlam önerdiği inancına dayanmaktaydı.

Nitekim toplum bilimlerinde ve özgül olarak da modern Amerikan sosyolojisinin bir ilgi alanı olarak kitle iletişiminin incelenmesinde eleştirel bir perspektifle ilk karşılaşma, bırakınız Marksist olmayı, alternatif bir toplum teorisinin ortaya çıkışından ziyade, akademik kuruluşun ve bundan ötürü de başat teorik paradigmanın içindeki muhalefete gösterilen tahammülü yansıtıyordu.

BİLİMCİLİK ÇAĞI

1940'lı yıllara gelindiğinde, Chicago Okulu'nun önderlik ettiği toplum ve iletişim incelemesine eleştirel yaklaşımın inişe geçişi tamamlanmıştı. Eleştirelliğin gözden düşmesinin nedenleri şöyle sıralanabilir: "Metodolojiye çok ağırlık verilmesinden de anlaşılacağı gibi, alanın bilimsel statüsüne gösterilen ilgi artmıştır; öbür sosyoloji bölümleri araştırma ve lisans sonrası öğrenim merkezleri olarak yükselmiştir; Avrupa kaynaklı başlıca teoriler soğurulmuş ve sosyologun incelemekte olduğu toplum karşısındaki uygun rolünün mahiyeti konusundaki anlayışlar değişmiştir" (Matthews, 1977: 179). Böylece geleneksel sosyoloji bir kuşak sonra doğayı yeniden keşfetti ve klasik mekaniğe benzer şekilde, Talcott Parsons'ın da etkisiyle, teorik bir sistem kurma yönünde sürekli çaba göstereceğini bildiren yapısal işlevselciliği benimsedi (Parsons & Shils, 1951: 51). Örneğin, Parsons'ın (ve Clyde Kluckhohn'ın) etkisi altında olan A. L. Kroeber kültür kavramının tanımını önemli ölçüde değiştirdi ve kültürü, "değer örüntüleri, düşünceler ve öbür simgesel-anlamli sistemler" tarafından şekillendirilen davranış olarak tanımladı (Harris, 1979:

281). Bu değişiklik, idealist bir kültür kavrayışını ve toplumun yapısal işlevselci bir açıklamasını sağlama girişimini yansıtmaktaydı. Bunun gibi, ortaya çıkmakta olan idealist kültürel antropoloji de yalnızca “kurumsallaşmış toplum biliminin doğasında barındırdığı muhafazakâr yanlılığı” icra etmekle kalmayıp, “sistemi verili olarak kabul eden ve sistemin istikrarını açıklamaya çalışan” Parsonscuları izleme eğilimindeydi (Harris, 1979: 284-285).

Dahası, ekonomik daralmanın neden olduğu sürüp giden sorunlar, siyasal ve ekonomik kurumlar olarak medyanın artan önemi ve Avrupa’da faşizm ve komünizmin yükselişi, toplum bilimsel araştırmanın odak noktasının değişmesine yardım etti. Amerikan toplumunda bir güven kaybı söz konusuydu; J. B. Watson’ın çalışmaları yoluyla ve Sigmund Freud ile psikanalizin yardımıyla benliğin yeniden keşfedileceği vaadi vardı. Bu dönem ayrıca erken yirminci yüzyılın tarihsel bilinliliğinden önemli bir kopuşu oluşturan modern bilimin toplumsal ve siyasal bir güç ile toplumsal bir bilgi kaynağı haline geldiği dönemdi. Sağduyunun inişe geçişi ve toplumu bir inceleme nesnesi olarak gören toplum bilimcilerin uzman kanaatlarının yükselişi bu değişimlere eşlik etti. Robert Park, o dönemde “bilginlerin yerini entelektüellerin; bilge adamların, bilgi ve denge adamlarının yerini maksimum kavramsal soyutlama dürtüsüne ve kast dışı duyarlılığa sahip insanların aldıkları”nı gözlemliyordu (Matthews, 1977: 186).

Bu bağlamda, kitle iletişimi teorisi ve araştırması alanı, pragmatizm ve Chicago Okulu’nun çalışmaları tarafından önerilen iletişimin kültürel/tarihsel bir yorumundan yüz çevirerek; toplum bilimsel bir açıklamaya döndü. Özellikle geç 1940’lardan beri ve 1950’ler boyunca ortaya çıkan iletişim ve kitle iletişimine dair bir dizi bilimsel model, alanın bilimsel/ampirik bir tanımına doğru gerçekleşen tayin edici bir değişikliği temsil etti. Bu aynı zamanda birkaç dolaysız amaca, özgül olarak söylendikte alanın tanımına, bilimsel doğasının tanıtlanmasına ve bir toplum bilimsel girişim olarak meşrulaştırılmasına hizmet etti.

Böylece, Harold D. Lasswell “bir iletişim edimini betimlemenin uygun bir yolu”nu önerdiğinde (Lasswell, 1948: 37), iletişimi anlamada ümitsiz ve hatasız sayılan bir güce sahip bir formül ha-

line gelen bir öneride bulunmaktaydı. Lasswell yalnızca iletişim sürecinin ögelerini –iletişimci, mesaj, araç (medium), alımlayıcı ve etkiler– tanımlamakla kalmayıp, bu ögelere tekabül eden medya analizi, izleyici analizi ve etki analizi alanlarını sınıflandıran bir yol tutturdu. Böyle bir betimleme, Lasswell’in başlıca ilgisinin iknaya yönelik (persuasive) (siyasal) iletişim olduğunu açığa çıkartırken, iletişimcinin niyeti ile mesajların etkilerine duyulan ilginin egemenliğindeki bir yaklaşım içindeki organizmaya dayalı eşdeğerliliklere gönderme yapmaktaydı (Lasswell, 1948: 41). Lasswell’in iletişim betimlemesi, kitle iletişimi teorisinde anlamlı bir güç haline gelen, öğrenme teorisinde kökleşmiş uyarım-tepke modelini anımsatır. Etkiler üzerinde odaklaşan bu yaklaşım, toplumsal davranışı pekiştirmek ya da değiştirmekle meşgul güçlü medya kurumlarına maruz kalan anonim, yalıtılmış bireylerden oluşan bir toplum kavramını ima ediyordu.

Lasswell’inkiyle eşit önemde ve bilimsel (matematiksel) amaçları bakımından oldukça ikna edici bir çalışma da, iletişimin çizgisel, tek yönlü bir süreç olarak betimlendiği Claude Shannon ve Warren Weaver’ın birlikte yaptıkları çalışmaydı (1949). Bu araştırmacıların çabalarının izi, daha sonra bir dizi davranışsal ve dilsel iletişim modelleri inşa etme girişimlerinde sürülebilir. Johnson ve Klare’in belirttikleri gibi, “bugün modellere duyulan yaygın ilgiye yapılan tek tek katkılar arasında Shannon’inki en önemli olanıdır. İletişim sürecinin teknik yanı bakımından Shannon’ın matematiksel formülleştirimleri, bu alanda daha sonraki çabaların çoğu için birer mahmuz işlevi gördü” (Johnson ve Klare, 1961: 15).

Sonraki yıllarda kitle iletişimi araştırması çeşitli iletişim ve kitle iletişimi modelleri tarafından biçimlendirildi (McQuail & Windahl, 1981). Daha önceki çabalar ve denge teorisi ile eşgüdümün görünümelerini içeren psikolojik modellerin yükselişle (Heider, 1946; Newcomb, 1953; Festinger, 1957) kısıktılan bu modeller, kitle iletişimi fenomenlerinin incelenmesini düzene koyma ve sistematikleştirme yolundaki bir girişimi sağladılar (Schramm, 1954; Gerbner, 1956; Westley & MacLean, 1957). Bu modellerin kurucuları, kitle iletişiminin ve bunun toplumla bütünleşmesinin karmaşıklığını kabul eden bir anlayışı paylaşılmaktaydılar. Aynı zamanda, bu modellerin etkisi kitle iletişimi ara-

tırmasını özgül bileşkelerin incelenmesine yöneltti ve iletişimin etkilerine dair sorularla öncelikle uğraşılmasını teşvik etti ya da pekiştirdi. Dahası, bu etki, kitle iletişimi modellerinin yaratılmasıyla birlikte sağlamlaştırılmış bir toplum teorisine dayanan araştırma metodolojilerinin gelişmesini ve eleştirisini düzenledi. Sonuç olarak, iletişim alanı kendi iletişim-ve-toplum paradigması üzerine eleştirel bir perspektif geliştirmeksizin toplumsal, siyasal ve ticari sistemin istikrarına dair açıklamalar önermeye çalıştı. Aslında, yaygın bir paradigma krizi özellikle 1970'lerde ve 1980'lerde yerleşik toplum bilimini kaplayıncaya kadar, İngiliz Kültürel Çalışmaları alternatif bir konum önerememişti.

Yönetimsel ve Eleştirel Perspektifler

Bunun yerine, kitle iletişimi çalışmaları anadamar toplum bilimi araştırması perspektifiyle özdeşleşmiş olarak kaldı. Hem kitle iletişimi çalışmaları hem de anadamar toplum bilimi araştırması pragmatik bir toplum modelinin içerimlerini paylaşıyordu. Yaptıkları araştırmalar bireyciliğin değerleriyle ilişkiliydi ve geniş ölçekli, oydaşmaya dayalı bir toplumun tekil üyelerinin amaç olarak benimsedikleri demokrasi arayışında verimliliğin ve araçsal değerlerin güçlülüğü anlayışına dayalı olarak işlemek-teydi.

Bu noktada, sahip olduğu mesleki hüner ve siyasal kurnazlığıyla Paul Lazarsfeld'in çalışmaları kitle iletişimi araştırması alanına tayin edici bir katkı olarak ortaya çıktı. Metodolojik sorunlara duyduğu ilgi etki incelemeleriyle bileştiğinde, alanın gelişmesi üzerinde önemli bir biçimlendirici etkiye sahip bir dizi medya çalışmasıyla sonuçlandı. Aynı zamanda, Lazarsfeld kitle iletişimi araştırmasının pazarlama amaçlarına uygun potansiyelini gördü ve araştırma faaliyetlerinin akademik işler ile ticari çıkarlar arasındaki konumunu sağlama bağlama girişimlerinde özellikle medya endüstrilerinin iletişim araştırmasına gösterdikleri tepkiye duyarlı hale geldi. Şunu anladı: "Biz akademik insanlar daima gergin bir ipin üzerinde yürüyormuşuz duygusunu taşıyoruz: Ticari yoldaşlarımızın hangi noktada bazı zorunlu sonuçları kabullenilmesi çok zor sonuçlar olarak göreceğini ve hangi noktada bizi muhtaç olduğumuz fonlardan ve verilerden mahrum bırakacaklarını bilmiyoruz" (Lazarsfeld, 1969, 314).

Lazarsfeld çağdaş medya eleştirisini “liberal düşüncenin parçası” olarak gördü ve entelektüellerin medyaya yönelttikleri suçlamanın aşırı sert kaçtığını ve medyanın bu suçlamalara aşırı derecede duyarlı olduğunu düşündü (315). ‘Ticari yoldaşlar’ın gözlerinin açılması ihtimalini önlemek için önerdiği çözüm, gazetecilik okullarını medya personelinin eğitim zeminleri olarak kullanarak eleştiriye meşru bir faaliyet düzeyine yükseltmektir.

Lazarsfeld, Amerikan toplumu üzerine tarihsel analizinden hareketle, siyasal iktidarın yurttaşlar, hükümet ve yakın zamanlarda da kitle iletişim araçları arasında biçimlenen ilişkilerin sonucu olduğu neticesine varmıştı. Bu “üç köşeli ilişkinin karmaşık ve kimileyin şaşırtıcı ittifaklar” ürettiğini (321) savundu. Önerdiği model güçler ayrılığını varsayıyordu ve bireylerin, onları herhangi bir iktidar ittifakının yaşayabilir eşleri kılan kendi siyasal ya da ekonomik kaderlerini fiilen denetleyebildiklerini ileri sürüyordu. Özgül olarak, Lazarsfeld’in araştırma stratejisi böylesi ittifakların konulara ve bunların değişen içerimlerine göre değiştiği düşüncesi üzerine kurulmuştu; sonuçta “Uygulamalı Toplumsal Araştırma Bürosu”nu düşünsel ve siyasal bir sofulu ile ‘ödün’ vermek zorunda kalmaksızın işbirliğine gidilmesi gerekli bir endüstri arasında manevra yapar halde tutma’yı tasarlamıştı (321). Lazarsfeld’in eleştiri duygusunu besleyen kendi entelektüel merakıydı ve liberal çoğulcu sistem içinde eleştirinin işlevine beslediği inançla desteklenip haklılaştırılıyordu.

İkinci Dünya Savaşı’nın başlaması, Amerikan üniversitelerindeki entelektüel iklimi iki gelenekle, mantıksal pozitivizm ve Marksizmle zenginleştiren bazı Alman felsefecilerinin ve toplum bilimcilerinin Birleşik Devletler’e gelmeleri sonucunu doğurdu. Ernst Mach, Henri Poincare ve Albert Einstein’dan etkilenmiş ve kendisini düşünsel olarak Viyana Çevresi üyelerine yakın hissetmiş (Lazarsfeld, 1969: 273) bir ‘Avrupalı pozitivist’ olarak Paul Lazarsfeld, sürgünlerinin ilk yılları içerisinde Frankfurt Okulu’nun üyeleriyle, özellikle Theodor Adorno ve Max Horkheimer’la karşılaştı. Lazarsfeld’in Eleştirel Teoriyle özel bir tanışıklığı yoktu, ama bu okulun kitle kültürü sorunlarına ve medyanın içeriğinin araştırılmasına duyduğu ilgiyi paylaşıyordu. Adorno’nun Princeton Radyo Araştırması Ofisi’ndeki mevcudiyeti “Avrupalı teori ile Amerikan empirizmi arasında bir yöndeşme-

nin (convergence) geliştirilmesi” umuduna dayanmaktaydı (Lazarsfeld, 1969: 323); ama böyle bir girişim için önerilen vasıta olan müzik projesi, Adorno “ampirik terimlere tercümesi pek mümkün olmayan” direktifler verdiği zaman başarısızlığa uğradı ve Rockefeller vakfının sağladığı fon kesildi (Lazarsfeld, 1969: 324). Lazarsfeld anılarında Adorno’yu “sıklıkla eleştirel ve pozitivistik sosyoloji olarak ayrılan iki konum arasında sürüp giden bir tartışmadaki bir tarafı temsil eden”, “Alman sosyolojisinde öndegelen bir sima” olarak nitelendirir (Lazarsfeld, 1969: 322).

Adorno ve Horkheimer’la karşılaşma yalnızca, 1941 yılında *Studies in Philosophy and Social Science*’da kitle iletişiminin sorunları üzerine özel bir sayının yayımlanmasıyla Toplumsal Araştırma Enstitüsü ve Columbia Üniversitesi Radyo Araştırması Bürosu arasında işbirliğine dayalı bir çabaya yol açması bakımından verimliydi. Bu özel sayı Lazarsfeld’in sıklıkla zikredilen yazısı “Yönetimsel ve Eleştirel İletişim Araştırması Üzerine Düşünceler”i içeriyordu; öbür yazarlar Theodor Adorno (“Popüler Müzik Üzerine”), Harold Lasswell (“Kişisel Güvensizliği Azaltmanın Bir Aracı Olarak Radyo”), Herta Herzog (“Ödünç Alınan Yaşantı Üzerine. Gündüz Skeçlerini Dinlemenin Bir Analizi”), William Dieterle (“Hollywood ve Avrupanın Krizi”) ve Charles Siepmann (“Radyo ve Eğitim”) idi. Kısa bir sunuş notunda Horkheimer şunu vurgulamıştı: “Bizim düşüncelerimizden bazıları Amerikaya özgü olan konulara uygulandı ve Amerikan metodoloji tartışmalarına tanıtıldı” (Horkheimer, 1941a: 1).

Lazarsfeld bu özel sayıya yaptığı katkısında, Birleşik Devletler’deki kitle iletişimi araştırmasına dair kendi anlayışını geliştirdi. Lazarsfeld’e göre, “*yönetimsel araştırma*... kamu ya da özel nitelikli herhangi bir yönetimsel birimin hizmetinde yürütülürken... *eleştirel araştırma*, hangi özel amaca hizmet edilirse edilsin bu amaçtan önce ve bu amaca ek olarak, mevcut toplumsal sistemdeki bizim medya iletişimimizin genel rolünün incelenmesini gerektirecek şekilde yönetimsel araştırmaya karşı yürütülür” (1941: 8-9). Lazarsfeld, Horkheimer’in eleştirel araştırma düşüncesine saygı göstermiş, ama Eleştirel Teori’nin medya araştırması bakımından barındırdığı felsefi ya da teorik içerimleri izlememiştir. Lazarsfeld’in eleştirel araştırma tanımı, kendi ideolojik konumuyla tutarlı olarak Frankfurt Okulu geleneğindeki eleştirel

rel araştırmanın tarihsel doğasını bilmezden gelmiş ve medyanın toplumda konumlanışında kültürün oynadığı rolü ele almada başarısızlığa uğramıştır. Aslında, Lazarsfeld ve çağdaşlarının birçoğu endüstrileşmenin, izleyicilerin kitleleşmesinin ve 'kitle' iletişim araçlarının insanlar üzerindeki etkilerinin kaçınılmazlığıyla uğraşarak medyanın sorunlarını teknolojik terimler içinde görmüşlerdir. Faaliyetleri esnasında, bir keresinde Horkheimer ve Adorno'nun (1972: 121) "bizzat tahakkümün gerekçesi" olarak tanımladıkları ve yalnızca başat toplum teorisiyle tutarlı çözümler sağlayabilen teknolojik bir gerekçeyi uyarlamışlardır. Dahası, zaman içinde Amerikan kitle iletişimi araştırması, iletişimin toplumdaki sorunlarını etkili bir şekilde tanımlayan değişmekte olan tarihsel koşullara duyarsız kalmıştır. Araştırma faaliyetleri, Horkheimer ve Adorno'nun serimledikleri ve iletişim uygulamaları yüzünden saldırmaya devam ettikleri başlıca kitle iletişimi araştırması yanlılarını bir toplumun iktidar yapısıyla özdeş kılan ideolojik bir konumun izdüşümü olmuştur.

Lazarsfeld'in çalışmaları hakkında yazılanlar (Gitlin, 1981; Morrison, 1978; McLuskic, 1975; Mills, 1970) ve kendisinin kendi ampirik toplumsal araştırma tanımı ve uğraşına dair yaptığı tartışma, Lazarsfeld'in düşünsel önderliğindeki kitle iletişimi araştırmasının medya ve toplumun var olan koşulları üzerinde yoğunlaşmış olduğu sonucunu desteklemektedir. Lazarsfeld "öndeyisel (predictive) olan, bu bağlamda yalnızca sonuçların medyanın hakim tepelerinden öndeyilenebileceği ya da bu tepeler için öndeyilenebileceği anlamına gelen kitle iletişim araçlarının etkilerini anlamak için gerekli modeller" (Gitlin, 1981: 93) arayışıyla meşgul olmuştu. Lazarsfeld'in yazılarındaki eleştirel olanın bu bağlamda oynadığı rol hâlâ Amerikan toplumundaki başat güçlere uyarlanmanın yolunu arayan bilimsel bir gerekçe sağlama rolünden ibaretti. Lazarsfeld'in yazılarındaki eleştiri, Avusturya'daki sosyalist düşüncelerle olan tanışıklığına rağmen, siyasal-ekonomik sistemin bir eleştirisi ya da kitle iletişimi araştırmasının bir temeli olarak pozitivizme meydan okuma ya da siyasal sisteme yeni bir (sosyal) demokratik toplum görüşü (vision) dayatma girişimi değildi. Lazarsfeld'in görüşünde eleştirel araştırma, 'üç köşeli' ilişkilerin bir gerçek ve potansiyel dengesizlikler duygusu yaratmak için tesirler ve etkiler bazında analiz

edilebileceği geleneksel tahakküm ve denetim örüntüsüne katılmakla özdeşti. Gitlin'in kitle iletişimi araştırmasındaki egemen paradigma eleştirisinde (1981: 93) savunduğu gibi, Lazarsfeld'in argümanları bir yönetsel araştırma perspektifini temsil etmekteydi. Başka bir yerde, McLuskie şu sonuca varmıştı: "Lazarsfeld'in düşüncesi eleştirel araştırmayı kurumsallaştırmak, bir gelenek haline getirmektir –kısmen de müşterileri eğitime duyarlı kılmaktır. Ama bulgulara aracı (heuristic) rolünün berisinde Lazarsfeld'in gündemi, eleştirel teorisyeni 'olguyu yargıdan açıkça ayırmaya' zorlamaktır" (McLuskie, 1977: 25). Böyle yaparak Lazarsfeld yönetsel araştırmanın hegemonyasını korudu.

1950'lerden beri çeşitli kitle iletişimi modelleri üretme yolundaki yoğun çabasıyla bu dönemin kitle iletişimi araştırması, saf bir sosyolojik ilgiden, eleştirel araştırma için yeni fırsatlar öneren çokdisiplinli bir iletişim ve kitle iletişimi çalışmalarına doğru yöneldikçe, alanın teorik birliğini ve gücünü de arttırmanın yollarını araştırdı. Lazarsfeld bu eğilimi farkettiler, ama kendi eleştirel araştırma perspektifini temel bir teorik önermeye doğru ilerletmeye muktedir değildi. Aslında, Paul Lazarsfeld kitle iletişimi araştırmasındaki ekonomik ve siyasal otoritenin gerçekliği karşısında kendi konumunu formülleştirmeye başladığı zaman, eleştirel araştırma hakkındaki kendi iddialarının toplum bilimi girişiminin geleneksel burjuva bağlamını teorik ya da pratik (siyasal) olarak asla terketmezken, eleştirel teoriye ve Frankfurt Okulu'na dair bunların teorik öncüllerini ve pratik neticelerini (özellikle Horkheimer ve Adorno'nun eserlerinde sunulduğu halile) bilmezden gelen bir okuma önerdi. Bu bakımdan yorumlanan bir eleştirel konum anlayışı, otoritenin kabul edilmesi ve iktidarla uzlaşılması anlamına geliyordu; bu aynı zamanda başat paradigmanın içinde değişim yapma zorunluluğunu kabul ederek çalışmak ve var olan teorik ya da pratik perspektifler arasında bir yöndeşmenin gerçekleştirilmesini savunmak anlamına geliyordu. Nitekim, Lazarsfeld'in eleştirel araştırması ne toplumun bir eleştirisine dayanmaktaydı, ne de Birleşik Devletler'deki geleneksel toplumsal eleştirinin popülist, reformist bağlamında otoritenin bir sorgulanışıyla ilgiliydi.

Sonuç olarak, Lazarsfeld'in eleştirel araştırma hakkında belirttikleri, C. Wright Mills'in (1970) *sevulannus* empirizm de-

diği pratik *içerisinde* geleneksel toplum bilimi araştırmasının yeniden konumlandırılmasını temsil etmekteydi. Eleştirel araştırma kavramı (yönetimsel araştırmaya karşıt olarak), kitle iletişimi çalışmalarının gelişiminde bir meşrulaştırım noktası haline geldi. Bu kavram kitle iletişimi araştırmasının toplumun incelenmesindeki yansız, bağımsız konumunu onayladı ve kitle iletişimi araştırmasını yalnızca bir alan (ve bundan dolayı, üniversiteler içinde yönetimsel bir birim) olarak değil, metodun önceliklerinin toplumsal araştırmanın ve araştırma gündemlerinin kaynağının belirleyicileri haline geldiği sosyolojinin ilgili ve önemli bir *metodolojik* uzmanlık branşı olarak tesis etti.

Bu biçim içerisinde, Lazarsfeld'in önerdiği haliyle eleştirel bir konumun kitle iletişimi araştırmasına uygun hale getirilmesi, potansiyel olarak tartışmalı (çünkü ideolojik olarak kabul edilemez) konumları dağıtmanın ve kitle iletişimi çalışmalarındaki kamuoyu araştırması dahil sosyolojik girişimin otoritesine yönelik tehditlere meydan okumanın uygun bir stratejisi olarak hizmet edebilirdi. Bu tehditler iki yönden gelmekteydi: Yüzyılın dönümünden bu yana Amerikan toplum bilimi bilginliğinde gizil olarak mevcut geleneksel toplumsal eleştiri ve savaşın sonundan bu yana Batı Avrupa'daki toplumsal değişmelerin ve tarihsel koşulların açıklanmasıyla uğraşan teorik bir güç olarak İkinci Dünya Savaşı sonrasında boy atan Batı Avrupa Marksizmi.

Lazarsfeld'in medya çalışmalarına katkıları, kitle iletişimi süreci ve bunun toplum üzerindeki etkileri hakkındaki bilgi arayışında bir ivedilik duygusu yaratmıştı. Toplum, İkinci Dünya Savaşı esnasında ve savaştan sonra normal hale döndüğünde bir dizi toplumsal, siyasal ve ekonomik sorunlarına açıklamalar ve çözümler getirilmesine ihtiyaç duyuyordu. Lazarsfeld ve öbürleri çocuklar, reklam, pornografi, şiddet, suç ve medya gibi göze batan başlıklar çerçevesinde kitle iletişimi araştırması gündemlerinin devamlı büyümesiyle bileşen toplumsal sorunlara dair kendiliğinden tanımlar ve kapsamlı bir derleme ürettiler.

George Gerbner (1964: 498), Lazarsfeld'in eleştirel araştırma kavramına gösterdiği tepkide toplumsal sorunların tanımlanmalarına toplum bilimsel katkıları (içerik analizi yoluyla) özetledi ve 'kamusal bir topluluk' üzerinde kurulmuş bulunan liberal-çoğulcu sistemin kitle piyasalarının ve kitle piyasası araştırmasının

yaratılmasıyla tehlikeye atıldığı sonucuna vardı. Gerbner, C. Wright Mills'i yankılayarak şu gözlemde bulunuyordu: "Meta ticaretinin giderek artan ısrarcı çerçevesinde kavranılan ve yürütülen kitle medyası açısından kamuların piyasalar halinde dağılması bizim çağımızın kültürel (ve siyasal) kabusudur. Toplum bilimi araştırmasının, özellikle iletişim alanındaki eğilimi konusunda artan kaygı bu korkuya katılmaktadır. Bu araştırmanın, kendisi üstü örtük olarak endüstrinin ve piyasanın işleyişlerinin şartnamelerine göre kesilip biçilmiş olan kitle medyasının içeriğinin yazgısına boyun eğmekte olduğu giderek daha çok görülmektedir" (Gerbner, 1964: 498).

Gelgelelim, Gerbner, 'medya içeriğinin doğurduğu anlam'a dair incelemesinde kapitalist toplumun Marksist bir eleştirisine dayalı kültürel eleştiri ile medya içeriğine dair (bazı) Amerikan toplum bilimsel soruşturmalar arasındaki temel ideolojik farklılıkları aydınlatmada başarısızlığa uğradı.

Bu dönemin kitle iletişimi araştırması, çevrenin özgül koşullarını yalıtarak, tipik bir şekilde kendi soruşturmasını indirgedi. İnsanlar arasındaki ilişkileri araştırdı, toplumsal kimliğe dair soruları inceledi ve genel olarak söylendikte, bireylerin girdikleri toplumsal ilişkiler esnasında istikrarlı davranıp davranmadıkları hakkında bazı kuşkular doğurdu. Bununla birlikte, aynı zamanda kültürel dışavurumlar ve ideolojik mücadeleler sürecinde medyanın oynadığı rol hakkında ortaya çıkan soruların gözardı edilmesi ve otoritenin yerlemi ve iktidarın dağılımı dahil toplum yapısına dair araştırmaların yokluğu belirgin bir şekilde hissedilmekteydi. Nitekim, Gerbner'in 'kitle iletişimi araştırmasına meydan okuma'sı, bireylerin 'hakiki' bir kamuya katılımına dayalı bir liberal-çoğulcu toplum görüşüne olan bağlılığını yansıtıyordu. Medya bilginlerinden, "ampirik metodları toplum biliminin eleştirel amaçlarıyla bileştirmeleri(ni), değer-bilinçli teorisinin özenli pratiğine katılmaları(ni) ve böylece eğer kendi kültürünün kapsamlı gizli cereyanlarını ciddiyetle ele alacaksa (ve bilinçsiz olarak bu cereyanlarla uzlaşmayacaksa) hakiki bir kamu içindeki bilgili bir bireyin sahip olması gereken içgörüyü toplamaları(ni)" istemekteydi (Gerbner, 1964: 499).

Böyle bir meydan okuma Lazarsfeld'in eleştirel araştırma çağrısının bir onaylanması ve Amerikan toplum bilimi araştırmasında-

ki erken dönem reformist kavramları nitelendirmiş olan bir demokratik idealin yansımasıydı. Kitle iletişimi araştırması, kendi kendisini toplumun ıslahına katkı olarak anlaması bakımından reform zihniyetli olsa da, araçsal değerlerin ahlaki değerlerle karışıp birleştiği ve özdeşleştiği toplumsal ve kültürel fenomenlerin incelenmesinde geleneksel bir muhafazakâr yaklaşıma bağlı kaldı. Lazarsfeld'in başlangıçtaki yazılarından neredeyse 30 yıl sonra Dallas Smythe, eleştirel soruşturma pahasına yönetsel araştırma 'fazlalığı'ndan söz etmekteydi (1969: vii).

Birleşik Devletler'deki kitle iletişimi araştırması Lazarsfeld'in önderliğinde, kültür endüstrisinin ticari çıkarlarına ve hükümetin siyasal ilgilerine derin bir şekilde bağlı olan heybetli bir girişim haline geldi. Robert Merton 1950'li yılların sonuna doğru, kategorileri 'piyasanın talepleri ve askeri talepler' tarafından şekillendirilen uygulamalı toplumsal araştırmanın potansiyel doğurguları dahil olmak üzere alanın başlıca entelektüel ve teorik koşullarını özetlemişti (Merton, 1957: 451). Merton, "endüstri ve hükümetin kendi amaçları için ihtiyaç duydukları toplumsal araştırmaya destek olarak kitle iletişimi araştırmasına büyük ölçüde risk-sermayesi sağladığı"nı kabul etmiş ve böyle bir yönetsel araştırmanın "toplum biliminin temel sorularıyla daha yakından uğraşmaya pek az fırsat veren dolaysız soruların baskısına gereğinden fazla maruz" kalıp kalmadığını sormuştu (1957: 452).

Lazarsfeld'in başat demokratik pratiğin sağladığı perspektifin sınırları içerisinde toplumsal olarak arzu edilebilir bir amaç olarak eleştirel araştırma önerisi tarihin gidişine aykırıydı. Bu öneri, sağduyunun yerini uzman kanaatinin aldığı bir zamanda sağduyunun paylaştığı bir eleştiri kavramına baş vurmaktaydı. Buna ek olarak, Lazarsfeld, ampirisizmi toplum teorisinin temeli olarak savunması yüzünden Eleştirel Teoriyi toplum teorisinden başarılı bir şekilde dışlamıştı (McLuskie, 1977: 26-33). Lazarsfeld'in eleştirel teori sunumu, aslında aynı teorik (ve siyasal) öncülleri işgal eden araştırma pratiklerinin sözde bir hesaplaşmasını yaratma yönünde başarılı bir girişimi temsil etmişti. Bu girişim, o vakitler özellikle Amerikan kitle iletişimi araştırmasının emsalsiz bir karakteristiği olmayan alternatif açıklamaları keşfetme yönündeki bir gönüllülüğü yansıtmaktaydı. Örneğin Robert Sklar,

Amerikan Çalışmalarının “modern bilgideki en kapsamlı kültürel teori literatürlerinden birini, yani Marksist entelektüel gelenekten doğan kültürel teoriyi kullanma gönülsüzlüğü”nün, bu çalışmaların bir dezavantajını oluşturduğunu belirtmekteydi. Alana dair bu değerlendirmesini şu sözlerle bağlamaktaydı: “Böyle bir potansiyelin dokunulmamış olarak bırakılmış olması, Amerikan Çalışmalarındaki teori sorununun özsel nedenlerinden birini açığa çıkartır” (Sklar, 1975: 260).

Bununla birlikte, sonuç olarak, kültür ve iletişimin analiz edilmesinde Marksist bir yaklaşımı kullanma konusundaki gönülsüzlüğün kökleri, toplum bilimlerinin muhafazakâr geleneğinde yatmaktadır. Uygulamacılarının Amerikan toplumunda siyasal otoritenin gerilemesinin temelindeki nedenleri araştırmakla meşgul oldukları kitle iletişimi teorisi ve araştırması alanı da bu geleneğe dahildir. Özellikle, yeni toplumsal hareketlerin ve giderek artan maddi ihtiyaçları olan bir toplumun baskılarının ortaya çıkışıyla, çabalarını demokratik sistemin işleyişlerini açıklamaya ve yeniden onaylamaya hasretmiş olan bu alandaki uygulamacılar, medyayı toplumsal bütünleşmenin göstergeleri olarak kurmuşlardı. Aslında, medya çalışmaları, sistemin güvenilirliğinin ve meşruluğunun gerilemesine ya da popülizme yönelik tehditlere dair yaptığı keşiflerle ideolojik statükoyu koruma ve destekleme girişiminde önemli bir paya sahipti.

Sonuçta, revaçta olan antikomünizm teorisi, kültür ve toplumun Marksist bir eleştirisini yalnızca demokrasinin krizini şiddetlendirebilecek bir konum, medya ve iletişim soruları konusunda düşmanca değilse de yıkıcı bir konum olarak tanımlamaya devam edecekti.

ELEŞTİREL PERSPEKTİF

Bu kısıtlı düşünsel koşullar altında, Horkheimer ve Adorno ile Eleştirel Teori tarafından önerilen eleştirel araştırma tipine yer yoktu. Aslında, Alman *Sozialforschung* ve Amerikan toplum bilimi araştırma metodolojisi arasındaki farklılıklar yeterince derin kalmaya devam etti ve bu farklılıklar Amerikan toplum bilimcilerini çok meşgul eden ampirik doğrulama konusunda sık sık ortaya çıktı. Horkheimer (1961b) değer yargıları sorunuна işa-

ret ederek topluma dair kavramların eleştirel doğasında ısrar ediyor ve ampirik doğrulama sorusuna karşı çıkıyordu: “Kamu iletişimi medyası... sürekli olarak kendisinin bireyin nihai değerine ve elinden alınamaz özgürlüğüne olan bağlılığını açıkça belirtir, ama bireyi önceden düzenlenmiş tutumlara, düşüncelere ve satın alma alışkanlıklarına bağlayarak böylesi değerleri yadsıma eğilimi gösterecek şekilde işler. Revaçtaki değerler ile toplumsal bağlam arasındaki muğlak ilişki toplum teorisinin kategorilerini eleştirel olmaya ve böylece toplumsal gerçeklik ile bu gerçekliğin öne sürdüğü değerler arasındaki gerçek çatlağı yansıtmaya zorlar” (Horkheimer, 1941b: 122),

Kitle iletişimi araştırmasının metodolojisine böyle bir tarihsel yaklaşım, iki entelektüel gelenek ile onların kültür ve medya fenomenlerine yaklaşımları arasındaki temel farklılıkları yansıtmaktaydı. Merton (1957) bir keresinde bu farklılığa, bilgi ve enformasyona duyulan ilgi bazında gönderme yapmıştı. Merton bilginin “bir olgular ya da düşünceler gövdesini ima ederken, enformasyonun *sistematik olarak* bağlantılı bir olgular ya da düşünceler iması taşımadığı”nı belirtir. “Buna göre, kitle iletişimi araştırmasının Amerikan değişkesi kitleler için hazır bekleyen yalıtılmış enformasyon parçalarını inceler; Avrupalı değişke ise tipik olarak ancak birkaç kişi için mevcut olan *bir total bilgi yapısı hakkında düşünür*” (Merton, 1957: 441). Sonuçta, Frankfurt Okulu üyelerinin kültür incelemesine yaklaşımı (Toplumsal Araştırma Enstitüsü’nün ilk günleri boyunca yapılan çalışmalar-dan kaynaklanmış olan bir estetik teori geliştirmeleri), kitle toplumu ile kitle kültürüne yönelik Amerikan ilgilerinden önemli ölçüde farklı olacaktı. ‘Eleştirel’ teriminin bir konumdan ziyade Marksizmin düşman bir çevredeki sürgün dönemi boyunca altında gizlenebileceği bir örtüyü betimlediği” (Carey, 1982: 22) yönündeki görüş, bu ülkedeki yabancı bir fenomen olarak Marksist bilginliğin sorunlarını anlatır. Ama bu görüş, konumları açısından çağdaş burjuva toplumun eleştirmenleri olarak birleşen birtakım Alman göçmenlerin ortaya koydukları bir dizi ayrı felsefi perspektif olarak Eleştirel Teori’nin tarihsel gelişimini ihmal eder.

Aslında, Horkheimer ve Adorno *Dialectic of Enlightenment*’da (Aydınlanmanın Diyalektiği) (1972) teorik konumlarının klasik

bir önermesi haline gelen kitle kültürü teorilerini sunmuşlardı. Ama bu çalışmanın Amerikan kitle toplumu tartışması üzerindeki etkisi, orijinal Almanca basımının yapıldığı 1941 yılından epey sonra hissedildi. Medya tarafından ebedileştirilen Amerikan toplumunun siyasal değerlerine dolaysız bir saldırı olarak yazarlar şunu öne sürmekteydi: “Kültür endüstrisinde birey yalnızca üretim araçlarının standartlaştırılması yüzünden bir yanılsama değildir. Birey ancak, genellikle bütün bütüne özdeşleşmesi sorgulanmadığı sürece hoşgörüyle karşılanır... Benliğin (self) özelliği, toplum tarafından belirlenen bir tekel metası olmasıdır; yanlış bir şekilde doğal olarak sunulur” (1972: 154).

Bu eser yalnızca medya endüstrisinin çağdaş tezahürlerini sorgulamakla kalmıyor, revaçtaki ideolojinin lehine ebedileştiren değerler hakkında kuşkuları da doğuruyordu. Eleştirel Teori geleneğindeki eleştirel araştırma, çağdaş kültür ve topluma spekülative yaklaşımıyla geleneksel toplumsal araştırmanın teorik temeline meydan okumaya çalışırken, eleştirel-yönetimsel araştırma metodolojik düşüncelerin ve kitle kültürü fenomenlerinin dolaysızlığının (ve potansiyel tehdidinin) güdümü altındaydı.

Bu tarihte Amerikan kitle iletişimi araştırmasının ampirik metodolojisi Lazarsfeld’in yönetimsel araştırma dediği ve Frankfurt Okulunun, Leo Lowenthal’e göre “incelenen kültürel fenomenlerin temel toplumsal ve psikolojik işlevinden ziyade ancak şeyleşmiş dolayimsız reaksiyonları” (Jay, 1985: 50) üzerine düşünebilen bir piyasa araştırması yaklaşımı olarak tanımlanan araştırma tipini oluşturacak şekilde giderek gelişmiş ve Lazarsfeld, Carl Hovland, Harold Lasswell ve öbürlerinin öncü çalışmaları üzerinde genişlemeye başlamıştı. Korkulan kültürel ve siyasal doğurguları (özellikle Avrupa’dan gelen faşist ve komünist tehditler karşısında) kitle toplumunun sorunları, Birleşik Devletler’de çoğulcu bir toplumun işleyişlerinin ampirik kanıtlarını göstermeye çalışan kolektif davranış (Blumer), medya ve yayılma (Lazarsfeld), ikna (Hovland) ve propaganda (Lasswell) soruları üzerine yapılan araştırmaları teşvik etti. Bununla birlikte, toplum bilimlerinin ‘soyut ampirisizm’ine ve metodoloji dogmasına karşı sövüp sayarak ileri kent toplumunun yakıcı bir eleştirisini ortaya koyan C. Wright Mills’in (*The New Men of Power*, 1948; *White Collar*, 1951; *The Power Elite*, 1956) yanı sıra, Amerikan

kamu hayatına dair eleştirel bir bakışa sahip, Erich Fromm'un çalışmasından ve psikanalitik kültür analizlerinden etkilenmiş, endüstriyel orta sınıf Amerikasının tarihsel değişimi sorunuyla uğraşan David Riesman (*The Lonely Crowd*, 1950) gibileri de vardı. Bu ve buna benzer çalışmalar 'iktidar' ve 'tahakküm'ün önemini anlamışlar ve bunların temelini mülkiyet ya da nüfuzun sosyo-ekonomik dağılımına oturtmaya çalışmışlardı. Ama bu çalışmaların katkıları, bir bilimsel girişim olarak uğraşısında münhasıran dar bir teorik ve tarihsel temel edinmeyi becermiş olan kitle iletişimi araştırması alanında pek az ilgi gördü. Özellikle *Journalism Quarterly*, *Public Opinion Quarterly*, *Journal of Broadcasting* ya da *Journal of Communication* gibi dergiler, iletişim araştırması alanı Frankfurt Okulu'nun yazılarıyla karşılaştığı esnada, Amerikan medya araştırmasına dair yapılan herhangi bir değerlendirmeye katılmadı.

Gelgelelim, 1970'li yıllar, Amerikan toplumunun önceki bir eleştirisiyle güçlü bir şekilde ilişkili olan bir toplumsal eleştiri branşının ortaya çıkışına tanık oldu. Bu dışavurumlar yüzyılın dönümü boyunca siyasal ekonomistlerin ve sosyologların sosyalist yazılarından geç 1920'lerdeki siyaset yazarlarının ve araştırmacı-eleştirel gazetecilerin siyasal ve ekonomik otoritelere yönelik popülist eleştirisine ve 1950'lerden bu yana sürmekte olan toplum bilimcilerin toplumsal eleştirisine kadar uzanmaktaydı.

Eleştirel Teori

Eleştirel Teori'nin rakip bir toplumsal (ve siyasal) teori olarak ortaya çıkışı, Amerikan toplumsal düşüncesinde anlamlı bir gelişim oluşturdu. Bu dahil oluş Marksizm ve radikal eleştiri arasındaki tartışmayı yeniden alevlendirdi ve İkinci Dünya Savaşı sonrasında, Amerikan kitle iletişimi araştırmasını pek etkilemese de, ciddi bir Marksist bilginliğin başlangıcının işaretini verdi. Bunun ardından gelen Amerikan toplum teorisinin ve araştırma pratiğinin eleştirisi de İngiliz, Fransız ve Alman teorisyenlerin düşünsel önderliğini kurdu. Nitekim, eleştirel teorisyenlerle karşılaşma, toplumun ideolojik bir eleştirisinin biçim ve tözünün incelenmesi doğrultusunda eksiksiz bir fırsat sağladı. Özgüleştirilerek söylendikte, Theodor Adorno ve Max Horkheimer'in kül-

türel kötümserliği, Herbert Marcuse'un siyasal eleştirisi ve Jürgen Habermas'ın bürokrasilere ve otoriteye karşı mücadelede iletişimin rolüne ilişkin teorik soruşturmalarıyla birlikte, Amerikan toplum teorisyenlerine iktidar, değişme ve toplumun geleceği sorularına dair alternatif bir yaklaşım sağladı. Bu eleştirel yazılar toplamı baştan başa, medya endüstrisinin ideolojik mücadeledeki suç ortaklığı dahil olmak üzere kültürün incelenmesine ve kültürel sürecin analizine ısrarlı bir bağitlanmışlığın örneğini oluşturur. Çağdaş toplumun kültürel eleştirisi "insani çevreyi teknolojik olarak belirlenmiş bir sisteme dönüştüren ve rasyonelleştirme süreçlerinden türeyen teknik kuralların ve kısıtların giderek daha çok yukarıdan dayatılmasıyla simgesel iletişimi sistematik olarak engelleyen... kamçılanmış bir ekonomik büyümenin sosyokültürel doğurgularını" (Schroyer, 1975a: 223) vurguluyordu.

Bunlar, kültürel eleştirmenler arasında sürüp giden ilgilerdi ve özellikle Alvin Gouldner, 'kültürel aygıt'a ve 'bilinç endüstrisi'ne dair analizleri açısından pragmatizm (Chicago Okulu) ve Eleştirel Teori arasındaki benzerliklerin ve farklılıkların izini sürmüştür (Gouldner, 1976: 118-178).

Eleştirel Teori 1970'lerde anadamar kitle iletişimi araştırmasının temsilcilerine ulaştığı zaman bu, son kırk yılın, birtakım disiplinlerdeki modernist tartışmanın kapsamı ve niteliğini yansıtan hatırı sayılır bir literatür gövdesini oluşturan başlıca teorik olayı olmuştu. Kitle iletişimi araştırmacılarının Eleştirel Teori'ye dair sonraki okumaları ve yorumları ikincil bir düşünsel girişim olarak kalmış olsa da, Martin Jay'ın *Diyalektik İmgelem*'iyle başlayarak Adorno, Horkheimer, Herbert Marcuse ve Jürgen Habermas'ın orijinal çalışmalarının çevirileri, bu isimlerin Alman çağdaşlarının ve Frankfurt Okulu hakkındaki ikincil kaynakların çevirileriyle birlikte ciddi bir şekilde arttı.

Eleştirel Teori'nin ya da geleneksel toplum teorilerine başka herhangi bir radikal meydan okumanın marjinal rolü, *Public Opinion Quarterly*'nin 1959 yılında yayımladığı, sıklıkla zikredilen "iletişim araştırmasının durumu" başlıklı özel sayısında ortaya çıktı. Berelson'un (1959) kötümser önermesi potansiyel bir teorik tahrik kaynağı olarak Eleştirel Teori'ye herhangi bir gönderme içermiyordu. Berelson'un ele aldığı 'minör' yaklaşımlar

David Riesman ve Harold Innis'in yanısıra Basın Özgürlüğü Komisyonu'nun 'reformist' yaklaşımına gönderme yapmaktaydı; her iki örnekte de Berelson bu yaklaşımların bilimsel soruşturmalar olarak meşruiyetlerini sorgulamaktaydı (s. 4). Berelson'un, kitle iletişimi araştırmasının toplum bilimcileri arasında (örneğin, Hovland, Lasswell, hatta kariyerinin sonraki yıllarında teorik konulara dönen Lazarsfeld) sönüp gitmekte olan bir ilgi olduğu yolundaki doğru tespiti, alanın ölümü hakkındaki genel gözlemlerinde üstü örtük olarak mevcuttu. Öbür alanlardan farklı olarak, kitle iletişimi çalışmaları özellikle toplumsal teorisyenlerin çalışmalarını kendisine çekmemiş, ancak yaygın olarak kabul edilen, örnek gösterilen ve yayımlanan özgül araştırma ilgilerini çekebilmişti. Bununla birlikte, öbür disiplinlerdeki teorik tartışmalar kitle iletişimi literatürüne hemen yansımamıştı. Teorik söylemin disiplinlerarası doğasına yanıt verme konusundaki bu başarısızlık, kitle iletişimi araştırması alanının proje-yönelimli olduğunun ve araştırma metodolojilerinin pratik uygulanımına hasredilmiş olduğunun ek bir kanıtı olarak alınabilir.

Gelgelelim, *Public Opinion Quarterly*'nin aynı sayısında David Riesman (1959), *The Authoritarian Personality*'nin (1950) yayımlanmasıyla gündeme gelen bir toplum eleştirisine gönderme yapmaktaydı. Riesman 'bilimsel süperego'yu, "gençlerin metodolojik tuzaklar hakkında dedelerinden –tam da Bay Berelson gibi kılavuzlarından– daha çok şey öğrenmelerinden ötürü maceracı araştırmayı yıldırımda özellikle etkili" olmakla suçlarken, daha geniş kültürel ve toplumsal konular üzerine yapılması gereken araştırmalar hakkında bazı sorular ortaya atıyor ve Leo Lowenthal'in yaratıcı çalışmasını zikrediyordu. Aslında, Eleştirel Teori'yi edebiyata uygulamasıyla kendisini Frankfurt Okulu'nun ilk üyelerinden biri olarak kabul ettirmiş olan Lowenthal, Amerikan kitle iletişimi araştırması çevrelerinde Frankfurt Okulu'nun en göze çarpan temsilcisiydi. Lowenthal, Joseph Klapper (kamuoyu araştırması ve psikolojik savaş) ve Marjorie Fiske'yle (popüler kültür) işbirliği yapmış ve Lazarsfeld, Frank Stanton, Wilbur Schramm ve Norman Jacobs tarafından derlenen birtakım seçkilerden oluşan eserlere katkıda bulunmuştu.

Kitle iletişimi araştırmasının yeniden gözden geçirilmesine dair daha yakın tarihli bir çalışma da, yirmi otuz yıl sonra öbür

teorik yazıların alan üzerindeki tesirini değerlendirebilmesine elvermeyecek şekilde yönetsel araştırma geleneğinin dar perspektifi içinde sıkışıp kalmıştı. Bu çalışmanın derleyicileri, “iletişim alanının yaşlı bilgelerinin, filozoflarının” nerede olduğunu ve nöbet defterine “Innis, McLuhan ve birkaç isim”den başka kimsenin niçin kaydedilmemiş olduğunu merak ederek “kapsamlı teorileştirme eksikliği”nden yakınmaktaydılar (Davison & Yu, 1974: 200-201). Birkaç yıl sonra, *Communication Research-A Half-Century Appraisal*’ın derleyenleri şunu öne sürmekteydiler: “İletişim araştırmasının öyküsü 1927 yılında Lasswell’in *Propaganda Technique in the World War*’uyla başladı ve alana geleneksel yaklaşımı temsil eden iletişim araştırmacılarının katkısıyla devam etti. Son 50 yılın bir teorik bağlamını ya da tarihsel açıklamasını sunma yolunda bir girişim yoktur (Lerner & Nielson, 1977: 1).

Çok daha geniş bir teorik çalışma bağlamını esas alan bir eser, Rogers’ın Eleştirel Teori’ye dair oldukça kısaltılmış ve eksik sunumuyla ortaya çıktı. Yazar, “ampirik ve eleştirel iletişim okulları” arasında bir bölünmeyi yerleştirmeye girişmiş (Rogers & Balle, 1985), ama ancak Lazarsfeld’in eleştirel araştırma terimini kullanışı (kendisi bu kullanımla duygudaşlık içindedir) ile Frankfurt Okulu ve öbür Marksist konumların ruhunu izleyen eleştirel araştırma kavramı arasındaki farklılıkları bulanıklaştırmayı becerebilmiştir. Bu farklılaştırma eksikliği (hatta ‘ampirik’ okulun üyeleri arasındaki farklılıkları bile ortaya koyamama), yazarın sözünü ettiği ‘okullar’a dair ileri sürdüğü değerlendirmeleri zayıflatmaktadır. Bu yazı geleneksel kitle iletişimi araştırmasının teorileri karşısında Eleştirel Teori’nin konumlarını açığa çıkartmak konusunda, esaslara ilişkin bir katkıda bulunmamış, yalnızca bir diyalog çağrısı yapmıştır. Aslında, Rogers’a göre, “eleştirel bilginler çoğu iletişim araştırmasının etki-yönelimli, ampirik zihniyetli doğasına itiraz ederek kendilerini ampirik bilginlerden ayrı tutarlarken, ‘Eleştirel Okul’un başlangıçları 1930’lu yılların başlarında Frankfurt’daki Toplumsal Araştırmalar Enstitüsü’ne uzanır” (s. 115).

Gelgelelim, sorun ‘okullar’ arasında bir kutuplaşma yaratmak değil, alanın zorunlu, eleştirel bir yeniden değerlendirimine tepkide bulunmak, eleştirel bilginliğin ortaya çıkması, gündelik ha-

yatın toplumsal (ve siyasal) gerçeklikleri üzerine düşünmeyen bir teorik öncülün koşulları hakkındaki böyle bir özdeşünümün (self-reflection) sonucudur. Ampirik araştırma sorunu, en azından bu bağlamda, ikincil bir konu olarak kalır.

Eleştirel araştırma sorusu son olarak, *Journal of Communication*'ın (1983) özel bir sayısı olan "Alandaki Mayalanma"da Eleştirel Teori ve kitle iletişimi araştırmasına öbür Marksist yaklaşımları konu edinen tartışmalarla daha ağırlıklı olarak ortaya çıktı. Bu sayıdaki yazılar, büyük amaçlarına rağmen, alanı önemli bir epistemolojik tartışmaya sevketmeye yetecek ölçüde Eleştirel Teori'nin ya da iletişim üzerine neo-Marksist perspektiflerin kabul edilmesinin ötesine pek taşamamıştır. Yine de, Jennifer Darly Slack ve Martin Allor bu tartışmaya özellikle kullanışlı bir katkı getirmişlerdir. Yazarlar "eleştirel kitle iletişim araştırmasının tek bir kendilik (entity) olmayıp, daha ziyade iletişim incelemesine dair gelişmekte olan bir alternatif yaklaşımlar silsilesi olduğu"nu teslim etmişler ve Frankfurt Okulu'ndan yapılan bir "temellük" olarak *eleştirel* terimine dair bir betimleme sunmuşlardır (Slack & Allor, 1983: 208-209). Slack ve Allor'un "tüm eleştirel konumların merkezi ilgisi(nin) toplumsal iktidarın uygulanımında iletişimin etkililiği olduğu"nu (Slack & Allor, 1983: 215) önermelerinden ötürü, böylesi araştırma faaliyetlerinin iktidar ve denetim sorularını içerdiğini ima etseler de, öbür yazarların *eleştirel araştırma* ya da *Avrupa-stili araştırma* terimlerini kullanma tarzlarında bir muğlaklık vardı (Haight, 1983: 232; Schiller, 1983: 255; Mosco, 1983: 237; Stevenson, 1983: 262). Dallas Smythe ve Tran Van Dinh, iletişim incelemelerindeki Marksist bilginliğin koşulları üzerine yorum yaparken, "fenomenlerin kendi sistem bağlamlarındaki çelişkili boyutların eleştirisinin mevcudiyetini gerektiren" bir eleştirel teori tanımı geliştirmişlerdi (1983: 123). George Gerbner tartışmaları özetlerken, 'eleştirel bilginlik' kavramını "kendi bölgesinde söylemin terimleri ile iktidar ve bilginin yapısına seslenmek ve böylece insani ve toplumsal gelişime kendi katkısını yapmak" için "araştıran(ları) ve mücadele eden(leri)" içerecek şekilde genişletiyordu (1983: 362).

Kitle iletişimi araştırmasına geleneksel yaklaşımın eleştirel alternatiflerinin sunumu, seçimin ideoloji ve toplum bilimi arasında yapılması gereken bir seçim olmayıp, toplum bilimi prati-

ğinin ideolojik bir bağlama gömülü kaldığını açığa çıkartmıştır. “Alandaki mayalanma” tartışması boyunca ortodoks Marksizmin, Eleştirel Teorinin ya da Kültürel Çalışmaların çağdaş toplumsal pratiklerin bir eleştirisine yönelik bir sözcük dağarcığı ve bir odak sağlayan dili yansıtılsa da, bu dil, bu tartışmanın anadamar Amerikan kitle iletişimi araştırmasının ideolojik perspektifi açısından ortaya çıkan sonuçları geliştiren bir tartışma yapılmaksızın birçok yazar tarafından yeniden üretilmiştir.

Teorik önermeleri ya da pratik uygulamaları, kültürel ya da siyasal kökenlerini ya da ideolojik temellerini ihmal ederek toplumun ıslahı amacıyla devşirme ve uyarılama pratiği, düşünceleri Amerikanlaştırmanın düşünsel sürecini yansıtır. Bu süreç, toplum biliminde Birleşik Devletler’de akademik kurumların başlangıcından beri Avrupalı bilgi’nin Amerikan bilginliğine nüfuz etmesiyle başlamış olup, uygun teorik önermeleri o zaman hizmet ettikleri çıkarlar uyarınca ediniyor ve uyguluyor gibi görünen Amerikan pragmatizminden (özellikle Dewey’nin araçsalcılığından) bu yana bariz bir şekilde görülebilir. Sözgelisi, Georg Novack’ın (1975) Dewey’in liberal konumu karşısında kendi döneminin siyasal gerçekliğiyle hesaplaşması, Amerikan toplumundaki felsefi ve siyasal bir güç olarak pragmatizmin Marksist bir eleştirisinin uygun bir örneğidir.

Nitekim, Eleştirel Teorinin çağdaş toplumun bir eleştirisine yapabileceği potansiyel katkısı anlayabilmek için kitle iletişimi araştırması, Eleştirel Teorinin Weimar Almanyasının kültürel ve siyasal bağlamında yükselişini keşfetme ihtiyacını duydu. Özgüleştirilerek söylendikte, Eleştirel Teorinin geleneksel felsefenin bilim ve doğayla öncelikle ilgilenmesinin yerine, tarih ve kültüre önem verilmesini geçirme yolundaki girişimleri ve epistemoloji ile siyaset arasındaki ilişkinin keskin bir şekilde farkında olması, böyle bir analiz için tayin edici öğelerdi.

Habermas

Eleştirel Teorisyenlerin yazıları hem modern toplumun eleştirilmesinde hem de kitle iletişimi araştırmalarında kalkış noktası olarak kullanılabilir, felsefi ve siyasal doğurguları olan yoğun bir temel önermistir. Ama önerilen bu soruşturma asla ek-

siksiz olarak yapılmadı ve bir eleştirel iletişim teorisine temel sağlamak üzere yürütülen Eleştirel Teori konusundaki tartışma, toplum teorisi literatürüyle, özellikle insanın özgürleşimine yönelik epistemolojik bir haklılaştırım öneren Jürgen Habermas'ın çalışmasıyla (1981) sınırlı kaldı. Aslında, Eleştirel Teori, bir teoriden ziyade eleştirel bir konum olarak değerlendirildiğinde, bugünün eleştirisine girişerek geleceğin potansiyeline işaret eden bir teorik konumdur. Habermas'a göre bu konum, merkezinde insan varlığın taşıdığı potansiyelin yer aldığı özgürleşimci bir istem (emancipatory interest) içerir.

İletişim Habermas'ın teorik projesindeki merkezi bir düşüncedir. İletişim düşüncesi, dile yaklaşımını eleştirel bir toplum biliminin geliştirilmesi bağlamında sunduğu *Knowledge and Human Interest*'de (1971) yüzeye çıkmış ve kendi toplumsal teorisinin normatif temelini içeren *The Theory of Communicative Action*'ın (1984a) yayımlanmasıyla zirvesine varmıştır. Habermas bu eserinde şunu ileri sürer: “İnsan türünün kendisini üyelerinin toplumsal olarak eşgüdümlemiş faaliyetleri yoluyla yaşattığını ve bu eşgüdümün iletişim yoluyla –ve belli merkezi alanlarda oydaşmaya ulaşmayı amaçlayan iletişim yoluyla– kurulmak zorunda olduğunu varsayarsak, o vakit türün yeniden üretimi ayrıca iletişimsel eylemin doğasında bulunan bir rasyonalitenin koşullarının sağlanmasını gerektirir” (1984a: 397).

Özgül olarak belirtildikte, Habermas iletişimsel eylem kavramını iç içe geçmiş üç konudan hareketle inşa eder: (a) Toplum teorisinin bireyselci yaklaşımlarının sınırlanımlarından özgürleştirilmiş bir iletişimsel rasyonellik, (b) hayat alanı ve sistem paradigmalarını bağlantılandıran iki düzeyli bir kavram ve (c) ‘toplumsal patoloji’leri açıklayan bir modernlik teorisi. Ve şunu ekler: “Nitekim iletişimsel eylem teorisinin niyeti, modernliğin paradokslarına göre kesilip biçilmiş toplumsal-hayat bağlamının kavramsallaştırımını mümkün kılmaktır” (s. xi).

Böyle bir teorik konuma giden yol, yeniden kurucu bir bilimin uygulanışına varır. Habermas zaten *Communication and the Evolution of Society*'de (1979) şunu ileri sürmüştü: “Evrensel edimbilimin [pragmatics] görevi, imkan dahilindeki anlamının (Verständigung) evrensel koşullarını tesbit etmek ve yeniden kurmaktır. Başka bağlamlarda ayrıca ‘iletişimin genel öngerek-

tirimleri'nden söz ederiz, ama anlamaya varmayı amaçlayan eylem tipini temel kabul ettiğimden ötürü, iletişimsel eylemin genel öngerektirimlerinden söz etmeyi yeğliyorum" (1979: 1). Aslında, Habermas'a göre, "bir anlamaya (Verständnis) varmanın amacı, karşılıklı anlamanın öznelarası müşterekliğiyle, ortak bilgiyle, müşterek güvenle ve birbirine ahenkle sonuçlanan bir oydaşmayı (Einverständnis) doğurmaktır. Oydaşma, buna teka-bül eden anlaşılabilirlik, dürüstlük, doğruluk ve adilanelik hususundaki geçerlilik iddialarının kabul edilmesine dayanır" (s. 3).

İletişimsel pratiğin temelindeki böylesi koşullar, katılımcıların "*uygun koşullar altında* dile getirişleri için gerekçeler" sunup sunamadıkları tarafından belirlenen bir rasyonelliğe dayanır. Habermas bunu şöyle açıklar: "Gündelik hayatın iletişimsel pratiğine uygun rasyonellik, bir başvuru mercii olarak, anlaşmazlıkların artık gündelik rutinlerle tazmin edilemedikleri ama aynı zamanda gücün doğrudan ya da stratejik kullanımıyla da halledilemedikleri vakit iletişimsel eylemin başka araçlarla sürmesini mümkün kılan argümantasyon pratiğine işaret eder" (s.17-18).

İletişimsel pratiğin toplumsal ve kültürel yapılar bağlamında ortaya çıkmasından ötürü, Habermas, simgesel yeniden üretimin bağlamı olarak 'hayat alanı'nın önemine dikkat çeker. Habermas, hayat alanının üç yapısal bileşenini tesbit etmiş ve belirtmiştir: "İletişim halindeki katılımcılar, kendi durumları hakkında birbirlerini anlamaya varırken kullandıkları ve aynı zamanda yeniledikleri bir kültürel gelenek içinde dururlar; eleştirilebilir geçerlilik iddialarının öznelarası tanınması yoluyla eylemlerini eşgüdüm içine sokarken toplumsal gruplara üye olmalarına yaslanırlar ve aynı zamanda bu grupların bütünleşmelerini pekiştirirler; büyümekte olan çocuklar ehil başvuru kişileriyle girilen etkileşime katılma aracılığıyla kendi toplumsal gruplarının değer yönelimlerini içselleştirir ve eylem için gerekli genelleşmiş yetenekleri kazanırlar" (1984a: xxiv).

Ve Habermas iletişimsel eylemin üç işleve hizmet ettiğini önererek devam eder: Kültürel bilginin aktarılması ve yenilenmesi, toplumsal bütünleşme ve grup dayanışması, ve kişisel özdeşleşme.

Habermas iletişimdeki katılımcıların kültürel bağlamını, aktörlerin 'dünya görüşü'ne göre değişen ilişkileri, iletişim araçlarındaki iliş-

kiler bazında açıkladı. Bunlar “nesnel dünya (hakkında doğru önermelerin mümkün olduğu tüm kendiliklerin totalitesi olarak)”, “toplumsal dünya (tüm meşru olarak düzenlenmiş kişiler-arası ilişkilerin totalitesi olarak)” ve “öznel dünya (konuşmacının özel bir şekilde ulaşabildiği yaşantıların totalitesi olarak)” (Habermas, 1984a: 100).

İletişim, herhangi bir anlamlı katılımın öngerektirimsel koşulunu öneren müşterek bir kültür ardyöresi, bir ‘hayat alanı’ karşısında müzakereye girme süreci haline gelir. Aslında kültür, toplum ve birey, içerisinde iletişimsel eylemin kültürel bilgiyi yeniden üretmeye, bireyleri bütünleştirmeye ve kişilikleri şekillendirmeye hizmet ettiği ‘hayat alanı’nın yapısal bileşenleridir. Habermas *kültürü*, iletişimdeki katılımcıların dünya hakkındaki yorumlarını aldıkları bilgi deposu olarak görür; *toplum*, katılımcıların toplumsal gruplara üyeliklerini emniyete aldıkları ve dayanışmalarını onayladıkları meşru düzeni temsil eder; ve *kışilik*, bir özneyi kendi kimliğini korurken anlama süreçlerine katılmaya muktedir kılan edinimlere gönderme yapar. Simgesel içeriklerin semantik alanında toplumsal mekân ve tarihsel zaman, iletişimsel eylemlerin cereyan ettikleri *boyutları* biçimlendirir (Habermas, 1984b: 594-595).

‘Hayat alanı’nın gündelik faaliyetlerinin parçası olarak medya, ‘genelleştirilmiş iletişim biçimleri’ olarak işlev görür. Böylece, örneğin basın, radyo ve televizyon imkan sağlayıcı bir işleve sahiptir. Katılımcıları kendi mekânsal-zamansal kısıtlanımlarından özgürleştirirler, çoklu bağlamların hazır olmasını sağlarlar ve otoriter ya da özgürleşimci istemlere hizmet etmeye yetenekli kamusal alanların yaratılmasında araçsal hale gelirler (Habermas, 1984a: 406).

İletişim ve medya üzerine sunulan bu perspektif, ‘kitle iletişimi’ teorisi ve araştırmasının iletişimsel pratiklerin analizine, yani iletişimsel edinim, anlama ve bireylerin kendi hayat alanlarına katılımları konularına istisnasız bir şekilde bağlı olduğunu önerir. Daniel Hallin, “Habermas’a göre tüm insan iletişimi biçimlerinin, kitlesel yayılım (dissemination) koşulları altında bile nihai olarak diyalogun sade yapısından türeyen, özünde insan özneler arasındaki ilişkiler” (1985: 142) olduğunu belirtir. Habermas medya çalışmasının bir kültür çalışması, hayat alanının koşulları üzerine bir çalışma ve aslında özgürleşimci istemlere

hizmet eden bir kamusal alan beklentilerine dönük bir çalışma olmasını önerir. Bu çalışma, bilgi üzerine açıklığa (hakikat) ve özdeşünüm (self-reflection) sürecine bağıtlı bir perspektife yaslanır. Richard Bernstein'ın gözlemlediği gibi, "Aklın isteminin kendi tam gelişimini ilerletmek olması anlamında özgürleşimci bir istem temeldir; çarpıtılmamış iletişime olan talep tamamen bariz hale gelir... Çarpıtılmamış, karşılıklı iletişim, müşterek iletişim için gerekli maddi toplumsal koşulları gerçekleştirip tesis etmediğimiz sürece varolamaz" (1985: 11).

Habermas en son çalışmasıyla geniş bir teorik çerçevenin taslağını çıkartmış ve iletişim araştırması için heybetli bir gündem ortaya koymuştur. Çalışmasının karmaşıklığı ve düşünsel çabasının ansiklopedik kapsamı, Birleşik Devletler'deki iletişim teorisi ve araştırmasının uygulayıcılarına büyük bir meydan okumayı ortaya koymaktadır. Aslında, teorik karmaşıklık ve düşünsel erişilebilirlik sorunları, iletişim alanının Habermas'ın çalışmasının eleştirel değerlendirmesine katılmadaki başarısızlığına katkı yapmış olabilir. Gelgelelim, daha muhtemel olanı, bir iletişimsel eylem teorisinin (sezgisel) reddidir; çünkü, Rorty'nin önerdiği gibi, "iletişime, ahenge, mübadeleye, söyleşiye, toplumsal dayanışmaya ve yalnızca güzele duyulan arzu, felsefi geleneğe bir son vermek ister çünkü bu arzu öte-anlatılar sağlama girişimini, -hatta özgürleşime ilişkin öte-anlatılar sağlama girişimini- Dewey'in 'gündelik ayrıntının anlamı' dediği şeyden yararsız bir kırılma olarak görür" (1985: 175).

Pragmatizmin Kalıcılığı

Aslında, iletişim teorisi ve araştırması alanının, Habermas'a yönelik eleştirileriyle Amerikan pragmatizminin yazılarına güçlü bir bağıtlılık sergileyen Rorty'yi desteklemesi ve izlemesi çok muhtemeldir. Rorty'nin argümanı, toplumdaki 'ilerici değişimler'in asıl öyküyü anlatmakta olduğu yollu anlayışına dayanır: ...Demokratik toplumların özgüven tazeleme girişimlerinin öyküsünün büyük kısmı, felsefecilerin böylesi siyasetlere sağladıkları teorik destek çeşitlerine gereğinden fazla gönderme yapmaksızın, reformist siyasetin tarihi olarak anlatılabilir. Her şey rağmen, demokrasilerin yurttaşlarının kendilerini 'iletişimsel bir topluluğun' parçası olarak görme istekliliğini (kendi ülkelerin-

den söz ederken ‘onlar’dan ziyade ‘biz’ deme konusundaki sürüp giden isteklilik) büyük ölçüde canlandıran konu sendikaların oluşumu, eğitimin liyakate dayandırılması, oy hakkının genişlemesi ve ucuz gazeteler gibi şeylerdir” (1985: 169).

Böyle bir perspektif yalnızca pragmatist geleneğin zorlayıcı nüfuzunu değil, ayrıca sürmekte olan teorik çekiciliğini de açığa vurur. Habermas’ın verdiği yanıtta belirttiği gibi, Rorty “Kartezyen başlangıcından itibaren bilinç felsefesi geleneğini, bilginin temelleri ve sınırlarına dair tartışmanın baştan başa anlamsız olduğunu göstermek amacıyla tahrip etmek ister... Felsefenin direngen bir şekilde ‘aklın koruyucusu’ rolüne sarılması, özellikle temel irrasyonalist gizli cereyanların bir kez daha kuşkulu bir siyaset biçimine dönüştürüldüğü bir dönemde kendi kendilerine gömülüp kalmış entelektüellerin bir özel mizacı olarak bir köşeye atılamaz pek... ve bu ruh halini kitle medyası yoluyla dilendiren, yeğînleştiren ve yayan tam da yeni muhafazakârlardır” (Habermas, 1985: 193-195).

Bu sonuç, iletişim alanı ve kitle iletişimi teorisi ve araştırmasının konumunun, kültürel yeniden üretim sorunlarının gerilimler ve toplumsal çatışmalar yarattığı bir dünyada özgürleşimci bir toplum bilimi konumuna götüren bir patikayı sürekli açma yolundaki Habermasçı mücadele açısından ne olabileceğini gayet iyi betimliyor olabilir

İNGİLİZ KÜLTÜREL ÇALIŞMALARI

Daha önceki Eleştirel Teoriye benzer olarak, İngiliz Kültürel Çalışmalarının günümüz toplumunun Avrupalı bir eleştirisi olarak sunumu siyasal bir meydan okuma ve birbirlerine rakip toplum teorileri olarak liberal çoğulculuk ve Marksizm arasındaki dolaysız bir hesaplaşmadır. Böylesi bir eleştiri yalnızca günümüz Batı Marksizmine dair özgül bir İngiliz yorumunu yansıtmakla kalmayıp, ideolojik tahakküm ve siyasal iktidarın bir eleştirisine olan düşünsel bağıtlılığın niteliğini ve yeğînliğini gösterir. Kültürel Çalışmaların Amerikan toplumunun toplumsal ve siyasal koşullarının bir analizine uyarlanması yalnızca tarihin kullanımlarına bağıtlılığa dair bir soru olmayıp, kültürel, ekonomik ve siyasal iktidar alanlarında çakışan niyetlerin, çıkarların ve eylemlerin

yeniden incelenmesinde ideolojik pratiğin vurgulanmasını ve böylece başat toplum modelinin temel bir eleştirisini icra etmeyi gerektirir. Bu konum, “kendisi için tikel bir tarihsel konjoktürde dil ve kültür içerisinde hazır olan özgül kompleksinde, söylemlerin ve kodların nesnelleşmiş alanında kendisini konumlandıran ‘özneyi’” (Hall, 1979: 330) anlamak demektir. Otoritenin, yani düşünceler ve inançların medyanın da yer aldığı toplumsal kurumlar aracılığıyla örgütlendiği özgül tahakküm koşulları altında bir varoluş sürdüren ve düşünen insanların ele alınması, bu yaklaşımda üstü kapalı olarak bulunan bir gerekliliktir.

Kültür ve İdeolojiler

Anadamar İngiliz sosyolojisinden kopan ve köklerini sosyolojinin Weberci, yorumsal branşından altkültür teorisyenlerinin (Howard Becker) etnografik söylemlerine kadar yeniden çizerek kendisini bütünleştirici bir akademik alan olarak tesis eden Kültürel Çalışmaların yükselişi Hall tarafından (1980a: 15-47) belgelendi. Bu açıdan önemli başka bir öge de, George Lukacs’dan Lucien Goldmann, Walter Benjamin ve Frankfurt Okulunun, özellikle Horkheimer, Adorno ve Marcuse’nin çalışmalarına dek uzanan Batı Marksizminin yazılarının etkisidir. Hall’a göre (1980a), bu metinler “kültür hakkındaki tartışmaya, klasik ideolojiler sorunu çevresindeki bir dizi teorileştirmeyi geri iade etti. Bu metinler kültür ve ideolojilerin belirlenmiş niteliğine –maddi, toplumsal ve tarihsel varoluş koşullarına– dair kilit soruyu yeniden gündeme getirdi” (s. 25). Ayrıca, yine bu metinler, bütüncü bir perspektifin önemini yeniden beyan ettiler ve ampirizm ile onun yalıtık olgular üzerindeki ısrarının eleştirisini güçlendirdiler. Dahası, Louis Althusser’in ‘ideolojik devlet aygıtları’ (1971) kavramı ve Antonio Gramsci’nin ‘hegemonya’ kavramının Kültürel Çalışmalar üzerindeki etkisi, “zorunlu olarak çelişkili, her zaman tarihsel olarak özgül, karmaşık formasyonlar olarak” (Hall, 1980a: 36) toplumların içerisindeki toplumsal pratiklerin incelenmesi için bir gerekçe inşa edilmesine yardım etti.

Kültürel Çalışmalar, yakın bir geçmişte günümüzün Marksist teorisinden doğan birkaç kültürel yorum stratejisinden yalnızca birini kullanır (Curran, Gurevitch & Woollacott, 1982; Gross-

berg, 1984). Kültürel Çalışmalar, kültürel pratiklerin ürünü olarak yaşantıyı vurgularken, Raymond Williams ve Richard Hoggart'ın kültürel geleneğinde örneklediği üzere ekonomik indirgemeciliğe karşı çıkar. Nitekim, “tikel bir pratiğin –anlamlandırma pratiği ya da toplumsal pratik– belli bir noktada, tikel ilişkiler içerisinde öbür pratiklerden oluşan bir şebekeye nasıl yerleştiğiyle ilgilenen kültürel çalışmaların sorunsalı dönüşmüştür” (Grossberg, 1984: 412). Bu, Kültürel Çalışmaların medyayı ve medya pratiklerini “ifade edici bir totalite kompleksi olarak kavranan bir toplumun içine” yerleştirdiği anlamına gelir (Curran, Gurevitch, Woollacott, 1982: 27). Medya, kentli endüstriyel toplumlarda kültürel alana egemen olmasından ötürü eleştirel analizin başlıca alanı haline gelmiştir. Medya, çatışmalı ve karmaşık gerçeklik parçalarını biraraya getirerek ve eğer gerekiyorsa bunları uzlaştırarak bir toplumsal totaliteye dair anlayışın üretilmesine yardım ettiği için önemlidir. Medyanın incelenmesi ve bununla beraber gelen iktidar sorusu, daha geniş ‘karmaşık ifade edici bütünsellik’ içinde yer alan pratiklerin kültürel analizinde gündeme getirilen ideolojik bir konu oluşturur. Yani, medya çalışmaları insan pratiği konusu içinde yer alır Raymond Williams, “kültür sosyolojisinin en temel görevi... her zaman bir bütünün ve bağlantılı toplumsal maddi sürecin üzerinde ısrar ederek... kurumların, oluşumların ve iletişimsel ilişkilerin... bu karmaşık birliği içerisindeki karşılıklı ilişkileri analiz etmektir” (1977: 139-140) dediği zaman, Marksist bir kültür sosyolojisinin temel koşulu olarak böyle bir bütüncü perspektifi vurgulamaktaydı.

Kültürel-söylemsel yaklaşım ideolojiyi, “belli bir sistemin kendi temsillerini [representation] gerçeğin dolaysız yansıması olarak yeniden sunma [represent], kendi anlamlarını yaşantı olarak üretme gücü” olarak görür (Grossberg, 1984: 409). Sonuç olarak, bireylerin toplumsal ve siyasal çevrelerindeki koşulları, medyanın işgal ettiği alan içinde tanımlanır. Grossberg, “sorun(un) önümüze itilen gerçekliğe dair tikel bir bilgi (doğru ya da yanlış, gizemli ya da ütöpik bir bilgi) sorunu değil, bireyin bu bilgiye ulaşmasının sağlanma tarzı ve sonuç olarak bireyin güçlendirilmesi ya da güçsüzleştirilmesi” olduğunu savunmuştur (1984: 409). Medya, kendi kültürel ve ideolojik konumunu koruyabil-

mek için birkaç yoldan işlev görür: Medya toplumsal bilgiyi sağlar ve seçmeci olarak inşa eder; toplumsal hayatın çoğulluğunu sınıflandırır ve üzerinde düşünümde bulunur; ve karmaşık, onaylanmış bir düzen inşa eder (Hall, 1979: 340-342). Kültürel süreçlerin bir analizi açısından böyle bir perspektifin imaları iki yakadan gelişir: bir kültürel ve tarihsel uğrak içinde tecrübenin öznesine ve metnin iktidarı üzerinde verilen mücadeleye bir yenden dönüş ve toplumdaki gruplar ile bireylerin toplumsal pratikleriyle zorunlu ve sürekli olarak kesişen medyanın ideolojik etkisinin ele alınışı.

İzleyicinin Yükselişi

Kültürel Çalışmaların medya çalışmalarındaki geleneksel yaklaşıma müdahalesi, bir Amerikan kitle iletişimi araştırması perspektifinden medya ve toplum üzerine eleştirel, kültürel bir odağa dönüşte içerilen temel değişmelerin bir ölçüsü olarak hizmet edebilir. Özellikle 1970’li yıllarda Amerikan kitle iletişimi araştırması, odağını izleyici üzerine kaydırды. Gelgelelim, bu dönemin kullanımlar ve doyumlar yaklaşımı (Katz, Blumler & Gurevitch, 1974) metinlerin ve üreticilerin özgül kültürel, toplumsal ya da ekonomik koşullar altında izleyiciler üzerinde belli bir etki yaratmalarını esas alan anlayışla mücadele ederken, aktif bir izleyicinin (örneğin, tüketen, ihtiyaçlarını gideren bir izleyicinin) var olduğunu varsayması açısından işlevselci niteliğini muhafaza etti. Benzer şekilde, gündem oluşturma modeli (McCombs & Shaw, 1972, 1976), kendisini kullanımlar ve doyumlar yaklaşımının geleneksel teorik varsayımlarıyla tanımlaması (Shaw, 1979) yüzünden, medya araştırmalarındaki etkiler modelini ebedileştirilmesine katkı yapmaya devam etti.

Kültürel Çalışmalar, “genel hatlarıyla medyanın ‘ideolojik’ rolü olarak tanımlanabilecek noktaya dayanan bir çerçeve içinde ‘dolaysız tesir’ modellerinden koptu”, “ ‘şeffaf’ anlam taşıyıcıları olarak medya metinleri nosyonlarına meydan okudu...ve medya metinlerinin dilsel ve ideolojik yapılanmasına çok daha fazla dikkat sarf etti”; pasif izleyici anlayışının yerine “daha aktif bir izleyici, ‘okuma’ anlayışı” koydu ve “medya mesajlarının nasıl kodlandığı, kodlanmış metin ‘uğrağı’ ile izleyicinin değişiklik

gösteren ‘kodaçımları’ arasındaki ilişkiler”e yoğunlaştı; ve son olarak “medyanın başat ideolojik tanımların ve temsillerin dolaşımında ve sağlamlaştırılmasında oynadığı” rolün incelenmesiyle uğraştı (Hall, 1980: 118-119). Nitekim, Kültürel Çalışmaların yaklaşımı, iletişimi ‘kopmaz’ bir parçası olduğu tarihsel süreçlerle ilişkili olarak anlamaya dayanır. Bu vizyon, Amerikan kitle iletişimi araştırmaları içerisinde yer alan popüler kültür ve kitle toplumu incelemeleri literatüründeki anlayışa oldukça uzak düşer. Çünkü, Amerikan kitle iletişimi araştırmaları içerisinde bulunan bu anlayış, kültürü, medya, içerikler ve izleyiciler üzerindeki etkiler hakkındaki bir dizi ampirik olgunun araştırılması çerçevesinde analiz etmeyi yeğler. Aslında, böyle bir konum Kültürel Çalışmaların alanda bulunan revaçtaki iletişim ve toplum modellerini eleştirmesine yol açmıştır.

Özellikle İngiliz Kültürel Çalışmaları geleneği, bir toplumsal teori olarak Marksizmin İngiliz toplumunun toplumsal ve ekonomik koşullarında bir değişiklik üretmeye oldukça yetenekli olduğu varsayımı üzerinde işleyen siyasal bir söylem (*New Left Review* dergisinde temsil edildiği üzere) tarafından yaratılan ve ayakta tutulan bir düşünsel iklimden doğmuştur. Batı Avrupa Marksizmi, Fransız yapısalcılığı ve özellikle Althusser’in çalışmalarıyla biçimlenen bu tartışmalar, ekonomik ve siyasal iktidarın dağılımı ve medyanın rolü de dahil olmak üzere İngiliz toplumunun sorunlarına verilebilecek alternatif siyasal yanıtların düşünsel kaynakları olarak hizmet etmeyi sürdürmektedir.

Amerikan Kültürel Çalışmaları Üzerindeki Tesir

İngiliz Kültürel Çalışmaları, günümüzdeki sorunlar üzerine yaptığı kışkırtıcı araştırmalar esnasında, kamusal alan dahilinde siyasal pratik tutum ile teorik tutum arasında bir çatışma olduğunu gösterdiği için, Amerikan kitle iletişimini eleştirenler tarafından cazip bir alternatif olarak görülmüştür. Bu nokta, toplumsal araştırmanın doğası ve kapsamının akademik örgütler, ekonomik çıkarlar ve siyasal sistem arasındaki ilişkiye dayandığı bir sistemden nitel olarak tayin edici bir farklılık yaratır. Böylece, öncelikle üniversite örgütü içinde yerleşmiş bulunan Birleşik Devletler’deki kitle iletişimi araştırması, araştırmayı siyasal-

laştırmanın pratik etkileriyle (örneğin, toplum bilimsel soruştur- maların finanse edilme siyasaları yoluyla) yüzleşmektedir. Ken- disine alternatif bir yol arayan Amerikan kitle iletişimi araştı- rması, siyasal birtakım vaatler barındıran İngiliz Kültürel Çalışma- lar perspektifinin örgütsel boyutlarını, kendisinin toplumsal açı- dan önemli ve siyasal açıdan anlamlı olduğunu düşündüğü so- runlara çözüm üretmek açısından elverişli ve işe yarar bulabilir. Farklı bir düzeydeyse, bunun gibi farklı teorik önermelerin ve araştırma pratiklerinin alımlanarak uyarlanması, bunların Birle- şik Devletler'deki oldukça farklı ve belki de kısıtlayıcı akademik disiplin sistemiyle uzlaştırılmaya elverişli bir sorunsala dönüştü- rülürken hangi yollara başvurulması gerektiği konusunda birçok soru doğurur. Bu, uzun yıllar boyunca Amerikan üniversitelerin- deki iletişim incelemesinin ve medya pratiğinin temelinde yer alan bir sorun olsa da, İngiliz Kültürel Çalışmalarının Amerikan akademik sahnesindeki ilerleyişi, uygun toplumsal araştırma gündemlerinin inşası ve yönetimi de dahil olmak üzere disiplin- ler sınırlara ve bilginin akademik bölmelere ayrılmasına dair var olan bu soruyu dramatik boyutlara ulaştırdı. Ernest Gombrich, bir keresinde kültür incelemesinden söz ederken “bizim akade- mik örgütlenmemizin üzerinde bina edildiği disiplinler denilen şeyler birtakım tekniklerden başka bir şey değildir; bunlar birta- kım amaçların araçlarıdır, başkaca bir şey değil” sonucuna var- ıyordu (Gombrich, 1969: 46). Kültürel Çalışmaların Amerikan kitle iletişimi çalışmalarının araştırma literatürüne varması, ala- nın daha önceki Eleştirel Teoriyle karşılaşması ve Amerikan kitle iletişimi bilginliğine Avrupalı tepkiler de dahil olmak üzere Dal- las Smythe, Herbert Schiller, Todd Gitlin, Stuart Ewen ve öbür- lerinin eserlerinde eleştirilmesinden bu yana vaatkar bir değişik- lik olmuştur.

İngiliz Kültürel Çalışmaları, edebiyat eleştirisi ve Marksizm- den oluşan bir yatağın, toplumsal iletişim dahil olmak üzere kül- türel faaliyetlerin sorgulanmasına elverişli bir bağlam olarak or- taya çıktığı Batı Avrupa'daki bir düşünsel geleneğe aittir. Sorun- salın kültürel sürece yerleştirilmesi, özellikle kültürel, siyasal ve ekonomik fenomenler çerçevesinde bu şekilde bağlamsallaştır- ılması, iletişim ve medya pratiği analizinin betimsel açıdan yeni- den güçlenmesine, teorik açıdan da zorlaşmasına yol açtı. Med-

yanın rolü dahil olmak üzere toplumsal iletişim sürecine ilgi duyan edebiyat incelemeleri alanı, belli başlı düşünce akımları içerisinde özgürce faaliyet göstermesi sayesinde, İngiliz ve Kıta Avrupası düşüncesinin ve onun modernizm-postmodernizm tartışmalarına yaptığı katkılarının fark edilmesini sağladı. Bu arada, iletişim ve medyaya dair dar bir şekilde tanımlanmış atomistik bir görüşle yol alan kitle iletişimi araştırması, kültür ve iletişim süreçlerine ideolojik bir yaklaşım yanlılarıyla arasındaki kesin ve uzlaştırılamaz farklılıklarını ortaya koydu.

Ama iletişim ve medya çalışmaları üzerine mevcut söylem içerisinde bir alternatif sıfatıyla Kültürel Çalışmaların sahip olduğu cazibe, kavramsal olarak geleneksel, sosyolojik kitle iletişimi araştırmasına kök salan bir araştırma tipinin geliştirilmesine girişildiğinde, başta bu düşüncelere nüfuz etme sorunu olmak üzere, ortaya çıkan birçok soruna çözüm getiremez. Bu sorunu şiddetlendiren başka bir etken de, geleneksel kitle iletişimi çalışmalarının büyük bölümünün teorik olmayan bir mahiyet barındırması, Eleştirel Teori ve Kültürel Çalışmalarla alışverişi olan öbür disiplinlerden kendisini yalıtmaya devam etmesi, Kültürel Çalışmaların Marksist bir toplum eleştirisiyle ve dolayısıyla kültür endüstrisine yönelik yıkıcı bir eleştiriyle, yani medya araştırmaları ile ticari kaygılar arasındaki geleneksel ilişkileri ciddi biçimde tehdit eden ve radikal eleştirinin ortama uyum sağlamasını etkin biçimde önleyen bir kültür endüstrisi eleştirisiyle özdeşleştirilmesidir. Gelgelelim, işbirliği bazında ya da teorik ya da metodolojik geleneklerin birleşmesi bazında sunulan uzlaşma önerileri azimle devam ettirilmektedir (Gerbner, 1983: 355-362). Bu öneriler ayrıca ideolojik sorunsala –teorinin çatışmaları– özgül göndermeler yapılmaksızın “toplum bilimleri ve insan bilimleri arasında köprü kurmaya yeniden dönüş” olarak ya da “kültürel-ampirik yaklaşım” olarak da ortaya atılır (McQuail, 1984: 186). Alvin Gouldner sosyolojik teorilerin gelişimine dair yaptığı bir tartışmasında bu ortak bir zemin keşfetme sürecini “tarihsel gelişimin tahminen polemik, mücadele ve çatışma yoluyla değil, odaylaşma yoluyla ortaya çıktığı Hegelciliğin Amerikanlaştırılmış bir değişkesi” olarak betimlemişti (Gouldner, 1970: 17). Öbür yandan, medya ve iletişim sorunlarına eğilen eleştirel yaklaşımların sahip oldukları çoğulcu mahiyet, tercihen bu eleştirelliğin

“ideolojik bir yaklaşımı” dışlaması koşuluyla, metodolojik çeşitlilik çerçevesinde resmi bir onayla karşılanmaya devam etmektedir (Halloran, 1983: 272). Böyle bir onayla nitelenen bu konum, 1970’li yıllarda Howard Becker ve Irving Louis Horowitz’in (1972), ideolojik önyargılarından temizlendiği takdirde “radikal sosyoloji”nin “iyi sosyoloji” haline gelebileceğini ileri sürmelerini anımsatmaktadır (s. 48-66). Gelgelelim, Becker ve Horowitz’in sözcük dağarını kullanarak söylemek gerekirse, radikal eleştirinin ortama uyum göstermesinin sağlanmasıyla başat liberal-çoğulcu toplum teorilerindeki “imkanların hepsini” keşfetmeye yönelecek “iyi” kitle iletişim araştırmasının, toplumsal fenomenlere ilişkin “önemli betimlemeler” ve “geçerli açıklamalar” ürettiği ileri sürülen geleneksel medya çalışmalarının epistemolojisinden türeyen ilkelere yaslanarak iş görebileceğinden kuşkulanamız için geçerli nedenler var.

Benzer şekilde, Amerikan kültürel çalışmaları, Carey’nin kökleri Amerikan toplumunun “özünde dinsel olan tutumları”nda yatan iletişime dair “aktarma” görüşünü, öncelikle Avrupalı kaynaklara dayanan iletişime dair “tören” perspektifine dönüştürmesinden, “bizim ortak kültürümüzü yeniden şekillendirmede onarımcı bir değeri olan bir iletişim modelini yeniden bina etme” fırsatı olarak birşeyler kazanmış olabilir (Carey, 1975: 3, 21). Carey’nin açıklaması Amerikan toplum bilimlerinin tarihsel bir koşulunu belgeler ve bir alternatif perspektifin, yani pragmatizm ve Chicago Okuluyla özdeşleştirilen kültürel bir iletişim kavramının gerçekleşimini gösterir. Özellikle, Carey’ye göre, kültürel çalışmalara herhangi bir yaklaşım, “tarihsel olarak değişen pratikler ve bunlar üzerinde düşüncüler dizisi oluşturan” bir iletişim tanımını içerir. “Bu pratikler çökelmiş toplumsal ilişkilerdeki insan anlayışlarını ve amaçlarını teknolojik biçimlerle biraraya getirir” Carey, bu yaklaşımın merkezi sorununu “yasalar ve işlevler arayışında olan iletişim incelemeleri değişiklikleriyle kıyaslayabilmek ve görevin yorumbilgisel yüzünü odağa çekebilmek için anlam sorunu” olarak tanımlamıştı (Carey, 1982: 30). Gelgelelim, böyle bir perspektif hâlâ başat anlam ve değerler sistemi içinde işler ve kendi geleneğinin bir eleştirisini yapmada ve revaçtaki demokrasi teorisinin ideolojik koşullarıyla başa çıkan bir alternatif kültürel perspektif yaratmada başarısızlığa uğradığı sü-

rece ancak iletişimin potansiyeline ve topluluğun gücüne dair nostaljik bir görü önerebilir.

Amerikan kültürel çalışmaları açısından (kitle iletişiminin sorunları yerine) günümüz kültürünün sorunlarına eğilmeye başlanması oldukça yerinde görünse bile, “total bir hayat tarzı olarak kültür” (Carey, 1979: 424-425) düşüncesinin bireysel pratiğin ve kolektif eylemin incelenmesinde zorunlu ve uygun bir bağlam haline geldiği teorik önermeler geliştirilmesine ihtiyaç vardır. Yakın bir geçmişte Carey, Amerikan kültürel çalışmalarının koşullarını nitelendirirken, bu çalışmaların “toplumların yalnızca iletişimde ve iletişim tarafından değil, aynı zamanda iktidar ve tahakküm ilişkileri tarafından yapılandırılmış olduğu gerçeğiyle dürüstçe yüzleşirken pragmatizmin kökenlerini, içgörülerini ve tonlamasını yeterince muhafaza etme yeteneği” konusunda bir endişe taşıdığını belirtmiştir (Carey, 1983: 312). Kuşkusuz ‘iktidar’ ve ‘tahakküm’e dair tartışmalar ve bir kültürel teorinin önemli ilkeleri olarak ‘süreç’ ve ‘değişme’nin göz önünde bulundurulması Marksist teoriye bir bağlılık değil, bu kavramların çağdaş kültürün analizi açısından kullanışlı olmasının bir yansımasıdır. Amerikan pragmatizminden evrilerek gelişen dilin ele alınması (Peirce) ve iletişimin rolü (Dewey) gibi belli kültür ve kültürel süreç kavramlaştırmaları bir iletişim teorisinde (ve medya pratiğinde) kullanışlı ögeler olmakla beraber, aslına bakılırsa, eğer Marksizm alternatif teorik konular arayışına bir itilim kazandırmaktaysa, Marksizmin pragmatizmle ya da Amerikan kültürel çalışmalarının öbür herhangi bir teorik temeliyle ilişkisini aydınlatmaya ihtiyaç vardır. Göz önünde bulundurulmuş öbür ögeler, örneğin toplumsal, ekonomik ve kültürel pratikler arasındaki ilişkiler, medyanın rolü, kurumların gücü ve özgürlük ile katılım kavramları, başat toplumsal ve ekonomik çıkarlar bazında tanımlanmalarından ve bundan dolayı radikal değişimin dışında kalmalarından ötürü sorunlu olmaya devam ediyor. Pragmatizmi duygudaşlık içinde yeniden gözden geçirirken Bernstein’in önerdiği gibi, Dewey “çarptan ve çürüten kuvvetli toplumsal, siyasal ve ekonomik güçleri önemsememesi”nden ötürü sahiden radikal olmak konusunda başarısızlığa uğramıştır ve beslediği niyetlere rağmen “kendi felsefesinin doğurgusu, başa çıkmaya çalıştığı toplumsal kötülükleri daimi kılmaktır” (Berns-

tein, 1971: 228). Ayrıca bu güçler, teknik denetimle ilgilenen ve yorumbilgisel ya da eleştirel 'bilgi-oluşturucu' istemlerden (Habermas, 1971: 195-197) farklı olan toplumsal ve doğal çevreye ampirik-analitik bir yaklaşıma dayanır. Carey'nin kullanılışlı bir teori olarak pragmatizm lehine geliştirdiği argümanı izleyecek olursak, Amerikan kültürel çalışmalarının, toplumsal hayatın oluşumuna dair bir anlamıyla bağlantılı bir radikal düşünme nosyonunu geliştiren ve destekleyen bir soruşturma teorisini yeniden hayata döndürmeye ihtiyacı vardır.

Bu esnada, bir teorik konumun ortaya çıkışı ve egemenliği, özellikle bilgi üretmenin ve paylaşmanın kolektif pratiğinde iç-erilen düşünsel çalışmaya dair bir anlamaya (Gramsci'nin yazılarına dayanan) bir karşılık olarak entelektüel bir önderliğin de koşuludur. Nitekim, Avrupa kaynaklı düşüncenin yorumbilgisel geleneğinin izinin sürülmesi ve Batı Marksizmi ile feminizmin günümüz toplum teorisi üzerindeki etkisi yoluyla kazanılan teorik içgörülerin çeşitliliği ve niteliği, İngiltere'de bir Kültürel Çalışmalar yaklaşımı altında teorik önermeler ve araştırma projeleri formülleştirme yolundaki bu müşterek entelektüel görevleri etkilemiştir. Geçmişte, Atlantik'in her iki yakasında kitle iletişimi alanında davranış bilimleri böyle bir rehberlik sağlamıştı. Daha yakın bir tarihte Batı Marksizminin uygulanması güç kazandı ve İngilizce çevirileri mevcut olan kapsamlı bir Marksist literatür, teorik söyleme hatırı sayılır bir ses ekledi. Gelgelelim, bu açıdan belki daha önemli olan etki, birbirini izleyen bilginlik ve araştırma kuşaklarının halkın siyasal ve ekonomik kaderini etkileyemediklerinin anlaşılmasıyla, toplum bilimcilerin mesleki ilgilerini insanın ıstıraplarından ve küresel felaketten oluşan gerçekliğe yöneltmeye devam etmekte olan ve ırkçı hükümetlerin nükleer soykırım ihtimaliyle milyonlarca insanın hayatını tehdit eden uygulamalarından türeyen siyasal koşullardır. Sonuç olarak, belli bir konumun ('Amerikan') egemenliğine tanıklık eden ve kitle iletişimi araştırmasını yöneten teorik varsayımlar üzerine eleştirel düşüncülerle ve muhtemelen değişikliklerle sonuçlanacak olan teorik (ve metodolojik) sorunları yeniden ele alma doğrultusunda bir isteklilik olmuştur.

İşin aslına bakılırsa, teorik konumların yaratılması ve savunulmasıyla uğraşan entelektüeller olarak kitle iletişimi araştırma-

cılarının oynadıkları rol hatırı sayılır bir güce sahiptir. Bu araştırmacılar yalnızca tikel (sınıf) çıkarlarının ideolojik bir savunusunu ortaya koyarak revaçtaki geleneksel değerleri korumakla kalmıyorlar, ayrıca alternatif ifadeler uğrunda verilen mücadeleler bakımından da zaruri bir rol oynamaktalar. Geçtiğimiz yıllarda, Eleştirel Teori ve Kültürel Çalışmalar yanlıları, toplumdaki geleneksel iletişim nosyonlarından ‘kopmak’ yolundaki göreve kendilerini derin bir şekilde adanmışlardı. Bu araştırmacılar, halkın gündelik varoluşuyla uğraşan araştırma sorunlarını ve tipini seçmek ve aynı zamanda kendi toplumlarının siyasal yapısı içinde bilinçli bir düşünsel çarpışma yoluyla pedagojik bir projeye uğraşmak için akademik bilginlik ve mesleki uzmanlaşma dünyasını yeniden tanımladılar. Trent Schroyer’in daha önceleri işaret ettiği gibi, böyle bir ilgiye sürekli ihtiyaç vardır çünkü “gerçek aydınlanma süreci birçok insanın şu anda yapamadıkları ama yapmaları gereken konuya, insanların kendi ihtiyaçlarını yeniden yorumlamalarına göndermede bulunur. İletişimsel süreçlerin hangi yollardan kamçılanabileceği hakkında düşünmenin hayati bir önemi var. Eleştirel teorisyenlerin, insani talepler konusunda iletişimin faal hale getirilebilmesi ve kurumların bu talepleri karşılamak üzere hangi yollardan değiştirilebileceği konusunda ihtiyaç duyulan modeller geliştirmeleri gerekir” (Schroyer, 1975a: 248-249).

SONUÇLAR

Toplum teorisyenleri Amerikan pragmatizminin önderliği altında kültürün ve bir hayat süreci olarak iletişimin demokratik pratiğe yol açtığı düşüncesinin önemi üzerinde yoğunlaşmışlardı. Bu sonuç, liberal bir çoğulcu gelenek içerisindeki toplum bilimi teorisi ve araştırmasında eleştirel bir konumun başlangıcını oluşturdu. Frankfurt Okulu Batı toplumunun kültürel ve siyasal krizine dair kapsamlı bir modernist görüş önerdiği zaman, Okul’un Eleştirel Teorisi Birleşik Devletler’deki iletişim ve medya bilginleri arasında mütevazı ve eklektik bir yankı buldu. Daha sonra İngiliz Kültürel Çalışmalarının gösterdiği başarı, iletişim ve medya sorunlarına kültürel bir yaklaşımın, alanın literatüründe tutarlı ve kabul gören bir izlek olarak kaldığını anımsatıcı bir rol

oyladı. Medyanın işleyimi de dahil olmak üzere iletişim sorunlarının bir kültürün tarihinde gömülü olduğuna kuşku duyulamaz. O nedenle Birleşik Devletler’de güçlü bir kültürel geleneğe sahip olan kitle iletişim çalışmaları ile Avrupa kaynaklı çalışmalar arasında bir yakınlık vardır. Buna rağmen, Birleşik Devletler’deki kitle iletişimi araştırması bağlamında yer alan kültür ve toplum düşüncesi, on dokuzuncu yüzyıl Avrupa düşüncesinin Amerikan pratiğine özümsemişi yoluyla, yani Amerikan pragmatizminin akademik disiplinlerin ve bunların tikel toplumsal ilgilerinin gelişimi üzerindeki etkileriyle tanımlanır. Nitekim, kendi toplumsal dinamiğine sahip evrimci bir toplum kavramı, toplumsal güçlere verilen önem ve bireylerin modern dünyayla karşı karşıya gelmeleri esnasında devletin korumasına ihtiyaç duyabileceklerinin kabul edilmesi, yalnızca Alman tarihsel okulunun ya da on dokuzuncu yüzyıl Avrupa sosyalizminin karakteristikleri değildi; bunlar aynı zamanda bu yüzyılın dönümünden sonraki Amerikan siyasal ekonomisinin teorik çizgisini de betimlemekteydi. Pragmatizm bu perspektife yeni dünyaya dair dinamik bir görüş ekledi ve medya ve iletişimin incelenmesinin toplumsal bağlamını sağladı.

Sonuç olarak kitle iletişimi çalışmaları, karmaşık bir kent toplumunda bilgi’nin dolayımına giderek artan bir ihtiyaç karşısında, ticari ve siyasal propagandanın kitlesel inancın temel boyutları olarak kabul edilmesiyle birlikte siyasal ve akademik bir önem kazandı. Ama aynı zamanda alanın kültürel yaklaşımı o zamanın toplum bilimlerinin temel öğretilerini, yani olguların çoğulluğunu ve eşitliğini vurgulayan bilimsel tekniklerin uygulanması yoluyla bilinebilir bir dünyaya olan inancı, uzman gözlemlerinin nesnelliğine ve ampirik açıklamaların gücüne olan inancı paylaşmaktaydı. Kitle iletişimi bir dizi özgül, yalıtık toplumsal fenomenler olarak değerlendirildi ve bu da iletişim ve kültüre dair dar bir kavrayışla ve tarihsellikten yoksun bir medya çalışmaları icrasıyla sonuçlandı.

Birleşik Devletler’de iletişim ve kültüre bu şekilde yaklaşılması ütopyacı bir toplum modeline duyulan katı bir inanca dayanmaktaydı. Bu yaklaşım, oydaşmaya dayalı katılımın demokratik pratik olarak görülmesine ve siyasal ve ekonomik iktidarın uygulanmasının halkın ilerlemesi yolunda yapılmış ilerici müda-

hale edimleri olarak kavranmasına dayanmaktaydı. Amerikan toplumunun Marksist eleştirisi de dahil olmak üzere radikal muhalefet, anadamar kitle iletişimi araştırmasının dışında kaldı. Radikal muhalefet yükseldiği zaman retorik çalışmalarında, edebiyatta, siyasal ekonomide ve özellikle sosyolojide kökleşmiş olan toplumsal eleştiri literatürüne aitti. Ve bu konumdan hareketle, iletişim alanını, toplum teorisinin temelleriyle, iletişim ve medyanın rolü ve işlevine dair toplumsal soruşturmaların yanlış iyimserliğiyle ilgili kapsamlı ve uzun soluklu bir tartışmaya çekmeye muktedir değildir.

Aynı zamanda, toplumdaki iletişimin alternatif bir açıklamasına duyulan heves, eğer desteklenecekse, Kültürel Çalışmalara yönelik iyi niyete ve toplumsal yapının başat yorumu karşısında hesaplı bir kayıtsızlığa yaslanamaz. Bunun yerine, toplumun Marksist bir eleştirisi anlamında eleştirel bir yaklaşıma bağlılık, araştırma projelerinin örgütlenmesi ve yürütülmesi konularında olduğu gibi toplumun, toplumsal sorunların ve medyanın tanımında da birçok anlamlı değişiklik yapılmasına yol açacaktır. Bu değişiklikler, kitle iletişimi çalışmalarının teorik temelinin yeniden düşünme talebi konusunda ısrarlı olan ve uygun metodolojilerin yaratılmasında yenilikçi olan radikal düşüncelerde kökleşmiştir. Nitekim, Kültürel Çalışmalar kendisini, 1960'ların sonu ve 1970'lerin başındaki radikal sosyolojiden farksız bir şekilde "radikal bir siyasetin yürütülmesinde gereken olgular, teoriler ve kavrayışlar sağlama konumunda bulur" (Becker & Horowitz, 1972: 54). Kültürel Çalışmalar ayrıca bireylerin kendi toplumsal ve ekonomik koşullarının üzerine yükselme potansiyeline dayanan bir toplum teorisinin özgürleşimci gücünü de yansıtır. Geleneksel kitle iletişimi teorisi ve araştırmasının insan idealleri üzerine eleştirel düşünümlemlerle uğraşmayı normatif (ya da bilimsel olmayan) konular oldukları gerekçesiyle reddetmesi ve kitle iletişimi fenomenlerinin sunumundaki tarihsel süreci yadsıması yüzünden hayal gücünü kısıtlamasından ötürü, bunun yerine kitle iletişimi hakkındaki soruşturmayı ideolojik dünyaya yerleştiren ve iletişimin rolünü ve medyanın yerini kültürel sürecin incelenmesi aracılığıyla açıklayan özgürleşimci bir toplum teorisinin konulması gerekiyor. Sonuç aynı zamanda, bir hayat tarzı olarak kültürün toplumdaki iletişimin yorumlanmasının

çerçevesi haline geleceği bir alanın tanımı bakımından teorik (ve siyasal) imaları olan disiplinler (ve yönetsel) sınırların yeniden kavramsallaştırılması olacaktır. Benzer şekilde, Robert Sklar on yıl kadar önce Amerikan Çalışmalarının, Roland Barthes, E. P. Thompson, Eric Hobsbawm, Antonio Gramsci, Theodor Adorno, Walter Benjamin, Raymond Williams ve George Lukacs'ın çalışmalarına dönerek "bilinç ve ifade biçimlerini toplumsal örgütlenme biçimleriyle bağlantılandırma yolundaki zaruri görevi yerine getirmek açısından, henüz bağlantı kurulmamış olan güçlü bir kaynağı" keşfedeceğini savunmuştu (Sklar, 1975: 260-261).

Ama, İngiltere'deki özgül bir medya çalışmaları tipine maruz kalınması yoluyla gerçekleşen Kültürel Çalışmaların 'keşfi'nin ve şu günlerde 'eleştirel' araştırmayla fazla ilgilenilmesinin, Marksist bilginliğin Birleşik Devletler'deki geleneksel kitle iletişimi araştırması tarafından sistematik bir şekilde onaylanmasının tarihsel bir geçmişi olmadığı gerçeğini bulanıklaştırmaması gerekir. Marksist bilgin teklerinin çeşitli dönemler boyunca anadamar kitle iletişimi araştırması tarafından kabul ve karşılanmasında sorgulanabilir olmaya devam etti ve bu bilginlerin alanın gelişimi üzerindeki tesirleri ihmal edilebilir olmayı sürdürdü. Genel olarak, kitle iletişimi çalışmaları medya ve topluma dair sorulara eleştirel, Marksist bir yaklaşımı reddetme konusunda Amerikan toplum biliminin yolundan gitti. Bu tecrübelerin ve alandaki toplumsal ve radikal eleştirinin tarihi ışığında Kültürel Çalışmaların perspektifi geçici bir fenomen olarak kalırken, 'eleştirel' araştırma nosyonu 'liberal' kitle iletişimi bilginliği ve toplum karşısında onun kendi eleştirel konumu tarafından tanımlanacak ve bu gelenekle özdeşleştirilecektir.

Aslında, Marksist düşünce tekrar başat ideolojinin gölgesine geri çekilirken, liberal muhalefetin bir telifi olarak 'eleştirel'in geri dönüşü için her zaman bir şans vardır. Ne olursa olsun, bir kültürel fenomen olarak İngiliz Kültürel Çalışmaları kendi yorumunu elinde tutmaktadır; bu geleneğin dili ve pratiği, anlamını yitirmeksizin temellük edilemez, uyarlanamaz ya da yukarıdan tayin edilemezse de, Amerikan kitle iletişimi araştırmasına katılabilir hale gelebilecek özgül tarihsel uğrakta içerilmektedir. Amerikan kitle iletişimi çalışmalarının ikilemi, yalnızca kendi özgül teorik ve metodolojik gereklilikleriyle yerleşik (ve siyasal ola-

rak güçlü) bir akademik disiplinin yarattığı sorunlara seslenmede başarısız olması yüzünden değil, aynı zamanda radikal düşüncenin potansiyelini kabul etmedeki başarısızlığı yüzünden de kendi düşünsel tarihinin kısıtlanımlarını kavrama ve bununla başetme konusundaki beceriksizliğinde yatmaya devam ediyor.

Yazının alındığı kaynak:

James A. Anderson, der., *Communication Yearbook Vol. 12*, Newbury Park, Londra, New Delhi: Sage Publications, 1989, s. 558-600.

Kaynaklar

- Althusser, L. (1971) *Lenin and Philosophy and Other Essays*, Londra: New Left.
- Arato, A., & Gebhardt, E., der. (1978), *The Essential Frankfurt School Reader*, New York: Urizen.
- Becker, H. S. (1967), "Whose Side Are We On?", *Social Problems*, 14(3), s. 239-247.
- Becker, H. S. & Horowitz, I. L. (1972, Temmuz), "Radical Politics and Sociological Research: Observations on Methodology and Ideology", *American Journal of Sociology*, 78(1), s. 48-66.
- Berelson, B. (1959), "The State of Communication Research", *Public Opinion Quarterly*, 23(1), s. 1-6.
- Bernstein, R. J. (1967), *John Dewey*, New York: Washington Square Press.
- Bernstein, R. J. (1971), *Praxis and Action: Contemporary Philosophies of Human Activity*, Philadelphia: University of Pennsylvania Press.
- Bernstein, R. J., der. (1985), *Habermas and Modernity*, Cambridge, MA: Polity Press.
- Buck-Morris, S. (1977), *The Origin of Negative Dialectics*, New York: Free Press.
- Carey, J. W. (1975), "A Cultural Approach to Communication", *Communication*, 2(1), s. 1-22.
- Carey, J. W. (1979), "Mass Communication Research and Cultural Studies: An American View", der.: J. Curran, M. Gurevitch & J. Woollacott, *Mass Communication and Society*, Beverly Hills, CA: Sage, s. 409-425.
- Carey, J. W. (1982), "The Mass Media and Critical Theory: An American View", der.: M. Burgoon, *Communication Yearbook 6*, Beverly Hills, CA: Sage, s.18-33.

- Carey, J. W (1983), "The Origins of the Radical Discourse on Cultural Studies in the United States", *Journal of Communication*, 33(3), s. 311-313.
- Connerton, P (1980), *The Tragedy of Enlightenment: An Essay on the Frankfurt School*, New York: Cambridge University Press.
- Curran, J. Gurevitch, M. & Woollacott, J. (1982), "The Study of the Media: Theoretical Approaches", der.: M. Gurevitch, T. Bennett, J. Curran, & J. Woollacott, *Culture, Society and the Media*, Londra: Methuen, s.11-29. [Türkçesi: "İletişim Araçları Üzerine Çalışma: Kuramsal Yaklaşımlar" çev.: Meral Özbek, A.Ü. BYYO, Yıllık, *Nermin Abadan-Unat'a Armağan*, 1989-1990, s. 229-253].
- Davison, W P. & Frederick, T C. Y., der. (1974), *Mass Communication Research: Major Issues and Future Directions*, New York: Praeger.
- Dewey, J. (1925), *Experience and Nature*, Chicago: Open Court.
- Dewey, J. (1931), *Philosophy and Civilisation*, New York: Minton, Balch.
- Dewey, J. (1954), *The Public and Its Problems*, Chicago: Swallow.
- Dewey, J. (1960), *Quest For Certainty: A Study in the Relation of Knowledge and Action*, New York: Capricorn.
- Dewey, J. (1966), *Democracy and Education*, New York: Macmillan.
- Dubiel, H. (1985), *Theory and Politics: The Development of Critical Theory*, Cambridge: MIT Press.
- Festinger, L. A. (1957), *A Theory of Cognitive Dissonance*, Evanston, IL: Row & Peterson.
- Forester, J. der. (1985), *Critical Theory and Public Life*, Cambridge: MIT Press.
- Friedman, G. (1981), *The Political Philosophy of the Frankfurt School*, Ithaca, NY: Cornell University Press.
- Gans, H. (1972), "The Famine in American Mass Communication Research", *American Journal of Sociology*, 77, s. 697-705.
- Gerbner, G. (1956), "Toward A General Model of Communication", *Audio-Visual Communication Review*, 4(2), s. 171-199.
- Dewey, J. (1964), "On Content Analysis and Critical Research in Mass Communication", der.: L. A. Dexter & D. M. White, *People, Society and Mass Communication*, New York: Free Press, s. 476-500.
- Dewey, J. (1983), "The Importance of Being Critical –In One's Own Fashion", *Journal of Communication*, 33(3), s. 355-362.
- Gitlin, T. (1981), "Media Sociology: The Dominant Paradigm", der.: G. C. Wilhoit & H. De Bock, *Mass Communication Review Yearbook*, cilt 2., Beverly Hills, CA: Sage, s.73-121. (Türkçesi, elinizdeki derlemede Hakan Tuncel'in çevirisiyle sunulmuştur).
- Gombrich, E. H. (1969), *Search of Cultural History* içinde, Oxford:

University of Oxford Press.

- Gouldner, A. (1970), *The Coming Crisis of Western Sociology*, New York: Basic Books.
- Dewey, J. (1976), *The Dialectic of Ideology and Technology. The Origins, Grammar and Future of Ideology*, New York: Seabury Press.
- Grossberg, L. (1977), "Cultural Interpretation and Mass Communication", *Communication Research*, 4, s. 339-360.
- Grossberg, L. (1983), "Cultural Studies Revisited and Revised", der.: Mary S. Mander, *Communications in Transition*, New York: Praeger, s. 39-70.
- Grossberg, L. (1984), "Strategies of Marxist Cultural Interpretation", *Critical Studies in Mass Communication*, 1(4), s. 392-421.
- Habermas, J. (1971), *Knowledge and Human Interest*, Boston: Beacon [Türkçesi: *Bilgi ve İnsansal İlgiler*, çev.: C. A. Kanat, Küyerel, 1997].
- Habermas, J. (1979), *Communication and the Evolution of Society*, Boston: Beacon.
- Habermas, J. (1981), *Theorie Des Kommunikativen Handelns* (2 Cilt), Frankfurt: Suhrkamp Verlag.
- Habermas, J. (1984a), *The Theory of Communicative Action: Volume 1. Reason and the Rationalization of Society*, Boston: Beacon.
- Habermas, J. (1984b), *Vorstudien Und Ergänzungen Zur Theorie Des Kommunikativen Handelns*, Frankfurt: Suhrkamp Verlag.
- Habermas, J. (1985), "Questions and Counterquestions", der.: R. J. Bernstein, *Habermas and Modernity*, Cambridge, MA: Polity Press, s.192-216.
- Haight, T. R. (1983), "The Critical Researcher's Dilemma", *Journal of Communication*, 33(3), s. 226-236.
- Hall, S. (1979), "Culture, the Media and the 'Ideological Effect' ", der.: J. Curran, M. Gurevitch & J. Woollacott, *Mass Communication and Society*, Beverly Hills, CA: Sage, s.315-348 [Türkçesi elinizdeki derlemede sunulmuştur].
- Hall, S. (1980a), "Cultural Studies and the Centre: Some Problematics and Problems", der.: S. Hall, D. Hobson, A. Lowe & P. Willis, *Culture, Media, Language*, Londra: Hutchinson, s.15-47
- Hall, S. (1980b), "Cultural Studies: Two Paradigms", *Media, Culture and Society*, 2, s. 57-72.
- Hall, S. (1980c), "Encoding/Decoding", der.: S. Hall, D. Hobson, A. Lowe & P. Willis, *Culture, Media, Language*, Londra: Hutchinson, s.128-138. [Türkçesi: "Televizyon Söylemi: Düzgeleme ve Düzge Açıklama", çev.: Seçil Büker, *Kurgu*, No.4, 1981, s.323-331]
- Hall, S. (1980d), "Introduction to Media Studies At the Centre", der.: S. Hall, D. Hobson, A. Lowe & P. Willis, *Culture, Media, Language*,

- Londra: Hutchinson, s.117-121.
- Hall, S. (1982), "The Rediscovery of 'Ideology': Return of the Repressed in Media Studies", der.: M. Gurevitch, T. Bennett, J. Curran & J. Woollacott, *Culture, Society and the Media*, Londra: Methuen, s. 56-90. [Türkçesi elinizdeki derlemede sunulmuştur].
- Hallin, D. C. (1985), "The American News Media: A Critical Theory Perspective", der.: J. Forester, *Critical Theory and Public Life*, Cambridge: MIT Press, s. 122-146.
- Halloran, J. D. (1983), "A Case For Critical Eclecticism", *Journal of Communication*, 33(3), s. 270-278.
- Hardt, H. (1979), *Social Theories of the Press: Early German and American Perspectives*, Beverly Hills, CA: Sage.
- Hardt, H. (1987), "Communication and Economic Thought: Cultural Imagination in German and American Scholarship" *Communication*.
- Harris, M. (1979), *Cultural Materialism: The Struggle for a Science of Culture*, New York: Random House.
- Haskell, T. (1977), *The Emergence of Professional Social Science*, Urbana: University of Illinois Press.
- Heider, F. (1946), "Attitudes and Cognitive Information", *Journal of Psychology*, 21, s. 107-112.
- Held, D. (1980), *Introduction to Critical Theory: Horkheimer to Habermas*, Berkeley: University of California Press.
- Hofstadter, R. (1962), *Anti-Intellectualism in American Life*, New York: Vintage.
- Horkheimer, M. (1941a), "Preface", *Studies in Philosophy and Social Science*, IX(1), 1.
- Horkheimer, M. (1941b), "Notes on Institute Activities", *Studies in Philosophy and Social Science*, IX(1), s. 121-123.
- Horkheimer, M. & Adorno, T. W. (1972), *Dialectic of Enlightenment*, New York: Herder & Herder.
- James, H. der. (1920), *The Letters of William James* (2. Cilt), Boston: Atlantic Monthly Press.
- Jay, M. (1973), *The Dialectical Imagination: A History of the Frankfurt School and the Institute of Social Research, 1923-1950*, Boston: Little, Brown [Türkçesi: *Diyalektik İmgelem*, çev.: Ünsal Oskay, Ara Yay., İstanbul, 1989].
- Jay, M. (1984), *Marxism and Totality. the Adventures of a Concept From Lukacs to Habermas*, Berkeley: University of California Press.
- Jay, M. (1985), *Permanent Exiles: Essays on the Intellectual Migration From Germany to America*, New York: Columbia University Press.
- Johnson, F. C. & Klare, G. R. (1961), "General Models of Communica-

- tion Research: A Survey of the Developments of A Decade", *Journal of Communication*, 11(1), s. 13-26.
- Johnson, R. (1983, Eylül), "What Is Cultural Studies Anyway?", Stencilled Occasional Paper (General Series: SP No. 74). Centre For Contemporary Cultural Studies, University of Birmingham.
- Katz, E. Blumler J. G. & Gurevitch M. (1974), "Utilization of Mass Communication By the Individual", der.: J. G. Blumler & E. Katz, *The Uses of Mass Communications*, Beverly Hills, CA: Sage, s.19-32.
- Lasswell, H. D. (1948), "The Structure and Function of *Communication in Society*", der.: L. Bryson, *The Communication of Ideas*, New York: Harper & Row, s.37-51.
- Lazarsfeld, P F (1941), "Remarks on Administrative and Critical Communication Research", *Studies in Philosophy and Social Science*, IX(1), s. 2-16.
- Lazarsfeld, P F. (1969), "An Episode in the History of Social Research: A Memoir" der.: D. Fleming & B. Bailyn, *The Intellectual Migration, Europe and America, 1930-1960*, Cambridge: Harvard University Press, s. 270-337
- Lerner, D. & L. M. Nelson, der. (1977), *Communication Research-A Half-Century Appraisal*, Honolulu: University of Hawaii Press.
- Lovett, R. M. (1937), "Social Criticism", *Encyclopedia of the Social Sciences* (Cilt III-IV, s.599-602), New York: Macmillan.
- Matthews, F. H. (1977), *Quest For An American Sociology: Robert E. Park and the Chicago School*, Montreal: McGill-Queens University Press.
- Mccarthy, T (1978), *The Critical Theory of Jürgen Habermas*, Cambridge: MIT Press.
- Mccombs, M. E. & Shaw, D. L. (1972), "The Agenda-Setting Function of Mass Media", *Public Opinion Quarterly*, 36(2), s. 76-87
- Mccombs, M. E. & Shaw, D. L. (1976), "Structuring the 'Unseen Environment', *Journal of Communication*, 26(2), s. 18-22.
- Mcintyre, J. S. (1987), "Repositioning A Landmark: The Hutchins Commission on Freedom of the Press," *Critical Studies in Mass Communication*, 4(2), s. 136-160.
- Mcluskie, E. (1975), *A Critical Epistemology of Paul Lazarsfeld's Administrative Communication Inquiry*, Yayınlanmamış Doktora Tezi, University of Iowa.
- Mcluskie, E. (1977), *Integration of Critical Theory With North American Communication Theory: Barriers and Prospects*, ICA Convention'da sunulan makale, Berlin, Batı Almanya.
- Mcquail, D. (1984), "With the Benefit of Hindsight: Reflections on Uses and Gratification Research", *Critical Studies in Mass Communica-*

- tion, 1(2), s. 177-193.
- Mcquail, D. & S. Windahl (1981), *Communication Models For the Study of Mass Communications*, New York: Longman [Türkçesi: *İletişim Modelleri*, çev. Mehmet Küçük Kurt, Ankara, İmaj Yay., 1993].
- Mead, G. H. (1967), *Mind, Self and Society*, Chicago: University of Chicago Press: Phoenix Books.
- Merton, R. (1957), *Social Theory and Social Structure*, New York: Free Press.
- Mills, C. W. (1970), *The Sociological Imagination*, Harmondsworth: Penguin.
- Morrison, D. E. (1978), "Kultur and Culture: The Case of Theodor Adorno and Paul. F. Lazarsfeld", *Social Research*, 45(2), s. 331-355.
- Mosco, V. (1983), "Critical Research and the Rol of Labor", *Journal of Communication*, 33(3), s. 237-248.
- Newcomb, Theodore M. (1953), "An Approach to the Study of Communicative Acts", *Psychological Review*, 60(6), s. 393-404.
- Nordenstreng, K. (1968), "Communication Research in the United States", *Gazette*, 14(3), s. 207-216.
- Novack, G. (1975), *Pragmatism Versus Marxism. An Appraisal of John Dewey's Philosophy*, New York: Pathfinder.
- Oberschall, A., der. (1972), *The Establishment of Empirical Sociology*, New York: Harper & Row.
- Ogburn, W. F. (1964), "Trends in Social Science", der.: O. D. Duncan, *William F. Ogburn on Culture and Social Change*, Chicago: University of Chicago Press.
- Park, R. E. (1938), "Reflections on Communication and Culture", *American Journal of Sociology*, 44(2), s. 187-205.
- Park, R. E. (1967), "Foreign Language Press and Progress", der.: R. H. Turner, *Robert E. Park on Social Control and Collective Behavior*, Chicago: University of Chicago Press.
- Parsons, T. & Shills, E. A., der. (1951), *Toward A General Theory of Action: Theoretical Foundations of the Social Sciences*, New York: Harper Torchbooks.
- Pietila, V. (1975), *On The Scientific Status and Position of Communication Research* (Rapor No. 35), Institute of Journalism and Mass Communication, University of Tampere, Finlandiya.
- Quandt, J. B. (1970), *From the Small Town to the Great Community*, New Brunswick, NJ: Rutgers University Press.
- Riesman, D. (1959), "The State of Communication Research: Comments", *Public Opinion Quarterly*, 23(1), s. 10-13.
- Rogers, E. M. (1986), *Communication Technology: The New Media in Society*, New York: Free Press.

- Rogers, E. M. & Balle, F., der. (1985), *The Media Revolution in America and Western Europe*, Norwood, NJ: Ablex.
- Rorty, R. (1985) "Habermas and Lyotard on Postmodernity", der.: R. J. Bernstein, *Habermas and Modernity*, Cambridge, MA: Polity Press [Türkçesi: "Habermas, Lyotard ve Postmodernite", der.: Mehmet Küçük, *Modernite Versus Postmodernite* içinde, Ankara, Vadi Yay. 1993].
- Ross, E. A. (1910, Mart), "The Suppression of Important News", *Atlantic Monthly*, s. 303-311.
- Ross, E. A. (1918), "Social Decadence", *American Journal of Sociology*, 23(5), s. 620-632.
- Schiller, H. I. (1974), "Waiting For Orders-Current Trends in Mass Communication Research in the United States", *Gazette*, 20(1), s. 11-21.
- Schiller, H. I. (1983), "Critical Research in the Information Age", *Journal of Communication*, 33(3), s. 249-257
- Schramm, W (1954), "How Communication Works", der.: W Schramm, *The Process and Effects of Mass Communication*, s. 3-26. Urbana: University of Illinois Press.
- Schroyer, T (1975a), *The Critique of Domination: The Origins and Development of Critical Theory*, Boston: Beacon Press.
- Schroyer, T. (1975b), "The Ré-Politicization of the Relations of Production: An Interpretation Jürgen Habermas' Analytic Theory of Capitalist Development", *New German Critique*, 5, s. 107-128.
- Shannon, C. & Weaver, W (1949), *The Mathematical Theory of Communication*, Urbana: University of Illinois Press.
- Shaw, E. F. (1979), "Agenda-Setting and Mass Communication Theory" *Gazette*, 25(2), s. 96-105.
- Sklar, R. (1975), "The Problem of An American Studies Philosophy: A Bibliography of New Directions", *American Quarterly*, 27(3), s. 245-262.
- Slack, J. D. & Allor, M. (1983), "The Political and Epistemological Constituents of Critical Communication Research", *Journal of Communication*, 33(3), s. 208-218.
- Slater, P (1977), *Origin and Significance of the Frankfurt School: A Marxist Perspective*, Londra: Routledge and Kegan Paul.
- Small, A. (1910), *The Meaning of Social Science*, Chicago: University of Chicago Press.
- Small, A. (1912), "General Sociology", *American Journal of Sociology*, 18(2), s. 200-214.
- Small, A. & Vincent, G. (1894), *An Introduction to the Study of Society*, New York: American Books.

- Smythe, D. W. (1954), "Some Observations on Communications Theory", *Audio-Visual Communication Theory*, 2(1), 24-37
- Smythe, D. W. (1969), "Preface", H. I. Schiller, *Mass Communications and American Empire*, New York: Augustus M. Kelly.
- Smythe, D. W. & Dinh, T. V. (1983), "On Critical and Administrative Research: A New Critical Analysis", *Journal of Communication*, 33(3), s. 117-127
- Sparks, C. (1977) "The Evolution of Cultural Studies", *Screen Education*, 22, s. 16-30.
- Sparks, C. (1987, Eylül), *The Strengths and Limits of the 'Cultural' Approach to Communication*, İletişim ve Kültür Kolokyumuna Sunulan Bildiri, Dubrovnik, Yugoslavya.
- Stevenson, R. L. (1983), "A Critical Look At Critical Analysis", *Journal of Communication*, 33(3), s. 262-269.
- Tar, Z. (1977), *The Frankfurt School: The Critical Theories of Max Horkheimer and Theodor W. Adorno*, New York: Wiley-Interscience.
- Thayer, H. S. (1973), *Meaning and Action: A Study of American Pragmatism*, Indianapolis: Bobbs-Merrill.
- Thompson, J. & Held, D., der. (1982), *Habermas: Critical Debates*, Cambridge: MIT Press.
- Westley, B. & Maclean, M. S. (1957), "A Conceptual Model For Mass Communication Research", *Journalism Quarterly*, 34(1), s. 31-38.
- Williams, R. (1977), *Marxism and Literature*, New York: Oxford University Press (Türkçesi, *Marksizm ve Edebiyat*, çev.: Esen Tarım, Adam Yay., İstanbul, 1990).
- Williams, R. (1980), *Problems in Materialism and Culture*, Londra: Verso.

İdeolojinin Yeniden Keşfi: Medya Çalışmalarında Baskı Altında Tutulananın Geri Dönüşü

Stuart Hall

Kitle iletişim araştırmalarının, ince bir şekilde söylendikte, zigzaglar çizen bir gelişimi oldu. Kitle iletişiminin, bilimsel soruşturma ve araştırmanın bir uzmanlık alanı olarak ortaya çıkışından –kabaca yirminci yüzyılın ilk yirmi, otuz yılı– bu yana en azından üç evre saptayabiliriz. En dramatik kopuş ikinci ve üçüncü evre arasında ortaya çıkanıdır. Söz konusu kopuş, 1940’larda başlayarak 1950’ler ve 1960’lar boyunca alana hakim olan ‘anadamar’ (mainstream) Amerikan davranışçı biliminin sosyolojik yaklaşımları çerçevesinde çok sayıda araştırmanın yapıldığı dönemi, bu yaklaşımın gerilediği ve bir alternatif ‘eleştirel’ paradigmanın ortaya çıktığı dönemden ayırır. Bu yazı, söz konusu paradigma değişikliğinin haritasını genel hatlarıyla çizmeye ve ‘eleştirel’ yaklaşımın oluşma sürecinde biraraya gelen teorik öğelerin bazılarını saptamaya çalışmaktadır. Tartışmanın bu aşamasında, kopuş hakkında iki temel noktaya işaret etmek gerekiyor. Birincisi, ‘anadamar’ ve ‘eleştirel’ yaklaşımlar arasındaki farklılıklar ilk bakışta ilke bakımından metodolojik ve yordamsal (procedural) farklılıklarmış gibi görünse de, bu görünüş yanıltıcıdır. Teorik perspektiflerindeki ve siyasal hesaplarındaki derin farklılıklar birini öbüründen ayırır. Bu farklılıklar ilkin medyanın analiziyle ilişkili olarak ortaya çıkar. Ama, bu dolaysız ilgi konusunun berisinde, genel olarak toplumların ya da toplumsal formasyonların nasıl analiz edilmesi gerektiği konusunda daha geniş farklılıklar bulunmaktadır. İkincisi, ‘anadamar’dan ‘eleştirel’ perspektiflere kaymayı karakterize etmenin en basit yolu, bu değişikliği özünde davranışsal bir perspektiften ideolojik bir perspektife doğru yapılan bir hamle olarak göstermektir.

*‘RÜYA GERÇEKLEŞİYOR’: ÇOĞUÇULUK, MEDYA VE
BÜTÜNLEŞME SÖYLENİ*

‘Anadamar’ yaklaşım iki anlamda davranışsaldı. Bu dönemde Amerikan medya sosyologlarını ilgilendiren merkezi sorun med-

yanın etkileriydi (effect). Bu etkilerin en iyi, medyanın tesirine (influence) maruz kalan bireylerin davranışlarında ortaya çıktığı söylenen değişiklikler bağlamında saptanabileceği ve analiz edilebileceği varsayıyordu. Bu yaklaşım ayrıca daha metodolojik anlamda da davranışsaldı. Medyanın etkileri hakkındaki spekülasyonların pozitivist eğilimli toplum bilimlerini karakterize eden ampirik testlerden geçirilmeleri gerektiği savunuluyordu. Birleşik Devletler'de 1940'larda medya araştırmalarının serpilmesinde bu yaklaşım başat bir konuma yerleştirildi. Bu yaklaşımın yükselişi, Amerikan davranışçı biliminin 1950'lerdeki ve 1960'ların ilk yıllarındaki dünya çapında enerjikliğiyle kurduğu kurumsal hegemonyaya paraleldir. İrtifa kaybına uğraması da yine bu düşünsel hegemonyanın güdümünde kurulan paradigmların gözden düşmesine paraleldir. Bu yön değişmesinde teorik ve metodolojik sorunlar merkezi önemde olsalar da, bunlar kesinlikle kendi tarihsel ve siyasal bağamlarından yalıtılamaz. Araştırmaların farklı evreleri arasındaki kaymaların aynı zamanda, gereğinden fazla basitleştirmeye kaçmaksızın, düşünsel tesirin Amerikan ve Avrupalı kutupları arasındaki bir tür salınımı olarak da karakterize edilebilmesinin nedenlerinden biri budur.

Davranışçı anadamar hegemonya dönemindeki medya araştırmalarının doğasını ve bu araştırmaların belli bir dizi etkiyle ilgilenmesini anlamak için, medya araştırmalarının ilk evresiyle olan ilişkisini anlamamız gerekir. Çünkü davranışsal etkilere duyulan bu ilginin berisinde, modern medyanın modern endüstri toplumları üzerindeki etkisi hakkında spekülatif tarzda bir dizi kışkırtıcı tez ortaya atan daha uzun, daha az bilimsel ve daha az ampirik bir düşünce geleneği bulunmaktadır. Temelde faaliyet merkezi Avrupa olan bu daha geniş tartışma, medyaya atfedilebilir oldukça güçlü, büyük ölçüde dolaysız bir dizi etkiyi varsayar. Bu tip çalışmanın öncülü, geç dönem endüstriyel kapitalist gelişme evresinin bir yerlerinde modern toplumların 'kitle toplumları' haline gelmiş oldukları varsayımıydı. Kitle iletişim araçları hem bu evrimdeki araçlar, hem de bu evrimin en rahatsız edici eğilimlerinin arazları olarak görüldüler. Gerçekten, 'kitle toplumu/kitle kültürü' tartışması en azından onsekizinci yüzyıla dek geri uzanır. Bu tartışmanın terimleri ilk olarak, piyasa için yapılan kültürel üretime doğrudan bağımlı olmasından ötürü, o

zamanlar geleneksel kültürel değerler karşısında bir tehdit olarak yorumlanan ticari bir kent kültürünün yükseliş döneminde tanımlandı. Ama bu tartışma ondokuzuncu yüzyılın sonunda alışılmadık bir yoğunlukta yeniden canlandı. Endüstriyel kapitalizmin gelişmesiyle bir tutulan bu kültürel ve toplumsal sorunların tartışıldıkları terimlere aldırmamak bugünlerde sık rastlanan bir tutumdur –ve bu görüşe katılmaktayız. Buna rağmen, kitle kültürü tartışması, aslında bu dönemdeki birçok ileri endüstriyel kapitalist ülkedeki toplumsal ilişkilerde ortaya çıkan derin ve nitel bir değişikliği tanımladı. Bu tarihsel dönüşümlerin doğası ‘kitle toplumu’ tezinin terimleriyle yeterince kavranamaz ya da teorileştirilemezdiyse de, bu terimler aslında, bugünlerde ileri kapitalist gelişmenin tekeli biçimlerine geçiş olarak nitelendirmek isteyeceğimiz olayın başlangıcında ‘tartışma’ tekrar ortaya çıktığı zaman egemen olan terimlerdi.

Bu daha spekülâtif yaklaşımı en çok ilgilendiren etkiler ana hatlarıyla üç başlık altında toplanabilir. Etkilerin bazıları kültürel olarak tanımlanmıştı: Yeni medyayla ilişkilendirilen kitle kültürünün yayılmasının sonucu olarak yüksek kültürün yerinden edilmesi, bozulması ve önemsizleşmesi. Bazıları siyasal olarak tanımlanmıştı: Medyanın yanlış çağrılar, propagandası ve etkisi karşısında kitlelerin güçsüzlüğü. Bazıları toplumsal olarak tanımlanmıştı: Topluluk bağlarının, *gemeinschaft*’ın, aracı yüzyüze grupların dağılması ve kitlelerin, medya yoluyla seçkinlerin ticarileşmiş etkilerine açık kalmaları. Çok özgül bir tarihsel imge, bu senaryoda başatlık kurdu: Avrupa toplumlarının ekonomik çöküntü ve faşizmin çifte saldırısı altında yıkılışları: Faşizm, medyadan yapılan propagandanın kilit bir rol oynadığı irrasyonel siyasal güçlerin zincirlerinden boşalmaları bağlamında değerlendirildi.

Frankfurt Okulu bu eleştiriye en keskin felsefi gelişkinliği kazandırdı. Faşizm nedeniyle Frankfurt Okulu dağıldığında ve üyeleri Birleşik Devletler’e göçmen olarak gittiklerinde, kitle toplumu hakkındaki kötümser önsezilerini de beraberlerinde götürdüler. Mesajları kısaca şuydu: ‘Faşizm burada da gerçekleşebilir’ Bu kitle toplumu eleştirisinin erken dönem değişikliklerinin zaten karşısında yer almış bulunan Amerikan davranışçı bilimi 1940’larda ve 1950’lerde bu kışkırtmaya bir tür yerinden edilmiş

bir yanıt üretmeyi sürdürdü. Amerikan davranışçı bilimi, kitle toplumunun bazı eğilimlerinin kuşkusuz Birleşik Devletler'de de görülmesine rağmen, bunun karşısında güçlü karşı koyucu eğilimlerin de bulunduğunu öne sürmekteydi. Birincil gruplar çözülmemişti. Medya etkileri dolaysız olmayıp, öbür toplumsal süreçlerin dolayımından geçmekteydi. Amerikan toplumunun bir tür temkinli totalitarizmin arazlarını sergilediği suçlamasına karşı, Amerikan toplum bilimcileri temelde şu iyimser yanıtı veriyordu: 'Burada çoğulculuk geçerli'

Medya etkileri hakkındaki toplumsal öngörülerini arasında yapılan 'kötümser' ve 'iyimser' ayırımından belki de daha önemli olanı, iki okulun teorik ve metodolojik yaklaşımları arasında gözetilen ayırımdı. Zengin ama aşırı genelleştirilmiş bir hipotezler dizisi öneren Avrupalı yaklaşım tarihsel ve felsefi bakımdan kapsamlı ve spekülattı. Amerikan yaklaşımı ampirik, davranışsal ve bilimciydi. Aslında, bir çerçeve içinde önerilen hipotezler sık sık test ediliyor, geliştiriliyor ve tamamen başka bir çerçeveye muhtaç oldukları anlaşıyordu. Hipotezlerin ve bulguların orantılanabilir olmamalarına pek aldırmaz edilmiyordu. Yalnızca içerisinde saptandıkları teorik çerçeveden bağımsız verili ve itiraz kaldırmaz, evrensel bir bilimsel metoda göre ampirik doğrulanmaya tâbi tutulabilir olgular dizisi bulunduğu inanan kimseler, hipotezlerin ve bulguların orantılanabilir olmasını bekler. Ama, Amerikan davranışçı biliminin yapıyorum dediği iş tam da buydu. Burada, ayrıntılı bir serimlemeye giremediğimiz halde, işaret etmeye değer bazı ilgi çekici uğraklar var. Bu uğraklar iki göçmen'in tarihine yerleştirilebilir. Daimi bir üyesi olmasa da Frankfurt Okulu'yla bağlantılı sivrilmiş bir Avrupalı olan Lazarsfeld, Amerikan bağlamındaki davranışçı metodolojinin en kıdemlisi ve bilgili olanı haline geldi. (Davranışçı metodolojideki başarısının, daha spekülattif Avrupalı sorunlar karşısında uyanan erken duyarlılığıyla ilişkili olabileceği yollu spekülasyonlar yapıldı: Lazarsfeld, kesinlikle daha teknik yönelimli meslektaşlarından daha fazla teorik gelişkinliği olan bir metodologdu.) Öte yandan, Frankfurt Okulu teorisyenlerinin en heybetlisi Adorno, kendi spekülattif eleştirisini, herhangi gözcü bir başarı sağlamaksızın, ampirik yordamlara uyarlamaya girişti. *Authoritarian Personality* (1950) tam bu türden melez bir ucubeydi –karmaşık ama kötü bir soyun ürünü.

Avrupalı eleştirinin yerini alan yaklaşımda başlıca odak noktası davranışsal değişme üzerinedir. Eğer medyanın etkileri var-dıysa, bunların, bir davranış işareti olarak kaydedilecek olan bireyler üzerindeki doğrudan tesiri bağlamında ampirik olarak gösterilebilmeleri gerektiği savunuluyordu. Tercih işaretleri –rek-lamı yapılan tüketici malları ya da başkanlık adayları arasında–ölçülebilir tesir ve etkinin örnek bir olayı olarak görüldü. Bu-rada kullanılmakta olan iktidar ve tesir modeli paradigmatik ola-rak ampirist ve çoğulcuydu: Önde gelen odağı bireydi; iktidarı A'nın, B'nin davranışı üzerindeki dolaysız tesiri bağlamında teo-rileştiriyordu; (bu kalıp içinde sürekli olduğu gibi 'siyaset bilimi' denen uğraşa benzer şekilde) karar alma süreciyle ilgiliydi. İdeal deneysel testi önce/sonra sorusuydu: İdeal tesir modeli kampan-yaların tesiriydi. Siyasal kampanya çalışmalarında siyaset büyük ölçüde oy verme olarak, oy verme de kampanyanın tesiri ve bu tesir sonucunda ortaya çıkan seçmen tercihleri olarak kavranı-yordu. Reklam kampanyalarıyla paralellik eksiksizdi. Özgül izle-yicileri reklamcılara teslim etmenin yollarını saptamak amacıyla birçok araştırmanın finanse edilmesiyle –mağrur bir şekilde 'si-yaset araştırması' deniyordu– kalınmayıp, ticari model teoriye, Akademik çevrenin daha arınık (sterilize) atmosferinde bile ege-men olma eğilimi gösterdi. Daha geniş tarihsel değişmeler, oy sandığından önce gelip oy sandığının berisinde yatan siyasal sü-reç ve oluşuma ilişkin sorular, toplumsal ve siyasal iktidara iliş-kin konular, toplumsal yapı ve ekonomik ilişkilerle ilintili konu-lar, kazara değil, *teorik olarak gönderi çerçevesi dışında* yer al-malarından ötürü gündemde değildi. Ama bunun nedeni, söz konusu yaklaşımın, ampirik temeline ve bilimsel gelişkinliğine rağmen, bir dizi çok özgül siyasal ve ideolojik önkabule dayan-dırılmış olmasıydı. Gelgelelim, bu önkabuller teori içinde test edilmemiş, aksine, bir dizi incelenmemiş koyut (postulate) ola-rak çerçevelenmiş ve desteklenmişti. Teorik bakımdan 'çoğulcu-luk geçerli mi?' ve 'çoğulculuk nasıl işler?' diye sorulması gere-kirken, bunun yerine 'çoğulculuk geçerlidir' denmekteydi –ve ardından çoğulculuğun ne kadar iyi işlediğinin kesin ve ampirik bir şekilde ölçülmesine devam ediliyordu. Kaba, katı bir davra-nışçı pozitivizmle bu kehanet ve umut kaynaşımı uzun bir süre kendisini 'saf bilim' olarak sunan sert bir teorik karışım sağlamış oldu.

Bu modelde iktidar ve tesir özdeş ve birbirinin yerine geçebilen terimlerdi: Her ikisi de karar verme noktasında ampirik olarak tanıtlanabilirdi. Bu indirgemecilik zaman zaman daha geniş bir tuvale yansıtıldı ve medyanın etkisi bir bütün olarak toplum bazında tartışıldı. Ama bu bağlantı çok özgül bir şekilde gerçekleştirildi. Ve toplum çok sınırlı bir tarzda tanımlandı. Büyük ölçüde kültürel nitelikte bir toplum tanımı kabul edildi. Sınıfsal oluşumlar, ekonomik süreçler, kurumsal güç ilişkilerinden oluşan örüntüler büyük ölçüde yanıtlanmadan duruyordu. Toplumu birarada tutanın normlar olduğu üzerine anlaşma sağlanmıştı. Çoğulcu toplumda normlar üzerine temel nitelikte geniş tabanlı bir oydaşmanın (consensus) nüfusa egemen olduğu varsayılmıştı. Öyleyse, medya ve bu normatif oydaşma arasındaki bağlantı yalnızca değerler düzeyinde kurulabilirdi. Bu, hileli bir terimdi. Parsons'ın 'toplumsal sistem'inde (Parsons, 1951) böylesi değerler kesinlikle merkezi bir rol oynuyordu, çünkü toplumsal düzeni birarada tutan bütünleştirici mekanizmalar bunların etrafında örgütlenmekteydi. Ama bu değerlerin ne oldukları –içerikleri ve yapıları– ya da nasıl üretildikleri, ya da oldukça farklılaşmış ve dinamik bir modern endüstriyel kapitalist toplumda 'merkezi değer sistemi' üzerine kapsamlı bir oydaşmanın nasıl olup da kendiliğinden geliştiği, açıklanmamış ve açıklanamayan sorulardı. Yine de, değer oydaşması varsayıldı. Parsons'la birlikte çalışanlardan biri olan Edward Shils, bu geniş değerler takımının, bir kutsallık gücü atfedilecek denli geniş bir şekilde paylaşıldığını öne sürdü (Shils, 1961a: 117). Eğer bazı gruplar, garip bir şekilde, henüz bu oydaşma kulübünün taksitlerini zamanında ve tam olarak ödeyen üyeleri olmamışlarsa da, kulüple bütünleşme yolundaydılar. Merkez, çevrenin daha 'yabani' kültürlerini adım adım yutacaktı (Shils, 1961b). Böylece, tüm yurttaşların siyasal toplum içinde demokratik özgürlüklerine kavuşturulmaları ve tüm tüketicilerin serbest girişim ekonomisi içinde ekonomik bakımdan özgür kılınmaları, tüm grupların hızla merkezin kültürü içinde zaptedilmeleriyle paralellik içine girecekti. Çoğulculuk bu üç ortak desteğe dayanıyordu. En saf biçiminde çoğulculuk, yapısal engellerin ya da sınıfsal sınırların bu kültürel emilme sürecini sakatlamayacağı yolunda teminat sunuyordu: Çünkü, hepimizin 'bildiği' gibi, Amerika artık sınıflı bir toplum

değildi. Amerikan kitlelerinin merkeze doğru süren yolculuğunu hiçbir şey engellemiyordu. Bu, siyahlar, İspanyollar, New Yorklu İtalyanlar, Boston'un İrlandalıları, Meksikalı kaçak işçiler, California'nın Japonları, mavi yakalı işçiler, inşaat işçileri, Bowery'nin serserileri, Güneyli fakir beyazlar ve Amerikan uluslar potasında hâlâ öfkeyle köpüren diğer serkeş unsurlar için iyi bir haber olsa gerekti. Dahası, tüm öbür toplumlar kendi 'modernleşme' rotalarında yol almaktaydılar (Soğuk Savaş'ın derinliklerinde rahatlatıcı bir düşünce). Böylece çoğulculuk yalnızca Amerikan dar görüşlülüğünü tanımlama şekli haline gelmedi, ayrıca kendi başına toplum bilimlerine nakşedilmiş *tek* toplum modeli haline geldi. Bu harap insanın içinde geliştirildiği teorik biçime ve ilerlemesinin ampirik olarak onaylandığı gelişkin metodolojilere rağmen, kendisini destekleyen siyasal ve ideolojik ortam hakkında yanlış bir telakkide bulunmak söz konusu değil. *The End of Ideology*'de (1960) Daniel Bell, klasik 'ideoloji' sorununun nihayet aşılmış olduğunu belirtmekteydi. Bir dizi çoğulcu nitelikte çıkar ve değer çatışmaları vardı. Ama bu çatışmaların hepsi çoğulcu oydaşma ve 'oyunun kuralları' çerçevesinde çözülebilirdi. Bunun temel nedenini, başka bir müdafî, Seymour Lipset, şöyle sunuyordu: "...endüstriyel devrimin temel siyasal sorunları çözüldü: İşçiler endüstriyel ve siyasal yurttaşlığı elde ettiler; muhafazakârlar refah devletini kabul ettiler; ve demokratik sol tüm bir devlet gücünün artışının ekonomik sorunlara çözümlerden çok özgürlüğe ilişkin tehditler barındırdığını kabul etti" (Lipset, 1963: 406).

Çoğulculuğun modern endüstriyel toplumsal düzenin tek modeli olarak düzenlenmesi derin bir teorik ve siyasal kapanma uğrağını temsil etti. Gelgelelim, 1960'ların sonlarında ortaya çıkan getto ayaklanmalarının, kampüs isyanlarının, karşı-kültürel başkaldırıların ve savaş karşıtı hareketlerin testlerinden geçerek ayakta kalma gücü yoktu. Yine de, bir süre için egemen oldu. Toplum bilimlerinin desteğini alarak küresel bir ideoloji haline geldi. Yerküre etrafına belli bir arzıyla ihraç edildi. Gücünün bir kısmı, teoride olması gereken olarak konulanın, aslında öyle olduğunu inandırıcı ve ampirik olarak gösterebilmesinden kaynaklanmaktaydı. Amerikan Rüyası ampirik olarak doğrulanmıştı. Gelişmekte olan ülkelerde, onları bu modernleştirici patikada

hızlandırmak adına, bir dizi tayin edici müdahaleler yapıldı. Bazen siyasal bir çöreklenme ve teorik hegemonyanın neye benzediği sorulur: Yukarıda anlattıklarımız, bu soruya kesinlikle iyi bir yanıt oluşturmaktadır.

Medya, bu toplum bilimi modeline temelde iki yoldan eklemelendi. Kampanya/karar verme çerçevesinde medyanın tesiri izlendi: Bireyler arasındaki davranış değişimleri üzerindeki tesirinde doğrudan; ikinci bir adımda ampirik olarak gözlemlenebilen davranışsal farklılıklara götüren kanaat üzerindeki tesirinde dolaylı olarak. Medya mesajları burada, mesajları gönderenlerin niyetleri ve önyargıları bazında okundu ve kodlandı. Mesajın bir tür boş dilsel inşa olarak kabul edilmesinden ötürü, mesajları üretenlerin niyetlerini göreceli basit bir şekilde yansıtacağı düşünüldü. Mesaj bir araçtı. Gönderici konumunda yeralan kimse-ler, mesajların aracılığına başvurarak tekil alımlayıcıların davranışlarına sonuç alıcı bir şekilde tesir edebiliyorlardı. Medya tesiri modelini topluma daha fazla yaymayı öneren hareketler arasına ilan edildi. Ama bunlar büyük ölçüde, yerine getirilmemiş programlı vaatler düzeyinde kaldı. Engin bir mesajlar gövdesini nesnel ve ampirik olarak da doğrulanabilir şekilde kodlama ve işlemekten geçirme metodları (içerik analizi) ayrıntılı bir şekilde geliştirildi. Ama, kavramsal olarak, kendi içsel yapılaşması ve karmaşıklığıyla simgesel bir gösterge vasıtası ya da yapılanmış bir söylem sıfatıyla medya mesajları teorik olarak geliştirilmedi.

Daha kapsamlı bir düzeyde, medyanın büyük ölçüde önceden kazanılmış bir oydaşmayı (achieved consensus) yansıttığı ya da dışavurduğu savunuldu. Medyanın her şeye rağmen öyle çok etkili olmadığına ilişkin bulgu, daha geniş kültürel anlamda medyanın büyük ölçüde zaten yaygın bir oydaşmacı temele sahip olan değerleri ve normları pekiştirdiği inancına dayandırılmaktaydı. Oydaşma 'iyi bir şey' olduğu için medyanın bu pekiştirici etkileri şefkatli ve olumlu bir okumaya tâbi tutuldu. Daha sonra seçici algı nosyonu, farklı bireylerin medyanın sunduklarına kendi ilgi ve seçicilik yapılarını getirebilecekleri olgusunu gözönünde bulundurmak amacıyla ortaya konuldu. Ama bireylerin bu farklılaşan yorumları gerisin geriye ya bir okuma teorisyle ya da karmaşık bir ideolojiler haritasıyla ilişkilendirilmedi. Bunun yerine, farklılaşan yorumlar işlevsel olarak yorumlandı.

Programın farklı bölümlerinden farklı bireyler farklı tatminlere varabilir ve farklı ihtiyaçlarını doyurabilirdi. Bu ihtiyaç ve tatminlerin evrensel ve tarih-aşırı oldukları varsayıldı. Tüm bunlardan kaynaklanan olumlu varsayım, özet olarak, –ticari ve diğer etkilere açık olmasına rağmen– toplumun merkezi değer sistemi çizgisinde işlev görmesinden ve bu değer sistemini güçlendirmesinden ötürü medyanın genel olarak toplum açısından işlevsel olduğuydu. Medya, çoğulculuğu sağlama bağlıyordu.

SAPKINLAR VE OYDAŞMA

Bu teorik sentezde, kendi sınırları dışından daha derinlikli bir meydan okumayla karşılaşmadan önce paradigmanın egemenlik yıllarının sonlarına doğru baş gösteren iki tür kopma saptayabiliriz. Birincisi, ‘oydaşma’ nın kendisinin sorunlaştırılması şeklinde özetlenebilir. Önermiş olduğumuz üzere, bütünsel ve organik bir oydaşmaya ilişkin tahmini hüküm, ampirik olarak gösterilebilir belli grupları yetki sınırlarının dışında bırakıyordu. Bu gruplar ilkin, çatışmalı yapısal ya da ideolojik ilkeler etrafında örgütlenmiş olarak kavranmamalarından ötürü, tamamen oydaşmadan sapmaları bazında tanımlandılar. Oydaşmanın dışında olmak alternatif bir değer sistemi içinde yer almak değil, yalnızca bizatihi normların dışında olmaktı: Normsuz –bundan ötürü de anomik. Kitle toplumu teorisinde anomik, medyanın aşırı tesiri karşısında özellikle zayıflık yaratan bir durum olarak görüldü. Ama bu sapkın oluşumlar daha yakından incelenmeye başlandığında, bunların kendi alternatif bütünleşme noktaları bulunduğu farkına varıldı. Bu kuşatılmış bölgeler daha sonra ‘alt-kültürel’ (sub-cultural) olarak tanımlandı. Ama, alt-kültürlerin egemen kültürle ilişkisinin kültürel olarak tanımlanmasına devam edildi. Yani, alt-kültürel sapkınlık, merkezi değer sistemi içinde kurumsallaşmış ‘durum tanımı’ndan (definition of the situation) sapmış olmak ya da farklı bir ‘durum tanımı’na ait olmak, onunla yakın ilişki kurmak ya da onu öğrenmek olarak anlaşılabilirdi. Bir alt-kültürdeki sapkınlık adayı, egemen oydaşmanın kuralların dışında bıraktığı, sözgelimi bir uyuşturucu kullanma tanımını olumlu bir şekilde onaylamıştı (Amerikan merkezi değer sisteminde garip bir şekilde yüksek ve olumlu bir de-

ğer atfedilen alkol ve tütün kullanımı hariç). Bir süre için bu farklı 'durum tanımları'nın yan yana bulunmalarına aldırış edilmedi. Alt-kültür teorisyenleri, daha geniş toplumsal sistemle nasıl bağlantılandırılacakları hakkında gereğinden fazla soru sormaksızın sapkın toplulukların zengin yaşam tarzlarını incelemeye koyuldu. Robert Merton yapısal işlevselci bir konumdan ya da 'anomi' perspektifinden bu soruyu ciddi olarak ele alan birkaç sosyologdan biridir (Merton, 1957).

Ama bu teorik çoğulculuk uzun zaman ayakta kalamazdı. Çünkü kısa zamanda 'oydaşma' içinde yer alan oluşumlarla 'sapkın' oluşumlar arasındaki bu farklılıkların doğal olmayıp –alkol ve esrar karşısındaki farklı tutumlar arasındaki karşıtlığın gösterdiği gibi– toplumsal olarak tanımlandıkları anlaşıldı. Üstelik, bu tanımlar tarihsel olarak değişebilmekteydi: Alt-kültür teorisyenleri İçki Yasası günlerini anımsamaya ve bu günleri, sürekli sert içki ve uzun filtreli sigara kullanmayı gerektiren Amerikan erkekliğinin ortaya çıktığı dönemle kıyaslamaya yetecek kadar yaşlıydılar. Sorun, alkol kullananların esrar kullananları sapkın olarak tanımlama iktidarıydı. Kısacası, oydaşma kulübü üyeleri ile sapkın yaftası vurulanlar arasındaki muamelelerde kültürel ve toplumsal iktidar sorunları –herkesin uymasının beklendiği oyunun kurallarını tanımlama iktidarı– işin içindeydi. Sapkınlığın ilk 'değerlendiricilerinden' biri olan Howard Becker'ın 'güvenilirlik hiyerarşisi' olarak adlandırdığı olay gündemdeydi (Becker, 1967). Üstelik böylesi tanımlar işlemseldi. Sapkınlar olumlu bir şekilde tanımlandı ve yaftalandı: Yaftalama süreci, ahlaki sansürün ve toplumsal yaptırımın sapkınlara karşı harekete geçirilmesine yaradı. Bunun –Durkheim'in programının unutulmuş bölümlerini şimdi anımsayanların kabul ettikleri gibi– ahlaki topluluğun içsel dayanışmasını pekiştirici etkileri vardı. Durkheim'in belirttiği gibi: "Suç, dürüst vicdanları biraraya getirir ve birbirlerine bağlar" (Durkheim, 1960: 102). Ama bu aynı zamanda, toplumun 'kuralları'ndan ayrılanları cezalandırarak ve damgalayarak, bu kurallara daha fazla uyulmasını zorlamaya da hizmet etti. Ahlaki sansür sınırının ötesinde, kuralları çiğneyenleri toplum adına cezalandıran tüm bir katı hukuksal işlemler ve zorlama pratikleri vardı, elbette. Bu durumda soru baş gösterdi: Kimin kimi tanımlama iktidarı vardı? Ve daha uygun olarak da, tanımlayanlar ve

tanımlananlar arasındaki iktidar düzenlemesi hangi çıkar için yapılıyor ve sağlama alınıyordu? Oydaşma hangi çıkara göre 'işliyordu'? Bu düzenleme hangi türden özel bir düzeni güçlendiriyor ve destekliyordu?

Aslında burada söz konusu olan, toplumsal denetim sorunu ve toplumsal düzenin sürdürülmesinde toplumsal denetimin oynadığı roldü. Ama bu artık basitçe büyük çoğunluğun kendiliğinden 'temeller üzerine uzlaşma konusunda uzlaşması'nda ortaya çıkan toplumsal düzen biçimi değildi: Güçlendirilen basitçe 'toplumsal bağ' değildi. Özel bir toplumsal düzene rızaydı (consent); özel bir toplum biçimi etrafındaki oydaşmaydı: Belli bir toplumsal, ekonomik ve siyasal yapılar dizisinin kuralları içinde bütünleşme ve bu kurallara tâbi olma. Doğrudan ya da dolaylı bir anlamda, kuralların bunlar için 'işlediği' söylenebilirdi. Toplumsal düzen şimdi oldukça farklı bir girişime benzemekteydi. Toplumsal düzen, toplumsal, siyasal ve hukuksal disiplinin güçlendirilmesini gerektirmekteydi. Var olana eklemlenmişti; verili sınıf, iktidar ve otorite düzenlemelerine, toplumun oturmuş kurumlarına eklemlenmişti. Bunun farkına varılması tüm 'oydaşma' nosyonunu kökten sorunlu kıldı.

Üstelik, şimdi artık oydaşmanın sahiden kendiliğinden mi oluştuğu, yoksa karmaşık bir toplumsal inşa ve meşrulaştırmanın sonucu mu olduğu sorulabilirdi. Biçimsel örgütlenişi açısından demokratik olan, ama aynı zamanda ekonomik sermayenin ve siyasal iktidarın yoğunlaşmasıyla zenginlik ve otoritenin ağır eşitsiz dağılımına bağlı bir toplumun, kendi verili yapısına, onu destekleyen ve sağlama bağlayan değerlere ve varoluşunun sürekliliğine popüler rızanın üretilmesinden kazanacak çok şeyi vardı. Ama bu durum, medyanın toplumsal rolüyle ilintili sorunlar doğurdu. Çünkü, eğer medya, önceden zaten başarılımış oydaşmayı yalnızca yansıtmak ya da 'dışavurmak' yerine şeylerin var olan yapısını destekleyen ve meşrulaştıran bu durum tanımlarını yeniden üretme eğilimindeydiyse, o zaman ilkin yalnızca pekiştirici rol gibi görünenin, şimdi medyanın oydaşmanın oluşması sürecinde oynadığı rol bazında yeniden kavramlaştırılması gerekmektedir.

İkinci kopuş 'durum tanımları' nosyonu etrafında doğdu. Bu terim, şeylerin nasıl tanımlandıklarının, rızanın üretiminde ö-

nemli bir öge olduğunu belirtir. Ama, bu, medyanın yansıtıcı rolünü –şeyleri basitçe oldukları gibi göstermek– kuşkulu kıldı ve medyanın varsayılan doğalcılığını destekleyen şeffaf dil anlayışını sorunlaştırdı. Çünkü bundan böyle gerçeklik basitçe verili bir olgular dizisi olarak görülemezdi: Gerçek, gerçekliğin belirli bir tarzda kurulmasıydı. Medya, ‘gerçekliği’ yalnızca yeniden üretmiyor, tanımlıyordu. Gerçeklik tanımları, tüm bir (geniş anlamda) dilsel pratikler yoluyla desteklenip üretiliyordu ve bu dilsel pratikler aracılığıyla ‘gerçek’in seçilmiş tanımları temsil ediliyordu. Ama, temsil etme (representation), yansıtmadan çok farklı bir nosyon. Temsil etme, aktif bir seçme ve sunma, yapılandırma ve biçimlendirme işini ima eder: Yalnızca zaten var olan anlamı aktarma değil, ama daha aktif bir, şeylere anlam verme işini ima eder. Söz konusu olan bir anlam pratiğidir, anlam üretimidir: Daha sonraları ‘anlamlandırma pratiği’ (signifying practice) olarak tanımlanan iş. Medya, anlamlandırma failiydi (agent). Bu anlamlandırma sürecinin beslendiği tamamen yeni bir simgesel pratikler nosyonu ‘içerik analizi’nin masum bahçesine müdahalede bulundu. Mesaj şimdi aşıkâr ‘mesajı’ bazında değil, ideolojik yapılanışı bazında analiz edilmek zorundaydı. Birkaç soru geldi bunun ardından: Bu ideolojik yapılandırma nasıl beceriliyordu? Bunun, toplumsal yapının öbür bölümleriyle ilişkisi nasıl kavramlaştırılmalıydı? Bachrach ve Baratz’ın sözleriyle, medyanın, “sistematik ve tutarlı bir şekilde başkaları pahasına belli kişiler ve gruplar yararına işleyen egemen bir değerler, inançlar, törenler ve kurumsal yordamlar”ı (‘oyunun kuralları’) sürekli besliyor olması önemli miydi? (Bachrach ve Baratz, 1970: 43-44). Medyanın gerçekliği anlamlandırma ve ‘gerçek’ denileni tanımlama gücünü böyle ciddiye alma hamlesinde, aynı zamanda ‘ideolojinin sonu’ yollu tez de kökten sorunlaştırıldı.

Bir bakıma, bu sorularda içerilen, anadamar çoğulculuğun iktidarsız evrenine iktidar sorununun yeniden dönmesi, ama aynı zamanda iktidar anlayışının temelden değişmesiydi. Lukes’ün belirttiği gibi (Lukes, 1975), çoğulculuk, ‘tesir’ nosyonu etrafında temellenen bir iktidar modeli barındırmaktaydı. X kararının verilmesi için A, B’ye tesir ediyordu. Bu kesinlikle belli bir iktidar modeliydi. Çoğulculuk, herhangi bir karar verme olayında

A'ların farklı olduklarını ve çeşitli kararların herhangi tek bir tahakküm yapısıyla tutarlı olmadıklarını ya da tek bir çıkarı onaylamadıklarını tanıtlaması sayesinde bu iktidar biçiminin kararlılığına bir içerik kazandırmış oluyor ve bundan dolayı iktidarın kendisi göreceli 'çoğullaştırılmış' oluyordu. İktidarın dağılması ve buna ek olarak kararların tesadüfiliği, çoğulcu toplumu saptanabilir bir iktidar merkezinden göreceli bağımsız kıldı. (Bu tesadüfi iktidar modelindeki çeşitli boşluklar, saf çoğulcu modeli güncelleştirmek ve günümüz gerçekliklerine daha uygun kılmak için bir 'demokratik seçkincilik' teorisinin yardımıyla pek ikna edici olmayan şekillerde dolduruldu). Lukes, bunun oldukça davranışçı ve tek boyutlu bir iktidar modeli olduğu gözleminde bulunuyor. Ama, oydaşma teorisinin eleştirisinden kaynaklanan ve örneğin Bachrach ile Baratz'ın önerdikleri iktidar nosyonu çok farklı bir düzende yer almaktaydı: "İktidar aynı zamanda, A kişinin, sahip olduğu enerjiyi, siyasal sürecin kapsamını, yalnızca göreceli kendisine zarar vermeyecek sorunlara kamunun dikkatini çekecek şekilde sınırlandıran toplumsal ve siyasal değerleri ve kurumsal pratikleri yaratmaya ya da güçlendirmeye adanmasıyla da icra edilmiş olur" (Bachrach ve Baratz, 1970: 7) – ideoloji sorununu gündeme getirmenin ılımlı bir yolu. Lukes bu iki boyutlu modeli, "(bir bireyin) isteklerine tesir ederek, onları biçimlendirerek ve belirleyerek" icra edilen iktidara gönderme yaptığında daha açık bir şekilde gündeme getirir. Aslında bu tamamen çok farklı bir soru düzenidir –davranışçı ve çoğulcu varsayımlardan adamakıllı kopan üç boyutlu bir iktidar modeli. Bu, "toplumsal faillerin herhangi bir alternatif görememelerinden, tahayyül edememelerinden ya da doğal ve değiştirilemez olarak kabul etmelerinden, hatta kutsal bir güç tarafından mukadder kılınmış, insana yararlı bir düzen olarak görmelerinden ötürü, şeylerin varolan düzeni içindeki rollerini kabul etmelerine yol açacak şekilde algılarını, idrak yeteneklerini ve tercihlerini biçimlendirmekten" kaynaklanan bir iktidardır (Lukes, 1975: 24). Başka hangi adla anılırsa anılsın, bu ideolojik bir iktidar modelidir. Çoğulcu medya araştırma modelinden eleştirel modele doğru yapılan hamle, esasında modern toplumlarda tek boyutludan ikiye ve oradan da üç boyutlu bir iktidar modeline doğru gerçekleştirilen kayma etrafında cereyan etti. Medya açısından

bakıldığında, artık söz konusu olan, şunu ya da bunu yaptırmak için A'dan B'ye yollanan özgül mesaj-emirler (message-injunctions) değil, bütün ideolojik çevreyi biçimlendirmeydi: Şeylerin düzenini, bu düzenin sınırlandırıcı perspektifini, şeyleri evrensel, doğal ya da 'gerçeklik'in kendisiyle bitişikmiş gibi göstererek kutsal kaçınılmazlıkla donatan bir temsil etme tarzıydı. Dünyaya ilişkin kısmi ve yanlı açıklamalara evrensel bir geçerlilik ile meşruluk kazandırmaya ve bu kısmi kurmacaları 'gerçek'in sorgulanmaksızın kabul edilmesine oturtmaya yönelik bu hamle, aslında 'ideolojik' olanın karakteristiği ve tanımlayıcı mekanizmasıdır.

ELEŞTİREL PARADİGMA

Medya çalışmalarında eleştirel paradigma, ideolojik boyutun yeniden keşfiyle birlikte biçimlendi. İki görünüm gündemdeydi. Aşağıda bunlar ayrı ayrı ele alınıyor. İdeolojik süreç nasıl işler ve mekanizmaları nelerdir? Bir toplumsal formasyonda 'ideolojik' olanı, öbür pratiklerle ilişkisi içinde nasıl kavramak gerek? Tartışma bu her iki cephede eşanlı gelişti. İdeolojik söylemlerin üretimleri ve dönüşümleriyle ilgili olan birincisi, ideolojik söylemlerin simgesel ve dilsel karakterine ilişkin teoriler tarafından –ideolojinin gelişiminin (geniş anlamıyla) dilde kendi uygun ve öncelikli eklemlenme alanını bulduğunu belirten anlayış tarafından– biçimlendirildi. Bir toplumsal formasyonda ideolojik ker-tenin (instance) nasıl kavramlaştırılması gerektiği sorusuyla ilişkili olan ikincisi de yaygın bir teorik ve ampirik gelişme alanı haline geldi.

Eleştirel paradigmanın bu iki destekleyici ögesini tartışırken, ne tek tek disiplinlerin –örneğin dilbilim, fenomenoloji, göstergebilim, psikanaliz– sundukları özgül teorik bilgilerin ayrıntılı olarak saptanmasıyla, ne de bu farklı yaklaşımlar arasında kendi içlerindeki ayrıntılı tartışmalarla uğraşacağım. Kavramlar ve disiplinler dizisinin nasıl birbiri ardından eleştirel paradigmayla bütünleştiğine ilişkin kesin bir kronolojik açıklama önermeye de girişmeyeceğim. Daha ziyade, 'ideolojik'in yeniden kavramsallaştırıldığı çizgileri ana hatlarıyla saptamaya ve belli kilit nitelikteki teorik öğelerin eleştirel paradigmanın genel çerçevesiyle bütünleşmesini betimlemeye çalışacağım.

KÜLTÜREL ENVANTERLER

İlkin, ideolojilerin nasıl işlediklerini inceleyeceğim. İşe, dilbilimsel antropolojideki Sapir-Whorf hipotezinin tesiriyle başlayabiliriz. Bu hipotez asla ayrıntılı olarak derlenip toparlanmamış olsa da, yeni paradigma ve önceki bazı çalışmalar arasında, özellikle sosyal antropoloji alanındaki çalışmalar arasında önemli süreklilikler olduğunu öneren bir düşünce içerir. Sapir-Whorf hipotezi, her kültürün dünyayı farklı bir sınıflandırma tarzı olduğunu öne sürdü. Hipotez, bu sınıflandırma şemalarının farklı toplumların dilsel ve semantik yapılarında yansıtılacağını öne sürüyordu. Her toplumun sınıflandırma sisteminin kültürel özgüllüğüyle daha az ilgilenip, daha ziyade bilişsel (cognitive) işlevle; zihnin ve bizatihi düşünmenin yasalarıyla ilintilendirilen evrensel anlamlandırma (signification) –tüm kültürel sistemlerin paylaştıkları evrensel bir dönüşmeye açık kültürel ‘gramer’– ‘yasaları’nın ana hatlarını ortaya koymakla ilgilenen Claude Levi-Strauss, benzer bir düşünce üzerinde çalıştı. Levi-Strauss böyle bir analizi, ‘ilkel’ denen toplumların –kendisinin anlatımıyla ‘tarihsiz toplumların’– kültürel sistemleri ve söylenleri üzerinde gerçekleştirdi. Bu toplumların kültürel sistemlerinin, genellikle farklı dönüşümlerin aynı, çok sınırlı sınıflandırma ‘dizileri’ temelinde iç içe örülerek oluşmasından ve büyük ölçüde yinelenmeye dayanmalarından ötürü, bu örnekler Levi-Strauss’un evrenselciliğine çok uygundu. Bu yaklaşım, daha sürekli ve yaygın tarihsel dönüşümlere sahne olan toplumlara o denli uymamışsa da, genel düşünce verimli olduğunu kanıtladı: Görünüşte ‘özgürce’ inşa edilmiş tikel ideolojik söylemlerin, aslında nasıl aynı temel ideolojik şebekede işleyen dönüşümler olarak görülebileceğini gösterdi. Levi-Strauss, bu açıdan, Saussure’un (1960) genel bir “göstergeler bilimi’nin –göstergebilim: “Toplumsal hayatın merkezindeki göstergelerin hayatlarının” incelenmesi (Levi-Strauss, 1967: 16)– geliştirilmesini isteyen çağrısını izlemekteydi. Bu yaklaşımın potansiyel olarak tüm toplumlara ve epey değişik kültürel sistemlere uygulanabileceği savunuluyordu. Söylen, dil ve ideolojinin kesiştikleri noktanın incelenmesi konusunda modern söylenler üzerine yaptığı çalışması *Mythologies*’in *locus classicus* haline geldiği Roland Barthes, söz konusu ‘göstergeler bi-

limi'nin genişletilmesiyle ilintilendirilen en seçkin isimdir. Bunun ardından, bu yaklaşımın yaygınlaştırılarak geliştirilmesi –dil den ayrı olarak tüm toplumların ve toplumsal pratiklerin de 'dil modeli üzerinde' analiz edilebileceği düşüncesi– özellikle Marksist yapısalcılık tarafından gerçekleştirildi: Bu düşüncenin özü, ilkel toplumlardaki akrabalık ilişkilerini tam bu tarzda (yani, iletişimsel bir model üzerinde –malların, mesajların ve kadınların mübadelesini) (Levi-Strauss, 1969) analiz eden Levi-Strauss'da bulunsa bile.

Bu gelişmede teorik açıdan en anlamlı olanının yapısalcı çizgi olduğu açıktır. Ama benzer işaretlerin, yapısalcılığın evreninin çok uzağındaki teorik yaklaşımlarda da bulunabileceğine dikkat etmeliyiz. Benzer işaretler Berger ve Luckman'ın (1966) geliştirdikleri 'gerçekliğin toplumsal inşası' yaklaşımında da mevcuttu. Ayrıca, yukarıda 'durum tanımı' ve 'kim kimi tanımlıyor?' sorularını ilk olarak gündeme getirdiğini belirttiğimiz sapkınlık üzerine etkileşimci teori, deneme kabilinden olsa bile, aynı yönde hareket etti. David Matza'nın *Becoming Deviant* başlıklı kitabı, dikkat çekici şekilde, 'Anlamlandırma' başlıklı ilginç ve arızı bir bölümle sona eriyordu. Bunlara ek olarak, gündelik durumların anlaşılmasında, toplum üyelerinin kendilerini anlaşılır kılmak için ortaya koydukları toplumsal bilgiyi üretirken başvurdukları pratik açıklama biçimlerinde içerilen stratejilere duydukları ilgiyle ve konuşma (conversation) stratejilerine giderek artan dikkatleriyle etnometodologların çalışmaları da bu bakımdan anlamlıdır.

Konu, yapısalcı yaklaşımda anlamlandırma sorusuna kaydı. Bu, daha önce söylediğimiz gibi, gerçek dünyadaki şeylerin ve olayların, daha sonra yalnızca dil aracılığıyla aktarılacak olan kendilerine ait tümleşik (integral), tek ve içsel anlamlar içermediklerini ya da önermediklerini ima eder. Anlam, toplumsal bir üretilimdir, pratiktir. Dünyanın *anlamlı kılınması* gerekir. Dil ve simgeleştirme, anlamın üretildiği araçlardır. Bu yaklaşım, belirli bir terim ya da tümcenin anlamının basitçe bunların gönderme yaptıkları gerçek dünyaya bakılarak doğrulandıkları içerik analizini besleyen göndergesel (referential) dil anlayışını tahtından indirdi. Bunun yerine, dilin, özgül anlamların üretildikleri kanal

(medium) olarak görülmesi gerekiyordu. Bu içgörünün sorun olarak koyduğu şey, belli olaylar etrafında hangi türden anlamların sistematik ve düzenli olarak inşa edildiği sorusuydu. Anlamanın verili olmayıp üretilmesinden çıkan sonuç, aynı olaylara farklı türden anlamların atfedilebileceğiydi. Nitekim, bir anlamın düzenli olarak üretilebilmesi için, bu anlama bir tür güvenilirlik, meşruluk ya da sorgulanmaksızın kabullenilirlik sağlanması gerekmektedir. Bunun yolu ise, alternatif anlam inşalarının marjinalleştirilmelerinden, önemsizleştirilmelerinden ya da meşruluklarından arındırılmalarından geçiyordu. Aslında, yeğlenen anlamlar silsilesinin kazandığı iktidar ve güvenilirlik karşısında gerçekten düşünülmeyen ya da söylenmeyen belli açıklama türleri vardı (bkz. Hall vd., 1977). Bu noktada iki soru başgösterdi. Birincisi, başat bir söylem nasıl oluyor da *tek* açıklama olma yetkisini kendi kendisine tanıyor ve alternatif ya da kendisiyle rekabet halindeki tanımlar üzerinde koyduğu sınırı ya da yasaklamayı sürdürebiliyordu? İkincisi, dünyadaki olayları betimlemekten ve açıklamaktan sorumlu olan kurumlar –bu kurumlar modern toplumlarda kitle iletişim araçlarıdır–, nasıl oluyor da başat iletişim sistemlerindeki yeğlenen ya da sınırlandırılan anlamlar silsilesini sürekli kılmayı sağlayabiliyordu? Bu aktif ayrıcalıklı ya da yeğlenir kılma işi pratik olarak nasıl beceriliyordu?

Bu sorular dikkatlerin, önceleri tamamen teknik bir tarzda analiz edilen fiili medya pratiğinin çeşitli görünümlerine yönelmesini sağladı. Medyanın içeriği hakkındaki uzlaşım sal yaklaşımlar seçme ve dışlama, açıklamaların birarada kullanılmaları, belli bir türden anlam yaratmak için televizyonun sözel ve görsel söylemlerinin birarada eklemleme tarzları gibi soruların yalnızca teknik konular olduklarını varsaymışlardı. Bu yaklaşımlar medyanın toplumsal etkileri sorusuyla, ancak kötü kurgunun ya da karmaşık anlatı tarzlarının izleyici açısından anlama sorununa yolaçması ve böylece bir olayın önceden mevcut anlamının ya da yayıncının sarıh bir şekilde iletişime geçme niyetinin kesiksiz ve saydam bir tarzda alımlayıcıya ulaşmasını önleme olasılığı ortaya çıktığı ölçüde yaklaştılar. Ne ki, anlamlandırmayı kendisine kerteniz alan bakış açısından, bunların hepsi toplumsal bir pratiğin öğeleri ya da temel biçimleriydi. Bunlar, sayelerinde özel açık-

lamaların inşa edildikleri birer kanaldı. Anlamlandırma toplumsal bir pratikti çünkü, medya kurumları içinde, üreticilerin bir ürün ortaya koymak için, ellerindeki anlam üretimi araçlarını (teknik donanım) belli bir tarzda kullanmalarını (yukarıda tanımlanan anlamlandırma öğelerinin bileşimi) sağlayan özel bir toplumsal örgüt evrimleşmişti (bkz. Hall, 1975). Bundan dolayı medya kurumlarının özgüllüğü, tam da *bir toplumsal pratiğin simgesel bir ürün ortaya çıkarmasına yol açacak* şekilde örgütlenmeleri tarzında aranmalıdır. Bu açıklamayı değil de şu açıklamayı inşa etmek, belli araçların özgül bir yeğlenimini (seçme) ve bu araçların anlam üretme pratiği sırasında birarada eklemlenmesini (bileşim) gerektiriyordu. Daha önce Saussure ve Jacobson gibi yapısal dilbilimciler, seçme ve bileştirmeyi genel anlam üretiminin temel mekanizmalarından ikisi olarak tanımlamışlardı. O vakit bazı eleştirel araştırmacılar, yukarıda önerilen betimlemenin –özgül şekillerde biraraya gelip, hammaddeleri bir ürüne dönüştürmek için belirli araçlar kullanan üreticiler–, kendilerinin anlamlandırmayı öbür medya emek süreçlerinin aynısı olarak betimlemelerini haklılaştırdığını varsaydı. Aslında, bu yaklaşımdan bazı içgörüler edinmek mümkün olacaktı. Ne var ki, anlamlandırma, tam da bu bağlamdaki toplumsal pratiğin ürettiği ürünün söylemsel bir nesne olmasından ötürü, öbür modern emek süreçlerinden farklıydı. Öyleyse, bir pratik olarak anlamlandırmayı farklı kılan tam da (eğer tartışmanın amaçları açısından böyle bir ayırım yapacak olursam) toplumsal ve simgesel öğelerin birarada eklemlenmesiydi. Sözelimi, otomobillerin bizim kültürümüzde, mübadele ve kullanım değerlerine ek olarak simgesel bir değeri de vardır, elbette. Ama, anlam inşası sürecinde mübadele ve kullanım değerleri, mesajın içerdiği simgesel değere bağımlıdır. Anlamlandırma pratiğinin simgesel karakteri, tek olmasa da, başat öğedir. Bir mesajın, tıpkı herhangi bir türden meta olarak analiz edilebileceğini savunan eleştirel teorisyenler bu canalcı ayrımı gözden kaçırdı (Garnham, 1979; Golding ve Murdock, 1979).

ANLAMLANDIRMA SİYASETİ

Daha önce önermiş olduğumuz üzere, insanların nasıl edimde bulunacaklarının bir ölçüde içinde edimde bulundukları du-

rumların nasıl tanımlandığına bağlı olduğu kabul edildiği ve her şeyin ya doğal bir anlamı olduğunu ya da şeylerin anlamı hakkında evrensel bir oydaşmanın olduğunu varsaymaktan vazgeçildiği sürece ve o ölçüde, belli olayların tekrar tekrar özel şekillerde anlamlandırıldıkları süreçler, toplumsal ve siyasal bakımdan daha bir önem kazanır. Dünyadaki olayların sorunlu oldukları (yani, umulmadıkları) durumlarda; olayların bizim dünya hakkında önceden mevcut beklentilerimizin çerçevesini parçaladıkları, güçlü toplumsal çıkarları içerdikleri ya da birbirine karşıt ve çatışan çıkarların sahnelendikleri durumlarda söz konusu olan işte budur. Burada gündeme gelen iktidar, ideolojik bir iktidardır: Olayları belli bir yönde anlamlandırma iktidarı.

Aşikâr bir örnek verelim: Her işçi-işveren çatışmasının, ülkenin ekonomik hayatına ve bundan dolayı 'ulusal çıkar'a karşı bir tehdit olarak anlamlandırılabilmesini varsayın. Bu durumda, böylesi anlamlandırmalar ekonomik nitelikli konuları, işçi-işveren çatışmasını, üretimin sürekliliğini kesintiye uğratan herhangi bir şeyi lekelerken üretimin sürekliliğini koruyan herhangi bir şeyi destekleyen, üretime ara verilmesinden hiçbir yarar sağlamayacak olan işverenlerin ve hissedarların genel çıkarlarını koruyan, hükümetlerin grev hakkını sınırlandırmaya ya da sendikaların pazarlık yapma konumunu ve siyasal gücünü zayıflatmaya çalışan özgül siyasalarına güven veren revaçtaki ekonomik stratejileri devamlı destekleyen terimler içinde inşa edecek ya da tanımlayacaktır. (Burada, böylesi anlamlandırmaların, ulusal çıkarın ne olduğunun sorgulanmaksızın kabul edilmesine dayandığına dikkat etmek gerek.) Bu şekilde yapılan anlamlandırmalar, emek ve sermayeyi birbirine bağlayan bağların, bizi emek ve sermaye şeklinde bölen rahatsızlıklardan daha güçlü ve meşru olduğu bir toplumda yaşamakta olduğumuz varsayımına dayanır. Yani bu türden bir anlamlandırmanın gördüğü işlevin bir kısmı, söylemin başvurduğu bir özne inşa etmektir: Örneğin, öznesi 'işçilere karşı işveren' olan bir söylemi, öznesi kolektif 'biz' ya da 'halk' olan bir söyleme tercüme etmek. İşçi-işveren anlaşmazlıklarının bir bütün olarak bu şekilde anlamlandırılmakta olduğu, Glasgow Medya Grubu'nun *Bad News*'da (1976) ve *More Bad News*'da (1980) yayımlanan araştırmaların ortaya koydukları ayrıntılı analizler tarafından güçlü bir şekilde destekle-

nen bir sonuçtur. İşçi-işveren anlaşmazlığının tikel, verili bir anlamı yoktur, elbette. Bunun yerine, bu anlaşmazlıklar tüm kapitalist ekonomilerin zorunlu bir boyutu, işçilerin emeklerini geri çekme haklarının ayrılmaz bir parçası ve işçi sınıfının hayat standartlarının zorunlu bir savunusu (ki bu tam da uzun ve şiddetli bir tarihsel mücadeleye girmek zorunda kalan sendikaların amacıdır) olarak anlamlandırılabilirdi. Öyleyse, bizim toplumumuzda işçi-işveren anlaşmazlıklarının tekrar tekrar yeğlenen birinci tarzdaki anlamlandırma dizisi hangi araçlarla inşa edilmektedir? Sıraladığımız alternatif tanımlar hangi araçlar sayesinde dışlanmaktadır? Ve yansız oldukları varsayılan medyalar, olayları yansız ve dengeli bir şekilde rapor etme iddiasındaki medyalar, işçi-işveren anlaşmazlıklarını tanımlayan kendi ürünlerini nasıl olup da bu tip anlaşmazlıklarda sistematik olarak yalnızca bir tarafın çıkarını korumaya uydurmaktadır? Bu tartışma çizgisinden güçlü bir şekilde ortaya çıkan nokta, anlamlandırma iktidarının toplumda yansız bir güç olmadığıdır. Anlamlandırmalar, çekişmeli ve çatışmalı konulara gerçek ve olumlu birer güç olarak katılır ve sonuçları etkiler. Olayların anlamlandırılması, uğruna mücadeleye girilen şeyin bir parçasıdır çünkü anlamlandırma kolektif toplumsal anlamların yaratıldıkları araçtır (ve o nedenle, belli sonuçların alınabilmesine yönelik rızanın etkili bir şekilde seferber edilebildiği bir araçtır). İdeoloji, bu perspektife göre, eski bir ifadeyi kullanmak gerekirse, yalnızca gerçek bir 'maddi güç' (gerçek, çünkü ideoloji, etkileri bakımından 'gerçek'tir) haline gelmekle kalmıyor, ayrıca belli mücadelelerin icrasında bir mücadele alanı (birbirleriyle rekabet halindeki tanımlar arasında) ve bir ödül, kazanılacak bir ödül haline geliyor. Bu, ideolojinin bundan böyle bağımlı bir değişken olarak, önceden verili bir gerçekliğin yalnızca zihindeki bir yansıması olarak görülemeyeceği anlamına gelir. Buna ek olarak, ideolojinin sonuçları, herhangi basit bir belirlenimci (determinist) mantıktan çıkarım yapılarak öngörülebilir bir nitelik taşımaz. İdeolojinin sonuçları belli bir tarihsel konjonktürdeki güçler dengesine, 'anlamlandırma siyaseti'ne bağlıdır.

Belli bir ayrıcalıklı anlamlar silsilesinin nasıl desteklendiğine ilişkin soru açısından merkezi önemdeki konu, sınıflandırma ve çerçeveleme sorusuydu. Dönüşümsel dilbilim modellerine yas-

lanan Levi-Strauss, anlamlandırmanın tikel yalıtık terimlerin içsel anlamlarına değil, bir söylem içinde birbirleriyle ilişkili olarak örgütlenmiş ögeler dizisine dayandığını öneriyordu. Örneğin, renk tayfı içindeki renk silsilesi her kültürde farklı bir tarzda altgruplara ayrılmaktaydı. Bizim ‘kar’ dediğimiz şey için Eskimoların bir’den çok sözcükleri vardı. İngilizcede iki terimle birbirinden ayrılan ‘sıçan’ (‘rat’) ve ‘fare’ (‘mouse’) için Latince tek bir ‘mus’ sözcüğü vardır. İngilizcenin yalnızca ‘orman’ dan sözettiği yerde İtalyanca *legno* ve *bosco* arasında bir ayrım gözetir. Ama İtalyancanın *bosco* ve *foresta*’sı için Almancanın tek bir terimi, ‘wald’u vardır (bu örnekler Umberto Eco’nun “Bir Gösterge Sistemi Olarak Toplumsal Hayat” –1973– başlıklı yazısından alınmıştır). Bunlar Doğanın değil, Kültürün ortaya koyduğu ayrımlardır. Anlamlandırmayı kerteriz alan bakış açısından önemli olan, tek bir renk teriminin –örneğin, leylak rengi– tümleşik anlamı değil, belli bir sınıflandırma sisteminde tüm renkler arasındaki farklılıklar sistemidir; ve belli bir dilde, bir renkle öbürü arasındaki farklılık noktasının konumlandığı yerdir. Dilsel bir sistem, kendi içsel sistemi (gösterenler) ve kullandığı gönderge (referent) sistemleri (gösterilenler) arasındaki eşdeğerliliği bu farklılık oyunuyla güvenceye alıyordu. Dil, Doğanın bölünmüşlüğüni noktalamalar aracılığıyla kültürel bir sisteme çevirerek anlam inşa ediyordu; bundan dolayı, böylesi eşdeğerlilikler ya da mütekabiliyetler farklı bir şekilde işaretlenecekti. Nitekim, bir sözcük ve göndergesi arasında doğal bir çakışma yoktu: Her şey dilsel kullanım uzlaşmalarına ve bir anlamı vermek için dilin Doğaya müdahale etme tarzına bağlıydı. Bu argümandan, birbirinden farklı en az iki sonuç çıkabileceğini belirtmeliyiz. Kantçı ya da neo-Kantçı bir konum, dilde ya da söylemde, dil ya da söylem için var olan hiçbir şey yoktur diyecektir. Başka bir okuma ise, dünya dilin dışında var olsa bile, dünyayı yalnızca söylemde temellük ederek anlamlı kılabiliriz diyecektir. Geçtiğimiz yıllarda, bu konumlar etrafında hatırı sayılır ağırlıkta bir epistemolojik savaş cereyan etti.

Aslında işaret edilen şey, bir dizi içindeki tikel terimlerin konumsallıklarıydı. Her konumlandırma, söz konusu sınıflandırıcı şemada uygun bir farklılığı işaretliyordu. Levi-Strauss buna daha yapısalcı bir nokta ekledi: Analiz nesnesini sağlayan şey, konuşmacıların tikel sözcüsü (utterance) değil, bu sözcelere temel

oluşturan ve bunların değişik dönüşüm dizileri olarak üretilmelerini olanaklı kılan sınıflandırıcı sistemdir. Böylece, belirli söylenlerin yüzeydeki anlatısından bunların üretildikleri üretici sistem ya da yapıya geçerek, görünüşte (yüzey düzeyinde) farklı olan söylenlerin aslında nasıl olup da aynı söylenler ailesine ya da takımına (derin yapı düzeyinde) ait oldukları gösterilebilirdi. Eğer temelde yatan dizi farklı şekillerde birleştirilebilecek sınırlı sayıda öğeden ibaret bir diziyse, o vakit yüzeydeki değişkenler, kendi tikel anlamları açısından sonsuzca değişebilir ve kendiliğinden üretilebilir. Bu teori belli açılardan, dilin nasıl olup da hem özgür ve kendiliğinden, ama hem de düzenli ve 'gramatik' olabileceğini göstermeye girişen Chomsky'nin dil teorisine tekabül eder. Anlamdaki değişimler, bundan dolayı, içerilen sınıflandırıcı sistemlere ve farklı anlamlar yaratmak için farklı öğelerin seçilme ve birleştirilme tarzlarına bağlıydı. Ne ki, bir önermenin (statement) yüzey anlamındaki değişiklikler kendi başlarına, bu değişikliğin aynı sınıflandırıcı dizinin bir dönüşümü olup olmadığına ilişkin soruya yanıt oluşturamazdı.

İçerikten yapıya ya da beliren (manifest) anlamdan kod düzeyine doğru gerçekleşen bu hamle, eleştirel yaklaşımın olmazsa olmaz bir karakteristiğidir. Bu hamle ideolojinin ne olduğunun –ya da hiç değilse, ideolojinin nasıl işlediğinin– yeniden tanımlanmasını gerektirdi. Veron, bu noktayı sarıh bir şekilde ifade eder: "Eğer ideolojiler yapıysalar... o vakit ideolojiler ne 'imge'dir, ne de 'kavram' (ideolojiler içerik değildir, diyebiliriz). İdeolojiler, imgelerin ve kavramların bir düzenlenmesini ve işlev görmelerini belirleyen kurallar dizisidir... İdeoloji, belirlenmiş bir kodlar halindeki mesaj değil, gerçekliği kodlama sistemidir... bu şekilde, ideoloji, kendi faillerinin bilinci ya da niyetiyle ilişkisi bakımından özerk hale gelir: İdeolojinin failleri (agent) toplumsal biçimler hakkındaki kendi bakış açılarının bilincinde olabilir, ama bu bakış açılarını olanaklı kılan semantik koşulların (kuralların ve kategorilerin ya da kodifikasyonun) bilincinde değildir... Böyle bakıldığında 'ideoloji', mesajların yaratılmalarına temel oluşturan bir semantik kurallar sistemi olarak tanımlanabilir.... İdeoloji, mesajların semantik özellikleri bakımından, mesajların düzenlendikleri birçok düzeyden biridir" (Veron, 1971: 68).

Buna karşı çıkan eleştiriler, bu yaklaşımın, tikel mesajların temelindeki yapıyı tanımlamak uğruna, tikel mesajların içeriğini yerli yersiz gözardı ettiğini savundu. Ayrıca, bu yaklaşımın, bizzat konuşmacıların dünyayı nasıl yorumladıklarını –yorumlama daima birey aktörler/konuşmacılar ve konuşurken içinde yer aldıkları söylemsel formasyonlar arasında bir dolayım oluşturan ortak anlam dizileri çerçevesinde cereyan etse bile– atladığı ileri sürüldü. Gelgelelim, karşı çıkılan bu tez, yapısalcı yönde çok uç noktalara iteklenmediği sürece, ideolojinin yeniden kavramlaştırılmasına verimli bir yol sağlamaktadır. Levi-Strauss, bir kültürün sınıflandırma şemalarını 'saf', biçimsel öğeler dizisi olarak gördü. Ama, erken dönem çalışmalarında, üretici diziler üzerindeki bileşik işlemler yoluyla söylenlerde dile gelen toplumsal çelişkilerle daha çok ilgiliydi. Daha sonra gelen teorisyenler, tikel bir toplumun ideolojik söylemlerinin buna benzer bir tarzda işlev gördükleri yolunda bir önerme ortaya attı. Bu görüşe göre, bir toplumun sınıflandırma şemalarının ideolojik öğelerden ya da öncüllerden ibaret olduğu söylenebilirdi. Öyleyse, tikel söylemsel formasyonlar, yüzey içeriklerinin aşıkâr önyargılarından ya da çarpıtmalarından ötürü değil, sınırlı bir ideolojik matristen ya da diziden doğmalarından ya da bu ideolojik matris ya da diziye dayanan dönüşümler olmalarından ötürü ideolojiktir. Tıpkı bir söylen anlatıcısının kendi tikel söylen değişkesini doğuran temel öğelerin farkında olmayabileceği gibi, yayıncılar da dayandıkları çerçevelerin ve sınıflandırmaların kendi toplumlarının ideolojik envanterini yeniden üretmekte olduğu gerçeğinin farkında olmayabilir. Doğal konuşmacılar kendi doğal dillerinde sık sık gramatik tümceler üretebilir, ama tümcelerini düzenli, başkaları açısından kavranabilir ve biçim olarak da gramatik kılan kullanılmakta olan sentaks kurallarını pek eender olarak betimleyebilir. Aynı şekilde, ifadeler ya da tümceler, bunları kuranlar hiç farkında olmaksızın, bilinçdışı olarak bir toplumun ideolojik çerçevelerine ve sınıflandırma şemalarına dayanıyor ve onları yeniden üretiyor olabilir (öyle ki, ideolojik açıdan 'gramatik' gibi görünmektedirler). İşte bu anlamda yapısalcılar, konuşmanın ve bireysel konuşma edimlerinin bireysel birer konu olmalarına rağmen, dil sisteminin (öğeler, bileşim kuralları, sınıflandırma dizileri) toplumsal bir sistem olduğu konusunda ısrar etti. Bun-

dan ötürü, konuşmacılar dili ne kadar konuşuyorsalar, bir o kadar da dil tarafından 'konuşulmakta'ydılar. Söylemin kuralları, konuşmacıyı konuşulananın maksatlı kaynağıymış gibi konumlandırarak şekilde işlev görmektedir. Gelgelelim, bu kaynaklık etmenin bağlı olduğu sistem, derin bir şekilde bilinçdışı olarak kalmaya devam ediyordu. Daha sonra gelen teorisyenler bu yaklaşımın, kaynak 'Ben'i, özne aracılığıyla konuşan dil sistemlerine bağımlı kılarak merkezleştirilmesine (decentre) rağmen, Kartezyen özne anlayışında her şeyi kuşatan 'Ben'in önceden varolduğu yerde boş bir mekân bıraktığına dikkat çekti. Freudcu ve Lacancı psikanalizden gelen etkilere (ayrıca da Levi-Strauss'a) dayanan teorilerde, konuşmacının, sözcelem öznesinin dilde nasıl konumlandırıldığı sorusu, basitçe ideolojinin ifade edildiği mekanizmalardan biri değil, bizzat ideolojinin asıl mekanizması haline geldi (Coward ve Ellis, 1977). Ne ki, daha genel olarak, "konuşmacılar anlam üretirler, ama bunu yalnızca kendilerinin eseri olmayan ve bilinçdışı olarak dilde aktarılan koşullar altında gerçekleştirirler" diyen Levi-Strauss'un konumunun, "insanlar kendi tarihlerini kendileri yaparlar, ama bunu yalnızca kendilerinin eseri olmayan ve aralarında cereyan eden belirli koşullar altında gerçekleştirirler" diyen daha klasik Marksist önermeye nasıl uygun düştüğünü görmek zor değil. Daha sonraki gelişmelerde, bu teorik yapısal benzeşimler (homology) gayretkeş bir şekilde kullanıldı, geliştirildi ve tartışıldı.

YAPILARIN TARİHSELLEŞTİRİLMESİ

Levi-Strauss'un yaklaşımıyla benzerliklere ek olarak önemli farklılıklar da vardı, elbette. Eğer tikel anlamların yaratıldıkları envanterler basitçe biçimsel bir ögeler ve kurallar şeması olarak değil, bir ideolojik ögeler dizisi olarak kavranacakdıysa, o vakit ideolojik matris anlayışları radikal bir şekilde tarihselleştirilmek zorundaydı. Bir ifadenin 'derin yapısı', yıllar boyunca birbirlerine eklenip büyüyen, toplumsal formasyonun bütün tarihine çökelen ve şimdi, sözgelimi yayıncıların yeni ve rahatsızlık verici olayları anlamlandırma işinde yararlanabilecekleri bir izlekler ve öncüller deposu oluşturan uzun zamandır mevcut ve tarihsel olarak geliştirilmiş söylemlerden kaynaklanan ögeler, öncüller

ve varsayımlar şebekesi olarak kavranmak zorundaydı. Daha az biçimsel bir tarzda geleneksel düşünceler envanterine, bizim pratik bilgimizin sorgulanmaksızın kabullenilen öğelerini temin eden ayrı ayrı olaylardan oluşmuş (episodic) düşünme biçimlerine gönderme yapan Gramsci, bu envanteri 'ortakduyu' (common sense) olarak adlandırdı: "Açıklanması gereken, nasıl olup da tüm dönemlerde birçok felsefi düşünce sistemleri ve akımlarının birarada var olabildikleri, bu akımların nasıl doğdukları, yayıldıkları ve yayılma sürecinde niçin belli çizgilerde, belli yönlerde kırıldıklarıdır...Açıklanması gereken, düşüncenin yüzyıllar boyunca nasıl geliştirildiğini ve tüm bu geçmiş tarihi budalalıkları ve hatalarıyla birlikte içine alan ve özümseyen bizim şimdiki düşünce metodumuzun yaratılmasında hangi kolektif çabaların işin içine girdiğini gösteren bir tarihtir" (Gramsci, 1971: 327). Başka bir bağlamda, Gramsci şunu ileri sürüyordu: "Her toplumsal tabakanın, temelde hayat ve insana ilişkin en yaygın anlayışlar niteliğinde olan kendi 'ortakduyusu' ve 'sağduyusu' (good sense) vardır. Her felsefi akım, ardında bir 'ortakduyu' çökeltisi bırakır: Bu çökelti onun tarihsel etkililiğinin belgesidir. Ortakduyu katı ve hareketsiz bir şey değildir, kendisini sürekli dönüştürmekte, sıradan hayata girmiş bulunan bilimsel düşünceler ve felsefi kanaatlarla zenginleşmektedir... Ortakduyu geleceğin folklorunu, yani verili bir yer ve zamandaki popüler bilginin göreceli katı evresini yaratır" (Gramsci, 1971: 326).

Bence, yapısalcılığın önerdiği biçimsel 'kültürel envanter' anlayışı, bu şekilde tarihselleştirilinceye kadar, doyurucu bir ideoloji anlayışının geliştirilmesine teorik bir destek olamazdı. Levi-Strauss'un başlattığı kültürün evrensel 'gramer' ile ilgili uğraş, yalnızca bu şekilde, tikel toplumların bilgisini, kendi ayırtedici ideolojik envanterlerini sınıflandıran ve ayıran tarihsel gramerler için verimli olmaya başladı.

Söylenin yapısal incelenişi, toplumsal dünya hakkındaki bilginin sınıflandırılma ve çerçevelenme tarzlarına ek olarak, bir envanterdeki öğelerin dünya hakkında belli öyküler ya da ifadeler üretebileceği tarza ilişkin ayırt edici bir mantığın olacağını önermekteydi. Levi-Strauss'a göre, 'anlamlandırıcı', bir söylenin tek tek içeriklerinden ziyade bu içeriklerin 'düzenlenme mantığı'ydı. Uygun düzenliliklerin ve yeniden ortaya çıkışların en iyi

gözlenebileceği düzey, işte bu düzeydi. Levi-Strauss ‘mantık’ terimiyle, Batı rasyonalizminin benimsediği felsefi anlamdaki mantığı kastetmiyordu. Aslında amacı, Batı rasyonalizminin mümkün söylemsel düzenlemelerden yalnızca biri olduğunu, içsel olarak, işleyiş bakımından Batı rasyonalizminin bilimsellik öncesi düşünme ya da söylensel düşünceden hiç de farklı olmadığını göstermekti. Burada mantık sadece, öne sürüş (statement) ve öncül (premis) arasındaki bariz bir şekilde zorunlu içerme (implication) zinciri demekti. Batılı mantıkta, önermelerin (proposition), eğer belli bir çıkarım (inference) ve tümdengelim (deduction) kurallarına uymaktaysalar mantıksal oldukları kabul edilir. Burada kültür analistinin (Levi-Strauss’un) mantık terimiyle anlatmak istediği şey, toplumsal dünya hakkındaki tüm ideolojik önermelerin benzer şekillerde belirtildikleri, doğrulandıkları ya da çıkarsandıklarıydı. Bu ideolojik önermeler, mantıksal tümdengelimden testinden geçemeseler bile, birbirleriyle bağlantılı önermelerden oluşan bir çerçeveyi gerektiriyorlardı. Öncüllere bağlı olan önermelerin doğru olduklarının kabul edilebilmesi için, öncüllerin doğru olduklarının varsayılması zorunluydu. ‘Önermelerin gerektirimi’ nosyonu ya da semantikçilerin dedikleri gibi önermelerin içerilmiş durumda olmaları anlayışının, ideolojik analizin gelişiminde ufuk açıcı bir değer taşıdığı kanıtlandı. Sözü edilen noktayı aşırı bir biçimde örneklendirmek gerekirse, ‘Leyland alet-edevat yapımcılarının bugünkü grevi İngiltere’nin ekonomik durumunu daha da zayıflattı’ gibisinden bir ifade, ekonominin nasıl işlediğine, ulusal çıkarın ne olduğuna vb. ilişkin bir dizi sorgulanmaksızın kabul edilen önermeler dizisine yaslanmıştır. Çünkü bu ifadenin güvenilirlik kazanması için kapitalist üretimin tüm mantığının doğru olduğunun kabullenilmesi gerekir. Alışıldık bir haber bültenindeki herhangi bir bölüm için de aynı şeyleri söylemek mümkündür, çünkü dünya hakkında ifade edilmemiş ya da sorgulanmaksızın kabul edilen bilgi parçalarından oluşan bir silsilenin bütünü olmaksızın bu bültendeki her betimsel ifade, sözcüğün tam anlamıyla kavranılamaz olacaktır. Ama söz konusu ifadeyi ideolojik açıdan ‘gramatik’ kılan bu öngerektirimlerin ‘derin yapısı’, dünyayı anlamlı kılmak için bu ifadeleri yayanlar ya da bu ifadelerden anlam çıkarması istenen kişiler bakımından nadiren bariz hale gelir ve

çoğu zaman da bilinçdışı olarak kalır. Aslında ifadenin tam da beyan edici ve betimleyici biçimi, ifadenin içine gömülü olduğu içerimlenmekte olan mantığı görünmez kılar. Bu durum söz konusu ifadeye karşı çıkılmaz bir aşikarlık ve bariz bir hakikat değeri kazandırır. Aslında şeylerin nasıl olduklarına ilişkin önermelerden ibaret olan şey gözden yiter ve yalnızca betimleyici ifadelerin özsel onaylanışı konumu ele geçirir: 'Olaya ilişkin olgular' Bunların gerektirim mantığının önü tıklandıktan sonra, ifadeler kendi kendilerine işliyor gibi görünür. Bu ifadeler önermelerden bağımsızmış gibi, 'gerçeklik' hakkındaki doğal ve kendiliğinden onaylamalar gibi görünür.

GERÇEKLIK ETKİSİ

Eleştirel paradigma bu şekilde söylemin 'gerçekliği' denen şeyi parçalarına ayırmaya başlamıştı. Göndergesel dil yaklaşımında, dilin, 'gerçekliğin kendisi'nin sunduğu hakikat karşısında saydam olduğu düşünülüyordu –dil yalnızca bu gerçeklikten doğan anlamı alımlayıcıya aktarıyordu. Gerçek dünya, kendisi hakkındaki herhangi bir ifadenin doğruluğunun hem kökeni, hem de garantisiydi. Ama uzlaşımsalcı ya da kurucu (constructivist) dil teorisinde, gerçeklik, şeylerin anlamlandırılma tarzının sonucu ya da etkisi olarak kavranmaya başlandı. Bir ifadenin basit bir ampirik ifade olarak kabul edilmesinin ya da 'okunması'nın altında yatan neden, o ifadenin alımlayan kişilerde bir tür 'tanıma etkisi' (recognition effect) yaratmasıydı. Tanıma etkisini üreten formülleştirme işi, bu pragmatik bilgi çemberinin kapanmasını emniyet altına alıyordu. Ama bu tanıma etkisi sözcüklerin berisindeki gerçekliğin tanınması değil, söylemin örgütlenme tarzının ve aslında ifadenin bağımlı olduğu temel öncüllerin aşikarlığının, sorgulanmaksızın kabul edilisinin bir tür onaylanmasıdır. Eğer kapitalist bir ekonominin yasaları sabit ve değişmez olarak görülürse, o vakit kapitalist ekonomi yasalarının nosyonları da doğal bir kaçınılmazlık statüsüne erişir. İşte böylesine gömülü herhangi bir ifade, yalnızca 'şeylerin gerçekten nasıl oldukları' hakkındaki bir ifade gibi görünecektir. Kısacası, söylemin, belli 'kapanmaları' (closure) destekleme, dünya hakkında neyin var sayılabileceği ile neyin doğru olduğunun söylenebileceği arasın-

da belli eşdeğerlilik sistemleri kurma etkisi vardır. ‘Doğru’, güvenilir demektir, ya da en azından olgusal bir ifade olarak güvenilirlik kazanmaya yetenekli demektir. Dünyanın nasıl olması gerektiği hakkındaki sorgulanmayan beklentilerde gedikler açan yeni, sorunlu ya da rahatsız edici olaylar, başka durumlarda ‘tüm pratik amaçlar için’ kullanışlı olmuş açıklama biçimlerine teşmil edilerek ‘açıklanabilir’di. Bu anlamda, daha sonraları Althusser, bilimin tersine ideolojinin, sürekli olarak kapalı bir çember içinde hareket ettiğini, bilgi değil, zaten bildiğimiz şeylerin tanınmasını ürettiğini savunacaktı. İdeoloji bunu, tam da sorgulanması gereken öncülleri zaten yerleşik olgular olarak kabul ettiği için yapabiliyordu. Daha da sonraları bu teori, belli anlatı türlerine maruz kalmanın herhangi bir söylemin merkezinde her özne için nasıl ampirik bilgi yerlemi ya da konumu –söylemin yalnızca o noktadan ‘anamlı olduğu’ bir konum ya da bakış açısı– inşa edilmesine yol açtığını göstermeye çalışan psikanalitik özne teorileri tarafından tamamlanacaktı. Bu teori, söylemde ampirik-pragmatik bir kapanma oluşturan bunun gibi anlatsal yordamların tümünü ‘gerçeklik’ söylemine ait olan yordamlar olarak tanımladı.

Daha genel olarak bu yaklaşım şunu öneriyordu: Söylemler zaten nesneleştirilmiş toplumsal bilginin (‘zaten bilinen’in) yapısında kendi kendilerine gönderme yapmakla kalmayıp, izleyiciyi pragmatik bilginin ve söylemin kendisinin ‘gerçekliği’yle bir suç ortaklığı ilişkisi içinde oluşturmaktaydı. ‘Bakış açısı’ yalnızca görsel metinlerle sınırlı değildir elbette –yazılı metinlerin de kendi yeğlenen bilgi konumları vardır. Ama bakış açısı metaforunun görsel doğası, bu metaforu özellikle görsel söylemin başat olduğu medya için uygun kılıyordu. Bundan dolayı, bu teori en çok filmle ilişkili olarak geliştirilecekti; ama bizim kültürümüzdeki başat toplumsal söylem ve temsil kanalı (medium) olan televizyona da uygulandı. Televizyonun anlamlandırma gücünün büyük kısmı görsel ve belgesel karakterinden kaynaklanır. Televizyonun önermeleri ve açıklamaları, söylemin bu şekilde ‘gerçek’e (gözüyle görmenin kanıtına) dayandırılması tarafından alttan alta desteklenir. O nedenle, televizyonun söylemi özellikle doğalcı bir olgusal söylem, ifade ve betimleme olarak görünür. Ama, yukarıda taslağını çıkardığımız teorinin ışığında bu orta-

mın (televizyonun) tipik söylemini doğalca değil, *doğallaştırılmış* bir söylem olarak (doğaya dayanmayan, ama kendi hakikatının bir tür garantisi olarak doğayı üreten bir söylem olarak) tanımlamak daha uygun olacaktır. Bu şekilde görsel söylem zedelenmeye özellikle yatkındır, çünkü görsel söylemin bağımlı olduğu görsel tanıma sistemleri herhangi bir kültürde öylesine yaygındır ki, kurgu, seçme ve düzenlemenin müdahalelerinden muafmış gibi görünür. Görsel söylemler, aktardıkları imgelerde gerçekliğin fiili izlerini yeniden üretmekte oldukları izlenimi doğurur. Bu bir yanılsama, 'doğalcı yanılsama'dır, kuşkusuz; çünkü bu 'gerçeklik' etkisi üreten sözel ve görsel söylemin bileşimi, en maharetli ve ince işlenmiş kodlama yordamlarını gerektirir: Ögelerin yerli yerine konması, bağlantılandırılması ve dikilmesi, 'anlamli' bir anlatı ya da yorumlama sistemi oluşturacak şekilde işlenmesi.

Bu argümanın, ideolojilerin nasıl işlediklerine ilişkin klasik maddeci tanımla bağlantılı olduğu açıktır. Anımsayacağınız gibi, Marx ideolojinin, kendisini yalnızca şeylerin görünüş düzeyine dayandırdığı için işlediğini savunmuştu. Böyle yaparken, ideoloji, tüm toplumsal ilişkilerin bağımlı oldukları tarihsel koşulların olumsuzluğunun (contingency) tanınmasını engeller. Bunun yerine, bu olumsal koşulları tarihin dışındaymış gibi sunar: Değiştirilemez, kaçınılmaz ve doğal. Ayrıca, ideoloji kendi öncüllerini zaten bilinen olgularmış gibi sunarak gizler. Nitekim, Marx, bilimsel keşiflerine rağmen klasik siyasal ekonomiyi nihai olarak 'ideolojik' diye betimlemiştir çünkü klasik siyasal ekonomi toplumsal ilişkilerin ve ekonomik örgütlenmenin kapitalist biçimini tek, kaçınılmaz ekonomik düzen türü olarak kabul etmiştir. O nedenle, klasik siyasal ekonomi, kapitalist üretimi 'tarihten bağımsız ebedi doğal yasalar içinde dondurmıştır' Bu durumda burjuva ilişkiler 'soyut anlamda toplumun üzerinde kurulduğu dokunulmaz yasalar' olarak sunulur. Tarihsel koşulların ve tarihsel değişimin bu şekilde ebedileştirilmelerini ya da doğallaştırılmalarını Marx bir 'unutma' olarak adlandırır. Bu unutmanın etkisi, ekonomi teorisinin merkezinde bayağı, burjuva ortakduyusunun kategorilerini yeniden üretmektir. Böylece ekonomik ilişkiler hakkındaki ifadeler koşullu ve öncüle dayalı karakterlerini yitirip basitçe 'olduğu gibi şeyler'den ve sonuçta da 'sonsuz

kadar nasıl olmaları gerektiği'nden kaynaklanan ifadeler olarak görünürler. Ama bu 'gerçeklik etkisi' tam da temsil sürecinin kendi çemberselliğinden, öngerektirimsiz olma niteliğinden, kendi kendisini yaratan ve kendi kendisini tayin eden doğasından kaynaklanır.

DİLDE SINIF MÜCADELESİ

Daha sonra, Pecheux gibi teorisyenler daha dilbilimsel bir yaklaşım çerçevesinde, tikel söylemlerin mantığının ve anlamının nasıl söylem içindeki bu önceden inşa edilmiş ögelere yaptığı göndermelere bağımlı olduğunu göstereceklerdi (Pecheux, 1975). Ayrıca, kendi anlatı ve yorumlama sistemi içinde söylemin, sonuçlarının işaretini nasıl önceden verdiği ve bunun da söylemi nasıl kendi çıkarım zinciri ya da mantığı içinde belli potansiyel anlamları gerçekleştirmeye ve öbür ihtimallerin yolunu tıkamaya muktedir kıldığı gösterilecekti. Bu teorisyenler, herhangi bir tikel söylemsel dizinin bütün bir söylemsel alana ya da varolan söylemler karmaşasına ('söylemlerarasılık') demirlediğini gösterdi. Bu söylemsel alan, söylemin sözcelerinin ya da sözcüklerinin ön-gösterilenlerini (pre-signifieds) oluşturuyordu. Burada 'önceden inşa edilmiş' ('pre-constituted) terimi, açıkça, Gramsci'nin daha tarihsel bir anlamda 'ortakduyu' envanteri dediği şeyi dilsel olarak tanımlamanın bir tarzı olarak iş görüyordu. Nitekim, ideolojik analiz içinde bir yanda dilbilimsel ya da göstergebilimsel ilgiler ve öte yanda 'ortakduyunun' söylemsel oluşumunun tarihsel analizi arasındaki bağıntı bir kez daha öne çıkıyordu. İdeolojik söylemler, kendi anlatı sistemleri içindeki 'zaten bilinen'e gönderme yapma işlemiyle hem kendi kendilerini toplumun ortak bilgi deposunda onaylamış, hem de bu bilgi deposunu seçmeci bir şekilde yeniden üretmiş oluyordu.

Anlamanın bundan böyle 'şeylerin nasıl olduğu'na değil de, şeylerin nasıl anlamlandırıldığına bağımlı olmasından çıkan sonuç, daha önce söylediğimiz gibi, aynı olayın farklı tarzlarda anlamlandırılabilirdi. Anlamlandırma bir pratikti ve pratik 'belirli bir hammaddenin belirli bir ürüne dönüştürülmesindeki herhangi bir süreç, belirli araçlar (üretim araçları) kullanan belirli bir insan emeği tarafından gerçekleştirilen bir dönüşüm'

(Althusser, 1969: 166) olarak tanımlandığından, anlamlandırmanın belirli bir emek biçimini, özgül bir 'iş'i içerdiği sonucu çıkıyordu: Bu durumda, anlam üretimi işi. Bundan dolayı, anlamı belirleyen gerçekliğin yapısı değildi; anlam, bir toplumsal pratik süresince anlamlandırma işinin başarılı olarak icra edilmesi koşuluna bağlıydı. Buradan çıkan sonuçlardan biri de, bu işin ille başarılı bir şekilde sonuçlandırılması gerekmediği idi: Anlamlandırma işi 'belirli' bir emeği içerdiğinden, olumsal koşullara maruzdu. Bir anlığına etnometodolojik terminolojiyi kullanırsak, anlamlandırma işi toplumsal bir icrada bulunmaydı. Anlamlandırmanın sonuçları verili bir gerçeklikten hareketle tamamen öngörülebilir bir nitelik taşımıyordu ya da bu gerçeklik tarafından zorunluluk gereği belirlenmiyordu. İşte bu açıdan, ortaya çıkmakta olan teori, hem pozitivist teoride gömülü yansımacı ya da göndergesel dil teorilerinden, hem de klasik Marksist dil teorisi ve üstyapılar teorisinde üstü örtük olarak mevcut yansıma anlayışından önemli ölçüde ayrılmaktaydı.

Daha önceki dil teorilerinden bu şekilde kopulmasıyla üç gelişim çizgisi ortaya çıktı. İlkin, dilin gerçek dünyaya çokyönlü göndermeler yapmasının nasıl olanaklı olduğunun açıklanması gerekiyordu. Burada, dilin çokanlamlı doğası –aynı gösterenler dizisinin bu anlamlarda çeşitli şekillerde vurgulanabileceği gerçeği– çok büyük bir önem taşımaktaydı. Voloşinov, aşağıdaki gözlemi yaparken bu noktayı gayet iyi gösterir: "Göstergede yansıtılan varlık yalnızca yansıtılmakla kalmayıp, kırılır da (refract). Varlığın bu kırılması ideolojik göstergede nasıl belirlenir? Varlığın kırılmasını belirleyen, her ideolojik göstergede farklı yönelimlere sahip toplumsal çıkarların kesişmesidir. Gösterge bir sınıf mücadelesi haline gelir. İdeolojik göstergenin bu toplumsal çoğul vurgulu karakteri çok canalcı bir boyuttur... Toplumsal mücadelelerin baskısından uzaklaşmış –yani bütün sınıf mücadelesinin ötesine geçen– bir gösterge, bir alegori haline gelecek şekilde yozlaşır, gücünü kaçınılmaz olarak yitirir, canlı bir toplumsal kavranabilirliğin değil, filolojik bir anlamın nesnesi haline gelir" (Voloşinov, 1973: 23).

Voloşinov'dan yapılan bu alıntıda, ikinci bir noktaya da ek olarak işaret edilir. Anlamın, bir kez sorunlaştırıldıktan sonra, dünyanın dilde işlevsel yeniden üretiminin bir sonucu değil,

hangi türden toplumsal vurgunun üstün geleceği ve güvenilirlik kazanacağı konusunda girışilen bir toplumsal mücadelenin –söylem içinde egemen olma mücadelesinin– bir sonucu olması gerekir. Bu kavrayış, dilin ve anlamlandırma ‘iş’inin ele alınmasında hem ‘farklı yönelimlere sahip toplumsal çıkar’ nosyonunu, hem de ‘bir mücadele alanı’ olarak gösterge anlayışını gündeme getirdi.

Bu türden düşünmenin bir bölümünü kendi ideoloji teorisine birtakım değişiklikler yaparak aktaran Althusser, yukarıda sözünü ettiğimiz süreci gereğinden çok tekvurgulu, başat ideolojinin yeniden üretimine işlevsel olarak gereğinden çok uyarlanmış bir şekilde sunma eğilimindeydi (Althusser, 1971). Aslında, bu teorinin temel çizgisi bazında, ‘başat ideoloji’ dışında başka herhangi bir şeyin söylemde nasıl yeniden üretilebileceğini görmek zordu. Voloşinov ve Gramsci’nin çalışmaları, ideoloji ve dil alanına ‘anlam üzerine girışilen mücadele’ nosyonunu yeniden dahil ederek bu işlevselciliği düzeltmek için önemli bir öneri getiriyordu. (Voloşinov, ‘anlam üzerine girışilen mücadele’ nosyonunu, göstergenin çoğul vurgululuğu hakkındaki argümanı ile teorik olarak gerçekleştirmiş oluyordu). Voloşinov’un savunduğu şey şuydu: Söylem içinde anlam üzerinde egemenlik kurmak için girışilen mücadelenin uygun etkisi ya da sonucu, ‘ideolojik göstergeye sınıflarüstü, ebedi bir karakter vermek, içinde ortaya çıkan toplumsal değer yargıları arasındaki mücadeleyi söndürmek ya da derine çekmek, göstergeyi tekvurgulu hale getirmek’tir (Voloşinov, 1973: 23). Gerçeklik etkisi hakkında daha önce ileri sürdüğümüz argümana bir an geri dönecek olursak, Voloşinov’un işaret ettiği nokta, tekvurgululuğun (bu durumda şeyler yalnızca tek bir verili, değiştirilemez ve ‘sınıflarüstü’ bir anlama sahipmiş gibi görünür) bir kapanma pratiğinin sonucu olduğuydu: Anlam üzerine girışilen etkili mücadele, kendisine en uygun sonuç olarak dil ve gerçeklik arasında *oluşturulmuş bir eşdeğerlilik sisteminin* inşa edilmesi pratiğini üretir. Gelgelelim, bu eşdeğerlilikler gerçeklikte verili değildi, çünkü görmüş olduğumuz üzere, aynı gönderi farklı semantik sistemlerde farklı olarak anlamlandırılabilir ve bazı sistemler, öbür sistemlerin hiçbir şekilde tanıyamayacağı ya da işaretleyemeyeceği farklı sistemler inşa edebilir. Öyleyse, eşdeğerlilikler, söylemsel

pratikler yoluyla güvence altına alınabilir. Bundan dolayı, 'söylemdeki mücadele' tam da bu söylemsel eklemlenme ve ayırma sürecinden ibarettir. Bu mücadelenin nihai sonuçları yalnızca 'mücadele içindeki güçler'in sahip oldukları görece güçlerine, herhangi bir stratejik uğrakta bu güçlerin arasındaki dengeye ve 'anlamlandırma siyasetinin' etkili icrasına bağımlı olabilir. Toplumsal bir mücadeleyi yürütenin; belli bir uğrakta tam da belli kilit terimleri ('demokrasi', 'yasanın egemenliği', 'yurttaşlık hakları', 'ulus', 'halk') sonuç getirici bir şekilde birbirlerinden sökmeye (disarticulation), bu terimlerin önceki çiftleşmelerini bozmaya ve yeni siyasal öznelerin ortaya çıkışlarını temsil eden yeni anlamlar çıkarsayacak şekilde yeniden yorumlamaya bağlı olduğu birçok uygun tarihsel örneği gözönünde bulundurabiliriz.

Öyleyse, üçüncü nokta, göstergelerde ve dilde 'mücadele'yi olanaklı kılan mekanizmalarla ilgiliydi. Kimileyin, dilde sınıf mücadelesi iki farklı terim arasında ortaya çıktı: Sözelimi, 'göçmen' terimi yerine 'siyah' terimini koyma mücadelesi. Ama, sık sık olan şey, mücadelenin *aynı* terimi farklı bir biçimde vurgulama mücadelesi biçimine bürünmesiydi: Örneğin, küçültücü 'siyah' renginin zenginleştirilmiş bir değer haline geldiği ('Siyah Güzeldir'de olduğu gibi) süreç. Bu durumda mücadele, terimin kendi üzerine değil, yananlamı üzerineydi. 'Söylen' başlıklı yazısında Barthes, tekil bir terimin çağrışımsal anlam alanlarının (terimin yananlamsal gönderi alanının), ideolojinin dil sistemine sızdığı alan olduğunu ileri sürdü. Dilin çağrışımsal, değişmeye elverişli, yananlamsal 'toplumsal değer'i sayesinde ideoloji dile sızabiliyordu. Bu nokta bir süre yanlış anlaşıldı. Bir söylemin düzanlamının ya da göreceli sabit anlamlarının çoğul vurgu yapmaya açık olmadığı, bir 'doğal' dil sistemi oluşturduğu ve söylemin yalnızca yananlamsal düzeylerinin farklı ideolojik bulaşmalara açık olduğu düşünülüyordu. Ama bu sadece bir yanlış anlamaydı. Düzanlamlar kodlanmamış olarak durmaz, elbette; düzanlamlar da, en azından yananlamlar denli sınıflandırma ve tanıma sistemlerini gerektirir. Düzanlamlar doğal değil, 'güdümlü' ('motivated') göstergelerdir. Düzanlam ve yananlam arasındaki ayırım özsel değil, analitik bir ayırmıdı (bkz. Camargo, 1980; Hall, 1980a). Barthes'ın ileri sürdüğü görüş yalnızca, dilin yananlamsal düzeylerinin, daha açık uçlu ve çağrışımsal olmalarından ötü-

rü, birbirine zıt ya da çelişkili ideolojik sızmalar karşısında özellikle kırılğan olduklarını önermekteydi.

HEGEMONYA VE EKLEMLENME

Aslında zurnanın zırt dediği yer bu nokta değil, Voloşinov'un işaret ettiği büyük ölçüde dikkatlerden kaçan bir noktanın uzantısıydı. Eğer dildeki toplumsal mücadele aynı gösterge üzerinden yürütülebiliyordysa, bundan çıkan sonuç, göstergelerin (ve bunun bir uzantısı olarak da bütün gösterenler zincirinin, bütün söylemlerin) belirli bir tarzda sürekli olarak mücadelede tek bir yana tahsis edilemeyeceği yolundaydı. Doğal bir dil sınıfı, sosyo-ekonomik konuma, toplumsal cinsiyete, eğitime ve kültüre bakmaksızın o dili konuşanlar arasında eşit olarak dağıtılmış değildir, kuşkusuz. Ayrıca dili kullanma becerisi de gelişigüzel dağıtılmamıştı. Dilsel icra ve beceri, yalnızca sınıfsal olarak değil, toplumsal cinsiyet bakımından da toplumsal olarak dağıtılır. Bernstein gibi eğitim teorisyenleri ve Bourdieu gibi toplumsal teorisyenlerin gösterdikleri üzere, kilit kurumlar (bu bakımdan aile-eğitim çifti) dilin esaslı bir rol oynadığı kültürel 'sermaye'nin toplumsal dağıtımında oldukça önemli bir rol oynar. Ama, aynı dil sistemine herkesin erişebileceği garanti edilse bile, bu Voloşinov'un 'dildeki sınıf mücadelesi' dediği şeyi bir belirsizliğe sürüklemeyiz. Aynı terim, örneğin, 'siyah', hem baskı altına alınanların, hem de baskı uygulayanların sözcük hazinelerine aittir, elbette. Mücadelede sözkonusu olan, terimin 'sınıf aidiyeti' değil, bu terimin her nasılsa eğilip bükülmesiydi, yananlamal gönderi alanıydı. Siyah hareketin söyleminde, 'siyah = hakir görülen ırk' şeklindeki lekeleyici yananlam karşısına çevrilebilirdi: 'Siyah= Güzel' Dolayısıyla 'dilde sınıf mücadelesi' vardı; ama bu mücadele bütün söylemlerin sorunsuz bir şekilde bütün toplumsal sınıflara ya da toplumsal gruplara tahsis edilebileceği bir mücadele değildi. Nitekim Voloşinov şunu ileri sürüyordu: "Sınıf, gösterge topluluğuyla çakışmaz; yani sınıf, ideolojik iletişim için başvuru olan aynı göstergeler dizisini kullananların toplamından oluşan toplulukla çakışmaz. Böylece çeşitli ve farklı sınıflar bir ve aynı dili kullanacaklardır. Sonuç olarak, farklı yönelimlere sahip vurgular her ideolojik göstergede kesişirler.

Gösterge bir sınıf mücadelesi alanı haline gelir” (Voloşinov, 1973: 23).

Bu önemli bir adımdı. Bu adımın dallanıp budaklanmalarını aşağıda izleyeceğiz. Ama bu adımdan hemencecik iki şey çıkar-sanabilirdi. Birincisi, ideoloji aynı dilsel göstergenin anlamsal vurgusu yoluyla gerçekleştirilemeyeceğinden ötürü, ideoloji ve dil birbiriyle çok yakından bağlantılı olsa bile, ikisinin bir ve aynı şey olmadığı sonucu çıkıyordu. İki terim arasında (ideoloji ve dil -çn.) analitik bir ayırımın muhafaza edilmesine ihtiyaç duyuluyordu. Bu, çocuğun kendi dilsel kültürüne girişini, toplumun ideolojisine girişiyle bir ve aynı mekanizma olarak tanımlayan daha sonraki teorisyenlerin göstermeyi ihmal ettikleri bir noktaydı. Bu iki süreç, bariz bir şekilde bağlantılı olmalarına rağmen (bir dili kullanmayı öğrenmek, dilin revaçtaki ideolojik lekelelerinden birşeyler öğrenmeksizin gerçekleşemez), bunun gibi mükemmel bir yapısal benzeşim tarzında birbirleriyle özdeşleştirilemez ya da eşitlenemez. İdeolojik söylemler, dünyayı kendi temsil etme tarzlarına, dili zaten kullanmakta olan özneleri katabilirler; yani, var olan bir söylemler silsilesi içinde zaten konumlanmış olan özneleri, tam anlamıyla toplumsal konuşmacıları kazanabilirler. Bu nokta, ideolojinin dilde ve söylemde ‘dile getirilişini’, dil ve söylem aracılığıyla ‘eklemlenişi’ni ele almanın zorunluluğunun altını çiziyordu.

İkincisi, söylem bir toplumsal mücadele alanı haline gelebilse ve tüm söylemler dünya hakkında belirli kesin öncüller gerektirirse bile, bu, ideolojiyi sınıflara sabit, zorunlu ya da belirli bir tarzda atfetmekle aynı şey değildi. İdeolojik terimler ve öğeler sınıflara böyle kesin bir tarzda zorunlu olarak ‘ait’ değildir. Dahası, ideolojik terimler ve öğeler zorunlu ve kaçınılmaz olarak sınıf konumundan kaynaklanmaz. Sözgelimi, aynı basit terim, ‘demokrasi’, öbür öğelerle çok farklı ideolojiler oluşturacak şekilde eklemlenebilir ve derinleştirilebilir: Özgür Batı’nın demokrasisi ve Demokratik Almanya Cumhuriyeti’nin demokrasisi. Aynı terim bir söylem içindeki yerinden sökülerek farklı bir konum içinde eklemlenebilir: Örneğin, anlam bakımından seçkini, güçlüyü, yöneticiyi, iktidar bloğunu çağrıştıran her şeye karşıtlık içindeki ‘halk’ ya da ‘halka ait’ anlamına karşı olarak ‘halkına’ şükranlarını bildiren kraliçe. Söz konusu olan, farklı toplumsal

çıkarların ya da güçlerin, bir göstereni yeğlenen ya da başat anlam sisteminden sökmek için ideolojik bir mücadele yürütebileceği ve sözü edilen göstereni başka bir farklı yananamlar zincirine yeniden eklemleyebileceğiydi. Bu, biçimsel olarak, farklı araçlarla kotarılabildi. ‘Siyah=hakir görülen’den ‘siyah=güzel’ değiş tokuşuna doğru yapılan hamle tersine çevirmeyle halledilir. ‘Domuz=kirli alışkanlıkları olan hayvan’dan 1960’ların radikal hareketlerinin dilinde ‘domuz=vahşi polis’e doğru yapılan değişiklik, yine feminizmin dilinde ‘domuz=erkek şoven domuz’a doğru yapılan değişiklik bir düzdeğişmece (metonymic dizimsel (synatgmatic) düzeyde gerçekleşen değişmece türü -çn.) mekanizmasıdır (olumsuz anlamı bir yananamsal gösterenler zinciri boyunca kaydırma işlemi). İdeolojik öğelerin ‘zorunlu bir sınıf aidiyeti olmaması’na ve anlamı eklemlemek/sökmek için ideolojik mücadeleye girme imkanlarına ilişkin bu teori öncelikle Gramsci’nin çalışmasından çıkarsanan, ama Laclau (1977) gibi teorisyenlerin daha yakın tarihlerde ortaya koydukları çalışmalarda hatırı sayılır ölçüde geliştirilen bir içgörüdür.

Ama ‘anlam üzerine girişilen mücadele’ yalnızca farklı ideolojik öğelerin maruz oldukları söylemsel yoğunlaşmalarda cereyan etmez. Ayrıca anlamlandırma araçlarına erişme üzerine girişilen mücadele de işin içindedir. Demek istediğim şu: Bir yanda, neredeyse bir hak olarak kamusal söylem dünyasına ulaşabilen itibarlı tanıklar ve sözcüler, bir tartışmanın başlıca çerçevesini ya da terimlerini yerleştirmelerine izin veren bir temsilcilik ve otorite niteliğini taşıyanlar durur; öbür yanda ise kamusal söylem dünyasına dahil olabilmek için mücadele etmek zorunda olanlar, yaptıkları ‘tanımlar’ her zaman daha kısmi, parça bölük ve meşruluğundan arındırılmış olan ve bir kez kamusal söylem dünyasına eriştikleri vakit *oyunun içerdiği sorunsalın yerleşik terimleriyle iş görmek* zorunda kalanlar.

Bu noktanın basit ama güncel medya söyleminde hep yeni-den ortaya çıkan bir örneği, siyah göçmenlerin Britanya’ya göçleri hakkındaki tartışmanın terimlerinin, ‘sayılar hakkındaki’ bir sorun olarak konulmasıdır. Liberal ya da radikal sözcüler ırk konularında biraraya toplamaya muktedir olabildikleri medyaya fiziksel olarak ulaşmayı becerebilirler. Ama, ‘sayıların oyunu’nun, sorunun *ayrıcalıklı* tanımı olarak kabul edildiği bir tartışma ala-

nında hareket etmek zorunda kalırlarsa ciddi bir şekilde kısıtlanmış olacaklardır. Bu terimler bazında tartışmaya girmek başat sorunsala güvenilirlik kazandırmakla birdir. Örneğin, şu sorunsala: "İrksal gerilim bu ülkede çok sayıda siyahın varolmasının sonucudur, beyaz ırkçılığın bir sonucu olan bir sorun değil. 'Sayı oyunu' işlerlikte olduğu vakit, birbirine karşıt argümanlar, sözcülerin gücü oranında ortaya konulabilir. Ama, sorunun ayrıcalıklı tanımının terimleri argümanın 'rasyonallığı'ni tanımlar ve söylemin nasıl 'özgürce' gelişeceğini kısıtlar. Bir karşı argüman (diyelim, sayıların *çok yüksek olmadığını* savunan bir argüman) karşıt bir durumu dile getirir, ama aynı zamanda *tartışmanın halihazırdaki terimlerini* kaçınılmaz olarak *yeniden üretir*. Tartışmanın 'sayılar hakkında' olduğu öncülünü kabul eder. Karşıt argümanlar getirmek kolaydır. Ama sorunun başat tanımı, tekrarlanma sayesinde, sorunu halihazırdaki biçimiyle formülleştirerek önerenlerin ve dile getirenlerin ağırlıkları ve güvenilirlikleri sayesinde 'ortakduyu'nun onayını kazanmasından ötürü, bir tartışmanın terimlerini değiştirmek aşırı zordur. Sorunun başat tanımına dayanan argümanlar 'mantıksal' sonuçlar olarak kabul edilir. Oysa gönderi terimlerini değiştirmeye çalışan argümanlar 'konuyu saptırmak' olarak okunur. Böylece mücadelenin bir bölümü sorunun formülleştirilme tarzı, tartışmanın terimleri ve bunun gerektirdiği 'mantık' üzerinedir.

Benzer bir durum, ekonomik durgunluk ve aşırı monetarizm devrinde 'refah devleti sorunu'nun, 'hukuksal olarak birtakım haklar talep eden, buna ihtiyaç duyan ama elde edemeyen çok sayıda insanın varlığı sorunu' olmaktan ziyade 'otlakçılık sorunu' olarak tanımlanır hale gelmesinde ortaya çıkar. Bu çerçevelerin her birinin gerçek toplumsal doğurguları vardır, elbette. Yukarıda örnek olarak verilen birinci çerçeve, 'siyah sorunu'nun kamusal algılanışının gelişebileceği (eski bir açıklamayı yeni bir konuyla bağlantılandırmak) denek taşıını yerleştirir. Bundan dolayı, siyahlar ve beyazlar arasında patlak verecek ilk şiddet olayı bir 'sayı sorunu' olarak görülür (bu da 'siyahların kendi yurtlarına gönderilmeleri gerektiği'ni ya da göç konusundaki denetimlerin güçlendirilmesini savunan siyasal platforma güven kazandırır). Refah devletinin 'hukuk dışı olarak hak iddiasında bulunanlar sorunu' olarak tanımlanması, kendisini 'refah uygulama-

larını yürütemeyeceğine', refah siyasalarının 'ulusun ahlaki karakterini zayıflattığı'na ve bundan dolayı da kamusal refah harcamalarının ciddi oranlarda azaltılması gerektiğine inandırmaya çalışan bir toplumda hatırı sayılır bir görevi yerine getirir. Aynı sürecin öbür boyutları –sözgelimi, kamunun dikkatine ihtiyaç duyan konular silsilesinin yerleştirilmesi (ya da daha genel olarak bilindiği gibi, 'ulusal gündemi kim koyar?' sorusu)–, anlamlandırmanın bir toplumsal mücadele bölgesi olduğunu söylerken kastettiğimiz noktanın, aynı ilginin bir bölümü olarak genişletilmesi yoluyla geliştirildi.

Bir toplumsal grubun ya da bireyin ideolojik konumunun sınıf konumundan hareketle okunamayacağı, bunun için anlam üzerindeki mücadelenin nasıl yürütüldüğünün hesaba katılmasının zorunlu olduğu gerçeği, ideolojinin cereyan etmekte olan mücadelelerin yalnızca bir yansıması olamayacağı ya da başka bir yerde belirlenemeyeceği (sözgelimi, ekonomik mücadele düzeyinde belirlenemeyeceği) anlamına geliyordu. Bu olgu ideolojiye göreceli bir bağımsızlık ya da 'göreceli özerklik' kazandırdı. İdeolojiler artık toplumsal mücadeledeki bağımlı değişken değildi. Bunun yerine, ideolojik mücadele kendine ait bir özgüllük ve uygunluk kazandı –kendi terimleri bazında ve tikel mücadelelerin sonuçları üzerindeki gerçek etkileriyle birlikte analiz edilmesi gereken bir özgüllük ve uygunluk. Bu hamle, düşüncelerin tamamen öbür belirleyici etkenler (örneğin, sınıf konumu) tarafından belirlendiği yolundaki klasik anlayışı zayıflattı ve sonuçta tamamen yıktı. İdeoloji "bizim gerçek varoluş koşullarımızla ilişkimizi imgesel bir tarzda" yaşadığımız temsiller ve söylemler dizisini sağlayabilirdi (Althusser, 1969: 233). Ama, ideolojinin bir parçası, en az ideolojik olmadığı söylenen pratikler kadar 'gerçek' ya da 'maddi'ydi, çünkü bu pratiklerin sonuçlarını etkiliyordu. İdeoloji, yarattığı etkiler gerçek olduğu için, 'gerçek'ti. İdeoloji belirlenmişti çünkü yerine getirilmesi gereken öbür koşullara bağımlıydı. 'Siyah' terimi 'siyah=güzel'e, basitçe bunun böyle olmasını arzulayarak çevrilemezdi. Bu çevirme ya da daha uygun bir deyişle eklemleme işlemi yeni siyahi bilinçlilik biçimlerinin gelişiminin yanı sıra, kolektif siyah direniş biçimlerinin inşasını gerektiren örgütlü mücadele pratiğinin bir parçası olmak zorundaydı. Ama, ideoloji aynı zamanda belirleyiciydi, çün-

kü ideolojik mücadelenin nasıl yürütüldüğüne bağlı olarak, maddi sonuçlar olumlu ya da olumsuz bir şekilde ondan etkilenecekti. Sendikaların geleneksel rolleri, üyelerinin maddi koşullarını güvence altına almak ve iyileştirmektir. Ama, ideolojik mücadeleyi yitirmiş ve halkın gözünde ‘ulusal çıkarın düşmanı’ rolüne başarıyla yerleştirilmiş bir sendika, hukuksal ve siyasal araçlarla kısıtlanabilecek, denetim altına alınabilecek bir sendikadır: Yani, toplumsal sahnedeki öbür güçlere göre daha zayıf bir konumda olan ve bundan ötürü işçi sınıfının hayat standartlarının savunulması konusunda başarılı bir mücadele yürütmeye daha az yetenekli bir sendikadır. Eleştirel paradigmanın mesafe kaydetmeye başladığı bir dönemde bu dersin iyi kavranması gerek. Mücadelenin siyasal ve ideolojik boyutlarını gözden çıkarmak pahasına yalnızca ekonomik amaçları kovalayan bir sendika mücadelesinin sınırlılığı, sendikaların, radikal sağın alışılmadık bir güçle, kurnazlık ve inatla yürüttüğü yoğun bir ideolojik kampanyanın güç dengelerini ve mücadele şartlarını derin bir şekilde değiştirmiş olduğu siyasal bir konjonktürde uzlaşmaya zorlanmasıyla çarpıcı bir şekilde açığa çıktı. Sözelimi, işçi sınıfının demokratik sosyalizme, İşçi Partisine ve sendika hareketine sürekli ve kaçınılmaz olarak bağlı olduğunu belirten teori, 1979 genel seçimlerinden önce yapılan Thatcher kampanyasının yoğunluğunun tam da işçi sınıfının başlıca sektörlerinin oylarına yaptığı sonuç getirici baskıların yaşandığı bir dönemde ayakta kalmaya devam edemezdi (Hall, 1979; Hall, 1980b). Ve ideolojik mücadeledeki kilit dönüm noktalarından biri, ‘1978-9’un ‘Hoşnutsuzluk Kışı’nda düşük ücretli kamu hizmeti sektöründe çalışanların enflasyona karşı ayaklanmalarının, aşınan hayat şartlarına ve farklılıklara karşı insanların kendilerini savunmaları olarak değil, savunmasız hastalara, yaşlılara, ‘sıradan kamunun’ ölmekte olan ve aslında ölmüş ama gömülmemiş ‘üyeleri’ne karşı yöneltilmiş katı ve insanlıktan uzak bir ‘sendika iktidarı’nın uygulanmasına karşı koyuş olarak başarılı bir şekilde anlamlandırılmasıydı.

TOPLUMSAL FORMASYONDA İDEOLOJİ

Geldiğimiz bu nokta, ikinci çizgiye kısaca dönmenin uygun olacağı bir nokta olabilir: İdeolojinin bir toplumsal formasyon-

daki öbür pratiklerle ilişkili olarak kavranma tarzına dönmenin uygun bir noktası. Tartışmanın bu kısmındaki noktaların çoğuna taslak halinde değinmiştik. Karmaşık toplumsal formasyonların, kendilerini geliştiren ekonomik, politik ve ideolojik kurumlara ve pratiklere dayanarak analiz edilmesi gerekiyordu. Tekil konjonktürlerin sonuçlarını belirlemede bu ögelerin her birinin özgül ağırlıklarının incelenmesi gerekiyordu. İdeoloji sorusu, Marksizmin bazı klasik değışkelerinin önerdiği gibi, başka bir düzeyden (örneğin, ekonomiden) hareketle yapılan kestirimler sonucunda yanıtlanamazdı. Gelgelelim, değer oydaşması sorusu da, çoğulculuğun önerdiği gibi, sorgulanmaksızın kabul edilemez ya da düşünceler düzeyinde zaten varılmış bir oydaşmayı yalnızca pratikte yansıtan bağımlı bir süreç olarak görülemezdi. Herhangi tekil bir olayı açıklamaya girişmeden önce ekonomik, siyasal ve ideolojik koşulların analiz edilmesi gerekiyordu. Dahası, çoktan göstermiş olduğumuz üzere, ekonomik gerçeğin düşünceler düzeyinde yansıtılması nosyonunun yerine düzayak bir 'sınıfsal belirlenim' nosyonunun konulmasının yanlış ve hatalı bir yol olduğu da kanıtlanmıştı. Bu patika, ideolojik süreçlerin görece özerkliğini ya da ideolojinin öbür pratikler üzerindeki gerçek etkilerini yeterince kabul etmiyordu. Bu çizgi, sınıfları 'tarihsel olarak verili'ymiş gibi (sınıfların ideolojik 'birliği' ekonomik yapıdaki konumları tarafından zaten verilmiş gibi) ele alıyordu; oysa yeni perspektifte sınıfların, toplumsal pratiğin ideolojik olanı da dahil tüm düzeylerindeki farklı toplumsal mücadele biçimlerinin başarılı takibatının karmaşık sonucu olarak kavranması gerekiyordu. Bu bakış açısı medya çevresinde ve medya üzerine (modern toplumlardaki başat toplumsal anlamlandırma araçları üzerine) girişilen düşünsel çabaya, önceki teorilerde hiç olmadığı kadar bir özgüllük ve merkezilik kazandırdı. Bu bakış açısı, 'anlamlandırma siyaseti' sorusunun herhangi bir analizinde medyayı merkezi ve görece bağımsız bir konuma yükseltti.

Bu argümanlar, maddeci bir çerçevede ortaya konulsalar bile, Marksist sorunu gündeme getirmenin belli uzlaşım tarzlarından köktenci bir şekilde ayrılıyordu. Marx ve Engels, ideoloji sorunu hakkındaki en kapsamlı metinlerinde, *German Ideology*'de, "yönetici sınıfların düşünceleri her çağda yönetici düşüncelerdir, yani yönetici maddi güç olan sınıf aynı zamanda o ça-

ğın yönetici entelektüel gücüdür” der (s.64). Aslında bu nokta klasik ve unutulmaz açılış tümcesinin önerdiğinden daha ince ve niteliklidir. Ama, ortaya çıktığı yalın biçimiyle, bir kısmını daha önce belirttiğimiz nedenlerden ötürü, bundan böyle savunulamazdı. Bazı teorisyenler bu savunulamazlığı, yöneten sınıf ve başat düşünceler arasında herhangi bir ilişki kurmaya çalışmaktan vazgeçilmesi gerektiği şeklinde yorumladılar. Bu bence, iki anlamda kurunun yanında yaşı da yakmaya varır. Bu yöndeki bir yorum, ‘düşünceler’e *zorunlu* bir ‘sınıf aidiyeti’ tanınamayacağından ötürü, ideolojilerin toplumda yaratıldıkları süreçler ve sınıflar ile öbür toplumsal güçlerin özgül bir şekillenimine dayanan egemen bir ittifakın ya da iktidar bloğunun oluşumu arasında hiçbir ilişki olamayacağı yollu desteksiz, ama açıkça ikna edici düşünceye yaslanır. Gelgelelim, ideoloji teorisini zorunlulukçu bir mantıktan kopartmada bu kadar ileri gitmek de hiç gerekmez. Daha doyurucu bir yaklaşım, ‘zorunlu sınıf aidiyeti yoktur’ diyen bakış açısına yerleşecek ve ideolojinin belli sınıfsal eklemlenişlerinin aktif olarak hangi şartlar altında ve ne gibi mekanizmalarla gerçekleştirilebileceğini soracaktır. Sözelimi, ‘özgürlük’ terimi tarihsel olarak burjuvaziye zorunlu olarak ait olmasa bile, uzun bir tarihsel dönemler boyunca terimin belli bir sınıfsal eklemlenışı aktif olarak gerçekleştirilmişti. Uzun bir tarihsel dönemde ‘özgürlük’ bireyin serbestiyetiyle, ‘serbest’ piyasa ve liberal siyasal değerlerle eklemlenmiş, ama işçinin emeğini geri çekme ‘özgürlüğü’ne ya da ‘özgürlük savaşı’nın ‘özgürlüğü’ne isnat edilen bir söylemdeki muhtemel yoğunlaşmaları sökülüyordu. Bu tarihsel izler ne zorunludur, ne de nihai olarak belirlenmiş. Böylesi eklemlenişler tarihsel olarak gerçekleştirilmiştir ve ciddi sonuçları vardır. Eşdeğerlilikler bir kez beslenip güçlendirildikten sonra, başka söylemlerde, toplumsal pratikler ve kurumlarda, ‘özgür toplumlar’da sürekli yeniden üretilir. Bu geleneksel çiftleştirimler ya da Gramsci’nin deyişiyle ‘izler’ aynı öğeleri kullanan daha sonraki söylemlerin geliştirilebilecekleri tarzlar üzerinde sıkı bir güç uygular. Bu çiftleştirimler ya da ‘izler’ böylesi terimlere, mutlak olarak belirlenmiş bir sınıf karakteri değil, ama eğilimsel bir sınıfsal eklemlenme sağlar. İdeolojik söylemlerin tekil sınıf oluşumlarına eklemlenişlerinin, basit bir sınıf indirgemeciliğine düşmeksizin nasıl kavramlaştırı-

labileceği sorusu, bu perspektifin ortaya çıkışından beri önemli çalışmaların yapıldığı bir konudur (daha önce gönderme yaptığımız Laclau'nun çalışması bu konuda da yine ufuk açıcıdır).

İkinci olarak, yönetici sınıf/yönetici düşünceler önermesini tamamen yitirmek, aynı zamanda 'tahakküm' nosyonunu da yitirme riskini göze almak demektir. Ama, eğer çoğulculuğun önermeleri sorgulanacaksa, tahakküm nosyonunun merkezi bir konumu olması gerekir. Ve, göstermiş olduğumuz üzere, eleştirel paradigma, indirgemeci olmayan bir tahakküm anlayışının bir ideoloji teorisi bağlamında nasıl geliştirilebileceğini gösterecek birçok çalışma ortaya koymuştur. Bununla birlikte, bu anlayışın kurtarılabilmesi için, tahakkümü kavrama tarzımızda önemli değişiklikler yapmak zorunluydu. Bir çerçevenin çıplak güç ya da ideolojik zorlama aracılığıyla tâbi bir sınıfa dayatılması anlamına gelen tahakküm nosyonu, olayın gerçek karmaşıklığına yanıt vermeye yetecek denli gelişkin değildi. Tahakkümün, bilinç düzeyinin yanı sıra bilinç dışı düzeyde de gerçekleştiğinin gösterilmesi gerekiyordu. Yeterli bir tahakküm anlayışının imdadına teorik olarak yetişmeden önce, tahakkümü bireylerin açık ve kasıtlı önyargılarından ziyade içerilmekte olan ilişkiler sisteminin bir özelliği olarak görmek, tahakkümün gerçekleşmesini dil ve söylemde işlev gören düzenleme ve dışlamada izlemek gerekiyordu. Bu tartışmanın büyük bölümü, düşüncelerin dışsal dayatımını ya da 'yönetici düşünceler'le total bir birleştirimini işaret eden tüm terimlerin yerine genişletilmiş bir 'hegemonya' kavramının konulması çerçevesinde gelişti. Hegemonya, belli oluşumların tahakkümlerinin ideolojik zorla değil, kültürel önderlikle sağlandığını ima ediyordu. Hegemonya, toplumdaki asli ekonomik süreçler üzerinde etkili bir üstünlük sağlamış olan başat bir sınıf ittifakının ya da yönetici bloğun, bir toplumun hayat tarzlarını, âdetlerini ve anlayışlarını, bizatihi biçimini, kültür ve medeniyet düzeyini, doğrudan doğruya tikel bir sınıfın dar çıkarlarına yarar sağlamasa bile, bir bütün olarak hayatın başat toplumsal üretim sisteminin gelişimini ve genişlemesini destekleyen bir yönde dönüştürebilecek ve yeniden biçimlendirebilecek şekilde toplum üzerinde sağladığı üstünlüğünü geliştirdiği ve yaydığı tüm süreçleri kuşatır. Bu 'önderlik' anlayışında –ki Gramsci'nin en göze batan katkısıdır– önemli olan nokta, hege-

monyanın, bir ölçüde hukuksal ve meşru zorun yanısıra, ilke olarak, hegemonya içinde tâbi durumdaki sınıfların ve toplumsal grupların aktif rızalarının kazanılması yoluyla başarıldığının belirtilmesidir.

'OYDAŞMANIN YANSITILMASI'NDAN 'RIZANIN ÜRETİMİ'NE

Bu canalcı bir konu ve kritik bir revizyondur. Çünkü daha önceki Marksist konumların zayıflığı tam da, kapitalizm koşullarında yönetilenlerin, yönetici sınıfların önderliğine 'özgürce rıza' göstermelerinin oynadığı rolü açıklama yeteneksizliğinden kaynaklanır. Çoğulcu teorinin büyük değeri tam da bu rıza ögesini içermesinden kaynaklanır (bu ögeye oldukça idealist ve iktidar ilişkilerinden bağımsız bir cila ya da yorum katsa bile). Ama, Birleşik Devletler'in ve Britanya'nın orijinal modellerini oluşturdukları biçimsel olarak demokratik sınıflı toplumlarda özellikle açıklanması gereken şey, tam da güçlü sınıfların sürdürülmekte olan yönetimi *ile* güçsüz çoğunluğun bu yönetime aktif ya da aktif olmayan rızasının *bileşimi*di. Yönetici sınıf/yönetici düşünceler formülü bu toplumlardaki en belirgin istikrarlaştırıcı ögeyi –rıza– açıklamaya elverişli değildi. Bununla birlikte, 'oydaşma teorisi' bu ögeyi sorunsuz bir şekilde yorumladı –rıza boyutunu tanıyor, ama rızayı tamamlayıcı iktidar ve tahakküm nosyonlarını bastırıyordu. Ama hegemonya kavramı, zincirin iki yakasını birarada tutan iktidarın bu toplumlarda nasıl işlediğine dair bir açıklamanın hiç değilse anahtarlarını sağlama girişiminde bulunuyordu. Bu durumda 'önderlik' sorusu, yalnızca ideoloji teorisine eklenen küçük bir meziyet değil, daha yeterli bir açıklayıcı çerçeve ile daha az yeterli olan arasındaki temel farklılık noktası haline gelmişti. Bizim için kritik nokta şudur ki, hem iktidar tekelinin, hem de rızanın yayılımını açıklamaya çalışan herhangi bir teoride ideolojinin yeri ve rolüne ilişkin soru kesinlikle temel bir önemdedir. Çoğulcu teorideki oydaşma sorusu yanlış bir soru değildi, ama yetersiz ya da yanlış bir şekilde ortaya atılmıştı. Teorik sorunlarda sık sık olduğu gibi, bütün bir düşünce şekillenimi yetersiz bir öncülü ele alarak ve bu öncülün dayandığı incelenmemiş şartları göstererek açığa çıkarılabilir. Bundan ötürü 'kopuş' tam da teorisyenlerin 'ama oydaşmayı kim üretir?',

‘oydaşma hangi çıkarlara göre işlev görür?’, ‘oydaşma hangi koşullara bağımlıdır?’ sorularını ileri sürdükleri noktada ortaya çıktı. Burada, medya ve öbür anlamlandırıcı kurumlar sorunun içine dahil edildi –ama bu kez artık yalnızca oydaşmayı yansıtan ve destekleyen kurumlar olarak değil, oydaşmanın üretilmesine yardım eden ve rızayı imal eden kurumlar olarak.

Ayrıca bu yaklaşım medya kurumlarının, kendilerini yönetmek isteyenlerin dolaysız zorlamalarından ‘özgür’ ve ‘bağımsız’ kalırken aynı zamanda başat ideolojilerin üretimlerine ve yeniden üretimlerine nasıl eklenilebileceklerini tanıtlamada kullanılabildi. Tam da böylesi kurumlar güçlü bir şekilde rıza sağlayabilirler çünkü siyasal ya da ekonomik çıkarların dolaysız oyunlarından ya da devletten bağımsız oldukları iddiası tamamen hayal ürünü değildir. Bu iddia, yanlış olduğu için değil, özgürlüğü ve yansızlığı mümkün kılan tüm koşulları yeterince kavramadığı için ideolojiktir. Bu iddia, kısmi bir açıklamayı kapsamlı ve yeterli bir açıklamaymış gibi önerdiği için ideolojiktir –parçayı bütünün yerine koyar (fetişizm). Her şeye rağmen, bu iddianın meşruluğu hakikatin bu parçasına bağımlıdır. Bu iddia aslında gerçek olan, yalnızca ince bir hayal olmayan bu parçayı hatalı bir şekilde bütünün yerine koyar.

Medya kurumlarının aslında hem dolaysız zorlama ve kısıtlanımdan bağımsız olabilmelerinin, hem de kendilerini güçlünün hegemonyasını destekleyen durum tanımları etrafında sistematik olarak özgürce eklemleyebilmelerinin nasıl olup da doğru olabileceğini tanıtlamaya çalışan tüm çalışmaların temelinde bu içgörü yatmaktaydı. Bu tanıtlamanın karmaşık ayrıntılarına burada giremeyiz; bunun yerine, oydaşmayla ilintili tek bir argümanla yetineceğiz. Bunu şöyle ifade edebiliriz: Biçimsel olarak, kapitalist toplumdaki başat sınıfların önderlikleri ve otoriteleri, bu sınıfların halk çoğunluğunun –‘halkın egemen iradesi’– kanaatları karşısında sorumlu olmalarından kaynaklanır. Biçimsel seçim ve genel seçme ve seçilme hakkı mekanizmaları içinde bu başat sınıfların düzenli aralarla çoğunluğun iradesine ya da rızasına teslim olması gerekir. Bundan ötürü, güçlünün rıza ve meşruluğa dayanarak yönetmeye devam edebilmesinin araçlarından biri, tekil bir sınıfın ya da iktidar bloğunun çıkarlarının, çoğunluğun genel çıkarlarıyla aynı hizaya getirilebilmesi ya da eşdeğer kılınabilmesidir. Bu eşdeğerlilikler sistemi bir kez mey-

dana getirildiğinde, azınlığın çıkarları ve çoğunluğun iradesi birbirine 'uygun kılınabilir', çünkü bunlar tüm tarafların üzerinde anlaştıkları oydaşma içinde örtüşen çıkarlar olarak temsil edilebilirler. İktidar ve rıza arasındaki zorunlu aynı hizaya getirmenin (ya da eşitlemenin) başarıldığı ortam ya da düzenleyici, oydaşmadır. Ama eğer çoğunluğun oydaşmayı güçlüünün iradesiyle uygun kılınabilecek şekilde biçimlendirilebilirse, o vakit tikel (sınıfsal) çıkarlar, halkın oydaşmaya dayalı iradesiyle özdeş olarak temsil edilebilir. Gelgelelim, bu, rızanın biçimlendirilmesini ve eğitilmesini gerektirir; ayrıca önceden ana hatlarını çizdiğimiziz tüm şu temsil süreçlerini de içerir.

Şimdi medyayı –temsil araçlarını– ele alalım. Medyanın günlük işlemlerinde yansız ve bağımsız olmak için güçlülerden emir almamaları ya da dünya hakkındaki açıklamalarını başat tanımlara uygun kılacak şekilde bilinçli olarak eğip bükmemeleri gerekir. Ama 'herkesin anlaştığı şey'in genel sınırlarına ya da çerçevesine duyarlı olmaları da gerekir; ve medya yalnızca bu sınır ya da çerçeve içinde meşru olarak var kalabilir: Oydaşma. BBC'nin genel direktörü Sir Charles Curran "BBC parlamenter demokrasi şartlarının dışında varolamaz" derken, Britanya'daki öbür devlet kurumları gibi yayıncılığın da toplumun temel siyasal rejim biçimine onay vermesi gerektiği gerçeğine işaret ediyordu; çünkü parlamenter demokrasi bizzat toplumun temelinde yer alır ve çoğunluğun iradesiyle meşrulaştırılmıştır. Aslında, yayıncıların övündükleri bağımsızlık ve yansızlık, yayıncılığın biçimsel usulleriyle bizzat bu usulleri yetkili kılan devlet ve siyasal sistem arasındaki bu daha geniş çakışmaya bağımlıdır. Ama, kendilerini 'oydaşma' içinde yönlendirirken ve aynı zamanda oydaşma üzerinde biçimlendirici bir tarzda işleyip oydaşmaya şekil vermeye girişirken, medya, 'rızanın üretimi' –oydaşmayı yansıtırken aynı zamanda şekillendirmek– dediğimiz diyalektik sürecin asli bir parçası haline gelir. Zaten medyayı, devlet içinde temsil edilen başat toplumsal çıkarların güç alanı içinde yönlendiren de bu 'rızanın üretimi' sürecidir.

Dikkat edilirse 'devlet' dedik, tikel siyasal partiler ya da ekonomik çıkarlar değil. Şayet medya çekişmeli kamusal ya da siyasal sorunlarla uğraşırken sistematik olarak tikel bir siyasal partinin ya da kapitalist çıkarların tikel bir bölümünün bakış açısını benimsemiş olsaydı, haklı olarak partizanlıkla suçlanırdı. Bu

partiler ya da çıkarlar devlet katında meşru bir nüfuz kazandıkları ve bu nüfuz 'çoğunluk iradesi'nin biçimsel uygulanımıyla meşru olarak sağlama bağlandığı sürece tikel partilerin ya da çıkarların stratejileri 'ulusal çıkar'la çakışma halinde temsil edilebilir ve bundan dolayı medyanın varsayabileceği meşru temeli ya da çerçeveyi oluşturabilir. Nitekim, medyanın 'yansızlık'ı devletin dolayımını –tikel çıkarların genelleştirildikten ve 'ulus'un rızası sağlandıktan sonra meşruluk damgasını taşıyan süreçler dizisini– gerektirir. İşte böylece tikel bir çıkar 'genel çıkar' olarak, 'genel çıkar' da 'yönetici çıkar' olarak temsil edilebilir. Bu, bazı eleştirmenlerin buradaki argümanı, medyanın işlemlerinin devletin dolayımına bağımlı olmasını çok kaba bir şekilde (sanki sorun, yalnızca medya kurumunun devlet tarafından denetlenip denetlenmemesiymiş gibi) yorumlamalarından ötürü önemli bir noktadır. Böylesi bir yorum yapanlar, burada ileri sürülen görüşün ITV'den ziyade BBC için daha geçerli olduğunu söyler. Oysa şu noktanın açıkça görülmesi gerekir: Medyanın siyasal sorunlardaki işlemlerini meşru ve 'yansız' kılan bağlantılar sorunu, kurumsal birer sorun değil, Devletin toplumsal çatışmalardaki dolayımının rolüne ilişkin daha geniş bir sorundur. İşte bu düzeydedir ki, medyanın 'devletin ideolojik aygıtları' olduğu (–terimler hâlâ kafa karıştırıcı olmaya devam etse de– akla yatkın olarak) söylenebilir. (Gelgelelim, bu kestirimin sahibi olan Althusser, söz konusu argümanı yeterince geliştirememiş ve böylece tüm ideolojik kurumları gayri meşru bir şekilde devletin içinde özümsemekle ve bu özdeşleştirmeye işlevselci bir cila atmakla suçlanmaya açık bir kapı bırakmıştı).

Sözünü ettiğimiz bağlantı, sistematik bir bağlantıdır: Yani, bu bağlantı sistemler ile yapıların çakışıkları ve örtüşükleri düzeyde işler. Göstermeye çalıştığımız gibi, bu bağlantı yayıncıların bilinçli niyetleri ve önyargıları düzeyinde işlev görmez. Monetarizm çağında bir yayının röportajcısı soru sorarken, artan ücret taleplerinin enflasyonun tek nedeni olduğunu sorgusuz kabul eder; bunu yaparken hem kamuoyundan yana 'bir soruyu özgürce dillendiriyor', hem de toplumdaki başat çıkarlarla uyumlu bir mantığı yerleştiriyordur. Ve bu durum, tikel bir yayıncı tüm hayatı boyunca sol-kanat Troçkist bir mezhebin destekleyicisi olsa da değişmez, olmasa da. Bu basit bir örnek, biliyorum. Ama bu örnek, eleştirel paradigmada ideolojinin bir failin niyetinden

ziyade söylemin ve toplumsal süreçlerin mantığının bir işlevi olduğu yolundaki argümanı geliştiren bir noktaya işaret eder. Yayıncının ne yapmakta olduğuna ilişkin bilinci –kendi pratiğini kendisine nasıl açıkladığı, kendi ‘özgür’ eylemleri ve ürettiği şeyin sistematik olarak çıkarsanabilir eğilimi arasındaki bağlantıyı nasıl açıkladığı– aslında ilginç ve önemli bir soru. Ama bu soru teorik konunun özünü etkilemez. Böyle bir durumda ideoloji ‘işlemiştir’ çünkü söylem, yayıncı aracılığıyla dile gelmiştir. Yayıncı, bilmeden, bilinçdışı olarak, başat bir ideolojik söylemsel alanın yeniden üretimine bir destek olarak hizmet etmiştir.

Eleştirel paradigma hiçbir şekilde tamamen gelişmiş değildir. Ne de teorik olarak her açıdan güvenli bir yerde durmaktadır. Eleştirel paradigmanın açıklayıcı terimlerinin yeterliliğinin tanıtılabilmesi için kapsamlı ampirik çalışmaların yapılması gerekiyor ve reşit olmayan içgörülerini incelikli hale getirmeye ve geliştirmeye ihtiyaç duyuluyor. Ama, kuşku götürmeyecek nokta, çoktan başarmış olduğu derin teorik devrimdir. Eleştirel paradigma medyanın analizini ve medya çalışmalarını oldukça yeni bir sorunsalın temelleri üzerine oturtuyor. Eleştirel paradigma, geleneksel analiz çerçevesinin açıkça yıkıldığı ve ‘medya araştırması’nın huzurlu ve bereketli günlerinin çıkarıcı ampirik pozitivizminin tekleyerek durmaktan başka şey yapamayacağı bir zamanda, medya çalışmalarında baz alınabilecek taze bir başlangıç noktasını teşvik etmiştir. Değeri ve önemi budur. Ve bu paradigma değişikliğinin merkezinde ideolojinin, dilin toplumsal ve siyasal öneminin, göstergenin ve söylemin siyasetinin yeniden keşfi yer almaktaydı: Daha uygun bir şekilde söylendikte, ideolojinin yeniden keşfi –baskı altında tutulmanın geri dönüşü.

Yazının alındığı kaynak:

M. Gurevitch, T. Bennett, J. Curran ve J. Woollacott, der., *Culture, Society and the Media*, Londra ve New York: Methuen, 1984 (3. basım), s. 56-90.

Kaynaklar

Adorno, T. W. vd. (1950), *The Authoritarian Personality*, New York: Harper and Bros.

Althusser, L. (1969), *For Marx*, Londra: Allen Lane.

- Althusser, L. (1971), "Ideology and the Ideological State Apparatuses", *Lenin and Philosophy and Other Essays*, Londra: NLB.
- Bachrach, P. ve Baratz, M. (1970), *Power and Poverty: Theory and Practice*, Oxford: Oxford University Press.
- Barthes, R. (1972), *Mythologies*, Londra: Jonathan Cape.
- Becker, H. (1967), "Whose Side Are We On?", *Social Problems*, 14, Kış.
- Bell, D. (1960), *The End of Ideology*, New York: Free Press.
- Berger P. ve Luckmann, T. (1966), *The Social Construction of Reality*, Harmondsworth: Penguin.
- Camargo, M. De (1972), "Ideological Analysis of the Message: A Bibliography", *Working Papers in Cultural Studies*, 3, Sonbahar.
- Coward, R. ve Ellis, J. (1977), *Language and Materialism*, Londra: Routledge and Kegan Paul.
- Durkheim, E. (1960), *The Division of Labour in Society*, Glencoe: Free Press.
- Eco, U. (1973), "The Social Life As A Sign System", der.: Robey, D., *Structuralism: An Introduction*, Oxford: Clarendon Press.
- Garnham, N. (1979), "Contribution to A Political Economy of Mass Communication", *Media, Culture and Society*, 1 (2) Nisan.
- Glasgow University Media Group (1976), *Bad News*, Londra: Routledge and Kegan Paul.
- Glasgow University Media Group (1980), *More Bad News*, Londra: Routledge and Kegan Paul.
- Golding, P. ve Murdock, G. (1979), "Ideology and Mass Communication: The Question of Determination", der.: Barrett, M. vd., *Ideology and Cultural Reproduction*, Londra: Croom Helm.
- Gramsci, A. (1971), *Selections From the Prison Notebooks*, Londra: Lawrence and Wishart.
- Hall, S. (1973), "Encoding and Decoding in the Television Discourse" CCS Occasional Paper.
- Hall, S. (1979), "The Great Right Moving Show" *Marxism Today*, Ocak.
- Hall, S. (1980), "Popular Democratic Vs. Authoritarian Populism", der.: Hunt, A., *Marxism and Democracy*, Londra: Lawrence and Wishart.
- Hall, S., Connell, I. ve Curti, L. (1977), "The 'Unity' of Current Affairs Television", *Cultural Studies*, 9.
- Laclau, E. (1979), *Politics and Ideology in Marxist Theory*, Londra: NLB.
- Levi-Strauss, C. (1970), *The Elementary Structure of Kinship*, Londra: Social Science Paperbacks in Association With Eyre and Spottiswoode.
- Levi-Strauss, C. (1967), *The Scope of Anthropology*, Londra: Jonathan Cape.

- Lipset, S. (1963), *Political Man*, Londra: Heinemann [Türkçesi: *Siyasal İnsan*, çev.: A. Şenel, Verso, 1987].
- Lukes, s. (1975), *Power. A Radical View*, Londra: Macmillan.
- Marx, K. ve Engels, F. (1970), *The German Ideology*, Londra: Lawrence and Wishart.
- Matza, D. (1969), *Becoming Deviant*, New Jersey: Prentice Hall.
- Merton, R. (1957), *Social Theory and Social Structure*, New York: Free Press.
- Parsons, T. (1951), *The Social System*, New York: Free Press.
- Pecheux, P. (1975), *Les Verites De La Police*, Paris: Maspero.
- Saussure, F. De (1966), *Course in General Linguistics*, New York: McGraw-Hill [Türkçesi: *Genel Dilbilim Dersleri*, çev.: B. Vardar, Birey ve Toplum, 1985].
- Shils, E. (1961a), "Centre and Periphery", *The Logic of Personal Knowledge*, Londra: Routledge and Kegan Paul.
- Shils, E. (1961b), "Mass Society and Its Culture", der.: Jacobs, N. *Culture for the Millions*, New York: Van Nostrand.
- Veron, E. (1971), "Ideology and the Social Sciences", *Semiotica*, III (2) Mouton.
- Voloşinov, V. N. (1973), *Marxism and the Philosophy of Language*, New York: Seminar Press [Türkçesi: *Marksizm ve Dil Felsefesi*, çev.: Mehmet Küçük, İstanbul: Ayrıntı, 2001].

Feminist Teoriler ve Medya Çalışmaları

H. Leslie Steeves

Birleşik Devletler'de feminist iletişim çalışmalarında artış gözlemleniyor. Dergiler feminist çalışmalara özel sayılar ayırıyor.¹ Feminist talepleri geliştirmek için örgütlenmeler oluşturuldu² Feminist bilginliğin çeşitleri üzerinde düşünümde bulunarak değerlendirilmenin ve feminist teorinin toplum bilimine ya da anadamar medya çalışmalarına önerecek neyi olduğunu sistematik olarak incelemenin zamanı gelmiş bulunuyor. Bu yazıda feminist medya araştırmalarını gözden geçiriyor ve eleştirisini yapıyorum. Önceki çalışmaları, anadamar Amerikan medya araştırmalarının yanısıra feminist teori, İngiliz kültürel çalışmaları, edebiyat çalışmaları ve film incelemeleri üzerinde odaklanarak ge-

¹ Feminist teori ve feminist eleştirel bilginlik üzerine sistematik olarak çalışmaya 1985 yılının baharında Londra'da hocalık yaparken başladım. Özellikle Toplumsal Cinsiyet ve Toplum dersine katıldığım City Üniversitesi'nden Michele Barrett'e çok şey borçluyum. Bir John F. Murray bağışı (Iowa Üniversitesi Gazetecilik ve Kitle İletişimi Okulu tarafından verildi) Londra'da kalarak çalışma süremi uzatmamı sağladı. Ayrıca, *Critical Studies in Mass Communication* dergisinin bu çalışmanın elyazmaları üzerinde katkıda bulunucu ve ayrıntılı eleştiriler yapan redikasyon komitesine ve editoryal becerileri paha biçilmez Norma Schulman'a çok şey borçluyum. Bu çalışma üzerinde yorumlarını esirgemeyen öbür isimler de şöyle: Marilyn Crafton Smith, Jack McLeod, Don Smith, Margaret Andrcasen, C.E. Amesley, Hanno Hardt ve Patrick O'Brien.

Son beş yıl içerisinde iletişim alanındaki feminist bilginliği geliştirmek için kurulan örgütler Uluslararası İletişim Derneği Feminist Bilginlik İlgi Grubu'nu; Batı Sözel İletişim Derneği'ne katılan ve yılda iki kez çıkartılan bir dergi olan *Studies in Communication*'ı yayımlayan Kadınlar ve İletişim Üzerine Araştırma Örgütü'nü; yıllık bir konferansı destekleyen İletişim, Dil ve Toplumsal Araştırma Örgütü'nü; yıllık bir konferansı destekleyen İletişim, Dil ve Toplumsal Cinsiyet Üzerine Çalışmalar Örgütü'nü; ve ilk feminist çalışmalar seminerini 1986 yılında gerçekleştiren Sözel İletişim Derneği Kadınlar Kurulu'nu içerir. Feminist konularda yayım yapan dergiler ise şunlardır: 9. cilt 1. sayısı "Popüler Kültürün Feminist Eleştirileri" üzerinde yoğunlaşan *Communication; Quarterly Journal of Speech*, ve 1987 yılının kışında (11-1) feminist bir sayı yayımlayan Iowa Üniversitesi'nin *Journal of Communication Inquiry*'si.

nişletmekteyim. Anadamar medya araştırmalarının çoğu üstü ör-tük bir liberal feminist perspektifi yansıtır. Aşağıda, feminist var-sayımlarla daha açık bir hesaplaşmanın ve kapsamlı bir feminist teoriler ve çalışmalar silsilesini göz önünde bulundurmanın bi-zim alanımızdaki çalışmalarımızın teorik ve siyasal değerine zen-ginlik katabileceğini savunuyorum. Eleştirel bilginlikte sıklıkla benimsenen sosyalist feminist perspektifin; hem teorik hem de siyasal zeminlerde liberal perspektiften daha savunulabilir oldu-ğunu ileri sürüyorum.

Bizim alanımızdaki karmaşık feminist teorilere daha çok dik-kat sarfedilmesini teşvik eden ilk kişi ben değilim. İngiltere’de büyük ölçüde medya çalışmalarıyla bütünleşmiş olan feminist edebiyat eleştirisi 1970’lerden beri sınıf ve kültür konuları üze-rinde yoğunlaşıyordu (örneğin, Olsen, 1978; Robinson, 1978). Eleştirel medya ve film çalışmalarında, sınıf ve kültür de dahil olmak üzere feminist teorik müşahadeler daha önceleri bile öne çıkmaktaydı. Gelgelelim, anadamar Amerikan medya araştırma-ları bu gelişmelerin gerisinde kaldı. Janus, 1977 yılında ABD’de kadınların imajları üzerine yapılan içerik analizlerinin var olan patriyarkal yapıları pekiştirmeye hizmet eden liberal bir pers-pektifi yansıttığına işaret etmiş, ama bu kavrayış 1980’lere kadar büyük ölçüde ihmal edilmişti (Amerika’daki erken dönem çalış-maların gözden geçirilmesi için bakınız Smith, 1982; Foss ve Foss, 1983). Jaddou ve Williams (1981), Rakow (1986a, 1986b), Treichler ve Wartella (1986), kadınların patriyarkal yapılar için-deki çeşitli tecrübeleri hakkında yürütülecek, feminist teori tara-fından şekillendirilmiş çalışmalar yapılmasına davetiye çıkararak Janus’un çalışmasını genişletirler. Bu bilginlerin hepsi de femi-nist teorinin kullanımı açısından önemli argümanlar geliştirmiş olsalar da, medya araştırmalarında kullanılmayı bekleyen çeşitli feminist çerçeveleri betimlemeye ve analiz etmeye hiçbir giriş-mez.

Bu makalede feminist teorileri özetliyor ve feminist medya çalışmasının bu teoriler bağlamında eleştirisini yapıyorum. Fe-minizmin üç ana biçimi üzerinde odaklaşıyorum: Biyolojistik ve/veya ayrılıkçı, bireyselci, ve sosyokültürel/ekonomik. Bu biçimler ve onların değişkeleri ayrı varsayımlardan oluşan diziler sunar ve feminist araştırmanın analiz edilmesi açısından kullanılışlı bir

gönderi çerçevesi sağlar, ama tüm kategoriler gibi bunlar da sorunlu kategorilerdir. Medya üzerine feminist literatür o kadar hızlı geliyor ve değişiyor ki, belli bir varsayımlar dizisini gösteren belli bir inceleme, bir araştırmacının tüm çalışmasını temsil edici nitelikte olmayabilir. Buna ek olarak, kimi çalışmalar sınır durumlarını temsil etmekte olup, aslında pekala başka bir kategoriye de girebilecek olan bir çalışmanın, onu belli bir kategoriye girmeye zorlayan bir karakteristiğini vurgulamayı seçmiş olabilirim. Muğlak durumlar ortaya çıktığında bunun gerekçesini göstermeye çalışsam da, okurları, feminist iletişim çalışmalarının, benim kurduğum çerçeveye düzgün bir şekilde uymayabileceği konusunda uyarmak istiyorum.

FEMİNİST TEORİLER

Feminist teoriler kadınların toplumdaki neredeyse evrensel değersizleştiriminin kökenlerini ve sürüp giden mahiyetini anlamayı amaçlar. 'Feminist' terimi, kadınların erkeklerle ilişkili olarak geleneksel değersizleştiriminin gerçekliğinin, bu ilişkinin değiştirilmeye ihtiyacı olduğu varsayımıyla teorik açıdan kabul edilmesini ima eder (örneğin bkz. Ortner, 1974). Feminist çerçevelerin disipliner kökenleri karmaşık ve içi çe geçmiş olup, burada ancak kabataslak bir görünüm sunulabilir.

Kadınların değersizleştirimi üzerine feminist teorik perspektifler, ele aldıkları sorunun biyolojistik, bireyselci, sosyal psikolojik ya da sosyokültürel ve ekonomik olarak (örneğin, Donovan, 1985; Elshtain, 1981; Jaggar, 1983) tanımlanıp tanımlanmadığına bağlı olarak en azından dört geniş kategoriye ayrılabilir. Bu perspektifler biyolojik manipülasyonları ve/veya siyasal ayrılıkçılığı (radikal feminizm); bireysel davranışı (liberal feminizm); sosyal psikolojik etkenleri ve bireysel davranışı (bilişsel/ toplumsal öğrenme teorileri ve Fransız feminizmleri dahil psikanalizden etkilenmiş toplumsal cinsiyet teorileri); ve/veya sosyal psikolojik koşulları ve bireyleri etkileyecek devrimci sosyokültürel ve ekonomik olayları (Marksist ve sosyalist feminizm biçimleri) içerecek olan bir değişme ihtiyacını varsaymalarına göre de ayrılabilir. Çeşitli radikal, liberal, Marksist, sosyalist ve Fransız feminist perspektifler toplumda (kadınların rolünün yanı sıra) kitle medyasının rolü hakkında farklı varsayımlara sahiptir.

Ulusal ve disiplinler çeşitlilik hatırı sayılır ölçülere ulaşsa da, feminizm ve kitle medyası üzerine yapılan araştırmaların çoğu, sıklıkla bilişsel ya da toplumsal öğrenme teorisinden alınan ek varsayımlarla birlikte liberal bir pespektif barındırır. Liberal feminizm, bu disiplinler radikal ayrılıkçılıktan da etkilenmiş olsalar bile, ABD kaynaklı edebiyat çalışmalarında ve sözel çalışmalarda da belirgindir. İngiliz feminist iletişim çalışmalarının çoğu ve birçok Amerikan edebiyat ve film analizleri genel olarak sosyalist feminist niteliktedir. Fransız feminist bilginliğinin çoğu ve kimi İngiliz ve Amerikan çalışmaları, genellikle Marksist tesirleri de sergileyerek psikanalizden etkilenmiş olan yapısalcılığı ve göstergebilimi kullanır.

Feminist çalışmalar, öbür eleştirel ve anadamar iletişim çalışmalarında bulunan aynı teorik ve metodolojik farklılıkları sergiler. Feminist eleştirel bilginler genellikle Marksist ya da yapısalcı düşünceyle ilişkili olan kapsamlı bir toplum teorisini kullanırlar ve bu bilginlerin araştırma metodları da genellikle niteldir. Ayrıca, bu araştırma tipinde, kitle medyası teorisi ve feminist teori arasındaki çizgi görünmez hale gelir ya da ayırtilmesi zorlaşır. Feminist toplum bilimciler ise daha bireyselci olma eğilimindeki teorileri kullanır ve metodları genellikle niceldir. Feminist toplum bilimciler genellikle ayrı bir iletişim teorisi ve bundan ayrı olarak teorik açıdan tutarlı, varsayılmış ama genellikle dillendirilmemiş bir feminist yaklaşımı benimser.

RADİKAL FEMİNİZM

Hem radikal feminizm hem de Freudcu psikanalitik teori cinsiyetler arasında biyolojik olarak doğuştan gelen (innate) farklılıklar olduğunu varsayar. Psikanalitik teori çocuk cinselliğine ve daha sonraki toplumsal cinsiyet gelişimine dair bir açıklama önerir. Yine de, Freud'un kadınları eril normun görüş noktasından bir sapma olarak görmesinden ötürü, feminist bir perspektif değildir psikanaliz. Bununla birlikte, psikanalitik teorinin yeniden formülleştirimleri bazı feministlerin toplumsal cinsiyet farklılıklarının psikolojik kökenlerini açıklama çabalarında etkili olmuştur.

Radikal feminizm genellikle kadınların değersizleştirmesinin kökenlerini açıklamaktan ziyade radikal alternatiflerin betimlenmesi ve geliştirilmesiyle ilgilenir. Radikal feminizmin kökenleri

sıklıkla de Beauvoir'nın (1952) erkeği 'Özne' ve kadını 'Öteki' olarak betimleyişinde bulunur. Radikal feministler arasında hatırı sayılır farklılıklar olsa da, hepsi de kadınların baskı altında tutulmasının yaygın olduğu ve sorunun sınıfsal reform ya da özel mülkiyet reformu gibi bireysel eylem ya da toplumsal değişme yoluyla ortadan kaldırılamayacak denli köklü olduğu konusunda oydaşma içindedirler (Jaggar, 1983). En tanınmış radikal feminizm okulu erkeklerin ve kadınların farklı doğalarla olduklarını varsayar ve bu gruptaki birçok kimse 'patriyarki' terimini erkeklerin kadınlar üzerinde doğuştan ve evrensel olarak tahakküm kurmalarının tüm yollarını kapsayacak şekilde kullanır (örneğin, Millett, 1970). Radikal feminizm, kadınların yeniden üretim süreçleri üzerindeki denetimlerinin patriyarkiyi ayakta tutmanın başlıca vasıtası olduğunu savunur. Kimi radikal feministler bu sorunun tek çözümü olarak biyolojik bir devrim önerisinde bulunur; bu şekilde önerilen devrimin doğası yazarlar arasında epey farklılık gösterse de. Örneğin, Daly (1979) ve Bunch (1975) kadınların lezbiyen olmalarının ve kendilerini baskıdan tamamen özgürleştirebilmek için erkeklerden bütün bütüne ayrı yaşamalarının zorunluluğunu vurgular. Firestone (1970) sperm bankalarının ve tüp bebek fabrikalarının kurulmasını önerir ve Piercy (1978) erkeklerin bebek emzirebilecek şekilde hormonal işleminden geçirildikleri kurmaca bir ütopya tasavvur eder. Ayrıca birçok radikal feminist, kadınların kendi dil biçimlerini ve anlamlarını yaratmaya ihtiyaç duyduklarını savunarak, patriyarkideki bir etken olarak dile işaret eder (örneğin Daly, 1979, 1984; Rich, 1979; Spender, 1980).³

Birçok radikal feminist, cinsiyetler arasındaki temel farklılıklara dair varsayımlarıyla tutarlı olarak, uzlaşımsal toplum bilimi

³ Bugün birçok radikal feministin bu biyolojistik konumu reddederek, bunun yerine patriyarkiyi siyasal ve kültürel bir inşa olarak kavramlaştırmayı tercih ettiğine dikkat çekmek önemli. Gelgelelim, bu feministler hâlâ patriyarkiyi kaçınılmaz olarak biyolojistik bir kaynağa götürmeyecek bir tarzda yapıbozumuna uğratma (deconstruct) göreviyle yüz yüzedirler. Buna ek olarak, kendilerine 'radikal' etiketini yakıştırmayan birçok feminist bilgin yine de yalnızca kadınların tarzları üzerinde yoğunlaşılmasına izin verecek şekilde ya da başka siyasal amaçlar doğrultusunda ayrılık biçimlerini savunmaktadır. Ayrıca, birçok kimse açıksından radikal feminizmin, sonunda sosyalist feminist konuma çıkan bir evre olduğu görülebiliyor.

metodlarının eril önyargılarla malul olduğunu ve bir gözlemci çerçevesini görüşmecilere ya da metinlere dayattığını ileri sürer (Stanley & Wise, 1983). Bu feministler, geçerli bilgi ortaya koymak için zorunlu ilişkileri geliştirmenin yolları olarak öznel türdeki yaklaşımlardan yana çıkar –örneğin, derin mülakat, katılımcı gözlem, bilinç yükseltme ve nitel yorumlama. Radikal feministler genellikle kadınlar üzerine yapılan araştırmaların, kadınların bu metodları kullanmak için zorunlu olan belirgin becerilere sahip olmalarının daha muhtemel olmasından ötürü, yalnızca kadınlar tarafından yürütülmesi gerektiğini savunur. (Bununla birlikte, radikal ya da ayrılıkçı ideallerle eşleştirilen iletişim araştırmalarının tamamı metod konusuna özel bir ilgi göstermez.)

Radikal feminist teoriye dayanan pek az kitle medyası araştırması vardır. Pornografi üzerine olan literatürün çoğu radikal feministler tarafından yazılmıştır, ama bu literatür genellikle pornografinin (ve sıklıkla da erotikanın), tecavüzün ve kadınlara karşı gerçekleştirilen öbür adaletsizliklerin dolaysız nedeni olduğunu varsayan (Brownmiller, 1975) polemik bir niteliktedir. Bu yazarların en etkili olanları Lederer'in derlediği *Take Back the Night*'da (1980) içerilmektedir. Bu derlemedeki yazısında Dworkin şunu açıkça belirtir: “Erkekler kadınları hakir gördükleri için pornografi vardır ve erkekler kadınları pornografi varolduğu için hakir görür” (s.289).⁴ Morgan'ın yine aynı derlemedeki polemik

Bu konum başlangıçta 1983 yılında Minneapolis Kent Meclisi'ne Catherine MacKinnon ve Andrea Dworkin tarafından sunulan ve medeni haklar yasasının bir parçası olarak öngörülen MacKinnon-Dworkin Yasa Tasarısı etrafında dönen tartışmada görülebilir durumdadır (Blakely, 1985; Swan, 1986). Önerilen yasa tasarısı cinsiyetçiliğin tahakküm ve boyun eğdirme ilişkilerini erotikleştiren yayımlarda meşrulaştırıldığını ve bu yüzden pornografiden ötürü zarar görenleri sivil eylemlere geçmeye yetkili kıldığını varsayıyordu. Bu tasarıya, özgürlükler üzerine Birinci Beyanname'ye bir tehdit oluşturduğunu savunan Amerikan Yurttaş Özgürlükleri Birliği ve FACT (The Feminist Anti-Censorship Taskforce - Feminist anti-sansür gücü) dahil olmak üzere birçok kurum karşı çıktı. Ayrıca bu muhalefet, söz konusu yasa tasarısına verilen sağ-kanat dinsel desteğe dikkat çekerek, bunun kadınların savuşturmaya çalıştıkları cinsel basturmalarla bir geri dönüşün işaretleri olabileceğini iddia etti. Edebiyat eleştirisi alanında da radikal konumdan birçok ayrılma olmuştur. Örneği, Susan Sontag (1969), ortak insan fantazilerini dillendiren 'pornografik imgelem'in geçerliliğini savunur Ruthven (1984: 86-89) edebiyat çalışmalarındaki bu tartışmayı özetler.

yazısı “Teori ve Pratik: Pornografi ve Tecavüz”, radikal feminizmin ortaya attığı sorunun, sistematik araştırmanın yokluğuna rağmen güvenilir olduğunu kabul eder.

Radikal feminizmin evrensel erkek tahakkümünü varsaymasından ve bir çözüm olarak ayrılıkçılığı amaçlamasından ötürü, bunun kitle medyası çalışmaları açısından iması, ayrı işlemcilere, kanallara ve izleyicilere sahip feminist bir basına ihtiyaç olduğudur. Amerika, İngiltere, Avrupa ve başka yerlerde uzun bir süredir radikal feminist yayınlar bulunmakta. Bu yayınların birçoğunun listesi, Basın Özgürlüğü Kadın Enstitüsü tarafından her yıl yayımlanan *Index/Directory of Women's Media*'da verilmektedir.⁵ Bazı betimsel nitelikteki tarihsel ve güncel araştırmalar radikal feminist yayımlar da dahil olmak üzere genel olarak feminist basını kapsamlarına almış olsalar da (örneğin Cadman, Chester & Pivot, 1981; Mather, 1974a, 1974b, 1975), bu basının üretim süreçlerini, içeriğini, izleyicilerini ve etkilerini sistematik olarak değerlendirmeye yönelik pek az araştırma yapılmıştır.

Feminist edebiyat çalışmaları ve sözel çalışmalarda ayrılıkçı izlekler çok daha barizdir. Burada, bu çalışmaların büyük kısmı açıkça biyolojistik olmadığından bir kategori sorunu ortaya çıkar. Gelgelelim, kadınların yazımları ya da konuşmaları üzerine kesin olarak ayrılıkçı ve genellikle tarih dışı, bağlam dışı bir yoğunlaşma, doğuştan gelen (inborn) dişil niteliklerin var olduğunu farz eder ve bundan dolayı da radikal olarak görülebilir.

Hem edebiyat çalışmaları hem de sözel çalışmalarda kadınların dilinin varlığı, erkeklerinkinden farklı bir dilin varlığı üzerine hatırı sayılır bir araştırma ve tartışma birikimi vardır. Abel (1982), Thorne, Kramarae ve Henley (1983), *farklılık* üzerindeki bu vurgunun daha önceleri *ayırımı* gösterilen ilgiden ayrıldığına ve Lakoff (1975) tarafından incelenen dildeki cinsiyetçi olmayan

⁵Basın Özgürlüğü Kadınlar Enstitüsü'nün (Women's Institute for Freedom of the Press -WIFP) kendi kitle medyası eleştirisini ve analizini 'radikal' olarak betimlediğine dikkat çekilmesi gerekir (Allen & Densmore, 1986). Bununla birlikte, WIFP, işi kadın basını ve anadamar basın arasında tam bir ayrılık olmasını tavsiye etmeye vardır. Daha ziyade, WIFP halkın “kendi adına konuştuğu” ve “bireyler arasında kendi yurttaşlarıyla iletişime geçme yeteneği bakımından eşitliğin” olduğu bir “demokratik ulusal iletişim sistemi”ne erişilebilmesi için bir yeniden yapılanma çabası içindedir (Allen & Densmore, 1985: 76).

ifadeye işaret eder. Edebiyat çalışmalarında, araştırmaların çoğu –hem izlenimci (örneğin Showalter, 1977) hem de nicel (örneğin Hiatt, 1977)– kadınların yazımlarına özgü olan boyutları başarılı bir şekilde tanımlamaya çalışmıştır. Ayrıca, birçok sözel çalışma erkekler ve kadınlar arasındaki farklılıkları temellendirmede sınırlı bir başarıya sahiptir. Thorne vd.'ne (1983) göre, araştırmacılar sözdağarcığı kullanımı, tümce uzunluğu, sözcelem (enunciation), sesin iniş çıkışları ve tonlama gibi değişkenlerdeki farklılıkları araştırmışlardır. Gelgelelim, bulgular genellikle zayıf ve tutarsız olmuştur. Thorne vd. (1983: 14) böylesi çabaları bir 'toplumsal cinsiyet lehçesini' ('genderlect') biraraya getirmeye, yani "kadınların ve erkeklerin konuşmalarındaki farklılıkları baştanbaşa resmetmeye" yönelik aşırı bir ilgiye atfeder. Ayrılmakçı niyet bu çalışmaların birçoğunun berisinde üstü örtük bir şekilde bulunmaktadır. Ayrıca, bu çalışmalar, radikal feministlerin bu metodlara yönelttikleri eleştirinin tersine genellikle nicel çalışmalardır. Thorne vd., bu tür çalışmaların yerini artık, sözü özgül toplumsal bağlamlarda inceleyen çalışmaların aldığına işaret eder

Edebiyat çalışmaları alanında da, kadınların edebiyatlarının ayrı tarihlerini yazmanın ve sadece kadınlar tarafından kaleme alınmış düzyazı ve şiir antolojileri yayımlamanın görece değeri üzerine birçok tartışma yapılmıştır. Örneğin, Rich (1979), ayrılmakçı çabaların, kadınların kendilerine özgü geleneklerini anlamayı geliştirmek açısından önemli olduğunu savunur. Bu argümanı izleyerek, bazı feminist bilginler, erkeklerin ve kadınların kendilerini ifade etme tarzlarını karşılaştırmak yerine, kadınların yazılı ve sözel dilini yorumluyor, yaratıyor ve biraraya topluyor. Bu yeni bilginliğin örnekleri, kendisi epeyce uzlaşım olmayan bir biçimde yazılmış olan Daly'nin (1984) radikal feminist dil eleştirisini, Kramarae ve Treichler'in (1985) feministler tarafından yapılmış yüzlerce katkı yoluyla kadınların tanımlarının daha kişisel olduğunu ve somut karakteristikleri kullanmalarının uzlaşım tanımları kullanmalarından daha az muhtemel olduğunu gösteren *A Feminist Dictionary*'sini içerir. Ayrıca, Thorne vd. (1983: 18) sözel çalışmalardaki ve dil incelemelerindeki, "sözel sanat olarak kadınların dedikoduları, mizahı ve öykü anlatımları üzerine imgelem gücüne sahip yeni araştırma"lara işaret ediyor.

Ayrıca yakın geçmişte yalnızca kadınların bulundukları söyleşiler üzerine yapılan çalışmalar da bu eserde zikredilmektedir.

Edebiyat çalışmalarında, Showalter (1979) sadece kadın yazar üzerinde yoğunlaşan feminist eleştiri için ilk kez 'genokritiks' terimini kullanmıştır. Showalter, genokritiğin, eril teorilerin uyarlanımları olmayan "tamamen yeni modeller geliştirebilmek" için kadınların yaşantılarının incelenmesini teşvik ettiğini savunur (1979: 28). Ayrıca, eril-üretim edebiyatın okuyucusu olarak kadınla ilgilenen 'feminist eleştiri'yi genokritikle kıyaslar (s. 25-26). "Genokritiks, kendimizi eril edebiyat tarihinin çizgisel mutlaklarından özgürleştirdiğimiz, kadınları eril geleneğin çizgilerine uygun kılmaya çalışmayı bıraktığımız ve bunun yerine daha yeni görülebilir hale gelen dişil kültürün dünyasına odaklandığımız noktada başlar" (s. 28).

Siyah ve lezbiyen feministler de beyaz, heteroseksüel (genellikle orta sınıf) feministlerin kendilerini dışlayan bir edebi gelenek yarattıklarına işaret ederek ayrılıkçı argümanlar ortaya atarlar. Siyah ve lezbiyen feministlerin amacı yalnızca edebiyattaki cinsiyetçilikle değil, ama aynı zamanda ırkçılık ve heteroseksizmlle de savaşıacak gelenekler oluşturmaktır.⁶

Ayrılıkçı argümanların tersine, semiyotik eleştiriler kadın nosyonlarının insan söyleminin *ürünleri* olup, doğuştan gelen görünümüler olmadığını savunur. Bu eleştirmenlerin konumu, hem erkeklerin hem de kadınların yazımları ve konuşmaları *içerisindeki* devasa üslup çeşitliliğini ortaya koyan birçok çalışma tarafından desteklenir. Örnekler, erkek ve kadın eleştirmenler tarafından yazılan denemelerin analizlerini ve edebiyat eleştirisinde cinsiyet önyargısının, çalışmanın barındırdığı niteliklerden ziyade yazarın toplumsal cinsiyetine dair bilgiyle ilintili olduğunu gösteren deneyleri içerir.⁷ Buna ek olarak, Marksizmden etkilen-

Abel ve Abel (1983), Showalter (1985b) ve Eagleton (1986), lezbiyen ve siyah feministlerin argümanlarını gösteren lezbiyen feminist yazarların (örneğin Bonnie Zimmerman, Adrienne Rich) ve siyah feminist yazarların (örneğin Barbara Smith, Deborah McDowell) yazılarını içermektedir. Ayrıca, siyah feminist bilginlikteki önemli konular üzerine yazılar için bkz. Hull, Scott ve Smith (1982).

Ayrı bir kadın dilinin varlığı ve ayrılıkçı antolojiler ile edebi tarihlerin değeriyle ilgili tartışmaların bir özeti için bkz. Ruthven (1984: 92-128). Kadın konuşmaları ve dili üzerine yapılmış ek araştırmalar için bkz. Thorne vd. (1983).

miş olan bilginler tarafından vurgulanan *toplumsal bağlamı* gözetken çalışmalar hem sözel incelemelerde hem de edebiyat incelemelerinde giderek önem kazanmaktadır. Bu bilginler, önceki tüm teori ve metodların reddedilmelerinin (metinleri ve dili kendi ayakları üzerinde durmaya bırakmak lehine), daha kapsamlı soruların ele alınmasına izin vermeyen bir indirgemecilik biçimi olduğunu ileri sürmekte. Örneğin, Barrett (1980) yalnızca metnin 'kendisi adına konuşması'nda ısrar eden edebiyat geleneğini değil, ama aynı zamanda yapısalcı analizleri de eleştirir. Barrett'e göre, "analizimizi yalnızca metnin kendisiyle sınırlandırmak analiz *nesnesini*, nesnenin kendi açıklama araçlarına dönüştürmektir; bu, tanımı gereği, doyurucu bir açıklama sağlamaz. Sorunu yalnızca metine indirmek, metni ekonomik ilişkilerin mekanik dışavurumuna indirmek denli beyhude bir indirgemecilik biçimidir" (1980: 100).

Böylesi eleştirilere rağmen, ayrılıkçılar gelenekler arasındaki ya da içerisindeki çeşitliliğin kanıtlarının maruz kalınan ve kalınmaya devam edilen adaletsizlikleri onarmayacağına işaret eder. Bundan dolayı, ayrılıkçılar, siyahların ve lezbiyenlerin de dahil olmak üzere kadınların çalışmalarını yayımlamayı ve incelemeyi ve ayrı yazma ve konuşma tarzlarını yeşertmeyi sürdürür.

LIBERAL FEMİNİZM

Liberal feminizm en çok Amerika'daki feminizm üzerinde etkili olmuştur (örneğin Elshtain, 1981; Jaggar, 1983). Jaggar (1983), liberal feminizmi liberal siyasal felsefenin (Locke, Kant, Mill, Rawls ve öbürleri tarafından açıklanarak sunulduğu haliyle) kadınlar tarafından yaşantılanan siyasal ve ekonomik haksızlıklara bir uygulanımı olarak betimliyor. Jaggar, 300 yıllık liberal felsefe tarihini kapitalizmin ve bireysel özerkliğin korunması ve fırsat eşitliği yolundaki kapitalist taleplerin tarihiyle bağlantılandırır.

Liberal teori rasyonel zihinsel gelişimin en yüksek insan ideali olduğunu ve devletin bu amacı ve bununla ilintili amaçları izleme konusunda herkese eşit fırsat yaratılmasını güvence altına alacak şekilde edimde bulunması gerektiğini varsayar. Bundan dolayı liberal feministlerin çoğu, çabalarını kadınların entelektü-

el gelişim ve mesleki başarı fırsatlarını geliştirecek yasaları yaratmaya ve değiştirmeye hasreder. Erken dönem liberalleri kadınların eşit oy ve mülkiyet hakkı için çalıştılar. Günümüzün liberalleri eşit ücret ve istihdam gibi konular için savaşıyorlar.

Liberal feminizm toplumsal cinsiyet farklılıklarının psikolojik kökenlerine eğilmez. Birçok liberal feminist, haksızlıkların rasyonel argüman yoluyla çözümlenebilecek bir irrasyonel önyargı meselesinden ibaret olduğuna inanır. Bununla birlikte, öbür birçok liberal feminist, toplumsallaşma teorisi ve araştırmasından düşünceler ödünç alır. Sosyal psikologlar çocukluktaki bilişsel etkenleri ve rol eğitimini toplumsal cinsiyete dayalı davranışın kaynakları olarak tanımlar. Kohlberg (1966) gibi biliş teorisyenleri, çocukların bir kez kendi toplumsal cinsiyetlerinin sabit olduğunu anlamalarıyla birlikte, aynı cinsiyetten olanların davranışlarını taklit ederek bilişsel tutarlılığı koruduklarını varsayar. Bunun tersine, toplumsal öğrenme teorisyenleri (Bandura, 1977; Mischel, 1966, 1970), çocukların davranış modelleştirmesinde ödüllerin ve pekiştirmelerin önemini vurgular. Toplumsal öğrenme teorileri cinsiyet-rolü öğreniminin davranış modelleştirmesi yoluyla cereyan ettiğini kabul ederler, ama davranış modelleştirmesinin çocuğun pekiştirme tarihiyle açıklanabilecek karmaşık bilişsel süreçler tarafından güdümlendiğini de ileri sürerler. Her iki perspektif de cinsiyet-rolü davranışının edinilmesinde modelleştirme ve pekiştirimin (ebeveynler, öğretmenler, medya vb. tarafından) önemini kabul eder, ama toplumsal öğrenme teorileri bunun birtakım farklı bilişsel süreçler yoluyla gerçekleştiğini savunur. Bu perspektiflerden etkilenen liberal feministler rasyonel argüman ve yasal mücadelenin, hem kadınların fırsatlarını arttırmada hem de yetişkin kadınlar ve kızlar için rol modelleri sağlamada etkili olduğunu savunur.

Liberal feministlerin varolan kapitalist sosyo-ekonomik sistemlerde fırsat eşitliğinin mümkün olduğuna besledikleri inanç, incelenen her birimi (özne, hanehalkı vb.) eşitmiş gibi kabul eden geleneksel toplum bilimi araştırma metodlarını kabul etmelerine yolaçar. Bu metodların eril önyargıyla dolu olduğunu savunan radikal feministlerden farklı olarak, liberal feministler bu metodların feminist amaçları geliştirmek için henüz etkili bir şekilde kullanılmamış olduklarını savunur (Jayaratne, 1983).

Birleşik Devletler’de liberal feminist yaklaşımlar medya çalışmalarının yanısıra edebiyat çalışmaları ve sözel çalışmalarda da yaygındır. Gelgelelim, liberal feminist bilginlik her disiplinde farklı olarak gelişmiştir. Edebiyat çalışmalarında liberal bilginlik öncelikle nitel içerik analizlerini içerir. Liberal feminist sözel çalışmalar ve medya çalışmalarında, bilginlik öncelikle nicel içerik analizlerinden oluşur. Ünlü kadın gazeteciler, medya çalışanları ve medya etkileri de incelenir. Yakın geçmişteki birçok liberal feminist medya çalışmaları açıkça iletişim teorisini test etmeyi amaçlamıştır. İletişim teorisi üzerindeki bu yoğunlaşma, Amerikan medya bilginlerinin daha karmaşık feminist teorileri çalışmalarına katarak yerleştirmedeki yavaş ilerlemeyi (edebiyat bilginleriyle karşılaştırıldığında yavaş) kısmen açıklayabilir.⁸

İÇERİK ANALİZİ

Edebiyat çalışmaları alanında, liberal feminist varsayımların en bariz görülebildiği alan, etraflıca açıklanmamış bir halde olsa da, erken dönem bir feminist eleştiri biçimi olan ‘kadın imgeleri’ çalışmaları denilen incelemelerdir. Ruthven’e göre (1984: 70), kadın imgeleri çalışmalarına “kısmen başlangıçta akademik feminizmin, edebi metinlerin kadınlara ne türden rol modellerinin sunduğunun kanıtlarını görmek için kullanılabilecek ve ayıklanabilecek bir tür sosyoloji olarak kavranmasından ötürü” önem verilmiştir. Hem Ruthven (1984) hem de Eagleton (1986), edebi eserlerin kadınlara kadın hareketiyle tutarlı rol modelleri sağlaması ve feminist eleştirinin metinleri bu temelde değerlendirmesi gerektiği şeklindeki Register’in (1975) liberal argümanını zikreder. Eagleton (1986:2), 1960’lı ve 1970’li yıllarda kaleme alınan, “ondokuzuncu ve yirminci yüzyıllarda İngiltere ve Amerika’da yaşayan beyaz, orta sınıf, heteroseksüel (ya da heteroseksüel olarak sunulan) kadınların” eserleri üzerinde yoğunlaşan

⁸ Benzer şekilde Tuchman (1979: 520) anadamar feminist medya araştırmasının “akademik kitle iletişimi çalışmalarına bağımlılığından ötürü sakatlanmış” olduğunu savunur. Elbette, başka bir bariz gözlem de, kitle iletişimi çalışmasına kadınların katılımlarının ancak son on yıl içerisinde önemli ölçüde artmış olduğudur. Bunun tersine, kadınların edebi üretim ve eleştiriye katılımları uzun ve anlamlı bir tarihe sahiptir.

önemli metinlerin (örneğin, Ellmann, 1968; Moers, 1976; Showalter, 1977; Spacks, 1975) bu vurguya karşı çıkmadığına dikkat çeker. 1960'lı ve 1970'li yıllar, Marilyn French'in *The Women's Room* (1977) gibi kadın teklerinin başarılı özgürleşimi üzerinde yoğunlaşan çağdaş romanlara dair incelemeler de dahil olmak üzere edebiyattaki cinsiyet-rolü temsilleriyle ilişkili birçok çalışmayı ve dersi kamçıladı. Gelgelelim, bu nitel analizler aynı gözlemleri yinelemekle ve toplumsal cinsiyetin dışında kalan öbür etkenleri gözönüne almada başarısız olmakla eleştirildi (Newton, 1981; Robinson, 1978). Kadınların yazılarına dair ayrılıkçı, semiyotik ve Marksist perspektiflerden etkilenmiş analizler geçtiğimiz yıllarda imge çalışmalarından daha çok öne çıkarılmışlardır.

Medya çalışmaları alanında, kadınların mevcudiyetine ya da yokluğuna, kadınlara dair klişeleştirmelere ve kadınların değersizleştirimlerine ilişkin içerik analizleri Amerikan dergilerinde bolca bulunur. Butler ve Paisley (1980), Tuchman ve meslekdaşları (1978) ve Courtney ve Whipple (1980) bu analizlerin örneklerini sunar.⁹ Bu çalışmalar az gelişmiş bir teorik çerçeveye malul olsalar da, kadınların kamusal görünürlüklerini artırma idealini açıkça vurgular ve geleneksel klişeleri eleştirir. Sözkonusu çalışmalar bir klişeyle neyin kastedildiğini teorik olarak işlemeye kalkmaz, yalnızca tekil izleyici üyelerin zihinlerindeki aş-

Üstü örtük olarak liberal feminist varsayımları yansıtan kitle iletişimi literatüründeki içerik analizlerinin seçilmiş örnekleri şu çalışmaları içerir: *Televizyon reklamları* konusunda Courtney ve Whipple (1984), Dominick ve Rauch (1972), Maracek ve meslekdaşları (1978), O'Donnel ve O'Donnell (1978) ve Thoveron (1986); *televizyon programları* konusunda Fine (1981), Lichter, Lichter ve Rothman (1986), McNeil (1975), Seggar, Hafen ve Hannonen-Glad-den (1981), Tedesco (1974), Thoveron (1986) ve Turow (1974); *magazin dergilerindeki reklamlar* konusunda Courtney ve Lockeretz (1971), Pingree ve meslekdaşları (1976), Sexton ve Haberman (1974) ve Wagner ve Banos (1973); *magazin dergilerindeki öyküler* konusunda Loughlin (1983) ve Newkirk (1977); *gazete* (reklamlar, fotoğraflar, çizgi romanlar ya da öyküler) konusunda Blackwood (1983), Miller (1975, 1976), Guenin (1975), Potter (1985) ve Streicher (1974). Ayrıca çok sayıda ek örnek için bkz. Butler ve Paisley (1980), Courtney ve Whipple (1980) ve Tuchman vd. (1978). Sözel çalışmalarda, erkeklerin dilin içeriğinde ve kullanımında çok daha görülebilir olduğunu kanıtlayan pek çok nicel araştırma var. Örnekler için bkz. Thorne vd. (1983).

nı genelleştirimleri pekiştirdiği varsayılan karakter özelliklerini sınıflandırır.¹⁰

Örneğin Lichter, Lichter ve Rothman (1986) 1955'den 1986'ya kadarki televizyonun en çok izlendiği saatlerdeki belli başlı temaları ve karakterleri analiz eder. Bulguları genelde şöyledir: "Kadın karakterler erkek karakterden daha az görünür ve kadın karakter daha zayıf olan cinsiyet olarak resmedilir. Kadın karakterlerin olgun yetişkinler haline gelmeleri daha az muhtemeldir, eğitimleri daha azdır ve düşük statüdeki işlerde çalışırlar. Erkekler işin, toplumsal ilişkilerin ve cinselliğin kamusal dünyasını temsil ederken kadın karakterlerin faaliyetleri evin, kişisel ilişkilerin ve cinselliğin özel dünyasını temsil etme eğilimindedir" (1986: 17).

Bu yazarların belli bir zaman zarfında yaptıkları analiz, bu tasvirlerde çok az sayısal değişme olduğunu gösterir. Bununla birlikte, geçtiğimiz 10 yıl içinde birkaç 'ilerici serpilme' olduğuna dikkat çekmekte. En önemlisi, izleklerin açıkça kadın haklarına değindikleri 54 örnek saymışlardır ve 1965'den beri bu örneklerin hepsinde de öykü cinsel eşitliği savunmuştur. Yazarlar böylesi parçaları alkışlamakta ve ikisi de onların liberal feminizm anlayışlarını gösteren iki örnek sunmaktalar. Bu örnekler, bir ailenin eril üyelerinin dışıleri bir kamp gezisinden dışlama girişiminde bulundukları, ama başaramadıkları *Eight is Enough* öyküsü ile Maude'nin bir 200. yıldönümü kutlamasını yönettiği ve tarihteki ünlü kadınlar izleği uğrunda mücadele etmek zorunda kaldığı bir *Maude* öyküsüdür. Yazarlar, "televizyonun genelde kadınlar hakkında söylediği, belli kadınlar hakkında gösterdiği şeyden oldukça farklıdır" (Lichter, Lichter & Rothman, 1986: 19) sonucuna varıyor. Daha sonra açıklığa kavuşacağı üzere, bu televizyonlaştırılmış ele alış tarzı, genelde kadınların koşullarının çoğunlukla belli kadın kategorilerinininkinden oldukça farklı olduğu kadınların kapitalizm koşulları altındaki durumlarının bariz bir metaforudur.

¹⁰ Klişe kavramının ayrıntılı olarak tartışılması konusunda bkz. Perkins (1977) ve Seiter (1986). Perkins, klişelerin çeşitli baskı ideolojilerini hangi yollarla meşrulaştırma ve destekleme işlevi gördüğüne dair önerilerde bulunmakta. Seiter, sosyal psikologların klişeleri genellikle bilişsel olarak tanımladıklarına ve böylesi tanımların destekledikleri metodların ekonomik, tarihsel ve siyasal sorunları maskeleyişine işaret eder.

İçerik analizine liberal bir feminist yaklaşımın özellikle çarpıcı bir örneği, Suzanne Pingree ve meslekdaşlarının yarattıkları 'bilinç ölçeği'dir (1976). Smith (1982), araştırmacının basit nominal sınıflandırmaların ötesine gitmesine elverdiği için 'bilinç ölçeği'ni över. Bu ölçek kadınların tasvirinin beş hiyerarşik düzeyini ölçer. En düşüğünden en yükseğine olmak üzere bu ölçek şunu öne sürer: (1) İki boyutlu beyinsiz bir dekorasyon; (2) geleneksel bir dişi rolünde 'kendi münasip yerinde'; (3) önceliğin açıkça geleneksele verildiği hem geleneksel hem de geleneksel olmayan 'iki yerde birden'; (4) geleneksel olmayan bir ortamda erkeğin eşiti; (5) klişelerin dışında bir birey olarak. Pingree vd. liberal perspektiflerini açık kılmasalar da, bu perspektif oluşturulan bu hiyerarşiyle kanıtlanmaktadır.

Üstü örtük olarak liberal feminizme dayanan Amerikan içerik analizlerinin çoğu, araştırmanın zeminini oluşturan kitle iletişimi teorisini özgül bir şekilde açıklamaz. Gelgelelim, birçoğu gündem oluşturma ya da yeşertme (cultivation) etkileri üzerinde çalışır. Gündem oluşturma araştırması, medyanın belli bir konuyu öne çıkartmak için gündem oluşturabileceğini varsayar (McCombs & Shaw, 1972; McLeod, Becker & Byrnes, 1974). Feminist örnekler Epstein'in derlediği, haberlerde kadın konularının marjinalliği ile basının gündem oluşturma işlevi arasındaki ilişkiler üzerine bir dizi rapor ve denemeyi (1978) ve Lazier-Smith'in 19. Beyanname ile önerilen Eşit Haklar Beyannamesine basında verilen yer üzerine yaptığı çalışmayı (1984) içerir.

Haberlerde öne çıkartılan konuların izleyici tarafından algılanmasının tersine, izleyicinin toplumsal gerçekliği algılamasının medya tarafından değiştirileceğinin vurgulanması hariç tutulduğunda, yeşertme nosyonu gündem oluşturma nosyonuna benzer (Gerbner & Gross, 1976; Gerbner, Gross, Morgan & Signorelli, 1980). Sabun köpüğü dizilere (soap opera) ilişkin birçok içerik analizi yeşertme etkilerini varsayıyor görünmekte. Örneğin, Fine (1981) sabun köpüğü dizilerindeki tasvirleri gerçek dünya hakkında bilinenle karşılaştırır. Fine, sabun köpüğü dizileri üzerine kadınlar arasındaki muhabbetlerin neredeyse her zaman kişisel konular tarafından tanımlanırken, erkekler arasındaki muhabbetlerin mesleki olarak tanımlandığını belirtir. En içten muhabbetler ise erkekler ile kadınlar arasında olanlarıdır. Bu araştırma istihdam istatistikleriyle çelişen eve bağlı, romantik yönelimli bir

olumsuz liberal kadın klişesini ve araştırmacıların izleyicilerin yanıltıcı algılamalarına yolaçtığını varsaydıkları klişeyi açığa çıkarır.¹¹

TARİHSEL ÇALIŞMALAR VE MEDYA İŞLEMCİLERİNE DAİR İNCELEMELER

Kitle medyasında yeralan kadınlar üzerine yapılan tarihsel çalışmalar epey çoktur (bkz. Foss & Foss, 1983; Smith, 1982). Bu çalışmalar çoğu üstü örtük liberal varsayımlara dayanır. Kadınların dikkate değer başarıları övülürken, bu başarıları etkilemiş olabilecek sınıf, ırk ya da cinsel tercih farklılıklarına çok az değinilmesi ya da hiç değinilmemesi bu üstü örtük liberal varsayımları ele verir. Bunun iki örneği, genellikle kadın ve medya derslerinde okuma metinleri olarak kullanılan Marzolf'un *Up From the Footnote*'u (1977) ve Beasley ile Silvers'in *Women in Media: A Documentary Source Book*'udur (1977). Smith (1982), bu eserlerden oluşan demeti, liberal yönelimlerinden ötürü değil, herhangi bir türden net bir teorik analiz kullanmamalarından ötürü eleştirir.¹² Covert (1981), kadınların medya tarihine, özerklik ve başarıyı selamlayan geleneksel biçimlerden farklı bir tarzda yaklaşılması çağrısında bulunur. Kadın gazeteciler üzerine yapılan tarihsel çalışmalara ek olarak, ünlü erkek yazarların karıları ve sekreterleri de dahil olmak üzere edebiyat alanındaki kadınlar üzerinde yoğunlaşan birçok çalışma vardır. Eagleton (1986), Birleşik Devletler'de 1960'ların sonlarında ve 1970'lerde yayımlanan birçok edebi analizin bu kategoriye girdiğine, yani bu ça-

¹¹ Yeşertme etkilerini varsayan birkaç sabun köpüğü dizisi (soap opera) içerik analizi örneği için bkz. Cassata ve Skill (1983). Ayrıca, ampirisist sabun köpüğü içerik analizlerinin mükemmel bir şekilde gözden geçirilmesi ve eleştirilmesi için bkz. Allen (1985).

¹² Smith, endüstriyel kapitalizmin gelişiminin kadınların toplumdaki rollerinin giderek değersizleştirimiyle bağlantılandırıldığı Douglas'ın *The Feminization of American Culture* (1977) başlıklı eserini analitik tarihin ender örneklerinden biri olarak zikreder. (Böyle bir analitik tarihin daha yakın tarihli bir örneği Honey'in *Creating Rosie the Riveter: Class, Gender and Propaganda During World War II* -1984- başlıklı eserine ve tarihsel kadın çalışmalarının hangi yollardan geliştirilebileceğine dair tartışmalar için bkz. Newton, Ryan ve Walkowitz -1983'deki makaleler).

lışmaların İngiltere ya da Amerika'da yaşamış olan beyaz, orta sınıf, heteroseksüel kadın yazarlar üzerinde yoğunlaştıklarına dikkat çeker. Gazetecilik alanında yer almış kadınlar hakkındaki çalışmaların yanı sıra bu çalışmaların birçoğu, yalnızca liberalizmle değil, özerk bir kadın geleneğinin varolduğu ve bu şekilde belletilmesi gerektiği yolundaki ayrılıkçı varsayımlarla da bağlantılıdırılabilir (Ruthven, 1984).

Medya işlemcilerine dair birçok çalışma, medya mesleklerinde yeralan kadınların sayıları ve kadınların sahip oldukları fırsatlar bakımından varolan eşitsizlikler üzerinde yoğunlaşmaları bakımından liberal feminist nitelikler gösterir. Bu çalışmaların örnekleri, Ogan ve meslektaşlarının gazete yönetimindeki kadınlar üzerine yaptıkları iki çalışmayı (1979, 1980), Sohn'un gazete yöneticileri üzerine çalışmasını (1984), Lichter, Lichter ve Rothman'ın televizyon yazarları, prodüktörleri ve yöneticilerine dair yaptıkları araştırmayı (1983), Caplette'nin kitap yayıncılığında yer alan kadınlar üzerine incelemesini (1982), Baehr ve Ryan'ın İngiltere'de radyoda çalışan kadınlar üzerine çalışmasını (1984), Serra ve Kallan'ın *PM Magazine*'deki toplumsal cinsiyete dayalı haksızlıklar üzerine yaptıkları araştırmayı (1983) ve Barnes ile meslektaşlarının yayımlanan haberler açısından muhabirin ve kaynağın toplumsal cinsiyetinin etkileri üzerine yürüttükleri araştırmayı (1984) içerir. Bu çalışmalar üstü örtük liberal varsayımlar sergileseler de, hiçbirisi derinlemesine yapılmış birer teorik analiz niteliği taşımaz. Bu medya çalışmaları, kadın yazarları kısıtlayan daha karmaşık maddi ve ideolojik etkenleri serimleyen kadınlar ile medya üretimi hakkında yürütülen eleştirel bilginlikle belli bir karşıtlık sergiler (Eagleton, 1986).

ETKİ ÇALIŞMALARI

Liberal bir perspektiften hareketle medya tasvirinin izleyici üzerindeki etkilerini inceleyen araştırma, karşılaştırmalı olarak pek azdır. Mevcut çalışmaların çoğu medya tasvirinin doğurgularını gündem oluşturma, yeşertme ya da kullanımlar ve doyumlar perspektifinden belirledi. Buna ek olarak, bazı çalışmalar toplumsallaşma teorisi ve araştırmasını kullanır. Bu araştırmada liberal ya da başka tür bir feminist perspektif kolayca ayırtedile-

bilir olmasa da, kullanımlar, ölçümler ve yapılan varsayımlar genellikle liberal feminizmle tutarlılık içindedir.

Gündem oluşturma, yeşertme, kullanımlar ve doyumlar: Gündem oluşturma araştırması, medyada kadınların sorunlarına ayrılan mekân ya da zaman ile bunların izleyicilerin dikkatini ne ölçüde fiilen işgal ettiğini karşılaştırmada başarısızdır (Tuchman, 1978: 5). Bununla birlikte, yeşertme perspektifiyle yürütülen bazı araştırmalar medya içeriği ile izleyicinin toplumsal gerçeklik hakkındaki algılarını karşılaştırmıştır. Örneğin, Gross ve Jeffries-Fox (1978), çocuklarda fazla televizyon izlemenin eğitime dair düşük arzular ve cinsiyetçi tutumlarla bağlantılı olduğunu belirtmektedir. Gross ve Jeffries-Fox'un tutum ölçümleri, azalan cinsiyetçiliğin kadınların mesleki açıdan hırslı ve başarılı olarak algılanmasının artmasını gerektirdiği yollu feminist varsayımı desteklemektedir. Başka bir yeşertme çalışmasında, Buerkel-Rothfuss ve Mayes (1981) sabun köpüğü dizilerini izlemenin, izleyicilerin erkeklerin ve kadınların gizli ilişkileri olduğuna, boşandıklarına, gayri meşru çocuk sahibi olduklarına, ciddi işlemlere maruz kaldıklarına ve kadınların ev kadını olduklarına, düşük yaptıklarına ve hiç çalışmadıklarına inanmaları ile bağlantılı olduğunu bulgulamışlardır. Yazarlar bu çarpık algıların yeşertme etkilerinin dışında kalan doğurgularını tartışmasalar da, bulgular (Fine'in 1981 tarihli çalışmasında olduğu gibi) liberal bir feminist perspektiften bakıldığında kadınlara dair olumsuz bir klişe algıyı göstermektedir. Cantor ve Pingree (1983: 145), sabun köpüğü dizileri üzerine incelemelerin, sabun köpüklerinin feminist bilinci nasıl etkilediği sorusuna açıkça eğilinmesi gerektirdiğini gösterdiğini savunmaktadır. Ayrıca, yeşertme (ve toplumsallaşma) etkileri imkanına dayalı olarak, sabun köpüğü dizilerinin prodüktörlerinin Eşit Haklar Maddesi gibi feminist konularla uğraşmak için daha büyük bir çaba harcayabileceklerini ve cinsiyet rollerine dair daha az muhafazakâr bir görüş sunabileceklerini de savunurlar.

Bu gündem oluşturma ve yeşertme analizlerinden başka pek az Amerikan araştırması yetişkin kadınların medya kullanımını inceledi. Feminist tutumların medya kullanımı üzerinde etkisine dair yalnızca bir çalışmaya rastlayabildim. Lull, Mulac ve Rosen (1983), liberal feminist tutumlara sahip hem erkeklerin hem de

kadınların feminist olmayanlara göre televizyona daha az zaman ayırdıklarını ve feminizmleriyle tutarlı olarak alternatif tipte televizyon ve radyo programlarını tercih ettiklerini gözlemledi. Bu bulgular, Andreassen ve benim (1983), çalışan kadınların magazin dergileri kullanımı üzerine yürüttüğümüz incelemeyle tutarlıdır. İddialı kadınların (yani, ayrımcı bir iş durumunu değiştirmek için ciddi olarak eyleme geçen kadınların) geleneksel magazin dergilerini iddialı olmayan kadınlardan daha az okuduklarını bulguladık.

Kadınların medya kullanımına dair birkaç çalışma daha, bireylerin bilinçli bir şekilde kitle medyasından birtakım doyumlar beklediklerini varsayan bir kullanımlar ve doyumlar yaklaşımını kullandı (Blumler & Katz, 1974). Bu çalışmalar nadiren feminist bir perspektif sergilemekle birlikte, bireylerin belirli birtakım doyumlar elde etmek amacıyla, bile isteye medyaya yönelebileceklerini varsaymaları bakımından liberal bir feminist perspektifle en tutarlı olan çalışmalardır. Kadınlar üzerine yapılan bu çalışmaların hemen hepsi sabun köpüklerini dinleme ve izlemeye yöneliktir (örneğin, Compesi, 1980; Herzog, 1944; Miyazaki, 1981). Aslında, herhangi bir tipte ilk kullanımlar ve doyumlar incelemesi, ev kadınlarının radyodaki sabun köpüğü dizileri kullanımları üzerine yapılmış olan incelemeydi (Herzog, 1944).

Allen (1985) ve Cantor ve Pingree (1983), kullanımlar ve doyumlar incelemeleri de dahil olmak üzere sabun köpüğü dizileri üzerine mevcut literatürü gözden geçirmekte. *Journal of Broadcasting & Electronic Media*'nın yaz 1985 sayısında yer alan birkaç makale çok sayıda kullanımlar ve doyumlar çalışmasına değinmektedir. Cantor ve Pingree'nin sundukları özet (1983), kadınların sabun köpüğü dizilerini başka insanların sorunlarıyla özdeşleşmek yoluyla duygulanımsal boşalım için, daha iyi ya da kolay hayat tarzlarına kaçış için, arkadaşlık ve yalnızlığın çaresi olarak, gündelik sorunlar hakkında pratik bilgiler edinmek için ve eğlence ile gevşeme için kullandıklarını kanıtlamaktadır. Başka birkaç çalışma belli tipte doyumlar arayan insan tiplerine dair analizler sunmaktadır. Buna ek olarak, yakın tarihli kullanımlar ve doyumlar araştırmaları, izleme güdülenimlerinin iki ana tipe ayrılabilirliğini göstermiştir: Alışkanlığa dayalı ve yoldan çıkarıcı davranışı yansıtan törensel kullanımlar ile daha amaç-yöne-

limli davranışı yansıtan araçsal kullanımlar (örneğin, Rubin, 1985). Carveth ve Alexander (1985), yeşertme etkisinin törensel izleyiciler arasında araçsal izleyicilerdekenden daha güçlü olduğunu bildirerek sabun köpüğü dizilerini izlemedeki kullanımlar ve doyumlar teorisini yeşertme teorisiyle bağlantılandırmaktadır.

Toplumsallaşma çalışmaları: Toplumsallaşma teorisine başvuran feminist çalışmaların çoğu, medyanın çocuklar üzerindeki etkileri üzerinde yoğunlaştı ve bunların çoğu da televizyona ağırlık verdi.¹⁵ Araştırmacılar genelde çocukların televizyon izlemelerinin toplumsal cinsiyete dair klişe davranış algılarıyla ilişkili olup olmadığını (örneğin, Atkin & Miller, 1975; Beuf, 1974; Freuh & McGhee, 1975; Miller & Reeves, 1976; Pingree, 1978), özellikle aynı toplumsal cinsiyetten karakterlere açık olmanın gerçek klişe ya da geleneksel olmayan davranışla ilişkili olup olmadığını (örneğin, Fischer & Torney, 1976; McArthur & Eisen, 1976), ve çocukların kendi toplumsal cinsiyetlerinden olan medya karakterleriyle ilgilenip ilgilenmediklerini (örneğin, Sprafkin & Liebert, 1978) test etmektedir. Bu çalışmalar cinsiyete dair klişeler sergileyen medyaya açık kalmak ile klişe algılar, tutumlar ve davranışlar arasında olumlu ilişkilerin bulunduğunu gösterir ve bazı çalışmalar medyanın çocuklara cinsiyetçi olmayan tutum ve davranışları öğretmek için kullanılabileceğini ima eder (örneğin, McArthur & Eisen, 1976; Pingree, 1978; Williams, LaRose & Frost, 1981). Gelgelelim, sözü edilen olumlu ilişkiler çoğu durumda güçlü olmayıp, IQ, yaş ve cinsiyet değişkenleri denetlendiği zaman daha da zayıflamaktadır (Butler & Paisley, 1980). Örneğin, Pingree (1978), kadınların geleneksel olmayan rollerde göründükleri dizileri izleyen her iki cinsiyetten IQ'ları üçüncü dereceden olanların ve sekizinci derecedeki kızların tutum öl-

¹⁵ Kimi içerik analizleri, araştırma gerekçelerinde ve tartışmalarında toplumsal öğrenme ve bilişsel (cognitive) gelişim teorisyenlerine başvurur. Bunun örnekleri şunlardır: Busby (1974). Franzwa (1974). Smith ve Matre (1975) ve Weitzman, Eifler, Hokada ve Ross (1974). Hem içerik analizlerindeki hem de etki çalışmalarındaki çocuklar ve televizyon bakımından cinsiyet rolü klişeleştirmesi üzerine araştırmaların eksiksiz olarak tartışıldığı bir çalışma için bkz. Williams, LaRose ve Frost (1981). Çocukları kapsayan toplumsallaşma ve çalışmalarına ek olarak, sosyal psikolojik bir perspektiften yapılan bazı deneysel araştırmalar, pornografinin erkeklerin kadınları algılamaları ve kadınlara yönelik erkek saldırganlığı üzerinde etkilerini incelemiştir. Bu konudaki literatürün tarandığı bir eser için bkz. Malamuth ve Donnerstein (1984)

çeklerine cinsiyetçi yanıtlar vermeleri ihtimalinin, klişeler barındıran dizileri izleyen çocuklarınkinden daha düşük olduğunu buldu. Gelgelelim, bu deneyin sekizinci derecedeki oğlanlar üzerinde hiçbir etkisi yoktu. Ayrıca, Pingree ve Hawkins (1980: 295-298), bazı sonuçlardaki ilginç özelliklere işaret etmekte. Örneğin, Atkin ve Miller (1975), bir kadın yargıcın olduğu bir diziyi izleyen çocukların, kadınların meslek sahibi olabileceklerini düşündüklerini, ama kadın bilgisayar programcılarının ve televizyon teknisyenlerinin olduğu dizilerin benzer sonuçlar üretmediğini belirtir. Drabman, Hammer ve Jarvie'nin (1976) yaptıkları bir inceleme, çocukların çoğunun zaten önceden biçimlenmiş klişelerinin araştırmaları yanıltıp karıştırabileceğini gösterdi. Çocuklara Dr. Mary'ye ve Hastabakıcı David'e yapılan ziyaretlerin videoları izlettirildi ve doktor ile hastabakıcının isimlerini anımsamaları istendi. IQ dereceleri birinci ve üçüncü düzeyde olanların yalnızca pek azı doktor için bir kadın ismi ve hastabakıcı için bir erkek ismi verebildi. Bu tip zayıflıklar Durkin'in çocukların (4-9 yaş arası) bir sürü klişe barındıran televizyon parçaları üzerine yorumları hakkında yaptığı bir incelemede de (1984) aydınlatılmaktadır. Çocuklarla yapılan mülakat, çok erken bir yaşta bile çocukların herhangi bir şeyi izlemeleri olayında toplumsal cinsiyete dayalı hatırı sayılır bir bilginin işe karıştığını ve çocukların gördüklerini yorumlama ve süslemede bu bilgiyi kullandıklarını gösterdi.

Böylesi sonuçlar, toplumsal cinsiyete dayalı davranış ve kadınların toplumdaki ikincil statüsüne dair ideolojiyi, liberal feminist teori ve toplumsallaşma teorisinin tek başına açıklayamayacağını gösterir. Aslında, bu perspektifler söz konusu davranışın ve ideolojinin ortaya çıkışlarına işaret etmekten daha fazla bir şey yapmazlar. Edebiyat çalışmaları ve film incelemelerinin yanı sıra feminist medya bilginliğinde de, daha kapsamlı toplumsal düzeydeki, yani birey ve onun dolaysız ilişkilerinin ötesindeki etkenleri içeren teori alanlarını keşfe çıkma konusunda giderek artan bir eğilim belirmiştir.

MARKSİST VE SOSYALİST FEMİNİZM

Hem Marksist hem de sosyalist feministler, kapitalizm koşulları altında sınıfsal baskının kadınlar üzerindeki baskıda temel bir etken olduğuna inanır. Ortodoks Marksistler sınıfsal baskıyı

sorunun başlıca kaynağı olarak görürken, sosyalist feministler patriyarkinin sınıfsal baskıya eşit derecede önem taşıyan bir etken olduğuna inanır.¹⁴ Birçok sosyalist feminist ek olarak ırk, cinsel tercih ve kültürel ardyöre gibi kategorilerin de hesaba katılması gerektiğini savunur (Jaggar, 1983).¹⁵ Bununla ilişkili bir farklılık ideoloji analizlerindeki farklılıkta yatıyor. Daha ortodoks olan Marksistler yönetici sınıfın ekonomik sistemi tarafından dayatılan başat ideolojiyi vurgularken, genellikle Althusser'den etkilenmiş olan sosyalist feministler kitle kültüründeki ideolojik dışavurumların göreceli özerkliğini varsayar.

Marksizmden etkilenmiş feminizm çeşidi hem radikal hem de liberal perspektiflere muhalefet eder. Marx, özsel, biyolojik olarak belirlenmiş bir insan doğası anlayışına karşı çıkmıştı; bu, radikal feminizmin varsayımlarından biriyle çelişen bir öncüdür. Ayrıca Marx, insan doğasının biyolojik, toplumsal ve ekonomik etkenlerin diyalektik bir ürünü olduğunu savunarak, bireylerin zenginlik ve iktidarın azınlık tarafından denetlendiği bir sınıflı toplumda yaşamalarına rağmen, kendi potansiyellerini özerk bir şekilde geliştirebilecekleri şeklindeki liberal varsayımı da reddetmişti (Avineri, 1968; Marx, 1843-1844/1975; McLellan, 1973). En-

¹⁴ Geleneksel anlamda gerçekten ekonomik belirlenimci olduğu söylenebilecek herhangi bir Marksist feminist yok. Bundan dolayı, günümüz sahnesinde Marksizmden etkilenen tüm feministler aslında sosyalist feminist olarak adlandırılabilir. Gelgelelim, geleneksel Marksizme görece bağlılıkları bakımından sosyalist feministler arasında büyük değişiklikler var. Zillah Eisenstein (1979), Barrett (1980) ve öbür sosyalist feministlerin çoğu sınıf baskısına ve toplumsal cinsiyet baskısına eşit derecede ağırlık verir. Bunun tersine, Vogel (1983), kapitalizm koşulları altında sınıf baskısının kadınların öncelikli sorunu olduğunu *savunur*. Öbür ucta, birçok Fransız feministi, kendilerini Marx ya da Althusser'den etkilenmiş saymalar bile, toplumsal cinsiyetin asıl mesele olduğunu varsayar. Buna ek olarak, yakın dönemde Amerikan radikal feminizminde, toplumsal cinsiyetin hâlâ toplumdaki temel bölünme olduğunu savunurken sınıf ve ırkı da göz önünde bulundurma yönünde çabalar vardır (örneğin Barry, 1984) ve bazı feminist iletişim bilginlerinin bu çalışmalardan yararlanmaya başladıkları görülmektedir (örneğin Amesley, 1987; Cirkse, yayımlanma aşamasında).

¹⁵ Mevcut teoriyi eleştiren ve ırk ile cinsiyet tecrübelerinin gözönüne alınması çağrısında bulunan literatürün büyük kısmı edebiyat teorisinden gelmektedir. Mary Eagleton'ın derlediği seçki bunun birkaç örneğini içermektedir (1986). Gayatri Spivak'ın (Eagleton, 1986'da yer almaktadır), Üçüncü Dünya kadınlarının mevcut teori ve araştırmadan dışlandığına dikkat çeken pek az kimseden biri olduğuna burada değinmeliyim.

gels, kadınların erkeklere tâbi kılınmasının kapitalizmden, özel mülkiyetten ve tekeşli aile biçimlerinden önce varolmadığını iddia ettiği *The Origin of the Family, Private Property and the State* (Ailenin, Özel Mülkiyetin ve Devletin Kökeni) (1884/1985) başlıklı eserinde Marksist feminist argümanları başlatmış oluyordu. Engels, üretim haneden uzaklaştıkça ve sınıfsal bölünmeler oluşturuldukça ilkel akrabalık gruplarının nasıl karışıklık içine girdiğini göstermek için antropolojik verileri kullanmıştı. Engels'e göre bu değişmelerin başlıca sonucu, ücret karşılığında çalışan erkeklerin çekirdek ailelere sermaye sağlaması ve denetlemesi eğilimiydi.

Bugün Marksizmden etkilenmiş feministlerin çoğu, Engels'in katkısını kadınların modern çekirdek aile yapısı içinde baskı altına alınmasının ilk maddeci açıklaması olarak kabul eder. Ne var ki, Engels'in çalışması antropolojik hatalarından, kadınların tekeşli olmayan aile biçimleri içinde ezilmemiş olduğu yolundaki yanıltıcı varsayımından ve proleter kadınların ezilmediklerini varsayarken yaptığı hatalardan ötürü şiddetli bir şekilde eleştirilmiştir (Barrett, 1985).

Sosyalist feministlerin öbür feminist perspektiflerle paylaştıkları noktalar vardır, ama kadınların ikincil statüsüne katkıda bulunan çokkatlı etkenlere eğilmede teorik ve siyasal bir denge gözetmeye çalışırlar. Toplumsal cinsiyet eşitsizliğinin temel önemde olduğu konusunda radikal feministlerle anlaşılırken, radikallerin 'patriyarki' terimini tarih ve kültür içinde tüm toplumsal cinsiyet baskısını betimleyecek şekilde belirsiz ve aşırı genellekte kullanmalarını eleştirirler. Sosyalist feministlerin çoğu, kadınların, reformu gerçekleştirebilmek için bir iktidar temeli oluşturmada onlara yardımcı olabilecek duygudaş siyasal gruplarla –örneğin, sosyalist sol gruplarla– ittifak kurmaya ihtiyaçları olduğunu savunarak, radikal ayrılıkçılığın gerçekçi bir çözüm olup olmadığı konusunda kuşkulu bir tutum takınır (Barrett, 1980). Sosyalist feministler, kapitalist üretim tarzının ve buna eşlik eden sınıfsal yapının tarihsel bir şekilde kavranmasının önemli olduğu konusunda Marksistlerle anlaşır, ama klasik Marksizmin toplumsal cinsiyet körlüğünü, yani Marksizmin hem kamusal hem de özel alandaki neredeyse evrensel işbölümünü kadınların değersizleştirime uğramış statüleriyle bağlantılandırmak konusundaki

genel başarısızlığını eleştirir. Birçoğu, patriyarkinin maddi temelini erkeklerin kadınların emeği üzerindeki denetiminden kaynaklandığını savunur (Delphy, 1970/1984; Hartmann, 1978). Bu özellikle, kadınların hane içi rolünü pekiştiren, kadınların ücretlerini düşüren ve kadınların tipik çifte işgünü üreten aile ücreti ideolojisinde belirgin bir şekilde görülebilir.

Sosyalist feministler toplumsal cinsiyete dayalı haksızlığı açıklamada kendi aralarında ayrılırlar. Kendi anlayışlarını bir ideoloji teorisine nasıl dayandıracakları konusunda da ayrılırlar. Birçok sosyalist feminist, Althusser'den, özellikle ideolojik dışavurumların (sözgelişi, popüler kültürdeki, dildeki ve toplumsal kurumlardaki ideolojik dışavurumların) insan tecrübelerine imkanlar ve kısıtlanımlar dayatmadaki yapılandırıcı rolünü vurguladığı "ideoloji ve İdeolojik Devlet Aygıtları" başlıklı makalesinden etkilenmiştir (Althusser, 1971: 121-173; Burniston, Mort & Weedon, 1978: 126). Althusser toplumların üç düzeyden oluşan karmaşık totaliteler olduğunu ileri sürer: Ekonomik, siyasal ve ideolojik. Hepsi de diyalektik olarak birbirleriyle ilişkili olsalar ve nihai olarak ekonomik düzey belirleyici olsa bile, her düzeyin öbür düzeyler karşısında kendi özerkliği vardır. Althusser sınıfların endüstriyel kapitalist toplumun başlıca toplumsal oluşumları olduğunu ve ideolojinin kapitalizm için zorunlu olan sınıfsal bölünmeleri desteklemede önemli bir rol oynadığını varsayar. Sosyalist feministler bir ideoloji teorisinin sınıflar denli zorunlu bir parçası olarak toplumsal cinsiyeti devreye sokarlar (Hall, 1980a' da bunu önerir).

Birçok sosyalist feminist, toplumsal cinsiyete dayalı haksızlıkları açıklamak için psikanalitik teorinin yeniden formüleştirimlerine geri dönmüştür. Althusser'in (1971: 177-202) psikanalitik yapısalcı Jacques Lacan'dan (1973/1977, 1956/1968) büyülenişinden etkilenmiş olan bazıları, insan öznenin dilin edinilmesi yoluyla gelişimsel olarak inşa edildiğini savunur (örneğin, Mitchell, 1975). Belli Freudiyen kriz noktalarında (örneğin, Ödipal aşamada) patriyarkal simgeler sürekli olarak dilin bilinçdışı yapısına kalıplar halinde işlenir.¹⁶ Bu feministler kendilerini muh-

Lacan'ın bariz fallus merkezçiliğine rağmen, birçok feminist Lacan'ın çalışmasının cinselliği biyolojik terimlerin tersine kültürel terimler içinde açıklamak

temelen Marksist olarak kavrasalar da, bazıları, kültürel ürünlerdeki, başlıca da metinlerdeki eril ve dişil simgeleştirmeleri serimlemeye öbür şeyleri dışta bırakacak denli önem vermeleri bakımından Marksizmden göze çarpacak şekilde ayrılırlar. Kimi Fransız feministler, maddi gerçekliğe pek az ya da hiç dikkat sarfetmeksizin bilinçdışına ağırlık verirler.

Son olarak, bazı sosyalist feministler kadınların annelik pratiği üzerinde yoğunlaşan psikanalitik teorisinin yeniden formüleştirimlerine döner (örneğin, Hartstock, 1983: 237-240). Bu feministler, özellikle ebeveynlik pratiğindeki bir işbölümünün kızların ve oğlanların öbür insanlarla ilişki kurma tarzlarındaki farklılıkları ürettiğini savunan Chodorow (1978) ve Gilligan'ın (1982) argümanlarından bazılarını ödünç alırlar. Chodorow'a göre, "annelerine ödip öncesi bağılıklarından ötürü kızlar kendilerini ötekilerle süreklilik içinde tanımlar ve onları yaşantılar hale gelirler; benlik (self) tecrübeleri daha esnek ya da geçirgen ego sınırlarını içerir. Daha katı bir ego sınırlarına ve farklılığına sahip olan oğlanlar kendilerini ötekilerden daha ayrı tanımlar hale gelirler. Temel dişil benlik duygusu dünyayla bağlantılıdır, temel eril benlik duygusu ise dünyadan ayrı" (1978: 169).

Nitekim, kızlar nihai olarak annelik yapmayı ister ve oğlanlardan daha farklı adalet ölçütleri kullanırlar. Bundan dolayı, kadınların toplumdaki değersizleştiriminin bir çaresi de adil bir ebeveynlik pratiğinden geçiyor olabilir.

Sosyalist feministlerin başlıca meydan okumaları, toplumsal cinsiyete dayalı haksızlıklar (nasıl teorileştirilirse teorileştirilsin) ile sınıf baskısı ve baskı ile ideoloji arasındaki ilişkileri anlamak yönündedir. Sosyalist feministler kapitalizm koşulları altındaki sınıf baskısıyla ilintili Marksist varsayımları büyük ölçüde kabul etseler de, çoğu, sınıfın Marksist kavramlaştırmalarını doyurucu bulmaz. Modern orta sınıfları, genişlemiş hizmet mesleklerini ve çeşitli yarı-özerk konumları açıklayan yakın geçmişteki Marksist teorik katkılar (örneğin, Wright, 1979) bile, emekçi kadınları

için bir potansiyel içerdiğini düşünür. Özellikle Juliett Mitchell (1975), Freudiye teorisinin toplumsal cinsiyetin kültürel inşasına dair bir açıklama sağladığını savunurken büyük ölçüde Freud ve Lacan'a dayanır. Sosyalist feministlerin Lacan ve Mitchell'i kullanma ve eleştirme tarzlarına dair bir tartışma için bkz. Burnison vd. (1978) ve Wilson (1981)

kendi üretim ilişkilerine ya da evkadınları söz konusu olduğunda kadınları kocalarının üretim ilişkilerine göre sınıflandırmanın ötesinde kadınlar için herhangi bir alternatif öne süremiyor. Sosyalist feministler, bu kategorilerin hâlâ kadınları evde ya da işyerinde baskı altına alan patriyarkal güçlerin yanısıra kadınların ücret karşılığı olmayan çalışmalarını ihmal ettiğini savunur. Gelgelelim, sosyalist feministler henüz patriyarki ve kapitalizmin, kadınları farklı ekonomik koşullarda, yani hem evde hem de işyerinde baskı altına alacak şekilde etkileşime geçtikleri çeşitli tarzları açıklayacak bir teori geliştirme yolunda işin çok başındalar.

Sosyalist feministler bu teorik işe nasıl yaklaşılması gerektiği konusunda da anlaşmazlık içindedirler. Bazı sosyalist feministler tümleşik bir kapitalist patriyarki teorisinin geliştirilmesi gerektiğine inanmaktadır. Örneğin, Zillah Eisenstein (1979), tümleşik bir çerçevede önemli olacağına inandığı, göz önüne alınması gerektiğini düşündüğü noktaları sıralar. Eisenstein, bir feminist sınıf analizinin ilkin kadınları işyerindeki ve evdeki ekonomik statülerine göre (örneğin, kadınların bir meslek sahibi mi olduklarına, refah hizmetlerinden mi yararlandıklarına, işçi sınıfına ait kocaların karıları mı olduklarına, zengin mi yoksa işsiz mi olduklarına göre vb.) ayırması ve sonra bu ekonomik kategorilerin her birindeki kadınların yeniden üretim, çocuk bakımı, evişi, tüketim ve cinsellik alanlarındaki tecrübeleri öbür kadınlarla nasıl paylaştıklarını belirlemesi gerektiğini önerir. Öbür sosyalist feministler (örneğin, Hartmann, 1978), iki sistemi (kapitalizm ve patriyarki) birbirleriyle sürekli etkileşim içinde betimlemenin, tamamen tümleşik bir çerçeveye yeğlenebilir olduğunu savunur.

Yeterli bir ideoloji teorisinin geliştirilebilmesi için de epey çalışmaya ihtiyaç var. Özellikle Barrett (1980: 84), Marksizmden etkilenmiş feministlerin çoğunun ideolojinin önemini, bu önemi ayrıntılı bir şekilde işlemeksizin varsaydığına işaret eder. Bundan dolayı, her şeyden önce medya, film ve edebiyat araştırmacılarının temsillerle niçin bu kadar çok ilgilendikleri açık değildir.¹⁷

Sosyalist feminizmle ilgili teorik konuların daha ayrıntılı olarak tartışılması için bkz. Barrett (1980), Burniston vd. (1978), Ehrenreich (1984) ve Jagger

Sosyalist feministler ideoloji ile toplumsal cinsiyet ve sınıfsal haksızlıkları anlamada çeşitli yaklaşımlara baş vursalar da, bu sorun liberal feminizme karşı ortaya konduğunda aralarında bir birlik oluşmaktadır. Örneğin, insanın kendisini gerçekleştirme yolundaki liberal ideal, bireysel özerklik ve mesleki başarı için eşit fırsatı içerir. Bunun tersine, sosyalist ideal, emeğin kapsamlı olarak cinsel dışavurumu ve çocuk doğurulması ve bakımını da içerdiği çerçevede insanın potansiyelini üretken emek yoluyla geliştirmesi yönündeki Marksist ideale daha yakındır. Liberalizmin amacı olan bireysel kazanç karşısında kolektif yararlar üstün tutulur. Sosyalist feministler, liberallerin bir amacı olan medya kurumlarında yeralan kadınların sayısının arttırılmasının ve klişeleşmiş temsillerden kaçınılmasının sınıfsal, ırksal ve cinsel tercih kaynaklı baskının yolaçtığı daha genel zorlukları kabul etmede başarısız kalan stratejiler olduğunu savunur. Sosyalist feministlerin bu görüşlerini destekleyen bazı kanıtlar var; deneyler, tek başına imge değişikliklerinin toplumsal değişme üretmede etkili olmasının muhtemel olmadığını göstermiştir (Pollock, 1977). Sosyalist feministler, liberal tutumlara zemin hazırlayan değer hiyerarşilerinin ve sınıf ile toplumsal cinsiyet temlindeki işbölümlerinin ortadan kaldırılabilmesi için tüm toplumu kapsayan değişiklikleri savunur.

Marksist ve sosyalist feministler çeşitli nedenlerle eleştirel, fenomenolojik ve öbür nitel tarzdaki metodların kullanımını geliştirirler. Sosyalist feministler genel olarak radikal feministlerin nesnellığe yönelik eleştirisiyle anlaşılır, ama bu anlaşma farklı nedenlerden kaynaklanır. Toplumsal cinsiyet farklılıklarıyla ilgili çeşitli argümanlar, tecrübenin bir bağlama oturtulmasını ve düşünümsel (reflexive) olarak ele alınmasını talep eder (örneğin, Gregg, yayımlanma aşamasında; Keller, 1985). Ayrıca, bazı sosyalist feministlerin nitel metodları tercih etmeleri kendilerinin sınırlarını genişlettikleri araştırma geleneğinden kaynaklanır. Sözü gelişi, feministler de dahil olmak üzere Marksizmden

(1983). Ayrıca İngiliz dergileri *m/f* ve *Feminist Review* ile Amerikan dergileri *Signs* ve *Feminist Studies*'in bu konularla uğraşan çalışmalar yayımladığını eklemeliyim (Özellikle Abel ve Abel'in önemli *Signs* makalelerinden yaptıkları derlemeye -1983- bakınız).

etkilenmiş bilginlerin çoğunun arasında, anket metodunun, bu metodolojinin geliştiği ondokuzuncu yüzyıl dünyasının kapitalist ideolojisini yansıttığına dair müşterek bir güçlü inanç var. Graham'a göre, "ekonomik üretim gibi disiplinli ampirik veri üretimi veri-tablolarını ve veri-toplayıcılarını gerektirir. Ampirik veri üretimi işbirliğini teşvik etmek için bir bilgi sağlayıcılar şebekesine ve bir (maddi ya da psikolojik) ödüller sistemine dayanır. Kapitalist *ethos* belki de en belirgin bir şekilde anket metoduunda gömülüdür" (1983: 138).

Graham, ihtimal anketlerinin, örneklenen her birimin eşit olduğu varsayımından ötürü, toplumsal cinsiyet, sınıf, ırk ve kapitalizm koşulları altındaki öbür haksızlıkların gerçekliğiyle çelişen bu varsayımından ötürü kadın çalışmaları konusunda özel sorunlar çıkarttığını savunur. Graham bu eleştiriyi, kadınların tecrübelerine uymayan öbür standartlaşmış sosyolojik ölçüm kategorilerini ve ölçekleme sistemlerini içine alacak şekilde genişletir. Graham'ım ankete yönelik eleştirilerinin, genellikle gelişkin bir metod anlayışını sergilemediği burada belirtilmeli. Sözün gelişi, anket araştırmacıları örneklenen her birimin eşit olduğunu *varsaymaz*. Anket araştırmacıları, ancak örneklem değişkenin de ölçülmesini hesaba katarak her birime eşit *muamele* eder.

Bu argümanlara rağmen, tüm radikal feministlerin, sosyalist feministlerin ve Marksizmden etkilenmiş bilginlerin nesnelliğin değerini ya da anketler ve deneyler gibi bireyselci metodolojilerin değerini tamamen reddettikleri sonucuna varılmamalı. Bir fizikçi ve radikal eğilimlere sahip bir feminist olan Keller (1985: 177-178), nesnelliğin bütün bütüne reddedilmesinin çılgınca olacağını ve yalnızca eşit ölçüde reddedilebilir bir aşırı uç yaratarak mevcut sorunları daha da şiddetlendireceğini savunur. Keller daha ziyade bilimin dönüştürülmesi, "bilimin erkeklere ayrılmış bir koru olarak muhafaza edilmesini sağlayan duygulanımsal ve entelektüel işbölümünden vazgeçilmesi" (s. 178) çağrısında bulunur. Becker de (1984) Marksistlerin arasında tüm araştırma sorularının nitel yaklaşımlar aracılığıyla yanıtlanamayacağını giderek daha çok farkına varıldığına işaret eder. Graham (1983) gibi Marksizmden etkilenmiş feministler anket verilerinin oynadığı önemli siyasal ve bilimsel bilinç-yükseltme rolünü kabul eder.

Marksizmden etkilenmiş feminist medya araştırmasının büyük kısmı medya çalışmaları, edebiyat çalışmaları ve film incelemeleri arasında daha az disiplinler ayrımının bulunduğu İngiltere’de yapılmıştır. Amerikan edebiyat çalışmaları ve film incelemelerinde de gerçekleştirilen birçok çalışma oldu. Yakın geçmişte, Amerikan feminist medya çalışmaları bu öbür bilginlik alanlarıyla bir şekilde birleşmeye başladı. Bu bağlamda nitel eleştiriler ve metin analizleri öne çıkıyor. Ayrıca kurumlara, işlemciler ve izleyicilere dair nitel analizler de yayımlanmış bulunuyor.

SOSYALİST FEMİNİST ARAŞTIRMA

İngiliz kültürel çalışmalarının tesiri: Birmingham Çağdaş Kültürel Çalışmalar Merkezinin sosyalist feminist medya araştırması üzerindeki etkisi kapsamlı bir şekilde tartışılmaya hak kazanacak denli büyüktür. Bu disiplinlerarası birim 1964 yılında Richard Hoggart tarafından “günümüz toplumu ve kültürü hakkında başedilmesi güç ama önemli konular”a (Hall, 1980a: 17) eğilebilmek için oluşturulmuştu. Merkezi 1968’den 1979’a kadar yöneten Stuart Hall, kültürel çalışmaların erken dönem temellerini, Hoggart’ın *The Uses of Literacy* (1957) ve Williams’ın *The Long Revolution* (1961) başlıklı eserlerinin de yer aldığı birkaç kilit esere atfeder. Bu eserler kültürün anlaşılabilmesi için canlı tecrübelerin incelenmesine önem vermelerinden ötürü feminist kültürel çalışmalar açısından da anlamlıdır. Hoggart işçi sınıfının hayatını okuyabilmek için edebiyat eleştirisinin metodlarını kullandı ve Williams anlamların ve tanımların toplumsal inşalarının anlaşılabilmesi için antropolojik metodların kullanılmasına önem verdi. Williams’ın ekonomik, siyasal, kültürel ve ideolojik pratiklerin ortak etkileşimini vurgulayan antropolojik yaklaşımı Marksist temel-üstyapı çerçevesinden radikal bir ayrılma olarak gördü.

Kültürel çalışmalar çeşitli teorik kaynaklara yaslandı. Bu kaynaklar klasik Marksist temel ve üstyapı sorusunun yeniden işlenmesini başlatan Frankfurt Okulunun yazılarını (Hall, 1980a: 25), Althusser’in yapısal Marksizmini, Gramsci’nin hegemonya üzerine yazılarını (1971), Barthes ve Levi-Strauss’un yapısal dilbilimini (Hall, 1980a: 29-31), Lacan’ın psikanalitik yapısalcılığını

(1973/1977, 1956/1968) ve temel ile üstyapıdan bağımsız olarak ortaya çıkıyor görünen iktidarın açıklanabilmesi için söylem analizini öneren Foucault'nun neo-Marksizmini (1972, 1977; ayrıca bakınız Chang, 1986) içermektedir. Sosyalist feminist yazılar da bu insanların ve grupların çoğundan etkilenmişti ve sonuçta sosyalist feministler de kendi paylarına İngiliz kültürel çalışmalarını etkilediler.¹⁸

Althusser'in "İdeoloji ve İdeolojik Devlet Aygıtları" başlıklı yazısı, Marksist ve yapısalcı yaklaşımları kültürün incelenmesiyle bütünleştirmesi bakımından özellikle önemliydi (s. 121-173). Althusser'in düşünceleri, birçok sosyalist feministin kapitalist sınıf baskısının yokluğunda kadınların baskı altına alınmasının (görece özerk bir ideoloji olarak) nasıl ve niçin devam ettiğini anlama çabalarını kolaylaştırdı. Bu düşünceler Hall ve öğrencilerini de etkiledi. Hall'a göre (1980a: 38), "feminizm, herhangi bir toplumsal formasyon içinde kadınların baskı altına alınması konusunun perspektifinden ve patriyarkal ilişkilerin merkeziliğinden hareketle yeniden düşünölmek ihtiyacında olan bu alanları ve bölgeleri ortaya atarken, 'maddi koşullar' terimine tamamen ekonomistik ya da 'üretimci' bir anlam verme yönünde herhangi bir kalıntısız girişimden kopulmasını kışkırtmış oluyordu... Böylece feminizm, kültürel analiz için istikrarlı bir gönderi noktası olarak sınıf çelişkilerine başka herşeyi dışta bırakacak şekilde gönderme yapılmasını önlemiş oldu"¹⁹

Sosyalist feminist iletişim çalışmaları, İngiliz kültürel çalışmalarından ister dolaylı isterse dolaysız etkilenmiş olsun, sınıfsal

¹⁸ Çağdaş Kültürel Çalışmalar Merkezi, Kadın Çalışmaları Grubu, Birmingham Üniversitesi'nin felsefesi ve çalışmaları grubun yayımladığı *Women Take Issue*'de (1978) sunulmakta ve tartışılmaktadır. Londra tabanlı Marksist-Feminist Edebiyat Topluluğu da benzer şekilde kültürel çalışmaları etkilemiş ve bu çalışmalardan etkilenmiştir.

¹⁹ İngiliz kültürel çalışmalarının sosyalist feminist medya çalışmaları üzerinde oldukça yaygın bir tesire sahip olmasına rağmen, bunun tersinin de eşit derecede doğru olduğu konusunda herkes düşünce birliği içinde değil. Örneğin, Grossberg (1983: 63-64) Birmingham merkezinin "feminizm ve cinsel siyasetin ortaya koyduğu meydan okumayla (henüz yeterince) uğraşma" yeteneğinde olmadığını öne sürmüştür. (Benzer şekilde Balsamo –yayımlanma aşamasında– postmodernistlerin "feminizmle doğrudan uğraşma"daki başarısızlığına dikkat çeker.)

baskıyla ilgilenmenin açıkça görülüp görülmemesine bağlı olarak kapsamlı iki yaklaşımdan birini izler. Öncelikle temel toplumsal cinsiyete dayalı haksızlıklar üzerine psikanalitik perspektiflerden etkilenmiş olan birinci yaklaşım ayrıntılı bir şekilde metinler üzerinde yoğunlaşır. Bu bilginlerin birçoğu, dişil ideolojinin metinlerde simgeleştirilip simgeleştirilmediğini, bastırılıp bastırılmadığını ve eğer bunlar cereyan ediyorsa nasıl cereyan ettiğini belirlemek için Althusser'in yapısal Marksizmine başvurur ve genellikle Lacan'dan ve göstergebilim teorisyenlerinden bazı varsayımları ödünç alır. Gelgelelim, bazı feministler Chodorow'un toplumsal cinsiyetin kadınların annelik rolü aracılığıyla yeniden üretilmesi teorisinden (1978) daha çok etkilenir ve metinlerin yorumlanmasında öncelikli olarak Chodorow'un eserlerine başvurur. İster Althusser ve Lacan'dan, isterse Chodorow'dan etkilenmiş olsun, sınıf baskısı sorununa duyulan Marksist bir ilgi bu feminist metin analizlerinde genellikle mevcut değildir.

İkinci yaklaşımı kullanan feminist bilginler, toplumsal cinsiyet baskısı üzerindeki öncelikli odaklarına sınıf baskısına da ekler. Bu çalışmaların bazıları edebi üretim ve kitle medyası üretimindeki toplumsal cinsiyet ilişkilerini inceler. Gelgelelim, bu çalışmaların büyük bir çoğunluğu metinlerdeki toplumsal cinsiyet temsillerine eğilir. Metinsel analizin çoğu Hall'un metinlerin okunmasında ortaya çıkan okuma biçimlerini ayırdettiği 'başat' (dominant), 'müzakereli' (negotiated) ve 'muhalif' (oppositional) okuma (1980b: 134-138) tarzlarına ve Morley'in bu okuma tiplerini test etmesine (1980) dayalı olarak ek kategorilere bölünebilir. Hall, toplumların dünyaya dair kendi toplumsal, kültürel, siyasal ve ekonomik sınıflandırmalarını, bu sınıflandırmalara karşı çıkılabilse de, dayatma eğiliminde olduklarını savunur: "yeğlenen anlamlar'ın bölgeleri bütün toplumsal düzeni bir anlamlar, pratikler ve inançlar dizisi olarak kendi içinde gömülü olarak taşır: Toplumsal yapılar, 'bu kültürde şeylerin tüm pratik amaçlar için nasıl çalıştığı'na, iktidar ve çıkarın merteye düzenine ve meşrulaştırmalar, sınırlar ve yaptırımlar yapısına dair gündelik bilgi... Dahası, bu haritalar 'başat olarak yapılanmış' ama kapalı olmadığı için, iletişimsel süreçler yalnızca her görsel parçanın önceden düzenlenmiş bir kodlar dizisi içindeki verili

konumuna sorunsuz bir şekilde tayin edilmesinden değil, bir semantik alanı öbürü karşısında aktif bir şekilde *güçlendirmeye* ya da *yeğlemeye* çalışan *işleyim kurallarından* –ehliyet ve kullanım kuralları, kullanım mantığının kuralları– ve bunların uygun yerlerine dair ve bu yerler içindeki kural parçalarından oluşur” (Hall, 1980b: 134).

Hall, kitle medyasının kodaçımları için üç varsayımsal konum saptar. Başat hegemonik konum, mesajları, bunları kodlamak için kullanılmış başat ya da yeğlenen gönderi kodu bazında kodaçımına uğratan okuyucular ya da izleyiciler tarafından üstlenilir. Müzakereli konum, kendilerini metin tarafından önerilen konumdan bir şekilde uzaklaştıran okuyucular ya da izleyiciler tarafından üstlenilir, yani izleyiciler “ayrıcalıklı konumu olayların başat tanımlarına verirken, ‘mahalli koşullar’a daha müzakereli bir şekilde uygulama yapma hakkını kendilerine saklar” (s. 137). Son olarak, mesajlar yeğlenen anlamlara ‘tamamen ters’ bir tarzda ya da ‘yeğlenen anlamlar’la oldukça ilişkisiz bir gönderi çerçevesinden kodaçımına uğratıldığında muhalif konuma geçilmiş demektir.

Yazının aşağıdaki kısımlarında, seçilmiş sosyalist feminist iletişim çalışmalarını yukarıda betimlenen kapsamlı iki kategori içinde gözden geçireceğim: Lacan ya da Chodorow’un psikanalitik yazılarından etkilenmiş metin analizleri ve en çok metinler tarafından önerilen başat hegemonik gönderi kodları ile bu kodlara yanıt olarak ortaya çıkan okuyucu konumlarıyla ilgilenen feminist kültürel çalışmalar.

PSİKANALİZ VE METİN ANALİZİ

Giderek büyüyen bir feminist edebiyat ve film teorisi ve analizi, ekonomik ve siyasal müşahadeleri önemsemeyen yaklaşımları kullanır. Bu eserlerin çoğu psikanaliz, dilbilim ve felsefeden kaynaklanan düşünceleri bağlantılandırmaya girişen Fransız feminizmlerinden güçlü bir şekilde etkilenir.²⁰ Luce Irigaray, He-

²⁰ Fransız feminizmler Marks ve Courtivron’un derledikleri eserin (1981) İngilizce çevirisinde sunulmaktadır

lene Cixous, Julia Kristeva ve öbürleri bastırılmış olan dişil dili ve düşünceyi keşfetmek için insanın bilinçdışı üzerinde yoğunlaşır. *Bastırma* (repression) üzerindeki bu yoğunlaşma Marksizmin tarihsel olarak kavranan *baskı* (oppression) üzerindeki vurgusundan farklıdır.

Edebiyat eleştirisinde, yakın bir dönemde Fransız feminizmleri kadınların yazıları üzerindeki çalışmada, yani ginokritisizm (Showalter, 1979) çalışmalarında tesirli olmaya başlamıştır. Ruthven (1984: 99-100), dişi bedenini “bilinçdışının ifadesini bulduğu bir ortam” olarak ele almalarından ötürü Cixous ve Irigaray’ın teorilerine ‘gövdesel’ (somatic) adını verir. Ruthven özellikle Irigaray’ın “cinsiyet organları arasındaki morfolojik farklılıkları doğru anlamlarla ve birleşik bir özneye çok ilgilenmek gibi ‘eril’ karakteristiklerin ve süreç, çoğulluk ve çeşitlilik gibi ‘dişil’ karakteristiklerin kaynağı olarak” (s. 100) ele alarak dişil söylemi dişi tenasül organlarının yapısıyla bağlantılandırdığına dikkat çeker.

Yakın geçmişte film çalışmalarındaki metin analizlerinin çoğu Fransız feminizmlerinde kullanılan psikanaliz, yapısalcılık ve göstergebilimin tesirini açığa vurur. Bu teoriyi kullanan eleştirmenlerin çoğu kendilerini Marksist ya da sosyalist olarak adlandırsalar da, söz konusu eleştirmenler maddi koşullar üzerinde yoğunlaşmaz. Daha ziyade, bir toplumun toplumsal cinsiyet ideolojisini tanımlamaya ve sürdürmeye yetenekli kültürel etkenler olarak sinema ya da televizyonun önemini varsayarlar (Althusser ya da Gramsci’den hareketle) ve sonra Lacan’ın Freud’u yeniden okumalarını ve Saussure, Barthes ve Levi-Strauss’un göstergebilimsel eserlerini kullanarak izleyici-metin ilişkilerindeki toplumsal cinsiyet içerimlerini incelemeye koyulurlar. Hem film hem de televizyon üzerine yaptıkları teorik ve analitik çalışmalarının çoğu İngiliz dergisi *Screen* ve Amerikan dergisi *Camera Obscura*’da yayımlanmaktadır.

Birçok feminist edebiyat analisti ve film analisti, dilin edinilmesinde fallusun bir gösteren olarak kullanımının dilin kendisini eril kıldığını savunarak Lacan’ın teorisini daha feminist bir yönde geliştirmiş olan Julia Kristeva’nın (1975, 1981) tesirini

sergilemektedir.²¹ Kristeva, çocukların patriyarkal simgesel düzende işlev görebilmek için bastırdıkları bebekliğin imgesel ve mantıksız dünyasının bastırılmış bir kadın dilinin öğelerini içerebileceğini öner sürer. Kristeva'ya göre dişil bir dil ve metin pek az bir çizgisel mantıkla nitelenir, hayal gücü oldukça güçlüdür ve gramer ile sentaksın mutlak kurallarına itaat etmeyebilir. Kristeva'ya göre böyle bir dişil metnin yaratımı sadece gelenekle bağını koparması bakımından feminist bir siyasal edim oluşur.

Psikanalizden etkilenen edebiyat ve film çalışmaları bir binçidışı kavramlaştırımını çeşitli tarzlarda kullanır. Kuhn (1982), görünüşte mantıksız olan olayların ya da atlamaların (yani, ideolojik süreçteki 'kopuntular'ın ya da 'gedikler'in) nasıl daha derin anlamları ortaya çıkartan Freudiyen sürçmeler gibi işlev gördüklerini açıklar ve böylesi kopuntulardan kazanılan içgörüler tarafından kolaylaştırılan ayrıntılı metin analizlerinden örnekler verir. Narsizm ve röntgencilik (voyeurism) kavramları da izleyici-metin ilişkilerini değerlendirmede hayati önem taşır. Yapılan araştırmaların çoğu film yapımcılarının röntgencilik yönündeki eğilimleri istismar etmelerinin genellikle bir erkek izleyiciyi varsaydığını savunur (örneğin, Kuhn, 1982; Mulvey, 1975).

Yakın geçmişte birçok feminist film analisti, dikkatlerini filmlerdeki kadın temsillerine yoğunlaştırmayı bırakıp kadın izleyiciye ve kadın film yapımcısına önem vermeye başladı (Betterton, 1985; de Lauretis, 1984; Doane, 1982; Doane, Mellencamp &

²¹ Öndegelen bilginlerin ve onların film çalışmalarına teorik ve metodolojik yaklaşımlarının kapsamlı bir şekilde tartışıldığı eser için bkz. Doane, Mellencamp ve Williams (1984), Kaplan (1983) ve Kuhn (1982). Edebiyat çalışmalarında Kristeva ve öbür Fransız feministlerini kullanan bilginlerin örnekleri için bkz. Ruthven (1984), Showalter (1985b) ve Eagleton (1986). Maksi-Feminist Edebiyat Topluluğu, Kristeva'nın teorisine yaslanan araştırmalar karşısında oldukça temkinlidir çünkü Kristeva'nın teorisi "avantgardın söylemsel kopuşlarını idealleştirip romantikleştirir" ve "irrasyonel olanı ayrıcalıklı kılma ve dışlaştırma riskine girer" (aktaran Ruthven, 1984: 99). Ayrıca, Kristeva'nın kadınları ezen dışsal güçleri gözönünde bulundurma konusundaki başarısızlığını da eleştirirler. Gelgelelim, Kristeva'dan etkilenen analistlerin yeri geldiğinde tüm radikal sunumların zorunlu olarak dişil –ya da feminist– olduğu sonucuna karşı temkinli davrandıklarının belirtilmesi gerekir. Bu çalışmalar içinde böylesi konulara her zaman dikkat çekildiği görülmesine de yazarların niyetleri ve kurumsal durumlar ile izleme durumlarının da hesaba katılması gerekir (Kuhn, 1984).

Williams, 1984; Flitterman, 1985). Bu değişiklikten başka, de Lauretis (1984), film analizinde kullanılan çeşitli teorilerde (göstergebilim, psikanaliz, antropoloji ve görsel algıyla eşleştirilenler de dahil) üstü kapalı olarak bulunan değer hiyerarşilerini serimler ve eleştirir. De Lauretis göstergebilim ve psikanalizin temelde öznel olarak ya da kültürün üreticileri olarak kadınları dışladığını ve bunun sözü edilen yaklaşımları kullanan çalışmaları oldukça çelişkili hale getiren bir dışlama olduğunu savunur.

Bazı Amerikan film, televizyon ve edebiyat analistleri metinleri yorumlamak için Chodorow'un teorisine başvurur (Byars, 1983, 1987; Miner, 1984; Radway, 1984).²² Byars (1987), Lacan'ın kadınların anormal oldukları ve 'mahrum' kaldıkları şey tarafından temsil edildikleri konusundaki ısrarının "belli sözcikleme pratiklerinin her zaman bir erkek bakışı olan bir 'bakış' tarafından kadın bedeninin nesneleştirimiyle ve/veya fetişleştirimiyle sonuçlanan bir açıklamasına" (s. 292) yol açtığını savunur. Byars'a göre filmin ya da televizyonun "dinamik bir ideolojik süreçteki karmaşık oyuncular olarak" (s. 292) analizi için Lacancı çerçevede gerçek bir başlangıç noktası yoktur. Gilligan ve Chodorow'un belli metinleri anlamada çok daha kullanışlı bir çerçeve sunduğunu savunur ve bu teorisyenlerin dişil değerler ve davranışlar hakkındaki perspektiflerinin mutlak söylemsel tarzlardan ayrılmaların açıklanmasına nasıl yardımcı olduğunu gösterir. Örneğin, bir *Cagney and Lacey* öyküsü, kadınlar arasında hiçbir kadının başat olmadığı güçlü bir duygusal bağı ve karşılıklı onayı gösterir. Byars da (1983) 1950'lerin kadınlara yönelik Hollywood melodramlarını yorumlamak için Chodorow'a başvurur. Byars bu filmlerdeki yakın kadın arkadaşlıklarına, karmaşık anne-kız ilişkilerine ve belli başlı erkek karakterlerin alışıldık

Liberal feminist medya araştırması açısından Chodorow ile Gilligan'a başvurmak mümkündür. Selzer (1984) 'toplumsal cinsiyet gediği'ndeki değişimleri, kadınların Demokrat Parti'ye oy vermeye daha eğilimli oldukları 1960 ve 1980 arasındaki değişimleri belirtmek için başkanlık seçimi verilerini analiz etmiştir. Selzer, kadınların işgücüne girmelerinin, çeşitli siyasal enformasyona maruz kalmalarını gitgide muhtemel kıldığını ve bundan dolayı kadınların gerçek değerlerinin onların seçimlerdeki oylarını belirleyeceğini savunmak için Gilligan'ın teorilerini kullandı. Gelgelelim, bulguları, karar alma süreçleri hakkında enformasyon sağlamada başvurduğu anket verilerinin doyurucu olmamasından ötürü hipotezlerine ancak zayıf bir destek sağlar

olmayan çocuk bakma yetilerine dair tasvirlerin Lacan ya da Kristeva aracılığıyla doyurucu bir şekilde açıklanamayacağını savunur.

Edebiyat çalışmalarında Gardiner (1982), kadın yazarların ve okuyucuların metinlere erkeklerden farklı yaklaştıklarını savunmak için Chodorow'un teorisine başvurur. Kadınların birincil kimliklerinin daha esnek ve ilişkisel doğası ve çağdaş toplumdaki mesajların çelişkili taaruzu göz önüne alındığında, özellikle kadın yazarların ve okuyucuların metinleri bir kimlik keşfinin ve bunun geliştirilmesinin aracı olarak kullanmaları muhtemeldir. Bu büyük ölçüde dişi kahramanlarla duygudaşlık içinde ve yaratıcı bir özdeşleşme süreciyle yapılır. Radway (1984) ve Miner da (1984) argümanları esnasında büyük ölçüde Chodorow'a yaslanır. Radway'ın eseri hem romantik romanların okuyucularını hem de metinleri analiz eder. Radway okuyucuların "erkek kahramana meydan okumaya, onu yumuşatmaya ve birini sevmenin ve birine özen göstermenin değerini anlatabilen 'güçlü', 'ateşli' kadın kahramanların" yer aldıkları romanları yeğlediklerini bulur (s. 55). Bu bulgu Gilligan'ın hem güçlü bir benlik duygusuna hem de bakım ve özen gösterme yeteneğine sahip bir yetişkin (kadın ya da erkek) idealiyle tutarlıdır. Miner'ın çoğunlukla kadın izleyicilere seslenen başarılı romanlara dair yaptığı analizler (1984), Chodorow'un yirminci yüzyılda kadının psikik ihtiyaçları açısından ileri sürdüğü varsayımlarla tutarlı olan izlekler gösterir. Miner'e göre "*Gone with the Wind*, *Forever Amber*, *Peyton Place*, *Valley of the Dolls*, ve *Scruples* hepsi de bir kadın izleyiciye en karışık çocukluk ilişkilerini, bakım ve sevgi için bağımlı olduğu, ama fiilen kendisini uzaklaştırmak ihtiyacını hissettiği kadınla olan ilişkisini yinelemesine izin verir" (Miner, 1984: 8).

Chodorow'un kullanılması bu yazarlara belli söylemler hakkında yeni içgörüler sağlamalarına elverirse de, Lacan'dan yararlanan çalışmaların yanı sıra bu çalışmaların da birçoğu sınıf olgusuna pek az ilgi göstererek toplumsal cinsiyet ve patriyarki üzerinde yoğunlaşır. Byars, "geçmişteki Lacan'ın ve Chodorow'un teorilerinin eşanlı olarak göz önünde bulundurulamayacağı yol-lu sınırlandırıcı anlayışı yeniden düşünmek için... psikanaliz ve Marksizmin uzlaştırılmasına gösterilen direnişi ortadan kaldır-

mak için... pek sevgili teorilerimizi kirlletelim” (1987: 293) çağrısında bulunur.

KÜLTÜREL ÇALIŞMALAR

Başat okumalar: Birçok sosyalist feminist bilgin, kitle kültürü biçimlerinin kadınların çoğu dahil olmak üzere işçi sınıfını susturmaya yarayan kapitalizmin araçları olduğunu varsayan Frankfurt Okulu’nun Marksizminden etkilenir. Bundan dolayı bu bilginler medya temsillerinin kapitalizmi ve kadınların ikincil statüsünü destekleyen çekirdek aileleri ve sınıfsal ayrılıkları perçinleme tarzlarını göstermek için medya içeriklerini inceler. Bu bilginler kitle kültürünün her zaman başat ekonomik ideolojiyi dayatma işlevi gördüğünü varsaymakta olup, özellikle bu işlevleri ortaya çıkartacak şekilde eğitilmişlerdir. Bu çalışmaların bazıları oldukça basit nitel içerik analizi metodlarını kullanır. Öbür sosyalist feminist bilginler İngiliz kültürel çalışmalar geleneğinden ve Foucault gibi postmodernistlerden etkilenir. Bu feminist çalışmaların çoğu teorik olarak sınıf baskısına gönderme yapsa da, fiilen asıl yoğunlaştıkları konu toplumsal cinsiyet tasvirleridir. Bu durum büyük ölçüde Marksist sınıf tanımlarını, kadınların ev ve işyerlerindeki ekonomik rolleriyle uzlaştırmada karşılaşılan güncel teorik zorlukların belirtisidir. Bu zorluk toplumsal cinsiyete şöyle bir değinerek sınıf üzerinde yoğunlaşmakla (örneğin Feurer, 1984), kadınların sınıflarla ilişkisine geçerken değinip toplumsal cinsiyet üzerinde yoğunlaşmak arasında bir seçim yapma sorunu doğuruyor.

Başat okumaları serimleyen nitel içerik analizleri televizyon incelemelerini, kadın dergileri üzerindeki çalışmaları ve Üçüncü Dünya ülkelerindeki medya üzerine yapılmış birkaç çalışmayı içerir. Örneğin, Booth (1980), başarılı bir evlilik üzerine 1953 tarihli bir belgeseli analiz etmek için içerik analizini kullanır ve BBC personeline ve BBC’nin siyasasını bildiren metinlere başvurur. Booth, bu analizin sonucunda, ailenin kapitalizm açısından taşıdığı önemin ve savaştan sonra yükselen boşanma oranının aileyi ulusal ilginin odağına çektiğini savunur. Ayrıca, Bachr’in İngiliz dram dizilerinden *Play for Today* üzerine yaptığı analizler, ‘feminist’ karakterlerin “kuruntulu kişiler olarak, dün-

yanın 'gerçek' sorunlarını dışlayacak denli aşırı bir şekilde 'kadın hakları'yla uğraşan kişiler olarak" tasvir edildikleri sonucuna varır (Baehr, 1980: 38). Buna göre, "özgürleşen kadına dair yeni kültürel klişe, kapitalist ekonominin meta piyasasına hizmet etmesi için imal edilmiştir" (s.32).

Marksizmden etkilenen dergi çalışmaları, McRobbie'nin popüler İngiliz gençlik dergisi olan *Jackie*'de temsil edildiği haliyle gençlik piyasasına dair incelemesini (1982) ve Glazer'ın Amerikan dergisi *Working Woman* üzerine incelemesini (1980) içerir. McRobbie, *Jackie*'de kadınlığa dair inşa edilen ideolojik gündemin dış görünüşle aşırı ilgilenilmesini ve erkeklerin peşinde koşulmasını teşvik ettiğini, kadınlararası arkadaşlığı kötülediğini ve anti-entelektüel olduğunu gösterir. Glazer, kadınların işgücüne dahil olmalarının, kadınların çoğunun ev işlerini de yapmalarından ötürü özgürleştirici bir sonuç doğurmadığına işaret eder. *Working Woman* üzerine yaptığı çalışma, derginin çifte işgünü kişisel bir sorun olarak tasvir ettiğini gösterir: Kadınlar bu sorunla daha çok çalışarak, işi evdeki öbür kimselere havale ederek ya da yardımcıları tutarak uğraşır.

Marksist tesirler özellikle Gallagher'ın UNESCO tarafından desteklenen feminizm ve medyayla ilgili dünya çapındaki literatür taramasında belirgindir (1981). Gallagher kitle iletişim araçları ve öbür kurumsal desteğiyle kapitalist sosyo-ekonomik sistemin fiilen kültürü sınıflar içinde yaşantılandığı haliyle yarattığını savunur. Örneğin, medyanın Kuzey Amerika mamulü olan anlamların dünya çapında yayılmasındaki rolünü ve bunların yerel algılamalar üzerindeki etkilerini değerlendirme ihtiyacını vurgular. Gallagher, Çin ve Doğu Avrupa'nın sosyalist ülkelerinden kaynaklanan örnekleri kullanarak, kadınlara dair varolan olumlu medya imgelerinin bu ülkelerdeki hükümetlerin toplumsal değişmeye bağlılıklarıyla tutarlı olduğunu savunur. Gelgelelim, Gallagher mevcut kanıtların yetersiz olduğunu ve sosyalist ülkelerde bile olumlu imgelerin yanısıra baskıcı imgelere de sıkça rastlanıldığını itiraf eder. UNESCO'nun desteklediği dünya çapındaki basılı ve elektronik medya içeriğindeki kadın temsilleri üzerine başka bir çalışmada Mattelart da (1982) kültürel ürünlerle olan ilişkinin yarattığı tecrübeyi iletişim endüstrisinin

yapılarıyla bağlantılandırmada temelde Marksist bir yönelim sergiler.²³ Bununla birlikte, Mattelart, temsillerin fiilen nasıl yorumlandığının anlaşılabilmesi için kadın izleyicilerle mülakatlar yapılması çağrısında bulunur (s.147).

Bu daha ziyade basite kaçan Marksist yorumlar ayrıntılı bir sosyalist feminist perspektif geliştirmez. Ne de toplumsal cinsiyet ideolojisinin yeniden üretilmesine yardım eden metinsel malzemeyi teorileştirirler. Bundan dolayı, bu yorumların teoriye yaptıkları katkı siyasal işlevlerinden daha belirsizdir. Teorik yönü cılız bu çalışmalara ve oldukça teorik ama görece apolitik metin analizlerine ek olarak, teorik ve siyasal ilgilerin harmanlanmasını sergileyen bazı çalışmalar da var. Ayrıca, sosyalist feminizmi, Marksizmi, Althusserci Marksizmi, göstergebilimini, Chodorow'un annelik pratiğine dair teorisini, Lacancı psikanalizi, Foucault'nun söylemsel oluşum kavramını içeren büyük bir teori ve metod çeşitliliği bu araştırmalarda kullanılmaktadır. Bunun yanı sıra, kimi bilginler metin analizlerini izleyicilere ve medya örgütlerine dair etnografik değerlendirmelerle bütünleştirmektedir. Sözü edilen bilginler bu çabalarında, kültürel ürünlerin anlamlarının ancak sürece giren tüm gruplar ve metinler arasındaki bir etkileşim sürecinin sonucu olarak anlaşılabilceğini varsayan Hall (1982) ve Morley (1980) gibi araştırmacı/teorisyenlerden etkilenmişlerdir. Bu konumdan bakıldığında ideal çalışma, metinsel analizi izleyici ve kurumsal yapı analizleriyle, personel ve süreçler analizleriyle biraraya getiren çalışma olmaktadır; ama bu konumdaki araştırmaların bazıları yalnızca metinler üzerinde yoğunlaşır.

²³ UNESCO 1985 yılında dünya çapındaki araştırma literatürünün gözden geçirildiği ikinci bir çalışma daha yürüttü. 1985 tarihli bu çalışma, Gallagher'ın gözden geçirdiği bazı araştırmaların tersine, kapitalist ve sosyalist ülkelerdeki kitle iletişim araçlarındaki kadınların statülerinin çok farklı olmadığını gösteriyordu. UNESCO'nun halihazırdaki konumu, kadınların statüsünü tanımlamada ideolojinin önemini (ya da 'görece özerkliği'ni) belirten sosyalist feminist görüşlerle daha tutarlıdır. UNESCO'ya göre: "İmdi, yapının önemi hala bariz olsa bile, ideolojinin kendi gücü pek de önemsenmemiş görünüyor. Örneğin, devrimci sosyo-yapısal değişimler geçiren ülkelerde cinsiyetler arasında eşitliğin daha kolay sağlanabileceğini farz etmek normaldi. Tecrübeler bu sonucun gidecek daha çok kuşku götürür olduğunu gösteriyor" (s. 29).

Bu araştırma hükümet, aileler, okullar, kitle iletişim araçları ve geleneksel dil ve ifade tarzları dahil olmak üzere toplumun her parçasında değişim yolunda fiilen karmaşık bir siyasal gündem bulunduğuna işaret eder. Örneğin, Williamson (1978), reklamların bizi kişisel olarak ekonomik ve patriyarkal ideolojileri daimi kılmaya nasıl dahil ettiğini göstermek için gazete ve dergilerden toplanmış örneklemeleri kullanır. Yaptığı analizleri Marksist maddeciliğe, psikanalize ve yapısalcı-göstergebilimsel teorilere dayandırır. Çalışması, kapitalizm ve ideoloji arasındaki karşılıklı ilişkiyi serimler. Kapitalist sistem kitlesel olarak dağıtılan ideolojinin zorunlu görünmesini sağlarken, ideoloji de insanların sistemi zorunluymuş gibi *düşünmelerini* sağlar. Tek değişme umudu sistemin süreçlerine ve çelişkilerine dair halk arasındaki bilincin yükselmesidir.

Winship (1978, 1980), 1956 yılından 1974'e kadar kadın dergilerindeki reklam izleklerini incelemek için Williamson'ın teorisini ve metodlarını kullanır. Winship çelişkilerin birarada tutulmasının ve tutunumlu görünmesinin sağlandığı yolları serimler. Zamana yayılmış başka bir çalışmada Leman (1980), II. Dünya Savaşı öncesinde, savaş boyunca ve sonrasında kadın dergilerindeki 'içtenlik ve baskı kodları'nı inceler. Leman'ın göstergebilimsel analizi dolaysız seslenme biçimlerinin okuyucularla bir kızkardeş içtenliği duygusunu nasıl yarattığını ve bunun da onları ekonomiyi desteklemek için zaruri, değişmekte olan mesaj propagandası karşısında nasıl savunmasız bıraktığını gösterir.

Yayın medyasını inceleyen feminist kültürel çalışmalar arasında Hobson'ın araştırması, hem izleyicilere hem de metinlere yoğunlaşması bakımından emsalsizdir. Hobson'ın yaptığı mülakatlar (1980), radyo ve televizyonun her şeyden önce ev kadınlarının temizlik yaparken ve çocuklara bakarken katıldıkları arkadaşlık işlevi gören medyalar olduğunu gösterir. Bu mülakatlara eşlik eden radyo içeriğine dair analizi disk jokeyin destekleyici bir arkadaş olma, hane içi rolleri pekiştirme ve gündelik yapıyı oluşturma yolundaki amaçlı çabalarını gösterir. Hobson'ın *Crossroads* (1982) başlıklı eseri, bir İngiliz sabun köpüğü dizisini incelemek için çokkatlı metodlar (metinsel analizler ve mülakatlar) ve kaynaklar (metin yazarları, prodüktörler, oyuncular

ve izleyiciler) kullanma yolundaki dev çabasını temsil eder. Belki de *Crossroads*'da atlanan tek nokta –Brunsdon (1981) tarafından sonradan düzeltilmiş olan– programın sunum bağlamındaki fiili konumlandırımının değerlendirilmesidir. Brunsdon, hem yapısalcı hem de Marksist varsayımları kullanarak program tanıtımında, zamanlamasında ve reklamında bir toplumsal cinsiyete dayalı izleyicinin nasıl ima edildiğini inceler.

Williamson, Hobson ve diğerleriyle benzer varsayımları paylaşmasından, benzer çelişkileri serimlemesinden ötürü Coward'ın deneme içerikli yazılarına da dikkat çekilmesi gerekiyor. Coward'ın denemeleri kapitalizmin “gelecekteki mükemmellik vaadiyle... ideal bacıklar, ideal saçlar, ideal evler, ideal pandispanyalar, ideal ilişkiler vaadi”nde bulunarak ‘dişi arzu’yla nasıl flört ettiğini gösterir (s.13). Coward, bu vaatlerin kadınların ezilmesini ebedileştirecek şekilde işlev görmelerinin birçok tarzını göstermek için, hem yazılı medyadan hem de görsel medyadan aldığı örnekleri kullanır.

Müzakereli okumalar ve muhalif okumalar: Edebiyat ve kitlesel iletişim araçlarının müzakereli ve muhalif okumalarına dair feminist yorumlar hem tarihsel analizleri hem de günümüz eserlerine dair yapılan analizleri içerir. Kadınların kurmaca edebiyatı erkekler gibi okumaları gerekmeyip ‘direnen’ okuyucular olabileceklerine işaret eden ilk feminist bilginlerden biri Fetterly (1978: xxii) olmuştur. Gelgelelim, Fetterly, radikal feministlerden alıntılar yapmasına, ideoloji ve maddeciliği göz önünde bulundurmaya başaramamasına ve kadınların radikal bir feminist bilinçle okuyacak şekilde eğitilmesi gerektiğine önem vermesine bakılırsa, tamamen patriyarki sorunuyla ilgileniyor gibi görünmektedir.

Daha bağlam-temelli çabalar Douglas (1977) ve daha sınırlı bir derecede Baym'ın (1978) ondokuzuncu yüzyılın ev içi romanları ve bunların üretimi ve tüketimini şekillendiren ekonomik, siyasal ve ideolojik güçler üzerine yaptıkları çalışmaları içerir. Bu popüler kadın romanları hem dişi bir altkültürü hem de modern aşk romanlarında, kadın dergilerinde ve sabun köpüğü dizilerinde devam eden bir söylemsel geleneği tesis etti (Allen, 1985; Cantor & Pingree, 1983; Modleski, 1982). Douglas ve Baym, kadınların ekonomik olarak bağımlı, evin manevi istikra-

rını sağlayıcı kimseler olarak metinsel temsillerinin, endüstriyel kapitalist toplumda kadınlara atfedilen rolle tutarlı olduğu konusunda anlaşılır. Gelgelelim, bu romanların kadınlar açısından icra ettikleri psikolojik işlevleri biraz farklı terimlerle yorumlarlar. Douglas bu duygusal romanların bireyselci, erkek egemenliğindeki kamusal dünyaya karşı (nafile) bir protestonun yerine geçtiğini savunur. Bu romanlar aynı zamanda “(insanların) düşünsel ve duygusal yetişkinliğiyle ilgilenmeyen bir dünyada olgunlaşmanın getirdiği düş kırıklıklarını erken davranıp önlemişlerdir” (Douglas, 1977: 73). Baym, okuyucular için daha olumlu bir amaç, ev ortamının manevi sınırlarını genişletmeyi önerir. Bu farklılıklara rağmen, hem Douglas hem Baym, ev içi romanlarının, izleyiciler açısından, kendi durumlarına karşı bir ölçüde protestoya girişmelerine elvermesi sayesinde müzakereli bir duruşu kolaylaştırmış olabileceğini önermektedirler gibi görünüyor.

Müzakereli okumalar Modleski’nin Gotik romanlar ve televizyon sabun köpüğü dizileri üzerine yaptığı çalışmalarda (1982) ve Byars’ın 1950’li yılların Amerikan aile melodramları üzerine çalışmasında da (1983) bir izlek oluşturur. Modleski kadın imgesinin kodaçımını yaparken göstergebilimsel, yapısalci ve Marksist metodlar kullanır ve bu imgenin çelişkilerinin kadınların patriyarki altında ezilmesiyle tutarlı olduğunu gösterir. Ama aynı zamanda anlatıların kadınların değersizleştirime uğramış statüsüne karşı “protesto ve direniş öğeleri”ni barındırma tarzlarına da işaret eder (s. 25). Bu gerilim ve öfkenin feminist bir tarzda çözüme kavuşturulmamasına rağmen, Modleski bunun var olmasının anlamlı olduğunu savunur: “Popüler-kültürdeki kadın kahraman ve feminist, kendi hoşnutsuzluklarıyla başa çıkmak için bütün bütüne farklı yollar izliyorsa da, en azından hoşnutsuzluğu paylaşmaktadırlar” (s. 26).

Byars da çok daha büyük bir teori ve metod harmanını (tarihsel analiz, psikanalitik yapısalcılık, göstergebilimsel teori, Marksizm, Chodorow’un teorisi ve sınıf, ırk ve toplumsal cinsiyet ilişkilerinin ideolojik yorumları) kullanarak 1950’li yıllardaki filmlerin başat çekirdek aile ideolojilerini, sınıf ve ırk ilişkilerini ve kapitalist iş etiğini pekiştirmeye hizmet etme yollarını serimler. Söz gelişi, Williamson’dan (1977) yararlanarak, ortaya çıkmakta

olan ve geçmişten kalan ideolojilerin alternatif aile biçimlerine ve geniş ailelere yapılan göndermelerde bir an görünüp kayboldukları birçok örneğe işaret eder. Etkileri çok düşük olsa da, bu ideolojiler gelecekte başat ideolojiye yöneltilecek meydan okumaların yolunu hazırlamaları bakımından anlamlıdır. Byars, kadın başrol oyuncuların (kadına yönelik aile melodramlarında) nihai olarak mutlu heteroseksüel ilişkilere girme eğiliminde olduklarını, ama bunun ancak ölüm ya da kaza gibi oldukça ihtimal dışı bir ayrılıktan sonra gerçekleştiğini göstermek için film teorisinden aldığı psikanalitik ve göstergebilimsel teknikleri kullanır. Byars şu sonuca varır: “Bu finaller filmlerin basitçe ve sadece başat ideolojiyi pekiştirme işlevi gördüğü anlayışına yol açmıştır. Bu filmler elbette başat ideolojiyi pekiştirir, tersi olsaydı çok şaşırtıcı olurdu; ama bu *deus-ex-machina* finallerin üretimi için zorunlu olan bükümler, bizzat tasvir ettikleri ‘mutluluğa’ fiilen erişmenin ne kadar ihtimal dışı olduğunu açığa vurur” (s. 193).

Byars’ın analizleri belli okuyucular açısından müzakereli ya da muhalif okumaların mümkün olduğunu gösterir.²⁴

Daha yakın bir geçmişte Allen (1985), hem radyodaki hem de televizyondaki Amerikan sabun köpüğü dizilerinin ayrıntılı bir tarihsel ve metinsel analizini gerçekleştirdi. Allen, sabun köpüğü dizilerinin belki herhangi bir ideolojik üründen çok daha fazla bir okuyucu kodaçımları silsilesine, başat, müzakeleri ve muhalif kodaçımlarına açık olduğunu savunur. Bu açıklık, sabun köpüğü dizilerinin nihai muhafazakârlığından (örneğin, belli normatif sınırların ötesine gitmedeki gönülsüzlüğü ve sergilediği reklamların çok bariz muhafazakârlığı), her iki toplumsal cinsiyet üyelerinden oluşan izleyicilerinin çeşitliliğinden ve “normatif olarak cüretkâr görünüşü”nden, yani çok sayıda sapkın ve radikal konuya temas etme konusundaki yüzeysel hevesinden ileri gelir (s. 171). Gelgelelim, Allen, sabun köpüğü dizilerinin büyük popü-

²⁴ İlginçtir ki, Barrett de (1980: 111-112) benzer bir fenomene dikket çeker ama onu farklı bir şekilde yorumlar. Barrett, bir kadın karaktere sonunda oldukça ihtimal dışı bir olay tarafından yukarıdan tayin edilen geleneksel olmayan güçlü bir rol verildiği (bir film ya da romanda) bir ortamda ‘kaybın telafisi’ sürecini betimler. Barrett kaybın telafisinin başat ideolojinin yeniden üretildiği birkaç süreçten biri olduğunu savunur.

laritesine ve muhalif kodaçimleri için önerdiği imkanlara rağmen kapitalist-patriyarkal bürokrasinin gücünün büyük kısmını koruduğunu savunur. “Nitekim 1930 yılından bu yana milyonlarca kadının bir sabun köpüğü dizisi izleyicisi olma yolundaki kararı yatıştırılmamış bir onaylama (“ne istedilerse onu alıyorlar”) olarak değil, daha ziyade izleyiciler ve yayıncılık kurumu arasındaki çok daha karmaşık bir müzakerenin –yayıncılık kurumunun kesinlikle avantajlı tarafı oluşturduğu bir müzakere– sonucu olarak yorumlanmalı” (1985: 178).

Gelgelelim, Allen’in itiraf ettiği gibi, bu argüman ampirik kanıtların yokluğu karşısında spekülâtif kalmaktadır. Kadınların aslında yeğlenen okumalara muhalif edecek tarzlarda okumalar gerçekleştirdiklerine dair önemli ve ikna edici kanıtlar Radway’in modern aşk romanlarının okuyucularıyla yaptığı etnografik mülakatlar tarafından sunulmakta (1984). Bu araştırma Radway’in basım-dağıtım sürecine dair değerlendirmeleri ve metni feminist, dilbilimsel bir analize tâbi tutması bakımından da önemli. Radway’in mülakatları, kadınların aşk romanlarını karılar ve anneler olarak sürdürdükleri gündelik hayatın değişmez fiziksel ve duygusal taleplerinin geçici bir telafisi olarak okuduklarını gösterir. Metin analizleri ise popüler aşk romanlarının çoğunun bakıp büyütme ve incelik gibi (bu ondokuzuncu yüzyıl aile romanlarında da bulunan bir niteliktir) yetenekleri olan bir erkek kahraman içerdiğini (kahraman en azından kitabın sonunda bu niteliklere kavuşur) gösterir. Radway bu tipik kahramanda görülen davranışı Chodorow tarafından yapılan betimlemeye çok benzer şekilde tanımlar (yani, kadınların annelik yapma ve kendilerine annelik yapılması yönündeki sürüp giden arzularını yeniden üreten annelik davranışı). Birçok kadın üzerindeki taleplerin bu ihtiyacı doyurmalarını zorlaştırmasından ötürü kimi geçici çareler bu romanlar tarafından sağlanır. Radway, basım-dağıtım süreçlerinin ve bu metinlerdeki anlamlandırma tarzlarının yadsınamayacak patriyarkal karakterine rağmen, sıradan kadın okuyucuların aşk romanlarını açık patriyarkal mesajlara direnecek yollardan okuyabilecekleri ve okudukları sonucuna varır. Radway bu analize dayanarak siyasal müdahale için bir potansiyel olduğunu ve bu müdahalenin de muhtemelen hem erkek hem de kadın kahramanın karakterlerinin

daha feminist yönelimler içinde değiştirilmesi yoluyla gerçekleştirilebileceğini belirtir (Radway, 1984, 1986).²⁵

KURUMLARA DAİR KÜLTÜREL ÇALIŞMALAR

Sosyalist feminist temsil çalışmalarını sunum bağlamlarıyla, izleyici yorumlarıyla ve kurumsal ve dağılımsal yapılar ve süreçlerle bağlantılandırmak için epey bir ampirik çalışma yapılmasına ihtiyaç var. Kadınların edebi üretimle ilişkileri üzerine epeyce edebi ve teorik eser mevcut olsa da, medya üretimi ve dağıtımı üzerine sosyalist feminist ampirik çalışma özellikle zayıftır. Toplumsal cinsiyet, sınıf ve edebi üretim konularına seslenen ve muhtemelen en çok bilinen çalışma Virginia Woolf'un *A Room of One's Own*'udur (1929/1977) (Kendine Ait Bir Oda). Eagleton (1986: 40-46) birkaçı ırk sorununu da hesaba katan ek birkaç çalışmayı zikreder. Kadınların yeni iletişim teknolojileriyle ilişkileri üzerine yakın dönemin teorik çalışmaları Arnold, Birke ve Faulkner (1981) ile Kramarae ve Rakow (1986)'yı içerir.

Bu teorik yazılardan ayrı olarak Cockburn'ün değişen gazete teknolojisiyle ilintili olarak sınıf ve toplumsal cinsiyet üzerine yaptığı kapsamlı tarihsel analiz (Londra'daki dört gazete firmasındaki zanaatçılarla yapılan mülakatlar dahil olmak üzere kaynaklara başvurulur) belki de günümüze kadar medya kurumu üzerine yapılmış en önemli sosyalist feminist araştırmadır. Cockburn'ün araştırması, bu alanda daha önce yapılmış olan ve toplumsal cinsiyeti büyük ölçüde ihmal eden çalışmalara (örneğin,

Aşk romanlarına dair bu analiz, yalnızca metinleri inceleyen öbür analizlerden dikkate değer ölçüde farklı. Örneğin, Mussel (1984) şunu öne sürer: "Aşk romanı fantazisi kadınların patriyarkal kadınlık tanımlarına razı olmaları yoluyla gerçekleşen tecrübenin bir parçasını yansıtır.... Aşk romanı fantazisinin sorunları ve çözümleri, sabit fikirli bir halde geleneksel olarak düzenlenmiş dişi rol tanımının sorunlarını ve yanıtlarını binlerce kitapta yineleyerek kadınların gerçek hayatlarında yaşadıkları olaylara paye kazandırılır" (s. 168-169). Başka bir analizde Snitow (1979) aşk romanlarının özünde kadınlar açısından bir pornografi olduğu sonucuna varır. Snitow, aşk romanlarının teknik olarak okuyucuların toplumsal kodlarını desteklerken aynı zamanda pornografinin kilit karakteristiklerini (örneğin, genelde karakterin gelişiminden yoksun olmaları, cinselliğin sabit olması ve kadın kahramanın nihai olarak pasif olmayı ve istismar edilmeyi arzulaması) açıkça gösterdiğini savunur. Pornografiden farkı, cinsiyetin aşk romanlarında romantizmin berisinde gizlenmesidir.

E. Eisenstein, 1979) alternatif bir tarihsel analiz sağlaması bakımından da önemli. Root'un incelemesi (1985), medya dağılımı ve bunun doğurguları üzerine ender analizlerden biridir. Medya kurumları dışında kalan iletişim pratikleri üzerine de feminist incelemelere ayrıca ihtiyaç var. Banks ve Zimmerman (yayımlanma aşamasında) Mary Kay Kozmetik'e dair, büyük ölçüde Foucault'nun söylemsel strateji (1972, 1977) kavramına dayanan, ama aynı zamanda Marksist ve sosyalist feminist teoriden yararlanan şaşırtıcı bir analiz sağlar. Banks ve Zimmerman, şirket istismar biçimlerinin kadınların rollerindeki değişikliklere nasıl uyarlandığını göstermek için toplumsal pratikleri (Mary Kay yöneticileri, kadın satış elemanları ve müşteriler arasındaki), maddi oluşumları (ürünler, Mary Kay'in kendisi) ve ideolojileri (hem basın ilanlarında, eğitim malzemesinde, yıllık raporlarda vb. hem de toplumsal pratiklerde ve maddi oluşumlarda ortaya konduğu üzere) inceler. "Kadınların işgücüne girişlerini geleneksel çekirdek ailenin pekiştirimi olarak konumlandırması, ücretli emeğin kamusal alanı ile evin özel alanı arasındaki ayrımı bulanıklaştırması ve kadınlığın gösterenleriyle nitelenen bir iş çevresi önermesi sayesinde Mary Kay Kozmetik, ideolojik olarak popülerleştirilmiş feminizmin şefkatli ve yıkıcı olmayan bir aktarıcısı olarak işler" (Banks ve Zimmerman, yayımlanma aşamasında).

Bu örnek olay çalışması kadın satış elemanlarının ve müşterilerin bu stratejileri ne ölçüde algıladıklarını ya da bu stratejilere muhalefet ettiklerini incelemese de, belli bir anonim şirkete dair ender görülen bir yaklaşıma sahip bir sosyalist feminist ve ideolojik analiz önermekte. Böyle daha birçok ampirik çalışmaya ihtiyaç olduğu açıktır.

Sosyalist feminizmin içerimlediği teorik karmaşıklık ampirik çalışmayı –ister temsil ve izleyiciler üzerine olsun, isterse üretim ya da dağıtım üzerine– daha basit teorilere dayanan incelemelerden kesinlikle daha kışkırtıcı kılar ve ayrıca kendi payıma, feminizmin teorik ve siyasal gelişimi açısından ampirik çalışmaların çok daha önemli olduğuna inanıyorum.

SONUÇLAR

Feminist teoriler kadınların değersizleştirildiklerini varsayar ve bunun niçin böyle olduğunu sorar. Bunun sonucunda teorik

açıklamalar olanaklı görülen birtakım çözümler önerir –radikal ayrılıkçılık, yeniden üretim üzerinde denetim, bireysel eylem, yeni rol modelleri, haktanır bir ebeveynlik pratiği, dil ve öbür dışavurum tarzlarında değişiklikler, bir sosyalist devrim ve öbür toplumsal ve siyasal dönüşümler. Feminist teorinin hem bilimsel hem de siyasal itibar kazanabilmesi için çeşitli teorik açıklamaların açıkça ve eleştirel bir şekilde incelenmesi gerekir. Feminist teorinin feminist medya çalışmalarında daha bilinçli bir şekilde kullanılmasının teşvik edilmesi yoluyla, araştırmaların hem teoriyi geliştirmek için hem de toplumun ve kitle iletişim araçlarının değişikliğe uğratılabileceği yolların aranmasında kullanılabileceğini önermekteyim. Bu konuma yerleşmekle, kadınların ezilmesi ve öbür haksızlıklar arasındaki bağıntıların, öbür toplumsal haksızlıklar üzerine yapılan çalışmaları ihmal etmeyi anlamsız kıldığını savunmuş oluyorum. Eleştirel araştırma-anadamar araştırma tartışmaları şimdiye kadar toplumsal cinsiyeti büyük ölçüde ihmal etmiş olsa da, bunun medya araştırması geleneklerinin teorilerini ve metodlarını feminist çalışmalar açısından ille de anlamsız kılması gerekmez. Bunların feminizm açısından göreceli değeri, ancak iletişim bilginleri feminizmi kendi argümanlarına katmaya çalıştıkça belirlenebilir. Bundan dolayı tüm teorilerin ve metodların doğuştan patriyarkal olduklarını ve yalnızca kadınların tecrübeleri üzerinde odaklanmamız gerektiğini savunan ayrılıkçılara katılmıyorum.

Postmodernistler gibi feminist bilginler de uzlaşım sal teori biçimlerine karşı çıkabilir, elbette.²⁶ Ayrıca, feministlerin bir teorik ve metodolojik yaklaşımlar çoğulluğunu mu savunmaları gerektiği, yoksa bütünleşmiş bir kavramsal model geliştirmeye mi çalışmaları gerektiği üzerine bir tartışma süreceğe benzer. Örneğin, Treichler (1986) gibi Kolodny de (1985) çoğulculuğu savunmakta. Gelgelelim, Marksizmden etkilenen birçok eleştirmen,

²⁶ Yakın bir geçmişte, birkaç feminist bilgin (örneğin, Balsamo, yayımlanma aşamasında; Jardine, 1985) postmodernistlerin konumları (örneğin, Habdige, 1986'da özetlendiği gibi) ile feministlerin uzlaşım sal teori ve metoda getirdikleri eleştiri arasındaki benzerliklere dikkat çekmişlerdir. Bu bilginliğin bir özeti için bkz. Balsamo (yayımlanma aşamasında). Ayrıca, Balsamo, feministler ve postmodernistler arasındaki ortak ilgilere rağmen, postmodernizmdeki ana figürlerin şimdiye kadar feminizmi ihmal ettiklerini savunur.

çoğulculuğun muhalif güçleri nötrleştirme işlevi gören baştan çıkartıcı bir 'liberal söylem' olduğunu savunmuştur (örneğin, Showalter, 1985a: 13). Ben, bu yöndeki argümanlara yakınlık duyuyorum. Kadınların, yaşantıları açısından erkeklerden oldukça ayrıldıkları doğrudur, ama işe yarar tüm toplumsal teorilerin farklılıkları açıklama yeteneğinde olması gerekir. Bence, bir tutunum sağlama (dikkatlice sınırlandırılmış bağlamlar içinde ya da arasında) yolundaki amaç akademik özeni ve eleştiriyi daha da teşvik edecek ve çoğulculuğun kabullenilmesinin doğurması muhtemel olanlardan çok daha etkili siyasal sonuçların alınmasını kolaylaştıracaktır.

Ayrıca, mevcut yaklaşımların feminist ilgiler bakımından farklı değerlere sahip olduklarını savunmak istiyorum. Bu makale, çok daha erken bir dönemdeki Amerikan edebiyat eleştirisi bilginliğinin yanı sıra, Birleşik Devletler medya çalışmalarının çoğundaki feminist odağın, kadınların medyadaki mevcudiyetleri, yoklukları ve koşullarına ayarlı olduğunu gösteriyor. Bu araştırma yoluyla sızan liberal ideal basitçe ve dar bir şekilde, iletişim içeriğinde ve kurumlarında kadınlara, özellikle daha ziyade geleneksel olmayan kadınlara daha çok yer verilmesi yolundaki bir çağrıdan başka bir şey değil.

Bunun tersine, eleştirel bilginlerin feminist medya çalışmalarına yaklaşımları toplum, kadınların durumu ve kitle iletişimi bakımından anlamlı varsayımları bütünleştiren kapsamlı bir mahiyet barındırma eğiliminde. Eleştirel bilginler ekonomik değişimin zorunluluğu hakkında benimsedikleri varsayımlarında birbirlerinden ayrılmaktadır. Daha geleneksel Marksistler (örneğin, Gallagher, 1981) medyanın yalnızca başat ekonomik ideolojiyi yansıttığını varsayar. Bundan dolayı, ekonomik dönüşüm öbür değişimler için bir öngerekliliktir. Sosyalist feministler iki alternatif konumdan birini üstlenir. Bazıları (örneğin, Kuhn, 1982 ve *Screen* dergisine katkıda bulunanların birçoğu) medyanın kültürü yaratma ve dönüştürmede neredeyse özerk bir iktidara sahip olduğunu varsayar. Öbürleriye (örneğin, Byars, 1983; Williamson, 1978), analizlerinde hem kapitalist bağlamı hem de yapısal anlamı gözönünde bulundurma yolundaki çabalarında daha ılımlı bir konum üstlenir. Sözcelişi, Barrett (1980: 97) ideolojiyi dil, sanat ve kitle iletişim araçlarıyla anlamlar inşa etmek için tarihsel ve toplumsal olarak konumlanmış bir süreç olarak

betimler. Eğer bu doğruysa, o vakit toplumun hem bu gerçeklik katında hem de kültürel çevrenin öbür öğelerinde temel değişiklikler yapılmaya çalışılması gerekir. Ama böylesi temel değişiklikler kolayca gerçekleştirilemez. Woolf (1929/1977), Barrett (1980) ve Tuchman'ın (1975) işaret ettiği gibi, sanatın, edebiyatın ve medya ürünlerinin yaratımı, sonuçta yaratıcılarının algılarını, değerlerini ve mesajlarını etkileyen maddi kaynakları gerektirir. Bu çevrim göz önüne alındığında, yeni ideolojiler bir kültüre hangi yollardan girer ve üstünlük kurmak için yarışır?

Bu soruyu yanıtlama girişimleriyle birlikte sosyalist feminist kültürel çalışmalar literatürü hızla gelişiyor ve evriliyor. Gelgelelim, sosyalist feminist teorisyenler ek birkaç sorunla daha karşılaşır. Örneğin, Marksist sınıf kategorileri kadınların tecrübeleriyle ne ölçüde tutarlıdır ve hangi ek gözlemlerin hesaba katılması gerekir (örneğin, Z. Eisenstein, 1979)? Sınıfsal baskı ve toplumsal cinsiyete dayalı baskı kavramları teorik olarak nasıl bütünleştirilebilir (örneğin, Barrett, 1980; Z. Eisenstein, 1979)? Irksal, etnik baskılara ve öbür baskı biçimlerine gereğince yer verilirken bu bütünleştirme nasıl yapılabilir (örneğin, Barrett & McIntosh, 1985)? Bu gözlemler, birarada veya ayrı ayrı alındığında ideoloji teorileriyle ne bakımdan ilişkilidir?

Sosyalist feminist kültürel çalışmalardaki bir boşluğun, bu sorularla açıkça uğraşma konusundaki başarısızlıkta yattığına inanıyorum. Örneğin, toplumsal cinsiyete dayalı haksızlığa dair bir teorinin, bunun sınıfsal ya da ırksal baskıyla ya da bir ideoloji teorisiyle suç ortaklığının tam anlamıyla ifade edilmeksizin sunulmasına sıkça rastlanır.²⁷ Buna ek olarak, bu sorularla uğraşan çalışmaların çoğu safiyane teorikdir. Yakın bir tarihte *Journal of Communication Inquiry*'nin özel bir feminist sayısının (11-1) kolektif editörlüğünde yer alırken, dergiye önerilen yazılar arasında ne kadar az ampirik çalışma olduğunu görünce hayrete düştüm. Teorinin gelişiminde çok daha fazla sayıda ampirik çalışmanın nihai olarak önemli olacağına inanıyorum.

Marilyn Smith ve ben (yayımlanma aşamasında), televizyondaki hem sınıfsal hem de toplumsal cinsiyet tasvirlerini değerlendirmek için Wright (1979) ve Zillah Eisenstein'dan (1979) yararlandık. Ayrıca, Marchetti (yayımlanma aşamasında) iki filmde ırkçı ve cinsiyetçi ideolojilerin birbirlerini karşılıklı olarak pekiştirmelerini incelemektedir.

Geçtiğimiz yıllarda feminist akademisyenlerin, kadınların değersizleştirilmesini teorileştirmede karşılaşılan karmaşıklığın gidererek daha çok farkına varmaları birçoğunu genel bir sosyalist feminist konuma yaklaştırdı. Daha önceden radikal feminist olan birçok araştırmacı, kadınların ezilmesinin yalnızca toplumsal cinsiyete ağırlık vererek çözülemeyeceğini anladı ve daha önceden Marksist feminist olan araştırmacılar toplumsal cinsiyete dayalı baskının kapitalizmin basit bir yansıması olduğunu savunma yönündeki çabalarından vazgeçti. Ayrıca, üstü örtük olarak liberal feminist düşünceler barındıran birçok insan (ben dahil) sosyalist feminizmi keşfetti ve araştırmalarının mahiyetini değiştirmeye başladı. Sonuç olarak, feminist iletişim araştırmasında daha ziyade iki kapsamlı teorik konumun sivrildiği görülüyor: Oldukça değişiklik gösteren bir sosyalist feminist konum ve açıkça sergilenmemiş, üstü örtük bir liberal konum. Teorinin geliştirilebilmesi için çok daha fazla çalışmaya ihtiyaç olsa da, bugünlerde sosyalist feminizmin kadınların ezilmesi üzerine teorik olarak daha kapsamlı bir perspektif önerdiğine tanık oluyoruz.

Sosyalist feminizmin açık uçlu olduğu ve tüm araştırma sorunları için en uygun perspektif olmayabileceği savunulabilir kesinlikle. Çoğu liberal ve ampirisist araştırmanın siyasal değerini, özellikle özgül kurumsal ve yasal amaçların ele geçirilmesinde kullanılacak kanıtlar olarak kabul ediyorum. Ama kadınların ikincil statüsünün çoğu kültürde o denli kolay değişmez bir şekilde kaldığı, çocuk bakımı pratiklerinin çoğunda pekiştirildiği ve ekonomik sistemlerin çoğunun içinde sıkıca yer aldığı olgusu gözönüne alındığında, liberal feministlere feminist teoriyi yeniden incelemeleri ve araştırmalarının uzun erimli teorik ve siyasal değerini gözden geçirmeleri tavsiye edilebilir görünüyor. Bu, eleştirel çalışmaların tipik nitel metodlarının kullanılmasına daima ihtiyaç duyulacağı anlamına gelmez. Belli bir araştırma sorununa en iyi seslenen metodların (ya da metod bileşimlerinin) daima epistemolojik değerlendirmelere yeterince yer verilerek seçilmesi gerekir. Kadınların medyayla ilintili olarak değersizleştirilmesinin karmaşıklığını ve araştırmalar aracılığıyla kitle iletişimi sürecinin birden fazla boyutuna eğilmek gerektiğini kabul etmek de önemli görünüyor.

Tüm dünyada medya kurumları ve medya işlemcileri üzerine çok daha fazla çalışmaya ihtiyaç var (Gallagher, 1981; UNESCO,

1985). İçerik analizlerine ve izleyici etkilerine dayanan değişme stratejilerinin, buna eşlik eden medya işlemcilerinin değerlerine ve davranışlarına dair ve medyanın kurumsal yapısına, siyasasına, hükümetle ilişkisine ve tarihsel bağlamına dair bilgi olmaksızın tasarlanamayacağı açıktır. Hem özel çıkar gruplarının medya ürünleri üzerine hem de başat medya üzerine izleyici algılarına ve reaksiyonlarına dair daha fazla feminist araştırmaya ihtiyaç var. Kültürel çalışmalar içinde yer alan araştırmacıların izleyicilerle mülakatlar yapma yolunda giderek artan çabaları bu açıdan övgüye değer (Hobson, 1982; Radway, 1984).²⁸ Bununla birlikte, izleyicilerin toplumsal cinsiyet tasvirlerini zaman içinde nasıl bir işleme tâbi tuttukları ve nasıl kullandıkları hakkında çok az şey biliyoruz.

Ayrıca feminist araştırmacıların hemen hiç keşfetmedikleri bazı iletişim araştırması alanları da var. Bunlar kadınların farklı ulusların iletişim sistemlerindeki rollerine dair karşılaştırmalı çalışmaları, yeni iletişim teknolojileriyle ilintili olarak toplumsal cinsiyete dair çalışmaları ve iletişimin gelişmesinde toplumsal cinsiyet müşahedeleri üzerine çeşitli düzeylerdeki araştırmaları içerir.²⁹

Bu alanların hepsinde de feminist çalışmaların hayati bir önemi var. Yeni medya teknolojilerinin sunumuyla ilintilendirilen siyasa kararlarında kadınların değişen rolleri üzerine araştırmalar yapılmasına ihtiyaç olduğu kesin. Yeni medyalar Üçüncü Dünya'da hızla yaygınlaşmakta, ama kadınların bu süreçte nasıl

²⁸ Geliştirilmiş kapsamlı bir yaklaşımın başka bir örneği, Cantor ve Jones'un orta sınıfa (*Redbook*) ve işçi sınıfına (*True Story*) yönelik dergilerdeki öykülerin içerikleri, yazarları ve yazı işleri süreçleri arasındaki farklılıklar üzerine yaptıkları araştırmadır (1983). İki izleyici kesimine sunulduğu şekliyle kadınların kültüründe oldukça büyük farklılıkları betimlemekteler. Ayrıca, bulgular ve izleyiciler arasında mantıksal bağlantılar kurarak dergilerin piyasa eğilimlerini, yazı işlerinin siyasalarını ve yazar karakteristiklerini değerlendirmektedirler. Örneğin, dergilerdeki öykülerin sınıf ideolojisini pekiştirmedeki rolünü teorileştirmeye kalkışmasalar da, çalışmaları, özel çıkar gruplarının medyalarına yoğunlaşmalarından ve imgelerin yaratıldıkları sürecin karmaşıklığını teslim etmelerinden ötürü övgüye değer.

²⁹ Farklı kültürlerdeki kurumlar ve süreçler arasındaki karşılaştırmalara birçok toplum bilimi disiplini önem verilir. Gelgelelim, McLeod ve Blumler'a göre (yayımlanma aşamasında), genelde kitle iletişimi alanında karşılaştırmalı çalışmalar şimdiye kadar ihmal edilmiş bulunmaktadır.

yer aldıkları üzerine yapılmış çok az araştırma var. Bu araştırmaların çoğu bugünlerde feminist medya araştırması içinde yer alanlardan yeni yönelimler göstermelerini gerektirecek. Bazı siyasa araştırmaları hukuki uzmanlık gerektirecek. Feministlerin analizlerini hem Birinci hem de Üçüncü Dünya'ya genişletebilmeleri için daha fazla feminist hukuk araştırmacılarına ihtiyacımız var.³⁰

Üçüncü Dünyanın gelişmesi çerçevesiyle ilintili olarak iletişim faaliyetlerinin konumunda kadınların rolleri ve temsilleri üzerine, finansal projelere ve ulusal kitle iletişim araçlarını da içeren araştırmalara ihtiyaç var. Gelişme sürecinde iletişimin konumuna dair teorileştirmelerde ve araştırmalarda toplumsal cinsiyet büyük ölçüde ihmal edilirken, gelişme sürecinde kadınlar üzerine yapılan araştırmalar kadınların ekonomik gelişmede halihazırdaki marjinalleştirilmelerini değiştirmek için çeşitli teorik ve ampirik argümanlara başvurdu. Gelgelelim, bu araştırmalar iletişim teorilerini ya da metodlarını göz önünde bulundurmamıştır (Steeves, 1986).

Özet olarak söylendikte, buraya kadar yapılan literatür taraması kadınların medyada değersizleştirimi –çalışanlar, temsiller, metinler ve izleyiciler olarak– üzerine yapılan araştırmaların, söz konusu perspektif açıkça ortaya konmuş olsun ya da olmasın, neredeyse her zaman daha kapsamlı bir feminist perspektifin parçası olarak iş gördüklerini göstermektedir. Radikal feminizm kadınların hiç değilse başlangıçta, kendi dillerinde özgürce ve açıkça konuşmayı öğrenebilecekleri kendi medya çevrelerini yaratmaları gerektiğini savunur. Liberal feminizm var olan sistem içindeki özgül değişikliklerin nihai olarak kadınlar için ifade özgürlüğünü ve hakkaniyeti sağlayabileceğini varsayar. Marksist feminizm, kadınların kitle iletişim araçlarındaki ya da başka yerlerdeki durumlarının değişebilmesi için önce tüm toplumun kapitalist üretim tarzından başlayarak değişmesi gerektiğini varsa-

³⁰ Bir arkadaşım, iletişim alanında doktorasını yaptıktan sonra, Üçüncü Dünya'da kadınlarla ilişkili olarak medya piyasası üzerine yapmak istediği bir araştırmaya hazırlık olarak hukuk öğrenimi görmeye karar verdi. Siyasal bakımından sonuçları olan bir Birinci Dünya feminist hukuki araştırmacılığının örneği, Dyer ve Hauserman'ın cinsel saldırıya maruz kalan kurbanları içeren mahkemelerde elektronik medyanın kullanımı üzerine yaptıkları araştırmadır (1986).

yar. Sosyalist feminizm ideolojik kurumlardaki toplumsal cinsiyete, sınıfa ve ırka dayalı birbirleriyle ilişkili baskı ve tahakküm ideolojilerinin açığa çıkartılmasının ve değiştirilmesinin önemini vurgular.

Bu perspektiflerin hepsinin ileri sürebilecekleri birer savunusu var. Gelgelelim, liberal feministler (sıklıkla ampirisist) araştırmacıların çoğu teorik argümanlarını geliştirmemişlerdir. Bunun tersine, yalnızca metinler üzerinde yoğunlaşan birçok feminist araştırmacı (yapısalcılar dahil), indirgemecilikle ve gerçekçi siyasal stratejilere yeterince eğilmemekle eleştirilebilir. Yine, daha genç araştırmacılar feminist teorik literatürü inceledikçe³¹ ve belli bir yer edinmiş olan araştırmacılar kendi ontolojik ve epistemolojik varsayımlarını yeniden inceledikçe bu eleştirilerin giderek geçerliliğini yitireceğini tahmin etmek zor değil. Aynı zamanda, anadamar iletişim dergilerinin feminizme giderek daha çok yer vereceği konusunda umutluyum. Yakın geçmişteki feminist araştırmacılığın bu değişmelere önemli katkılarda bulunacağı açıktır.

Yazının alındığı kaynak:

Critical Studies in Mass Communication, C. 4, No. 2, Haziran 1987, s. 95-135.

Kaynaklar

Abel, E., der. (1982), *Writing and Sexual Diffrence*, Chicago: University of Chicago Press.

Abel, E. & Abel, E. K., der (1983), *The Signs Reader: Women, Gender & Scholarship*, Chicago: University of Chicago Press.

Basın Özgürlüğü İçin kadın Enstitüsü'nün topladığı ve dağıttığı 68 kadın ve medya ders taslağının bir incelenişi yalnızca birkaç dersin feminist teori üzerine okumalar gerektirdiğini göstermektedir (1985). Bununla birlikte, bu durum, *Media Report to Women*'da (1985). 13 (6), s. 10-11'de betimlenen Ellen Wartella ve Lana Rakow'un ödül kazanan ders özetinin tesirinin yanı sıra iletişim alanındaki öğretim üyeleri ve lisans sonrası öğrenciler arasında bugünlerde yaygın olan feminist teoriye ilgiden ötürü değişme yolundadır. Başka bir alternatif de. feminist teoriyi vurgulayan derslerin muhtemelen birkaç yıl önce tesis edilmiş olduğu İngilizce ve Sinema bölümlerinde önerilen dersleri incelemek olabilir.

- Allen, D. & Densmore, D. (1986), "A Radical Feminist Analysis of Mass Media", der.: M. L. Allen, *Index Directory of Women's Media*, Washington, DC: Women's Institute For Freedom of the Press.
- Allen, R. C. (1985), *Speaking of Soap Operas*, Chapel Hill: University of North Carolina Press.
- Althusser, L. (1971), *Lenin and Philosophy and Other Essays*, Londra: NLB.
- Amesley, C. E. (1987), *Between the Lines: Clusters of Feminist Belief*, Yayınlanmamış Makale.
- Andreasen, M. & Steeves, H. L. (1983), "Employed Women's Assertiveness and Openness As Shown in Magazine Use", *Journalism Quarterly*, 60, s. 449-457
- Arnold, E., Birke, L. & Faulkner, W. (1981), "Women and Microelectronics: The Case of Word Processor", *Women's Studies International Quarterly*, 4, s. 321-340.
- Atkin, C. & Miller, M. M. (1975, Nisan), *The Effects of TV Advertising on Children: Experimental Evidence*, Uluslararası İletişim Derneği Yıllık Toplantısına Sunulan Bildiri, Chicago.
- Avineri, S. (1968), *The Social and Political Thought of Karl Marx*, Cambridge, İngiltere: Cambridge University Press.
- Baehr, H. (1980), "The 'Liberated Women' in Television Drama", *Women's Studies International Quarterly*, 3, s. 29-39.
- Baehr, H. & Ryan, M. (1984), *Shut Up and Listen! Women and Local Radio: A View From the Inside*, Londra: Comedia.
- Balsamo, A. (Yayınlanma Aşamasında), "Un-Wrapping the Postmodern: A Feminist Glance", *Journal of Communication Inquiry*, 11 (1).
- Bandura, A. (1977), *Social Learning Theory*, Englewood Cliffs, NJ: Prentice-Hall.
- Banks, J. & Zimmerman, P. R. (Yayınlanma Aşamasında), "The Mary Kay Way: The Feminization of A Corporate Discourse", *Journal of Communication Inquiry*, 11 (1).
- Barnes, J., Patterson, M., Arden, L. & Kang, N. J. (1984, Ağustos), *The Effect of Gender of Source and Reporter on News Coverage*, Gazetecilik Eğitimi ve Kitle İletişimi Derneğinin Yıllık Toplantısına Sunulan Bildiri, Gainesville, FL.
- Barrett, M. (1980), *Women's Oppression Today*, Londra: Verso.
- Barrett, M. (1985), "Introduction", F. Engels, *The Origin of the Family, Private Property and the State*, Harmondsworth, Middlesex, İngiltere: Penguin. (Orijinal eser 1884'de yayımlandı).
- Barrett, M. & McIntosh, M. (1985), "Ethnocentrism and Feminist Theory", *Feminist Review*, 20, s. 23-47.
- Barry, K. (1984), *Female Sexual Slavery*, New York: New York Univer-

sity Press.

- Baym, N. (1978), *Women's Fiction: A Guide to Novels by and About Women in America. 1820-1870*, Ithaca, NY: Cornell University Press.
- Beasley, M. & Silver, S. (1977), *Women in Media: A Documentary Sourcebook*, Washington, DC: Women's Institute For Freedom of the Press.
- Beauvoir, S. De (1952) *The Second Sex*, New York: Alfred A. Knopf.
- Becker, S. L. (1984), "Marxist Approaches to Media Studies: The British Experience", *Critical Studies in Mass Communication*, 1, s. 66-80.
- Bem, S & Bem, D. (1973), "Does Sex-Biased Job Advertising 'Aid and Abet' Sex Discrimination?", *Journal of Applied Social Psychology*, 3, s. 6-7
- Betterton, R. (1985), "A Question of Difference", *Screen*, 26 (3-4), s. 102-109.
- Beuf, A. (1974), "Doctor, Lawyer, Household Drudge", *Journal of Communication*, 24 (2), 142-145.
- Blackwood, R. E. (1983), "The Content of News Photos: Roles Portrayed by Men and Women", *Journalism Quarterly*, 60, s. 710-714.
- Blakely, M. K. (1985, Nisan), "Is One Woman's Sexuality Another Woman's Pornography?", *MS*, s. 34-47, 120-122.
- Blumler, J. & Katz, E., der. (1974), *The Uses of Mass Communications*, Beverly Hills: Sage.
- Booth, J. (1980), "Watching the Family", *Women's Studies International Quarterly*, 3, s. 15-27
- Brownmiller, S. (1975), *Against Our Will: Men, Women and Rape*, New York: Simon & Schuster.
- Brunsdon, C. (1981), "'Crossroads': Notes on Soap Opera", *Screen*, 22(4), s. 32-37
- Buerkel-Rothfuss, N. L. & Mayes, S. (1981), "Soap Opera Viewing: The Cultivation Effect", *Journal of Communication*, 31 (3), s. 108-115.
- Bunch, C. (1975), "Lesbians in Revolt", der.: N. Myron & C. Bunch, *Lesbianism and the Woman's Movement*, Baltimore: Diana Press.
- Burniston, S., Mort, F & Weedon, C. (1978), "Psychoanalysis and the Cultural Acquisition of Sexuality and Subjectivity" der.: Women's Studies Group, *Women Take Issue: Aspects of Women's Subordination*, Londra: Hutchinson.
- Busby, L. (1974), "Defining the Sex-Role Standard in Network Children's Programmes", *Journalism Quarterly*, 51, s. 690-696.
- Butler, M. & Paisley, W (1980), *Women and the Mass Media*, New York: Human Sciences Press.
- Byars, J. (1983), *Gender Representation in American Family Melodrama*

- mas of the Nineteen-Fifties*, Yayınlanmamış Doktora Tezi, University of Texas.
- Byars, J. (1987), "Reading Feminine Discourse: Prime-Time Television in the U.S.", *Communication*, 9, (3-4), s. 289-304.
- Cadman, E., Chester, G. & Pivot, A. (1981), *Rolling Our Own: Women As Printers, Publishers and Distributors*, Londra: Minority Press.
- Cantor, M. & Jones, E. (1983), "Creating Fiction For Women", *Communication Research*, 10 (1), s. 111-137
- Carveth, R. & Alexander, A. (1985), "Soap Opera Viewing Motivations and the Cultivation Process", *Journal of Broadcasting & Electronic Media*, 29 (3), s. 259-273.
- Caplette, M. (1982), "Women in Book Publishing: A Qualified Success Story", der.: L. A. Coser, C. Kadushin & W. W. Powell, *Books: The Culture and Commerce of Publishing*, New York: Basic Books.
- Cassata, M. & Skill, T., der. (1983), *Life on Daytime Television: Tuning-In American Serial Drama*, Norwood, NJ: Ablex.
- Chang, C. F. (1986), "Post-Marxism Or Beyond: Hall and Foucault", *Journal of Communication Inquiry*, 10 (3), s. 71-85.
- Chodorow, N. (1978), *The Reproduction of Mothering*, Berkeley: University of California Press.
- Cirksena, K. (Yayınlanma Aşamasında), "Politics and Difference: Radical Feminist Epistemological Premises For Communication Studies", *Journal of Communication Inquiry*, 11 (1).
- Cokburn, C. (1983), *Brothers: Male Dominance and Technological Change*, Londra: Pluto Press.
- Compesi, R. (1980), "Gratifications of Daytime TV Serial Viewers", *Journalism Quarterly*, 57, s. 155-158.
- Courtney, A. & Lockeretz, S. (1971), "A Women's Place: An Analysis of the Roles Portrayed By Women in Magazine Advertisements", *Journal of Marketing Research*, 8, s. 92-95.
- Courtney, A. & Whipple, T. (1974), "Women in TV Commercials", *Journal of Communication*, 24 (2), s. 110-118.
- Covert, C. L. (1981), "Journalism History and Women's Experience: A Problem in Conceptual Change", *Journalism History*, 8 (1), s. 2-5.
- Coward, R. (1984), *Female Desire: Women's Sexuality Today*, Londra: Paladin Books [Türkçesi: *Kadınlık Arzuları: Günümüzde Kadın Cinselliği*, çev: Alev Türker, İstanbul: Ayrıntı Yay., 1989].
- Daly, M. (1979), *Gyn/Ecology: The Metaethics of Radical Feminism*, Boston: Beacon Press.
- Daly, M. (1984), *Pure Lust*, Boston: Beacon Press.
- Delphy, C. (1984), "The Main Enemy", C. Delphy, *Close to Home: A Materialist Analysis of Women's Oppression* (der. ve çev D. Leo-

- nard), Londra: Hutchinson.
- De Lauretis, T. (1984), *Alice Doesn't: Feminism, Semiotics, Cinema*, Bloomington: Indiana University Press.
- Doane, M. A. (1982), "Film and the Masquerade: Theorizing the Female Spectator", *Screen*, 23 (3-4), s. 74-87.
- Doane, M. A., Mellencamp, P. & Williams, L., der. (1984), *Re-Vision*, Frederick, MD: University Publications of America.
- Dominick, J. & Rauch, G. (1972), "The Image of Women in Network TV Commercials", *Journal of Broadcasting*, 16, s. 259-265.
- Donovan, J. (1985), *Feminist Theory: The Intellectual Traditions of American Feminism*, New York: Frederick Ungar Publishing.
- Douglas, A. (1977), *The Feminization of American Culture*, New York: Avon.
- Drabman, R., Hammer, D. & Jarvie, G. (1976), *Children's Perceptions of Media-Portrayed Sex Roles Across Ages*, Jackson: University of Mississippi Medical Centre, Dept. of Psychiatry and Human Behavior.
- Durkin, K. (1984), "Children's Accounts of Sex-Role Stereotypes in Television", *Communication Research*, 11(3), s. 341-362.
- Dworkin, A. (1980), "Pornography and Grief", der.: L. Ledderer, *Take Back the Night*, New York: William Morrow.
- Dyer, C. S. & Haserman, N. R. (1986), "Exemption of Sexual Assault Victims From Electronic News Coverage in Court", *Sexual Coercion & Assault*, 1(3), s. 81-93.
- Eagleton, M., der. (1986), *Feminist Literary Theory: A Reader*, New York: Basil Blackwell.
- Ehrenreich, E. (1984), "Life Without Father: Reconsidering Socialist-Feminist Theory", *Socialist Review*, 14 (1), s. 48-57
- Eisenstein, E. (1979), *The Printing Press As An Agent of Change: Communications and Cultural Transformations in Early-Modern Europe* (1. ve 2. Cilt), Cambridge, İngiltere: Cambridge University Press.
- Eisenstein, Z. R. (1979), "Developing A Theory of Capitalist Patriarchy and Socialist Feminism", der.: Z. R. Eisenstein, *Capitalist Patriarchy and the Case For Socialist Feminism*, New York: Monthly Review Press.
- Ellmann, M. (1986), *Thinking About Women*, New York: Harcourt, Brace & World.
- Elshtain, J. B. (1981), *Public Man, Private Woman: Women Insocial and Political Thought*, Princeton, NJ: Princeton University Press.
- Engels, F. (1985), *The Origin of the Family, Private Property and the State*, Harmondsworth, Middlesex, İngiltere: Penguin. (Orijinal eser 1884 yılında yayımlandı).

- Epstein, L. K., der. (1978), *Women and the News*, New York: Hastings.
- Feurer, J. (1984), "Melodrama, Serial Form and Television Today", *Screen*, 25 (1), s. 4-16.
- Fetterly, J. (1978), *The Resisting Reader. A Feminist Approach to American Fiction*, Bloomington: Indiana University Press.
- Fine, M. G. (1981), "Soap Opera Conversations: The Talk That Binds", *Journal of Communication*, 31 (3), s. 91-107
- Firestone, S. (1970), *The Dialectic of Sex: The Case For Feminist Revolution*, New York: William Morrow.
- Fischer, P. & Torney, J. (1976), "Influence of Children's Stories on Dependency: A Sex-Typed Behavior", *Developmental Psychology*, 12, s. 489-490.
- Flitterman, S. (1985), "Thighs and Whiskers: The Fascination of 'Magnum PI'", *Screen*, 26 (2), s. 42-58.
- Foss, K. A. & Foss, S. K. (1983), "The Status of Research on Women and Communication", *Communication Quarterly*, 31, s. 195-204.
- Foucault, M. (1972), *The Archaeology of Knowledge and the Discourse on Language*, New York: Harper & Row.
- Foucault, M. (1977), *Discipline and Punish: The Birth of the Prison*, New York: Random House [Türkçesi: *Hapishanenin Doğuşu*, çev.: Mehmet Ali Kılıçbay, Ankara: İmge Yay., 1992].
- Fox-Genovese, E. (1982), "Placing Women's History in History", *New Left Review*, 133, s. 5-29.
- Franzwa, H. (1974), "Working Women in Fact and Fiction", *Journal of Communication*, 24 (2), s. 104-109.
- French, M. (1977), *The Women's Room*, New York: Summit Books.
- Freuh, T. & Mcghee, P. (1975), "Traditional Sex-Role Development and Amount of Time Spent Watching Television", *Developmental Psychology*, 11, s. 109.
- Gallagher, M. (1981), *Unequal Opportunities: The Case of Women and the Media*, Paris: UNESCO Press.
- Gardiner, J. K. (1982), "On Female Identity and Writing By Women", der.: E. Abel, *Writing and Sexual Difference*, Chicago: University of Chicago Press.
- Gerbner, G. & Gross, L. (1976), "The Scary World of TV", *Psychology Today*, 9, s. 41-45.
- Gerbner, G., Gross, L., Morgan, M. & Signorielli, N. (1980), "The 'Mainstreaming' of America: Violence Profile No.11", *Journal of Communication*, 30 (3), s. 19-29.
- Gilligan, C. (1982), *In a Different Voice*, Cambridge, MA: Harvard University Press.
- Glazer, N. (1980), "Overworking the Working Woman: The Double Day

- in a Mass Magazine", *Women's Studies International Quarterly*, 3, s. 79-93.
- Graham, H. (1983), "Do Her Answer Fit His Questions? Women and the Survey Method", der.: E. Gamarnikow, E. D. Morgan, D. J. Purvis & D. Taylorson, *The Public and the Private*, Londra: Heinemann.
- Gramsci, A. (1971), *Selection From the Prison Notebooks of Antonio Gramsci* (der. ve çev.: Q. Hoare & G. N. Smith), New York: International Publishers [Türkçesi: *Hapishane Defterleri. Seçmeler*, çev.: Kenan Somer, İstanbul: Onur Yay., 1986].
- Gregg, N. (Yayımlanma Aşamasında), "Reflections on the Feminist Critique of Objectivity", *Journal of Communication Inquiry*, 11(1).
- Gross, L. & Jeffries-Fox, S. (1978), "What Do You Want to Be When You Grow Up, Little Girl?", der.: G. Tuchman, A. K. Daniels & J. Benet, *Hearth and Home: Images of Women in the Mass Media*, New York: Oxford University Press.
- Grossberg, L. (1983), "Cultural Studies Revisited and Revised", der.: M. S. Mander, *Communications in Transition: Issues and Debates in Current Research*, New York: Praeger.
- Guenin, Z. (1975), "Women's Pages in American Newspapers, Missing Out in Contemporary Content", *Journalism Quarterly*, 52, s. 66-69.
- Hall, S. (1980a), "Cultural Studies and the Centre: Some Problematics and Problems", der.: S. Hall, D. Hobson, A. Lowe & P. Willis, *Culture, Media & Language: Working Papers in Cultural Studies, 1972-79*, Londra: Hutchinson.
- Hall, S. (1980b), "Encoding/Decoding", der.: S. Hall, D. Hobson, A. Lowe & P. Willis, *Culture, Media & Language: Working Papers in Cultural Studies, 1972-79*, Londra: Hutchinson [Türkçesi: "Televizyon Söylemi: Düzgeleme ve Düzge Açıklama", çev.: Seçil Büker, *Kurgu*, No.4, 1981, s. 323-331).
- Hall, S. (1982), "The Rediscovery of Ideology: Return of the Repressed in Media Studies", der.: M. Gurevitch, T. Bennett, J. Curran & J. Wollacott, *Culture, Society and the Media*, New York: Methuen [Türkçesi elinizdeki derlemede mevcut].
- Hartmann, H. (1978), "The Unhappy Marriage of Marxism and Feminism: Towards A More Progressive Union", der.: A. Jaggar & P. Rothenberg, *Feminist Frameworks: Alternative Theoretical Accounts of the Relations Between Women and Men*, New York: McGraw-Hill.
- Hartsock, N. C. M. (1983), *Money, Sex and Power: Toward A Feminist Historical Materialism*, New York: Longman.

- Hebdige, D. (1986), "Postmodernism and 'The Other Side'", *Journal of Communication Inquiry*, 10 (2), s. 78-98.
- Herzog, H. (1944), "What Do We Really Know About Daytime Serial Listeners?", der.: P. F. Lazarsfeld & F. Stanton, *Radio Research, 1942-1943*, New York: Duell, Sloan & Pearce.
- Hiatt, M. (1977), *The Way Women Write*, New York: Teachers College Press.
- Hobson, D. (1980), "Housewives and the Mass Media", der.: S. Hall, D. Hobson, A. Lowe & P. Willis, *Culture, Media & Language: Working Papers in Cultural Studies, 1972-79*, Londra: Hutchinson.
- Hobson, D. (1982), *Crossroads*, Londra: Methuen.
- Hoggart, R. (1957), *The Uses of Literacy: Aspects of Working Class Life With Special Reference to Publications and Entertainment*, New York: Oxford University Press.
- Honey, M. (1984), *Creating Rosie the Riveter: Class, Gender and Propaganda During World War II*, Amherst: University of Massachusetts Press.
- Hull, G. T., Scott, P. B. & Smith, B., der. (1982) *All the Women Are White, All the Blacks Are Men, But Some of Us Are Brave*, Old Westbury, NY: The Feminist Press.
- Jaddou, L. & Williams, J. (1981), "A Theoretical Contribution to the Struggle Against the Dominant Representations of Women", *Media, Culture and Society*, 3, s. 105-124.
- Jaggat, A. M. (1983), *Feminist Politics and Human Nature*, Sussex, İngiltere: The Harvester Press.
- Janus, N. Z. (1977), "Research on Sex-Roles in the Mass Media: Toward A Critical Approach", *Insurgent Sociologist*, 7, s. 19-32.
- Jardine, A. (1985), *Gynesis: Configurations of Women and Modernity*, New York: Cornell University Press.
- Jayaratne, T. E. (1983), "The Value of Quantitative Methodology For Feminist Research" der.: G. Bowles & R. D. Klein, *Theories of Women's Studies*, Londra: Routledge & Kegan.
- Kaplan, E. A. (1983), *Women and Film: Both Sides of the Camera*, Londra: Methuen.
- Keller, E. F. (1985), *Reflections on Gender and Science*, New Haven, CT: Yale University Press.
- Kohlberg, L. (1966), "A Cognitive Developmental Analysis of Sex-Role Concepts and Attitudes", der.: E. Maccoby, *The Development of Sex Differences*, Stanford, CA: Stanford University Press.
- Kolodny, A. (1985), "Dancing Through the Minefield: Some Observations on the Theory, Practice and Politics of Feminist Literary Criticism", der.: E. Showalter, *The New Feminist Criticism*, New York:

Pantheon Books.

- Kramarae, C. & Rakow, R. (1986, Haziran), "After Awhile You Become A Part of the Machine: Women's Work As Communications Technology", *Ulusal Kadın Çalışmaları Derneğinin Yıllık Toplantısında Sunulan Bildiri*, Urbana.
- Kristeva, J. (1975), "The Subject in Signifying Practice", *Semiotexte*, 1 (3), s. 19-34.
- Kristeva, J. (1981), "Women's Time", *Signs*, 7, s. 13-35.
- Kuhn, A. (1982), *Women's Pictures: Feminism and Cinema*, Londra: Routledge & Kegan Paul.
- Kuhn, A. (1984), "Women's Genres", *Screen*, 25 (1), s. 18-28.
- Lacan, J. (1977), *The Four Fundamental Concepts of Psychoanalysis* (der.: J. Moller, çev.: A. Sheridan), Londra: Hogarth Press. (Orijinal eser 1973 yılında yayımlanmıştır).
- Lacan, J. (1968), *The Language of the Self* (çev.: A. Wilder), Baltimore: Johns Hopkins Press.
- Lakoff, R. (1975), *Language and Women's Place*, New York: Harper & Row.
- Lazier-Smith, L. (1984, Ağustos), "Coverage Or Cover-Up: A Comparison of Newspaper Coverage of the 19th Amendment and the Equal Rights Amendment"
- Lederer, L., der. (1980), *Take Back the Night*, New York: William Morrow.
- Leman, J. (1980), "The Advice of A Real Friend. Codes of Intimacy and Oppression in Women's Magazines, 1937-1955" *Women's Studies International Quarterly*, 3, s. 63-78.
- Lichter, R. S., Lichter, L. S. & Rothman, S. (1983), "Hollywood and America: The Odd Couple", *Public Opinion*, 6 (4), s. 54-58.
- Lichter, R. S., Lichter, L. S. & Rothman, S. (1986), "From Lucy to Lacey: TV's Dream Girls", *Public Opinion*, 9 (3), s. 16-19.
- Loughlin, B. (1983), "The Women's Magazine Short Story Heroine" *Journalism Quarterly*, 60, s. 138-142.
- Lull, J. Mulac, A. & Rosen, S. L. (1983), "Feminism As A Predictor of Mass Media Use", *Sex Roles*, 9 (2), s. 165-177
- Malamuth, N. & Donnerstein, E. der. (1984), *Pornography and Sexual Aggression*, New York: Academic Press.
- Maracek, J., Piliavin, J., Fitzsimmons, E., Krogh, E., Leader, E. & Trudell, B. (1978), "Women As TV Experts: The Voice of Authority?", *Journal of Communication*, 28 (1), s. 159-168.
- Marchetti, G. (Yayımlanma Aşamasında), "The Threat of Captivity: Hollywood and the Sexualization of Race Relations in the Girls of the White Orchid and the Bitter Tea of General Yen", *Journal of Com-*

- munication Inquiry*, 11 (1).
- Marks, E. & Courtivron, I De, der. (1981), *The New French Feminisms*, Sussex, İngiltere: The Harvester Press.
- Marx, K. (1975), *Karl Marx: Early Writings* (çev: R. Livingstone & G. Benton), New York: Vintage Books (Orijinal eser 1844-1845'de yayımlandı).
- Marzolf, M. (1977), *Up From the Footnote: A History of Women Journalists*, New York: Hasting House.
- Mather, A. (1974a), "A History of Feminist Periodicals, Part I", *Journalism History*, 1 (3), s. 82-85.
- Mather, A. (1974b), "A History of Feminist Periodicals, Part II", *Journalism History*, 1 (4), s. 108-111.
- Mather, A. (1975), "A History of Feminist Periodicals, Part III", *Journalism History*, 2 (1), s. 19-23.
- Mattelart, M. (1982), "Women and the Cultural Industries", *Media, Culture and Society*, 4, s. 133-151.
- Mcarthur, L. & Eisen, S. (1976), "Achievements of Male and Female Storybook Characters As Determinants of Achievement Behavior By Boys and Girls", *Journal of Personality and Social Psychology*, 33, s. 467-473.
- Mcombs, M. E. & Shaw, D. L. (1972), "The Agenda-Setting Function of the Media", *Public Opinion Quarterly*, 36, s. 176-187.
- Mclellan, D. (1973), *Karl Marx: His Life and Thought*, New York: Harper & Row.
- Mcleod, J. M., Becker, L. B. & Byrnes, J. E. (1974), "Another Look At the Agenda-Setting Function of the Press", *Communication Research*, 1 (2), s. 131-165.
- Mcleod, J. M. & Blumler, J. G. (Yayımlanma Aşamasında), "The Macro-social Level of Communication Science", der.: S. H. Chaffee & C. Berger, *Handbook of Communication Science*, Beverly Hills: Sage.
- Mcneil, J. (1975), "Feminism, Femininity and the Television Series: A Content Analysis", *Journal of Broadcasting*, 19, s. 259-271.
- Mcrobbie, A. (1982), "Jackie: An Ideology of Adolescent Femininity", der.: B. Waites, T. Bennett & G. Martin, *Popular Culture: Past and Present*, Londra: Croom Helm.
- Miller, M. & Reeves, D. B. (1976), "Children's Occupational Sex-Role Stereotypes: The Linkage Between Television Content and Perception", *Journal of Broadcasting*, 20, s. 35-50.
- Miller, S. (1975), "The Content of News Photos: Women's and Men's Roles", *Journalism Quarterly*, 52, s. 70-75.
- Miller, S. (1976), "Changes in Women's Lifestyle Sections", *Journalism Quarterly*, 53, s. 641-647

- Millett, K. (1970), *Sexual Politics*, Garden City, NY: Doubleday.
- Miner, M. M. (1984), *Insatiable Appetites: Twentieth Century American Women's Bestsellers*, Westport, CT: Greenwood Press.
- Mischel, W. (1966), "A Social-Learning View of Sex Differences in Behavior", der.: E. Maccoby, *The Development of Sex Differences*, Stanford, CA: Stanford University Press.
- Mischel, W. (1970), "Sex Typing and Socialization", der.: P. Mussen, *Carmichael's Manual of Child Psychology*, New York: Wiley.
- Mitchell, J. (1975), *Psychoanalysis and Feminism*, New York: Vintage Books.
- Miyazaki, T. (1981), "Housewives and Daytime Serials in Japan: A Uses and Gratifications Perspective", *Communication Research*, 8 (3), s. 323-341.
- Modleski, T. (1982), *Loving With A Vengeance: Mass-Produced Fantasies For Women*, Londra: Methuen [Türkçesi: *Hınçla Sevmek: Kadınlar İçin Kitleli Fantezi Üretimi*, çev.: Yavuz Alogan, İstanbul, Pencere Yay., Tarihsiz].
- Moers, E. (1976), *Literary Women: The Great Writers*, Garden City, NY: Doubleday.
- Morgan, R. (1980), "Theory and Practice: Pornography and Rape", der.: L. Lederer, *Take Back the Night*, New York: William Morrow.
- Morley, D. (1980), *The 'Nationwide' Audience: Structure and Decoding*, Londra: British Film Institute.
- Mulvey, L. (1975), "Visual Pleasure and Narrative Cinema", *Screen*, 16 (3), s. 6-18 [Türkçesi: "Görsel Haz ve Anlatı Sineması", çev.: Nilgün Abisel, 25. *Kare*, No.3, s. 18-24].
- Mussel, K. (1984), *Fantasy and Reconciliation: Contemporary Formulas of Women's Romance Fiction*, Westport, CT: Greenwood Press.
- Newkirk, C. R. (1977), "Female Roles in Non-Fiction of Three Women's Magazines", *Journalism Quarterly*, 54, s. 780-781.
- Newton, J. (1981), *Women, Power and Subversion: Social Strategies in British Fiction, 1778-1860*, Athens: University of Georgia Press.
- Newton, J., Ryan, M. P & Walkowitz, J. R., der. (1983), *Sex and Class in Women's History*, New York: Routledge & Kegan Paul.
- Ogan, C. (1980), "On Their Way to the Top? Men and Women Middle Level Newspaper Managers", *Newspaper Research Journal*, 1 (30), s. 51-62.
- Ogan, C., Brown, C. J. & Weaver, D. H. (1979), "Characteristics of Managers of Selected U.S. Daily Newspapers", *Journalism Quarterly*, 56, s. 803-809.
- O'Donnell, K. & O'Donnell, W (1978), "Update: Sex-Role Messages in TV", *Journal of Communication*, 28 (1), s. 156-158.

- Olsen, T. (1978), *Silences*, New York: Dell.
- Ortner, S. B. (1974), "Is Female to Male as Nature is to Culture?", der.: M. Z. Rosaldo & L. Lamphere, *Woman, Culture and Society*, Stanford, CA: Stanford University Press.
- Perkins, T. E. (1979), "Rethinking Stereotypes", der.: M. Barrett, P. Corrigan, A. Kuhn & J. Wolff, *Ideology and Cultural Production*, New York: St. Martin's Press.
- Piercy, M. (1978), *Woman on the Edge of Time*, New York: Fawcett.
- Pingree, S. (1978), "The Effects of Non-Sexist Television Commercials and Perceptions of Reality on Children's Attitudes About Women" *Psychology of Women Quarterly*, 2, s. 262-277
- Pingree, S., & Hawkins, R. (1980), "Childreh and Media", der.: M. Butler & W. Paisley, *Women and the Mass Media*, New York: Human Science Press.
- Pingree, S., Hawkins, R., Butler, M. & Paisley, W. (1976), "A Scale For Sexism", *Journal of Communication*, 26 (4), s. 193-200.
- Pollock, G. (1977), "What's Wrong With Images of Women?", *Screen Education*, 24, s. 25-33.
- Potter, W. J. (1985), "Gender Representations in Elite Newspapers", *Journalism Quarterly*, 62, s. 636-640.
- Radway, J. A. (1984), *Reading the Romance: Women, Patriarchy and Popular Literature*, Chapel Hill: University of North Carolina Press.
- Radway, J. A. (1986), "Identifying Ideological Seams: Mass Culture, Analytical Method and Political Practice", *Communication*, 9 (1), s. 93-123.
- Rakow, L. F. (1986a), "Feminist Approaches to Popular Culture: Giving Patriarchy Its Due", *Communication*, 9 (1), s. 19-41.
- Rakow, L. F. (1986b), "Rethinking Gender Research in Communication", *Journal of Communication*, 36 (4), s. 11-26.
- Register, C. (1975), "American Feminist Literary Criticism: A Bibliographical Introduction", der.: J. Donovan, *Feminist Literary Criticism*, Lexington: University of Kentucky Press.
- Rich, A. (1979), *On Lies, Secrets and Silence: Selected Prose 1966-1978*, NY: W W Norton.
- Robinson, L. (1978), *Sex, Class and Culture*, Bloomington: Indiana University Press.
- Root, J. (1985), "Distributing 'A Question of Silence'", *Screen*, 26 (6), s. 58-64.
- Rubin, A. (1985), "Uses of Daytime Television Soap Operas By College Students", *Journal of Broadcasting & Electronic Media*, 29 (3), s. 241-258.
- Ruthven, K. K. (1984), *Feminist Literary Studies: An Introduction*.

Cambridge, MA: Cambridge University Press.

- Seggar, J., Hafen, J., & Hannonen-Gladden, H. (1981), "Television's Portrayal of Minorities and Women in Drama and Comedy Drama 1971-80", *Journal of Broadcasting*, 25, s. 277-288.
- Seiter, E. (1986), "Stereotypes and the Media: A Re-Evaluation", *Journal of Communication*, 36 (2), s. 14-26.
- Selzer, J. A. (1984), *The Gender Gap: Social Evolution and Social Revolution*, Yayınlanmamış doktora tezi, University of Iowa, Iowa City.
- Serra, M. R. & Kallan, R. A. (1983), "Sexual Egalitarianism on TV: Analysis of 'PM Magazine'", *Journalism Quarterly*, 60, s. 535-538.
- Sexton, D. & Haberman, P. (1974), "Women in Magazine Advertisements", *Journal of Advertising Research*, 14, s. 41-46.
- Showalter, E. (1977), *A Literature of Their Own: British Women Novelists From Bronte to Lessing*, Princeton, NJ: Princeton University Press.
- Showalter, E. (1979), "Toward A Feminist Poetics", der.: M. Jacobus, *Women Writing and Writing About Women*, Londra: Croom Helm.
- Showalter, E. (1985a), "Introduction: The Feminist Critical Revolution", der.: E. Showalter, *The New Feminist Criticism*, New York: Pantheon.
- Showalter, E. der. (1985b), *The New Feminist Criticism*, New York: Pantheon.
- Smith, M. Yodelis (1982), "Research Retrospective: Feminism and the Media", *Communication Research*, 9 (1), s. 145-160.
- Smith, M. & Matre, M. (1975), "Social Norms and Sex Roles in Romance and Adventure Magazines", *Journalism Quarterly*, 52, s. 309-315.
- Snitow, A. B. (1984), "Mass Market Romance: Pornography For Women Is Different", *Journal of Advertising Research*, 20, s. 141-161.
- Sohn, A. B. (1984), "Goals and Achievement Orientations of Women Newspaper Managers", *Journalism Quarterly*, 61, s. 600-605.
- Sontag, S. (1969), *Styles of Radical Will*, New York: Farrar, Strauss and Giroux.
- Spacks, P. M. (1975), *The Female Imagination*, New York: Alfred A. Knopf.
- Spender, D. (1980), *Man Made Language*, Londra: Routledge & Kegan Paul.
- Spivak, G. C. (1986), "French Feminism in An International Frame", der.: M. Eagleton, *Feminist Literary Theory*, New York: Basil Blackwell.
- Sprafkin, J. & Liebert, R. M. (1978), "Sex-Typing and Children's Television Preferences", der.: G. Tuchman, A. K. Daniels & J. Benet, *Hearth and Home: Images of Women in the Mass Media*, New

York: Oxford University Press.

- Stanley, L. & Wise, S. (1983), "Back Into the Personal Or: Our Attempt to Construct 'Feminist Research' ", der.: G. Bowles & R. D. Klein, *Theories of Women's Studies*, Londra: Routledge & Kegan Paul.
- Steeves, H. L. (1986, Ağustos), "Feminism, Communication and Development: Cemplementary Goals in the Context of East Africa", Uluslararası Kitle İletişimi Araştırması Derneği'nin Konferansında Sunulan Bildiri, New Delhi, India.
- Steeves, H. L. & Smith, M. C. (Yayımlanma Aşamasında), "Class and Gender in Prime-Time Television Entertainment: Observations From A Socialist Feminist Perspective", *Journal of Communication Inquiry*, 11 (1).
- Streicher, H. W. (1974), "The Girls in the Cartoons", *Journal of Communication*, 24, s. 125-129.
- Swan, M. (1986, Ağustos), "Fighting Pornography in the Name of Feminism: Taking Positions Around the Mackinnon-Dworkin Ordinance"
- Tedesco, N. (1974), "Patterns in Prime Time", *Journal of Communication*, 24 (2), s. 119-124.
- Thorne, B., Kramarae, C. & Henley, N., der. (1983), *Language, Gender and Society*, Rowley, MA: Newbury House Publishers.
- Thoveron, G. (1986), "European Televised Women", *European Journal of Communication*, 1 (3), s. 289-300.
- Treichler, P (1986), "Teaching Feminist Theory", der.: G. Nelson, *Theory in the Classroom*, Urbana: University of Illinois Press.
- Tuchman, G. (1975), "Women and the Creation of Culture", der.: M. Millan & R. M. Kanter, *Another Voice: Feminist Perspectives on Social Life and Social Science*, New York: Doubleday.
- Tuchman, G (1979), "Women's Depiction By the Mass Media", *Signs*, 4, s. 528-542.
- Tuchman, G (1978), "The Symbolic Annihilation of Women by the Mass Media", der.: G. Tuchman, A. K. Daniels & J. Benet, *Hearth & Home: Images of Women in the Mass Media*, New York: Oxford University Press.
- Turow, J. (1974), "Advising and Ordering: Daytime, Prime-Time", *Journal of Communication*, 24 (2), s. 138-141.
- UNESCO (1985), *Communication in the Service of Women: A Report on Action and Research Programmes, 1980-1985*, Paris: UNESCO Press.
- Vogel, L. (1983), *Marxism and the Oppression of Women: Toward A Unitary Theory*, New Brunswick, NJ: Rutgers University Press.
- Wagner, L. & Banos, J. (1973), "A Woman's Place: A Follow-Up Analysis

- of the Roles Portrayed By Women in Magazine Advertisements", *Journal of Marketing Research*, 19, s. 213-214.
- Weitzman, L., Eifler, D., Hokada, E. & Ross, C. (1972), "Sex Role Socialization in Picture Books For Preschool Children", *American Journal of Sociology*, 77, s. 1125-1149.
- Williams, F., Larose, R. & Frost, F. (1981), *Children, Television and Sex-Role Stereotyping*, New York: Praeger.
- Williams, R. (1961), *The Long Revolution*, New York: Columbia University Press.
- Williams, R. (1977), *Marxism and Literature*, New York: Oxford University Press [Türkçesi: *Marksizm ve Edebiyat*, çev.: Esen Tanım. İstanbul: Adam Yay., 1990].
- Williamson, J. (1978), *Decoding Advertisements: Ideology and Meaning in Advertising*, Londra: Marion Boyars.
- Wilson, E. (1981), "Psychoanalysis: Psychic Law and Order", *Feminist Review*, 8, s. 63-78.
- Winship, J. (1978), "A Woman's World: 'Woman' -An Ideology of Femininity", der.: Kadın Çalışmaları Grubu, *Women Take Issue*, Londra: Hutchinson.
- Winship, J. (1980), *Advertising in Women's Magazines: 1956-1974*, Stencilled Occasional Paper, University of Birmingham, Centre For Contemporary Cultural Studies, Women's Series SP No.59, s. 113-154.
- Women's Institute For Freedom of the Press (1984), *Syllabus Sourcebook on Media and Women*, Washington, DC: Women's Institute For Freedom of the Press.
- Woolf, V. (1977), *A Room of One's Own*, Londra: Panther Books. (Original eser 1929 yılında yayımlandı) [Türkçesi: *Kendine Ait Bir Oda*, çev.: Suğra Öncü, İstanbul: Afa Yay., 1992 -Beşinci Basım).
- Wright, E. O. (1979), *Class Structure and Income Determination*, New York: Academic Press.

Kültür, Medya ve “İdeolojik Etki”

Stuart Hall

TARİHSEL MADDECİLİK, KÜLTÜR VE İDEOLOJİ

Kültürün kökleri Marx'ın *The German Ideology*'de (Alman İdeolojisi) insanın 'çifte ilişkisi' dediği ilişkide yatar: İnsanın doğayla ve öbür insanlarla ilişkisi. Marx, insanların doğaya müdahale ettiklerini ve kendi maddi varoluş koşullarını yeniden üretmek için belli araçların ve aletlerin yardımıyla doğayı kullandıklarını savunuyordu. Ama, insanın gelişim tarihindeki çok erken bir noktadan itibaren emek aracılığıyla yapılan doğaya bu müdahale *toplumsal olarak* örgütlenir. İnsanlar, kendi maddi koşullarını daha etkili bir şekilde yeniden üretmek için birbirleriyle işbirliği yapar –ilkın basit aletlerin kolektif kullanımı, güdük işbölümü ve malların mübadelesi aracılığıyla. Bu, toplumsal örgütlenmenin ve insan tarihinin başlangıcıdır. Bu noktadan sonra insanın doğayla ilişkisi toplumsal olarak dolayımlanmış hale gelir. İnsan toplumunun giderek karmaşık ve genişlemiş biçimlerde yeniden üretimi ile maddi varoluşun yeniden üretimi temelde birbirleriyle bağıntılıdır: Sonuçta, doğanın insan ihtiyaçlarına uyarlanması ancak insanın öbür insanlarla girdiği toplumsal işbirliğinin büründüğü biçimler yoluyla gerçekleştirilebilir. Öyleyse, insanlar kendilerini, kendi maddi üretimlerinin büründüğü toplumsal biçimler aracılığıyla 'toplumsal bireyler' olarak yeniden üretirler. İnsanların sonradan birbiri ardınca geliştirdikleri toplumsal biçimler ne denli sonsuzcasına karmaşık ve genişlemiş olursa olsun, varoluşlarının maddi yeniden üretimini kuşatan ilişkiler, tüm öbür yapıların belirleyici kertesini oluşturur. Daha gelişkin tüm toplumsal yapı biçimleri, işbölümü, farklı toplum tipleri arasındaki ayrımın gelişmesi, maddi koşulların içsel değişikliğe uğratılması amacıyla insan becerilerini ve bilgisini uygulamanın yeni yolları, medeni ve siyasal birlik biçimleri, farklı aile ve devlet tipleri, insanların inançları, düşünceleri ve teorik kurguları ve bunlara uygun ya da 'tekabül eden' toplumsal bilinç biçimleri bu verili matrisden –üretim güçleri ve ilişkilerin-

den ve bunların farklı tarihsel çağlarda toplumsal olarak örgütlenme biçimlerinden– doğar. Toplumsal gelişme ve insan tarihine dair *maddeci* bir anlayışın temeli budur; ayrıca bunun herhangi bir maddeci ya da idealist olmayan kültür tanımının da temeli olması gerekir. Aslında, Marx *genel olarak* ‘emek’ ya da üretim diye bir şeyin olmadığını savunmuştu (Marx, 1973). Üretim daima, belirli koşullar altında özgül tarihsel biçimlere bürünür. Bu özgül tarihsel koşullar altında ‘doğan toplum tipleri, toplumsal ilişki ve insan kültürü de belirli bir biçime bürünecektir. Bir üretim tipi öbüründen temel olarak farklıdır: Maddi üretimin gelişimindeki her aşama farklı toplumsal işbirliği biçimleri, ayrı bir teknik ve maddi üretim tipi ve farklı siyasal ve medeni örgütlenme türleri doğuracağından, insan tarihi gelişen üretim tarzları yoluyla ayrı ve tarihsel olarak özgül *aşamalara* ya da *çağlara* bölünür. Bir kez maddi üretim ve buna tekabül eden toplumsal örgütlenme biçimleri karmaşık bir gelişme aşamasına ulaştığında, tam da bu düzeyler arasındaki ilişkinin nasıl kavramsallaştırılabileceği sorusunun ortaya atılabilmesi hatırı sayılır bir analizi gerektirecektir. Tam da maddi ve toplumsal üretim ile gelişkin bir toplumsal formasyonun geri kalanı arasındaki ilişkiyi nasıl düşünmek gerektiği konusu, maddeci bir teorinin belki de en zor boyutunu oluşturur. Bu soruya biraz sonra döneceğiz. Ama maddeci bir açıklama, tanım gereği, eğer insan kültürünün temelini emekte ve maddi üretimde yattığına dair yaratıcı öncülünün zeminini çoraklaştırmak istemiyorsa, bu ilişkiyi –Marksist analizler içinde normal olarak ‘temel’ ve ‘üstyapılar’ eğretilemesiyle gönderme yapılan ilişkiyi– düşünmenin bazı somut yollarını göstermelidir. Marx’ın ‘maddeciliği’ bu öncüle en azından başka bir gereklilik ekler: Söz konusu ilişki belirli tarihsel koşullar içinde düşünülmeli –*tarihsel olarak özgül kılınmalı*. Tarihsel maddeci bir insan toplumu ve kültürü teorisini, örneğin insanın fiziksel doğası gibi basit bir olguya dayanan bir maddecilikten (‘kaba’ ya da Marx’ın dediği gibi, diyalektik olmayan bir maddecilikten) ya da belirleyici kerteyi tek başına teknolojik gelişmeye atfeden bir maddecilikten ayıran işte bu ikinci gerekliliktir. Başkalarının yanı sıra Korsch’un, Marx’ın maddeciliğindeki ‘tarihsel özgüllük ilkesi’ dediği şey *The German Ideology*’de (Marx’ın teorisinin ilk kez tamamen ‘tarihsel’ hale gel-

diği yerde) ve daha sonra olgun dönem eserlerinde açıkça ifade edilir. “Gerçek şu ki...üretken olarak *belli* (definite) bir tarzda faal olan *belli* bireyler bu *belli* toplumsal ve siyasal ilişkilere girer. Ampirik gözlemin her ayrı kerte de, herhangi bir gizemselleştirme ve spekülasyon olmaksızın toplumsal ve siyasal yapı ile üretimin bağlantısını ampirik olarak ortaya koyması gerekir” (Marx, 1965). Marx ayrıca ‘düşüncelerin, anlayışların, bilincin üretimi’ni –‘zihinsel üretim’ alanını– bu temelle ya da ‘anatomî’yle ilişkilendirir. Marx’a göre, maddi üretimin toplumsal örgütlenişini yöneten ilişkiler her evre ya da aşama için özgüldür –‘belli’dir– Her evre ya da aşama kendi ‘tarzı’ nı oluşturur. Benzer şekilde, her üretim tarzına ‘tekabül eden’ toplumsal ve kültürel üstyapılar da tarihsel olarak özgül olacaktır. Marx’a göre, insan tarihinde bugüne kadarki her belli başlı üretim tarzı temelde emeğin başkaları tarafından sömürülmesinin bir türüne dayanmıştır. Bundan dolayı, üretim tarzları –ne denli karmaşık, gelişkin ve üretken hale gelirse gelsin– kökten antagonistik bir çelişki üzerinde kurulmuştur. Ama bu çelişki ve onun içerisinde kurumsallaştırıldığı toplumsal biçimler, onu ‘açıklayan’ teorik yasalar ve içerisinde antagonizmin yaşandığı ve tecrübe edildiği ‘bilinç’ biçimleri yine belli ve tarihsel olarak özgül yollardan işler. Marx ve Engels’in çalışmalarının çoğu, kapitalist üretim tarzını yöneten tarihsel olarak belirli (determinate) ‘yasaların ve eğilimlerin’ ve toplumun maddi gelişmesinin bu aşamasına uygun olan farklı üstyapısal ve ideolojik biçimlerin analiz edilmesine hasredilmiştir. Bu tarzın ve bu tarza tekabül eden toplumsal biçimlerin kendi özgül yasalarını ve eğilimlerini sergilediği, bunların özgül tipte bir çelişki üzerinde, emeğin nasıl genişlediği ile malların üretilme ve emek değerinin sömürülme tarzı arasındaki bir çelişki üzerinde kurulduğu ve maddi gelişmenin bu dinamik, genişlemeci evresinin, dışsal bir güç tarafından değil, ‘içsel bağlantı’ (Marx, 1961) tarafından zorlanan bu evresinin tarihsel olarak *sonlu* olduğu –bir dizi dönüşümler yoluyla evrilmeye ve genişlemeye, potansiyel gelişmesinin dış sınırlarına varmaya ve insan tarihindeki başka bir aşamayla yer değiştirmeye mahkûm olduğu– düşüncesi Marx ve Engels’in teorileriyle uyum içindeydi. Aslında Marx’a göre her üretim tarzı, tam da kendisinin daha aşağı aşamalarında içerilen çelişkilerle ‘başa çıkılması’ sayesinde

gelişmeye zorlanmaktaydı; her üretim tarzı bu antagonizmaları daha ileri bir düzeyde yeniden üretiyordu; böylece söz konusu üretim tarzı, çelişkilerin bu gelişmeleri yoluyla ortadan kalkmaya mahkûmdu. Ekonomik biçimler ve süreçler düzeyinde yapılan bu analiz *Capital*'in konusunu oluşturmaktaydı.

İmdi, her maddi ve toplumsal örgütlenme tarzı tarihsel olarak özgül olduğundan, buna tekabül eden toplumsal hayat biçimleri de 'belli' ve tarihsel olarak ayrı bir şekil ve biçime bürünmek zorundaydı. "Bu üretim tarzı basitçe bireylerin fiziksel varoluşunun yeniden üretimi olarak görülmemeli. Bu daha ziyade, bu bireylerin belli bir faaliyet biçimidir, hayatlarını dışavurdıkları belli bir biçimdir, belli bir *hayat tarzıdır*. Bireyler hayat tarzlarını nasıl dışa vuruyorlarsa öyledirler. Bundan dolayı, bireylerin ne oldukları üretimleriyle, hem *ne* ürettikleriyle hem de *nasıl* ürettikleriyle çakışır" (Marx, 1965). Toplumsal ve maddi üretim biçimleri, emeğin üretim yapmak için örgütlenme ve aletlerle bileşme tarzı, teknik gelişmenin düzeyi, malların dolaşıma girdiği ve değer gerçekleştirildiği kurumlar, buna uygun medeni birlik, aile hayatı ve devlet tipleri –bu ilişkiler ve yapılar bütünü, içindeki toplumsal bireyler ve gruplar için tanımlanabilir bir şekillenim, bir örüntü, bir 'yaşama tarzı' sergilemekteydi. Bu örüntüleşme, sözgelişi, toplumsal pratiğin farklı düzeyleri arasındaki karşılıklı bağlntıların sonucuydu. Ayrıca, sözkonusu örüntü bu karşılıklı olarak bağlantı içerisinde bulunan düzeylerin bileşik sonucunun bir totalite olarak 'taşıyıcıları' (bearer) tarafından nasıl 'yaşandığı'nı da ifade etmekteydi. Öyle görünüyor ki, maddeci bir teori içinde (kültür teriminin önemli bir rol oynamadığı bir teori içinde) kültürün tam olarak nerede doğduğunu kavramanın en iyi yolu bu. Metaforik olarak söylendikte, 'kültür' bize toplumsal varoluşun belirli tarihsel koşullar altında büründüğü düzenlemeyi –biçimleri– gösterir. Burada başvuru metaforun ancak belli bir kavramaya varmak açısından bir değer taşıdığının göz önünde bulundurulması kaydıyla, eğer 'toplumsal' terimi insanların herhangi bir toplumsal formasyonda gayri iradi olarak girdikleri ilişkilerin *içeriğine* gönderme yapıyorsa, o vakit 'kültür' bu ilişkilerin büründükleri biçimlere gönderme yapar. (Gelgelelim, biçim/içerik ayrımı çok ileriye götürebileceğimiz bir ayırım değil. Ayrıca, değer kapitalist üretim

tarzında büründüğü *biçimlere* oldukça çok yer veren Marx'ın bu terimi yukarıda kullanılandan farklı bir tarzda kullandığını akıldan tutmak gerek). Birbirinden ayrı yönlerde yol alan iki teorik söylemi karıştırma riskine girme pahasına, burada Roger Poole'un, Levi-Strauss'un *Totemism* (1969) başlıklı eserine yazdığı Sunuş'da işaret ettiği bir noktayı aklımızda tutabiliriz. “Levi-Strauss, yüzlerce kez ‘totemizm *nedir*’ diye sormak yerine, bizden ilk kez ‘totemik fenomenler *nasıl* düzenlenir?’ diye sormamızı ister. ‘Nedir’den ‘nasıl’a yapılan hamle, tözselden niteleyimsel tutuma doğru yapılan hamle, karşımızdaki eser hakkında dikkat etmemiz gereken ilk kökten farklı şeydir, ilk ‘yapısal’ şey” Bu anlamda ‘kültür’, tözsel olarak ‘toplumsal’dan farklı bir şey gönderme yapmaz: Özünde aynı fenomenin farklı bir görünümüne gönderme yapar.

Terimin bu anlamında kültür, “belli koşullar altında belli insanlar”, “kendi isteklerine uyarlanmış bir biçimde doğanın ürünlerini temellük ettikleri” ve “bu emeğe tamamen insan kalıbını giydirdikleri” (*Capital 1*) zaman ortaya çıkan insan varoluşunun nesnelleşmiş bir tasarımıdır. Bu, kültürün ‘antropolojik’ tanımını diyebileceğimiz tanımına çok yakın bir tanım. (Kendilerine ait farklı yollardan, Raymond Williams’ın teorik çalışması (1960), Thompson’ın, Williams’ı bir iç değişikliğe uğratarak kullanması (1960) ve temel işlevselcilikleri tarafından sağlanan çok farklı bağlamda sosyal antropologların ilkel ya da kolonyal insanların ‘maddi kültürüne ve toplumsal yapısı’na dair yaptıkları çalışmalar).

Bununla birlikte, Marx ve özellikle Engels bu basit betimleyici anlamıyla ‘kültür’ terimini ya da benzerlerini nadiren kullanır. Onlar bu terimi daha dinamik ve daha gelişmiş bir tarzda kullanır –bir tayin edici malzeme ya da *üretici güç* olarak. İnsan kültürü insanın doğa üzerindeki gelişmekte olan egemenliğinin, doğayı kendi kullanımı doğrultusunda iç değişikliğe uğratma kapasitesinin sonucu ve belgesidir. Bu, insanın üretici ve tarihsel hayatındaki her yeni aşamanın temelini oluşturan toplumsal emek aracılığıyla tamamlanan bir insan bilgisi biçimidir. Bu, soyut olarak kafada depolanan bir ‘bilgi’ değildir. Bu bilgi üretimde maddileştirilir, toplumsal örgütlenmede cisimleşir, teorik tekniğin yanısıra pratik tekniğin gelişimi aracılığıyla ilerler ve

her şeyden önce *dilde* muhafaza edilir ve *dil* aracılığıyla aktarılır. Marx *The German Ideology*'de "her kuşağa bir öncekinden aktarılan... aslında yeni kuşak tarafından iç değişikliğe uğratan, ama aynı zamanda...yeni kuşağın hayat koşullarını düzenleyen ve ona belli bir gelişme, özgül bir karakter kazandıran bir maddi sonuç(dan), üretici güçlerin bir toplamı(ndan), bireylerin doğayla ve birbirleriyle olan tarihsel olarak yaratılmış bir ilişkisin"den söz eder. İnsanı hayvanlar kiralığından ayıran budur. Engels bu süreçteki dinamik öğeleri 'ilkin' emeğe, emekten sonra ve emekle birlikte konuşmaya atfeder. "Beynin ve ona eşlik eden duyguların gelişiminin, bilincin giderek artan açıklığının, soyutlama ve çözümleme gücünün emek ve konuşma üzerindeki tepkisi hem emeğe hem de konuşmaya daha sonraki gelişmeler için sürekli yenilenen bir itilim kazandırdı" ("Maymundan İnsana Geçişte Emek, Engels, 1950a). *Capital*'deki ünlü bir pasajda Marx 'mimarların en kötüsü'nü 'arıların en iyisi'yle şöyle karşılaştırır: "Mimar, yapısını gerçeklikte kurmadan önce imgeleminde yaratır... Yalnızca bir biçimsel değişikliği gerçekleştirmez... ama aynı zamanda *modus operandi*'sini yasalaştıran kendine ait bir amacı gerçekleştirir..." (*Capital* 1, s.178). Daha önce, insanın doğayı temellük etme ve uyarılama bilgisinin geliştirildiği, depolandığı, aktarıldığı ve uygulandığı temel ortam olan dili, "insanın öbür insanlarla ilişkiye geçme ihtiyacından, zorunluluğundan" doğan bir "pratik bilinç" biçimi olarak tanımlamıştı (Marx, 1965). Daha sonra, bu birikmiş bilginin pratik emekten ve işçinin becerisinden nasıl çekilebileceğini, ayrı bir üretici güç olarak modern endüstrinin daha da gelişmesi için uygulanabileceğini ve böylece "sermayenin hizmetine" koşulabileceğini betimler (*Capital* 1, s. 361). Burada, *kültür*, emeğin araçlarında ve emek pratiğinde, kuşaktan kuşağa 'insanın ikinci doğası' olarak aktarıldığı göstergeler, düşünce ve dil ortamında maddileşen insanın doğa üzerindeki gücünün birikmiş büyümesidir (Karş. Woolfson, 1976).

İmdi, bu ufuk açıcı formülleştirimlerinin birçoğunun dayandığı *The German Ideology*, Marx'ın, tarihin insanlığın bilincinin özeti olarak okunamayacağı konusunda ısrar ettiği metindir. Düşünceler, anlayışlar vb. 'düşünce'de doğarlar, ama maddi pratik bazında açıklanmaları gerekir, tersi yönde değil. Bu önerme kültürün, bilginin ve dilin temelinin toplumsal ve maddi hayatta

yattığını ve bunlardan bağımsız ya da özerk olmadığını bildiren genel önermeyle mükemmelen tutarlıdır. Gelgelelim, genel olarak söylendikte, Marx bu metinde maddi ihtiyaçları oldukça yalın bir şekilde görmüş ve maddi ihtiyaçların düşünceler alanında ve dilde saydam bir halde yansıtıldığını düşünmüştür. Buna göre düşünceler ve dil, 'temelleri' değiştikçe ve bu değişme uyarınca değişir. Böylece bu metinde bir toplumsal formasyon bir dizi 'görece özerk' pratiklerden ibaret olarak değil, ifade edici (expressive) bir totalite olarak görülür. Bu ifade edici totalite içerisinde belirleyici temelin 'ihtiyaçlar'ı ya da eğilimleri öbür düzeylerde benzer bir tarzda dolayımlanır. Her şey 'gerçek, aktif insanlar'dan, bu insanların iradelerinden bağımsız olarak öngerrektirilen ve koşullanan 'aktif hayat süreçleri'nden, tarihsel *praxislerden* kaynaklanır. Öyleyse, yine bununla ilişkili ama birazcık farklı bir formülleştirimle, 'insan enerjisi'nin pek çok biçimi olarak anlaşılan söz konusu bu pratiklerin her birinin 'şaşırtıcı tekabüliyetler' göstermelerini bekleyebiliriz.

Sorun düşünceler, anlam, değer, anlayışlar ve bilinç alanında insanların kendilerini tamamen gerçek durumlarına tekabül etmeyen tarzlarda 'yaşantılamaları' olgusunun nasıl açıklanması gerektiğidir. İnsanların kendi gerçek hayat ve üretim koşullarıyla girdikleri ilişkinin bir 'yanlış' bilinç aracılığıyla cereyan ettiği nasıl söylenebilir? 'Antropolojik anlamıyla' insan kültürünün aktarıldığı ortam olan dil *aynı zamanda* dilin çarpıtıldığı bir araç olabilir mi? (karş. Thompson, 1960). İnsanların kendi 'dünyaları'na dair açıklamalar geliştirdikleri, anlam yükledikleri ve bilincine vardıkları araç olan dil, nasıl olur da *aynı zamanda* onları özgürleştirmekten ziyade sınırlandırır ve ayak bağı olur? Düşünce, nasıl olur da insanların gerçek koşullarının görünümlemlerini açıklığa kavuşturmaktan ziyade gizler? Kısacası, 'tüm ideolojide' insanların ve koşullarının gizemselleştiği, 'bir *camera obscura*'da olduğu gibi ters yüz görüldüğü' olgusunu nasıl açıklayabiliriz? Bunun temel nedeni, *The German Ideology*'deki aynı cümlelerin ikinci yarısında gösterilir: Çünkü insanlar içinde yaşadıkları ve ürettikleri, kendilerinin eseri olmayan ve gayri iradi olarak girdikleri belirli koşullar tarafından merkezleştirilmişlerdir (decentered), çünkü sözcüğün tam ve çelişkisiz anlamıyla kendi eylemlerinin kolektif yapıcıları (author) olamazlar. İnsan-

ların pratikleri, insanların amaçlarını ve niyetlerini dolaylı olarak gerçekleştiremez. Böylece, insanların kendi dünyalarını ‘anamlı kıldıkları’, nesnel durumu öznel tecrübe olarak yaşantıladıkları ve kim ve ne olduklarının ‘bilincine vardıkları’ terimler kendi denetimleri altında değildir ve sonuçta bu terimler, kendi durumlarını saydam bir halde yansıtmayacaktır. İşte Marx’ın ‘üst-yapıların’ temel *belirleyiciliği* dediği şey budur –bu alanlardaki pratiklerin başka yerlerde koşullandığı, yalnızca *ideolojide* yaşantılandığı ve gerçekleştirildiği olgusu.

Kökten sınırlandırıcı *ideoloji* kavramının ‘insan kültürü’nün özgürce gelişen süreçleri üzerinde merkezileştirici ve yerinden edici (displace) bir etkisi var. İdeoloji kavramı, herhangi bir toplumsal formasyonun farklı düzeyleri arasındaki kökten ve sistematik ayrılmaları ‘düşünme’ ihtiyacını başlatır: Maddi üretim ilişkileri, sınıfsal ve öteki toplumsal ilişkilerin oluşturulduğu (Marx ‘üstyapıları’ –sivil toplum, aile, hukuki-siyasal biçimler, devlet–buraya yerleştirir) toplumsal pratikler ile ‘ideolojik biçimler’ –düşünceler, anlamlar, anlayışlar, teoriler, inançlar vb.– ve bunlara uygun olan bilinç biçimleri düzeyi arasındaki ilişkileri düşünme ihtiyacını (ünlü 1859 tarihli *Önsöz*’le karşılaştırınız –Bottomore ve Rubel, 1963). Özellikle Alman düşüncesinde maddi hayattan olumlu olarak stratosferik bir özerkliğe ulaşmış ve aynı zamanda Hegel’in Mutlak Tin’i biçimi altında bütün sistemin motoru konumuna yerleştirilmiş olan üçüncü ‘düzey’e hasredilen *The German Ideology*’de Marx bu ayrılmaların nasıl doğduğuna dair daha ayrıntılı bir açıklama önerir. İşbölümünün gelişmesiyle birlikte (genişleyen maddi üretim buna bağımlıdır) zihin ve kol emeği arasındaki ayrım ortaya çıkar: Her biri ayrı alanlarda, ayrı pratiklerde ve kurumlarda, aslında ayrı tabakalarda (örneğin, entelijensiyanın, profesyonel ideologların doğuşu) tesis edilir: Zihin emeği maddi ve toplumsal temelinden bütün bütüne özerkmiş gibi görünür ve “kendisini gerçekten özgürleştirerek” mutlak bir dünyaya fırlatılır. Ama aynı zamanda, kapitalist üretim koşulları altında, zihin emeğinin araçları yönetici sınıflar tarafından temellük edilir. Bundan dolayı, yalnızca herhangi bir kapitalist toplumsal formasyonun zorunlu bir düzeyi olarak ‘ideoloji’ye değil, *başat* ideoloji kavramına –‘yönetici düşünceler’ kavramına– varırız. “Yönetici maddi güç olan sınıf,

aynı zamanda yönetici düşünsel güçtür...zihinsel üretim araçlarına sahiptir, böylece, genel olarak söylendikte, zihinsel üretim araçlarından yoksun olanların düşünceleri bu sınıfın düşüncelerine tâbidir...Yönetici düşünceler, düşünce olarak kavranan başat maddi ilişkilerin düşünsel dışavurumundan daha fazla bir şey değildir; bir sınıfı yönetici kılan ve bundan dolayı da onun başatlığını sağlayan ilişkiler bundan kaynaklanır...Bir sınıf olarak yönetmeleri ve bir çağın kapsamını ve sınırını belirlemeleri ölçüsünde... aynı zamanda düşünürler olarak da, düşüncelerin üreticileri olarak da yönetirler ve çağlarına ait düşüncelerin üretimini ve dağıtımını düzenlerler...” (Marx, 1965, s.60).

Aşağıda özellikle bu ideolojik boyut üzerinde yoğunlaşacağım. Ama *kültür* teriminin, burada taslağı çıkartılan modelle muğlak ve özgülleştirilmemiş bir ilişkiye sahip olmayı sürdüreceğini hemen belirtmek gerek. ‘Kültür’ teriminin geliştirildiği sorunsal ile klasik Marksist teorinin terimleri arasında teorik bir kopukluk olduğu görülüyor. Muğlaklık, ‘kültür’ terimini Marksist çerçeveye aktardığımız vakit, bununla yakından ilişkili olan, ama tek bir başlık altında ele alındığında ‘kültür’ teriminin rahatsızlık verici bir şekilde dağıldığı en az *iki* düzeye gönderme yapmasından kaynaklanıyor. Kapitalist üretim tarzı, üretim araçlarına sahip olanlar ile satmak için yalnızca emekleri olanların, üretim aletleri ve araçları ile birlikte ‘bileşimi’ne bağımlıdır. Bu ilişkide (‘üretim ilişkileri/güçleri’) emek, işlediği malzemeden daha büyük bir değer üretme kapasitesine sahip olan *tek* meta-dır; emekçiye geçimini sağlayacak ücretler ödendikten sonra geriye kalan artık üretim araçlarına sahip olanlar tarafından temellük edilir ve piyasadaki meta mübadelesi yoluyla gerçekleştirilir. Öyleyse, bu ilişki, üretim tarzı düzeyinde, sınıf pratikleri ve ilişkileri (‘üstyapılar’) alanında ve kendi özel mekanizmaları ve etkileri yoluyla ideolojiler ve bilinç alanında kapitalizmin oluşturulmuş sınıflarını üretir. İmdi, işçi sınıfının kendi toplumsal pratiğini yaşadığı koşullar ayrı bir şekil sergileyecektir; ve bu pratik bir ölçüde bu sınıf tarafından (pratikte ve öbür sınıflarla mücadelede) şekillendirilecektir –ve bu şekillerin sözkonusu sınıfların kendilerini toplumsal olarak örgütlenme tarzlarını oluşturdukları söylenebilir: İşçi sınıfı kültürünün biçimleri (Hoggart’ın *Uses of Literacy* ve Roberts’ın *Classic Slum* gibi eserleri, bu sınıfın ‘kül-

tür'ünün belli dönemlerde kendi özel maddi ve toplumsal varoluşunu kaydettiği bazı yollara işaret eder). Bu toplumsal sınıf pratikleri ve ilişkileri sınıfın belli karakteristik değerlerini ve anlamlarını cisimleştirecektir, öyle ki, sınıfın 'kültür'ü *yaşanacaktır*. Ama, sınıfların kendi pratiklerini 'tecrübe ettikleri', bu pratiklere belli türde bir anlam verdikleri, bu pratiklere açıklamalar getirdikleri ve bu pratiklere belli bir imgesel tutunum kazandırmak için düşünceleri kullandıkları ayrı bir alan daha vardır –*tam anlamıyla ideoloji* diyebileceğimiz düzey. İdeolojinin işlendiği temel ortam dil ve bilinç pratiğidir çünkü anlam dil yoluyla verilir. İlişkilerimize atfettiğimiz ve sayesinde nasıl yaşadığımızı ve hangi pratiğe girdiğimizi bilinçte kavradığımız bu 'anlamlar' basitçe bireylerin teorik ve ideolojik gösterimleri değildir. Bu şekilde 'anlam vermek' temel olarak kendimizi, tecrübemizi ve koşullarımızı zaten nesnelleştirilmiş ideolojik *söylemlere*, ideolojik alanı dolduran dil yoluyla sergilenen ve düzenlenen mamül ve önceden oluşturulmuş 'tecrübe etmeler' dizilerine yerleştirmektedir. Ve bu ideoloji ve bilinç alanı genellikle ve karışıklık yaratacak şekilde 'kültür' olarak da adlandırılır: Önceden gördüğümüz gibi, pratiğin ideolojide doğru ya da çarpık bir yansımasını bulabilirsek ve ikisi arasında (pratik ve ideoloji -çn.) zorunlu olarak saydam bir mütakabiliyet olmasa bile, bizzat Marx, hem toplumsal sınıf pratikleri alanlarını hem de ideolojiler alanını tek bir terimle –'üstyapılar' ve hatta daha kötüsü 'ideolojik biçimler'– adlandırmasından ötürü bu karışıklığa kısmen katkıda bulunmuştur. Ama *hem* yaşanan sınıf ilişkileri pratikleri *hem de* bunları kavranabilir kılan zihinsel temsiller, imgeler ve izlekler nasıl olur da 'ideolojik biçimler' olabilirler? Bu soru, şimdilerde genelde ve hatalı olarak ideoloji terimini *yanlış* –imgesel fantaziler, var gibi görünen ama gerçekte olmayan şeyler hakkındaki hayalimsi inançlar– anlamına gelecek şekilde kullanmamızdan ve yorumlamamızdan ötürü daha da müphem hale gelir. Kendi koşullarımıza dair sahip olduğumuz düşünceler 'gerçeksiz' *olabilir*: Ama toplumsal pratikler nasıl 'gerçeksiz' olabilir? Bu noktayı aydınlığa kavuşturabilmek için soruyu Marx'ın teorisinin farklı bir görünümü temelinde, şimdiye kadar taslağını sunmakta olduğumuz ideoloji teorisini aşan daha gelişmiş bir ideoloji teorisinin tohumunu, taslağını içeren farklı bir görünümü temelinde

yeniden ve farklı bir tarzda soralım (karş. Mephram, 1974; Geras, 1972). Marx’a göre kapitalizm insanlık tarihinde şimdiye kadar görülen en dinamik ve hızlı genişleyen üretim tarzıdır. Kapitalizmin dinamik ama antagonistik hareketinin bir doğurgusu, kendi mantığı içinde, üretimin giderek emeğin ‘toplumsallaşması’na ya da karşılıklı bağımlı hale gelmeye bağımlı olmasıdır. Bu düzeyde kapitalizm insanın üretken güçlerinin daha da gelişmesine ve dönüşmesine katkıda bulunur. Ama emeğin üretim alanında süregiden bu bütünsel karşılıklı bağımlılığı, kapitalizm altındaki her uğrakta (moment) *piyasada* gerçekleştirilir ve *piyasa aracılığıyla* örgütlenir. Ve piyasada, insanların bütünselleştirici karşılıklı bağımlılıkları, ‘toplumsallıkları’nın temeli, “yabancı ve nesnel bir şey olarak yaşıntılanır” İnsanların ‘toplumsallıkları’nın temeli, “bireyin karşısına insanların birbirleriyle ilişkisi olarak değil, insanlardan bağımsız olarak varolan ve birbirlerine karşılıklı olarak kayıtsız duran bireyler arasındaki çekişmelerden doğan ilişkilere insanların tâbi olmaları” şeklinde çıkar (Marx, 1973:157). Böylece üretimin toplumsal karakteri karşılıklı bağlantısızlığın ve kayıtsızlığın bir koşulu olarak görünür. Nitekim, *hem* emeğin ‘toplumsallaşması’ *hem de* bunun tersi –emeğin bireysel bir meta olarak satılması, ürünlerinin özel temellükü, piyasa ve meta mübadelesi yoluyla parçalanması vb.– doğrudur: Yani, emeğin üretiminin kapitalizmin belirli koşulları altındaki çelişkili doğası ve yapısal olarak antagonistik karakteri. Kültürün kapitalist koşullar altındaki temelde antagonistik olan doğasını buna benzer bir yoldan kavramaya başlamalıyız.

Bunun nasıl yapılabileceği konusundaki birkaç kritik noktayı, şimdilik Marx’ın kapitalist koşullar altında emeğin toplumsal karakteri ve emeğin gerçekleştirilmesinin bireysel doğası arasındaki bu çelişkiyi nasıl ele aldığını izleyerek keşfedebiliriz. Toplumsal üretimden bireysel gerçekleştirime doğru yönelen bu yereinden etmeyi (dislocation) gerçekleştiren piyasadaki meta mübadelesidir. Piyasa *gerçekten var* olur. Piyasa herhangi bir kimsenin imgeleminin uydurması değildir. Piyasa, bir ilişki türünün (toplumsal); başka bir ilişki türü (bireysel) olarak görünmesini (yani, *gerçekten* görünmesini) sağlayan bir *dolayımdır* (Marx, 1973: 255). Bu ikinci ilişki (bireysel -çn.), varolmaması anlamında ‘yanlış’ değildir: Ama, bu ilişkinin sınırları içinde, sistemin

nihai olarak yaslandığı toplumsal ilişkinin tamamını ifade edememesi ve cisimleştirememesi anlamında ‘yanlış’tır. Piyasa, hem üretimi hem de mübadeleyi gerektiren bir sistemi sanki yalnızca mübadeleden ibaretmişçesine yeniden-sunar (re-present). Bu, siyasal ekonominin büyük kısmının kilit öncülüydü elbet. O nedenle bu öncülün aynı anda gördüğü şu işlevleri var: (i) Bir ilişkiyi zıttına dönüştürmek; (*camera obscura*) (ii) kapitalist koşullar altındaki üretim ilişkilerinin ve mübadelenin *parçası* olan ilişkinin (bireysel -çn.) bütün olarak görünmesini ya da bütünü *yerine geçmesini* sağlamak (*Capital 1*’in birinci bölümünde geliştirilen *fetişizm* teorisi budur); (iii) bütünü –kapitalist toplumun üretimdeki gerçek temelini– *görüş alanından çıkmasını* sağlamak (*gizleme* etkisi). Böylece yalnızca emek ve üretimin piyasa yoluyla gerçekleştirildiğini ‘gör’ebiliriz: Bundan böyle emeğin üretim sürecinde sömürüldüğünü ve artık değerın üretim sürecinde temellük edildiğini ‘gör’emeyiz. Bu üç ‘işlev’ kapitalist koşullar altında piyasa ilişkilerini eşanlı olarak ‘gerçek’ ve *ideolojik* kılar. Piyasa ilişkileri fantazi olmalarından ötürü değil, Marx’ın ‘gerçek ilişkiler’ dediği kapitalizmin işini yürüttüğü yer ile bu işin tamamlandığı görünüş biçimi, ideolojik yapılar ve ilişkiler –‘fenomenel biçimler’ dediği ilişkiler– arasında yapısal bir yerinden etme olmasından ötürü ideolojiktir. ‘Gerçek ilişkiler’ ile bunların *nasıl göründükleri* arasındaki bu ayrım Marx’ın sonraki ve daha olgun dönem eserlerinde içerilen –ama üstü örtük ve teorileştirilmemiş bir tarzda– ‘ideoloji teorisi’nin mutlak eksenidir. Kapitalizmde pratiğin maddi temeli ile *nasıl görüldüğü* arasında *yapısal bir benzeşime* dayanan bir ilişki olması şöyle dursun, bunların kapitalist bir toplumsal formasyonun iki ilişkili ama sistematik olarak yerinden çıkmış eklemlenmeleri (articulation) olarak düşünülmesi gerektiği görülebilir. Bu iki düzey birbirleriyle ilişkiye geçer, ama bu ilişki onların sistematik farklılıkları aracılığıyla cereyan eder –zorunlu bir *dönüşümler* dizisi aracılığıyla. İdeoloji, bilinç ve yaşantı düzeyi, maddi pratiğin bu ideolojik biçimler ve ilişkiler *aracılığıyla* merkezleştirilmişliği bazında düşünülmesi. Toplumsal formasyonun bu iki bölümüne tekabül eden ayrı pratik düzeylerinin olması gerekir. İdeolojinin rolünü anlamak için, gerçeklikte aslında bağımlı oldukları ‘gerçek ilişkiler’ açısından yanlış olmaktan ziyade bu

gerçek ilişkilerin bir ‘*yanlış bükeyi*’ olan bir temsiller (representation) dizisini devamlı olarak destekleyen mekanizmaları da açıklayabilmemiz gerekir. (Burada, piyasanın varolmasından ve insanların birtakım şeyleri alıp satmalarından ötürü piyasa *ideolojilerinin* piyasa pratiklerinde gerçekleştirildiğini anımsayalım).

Bu noktayı bir adım daha ileri götürebiliriz. Çünkü yalnızca toplumsal olarak karşılıklı bağımlılık içindeki emek, piyasa alanında bir dizi karşılıklı bağımsız ve kayıtsız ilişki olarak *görünmekle* kalmaz: Ayrıca ideolojik ilişkilerin bu ikinci düzeyi, bu ilişkileri dolduran bütün bir teoriler, imgeler, temsiller ve söylemler dizisini doğurur. Ücretler ve fiyatlara, ‘bireysel alıcı ve satıcı’lara, ‘tüketici’ye ya da ‘iş sözleşmesi’ne dair çeşitli söylemler; ya da hukuki sistemde kutsallaştırılmış mülkiyete dair ayrıntılı sözleşme teorileri; ya da sahiplenici bireycilik, bireysel ‘haklar ve ödevler’, ‘özgür failer’ (agent), ‘insan hakları’ ve ‘temsili demokrasi’ teorileri –kısacası, bir modern kapitalist toplumun keşif ideolojik karmasını oluşturan bütün bir devasa hukuki, siyasi, ekonomik ve felsefi söylemler karması, tüm bunlar piyasanın ve bir ‘piyasa toplumu’ düşüncesinin ve ‘piyasa rasyonelliği’nin dayandığı aynı öncüllerden kaynaklanır ya da bu öncüllerde kökleşir. Marx bu bağlantıyı, “her şeyin yüzeyde ve tüm insanların gözü önünde cereyan ettiği şu patırtılı alanı” terkedip kapitalist süreci “üretimin gizli ikametgahı”na kadar izlediği açıklayıcı bir pasajda netleştirir. Marx, mübadele alanının “aslında insanın doğuştan gelen haklarının Cenneti olduğu”na işaret eder. “Bu alanda tek başına Özgürlük, Eşitlik, Mülkiyet ve Bentham egemendir. Özgürlük egemendir çünkü hem bir metanın alıcısı hem de satıcısı kendi özgür iradelerince davranır (yani, öyle görünür)... Eşitlik egemendir çünkü her kişi öbürüyle basitçe metaların sahipleri olarak ilişkiye girer (gibi görünür)... Mülkiyet egemendir çünkü her kişi kendisine ait olana sahiptir (sahip gibi görünür)... Ve Bentham egemendir çünkü her kişi yalnızca kendi yararıyla ilgilenmektedir (gibi görünür)... Her kişi yalnızca kendi çıkarıyla ilgilenmektedir ve hiç kimse geri kalan insanları düşünme zahmetine girmez ve tam da böyle yaptığından herkes şeylerin önceden tesis edilmiş ahengi uyarınca ya da takdiri ilahinin dirayetinin nezaretinde aynı şeyi yapar, karşılıklı avantajları için, ortak mutluluk için ve herkesin çıkarına birlikte çalışır”

(*Capital 1*: 176) (karş. *Grundrisse*: 245). Bu ironik pasajın tüm gücü açısından, hem gündelik hayyattaki söylemlerin hem de yüksek siyasal, ekonomik ya da hukuki teorilerin yalnızca piyasa mübadelesinin ideolojik ilişkisinden değil, aynı zamanda (zorunlu olarak hantal bir biçimde söylendikte) gerçek üretim ilişkilerinin piyasa mübadelesinin ideolojik ya da 'imgesel' ilişkileri biçiminde *görünme* tarzından doğması hayati önemdedir. Ayrıca ideolojinin şimdi artık gizlenen ya da örtülen olarak değil, tam da en açık, bariz, aşıkâr olan olarak –"yüzeyde ve tüm insanların gözleri önünde cereyan eden" olarak– anlaşılması da hayati önemdedir. Gizlenen, bastırılan ya da görüş alanından uzaklaştırılan onun gerçek temelleridir. Bu, onun *bilinçdışının* kaynağı ya da bölgesidir.

Bu nokta son derece önemli, ama kavranması kolay değil. Çünkü, nasıl olur da, içinde düşündüğümüz, konuştuğumuz, akıl yürüttüğümüz, açıkladığımız ve kendi kendimizi yaşantıladığımız –bilincin faaliyetleri– dünya bilinçdışı olabilir? Burada bizim gündelik tecrübemizde ve sıradan dilde işleyen en aşıkâr ve 'saydam' bilinç biçimini düşünebiliriz: Ortak duyu (common sense). Toplumumuzda 'ortak duyu' olarak kabul edilenler –mutlak olarak temel ve müşterek anlaşmaya (agreement) dayanan oydaşmacı (consensus) hikmetlerin kalıntıları–, dünyayı basit ama anlamlı terimlerle sınıflandırmamıza yardımcı olur. Tam da ortak duyunun akıl yürütmeye, argümana, mantığa, düşünceye ihtiyacı yoktur: Kendiliğinden hazır bulunur, tamamen tanınabilir, yaygın bir şekilde paylaşılır. Aslında, ortak duyu, 'ırk'ın bilgeliliğinin temel ilkeleri olarak, içeriği zamanla pek değişmemiş bir 'doğal' bilgelik biçimi olarak çökelmiş bir şekilde sanki daima oradaymış *duygusu verir*. Gelgelelim, ortak duyunun *bir içeriği* ve bir tarihi vardır. Nowell-Smith'in bize anımsattığı (1974) gibi, Robinson Crusoe ıssız bir adada kendi doğal halinde tek başına bırakıldığı zaman 'kendiliğinden' geliştirdiği şey evrensel olarak ortak düşünceler değil, açıkça 'ilkel kapitalist' bir zihniyetti. Aynı şekilde, günümüzün ortak duyu biçimleri önceki daha gelişkin ideolojik sistemlerin döküntüsü ve izleriyle doludur; ve bunların gönderi noktası, istisnasız, gelenekçiliğin şevkiyle kaplanmış olan *bizim* tikel çağımızın ve toplumumuzun hikmeti olarak kabul edilen hikmetlerdir. Ortak duyuyu bir ve aynı zamanda 'ken-

diliğinden’, ideolojik ve bilinç dışı kılan tam da ortak duyunun bu ‘kendiliğinden’ niteliği, saydamlığı, ‘doğallığı’, üzerinde kurulduğu öncüllerin incelenebilir hale getirilmesini reddetmesi, değişmeye ya da düzeltimle direnmesi, anında tanınabilirlik etkisi ve içinde hareket ettiği kapalı dairedir. Ortak duyu aracılığıyla *şeylerin nasıl olduğunu öğrenemezsiniz*: Yalnızca şeylere dair var olan şema içinde *nereye uyduğunu* keşfedebilirsiniz. Bu şekilde, ortak duyuyu kendi öncüllerinin ve öngerektirimlerinin bariz saydamlığı tarafından *görünmez* kılındığı bir ortam olarak tesis eden şey, ortak duyunun sorgulanmaksızın kabul edilişidir (karş. Gramsci, 1968). Marx insanların ‘bilinçli hale geldikleri’ ideolojik biçimler hakkında işte bu genel anlamda konuşmuştu. Bunu yaparken, *bilinçli hale geliş* sürecini (ya aktif, devrimci bir tarzda ya da pasif, ortak duyusal bir tarzda), öbür toplumsal pratiklerle karıştırılmamak üzere kendi mantığı, mekanizmaları ve ‘etkileri’ olan ayrı bir süreç olarak ele almıştı. Ayrıca, Althusser yine bu genel anlamda ideolojiden, “‘bilinç’ denen yeni özgül bilinçdışı biçimi” olarak sözeder (1965). Althusser, ideolojilerin sıklıkla temsiller, imgeler ve kavramlar sistemi olsalar bile, “insanların büyük çoğunluğuna her şeyden önce yapılar olarak dayatıldıkları”nı savunur. “İdeolojiler algılanan, kabul edilen, maruz kalınan kültürel nesnelerdir ve insanlar üzerinde insanlardan kaçan bir süreç yoluyla işlev görürler” Bundan dolayı ideolojiler *yaşananın* alanıdır –‘düşünme’den ziyade *tecrübe etme* alanı. “İdeolojide insanlar aslında kendileri ve kendi varoluş koşulları (örneğin, emeğin kapitalizm altında toplumsallaşması) arasındaki ilişkiyi değil, kendileri ve kendi varoluş koşullarını ‘yaşama tarzını’ (yani, piyasa ilişkileri aracılığıyla kapitalist üretimin gerçek koşullarını yaşama tarzımızı) ifade ederler... insanlar ve kendi ‘dünyalar’ının... kendileri ve gerçek varoluş koşulları arasındaki gerçek ilişkinin ve hayali ilişkinin (üstbelirlenmiş) birliğinin ifadesi” (Althusser, 1965). Bu, hayati önem taşıyan bir yenden formülleştirmedir.

Kültür ve ideolojiyi bu tarzda kavramsallaştırmanın, maddi temel ve karmaşık üstyapılar arasındaki ilişkiyi bu tarzda ‘düşünme’nin, *The German Ideology*’nin merkezinde yatmakta olanından çok farklı bir tarzı ima ettiğini görebiliriz. Toplumsal pratiğin farklı düzeylerinin bu metinde ve bu metni izleyen son-

raki teorisyenlerde ‘hümanist-tarihsici’ bir tarzda kavramsallaştırılmasına ve ilişkilendirilmesine yapılan eleştiriden temelde Althusser ve onun ‘okul’u sorumludur. Althusser, bu kavramsallaştırma tarzına ‘Hegselci’ tarz adını verir çünkü bu kavramsallaştırma tarzında toplum çelişkilerle, dolayımrlarla ve diyalektik hareketle dolu olarak görüle bile, sonunda toplumsal formasyon tüm düzeyler boyunca eşit bir şekilde ‘açılan’ “bir içsel birlik ilkesi”ne sahip *basit* bir yapıya indirgenebilir. Bir toplumsal formasyonun ‘ifade edici bir totalite’ olarak kavramlaştırımı budur. Bir toplumu bu şekilde düşünme tarzı Marx’ın “son kertede ekonomik olan tarafından belirlenme” öncülünün kapsamına alındığı zaman toplumsal formasyonun tüm öbür düzeyleri –sivil hayat, devlet biçimleri, siyasal, ideolojik ve teorik pratikler– tek bir çelişkiyi ‘ifade edici’ ve bundan dolayı tek bir çelişkiye indirgenebilir olacaktır –”bir *basit* çelişki ilkesinin basit oyunu tarafından hareket ettirilen” tek bir çelişki (Althusser, 1965: 103). Bu ‘temel’den hareketle kültürel ve ideolojik biçimler basitçe tek bir farklılaşmamış *insan praxisinin* birçok yansısal nesnelleşimi olarak görünür. Bu *insan praxisi* kapitalist üretim koşulları altında şeyselleşir ve yabancılaşır: Bu, praxisin “içsel birliğinin tek ilkesi olarak yalnızca bir halkın bütün somut hayatını içsel bir tinsel ilkenin dışsallaşması-yabancılaşması olarak almak gibi bir mutlak koşulla mümkündür” Althusser, buna karşı olarak, bir toplumsal formasyonu “herhangi bir zamanda önceden verili yapılaşmış karmaşık bütün” olarak anlamamız gerektiğini önerir. Herhangi tek bir pratiğin –örneğin, ideoloji üretimi– etkili olarak indirgenebileceği, bu yapılaşmış karmaşıklığın temelini oluşturan ya da önceleyen basit bir öz yoktur. Bizzat Marx’ın savunduğu gibi, “en basit ekonomik kategori... ancak önceden verili, yaşayan bir somut bütünün tek yanlı ve soyut ilişkisi olarak varolabilir” (Marx, 1973: Introduction). Bundan dolayı bir toplumu ya da toplumsal formasyonu her biri kendi özgüllüğü, kendi eklemelenme tarzları olan, ilişkili olduğu öbür pratiklerle her zaman bir ‘eşitsiz gelişme’ konumunda duran bir karmaşık pratikler dizisi tarafından oluşturulan, bir yapılaşmış karmaşıklık olarak ‘düşünmeliyiz’ Bu yapılaşmış karmaşıklık içindeki herhangi bir ilişkinin, totalitenin tüm öbür düzeyleri –hiçbiri öbürüne indirgenemez ya da öbürünün içinde dağılamaz olan ekonomik,

toplumsal, siyasal, ideolojik düzeyler– üzerinde kendi kaydı, kendi ‘etkiler’i olacaktır. Yine de, eğer bu toplumsal formasyon –şimdi artık bir ‘ekonomik temel’ ve onun ‘yansıl üstyapıları’ olarak değil, daha ziyade bir yapı-üstyapı *karması* olarak kavramsallaştırılan bu toplumsal formasyon– tamamen bağımsız, özerk ve alakasız bir pratikler dizisi olarak kavramsallaştırılmayacaksa, o vakit bu ilişkililik ‘bütün’ içerisinde bir pratiği öbürüne bağlayan farklı mekanizmalar ve eklemlenmeler –kaçınılmaz bir ardışıklıkla değil, *farklılıkları* yoluyla; benzerlikleri, tekabül edişleri ya da özdeşliklerinden ziyade aralarında cereyan eden yerinden çıkmalar yoluyla gerçekleşen eklemlenmeler– *aracılığıyla* ‘düşünülmeli’ (karş. Hall, 1974). Bundan dolayı, belirlenme ilkesi –bu ilkenin herhangi bir maddeci teori açısından temel olduğunu daha önce gördük– bir düzeyin (örneğin, ekonomik düzey) tüm öbür düzeyler üzerindeki basit belirleyiciliği olarak değil, farklı belirlenmelerin yapılaşmış toplamı olarak, bunların kapsamlı etkilerinin yapısı olarak düşünülmeli. Althusser pratiklerin ‘görece özerkliği’ ve bunların ‘son kertede belirlenmişliği’ni kavramanın çifte tarzı için *üst-belirlenme* (over-determination) terimini kullanır. Tüm farklı düzeyler arasında bir kaynaşma ya da ‘kopuntusal konjonktür’ olduğu zaman bunun nedeni ‘ekonomik’ olanın (‘Haşmetmeap Ekonomi’nin) kendisini ayırıp belirlenimin çıplak ilkesi olarak kendi ayakları üzerinde dikilerek ‘görünmesi’ değil, farklı düzeylerdeki çelişkilerin hepsinin tek bir konjonktür içinde *birikmiş* olmasıdır. Öyleyse bu konjonktür tüm öbür kerteler ve etkiler tarafından üst-belirlenmiştir: “Egemen olarak yapılaşmış”tır (Althusser, 1965).

Artık şimdi bir toplumsal formasyon içindeki pratiklerin ve ilişkilerin karşılıklı etkileşimini düşünmenin bu ayrıksı yolunu, ‘ideolojik pratiği’ ve onun temel dolayımlayıcısını –dil– ele alarak somutlaştırma girişiminde bulunabiliriz. Çeşitli türden toplumsal bilgi üretimi düşünmenin, kavramsallaştırmanın ve simgeleştirmenin araçsallığı yoluyla cereyan eder. Bu, öncelikle ve temelde dil yoluyla –düşünce süreçlerini maddi olarak cisimleştiren ve toplumda düşünce iletişimini dolayımlayan nesnel göstergeler ve söylemler dizisi yoluyla– işler. Dil, Saussure’un ısrar ettiği gibi, temelde *toplumsaldır* Birey ancak ilkin kendisini dil sistemi içine yerleştirmek kaydıyla düşünebilir ve konuşabilir.

Bu sistem toplumsal olarak inşa edilir ve ayakta tutulur: Tek başına konuşmacı bireyden hareketle geliştirilemez. Böylece konuşma ve öbür söylemler –Voloşinov’un ‘içsel konuşma’ dediği konuşma dahil– ‘düşünmeyi’ nesneleştiren ve vasıta olan gösterge sistemlerini oluşturur: Bizim bu gösterge sistemleri içinde ve aracılığıyla konuşmamız ölçüsünde onlar da *bizi konuşur*. Bu nesneleşmiş göstergeler sistemi içinde kendimizi ifade edebilmemiz için konuşma ve eklemlenmeyi yöneten kurallara ve uzlaşımara, kültürümüzde toplumsal hayatın *sınıflandırıldığı* çeşitli kodlara –kodların kesin sayısı ve doğası bir dilsel ve kültürel topluluktan öbürüne değişecektir– erişebilmemiz gerekir.

İmdi, tüm toplumsal hayatın, toplumsal pratiğin her yönünün dil (kodlar tarafından düzenlenen ve çeşitli söylemler aracılığıyla eklemlenen bir göstergeler (sign) ve temsiller (representation) sistemi olarak kavranan dil) tarafından dolayımlanması ölçüsünde, dil, maddi ve toplumsal pratiğe tamamen dahildir. Dilin dağılımı ve kullanımları temelde dili kullanan toplumsal formasyonun tüm öbür ilişkileri tarafından yapılandırılacaktır. Voloşinov (1973) “gösterge biçimlerinin her şeyden önce işe karışan katılımcıların toplumsal örgütlenişi ve ayrıca bu katılımcıların etkileşimlerinin dolaysız durumu tarafından koşullandırıldığını” gözlemler. Bundan dolayı Vyogotsky, tüm öbür toplumsal fenomenler gibi dilin de “tarihsel maddeciliğin tüm öncüllerine tâbi olduğu”nda ısrar eder. Bundan ötürü dilin kullanımı kapitalist toplumsal ilişkilerin sınıfsal yapılaşmasını yansıtacaktır. Dilin kullanımı, içinde gömülü olduğu toplumsal ilişkilerin doğasına, kullanıcıların toplumsal olarak birlikte örgütlenme tarzlarına, kullanıldığı toplumsal ve maddi bağlamlara bağımlı olacaktır. Aynı zamanda, bu ‘göstergeler dünyası’nın ve söylemlerin kendilerine ait içsel yasaları, kuralları, kodları ve uzlaşımaları; kendilerine ait kipleri ve mekanizmaları vardır. Dilin eklemlenmesindeki temel öge *göstergedir*. Göstergeler anlamın maddi kayıtlarıdır. Göstergeler, basitçe toplumsal fenomenler olmalarından ve maddi gerçekliğin parçası olmalarından ötürü değil, parçası oldukları gerçekliği *kırılmaya uğratma* gibi özgül bir işleve sahip olmalarından ötürü bildirimde bulunurlar. Yapısal dilbilimcilerin göstermiş oldukları gibi, bir gösterge tek yanlı olarak ‘gerçek dünya’daki bir nesnenin ya da olayın yerine geç-

rek anlam taşımaz. Gösterge, göstergenin gönderme yaptığı şey ve bu şeyin ‘anlamı’ arasında böyle bir saydam, birebir ilişki yoktur. Göstergeler özgül bir dil sistemi ya da kodlar dizisi içinde *işsel olarak* birlikte örgütlenme tarzlarından ötürü, nesnel toplumsal dünyadaki şeylerin birlikte ilişkilendirilme tarzını eklemlemelerinden ötürü anlam bildirir. Barthes (1967) göstergelerin bir ve aynı zamanda iki yüzer gezer krallığa bölündüğünü savunur. Böylece, ‘gerçek’ dünyadaki olayların ve ilişkilerin basitçe göstergeler aracılığıyla dile yansıtılan tek bir doğal, zorunlu ve bariz bir anlamı yoktur. Aynı toplumsal ilişkiler dizisi farklı dilsel ve kültürel sistemler içinde *bir anlama sahip olabilecek şekilde* farklı olarak örgütlenebilir. (En basit düzeyde bile, Eskimoların bizim ‘kar’ dediğimiz şey için birkaç farklı terime sahip olduklarını biliyoruz). Bir toplumsal hayat alanını farklı kültürlerde farklı tarzlarda sınıflandırma arasındaki bu ayrılık, doğal nesnelerin düzanlamından (denotation) uzaklaşıp karmaşık toplumsal ilişkilerin anlamlandırılmasına geçtiğimizde çok daha çarpıcı hale gelir. Bir toplumsal formasyonda belli ideolojik alanlar ideolojik olarak tamamen kaydedilip karmaşık bir ideolojik göstergeler alanında adamakıllı eklemelenirken, bazıları göreceli olarak ‘boş’ ve gelişmemiş kalacaktır. Bu tip ilişkilerin ‘bir anlama sahip olması’ndan söz etmekten ziyade *dilin şeyleri anlamlı kıldığını* düşünmeliyiz. Toplumsal *anlamlandırma* pratiği budur: Kültürel ve ideolojik temsil ‘iş’i’nin başarılı olduğu pratik. Buradan şu sonuç çıkar: İnsanların kapitalizm altında kendi gerçek varoluş koşullarıyla girdikleri ilişkileri anlama tarzları *dilin nakletmesine* maruzdur: ‘Gerçek’ ilişkilerin kültürel olarak anlamlandırıldığı ve bir ‘hayali olarak yaşanan ilişkiler’ dizisi olarak, ideolojik olarak büküldüğü ideolojik yerinden etmeyi ya da bükülmeyi mümkün kılan budur. Voloşinov’un belirttiği gibi, “bir gösterge basitçe gerçekliğin bir parçası olarak varolmaz –başka bir gerçekliği yansıtır ve kırılmaya uğrattır. Bundan dolayı söz konusu gerçekliği çarpıtabilir, bu gerçekliğe sadık olabilir ya da bu gerçekliği özel bir bakış açısından algılayabilir vb. Her gösterge ideolojik değerlendirme ölçütlerine maruzdur... İdeoloji alanı göstergeler alanıyla çakışır. Birbirleriyle eşitlenirler. Nerede bir gösterge mevcutsa, orada ideoloji de mevcuttur. İdeolojik her şey semiyotik bir değere sahiptir” (Voloşinov, 1973). Voloşinov

bu alanın herhangi bir toplumsal formasyonda, amacı bu tikel alanda ‘anlaşılabilir’ olarak kavranan toplumsal ilişkileri ‘belli’ türden bir anlaşılabilirlikle donatmak olan *bir ideolojik söylemler alanı* karması halinde örgütleneceğini kabul eder: “Sanatsal imge, dinsel simge, bilimsel formül ve hukuki yönetim vb. alanı. İdeolojik yaratıcılığın her alanının gerçekliğe kendine özgü yönelme türü vardır ve her biri gerçekliği kendine özgü bir tarzda kırılmaya uğratar. Her alan toplumsal hayatın birliği içinde kendi özel işlevini yürütür. Ama ideolojik fenomenlerin tümünü aynı genel koşul altına yerleştiren bunların semiyotik karakteridir” (Voloşinov, 1973: 10-11). Yakın bir geçmişte Poulantzas kapitalizm altında başat ideolojilerin örgütlendikleri çeşitli *bölgeleri* sergilemeye girişti. Poulantzas, kapitalizm altında ideolojinin *hukuki-siyasal* bölgesinin başat bir rol oynayacağını savunur; hukuki-siyasal bölgenin işlevi kapitalist üretim tarzında ekonomik düzeyin belirleyici rolünü kısmen gizlemek ya da ‘maskelemek’tir –öyle ki, “her şey sanki başat ideolojinin merkezi asla gerçek bilginin araştırılacağı yerde değilmişçesine cereyan eder”; ve öbür ideolojik bölgeler –felsefi, dinsel ve ahlaki ideolojiler– başat rolü oynayan bu kereden (hukuki-siyasal) ‘nosyonlar ödünc almaya’ eğilim gösterecektir (Poulantzas, 1965: 211-12). Bu özel yeniden kullanımı kabul edelim ya da etmeyelim, ideolojilerin basitçe bireylerin ‘yanlış anlamaları’ olmadığını; birey öznenin ideolojinin kaynağı ya da yazarı olarak kavramsallaştıramayacağını anlamak hayati bir önem taşıyor. (Bu nokta üzerinde ısrar ediyoruz çünkü Marksizmi Freudcu psikanalizle bileştirmeye çalışan maddeci teorideki son gelişmelerden biri, birey öznenin kendisini ideolojide ‘konumlandığı’ temel uğrağın, insanların Ödip kompleksi yoluyla ‘kültüre girdikleri’ anda bilinçdışı, birey-aşırı ve kültür-aşırı bir süreçte ortaya çıktığını düşünmektedir). İdeolojiye girişin öznel uğrağını açıklamada bu teorileştirme çizgisinin önemli olmasına rağmen, bir *toplumsal pratik* olarak ideolojinin, kendisini tikel bir tarihsel konjonktürde halihazırda mevcut olan dil ve kültürdeki özgül, nesneleşmiş söylemler ve kodlarda –C. Wright Mills’in ‘konumlandırılmış eylemler’ ve ‘güdülerin sözcükdağarcığı’ dediği söylemler ve kodlarda– konumlandıran ‘özne’den ibaret olduğunu vurgulamanın ayrı bir önemi var (Mills, 1963).

Eco’nun gözlemlediği gibi, “semiyoloji, göstergeler evreni içinde kodlar ve alt-kodlar halinde düzenlenmiş ideolojiler evrenini gösterir” (Eco, “Sinematik Kodun Eklemlenmeleri”). Bu kültürel anlamlandırma ‘iş’i’nin toplumlarda aralıksız gerçekleştirilmesini sağlayan nokta temelde göstergelerin ve çeşitli kodlar ve alt-kodlar, topluluklar ve alt-topluluklar halinde düzenlenişlerinin mahiyeti ve kodların ‘metinlerarasılığı’dır. Bir göstergenin geniş bir toplumsal anlamlar, ilişkiler ve çağrışımlar alanına ‘gönderme yapmasını’ sağlayan yananlamsal (connotative) kodlar, her şeyden önce toplum üyelerinin toplumun kurumlarına, inançlarına, düşüncelerine ve meşrulaştırmalarına dair sahip oldukları toplumsal bilgi biçimlerinin, toplumsal pratiklerin ve sorgulanmaksızın kabul edilen bilginin dil ve kültürün ‘ufkuna sokuldukları’ ve yaygın bir şekilde dağıtıldıkları araçlardır. Bu kodlar, toplumsal hayatın çehresini kaplayan ve onu sınıflandırılabilir, kavranabilir, anlamlı kılan çapraz gönderi (reference) çerçevelerini, anlamın ve yananlamanın çökeltmelerini oluşturur (Hall, 1972; 1974). Bu kodlar bir kültürün ‘anlam haritaları’nı oluşturur. Barthes bunlara ‘ideolojinin parçaları’ adını verir...” Bu gösterilenlerin kültür, bilgi ve tarihle çok yakın bir ilişkisi vardır ve sözün geliş çevresel dünya (dil) sistemini bu gösterilenler aracılığıyla işgal eder” (Barthes, 1967). Bu kültürel sözlükçelerin her birine “bir pratikler ve teknikler demeti... tekabül eder; bu toplaşımlar sistemin tüketicileri bakımından... aynı sözcük dağarcığının verili bir ‘dil’ e ait olmaktan çıkmaksızın söz konusu olan bireye göre nasıl farklı bir şekilde açılmanabileceğini açıklayan farklı bilgi derecelerini (‘kültür’lerindeki farklılıklara göre) içermiler (a.g.y.). Toplumsal hayatın farklı alanlarını, farklı ilişki ve pratik düzeylerini ve türlerini toplumsal kavranılabilirlik içerisinde ‘birarada tutan’ işte bu yeğlenen anlamlar şebekesidir. Bu şebekeler, belli bir bağlam içinde doğal olarak belli birtakım şeyleri belli birtakım şeylerle *bağlantılandırın* ve öbürlerini dışlayan *bölgeler* halinde biraraya toplanır. Öyleyse bu anlam bölgeleri, kendi sınıflandırıcı şemaları içinde kırılmış olan bütün bir toplumsal düzeni ve toplumsal pratiği barındırır.

Bununla birlikte, Marx yalnızca insanların kendi gerçek varoluş koşullarıyla girdikleri ilişkilerini ‘ideolojide’ yaşadıkları konusunda değil, kapitalist üretim tarzında insanların bu koşulları

genelde bir *başat* ideolojinin sınırları içinde ‘düşünecek’leri ve genel olarak bunun *başat sınıfların* ideolojisi olacağı konusunda da ısrar etmişti. Proletaryanın, emeğin kolektif toplumsallaşmasını kapitalizm koşullarında *piyasanın* parçalayıcı biçimi yoluyla ‘yaşamasi’ ve maddi hayatının bu koşulunu, piyasa pratiklerini ideolojik olarak örgütleyen söylemler içinde düşünmesi (ya da kapitalizm koşullarında proletaryanın, artık değerin temellük edilmesini ‘ideolojik bir biçim’ olan *ücretler* şeklinde yaşamasi –bu biçim kendi ideolojik söylemlerini doğurur: Ücret pazarlığı, ekonomizm, Lenin’in ‘sendika bilinci’ dediğı bilinç, ‘adil bir işgünü karşılığında adil bir ücret’ söylemi vb.) gerçeğı Marx için basitçe kapitalizmin *betimsel* bir görünümü değildir. Bu ideolojik sirayetler kapitalist ilişkilerin sürdürülmesinde ve bu ilişkilerin toplumsal formasyon içindeki sürüp giden tahakkümünde merkezi bir rol oynar. Öyleyse, kitle iletişim araçlarının bu süreçlerle ilişkili olarak ne gibi bir rol oynadığını ele almadan önce, bu başat ideoloji nosyonunun *nasıl* anlaşılması gerektiğini kısaca incelememiz gerekiyor. Bir başat ideolojinin ‘başat’ sınıflar ve ‘tahakküm altına alınmış’ sınıflarla ne gibi ilişkisi vardır? Başat ideoloji Sermaye için ve kapitalist ilişkilerin sürdürülmesi için ne gibi işlevler görür? Bu ‘iş’in başarılması ne gibi mekanizmalar aracılığıyla gerçekleşir?

BİRBİRİYLE İLİŞKİLİ ÜÇ ‘TAHAKKÜM’ KAVRAMI

Daha önceki konumunun hatırı sayılır ölçüde iç değişikliğe uğratılmasını temsil eden geçenlerde yazdığı bir makalesinde Raymond Williams, “herhangi tikel bir dönemde başat ve etkili diyebileceğimiz... örgütlenen ve yaşanan merkezi bir pratikler, anlamlar ve değerler sisteminin mevcut olduğu”nu ileri sürer. Bunun durağan bir yapı –‘ideolojinin kuru kabukları’– olarak değil, bir *süreç* –içine alma süreci– olarak anlaşılması gerekir (Williams, 1973). Williams eğitim kurumlarını bu sürecin temel faillerinden biri olarak zikreder. Eğitim kurumları aracılığıyla, farklı sınıflardan insanların kendi hayat koşullarını yaşadıkları mevcut anlamlar ve değerler arasından belli birtakımı ‘önemsenmek için seçilir’ bazıları ise ıskartaya çıkarılır. Daha önemlisi, bu merkezi çekirdeğin seçici ve ayırıcı önem sıralamasının

dışında kalan birçok anlam ve değer sürekli olarak “yeniden yorumlanır, sulandırılır ya da etkili başat kültür içindeki öbür öğeleri destekleyen ya da en azından onlarla çelişmeyen biçimlere dönüştürülür” Bundan dolayı başat sistemin, kendisine muhalif olan pratikleri ve değerleri kapsayıp denetleyebilecek şekilde kendisini sürekli olarak oluşturması ve yeniden oluşturması gerekir. Bundan ötürü Williams, herhangi bir toplumun, kendisinin “merkezi pratikler, anlamlar ve değerler sisteminin içine dahil edilmiş olanlardan çok daha fazla anlam ve değer sistemleri içerdiğini” düşünür –“hiçbir üretim tarzı ve bundan dolayı hiçbir başat toplum ya da düzen... ve bundan dolayı hiçbir başat kültür gerçekte insan pratiğini, insan enerjisini, insan amaçlılığını tüketmez” Öyleyse bu başat anlamların ve pratiklerin ‘tahakkümü’nü oluşturan nokta onun ‘insan pratiğinin tam kapsamı içinden’ bazı öğeleri seçerek bazılarını dışlamasına izin veren mekanizmalardır (*geleneğin* seçiciliği burada kilit bir rol oynar). Williams iki alternatif anlam ve pratik sınıfını tanımlar. Alternatif ya da muhalif kültürün başat yapı içinde ifadesini bulamayan, ama “temel olarak geçmişten ve toplumsal formasyondaki önceki bir aşamadan alınan” ‘kalıntisal’ biçimleri vardır. Kırsal geçmiş ve ‘organik toplum’u çağrıştıran düşünceler bizim kültürümüzdeki *kalıntisal* öğelerin örnekleridir. Bu düşünceler genellikle, var olan kültürel biçimlerin ve eğilimlerin bir eleştirisinin temelini oluşturmuşlardır (İngiliz ‘kültür-ve-toplum’ geleneği en iyi örnektir): Ama bunlar, sözün gelişi, geçmişten hareketle ‘tehdit eder’ *Zuhur eden* (emergent) biçimler yeni pratikler, yeni anlamlar ve değerler alanıdır. Hem kalıntisal hem de zuhur eden kültür biçimleri başat yapı içine kısmen ‘dahil edilebilir’, elbette: Ya da merkezi önem sıralamasından bir sapma ya da özel bir bölge olarak, bir tehdit oluşturmaksızın bir kenarda bırakılabilirler.

Yaşantı ve amacın önemine sürekli dikkat çekmesine rağmen, Williams’ın bu ‘başat kültür’ tanımı açıkça Gramsci’nin etkili bir öneme sahip *hegemonya* kavramına çok şey borçludur (Gramsci, 1968). Gramsci ‘hegemonya’nın yalnızca bir yönetici sınıf (ya da daha ziyade yönetici sınıf fraksiyonlarının bir ittifakı, bir ‘tarihsel blok’), tâbi bir sınıfı kendi çıkarlarına uyum göstermeye zorlamaya muktedir olduğu zaman değil, bu tâbi sınıflar

ve bir bütün olarak toplumsal formasyon üzerinde ‘total bir toplumsal otorite’ uyguladığı zaman da var olduğunu savunur. Başat sınıf fraksiyonları yalnızca yönetmekle kalmayıp *yönlendirdikleri* –önderlik ettikleri– zaman ‘hegemonya’ işler haldedir: Yalnızca zor kullanma gücüne sahip oldukları zaman değil, aynı zamanda sürüp giden yönetimlerine tâbi sınıfların rızasını kazanacak ve bu rızaya hakim olacak şekilde aktif olarak örgütlendikleri zaman. Nitekim, ‘hegemonya’ güç ve rızanın bir bileşimine dayanır. Ama, Gramsci’ye göre, liberal-kapitalist devlette, ‘zorun kuşandığı zırh’ın berisinde işleyen rıza normal olarak başı çeker. Öyleyse hegemonya tek başına üretim ve ekonomi alanında kazanılamaz: Devlet, siyaset ve üstyapılar –aslında üstyapılar ‘hegemonya’nın başarılı olduğu bölge’dir– düzeyinde örgütlenmesi gerekir. ‘Hegemonya’ kısmen tâbi sınıfların ‘üstyapılar’a *dahil olmasıyla* başılır: Ama bu ‘hegemonya’ yapıları *ideolojiyle* çalışır. Bunun anlamı şudur: Başat sınıf fraksiyonlarının lehine olan, sivil hayat ve devlet alanlarında kurumsallaştırılan ‘gerçeklik tanımları’ bizatihi tâbi sınıfların ‘yaşanan gerçekliği’ni oluşturur hale gelmişlerdir. Bu yolla “tüm bir toplumsal bloğun ideolojik birliğini koruyan” ideoloji, bir toplumsal formasyondaki ‘sıva’yı sağlamış olur. Bunun işleminin nedeni, tâbi sınıfların hayatlarının zihinsel içeriğinin (bu sınıflar da kendi ideolojilerinin içerisinde ‘yaşar’) başat sınıflar tarafından ayrıntılı olarak düzenlenebilmesi ve sınırlandırılabilmesi değil, başat sınıfların birbirleriyle rekabet halindeki gerçeklik tanımlarını *kendi otlakları içerisinde çerçevelemeye* çalışmaları ve bunda bir ölçüde başarılı olmalarıdır. Böylece tüm alternatif gerçeklik tanımlarını kendi düşünce ufuklarına dahil edebilirler. Başat sınıflar, içerisinde tâbi sınıfların kendilerini yönetenlerin tahakkümünü destekleyecek şekilde kendi tâbiyetlerini ‘yaşadıkları’ ve anlamlı kıldıkları sınırları –zihinsel ve yapısal sınırları– koyar. Gramsci, ideolojik hegemonyanın varolan ideolojiler aracılığıyla kazanılması ve desteklenmesi gerektiğini ve herhangi bir zamanda bunun önceki ideolojik sistemlerin ve çökelmelerin ‘izlerini’ taşıyan karmaşık bir *alanı* (tek bir tekanlamlı yapıyı değil) ve şimdiye gönderme yapan karmaşık ideolojik sicilleri temsil edeceğini açıkça gösterir. ‘Hegemonya’ tek bir birleşik ‘yönetici sınıf’ tarafından

değil, ancak sınıf fraksiyonlarının tikel bir konjonktüel ittifakı tarafından desteklenebilir; böylece başat ideolojinin içeriği başat sınıfların bu karmaşık iç formasyonunu yansıtacaktır. Hegemonya, devletin baskıcı yönünün –*aynı zamanda* kısmen ‘ideoloji yoluyla işleyen’ yasa, polis, ordu– yanısıra üstyapılara ait failer –aile, eğitim sistemi, kilise, medya ve kültürel kurumlar– aracılığıyla başarılır. Hegemonyanın olayların ‘verili’ ve sürekli bir durumu olmayıp, aktif bir şekilde kazanılması ve *sağlamlaştırılması* gerektiği olgusu, ‘hegemonya’ kavramının anlaşılabilirliği açısından hayati bir önem taşır: Hegemonya yitirilebilir de. Gramsci, uzun dönemler boyunca çeşitli yönetici sınıf ittifaklarının devlette yetkili ve *meşru önderliği* yüklenmeksizin ‘güç’ yoluyla yönettikleri İtalyan toplumuyla ilgilenmekteydi. *Sürekli* bir hegemonya yoktur: Hegemonya yalnızca somut tarihsel konjonktürlerde tesis edilebilir ve analiz edilebilir. Madalyonun öbür yüzü ise, hegemonik koşullar altında bile tâbi sınıfların total bir içerilmesinin ya da massedilmesinin (örneğin Marcuse’nin *Tek Boyutlu İnsan* başlıklı çalışmasında öngörüldüğünün tersine) söz konusu olamayacağıdır. Üretim ilişkileri sistemi içinde kendi nesnel temellerine sahip olan, kendi ayrık toplumsal hayat biçimlerine ve sınıf pratiklerine sahip olan tahakküm altındaki sınıflar, yine de *içerilen bir anonim* sınıf kültürü olarak kalır. Bu tâbi kılınmış sınıflar güçlü olmadıkları zaman ya da var olan düzene ‘karşı-hegemonik’ bir gücü yeniden sunmaya yetecek kadar örgütlenmemiş olduğu zaman, bu sınıfların kendi anonim yapıları ve kurumları başat yapı (hegemonyasını sağlamış yapı) tarafından onların sürüp giden tâbilik durumlarını pekiştirmenin birer aracı olarak kullanılabilir. Savunmacı bir kurumlar dizisi olarak işçi sınıfından doğan sendikalar yine de sınıfın muhalefetini sistemin içerebileceği sınırlar (örneğin, ‘ekonomizm’) içinde kısıtlayan, bu sınıfın anonimliğini daimi kılan bir yapı sağlamak için kullanılabilir. Gelgelelim bu, Gramsci’ye göre, bir tâbi sınıfın bir hegemonik bloğun kültürü içinde total bir gözden yitişini değil, hegemonik ve tâbi sınıflar ile onların kültürleri arasındaki *başarılmış tamamlayıcılığı* temsil eder. Bu tamamlayıcılık –Gramsci buna ‘istikrarsız bir denge’ der– asla gözden yitmeyen sınıf mücadelesinin bir uğrağıdır; ama az ya da

çok açık olabilir, az ya da çok içerilebilir, az ya da çok muhalif olabilir. Öyleyse, genelde ‘hegemonya’ sınıf mücadelesinde belli bir *dengenin* tesis edilmesini başarır; öyle ki, yönetici ‘bloğun’ rıza ve meşruluğu kazanması için ne gibi ödünler gerekirse gereksin, hegemonyanın asıl temeli altüst edilmeyecektir. “Başka bir anlatımla, başat grup somut olarak tâbi grupların genel çıkarlarıyla eşgüdüm içine girer ve devletin hayatı, temel grubun çıkarları ile tâbi grupların çıkarları arasındaki istikrarsız dengele- rin –başat grubun çıkarlarının ancak bir noktaya kadar, yani dar ekonomik çıkarların dayandığı noktaya kadar baskın çıktığı den- gelerin– sürekli bir oluşma ve aşılma süreci olarak kavranır” (Gramsci, 1968: 182). Gramsci’ye göre bunun, üstyapılar ve dev- let düzeyinde tikel çıkarların tüm sınıfların eşit söz hakkına sa- hip oldukları ‘genel çıkarlar’ olarak temsil edilebilme tarzıyla çok yakından ilişkisi vardır.

Gramsci’nin ‘hegemonya’ kavramının, örneğin *The German Ideology*’nin birçok bölümündeki çok daha basit ve çok daha mekanik formülleştirmeler karşısında temsil ettiği derin teorik devrime ne denli önem verilse yeridir. Gramsci bu kavram yo- luyla bütün bir tahakküm kavramını genişletir. Tahakkümü te- melde “eğer tikel bir dönemde aktif olan güçler tamı tamına analiz edilecekse, doğru bir şekilde ortaya atılması ve çözülmesi gereken temel ve üstyapı arasındaki ilişkilere...” yerleştirir (s. 177). Böyle yaparak hegemonya kavramını ekonomik ya da me- kanik indirgemeciliğin tüm tiplerinden, hem ‘ekonomizm’den hem de komplo teorisinden eleştirel bir uzaklığa yerleştirir. Bütün *iktidar* nosyonunu, tüm ağırlığı iktidarın zorlayıcı olmayan boyutlarına verecek şekilde yeniden tanımlar. Ayrıca tahakküm nosyonunu dar sınıf çıkarlarının dolaysız dışavurumundan uzak bir yere koyar. İdeolojinin “psikolojik ya da ahlaki değil, yapısal ve epistemolojik” bir fenomen olduğunu kavrar. Her şeyden ön- ce ‘tahakküm içinde yapılaşmış’ toplumların sağlama alınma- sında ve iç bütünlüklerinin sağlanmasında ve toplumsal, zihinsel ve ahlaki hayatın bütün eğilimlerinin üretim sisteminin gerekli- liklerine aktif bir şekilde uyumlu kılınmasında üstyapıların, dev- let ve sivil birliklerin, siyaset ve ideolojinin oynadığı merkezi rolü kavramaya başlamanıza izin verir. Bu *genişletilmiş* sınıf ik- tidarı ve ideolojisi kavramı, kapitalist toplumların çokça ihmal

edilmiş ve sıklıkla indirgenmiş üstyapısal alanlarının ve ideolojik karmalarının ‘bölgesel’ bir teorisini geliştirmenin en ileri teorik temellerini sağladı.

Üçüncü tahakküm kavramı da, Gramsci’nin maddeciliğe felsefi yaklaşımında yer alan ‘tarihsicilik’ izleri karşısında eleştirel dursa bile, Gramsci’den yakinen esinlenmiş ve onun düşüncelerinden hareketle geliştirilmiştir. Althusser’in önemli ve tesirli bir yazısı olan “İdeoloji ve Devletin İdeolojik Aygıtları”nda (1971) işaretleri verilen tez budur. Bu yazı sözü edilen konularda yakın dönemde gerçekleştirilen teorileştirmelerde son derece önemli bir rol oynayan *yeniden üretim* nosyonunu sunar. Kısaca söylenecekte, Althusser bir üretici sistem olarak kapitalizmin üretim koşullarını “genişleyen bir ölçekte” yeniden ürettiğini ve bu genişleyen ölçekte yapılan yeniden üretimin *toplumsal yeniden üretimi* –emek gücünün ve üretim ilişkilerinin yeniden üretimi– içermesi gerektiğini ileri sürer. Toplumsal yeniden üretim ise, emek gücünün onsuz kendisini yeniden üretemeyeceği ücretleri, emek gücünün onsuz kendisini gelişen bir ‘üretici güç’ olarak yeniden üretemeyeceği becerileri; ve ‘uygun düşünceler’i içerir: “Emek gücünün yerleşik düzenin kurallarına boyun eğmesinin yeniden üretimini, yani işçiler açısından yönetici ideolojiye boyun eğmenin yeniden üretilmesi ve sömürü ve baskı failleri açısından yönetici ideolojiyi doğru bir şekilde güdüp yönetme yetisinin yeniden üretimi... Emek gücünün becerilerinin yeniden üretilmesi için gereken bu şart ideolojik tâbi olma biçimleri altında sağlanır” (Althusser, 1971: 128). Ama bu genişletilmiş ‘toplumsal yeniden üretim’ nosyonu tam da görünüşte bizi üretilenle bağıntılı olmayan tüm aygıtların eylemliliğini (agency) gerektirir. Emek gücünün ücret aracılığıyla yeniden üretimi *aileyi* gerektirir; ileri beceri ve tekniklerin yeniden üretimi *eğitim sistemini* gerektirir; “yönetici ideolojiye boyun eğmenin yeniden üretilmesi” *kültürel kurumları, kiliseyi, kitle iletişim araçlarını, siyasal aygıtları* ve ileri kapitalizmde tüm öbür ‘üretici olmayan’ aygıtları gitgide kendi bölgesine kaydıran bütün bir devlet yönetimini gerektirir. Devletin, bu ‘toplumsal yeniden üretim’in (a) bütün bir toplumun rızası yoluyla cereyan etmesini sağlama bağlayan yapı olmasından, (b) sermayenin sürüp giden hegemonyasının ve yönetici sınıf bloğunun uzun vadede çıkarlarını gözetmede sınıf çıkarlarının üzerinde duran ‘nötr’

bir fenomen olarak kavranmasından ötürü, Althusser bu süreçte işe karışan tüm aygıtları (katı anlamda devlet tarafından örgütlenmiş olup olmadıklarına bakmaksızın) 'ideolojik devlet aygıtları' olarak adlandırır. (Aslında, hem Althusser hem de bu açıdan Althusser'i yakından izleyen Poulantzas devletin rolünü abartır ve kapitalist toplumsal ilişkilerin yeniden üretiminde öbür öğelerin oynadıkları rolleri azımsar). Devletin baskı aygıtlarından farklı olarak bu ideolojik devlet aygıtları temelde *ideoloji yoluyla* yönetir. Althusser yönetici sınıfların *dolaysız olarak* ya da kendi adlarına ve açık çıkarları uyarınca değil, daha önce incelenen zorunlu yer değiştirmeler (displacement) yoluyla, devletin 'sınıfsal olarak nötr' yapıları ve karmaşık bir şekilde inşa edilmiş ideolojiler alanı aracılığıyla yönettiklerini belirtir. Ama içerisinde farklı aygıtların işlev gördükleri bu farklı alanların 'çeşitliliği ve çelişkileri' her şeye rağmen 'yönetici ideolojinin yüzeyinin altında' birleşmiştir. Althusser bu alanda şeref locasını 'Okul-Aile' çiftine ayırır. Burada 'yönetici ideoloji'yi, insanların kendi gerçek varoluş koşullarıyla hayali bir ilişkiyi 'yaşadıkları' ve anladıkları 'düşünceler ve temsiller sistemi' olarak kavrar: "Bundan dolayı ideolojide temsil edilen, insanların varoluşunu yöneten gerçek ilişkiler sistemi değil, bu bireylerin içinde yaşadıkları gerçek ilişkilerle girdikleri hayali ilişkidir"

Burada Althusser, terminolojisindeki ve teorik perspektifindeki önemli farklılıklara rağmen Gramsci'nin çalışmasının bölgesine çok yaklaşır (Gramsci'nin çalışmasına, *Reading Capital*'in bazı bölümlerinin aşırı teorist formülleştirimlerinden çok daha yakındır): Ama en azından iki tane anlamlı vurgu farkı vardır. İlkin, Althusser, ideolojiler alanının basit değil de karmaşık bir bölge olmasından ve basitçe 'yönetici düşünceler'den değil, basat ve tâbi sınıflar arasındaki 'düşüncelerin' *ilişkisi tarafından* oluşturulmuş bir ideolojik tematikler alanından ibaret olmasından ötürü, ideolojik devlet aygıtlarının yeniden ürettikleri fenomenin 'tam da kendi çelişkilerini' taşıyan yönetici ideoloji olması gerektiği konusunda ısrar eder. Böylece ideolojik yeniden üretim, "sınıf mücadelesinin yalnızca ödülü değil, alanı..." haline gelir. İkincisi, ideolojik devlet aygıtlarının başardıkları 'birlik'in biçiminin işlevsel bir 'uygunluk'dan ziyade dışlıların birbirine geçmesine benzer bir ahenge daha yakın olduğu konusunda ısrar eder. Ama, Althusser'in *Notlar*'ının bu her iki boyutu da

–sürüp giden bir mücadele ve ideoloji alanında *çelişkili* bir yeniden üretim–, aktif bir şekilde vurgulansalar bile, aslında bir sistemin toplumsal ilişkilerinin sürüp giden yeniden üretimi kavramı üzerinde toplanan argümanın teorik odağına kıyasla çok daha marjinal kalıyor gibi görünmektedir. Bu, Althusser’in ortaya koyduğu taslağı (Gramsci’yle karşılaştırıldığında), kendisinin onaylayacağından daha da çok işlevselci kılmaktadır.

İDEOLOJİ, BAŞAT KAPİTALİST DÜZEN İÇİN NE YAPAR?

Gramsci, Marx’ı izleyerek, üstyapıların ‘iki büyük katı’ olduğunu önerir –sivil toplum ve devlet. (Marx’ın her ikisini de ‘ideolojik’ ya da ‘fenomenel biçimler’ olarak adlandırdığını anımsayalım. Gramsci özellikle ikisi arasındaki ayrım bakımından karışık –bu, ileri tekelci kapitalizm koşullarında bu iki ‘kat’ arasındaki sınırların her durumda değişiyor olmasından ötürü daha da karmaşılaşan bir sorundur. Karş. Gramsci, 1968: 206 ve devamı). Bu iki alanla ilişkili olarak ideolojinin genel işlevini düşünmenin bir yolu, Poulantzas’ın *ayırma* ve *birleştirme* dediği (1968) işleve bakmaktır. Piyasa ilişkileri ve ‘bencil özel çıkar’ alanında (Öncelikle ‘sivil toplum’ alanında) üretici sınıflar (a) tek başına özel ve bencil çıkarların harekete geçirdiği (b) bir dizi görünmeyen sözleşmeler çokluğuyla –kapitalist mübadele ilişkilerinin ‘görünmeyen el’iyle– sınırlanmış ekonomik birimler teki olarak *görünür* ya da temsil edilir. Önceden belirtmiş olduğumuz gibi, bu yeniden-sunumun ilkin vurgu ve görünürlüğü üretimden mübadeleye *kaydırma* etkisi, ikinci olarak sınıfları bireyler halinde *parçalama* ve üçüncü olarak da bireyleri tüketicilerden oluşan ‘pasif topluluğa’ *bağlama* etkisi vardır. Benzer şekilde, devlet ve hukuki-siyasal ideoloji alanında siyasal sınıflar ve sınıf ilişkileri birey özneler (hukukun ve temsili sistemin gözünde yurttaşlar, seçmenler, egemen bireyler vb.) olarak temsil edilir ve bu siyasal hukuki özne tekleri daha sonra ‘toplumsal sözleşme’ ve ortak ve karşılıklı ‘genel çıkar’ tarafından birleştirilmiş bir *ulusun* üyeleri olarak ‘birbirlerine bağlanır’ (Marx genel çıkarı ‘tam da yalnızca kendi çıkarını gözetmenin genelliği’ olarak adlandırır). İlkin devletin sınıfsal doğası maskelenir: Sınıflar, birey özneler olarak yeniden dağıtım tâbi tutulur. Ve bu bireyler

devletin, ulusun ve ‘ulusal çıkar’ın hayali tutunumu içinde birleştirilir. Başat ideolojik bölgelerin birçoğunun kendi karakteristik sirayetlerini bu mekanizma yoluyla başarmaları şaşırtıcıdır.

Poulantzas ideolojinin birkaç kritik işlevini bu paradigmatik ideoloji *figürü* içinde biraraya getirir. Kapitalizm altındaki ilk ideolojik etki *maskeleye* ve *yerinden etme* (displacement) etkisi gibi görünüyor. Sınıf tahakkümü, sistemin sınıfsal sömürüye dayalı doğası, üretim alanında bu artı değeri temellük etmenin temel kaynağı, bu üretim tarzında ekonomik olanın belirleyiciliği –başat kültürün ideolojilerinin genel işlev görme tarzları sistemin bu antagonistik temellerini tekrar tekrar maskelemek, gizlemek ya da bastırmaktır. Öyleyse, ikinci genel etki *parçalama* ya da ayırmadır. Devletin farklı alanlarının birliği ‘güçler ayrılığı’ teorisi içinde dağıtılır (Althusser, 1971). Emekçi sınıfların kolektif çıkarları sınıfın farklı tabakaları arasında içsel karşıtlıklar halinde dağıtılır. Kolektif olarak yaratılan değer bireysel ve özel olarak temellük edilir. Üreticilerin ‘ihtiyaçları’, tüketicilerin ‘istekleri’ olarak temsil edilir –bu ikisi birbirinden o denli ayrıdır ki, aslında birbirlerine karşı çıkarılabilirler. Bu ideolojik alanın başat bölgelerinin çoğunda oluşturuca kategori Poulantzas’ın ‘bireyler-kişiler’ dediği kategoridir. Başat pratikler, değerler ve anlamlar sisteminin ahlaki, hukuki, temsili ve psikolojik sözlükçeleri, bu tamamen burjuva karakterli ‘sahiplenici bireyler’ kategorisi olmaksızın hiçbir şekilde kurulamazdı (Althusser’in, ideolojinin bireyleri ‘özneler olarak çağırması’nı vurgulaması buradan kaynaklanır). Üçüncü ideolojik ‘etki’, bu şekilde yeniden sunulan birimler üzerinde *hayali bir birlik* ya da *tutunumun* dayatılması ve böylece birinci düzeyin gerçek birliğinin yerine üçüncü düzeyin ‘hayali olarak yaşanan ilişkilerinin’ konulmasıdır. Bu ise kişi-özne tekinin çeşitli ideolojik totaliteler –‘cemaat’, ‘ulus’, ‘kamuoyu’, ‘oydaşma’ ‘genel çıkar’, ‘halk iradesi’, ‘toplum’, ‘sıradan tüketiciler’ (hatta bay Heath’in büyük holdingi, ‘ulusun sendikası’)– içinde yeniden kurulmasını içerir. Bu düzeyde birlikler bir kez daha yeniden üretilir; ama bu sınıf ilişkileri ve ekonomik çelişkiler düzeyini maskeleyen ve yerinden eden biçimlerde yapılır ve bunları antagonistik olmayan totaliteler olarak *temsil eder*. Gramsci’nin sözünü ettiği *rıza* ve *tutunumun* hegemonik işlevi budur.

Bu maskeleye-parçalama-birleştirme sürecinin kritik bölgelelerinden biri, özellikle modern ileri kapitalist koşullar altında, devlettir. Bu noktada bir Marksist devlet teorisinin geliştirilmesi üzerinde duramayız. Ama buradaki amaçlarımız açısından devlet hakkında önem taşıyan bir olgu, devletin sınıf çıkarlarının ‘genel çıkar’ olarak *genelleştirilmesinin* ve *evrenselleştirilmesinin* cereyan ettiği *par excellence* (mükemmel -çn.) alan olmasıdır. Hegemonya yalnızca güç üzerinde değil, rıza ve önderlik üzerinde kurulur çünkü tam da devlet içinde sınıf çıkarları devletin dolaşımından geçerken genelleştirilir: Gramsci bu sürece “yapıdan, karmaşık üstyapılar alanına tayin edici geçiş” olarak söz eder (Gramsci, 1968: 181). Devlet, Sermayenin sürüp giden genişlemesi için gerekli koşulları sağlama bağlamak için zorunludur. Ama aynı zamanda Sermayeden yana işlev görür –genellikle kapitalist sınıfların tikel bölümlerinin dar ve dolaysız sınıfsal çıkarlarına karşı olarak Sermayenin uzun vadeli çıkarlarını güvenceye alan, Engels’in ‘ideal total kapitalist’ dediği tarzda işlev görür. Yönetici sınıfların herhangi bir ittifakının görece bağımsızlığı burada yatar. Lenin’in ‘icra komitesi’ gibi devleti *yönetmekten* ziyade, bu sınıfların tam da (devletin farklı söylemleri aracılığıyla) sınıf çıkarlarının ‘genel çıkar’ biçimine bürünebildiği ve (Marx’ın *The German Ideology*’de işaret ettiği gibi) evrensellik biçimi verilerek tek rasyonel ve evrensel geçerli olarak temsil edildiği *devletin dolayımı yoluyla yönetmesi* gerekir. Devlet her şeyden önce bu işleviyle –yalnızca devletin başat ideolojileri tarafından değil, aynı zamanda devletin ilişkileri ve yapıları tarafından sağlama bağlanan işleviyle– “sınıflar arasındaki ihtilafı yumuşatarak bu sınıf baskısını yasallaştıran ve daimi kılan bir düzen” dayatır (Lenin, 1933). Şu noktaya işaret eden Engels’di: “Devlet bir kez toplum karşısında bağımsız bir güç haline gelince, hemen başka bir ideoloji daha üretir. Aslında ekonomik olguların iç bağlantılarının yitirilmesi meslekten siyasetçiler, kamu hukuku teorisyenleri ve özel hukuk yargıçları arasında sözkonusu olur... anlayışlar ve bunların varoluşlarının maddi koşulları, aracı bağlantılar tarafından daha da karmaşılaştırılır, daha da karanlığa gömülür... (Engels, 1950b).

Burada zikretmemiz gereken ideolojik etkilerin üçüncü alanı ideolojik temsil süreciyle değil, bu temsillere meşruluk sağlan-

masıyla ve rızanın kazanılmasıyla ilgili. Gramsci'nin 'hegemonya' kavramı açısından meşruluk ve rıza kavramları hayati önemdedir çünkü, ilkin, başat sınıfların ideolojiler alanını olumlu bir şekilde hegemonya *inşa etmek için* kullanabilmeleri meşruluk ve rıza yoluyla mümkündür; ama aynı zamanda, ikinci olarak, başat sistemin tahakküm altında kalan sınıflardan belli bir *kabul* görebilmesi de ancak meşruluk ve rıza yoluyla mümkün olabilir. Daha önce yorumlamış bulunduğumuz maskeleme-parçalama-birleştirme süreçlerinin aynısı, tâbi kılınanların kendi tâbi oluşlarına meşruluk ve onay sağlama süreçlerinde de bulunacaktır. Burada, hem üstyapılar olarak hem de yaşanan ideolojiler olarak siyasal temsil ve 'güçler ayrılığı' yapılarında, burjuva-liberal biçimsel demokrasinin çekirdeğinde yatan serbestliklerde ve özgürlüklerde, bir sınıfın öbürü üzerindeki *rıza üretme* ve *şekillendirme* yönünde (hazır kılınan seçmeci toplumsal bilgiler biçimi yoluyla) işleyişi görünmez kılır: İdeolojik sınıf tahakkümü uygulaması, sayısız bireysel iradeler ve kanaatların, ayrı güçlerin parçalı eylemlilikleri aracılığıyla dağılır; kanaatin bu parçalanması daha sonra özgür ve egemen bireylerin ve iradelerinin aktığı 'oydaşma'nın gizemsel birliğinde hayali bir tutunum içinde yeniden *örgütlenir*. Öncülleri ve önkoşullarının sürekli olarak toplumdaki bireylerin ne düşündüklerinin, neye inandıklarının ve ne istediklerinin toplamını yapılandıran rızadan hegemonyaya giden bu süreçte, toplumdaki bireylerin düşündükleri, inandıkları ve istedikleri, iktidarı meşrulaştıran bir oydaşmada biraraya gelen, görünüşte özgürce verili ve 'doğal' fenomenler olarak temsil edilir. Rızanın ve oydaşmanın -'hegemonya'nın öbür yüzünün- bu yapılandırımı ve yeniden şekillendirmesi başat ideolojilerin yerine getirdikleri temel iş türlerinden biridir.

Kitle iletişim araçlarının günümüz kapitalist toplumlarındaki ideolojik rollerini ve etkilerini konumlandırmaya girişmek işte ancak bu noktada mümkündür. Medyanın ideolojik rolü, hiçbir şekilde onun tek ya da biricik işlevi değildir. Şimdiki yoğunluklarıyla karşılaştırıldığında önemsiz bir ölçekte de olsa, modern medya biçimleri tayin edici bir şekilde ilk olarak İngiltere'nin bir kırsal kapitalist topluma dönüşmesiyle birlikte ve bu dönüşüme eşlik ederek onsekizinci yüzyılda ortaya çıkmıştır. İlk kez burada sanatsal ürün bir meta haline gelir; sanatsal ve edebi eserin tam

anlamıyla gerçekleşmesi bir mübadele değeri olarak edebiyat piyasasında cereyan eder; ve piyasa ilişkilerinde kökleşmiş bir kültürün kurumları ortaya çıkmaya başlar: Kitaplar, gazeteler, dergiler; kitapçılar ve gezici kütüphaneler; tanıtım dergileri ve tanıtımlar; gazeteciler ve para için yazarlar; en çok satanlar. İlk yeni 'araç' (medium) –zuhur eden burjuva sınıfların yükselişiyle içten bağlantılı olan roman (karş. Watt, 1957)– bu dönemde ortaya çıkar. Kültür ilişkileri ve kültürel üretim araçlarıyla tüketimin bu dönüşümü aynı zamanda 'kültür' sorunsalındaki ilk ana kopuntuyu kışkırtır –modern 'kültür tartışması'nın ilk ortaya çıkışı (karş. Lowenthal, 1961). (Geriye dönük olarak değerlendirildiğinde, bunların olup bittiği dönemin, tam da kültür-ve-toplum geleneği ve onun izleyicilerinin muhafazakâr bölümlerinin 'organik cemaat'ın son nefesi olarak temsil ettikleri tarihsel uğrak olması büyük ironilerden biridir). Medyanın evriminin tarihsel oluşumunu burada veremeyiz. Ama bu evrim daha sonraki derin dönüşümle –bir kırsal kapitalist toplum ve kültürün endüstriyel-kentsel bir kapitalist toplum ve kültüre dönüşümüyle– yakından bağlantılıdır. Bu dönüşüm, kültürel üretim ve dağıtım medyasındaki değişme ve genişlemenin ikinci büyük evresinin maddi temelini ve toplumsal örgülenmesini sağlar, sahnesini oluşturur. Üçüncü evre endüstriyel kapitalizmin ilk aşamasından ikinci aşamasına dönüşümle, ya da *laissez-faire*'den oldukça muğlak bir şekilde ileri 'tekelci' kapitalizm denen aşamaya dönüşümle çıkar. Bu 'uzun', eşitsiz ve birçok bakımdan tamamlanmamış dönüşüm yaklaşık olarak 1880'lerden –yeni popüler basının derin bir şekilde kökleştiği popüler emperyalizm; İngiliz işçi-sınıfı kültürünün 'yeniden yapımı' (Steadman-Jones, 1975) ve varoşların yükselişi; sermayenin yoğunlaşması ve yerleşmesi; kapitalist işbölümünün yeniden örgütlenmesi; devasa bir üretken ve teknolojik genişleme; kitle piyasalarının ve kitlesel hane tüketiminin örgütlenmesi, vb. yoluyla– bugüne kadar sürer. Bu, modern kitle iletişim araçlarının kendi ayakları üzerinde durmaya başladıkları, ağırlıklı olarak genişledikleri ve katlanarak arttıkları, kendilerini kültürün üretimi ve dağıtımının temel araçları ve kanalları olarak tesis ettikleri ve giderek daha çok kamusal iletişim alanlarını kendi yörüngelerine çektikleri evredir. Bu evre, bugünlerde bizim 'tekelci' kapitalizmi karakterize ettiğini düşün-

düğümüz (ve uzun bir dönem boyunca ‘kitle toplumu’ teorisinde ideolojik bakımdan hatalı olarak temellük edilen) her şeyle çakışır ve tayin edici bir şekilde bağlantılıdır. Medya, bu gelişmenin daha sonraki aşamalarında Sermaye ve devletin yeniden örgütlenmesine oturmuş olan modern emeğin ve üretici sürecin kendisinin tam yüreğine kadar nüfuz etti ve sistemin öbür ekonomik ve teknik kısımları gibi kitle örgütleriyle aynı ölçekte yerini aldı. Medyanın bu tarihsel olarak büyüme ve genişleme boyutlarının, burada medyaya yalnızca ‘ideolojik aygıtlar’ olarak eğileceğimizden ötürü bir kenara bırakılması gerekir.

Yirminci yüzyıl ileri kapitalizminde medya nicel ve nitel olarak kültürel alanda tayin edici ve temel bir önderlik tesis etti. Kitle iletişim araçları ekonomik, teknik, toplumsal ve kültürel kaynaklar bazında, ayakta kalabilmiş daha eski, daha geleneksel kültürel kanallardan nitel olarak daha büyük bir dilimi yönetimi altına almıştır. Çok daha önemli olanı, bütün bir devasa kamusal iletişim ve mübadele karmasından oluşan alanın –bu tip toplumlardaki ‘toplumsal bilgi’nin üretimi ve tüketimi–, modern iletişim araçlarının dolayımına bağımlı olma tarzıdır. Modern iletişim araçları kültürel ve ideolojik alanı tedricen *kolonileştirmiş* tir. Toplumsal gruplar ve sınıflar üretici ilişkilerinde olmasa da ‘toplumsal’ ilişkilerinde giderek parçalanmış ve kısımlar halinde farklılaşmış hayatlar sürdürürken, kitle iletişim araçları (a) grupların ve sınıfların *öbür* gruplara ve sınıflara dair bir hayat, anlam, pratik ve değer ‘imgesi’ inşa etmelerinin temelini sağlamaktan; (b) tüm bu ayrı ve bölük pörçük parçalardan toplumsal totalitenin tutunumlu bir şekilde bir ‘*bütün*’ olarak kavranabileceği imgeleri, temsilleri ve düşünceleri sağlamaktan gitgide daha çok sorumlu hale gelir. Modern medyanın büyük kültürel işlevlerinden birincisi budur: Başkalarının ‘dünyaları’nı, ‘yaşanan gerçeklikleri’ni algıladığımız ve onların hayatları ile bizimkilerini kavranabilir bir ‘bütünün dünyası’ halinde, bir ‘yaşanan totalite’ halinde hayali olarak yeniden inşa ettiğimiz *toplumsal bilginin*, toplumsal imgenin sağlanması ve seçmeci inşası.

Modern Sermaye ve üretim koşulları altında toplum daha karmaşık ve çok-yönlü bir biçime büründükçe daha ‘çoğulcu’ olarak yaşantılanır. Bölgelerde, sınıflarda ve alt-sınıflarda, kültürlerde ve alt-kültürlerde, komşuluklarda ve cemaatlerde, çıkar

gruplarında ve azınlık birliklerinde *çeşitli* hayat-örüntüleri şaşırtıcı bir karmaşıklıkta oluşturulur ve yeniden oluşturulur. Böylece aşık bir çoğulluk, toplumsal dünyayı sınıflandırma ve düzenlemenin sonsuz çeşitlilikte tarzları kendilerini, önceki çağların büyük üniter ideolojik evreninin, büyük ‘meşruluk kubbe-leri’nin yerine geçen ‘kolektif tasarımlar’ olarak sunar. Modern medyanın ikinci işlevi bu *çoğulluğu* yansıtmak ve göstermektir; bu çoğullukta nesneleştirilen sözlükçelerin, hayat-tarzlarının ve ideolojilerin sabit bir *envanterini* sağlamaktır. Burada farklı ‘toplumsal bilgi’ tipleri sınıflandırılır, düzenlenir ve yeğlenen ‘toplumsal gerçekliğe dair sorunlu haritalar’ içerisinde kendi göndergesel bağamlarına tayin edilir (Geertz, 1964). Burada medyanın işlevi, Halloran’ın işaret ettiği gibi, “yeni bir tutumun ya da davranış biçiminin toplumsal olarak kabullenilebilir bir hareket tarzı kılınırken, bu yeni tutumu ya da davranışı benimsemedeki başarısızlığın toplumsal olarak onaylanmayan bir sapkınlık olarak temsil edilecek şekilde daha önceden varolmayan toplumsal gerçeklikler tedarik etmek ya da zaten mevcut olan eğilimlere yeni yönelimler kazandırmaktır” (Halloran, der., 1970). Burada medyanın seçmeci bir şekilde dolaşıma soktuğu toplumsal bilgi, büyük normatif ve değerlendirci sınıflandırmalar içinde, *yeğlenen* anlamlar ve yorumlar içinde tasnif edilir ve düzenlenir. Daha önce savunduğumuz gibi, bu seçmeci toplumsal bilginin hepsinin içerisinde programlanabilecekleri üniter bir ideolojik söylem olmadığı için, üniter bir ‘yönetici sınıf’inkinden çok daha fazla ‘dünyalar’ın medyanın bariz bir şekilde açık ve çeşitli tarzında seçmeci olarak temsil edilmesi ve sınıflandırılması gerektiği için, toplumsal ilişkilerin kendi sınıflandırıcı şemaları ve bağamlarına bu tayin edilişi aslında devasa bir *ideolojik emek*, ideolojik iş bölgesidir. Her bölgenin ‘kuralları’nın tesis edilmesi, belli gerçekliklerin aktif bir şekilde içerilmesi ve dışta bırakılması, bölgelerin sınırlarını işaretleyen haritaların ve kodların önerilmesi ve yalnızca ‘dünya’ hakkında daha çok şey *bilmemize* yardım etmekle kalmayıp *dünyayı anlamlı kılmamıza* yardım eden sorunlu olayların ve ilişkilerin açıklayıcı bağamlara tayin edilmeleri. Tüm çelişkilerinin ortasında, mücadele ve çelişki koşullarında yeğlenen açıklamalar ve gerekçeler ile *dışlanan* açıklamalar ve gerekçeler arasındaki, izin verilen davranışlar ile sap-

kın davranışlar arasındaki, ‘anlamsız’ ile ‘anlamlı’ arasındaki, içe-rilen pratikler, anlamlar ve değerler ile muhalif olanlar arasındaki çizgi burada durmaksızın yeniden çekilir, savunulur ve müzakere edilir: Aslında, mücadelenin ‘bölgesi ve ödülü’ çizilir. Vo-loşinov’un gözlemlediği gibi, “sınıf, gösterge topluluğuyla, yani ideolojik iletişimin aynı göstergeler dizisinin kullanıcılarının totalitesi olan toplulukla çakışmaz. Nitekim, çeşitli sınıflar bir ve aynı dili kullanacaktır. Bunun bir sonucu olarak, farklı yönelimlere sahip aksanlar her ideolojik göstergede kesişecektir. Gösterge sınıf mücadelesinin alanı haline gelir. İdeolojik göstergenin bu *çokkatlı-aksanlılığı* oldukça hayati bir boyuttur. Genelde, bir gösterge canlılığını ve dinamizmini aksanların bu kesişmeleri sayesinde korur... Toplumsal mücadelenin baskılarından geri çekilmiş olan –yani, sözün gelişi, sınıf mücadelesinin sınırının ötesinden geçen– bir gösterge, bir alegoriye dönüşerek kaçınılmaz olarak gücünü yitirir ve canlı bir toplumsal kavranılabilirliğin değil, filolojik bir kavrayışın nesnesi haline gelir” (a.g.y., s. 23).

Bu bakış açısından, medyanın üçüncü işlevi, seçmeci olarak temsil ettiklerini ve sınıflandırdıklarını örgütlemek, düzenlemek ve *biraraya getirmektir*. Ne denli bölüm pörçük ve çoğul olsa da burada bir ölçüde tümleşikliğin ve tutunumun, hayali bir tutunumun ve birliklerin inşa edilmeye başlanması gerekir. Görülebilir kılınmış ve sınıflandırılmış olan, *kabullenilmiş bir düzen* haline gelmeye başlar: *Gerçek* birliklerin (sınıf iktidarı, sömürü ve çıkar) dolaysız ve çıplak müdahalesinin, kamuoyunun daha nötr ve bütünleştirici tutunumu yoluyla durmadan sıkıştırılmış bir halde tutulduğu karmaşık bir düzen, elbette. Bu zor ve hassas müzakereli işten *oydaşma* ve *rızanın* sorunlu alanları ortaya çıkmaya başlar. Oydaşma düşüncesinin daima törensel bir şekilde selamladığı özgürce verilmiş olan ve mübadele edilen kanaatların karşılıklı etkileşiminde *bazı* sesler ve kanaatlar, iktidarı tanımlamada ve sınırlandırmada daha büyük bir ağırlık sergiler, yankı bulur –çünkü klasik liberal-demokratik teoremin saf oydaşması uzun bir süredir yerini, örgütlenmemiş kitleler ile iktidar ve kanaatin büyük örgütleyici merkezleri, ‘büyük takımlar’ın oydaşması arasındaki eşitsiz mübadelede inşa edilmiş olan daha bir şekillenmiş ve yapılaşmış oydaşmaya bırakmıştır. Yine de,

kendi tarzında ve zamanında, tüm makul insanların kendilerini ilıştirmeye başlayabilecekleri bir şeklin ortaya çıkmasına elverecek şekilde öbür sesler için, ‘azınlık’ kanaatları için, ‘karşıt’ görüşler için bir yer bulunması gerekir. Medyanın ideolojik işinin büyük birleştirici ve pekiştirici düzeyini bu oluşturur: Medyanın, içerisinde yolculuk yaptığı toplumsal dñyaların yüzeydeki dolaysızlığında, fenomenel çokkatlılığında gerçekleştirdiği muazzam yatırımın altındaki doğurgan yapı. Oydaşmanın üretimi, meşruluğun inşası –tamamlanmış olan nesneden ziyade, bu tamamlanmamış nesnenin ortaya çıktığı bütün bir argñman, mübadele, tartışma, istişare ve spekülasyon süreci– medyanın ideolojik etkisinin üçñncü kilit görünümüdür.

Son olarak, kitle iletişim araçlarını bu ‘ideolojik iş’i yerine getirmeye yetenekli kılan gerçek mekanizmalar nelerdir? Sınıf demokrasilerinde bir bütün olarak medya doğrudan doğruya devlet tarafından idare edilmez ve örgütlenmez (İngiliz yayıncılığında olduğu gibi bağlantılar çok yakın olsa da): Medya, ‘yönetici sınıf’ın kendi adına konuşan bir bölümü tarafından doğrudan doğruya altüst edilmez: Yönetici sınıf partilerinden biri tarafından doğrudan doğruya kolonileştirilemez: Sermayenin hiçbir temel çıkarı, bir ‘karşı-koyucu’ ses olmaksızın iletişim kanallarını tamamen işgal edemez. Medyanın önerdiği son derece sınırlı bir *repertuardan* hareketle oluşturulmuş şekillenimler çarpıcı bir seçmecilik sergilese de, gündelik yönetim ve pratiklerinde medya, işlerlikte olan yansız bir mesleki-teknik ideolojiler (örneğin, bir hukuk kuralı gibi tüm taraflara ‘eşit olarak’ uygulanan haber değerlerinin ‘nötr’ yapısı) dizisinin çerçevesi içinde çalışır; ‘ön-yargı’nın açıkça işlemesi bir kuraldan ziyade istisnadır. Öyleyse, başat ideolojiler medya söylemlerine nasıl sistematik olarak nüfuz ve sirayet eder?

Burada, televizyonu paradigmatik örnek olarak alıp, medyanın ideolojik etkilerini gerçekleştirdiği mekanizmalardan yalnızca bazılarını ele alabiliriz. Daha önce önermiş olduğumuz gibi, medya, mesajların üretilmesi, karmaşık söylemlerde düzenlenmiş göstergelerin üretilmesi için (:simgesel ‘mal’) toplumsal, ekonomik ve teknik olarak örgütlenmiş aygıtlardır. Simgesel mesajların üretimi, kapsamlı bir şekilde anlam ileten göstergeler sistemi olarak anlaşılan dilin aktarımından geçmeksizin gerçek-

leştirilemez. Daha önce göstermeye çalıştığımız gibi, olaylar kendi başlarına anlam bildiremez: Olayların *anlaşılabilir kılınması* gerekir; ve toplumsal anlaşılabilirlik süreci tam da ‘gerçek’ olayları (ister gerçeklikten alınmış olsun, isterse kurmaca olarak) simgesel biçime tercüme eden pratiklerden oluşur. Bu, *kodlama* dediğimiz süreçtir (Hall, 1974). Kodlama tam da olaylara anlamlar yükleyen kodları seçmek, olayları kendilerine anlam yükleyen göndergesel bir bağlama yerleştirmek demektir (kurmaca kodlar da bu işi yerine getirir; kodlama ‘gerçeklik’ ve doğalcılık kodlarıyla sınırlı değildir). Olaylar –özellikle bizim normal, ortakduyusal beklentilerimizi ihlal eden ya da şeylerin verili eğilimlerinin tersine giden ya da statükoyu bir şekilde tehdit eden sorunlu ya da rahatsızlık verici olaylar– önemli ölçüde farklılık arz eden tarzlarda kodlanabilirler. Farklı bölgelerde *yeglenen* kodlar olan ve toplumun üyelerinin çoğunun kabul edeceği ‘doğal’ açıklamaları cisimleştiriyor görünen (yani, bizim tikel toplumumuzun ‘rasyonelliği’ni doğal olarak cisimleştiriyor görünen) kodların seçimi, bu sorunlu olayları, oydaşmaya dayalı olarak başat ideolojilerin *repertuarı* içerisinde bir yerlere yerleştirir. Bu başat ideolojiler repertuarının tek bir üniter söylem oluşturmayıp, bir başat söylemler çoğulluğu olduğunu anımsamalıyız: Yani bunlar kodlayıcılar tarafından ‘olayları başat ideolojinin ufkı içinde yeniden üretmek için’ kasıtlı olarak seçilmeler, ama kodlayıcıların, içerisinde seçimlerini yapmak zorunda oldukları anlamlar *alanını* oluştururlar. Bu başat ideolojiler repertuarı tam da ‘evrenselleştirilmiş ve doğallaştırılmış’ olduğundan ötürü, anlaşılabilirliğin mevcut yegane biçimleri olarak görünür; “yegane rasyonel, evrensel olarak geçerli (söylemler olarak)” çökeliyor (Marx, 1965). Rasyonelliklerini destekleyen öncüller ve önkoşullar, daha önce betimlediğimiz ideolojik maskeleye ve sorgulanmaksızın kabullenme süreci tarafından görünmez kılınır. Bu ideolojik söylemler, kodlama amaçları onları kullanarak güdüp yönetmek olanlara bile ‘zaten bildiğimiz şeylerin özeti’ olarak görünür. Birtakım öncüller içeriyor olmaları, bu öncüllerin başat durum tanımlarını cisimleştirdikleri ve var olan iktidar, zenginlik ve tahakküm yapılarını temsil ettikleri ya da kırılmaya uğratarak yansıttıkları; böylece anlamlandırdıkları her olayı *yapılandırdıkları* ve verili ideolojik yapıları yeniden üre-

tecek şekilde *telaffuz ettikleri* vb. –bu süreç kodlayıcılar için bile bilinçdışı hale gelmiştir. Bu süreç genellikle mesleki ideolojilerin –fenomenel düzeyde kodlamanın gündelik pratiklerini yapılandıran ve her durumda etkili bir şekilde kodlayıcıyı kendi kullandığı malzemenin ideolojik içeriğinden ve kullandığı kodların ideolojik sirayetlerinden uzaklaştıran bir mesleki-teknik yansızlığın parantezi içine yerleştiren pratiğin pratik-teknik rutinleştirimlerinin (haber değeri, haberin anlamı, canlı sunum, ‘heyecanlı fotoğraflar’, iyi öyküler, sıcak haber vb.)– müdahalesi tarafından maskelenir. Böylece, olaylar sistematik olarak tek bir tarzda kodlanmayacak olsalar bile, sistematik olarak çok sınırlı bir ideolojik ya da açıklayıcı repertuara dayandırılma eğiliminde olacaktır ve bu repertuar (her bir durumda, yeni olayların bu repertuarın ufku içine sokulabilmesi ideolojik bir ‘iş’i gerektirse de) şeyleri başat ideolojinin alanı içinde ‘anamlı’ kılma eğilimine sahip olacaktır. Dahası, kodlayıcının açıklayıcı menzili, olaylardan çıkarsadığı ‘anlamı’n güvenilirliğini ve etkililiğini güçlendirmek istemesinden ötürü, bütün bir kodlamalar repertuarını (görsel, sözel sunumlar, işleyimler) izleyicinin ‘rızasını kazanmak’ için kullanacaktır; olayları kendisinin ‘önyargıları’ uyarınca yorumlamak için değil, kodlamalarının içinde işlediği *menzilin* ya da *sınırların* meşruluğu için. Bu ‘tanımlama noktaları’, olayların yeğlenen okumalarını güvenilir ve güçlü kılar: Yeğleyimlerini ideolojik alanı *telaffuz etme* yoluyla desteklerler (Voloşinov buna göstergenin ideolojik akışını sömürmek diyecektir); izleyicinin ‘rızasını kazanmayı’ amaçlarlar ve böylece göstergelerin alımlayıcılarının mesajı *kodaçımına uğratmalarının* tarzını yapılandırırılar. Başka bir yerde (Hall, 1974; Morley, 1974), kodaçımlamaları kaçınılmaz olarak kendi maddi ve toplumsal koşullarını yansıtan izleyicilerin, olayları ille kodlanmış olduklarıyla aynı ideolojik yapılar içinde *kodaçımına uğratmaları* gerekmediğini göstermeye çalışmıştık. Ama ‘etkili iletişim’in kapsamlı amacının kesinlikle izleyicinin *yeğlenen okumaya* ‘rızasını kazanmak’ olması ve böylece izleyicinin hegemonik çerçevenin içinde kodaçımı yapmasını sağlamak olması gerekir. Kodaçımları ‘mükemmel bir aktarım’ yoluyla hegemonik çerçeve içinde yapılmadığı anlarda bile, kodaçımlarının büyük bir kısmı, başat kodların sistematik olarak bir *karşı-hegemonik* yoldan koda-

çımlanmasından ziyade başat kodlar *içerisindeki* ‘müzakereler’ niteliğine bürünme eğiliminde olacaktır –böylece başat kodlara daha durumsal bir nitelik verecektir. İzleyicinin kendisini ideolojilerin hegemonik alanı içinde yerleştirme tarzı bazında kapsamlı ‘istisnalar’ yapılmasına izin veren, ama aynı zamanda daha geniş menzili, kapsayıcı gönderme alanını, başat kodaçımının daha büyük tutunumunu meşrulaştıran ‘müzakereli’ kodaçımları, daha önce sınıfların yapılaşmış tamamlayıcılığı dediğimiz fenomeni yansıtır ve buna dayanır. Yani, hegemonik kodlar içindeki müzakere alanları tam da söylem içinde anonim ve tâbi sınıfların kendilerini yerleştirdikleri zorunlu mekânları sağlar. Medyaların sınıflar boyunca yaygın bir şekilde dağıtılmakla kalmayıp, sınıfları toplumsal iletişim şebekesi içine sokmalarından ve bu ideolojik bölgeye hükmedebilmek için kendi popüler meşruluklarını sürekli olarak yeniden üretmek zorunda olmalarından ötürü, tâbi okumaların başat kodların daha kapsamlı ideolojik sözdizimleri içine dahil edilmelerine izin veren bu müzakereli mekânların ve sirayetlerin medyaların meşruluğu açısından hayati bir önemi vardır ve bunlar söz konusu meşruluğa popüler bir zemin kazandırır. Medyanın işleyişi için gereken bir ‘oydaşma’ temelini inşası kısmen, bu meşruluk sağlama işinin nasıl gerçekleştirildiğine bağlıdır.

Kodlama ve kodaçımı süreçlerini yapılandıran bu inşa ve yıkım süreci için gereken meşruluk medya aygıtlarının konumu tarafından alttan alta desteklenir. Daha önce önermiş olduğumuz gibi, medyalar, genel olarak bizimkine benzeyen toplumlarda doğrudan doğruya devlet tarafından örgütlenmezler ve sahipleri doğrudan doğruya devlet değildir. Ama medyanın yönetici sınıf ittifaklarıyla dolaysız değil, dolaylı olarak ilişkili olduğunun söylenmesinde hayati bir anlam yatmaktadır (belki de Althusser’in medya aygıtlarını her şeye rağmen ‘İdeolojik Devlet Aygıtları’ olarak adlandırmasını mümkün kılan budur); ve böylece bizzat Devlet Aygıtlarının karakteristiklerinden bazılarını sahiptirler –‘görece özerklik’ Örneğin, Hukuk ve yönetim bürokrasileri gibi yayıncılık da ‘güçler ayrılığı’ başlığı altında işlev görür. Yayıncılığın tek bir sınıf ya da sınıf partisi tarafından dolaysızca kendi hizmetine koşulması mümkün olmamakla kalmaz, ama böyle bir dolaysız ve bariz kumanda durumu (ya da ileti-

şimciler bakımından tek bir sınıfın hizmetine yönelme ya da bu yöndeki bir ‘önyargı’ durumu), derhal medyanın meşruluk temelini tahrip edecektir –çünkü böyle bir durum medyanın yönetici-sınıf iktidarıyla suç ortaklığını açığa çıkartacaktır. Öyleyse, kapitalist gelişimin modern aşamasındaki öbür devlet karmaları gibi medya da dar anlamda yönetici-sınıf iktidarından ‘görece özerkliği’ne kesinlikle bağımlıdır. Bu görece özerklik yayıncılığın işleyimsel ilkelerinde kutsallaştırılır –‘nesnellik’, ‘yansızlık’ ve ‘denge’ Ya da, daha ziyade bunlar yayıncılığın ‘görece yansızlığı’nın gerçekleştirildiği pratiklerdir (Hall, 1972). Örneğin, denge, her zaman iki yanlı bir diyalogun olacağını ve böylece izleyicinin karşısında her zaman birden fazla durum tanımının bulunacağını garantiler. Siyasal alanda bakıldığında, yayıncılık burada, üzerinde sistemin öbür bölümlerinin oluşturulduğu –örneğin, siyasal aygıtlar– parlamenter demokrasi ve ‘demokratik tartışma’ biçimlerini dikkate değer bir kesinlikte yeniden üretir. Öyleyse, bu koşullarda medyanın yerine getirdiği ideolojik ‘iş’, düzenli ve alışıldık bir şekilde, söylemi başat ideolojiler içindeki ana *konumlardan* birini ya da öbürünü dolaysız olarak desteklemek için *altüst etmeye* dayanmaz: Konumların hareket ettikleri ve üzerine ‘mücadeleye girdikleri’ *yapılanmış ideolojik alanı* donatmaya ve alttan alta desteklemeye dayanır. Çünkü, belli başlı siyasal partiler siyasanın şu ya da bu görünümü konusunda keskin bir uyuşmazlık içinde olsalar da, karşıt konumları karmaşık bir birlik içinde bağlayan temel anlaşmalar vardır: Sistem içindeki öğelerin ‘uyuşmazlığa düşebilmeleri’ için *paylaşmaları* gereken tüm öngerektirimler, argümanın sınırları, gönderi terimleri vb. Medyanın sigortaladığı ve yeniden ürettiği şey işte bu temel birliktir: Ve işte bu anlamda medya söylemlerinin ideolojik sirayetleri ‘tarafıtar’ olarak değil, temelinde ‘devlet gerçekliği tarzı’ içinde’ki bir yönelim olarak anlaşılabilir. Zorunlu olarak basit değil, karmaşık bir kendilik (entity) olan oydaşmayı şekillendirme ve örgütlenme rolü burada kritik önemdedir. Bunu basitçe bir alan olarak değil, ‘tahakküm içinde yapılanmış’ bir alan olarak oluşturan, sınırlarının işleyiş tarzıdır –belli türden yorumları ‘içermek’ ve ‘dışlamak’, sistematik *içermelerini* (örneğin, herhangi bir tartışmalı konu başlığını yapılandırmak için zorunlu olarak düzenli ve meşru bir ‘erişime sahip’ olan ‘durum ta-

nımları'nı içermek) ve *dışlamalarını* (örneğin, sistemin gerçekliğinin parçaları olan kimi boyutların, grupların, yorumların ve konumların 'aşırılıkçı', 'irrasyonel', 'anlamsız', 'ütopyacı', 'pratik olmadığı' gerekçeleriyle düzenli olarak 'muhakeme dışında tutularak' dışlanması) sonuçlandırmak. (Başlıkların yapılandırılması konusunda karış. Hall, 1975. Ayrıca Connell, Curti ve Hall, 1976).

Geliştirilen genel önermeye bir içerik verebilmek için burada kendimizi kaçınılmaz olarak çok geniş mekanizmalar ve süreçlerle sınırlandırmak zorundaydık. Şimdi artık bu önerme, bu yazıda tesis edilen teorik ve analitik çerçevenin oluşturduğu ard-yöre temelinde basit bir tarzda belirtilebilir. Medya, bizimki gibi toplumlarda, başat ideolojilerin söylemleri içinde 'dünyayı sınıflandırmak' gibi gayet önemli bir ideolojik işin yerine getirilmesine aralıksız bir şekilde hizmet eder. Bu ne basit bir 'iş'tir, ne de bilinçli olarak yerine getirilen bir görev: Bu, *çelişkili bir iştir* –kısmen başat bölgeyi oluşturan farklı ideolojiler arasındaki içsel çelişkilerden ötürü, ama daha önemlisi bu ideolojilerin sınıf pratikleri ve sınıf mücadelesi alanında tahakküm kurmak için birbirleriyle mücadele etmelerinden ve çatışmaya girmelerinden ötürü. O nedenle, sözü edilen 'iş'i, aynı zamanda bu işin alanını yapılandıran çelişkileri hatırı sayılır ölçüde yeniden üretmeksizin yerine getirmenin yolu yoktur. Nitekim, medyanın icra ettiği 'ideolojik yeniden üretim' işinin, tanımı gereği karşı-koyucu eğilimlerin –Gramsci'nin 'istikrarsız dengeler'i– sürekli tezahür edecekleri bir iş olduğunu söylemeliyiz. Öyleyse, yalnızca medyanın bir toplumun aynı zamanda tahakküm yapısını yeniden üretecek şekilde ideolojik alanını yeniden üretme *eğiliminden* sözedebiliriz –ama bu sistematik bir eğilimdir, arızı bir görünüm değil.

Yazının alındığı kaynak:

J. Curran, M. Gurevitch, J. Woollacott, der., *Mass Communication and Society*, Londra: Edward Arnold, 1979, s. 315-348.

Kaynaklar

Althusser, L. (1965), *For Marx*, New Left Books.

Althusser, L. (1971), *Lenin and Philosophy and Other Essays*, New Left

Books.

- Barthes, R. (1967), *Elements of Semiology*, Cape [Türkçesi: *Göstergebilim İlkeleri*, çev.: Mehmet Rifat-Sema Rifat, İstanbul: Sözcü, 1986. Aynı metin *Göstergebilimsel Serüven* içinde yer almaktadır, İstanbul: Yapı Kredi Yay., 1993].
- Bottomore, T. ve Rubel, M. (1963), *Karl Marx: Selected Writings in Sociology and Social Philosophy*, Penguin.
- Connell, I., Curti, L. ve Hall, S. (1976), "The 'Unity' of Current Affairs TV", WPCS 9, *Centre For Contemporary Cultural Studies*, Birmingham.
- Eco, U. (Tarihsiz), "Articulations of the Cinematic Code", *Cinematics I*.
- Engels, F. (1950a), "Labour in the Transition From Ape to Man", Marx and Engels, *Selected Works*, C.2. Lawrence & Wishart.
- Engels, F. (1950b), "Feuerbach and the End of Classical German Philosophy", Marx ve Engels, *Selected Works*, C.2, Lawrence & Wishart.
- Geertz, C. (1964), "Ideology As A Cultural System", der.: Apter, *Ideology and Discontent*, New York: Free Press.
- Geras, N. (1972), "Marx and the Critique of Political Economy", der.: R. Blackburn, *Ideology in Social Science*, Fontana.
- Gramsci, A. (1968), *Prison Notebooks*, Lawrence and Wishart [Türkçesi: *Hapishane Defterleri*, çev.: Kenan Somer, İstanbul: Onur Yay. 1986].
- Hall, S. (1972), "External/Internal Dialectic in Broadcasting", *Fourth Symposium on Broadcasting*, Dept. of Extra-Mural Studies, University of Manchester.
- Hall, S. (1972), "Determinations of the News Photograph", WPCS 3, CCCS, Birmingham.
- Hall, S. (1974a), "Deviancy, Politics and the Media", der.: Rock, P. ve McIntosh, M., *Deviance & Social Control*, Tavistock.
- Hall, S. (1974b), "Encoding and Decoding in the TV Discourse", *Culture and Education*, Council of Europe, Strassburg [Türkçesi: "Televizyon Söylemi: Düzgeleme ve Düzge Açıklama" çev.: Seçil Bükker, *Kurgu*, No.4, 1981, s. 323-331].
- Hall, S. (1974c), "Marx's Notes on Method" WPCS 6, CCCS, Birmingham.
- Hall, S. (1975), "The Structured Communication of Events", *Getting the Message Across*, UNESCO, Paris.
- Halloran, J. (1970), "The Social Effects of Television" der.: Halloran, *The Effects of Television*. Panther.
- Hoggart, R. (1957), *The Uses of Literacy*, Harmondsworth: Penguin.
- Lenin, V. I. (1933), *The State and Revolution*, Little Lenin Library, Lawrence & Wishart.

- Levi-Strauss, C. (1969), *Totemism*, Penguin.
- Lowenthal, L. (1961), *Literature, Popular Culture & Society*, Englewood Cliffe, Prentice Hall.
- Marx, K. (1961), *Capital I*, Foreign Languages Publishing House, Moskova.
- Marx, K. (1965), *The German Ideology*, Lawrence & Wishart.
- Marx, K. (1973), *The Grundrisse*, çev: Martin Nicolaus, Penguin.
- Marx, K. (1971), *Critique of Political Economy*, der.: Maurice Dobb, Lawrence & Wishart.
- Mephram, J. (1974), "The Theory of Ideology in Capital", *WPCS* 6, *CCCS*, Birmingham.
- Mills, C. Wright (1963), *Power, Politics and People*, Oxford University Press.
- Morley, D. (1974), "Reconceptualizing the Media Audience: Towards An Ethnography of Audiences", *CCCS, Occasional Paper*, Birmingham.
- Nowell-Smith, G. (1974), "Common Sense", *Radical Philosophy* 7.
- Poulantzas, N. (1965), *Political Power and Social Classes*, New Left Books ve Sheed & Ward.
- Steadman-Jones, G., "Working Class Culture and Working Class Politics, 1870-1900, *Journal of Social History*.
- Thompson, E. P. (1960), "Review of the Long Revolution", *New Left Review*, 9, (10).
- Volosinov, V. N. (1973), *Marxism and the Philosophy of Language*. New York: Seminar Press.
- Watt, I. (1957), *The Rise of the Novel*, Pelican.
- Williams, R. (1961), *The Long Revolution*, Pelican.
- Williams, R. (1973), "Base and Superstructure", *New Left Review*, 85.

Frankfurt Okulu'nun Kültür Analizi

Thomas Krogh

Frankfurt Okulu'nun 1930'lu yıllarda ve 1940'ların başında geliştirdiği modern kültür analizi konusunda aşağıda yapacağım tartışma, Theodor Adorno ve Max Horkheimer'in birlikte kaleme aldıkları *Aydınlanmanın Diyalektiği* (1972) başlıklı eserdeki katkılar üzerinde yoğunlaşmaktadır. Walter Benjamin'in katkılarna da bu açıdan yer vereceğim.

FRANKFURT OKULU'NUN İLK YILLARINDA KÜLTÜR KAVRAMI

Aşağıdaki tartışmaya bir artyöre hazırlamak için, kültür kavramının Frankfurt Okulu'nun ilk yıllarındaki haline değinmek istiyorum. Frankfurt Okulu'nun ve Toplumsal Araştırma Enstitüsü'nün tarihi  döneme ayrılabilir. 1930 yılından 1936 yılına kadar olan birinci dönem, 1930 yılında Enstitü Direktörü olan Max Horkheimer'in başlattığı araştırma programının egemenliğiyle nitelenebilir. Ampirik araştırmalar aracılığıyla eleştirel bir toplum teorisinin geliştirilmesi, bu programın berisinde yatan temel fikirdi. Bu dönemde sağlanan temel başarı, 1936 yılına ait kolektif bir çalışma olan *Otorite ve Aile* başlıklı eserdı. 1936'dan 1939'a kadar geçen yılları içeren ikinci dönem, Horkheimer'in 1937 tarihli "Geleneksel Teori ve Eleştirel Teori" başlıklı yazısının damgasını taşır. Bir geçiş dönemi olarak görülmesi gereken bu dönem, ampirik bir eleştiri tarzından daha felsefi bir eleştiri tarzına dönüşü temsil eder. 1939 yılından İkinici Dünya Savaşı'nın sonuna dek geçen yılları kapsayan üçüncü dönem, faşizmin doğası zerine, Pollock'un başlattığı ve faşizmi bir tür devlet kapitalizmi olarak sunan bir i tartışmanın egemenliğiyle ve *Aydınlanmanın Diyalektiği*'nin tamamlanışıyla nitelenebilir. Bu dönemde başlangıçta yer alan eleştirel ve ampirik toplumsal araştırma programından en sonunda tamamen vazgeçilir ve Avrupa Aydınlanması o denli kapsamlı biçimde eleştirilir ki, bu eleştiri çerçevesinde felsefi gelenek bile zaman zaman, hiçbir eleştirel potansiyel taşımıyormuş gibi sunulur.

Kültür endüstrisi teorisini anlamanın zorunlu bir ngerekliği olan bu orijinal programın kendi kendine son verişini anla-

yabilmek için, Horkheimer'ın ampirik ve eleştirel bir toplum biliminin geliştirilmesi ve bu göreve hasredilmiş bir Enstitü kurulması konusundaki orijinal programına uzanacağım.

Horkheimer, 1920'li yılların sonunda ve 1930'ların başında, iki ilginin egemen olduğu bir düşünsel çerçevede faaliyet gösteriyordu. Bunların birincisi, o dönemde Almanya'da geçerli tüm toplum felsefelerinden ve hatta Hegel'den kopmasıydı. Horkheimer bu tür toplum düşüncesinin, bilhassa somut toplum alanının üstünde yer alan bir duyular-üstü alan inşa etme doğrultusundaki eğilimde belirgin olarak görülen metafizik kalıntılarla dolup taşıdığı kanısındaydı. Bu eğilimde, somut tarihsel dünyadaki gerçek ıstırap ve sefaleti bastırma yönünde bir sürüklenme olduğunu teşhis ediyordu. Bu teşhis doğrultusunda, Horkheimer, şaşırtıcı bir pozitivistik jestle, ampirik dünyaya ilişkin, ampirik bilimlerin sunduklarının haricinde herhangi bir bilginin olamayacağını ileri sürüyordu.

Bunun yanı sıra, Horkheimer ve Enstitü'nün diğer tüm önemli mensupları, Weimar Cumhuriyeti'ndeki belli başlı geleneklerin ve eleştirel toplum düşüncesi hareketlerinin (yani, Marksizmin farklı değişkeleri ile işçi sınıfının iki büyük partisi olan Sosyal Demokratlar ve Komünistler) durumuyla yakından ilgileniyorlardı. Bana kalırsa, Frankfurt Okulu'nun Marksist bir düşünce okulu olup olmadığı konusundaki tartışma hiç ilginç değil. Eugene Lunn'u alıntılarla söylesem, Frankfurt Okulu'nun Marksizmi "epeyce gözden geçirilmiş bir Marksizm"di. Her neyse, asıl önemli olan, Frankfurt Okulu'nun, içinde bulunduğu dönemi devrim-sonrası bir dönem olarak görmesidir. Alman Konsey hareketinin 1919 yılında başarısızlıkla sonuçlanması ve Sovyet Rusya'daki hüsrarla sonuçlanan gelişmeler, geleneksel Marksist düşüncenin temel zorlukları ve sorunlarına dikkat çekiyordu.

Hem sosyal demokrasi hem de komünizm ekonomizmle, yani toplumun tüm kesitlerini ekonomiye ya da temele indirgemekle suçlanıyordu. Marksizm öncelikle, ekonomik belirleyiciler ile insan faaliyetinin öbür tüm dışavurumları arasındaki dolayımın anlaşılmasının zorunlu olduğunu kavrayamamaktan mustarıptı. Bu nokta Frankfurt Okulu'nun, o vakte kadar Marksist düşüncenin tüm çeşitlerinde bulunan temel-üstyapı modelinin, modern tarihsel gelişmelerin anlaşılması açısından fevkalade yetersiz olduğu sonucuna varmasına yol açtı.

Bu yalnızca ekonomi karşısında politikanın oynadığı rolün vurgulanmasına yol açmakla kalmadı, aynı zamanda eleştirel düşüncenin her şeyden önce yeni türde bir psikolojiye, eski ekonomik formasyonların tarihsel bireyler üzerinde yarattıkları etkiler yoluyla yeni ekonomik formasyonların gelişimlerinin izini sürebilecek bir psikolojiye ihtiyacı olduğunun hızla fark edilmesini sağladı. Tarihsel maddeciliğin, sosyolojik mikro-düzeyde bireye ilişkin bir teori de içermediği takdirde bir modern toplum teorisini olarak ayakta kalamayacağı kanısına varıldı. Dolayım kurucu bir sosyal psikolojiye duyulan bu ihtiyaç ancak Nazi hareketinin yükselişi esnasında önem kazandı. Devrimci istekler fiyaskoyla sonuçlanmakla kalmamış, aynı zamanda kitleler daha önce görülmedik ölçüde, sürüler halinde yeni otoriter önderlerin peşinde koşmaya başlamışlardı. Faşist kitle hareketlerinin ve partilerinin önderleri, katılımcıları ve izleyicileri tarafından temsil edilen yeni birey psikolojisini ne Marksizm ne de geleneksel psikoloji kavramlaştırabiliyordu.

Dolayısıyla, Horkheimer ve özellikle Erich Fromm, *Toplumsal Araştırma Dergisi*'nin (*Zeitschrift für Sozialforschung*) ilk ciltlerinde bu yeni psikolojiyi geliştirmeye koyulduklarında önelerine koydukları hedef, Marksist teorideki bir boşluğu doldurmak gibi soyut bir amaç değil, çok daha acil bir sorun olan, eleştirel düşüncenin, Avrupa ülkelerindeki felaket doğuran gelişmeleri kavrayabilmesiydi. Bugün gayet iyi bilindiği gibi, bu proje Marksist teori ile bireyin maruz kaldığı sınıf ilişkilerinin biçimlendirdiği haliyle libidinal enerji konusundaki Freudcu teorisinin bir bileşimi biçimine büründü. Bununla birlikte, elinizdeki yazının bağlamı açısından önemli olan nokta, bunun aynı zamanda ilk Frankfurt Okulu teorisinin ortaya çıktığı bağlamı oluşturmastır.

Horkheimer'ın *Otorite ve Aile*'ye yazdığı Genel Giriş, bunu açıkça gösterir. Tasarlanan yeni sosyal psikolojinin ekonomi ile toplumdaki farklı kültürel öğeler arasındaki dolayımın incelenmesine hizmet etmesi gerekiyordu ve bu nedenle bireyin toplumsallaşmasındaki mekanizmalara ilişkin dural bir teoriden çok daha fazlasına varmak amaçlanıyordu. Horkheimer, toplumsal değişimin nihai belirleyicisi olarak ekonomi teorisini kabul etse (ya da sahte bir bağlılık sergilese) bile, kültürün bir dönemi hem destekleyen hem de aşan güçleri içeren bir fenomen olduğunu

vurguluyordu. Böylelikle, “kültür” kavramı, toplumsal bütünleşmenin yanı sıra değişim ve çözülmeye de eğilim gösteren tüm etkenleri kapsayan hacimli bir kavram haline geldi. Horkheimer’a göre kültür, koşullara göre, toplumun sıvası da olabilirdi, dinamiti de (Horkheimer, der., 1936, s. 10-11).

O nedenle, Frankfurt Okulu’nun ilk yıllarındaki teorisinin hem ampirik hem de eleştirel bir kültür teorisi olduğunu söylemek doğru olur. Horkheimer’ın Enstitü yöneticiliğinin ilk yıllarında sahip olduğu ufka egemen olduğunu ileri sürdüğüm ilgileri biraraya getirdiğimizde bu manzara daha da berraklaşır. Birinci nokta, kültür teorisinin ampirik incelemelere yaslanması ve somut tarihsel ortamları içerisindeki, elbette öncelikle bugünün somutluğu içerisindeki ampirik bireylerle ilgilenmesi gerektiğini bildirir. Bu yaklaşım, Horkheimer’ın terimi epeyce kendine özgü kullanımıyla, maddeci diye nitelenebilir. Horkheimer’ın felsefesinde bu terim ne dış gerçekliğe ilişkin bir teorisin yerine geçer, ne de Marksist kullanımıyla eş-uzantılıdır. Horkheimer maddeciliği ne türden olursa olsun tek bir tez olarak değil, ıstıraplara maruz bir insanlık durumunun değiştirilmesine yönelik pratik bir ilgi olarak anlar (Horkheimer, 1933). Eleştirel ya da maddeci teorisinin daima, bu amaç doğrultusunda yol kat etmek için, tarihsel gelişimin o anında elde hazır bulunan en ileri kavrama araçlarını benimsemesi ve kullanması gerekir. Bu nokta, “maddeci” teriminin neredeyse “disiplinler arası” teriminin bir eşanlamlısı haline geldiğini ima eder. Horkheimer, Frankfurt’ta Toplum Felsefesi Profesörü sıfatıyla sunduğu yeni dönemi açış dersinde, yöneticiliğini yapacağı Enstitü’nün temelde, farklı dallardaki toplum bilimleri ile kültür analizi uzmanları arasındaki disiplinler arası bir girişim olacağını tasarlıyordu (Horkheimer, 1931). Farklı dallar ve uzmanlıklar, aynı araştırma nesnesinin, yani bütünlüğü içerisinde modern toplumun paylaşıldığı ortak bir girişim içerisinde birleşeceklerdi. Araştırmanın ortak nesnesinde birleşen farklı araştırma dalları yönündeki bu fikir, epeyce kötüye kullanılmış olan totalite kategorisinin, Frankfurt Okulu teorisinde bu noktada bulunabilecek tek kullanımıdır. Ve yukarıda açıkladığım kültür teriminin kullanımı, maddeci kültür incelemelerini bu girişimin temel bir parçası haline getirmiştir.

İkincisi, bu kültür incelemeleri daima eleştirel nitelikli kavranmıştı: Mevcut toplumun gerçekleştirilmemiş potansiyellerine

ve zorunlu olmayan ıstıraplarına dikkati çekme anlamında eleştirel. Daha önce gördüğümüz gibi, kültürel incelemeler, modern toplumdaki hem değişim olanaklarını hem de bunun önünde dikilen engelleri açıklama rolünü üstlenecekti, Buna rağmen, kültür terimi bu dönemde, daha sonraları bürüneceği anlamda eleştirel bir kavram değildi. Bu dönemde esas olarak hâlâ nötr, yani betimsel ve açıklayıcı bir kavramdı. Kültür eleştirisi yalnızca daha sonraları, yani üçüncü dönemde toplum eleştirisinin ana odak noktası haline geldi (geçiş dönemi olan ikinci dönem, elinizdeki yazının bağlamı açısından ihmal edilebilir).

Bu geçiş temelde, Theodor Adorno'nun Amerika'da sürgünde bulunan öbür mensuplara katıldığı 1938 yılından itibaren Enstitü içerisinde öne çıkmasıyla bağlantılıdır. Bu gelişmeye geçmeden önce, birinci dönemdeki kültür incelemeleri konusundaki son bir yorumumu daha ilave etmeliyim. Yukarıda dikkati çektiğim gibi, "Otorite ve Aile", bu dönemi taçlandıran başarılı bir çalışmadır. Ama Leo Löwenthal'ın ilk yıllarda yaptığı katkılar da, yani Almanya'da Dostoyevski'nin, Ibsen ve Hamsun'un alımlanışı konusundaki incelemeleri, edebiyat eleştirisine taze bir ideolojik eleştiri esintisi getirdi. Ama katkısının da, örneğin Adorno'nun daha sonraki müzik analizleriyle karşılaştırıldığında, bununla sınırlı kaldığı belirtilmeli. Löwenthal'ın edebi bir metinden politik bir içerik bulup çıkarma yeteneği, sanatsal dışavurumun özgül kanalına, yani bu örnekte, analiz edilen yazarların kullandığı dile yeterince ağırlık vermemekten mustarıptı.

FRANKFURT OKULU'NUN GELİŞİMİ

Frankfurt Okulu'nun birinci dönemi ile üçüncü dönemi arasındaki temel farklılık, en kestirme yoldan şöyle ifade edilebilir: Okul'un üstü kapalı biçimde önvarsaydığı eleştiri kavramı, Marksist gelenekteki içsel olumsuzlamayı belirten geleneksel diyalektik kavramla bağlantılıydı. Buna göre, temel değişim, yani mevcut kapitalist toplumun olumsuzlanması, bizzat bu topluma içsel güçlerin yaratacağı bir sonuç olacaktır (karş. Brunkhorst, 1983). Frankfurt Okulu ilk yıllarında bu düşünce örüntüsünü izlemeye devam ederek, çağdaş sol-kanat politik örgütler ve partilerden hazzetmemesine rağmen, toplumu radikal ölçüde değiştirebilecek güç olarak işçi sınıfı fikriyle kararsız bir bağlantıyı korudu.

Bu hiç değilse görünüşte devrimci olan özne 1930'lu yıllarda büzüldü, küçüldü ve kimileyin yalnızca eleştirel teorinin kendi taşıyıcılarından ibaret olarak kalmış gibi göründü. Gelgelelim, üçüncü dönemde, kapitalist toplumun bağrında yatan devrimci bir özne aracılığıyla içsel bir olumsuzlamanın gerçekleştirilmesini belirten bu geleneksel kavram tamamen terk edildi. Bu dönemde, daha iyi bir gelecek umudu *ganz Andere* nosyonuna, yani külliyen farklı (totally different) nosyonuna yüklenir. Mevcut toplumun içindeki güçler temel alınarak hiçbir değişim sağlanamadığında, esas kanal olarak ampirik araştırmayı kullanan eleştiri ideali tüm anlamını yitirir. Ya da en iyi ihtimalle, içkin eleştiri, kendisini başka kanallarla, toplum bilimlerinden (konformist olmayan değişiklikleri de dahil) başka söylem biçimleriyle ifade eden bir eleştiriye ilave bir parça olabilir. Adorno'nun felsefesinde daha işin başından beri cereyan etmekte olan tam da budur.

Frankfurt Okulu'nun gelişimi esnasında birinci dönemden sonraki döneme doğru olan bu geçiş, benim burada yeniden inşa ettiğim haliyle olduğu gibi bu kadar soyut bir düzeyde gerçekleşmedi elbet. Eleştirel, ampirik bir teori fikrinin sonunu başlatan, ampirik olarak kurulmuş (ya da ampirik olarak kurulmuş olacak) teori ögesini saptamak olanaklı. Bu, yukarıda değindiğim, Faşizmin doğası konusunda Pollock'un geliştirdiği teoridir. Pollock, artık İngilizce bir adla yayımlanmaya başlayan *Zeitschrift*'in son ciltlerinde, devlet kapitalizmi olarak bir Faşizm teorisi, yani herhangi bir içkin ekonomik dinamikten yoksun bir tarihsel durum olarak bir Faşizm teorisi ortaya koydu. Buna göre, ekonomik belirlenim yerini politik tahakküm ve denetime bırakmış, piyasa güçleri sosyalist olmayan merkezi planlama tarafından ortadan kaldırılmıştı. Pollock'un sunduğu Marksizm değişikesinde kapitalist krizlere yol açan tam da piyasanın anarşik doğası olduğundan, kendisinin sözleriyle bu "yeni düzen", yeterince paradoksal biçimde, krizlerden azade olacaktı.

Bu Faşizm teorisi, yani merkezi olarak planlanan bir ekonomiye sahip bir toplum olarak Nazi Almanya'sına dair bu teori, ampirik olarak çok ciddi kusurlar içeriyordu. Ama Enstitü içerisinde bu konuda ortaya çıkan tartışmada Horkheimer ve Adorno'nun önemli birkaç açıdan Pollock'tan yana çıkmış olmaları

yeterince trajiktir. Ve devlet kapitalizmi teorisi tam da hiçbir iç-sel aşkınlık mekanizması barındırmayan bir toplum teorisidir, kara bir deliğe yuvarlanıp düşmüş bir tarih teorisidir.

ADORNO'NUN ERKEN DÖNEMİNDEKİ FELSEFESİ

Kültür endüstrisi teorisine bir artyöre oluşturması açısından Adorno'nun felsefesindeki bazı çizgilerin taslağını çıkaracağım.

Adorno, 1930'lu yılların başında Frankfurt Okulu'nun iç çevrelerine mensup değildi. Adorno daha başından beri felsefe ile ampirik araştırma arasındaki ilişkiyi Horkheimer'dan oldukça farklı gördüğü için bu durum hiç şaşırtıcı değil. Bu farklılık 1932 tarihli, yeni dönemi açış dersinde açıkça görülür: "Felsefenin Güncelliği" Adorno'nun felsefesi ilk eserlerinden başlayıp ölümünden sonra yayımlanan *Estetik Teorisi*'ne dek kayda değer bir tutarlılık sergilediğinden, sonraki döneminde geliştirdiği felsefeye artyöre oluşturması açısından "Felsefenin Güncelliği" adlı yazısına daha yakından eğilmeye değer.

Bu yazıda Adorno, totalite kavramına yaslanan her türden düşünceye sırtını döner. Buna göre, artık gerçeklik, yapılanmış bir bütün karakteri sergilemiyordu (daha önce böyle bir karakter sergilemişse şayet!). Hâlâ yaşamını sürdüren gerçeklik kavramı, ampirik araştırmaya münasip birleşik, bilimsel bir nesne olarak bile görülemeyecek yarılp çatlamış, bölük pörçük bir gerçeklik kavramıdır. Adorno bu kavramı, ikinci Viyana Okulu'nun tonal-sonrası müziğiyle yaşadığı tecrübeden türetmişti. Ama bu yalnızca, Schönberg ve Webern ile olan ilk yıllardaki tanışıklığının, estetik konusundaki görüşlerinin bundan sonra izleyeceği yolu sonuna dek saptamış olduğu anlamına gelmez. Bu aynı zamanda, sanat ve özellikle de müziğin, Adorno'nun felsefesinin biçimlenmesinde ve bu felsefenin bilimsel bilgiyle ilişkisinde belli başlı etken olan bir tecrübe tarzının paradigması haline geldiği anlamına gelir.

Nitekim, Adorno'nun ve Horkheimer'ın ampirik bilim kavramları birbirleriyle özdeş olmaktan çok uzaktı. Horkheimer ampirik toplum bilimlerini samimi bir şekilde, geleneksel felsefi sorunları çözündürüp dağıtacak ve çözüme kavuşturacak kanal olarak görüyordu. Adorno'ya göreyse, bilim ve felsefenin bilgi konusundaki idealleri farklıydı.

Felsefe kendisini bilimden, bayağı görüşün bugün hâlâ var saydığının tersine, daha yüksek bir genellik düzeyiyle, kategorilerini soyutlama yoluyla ya da malzemesinin doğasıyla ayırmaz. Temel farklılık daha ziyade, ayrışık bilimlerin kendi bulgularını, en azından son bulgularını ve en derin bulgularını tahrip edilemez ve dural kabul etmelerine karşılık, felsefenin ışık tuttuğu ilk bulguları, çözüme kavuşturulmaya ihtiyaç duyan bir belirti olarak algılamasıdır. Açıkça söylenirse: Bilim (Wessanschaft) fikri araştırma fikridir, felsefe fikri ise yorumlama (Adorno, 1977: 126).

Yorumlama olarak felsefe şeklindeki bu fikir, Adorno'nun felsefesindeki başka bir etkeni işaret eder. Yorumlamanın nesnesi, bir muamma olarak ortaya çıkan tarihsel olarak oluşturulmuş durumdur. Felsefenin görevi herhangi bir sıradan anlamıyla muammayı “çözüme kavuşturmak” değil, tersine, doğuran etkene ışık tutacak şekilde muammanın öğelerini yeniden inşa etmektir. Özgül felsefi faaliyet budur, diyalektik imgelerin inşa edilmesidir. Böyle yapıldığında, bir şimşegin çakmasında olduğu gibi, dünya muamması birdenbire yeni bir ışık altında ortaya çıkabilir. “Tam tersine, tarihsel imgeler (geschichtliche Bilder) kendileri aynı zamanda fikirler olacaktır, şekillenimleri tarihte amaç olarak görünen hakikatten ziyade amaçlanmamış hakikati (intentionlose Wahrheit) oluşturan fikirler” (s. 128). İmgelerle ilgili olarak şunu söyler: “İmgeler daha ziyade insan varlıklar tarafından üretilebilirler ve son tahlilde meşruluklarını, gerçekliğin çarpıcı bir kesinlikle (Evidenz) onların etrafında billurlaşması olgusunda bulurlar” (s. 141).

Bu ışık nereden gelir? Adorno'nun bu soruya *Minima Moralia*'da verdiği yanıt kesin gibidir: “Kefaretin Dünyaya düşürdüğünden başka bir ışığı yoktur bilginin” (Adorno, 1951: 333). Adorno'nun felsefesini şekillendiren öbür etken budur: Zaten önceden olumsuz bir tarih felsefesiyle bağlantılı olan bir teori içinde, Walter Benjamin'in esinlediği spekülâtif ve teolojik itki-lerin bütünlleştirilmesi.

Bu teorideki öğelerden biri, bilginin ancak ütopyacı bir barışık varoluş (pacified existence) fikri ışığında anlamı olacağını bildirir. Öbür öğe ise, bu türden felsefede bulunan totalite kavramıdır. Daha önce söylediğim gibi, yapılaşmış bütün olarak totalite kavramı Adorno'nun felsefesinde olumlu bir rol oynamaz.

Gelgelelim, en k  k ayrıntının bağrında yatan totalite fikrini Benjamin'den devralmıştır. Buna göre, tasvirlerin diyalektik inşasından aniden fırlayan ışıltı, felsefi görünün gerçekliğin işşa edici ama mikroskobik öğeleri üzerinde yeğin biçimde odaklanmasıyla ortaya çıkan tarihsel eğilim fikriyle bağlantılıdır. Bu, Hegelci gelenekte sıklıkla karşımıza çıkan totalite kavramından ziyade her monadın tüm öbür monadların aynası olduğunu bildiren Leibniz teorisiyle ve makrokozmoz ile mikrokozmoz arasındaki ilişkinin barok kavranışıyla yakından ilintili olan bir totalite kavramıdır. Böylelikle toplum bilimlerinin ampirik dayanağı, teorilerin sınındığı bir ölçüt olmaktan çıkar, felsefi düşüncenin bir somutlaştırma ve yorumlama aracı olarak kullanılabileceği malzeme haline gelir.

Felsefenin elinde, bu anlaşılması güç gerçekliğin muamması n i üzecek özel bir şifre yoktur. Ama buna rağmen, modern dünyanın genelde bir muammaya benzeyen karakterini hangi etkenin ürettiği konusundaki bir  neri Adorno'da bulunabilir. Bu etken *şeyleşme* kavramıyla açıklanır: Modern toplumun temel boyutunun, tüm fenomenlerin barındırdığı meta karakteri olduğunu bildiren fikir. Adorno'nun bu düşüncesinin kaynağında Lukacs'ın etkisi yatmaktadır elbet. Ama bu etki Hegelciliği ihy eden ve totalite kavramına dayalı bir Marksist metodu destekleyen Lukacs'ın etkisi değil, kapitalist gerçekliğin temel özellikleri olarak gördüğü yabancılaşmaya ve fetişizme ilişkin Marx'ın teorilerini tazeleyen Lukacs'ın etkisidir.

Tarihsel maddecilik içerisinde iki paradigma arasında ayrım gözetmek g renekselleşmiştir. Birincisi, anlamlı bir insan dünyasını üreten etkenin insan emeği olduğu fikrini içeren üretimci paradigmadır (bu terminoloji için karş. Brandt, 1986). Horkheimer ilk yıllarında temelde bu anlayışa bağlıydı. Öbürü ise, tüm düşünce ve bilinç biçimlerini genellikle Marx'ın politik ekonomi eleştirisinden alınan bazı egemen kategoriler altında özetlemekle uğraşan kapsamlamacı (subsumptionist) paradigmadır. Adorno'nun modern kültür konusunda giriştiği ilk araştırmalar bu teorik anlayışların veri alınmasına yaslanır: Bir toplumsal gerçekliği, ıstırap çekmekte olan bir insanlığın kefaret  detilerek kurtarılması yönündeki ütopyacı bir umudun ışığında, fetişizm bayrağı altında yorumlama fikri.

1930'ların sonu ve 1940'ların başında bu konuda kaleme alınmış olan yazılara geçmeden önce, Walter Benjamin'in Frankfurt Okulu'nun kültür analizinde işgal ettiği yere ve Adorno'yla olan ilişkisine değinmek gerekiyor.

Modern medya incelemeleri alanında Benjamin isminin uyardığı imge, "Tekniğin Olanaklarıyla Yeniden Üretilbildiği Çağda Sanat Yapıtı" adlı ünlü denemesine yaslanır. Aradan geçen zamanın Benjamin'in bu denemede ortaya attığı iddiaların çoğuna kuşku düşürmesine rağmen, bu denemenin, yeni bir kanalın barındırdığı maddi bileşenler çerçevesinde yarattığı politik ve toplumsal etkiler arasındaki ilişkiye dair bir analiz sunma yönündeki ilk ciddi girişimlerden biri olduğunu hiçbir şekilde yadsımıyorum. Ama bu denemenin, Benjamin'in düşüncesindeki temel isteklerin ve çatışmaların dışavurumu olmadığı da kesin. Benjamin'in medya incelemelerine yaptığı gerçek katkı daha ziyade yukarıda değindiğim tecrübe kavramıdır ve Adorno'nun daha sonra kültür endüstrisine ilişkin incelemelerinde verimli bir tarzda işe koştugu kavram da budur.

Benjamin ile Adorno arasındaki gerçek farklılık öncelikle, film gibi yeni medyalara ilişkin iyimser bir görüş ile olumsuz bir görüş arasındaki farklılığa da indirgenemez. Benjamin'in Baudelaire hakkında kaleme aldığı çalışmalar üzerine gelişen ünlü tartışmada su yüzüne çıkan gerçek farklılık noktası, diyalektik tasvirlerin inşasıyla ilgilidir. Benjamin bu tasvirlerin, toplanmış olan öğelerin yan yana konulmasıyla ortaya çıkmasından yana iken, Adorno felsefecinin bilinçli inşa ediminin önemli olduğunu vurgulamıştı. Bu durum Adorno'nun teori konusundaki geleneksel fikre, yani bağımsız duran bir gerçekliğin bilgisinin bilinçli üretimi fikrine ve hakikat fikrine nasıl hâlâ yakından bağlı kaldığını gösterir. Ama bilimsel söylemin geleneksel biçimi içerisinde kalındığı takdirde, bu amaca ulaşmanın herhangi bir olanağı kalmadığını düşünüyordu. Adorno basitçe, sanata öbür tecrübe biçimlerinin üstünde bir yer tanıyan geç bir romantik değildir.

ADORNO'NUN KÜLTÜR ENDÜSTRİSİ TEORİSİ

Adorno 1930'lu yılların sonunda, şeyleşme teorisini Freud konusunda geliştirdiği orijinal bir yaklaşımla besledi. Temelde

bireyin artık öldüğünü ve dolayısıyla geleneksel psikolojinin çıkmaz bir sokağa girdiğini düşündüğü için Adorno'nun psikolojik boyutlu teorisinden söz etmek bir ölçüde çelişkili olur. Adorno, modern dünyadaki müzik dinleme fetişizmiyle bağlantılı olarak fetişizmin oldukça nesnel ve müziğin yanı sıra dinleyiciyi de içeren bir süreç olduğunu savunuyordu. Bu durumda, Jessica Benjamin'in yaptığı gibi, bireyin ölümünden değil, içselleştirmenin (ve belki de toplumsallaşmanın) sona erdiğinden söz edersek belki de daha az paradoksal bir sonuca varabiliriz (Benjamin, 1977). Modern toplumların nesnel eğilimleri, toplumsallaşmış bir ego'nun dolayımı olmaksızın bireyde ve birey aracılığıyla işlemektedir. Jessica Benjamin'in işaret ettiği gibi, ego'nun bu zayıflayışı toplumun doğrudan doğruya libido üzerinde mi iş gördüğü, yoksa güçlü bir süper-ego ile zayıflatılmış bir ego arasındaki bir çatışmaya mı tanıklık ettiğimiz sorusunu yanıtsız bırakır.

Müzik dinleme fetişizmi teorisi bariz biçimde, birincil sistem* fetişizmi teorisine yaslanır. Adorno bu açıdan Freud'un cinsel sapkınlık teorisini izler. Freud'a göre, cinsel sapkınlığın nedeni libidinal enerjinin uygun olmayan cinsel nesneler üzerinde kilitlenip kalmasıdır. Adorno ise, fetişizmin, libidinal enerji için, haz için bir sabitleme noktası olarak kültürel nesnenin kullanım-değerinden mübadele-değerine yapılan bir aktarmaya yaslandığını savunur (Adorno, 1938).

Bu noktada, kültür endüstrisi kavramına geçmeden önce *Aydınlanmanın Diyalektiği* adlı eserdeki genel teorisinin ana ögesi olarak gördüğüm bir öge üzerinde durmak istiyorum.

Bu kitap, Frankfurt Okulu'nun çalışmalarında modern topluma ilişkin şimdiye kadar aşına olduğumuz teorilerde söz konusu olandan çok daha soyut ve tümel (universal) bir düzeyde yol alır. Kitap, insan türünün-öznenin, doğanın dayattığı ayak bağlarından kurtulma ve rasyonel bir özne olarak özerkleşme girişimine ilişkin bir teori içerir. Bu özerkleşme çabasının ortaya

*Psikanalizde topografik bir terim. Haz ilkesinin iş başında olduğu, "id"nin başatlığındaki zihinsel süreçler toplamı. En iyi örnek rüyalaradır. Ego'nun gelişimi bunların bastırılmasına yaslandığı ve gerçeklik ilkesinin iş başında olduğu zihinsel süreçler bu bastırma yoluyla başat hale geldiği için bunlar hem türün hem de bireyin oluşumunda işleyen öncelikli süreçlerdir ve bu nedenle "birincil" diye anılırlar –çn.

koyduğu temel anıt, eşanlı olarak doğa ve aydınlanma olan mit-tir. Bu girişim Batı medeniyetinde gördüğümüz biçimiyle başarısız olmuş ve hüsrarla sonuçlanmıştır; bunun nedeni de insanlığın doğadan kopmaya çalışmasının bir hata olması değil, insanlığın bu başarısız girişim esnasında hem doğaya hem kendisine, hem dış doğaya hem iç doğaya şiddet uygulamasıdır. O nedenle akıl ya da aydınlanma, tam da doğadan kopma girişimi esnasında doğa olarak kalmıştır.

“Medeniyet, toplumun doğa karşısında sağladığı zaferdir, her şeyi arı doğaya dönüştüren bir zafer” (Adorno ve Horkheimer, 1972: 186). Gördüğümüz gibi, Adorno ve Horkheimer insanlık ve doğa arasında özsel bir birliği değil, Adorno’nun estetik anlayışında öykünme (mimesis) adıyla vaftiz ettiği, insanlığın doğa ile arasında denetimli, uzlaşık ve bilinçli bir mesafeyle kuracağı ilişkiyi öngörmüştü.

Bu teori ya da daha ziyade düşünce betisi, Freud’un psikoz teorisine çok şey borçludur: İncitilen doğa, kendisini aşmaya çalışan her şeye damgasını vurur. Buradaki temel kavram, Freud’un tekrarlama dürtüsü* nosyonudur (bilhassa bkz. Freud, 1950). Travmatik olay, incinmiş olan özneyi, daha önceden mustarip olduğu kökensel yarayı tekrarlamaya, yeniden canlandırmaya zorlar. İnsanlık kendi kendine, kendi manevi doğasına şiddet uygulamış olduğundan, bu şiddeti tekrar tekrar yeniden canlandırma zorunluluğu duyar. Aydınlanma, doğada açılan bir yaranın bu zorunlu yeniden canlandırılışı ve böylelikle de, doğayı aşması gereken şeyin sürekli doğaya indirgenmesidir. Avrupa rasyonelliğinin denetim ve bastırma demek olduğunu bildiren suçlamanın Freudcu artyöresi budur. “Doğal esaretten kurtulma yönündeki her girişim, doğa zaten tahrip edilmiş olduğundan, doğal köleliğe çok daha derinden adım atar. Avrupa medeniyetinin güzergahı da budur” (Adorno ve Horkheimer, 1972: 15).

Horkheimer ve Leo Löwenthal arasındaki bir mektuplaşmada (2 Haziran 1942), kültür endüstrisi üzerine yapılan çalışmanın

Kökensel, ezeli acının tekrarlanması isteği, başlangıca yeniden dönme dürtüsü. Sözelimi, anneden ilk kopuşun yarattığı acının sonraki evrelerde tekrarlanarak onun berisine adım atma isteği ya da anneye olan ezeli birliği onarma, yani “ölüm” içgüdüğü yönündeki yapısal bir eğilim –çn.

temel fikirleri çarpıcı biçimde sergilenmektedir. Horkheimer mektubunda, Löwenthal'ın bir yazısı üzerine şu yorumu yapmaktadır (aktaran Jay, 1973: 213):

Bilhassa “tekrarlama” üzerine olan paragraflardan hoşlandım. Bu kategori kitabın bütününde en önemli rolü oynayacak. Yaşam ve sanatta ebedi tekrarlamaya karşı isyan etme yokluğu dediğiniz şey, modern insanın berbat teslimiyetine, yani satırlarınızın arasında bulunan ve bizim kitabımızın temel konularından biri olacak temel bir başlığa işaret etmektedir...

14 Ekim tarihli mektubunda ise şunları ilave etmektedir (s. 213):

Etkinliğe karşı pasiflik, üretim alanına karşı tüketim alanı karşıtlığına gereğinden fazla ağırlık veriyorsunuz. Hakikat şu ki... yapmak ile sahip olmak bu toplumda özdeşleşti. İnsanı boş zamanlarında yönlendiren mekanizmalar ile iş başındayken yönlendirenler mutlak olarak aynıdırlar...(Sonunda) tüketim ortadan kaybolmaya başlıyor ya da daha doğrusu, yemek, içmek, bakmak, sevmek, uyumak bundan böyle “tüketim” haline gelmeye başlıyor, demem gerekir.

Bu çalışmaya eğilmenin en iyi yolunun, çalışmada iç içe geçmiş olan üç farklı düzeyi birbirinden ayırmaktan geçtiği kanısındayım.

Birinci düzey, çalışmanın gerçek içeriğidir. Adorno ve Horkheimer bu çalışmada, kültür endüstrisi söz konusu olduğunda üretimin mi yoksa tüketimin mi öncelik taşıdığı, halkın süprüntü tüketim maddelerini gerçekten istediği mi yoksa bu süprüntüler tarafından boğulduğu mu soruları etrafında dönen tüm tartışmaları kesin olarak bitirirler. Onlara göre bu ayrımın içi boştur. Kültür girdileri ve bunlara gösterilen tepkiler ve uyarlanmalar bir ve aynı toplumsal süreçte önceden imal edilmektedir. Bağımsız ihtiyaçlar kavramının geçerliliği, liberal çağın bireyi ile birlikte ortadan kaybolmaktadır. Bizzat kültür endüstrisi terimini görünüşteki değeriyle almak, öyle anlamak gerekir. Bu endüstri yalnızca ürünleri değil, üreticileri ve tüketicileri de üretiyor ve yeniden üretiyordu. Bu, çalışma ve boş zaman arasındaki ayrımın ortadan kalkması, boş zaman faaliyetleri ve eğlenmenin tekrarlama dürtüsüne dayalı olarak zorla tüketme biçimleri olması anlamına gelir.

Aynı zamanda, yüksek kültür ile aşağı kültür arasındaki ayırma da veda edebiliriz; bu kategoriler artık yalnızca pazarlamaya ve kültür endüstrisi içerisinde pazara uyarlanmaya hizmet etmektedir. O nedenle, Adorno ve Horkheimer'ın geliştirdikleri teorinin genellikle kitle kültürü teorisiyle, ticarileşme ya da medeniyetin çöküşüyle pek bir ilgisi yoktur. Kültürel bir hiyerarşiyi savunmak onların yabancıları oldukları bir tutumdur; benimseyecekleri düstur daha ziyade şu eski gerçeküstücü slogandır: "Chaos in der Ordnung zu bringen" "Kültürden söz etmek daima kültüre terstir" (Adorno ve Horkheimer, 1972: 131). Kültür endüstrisi hakkındaki çalışma, bugün ütopyacı görünen kültürel yeterlik normlarına sahip özgürleşmiş bir toplum perspektifinden hareketle yazılmıştır.

İkinci düzeyde, kendi teorileri ile o tarihsel noktada ABD'nin içinde bulunduğu gerçek tarihsel koşullar arasındaki ilişkiyle karşılaşırız. Adorno ve Horkheimer'ın analiz ettikleri kültür endüstrisinin anatomisi ile genel olarak Amerikan ekonomisinin gelişimi arasındaki şaşırtıcı paralelliklere pek az yorumcu dikkati çekmiştir. (Genel olarak endüstri ile kültür endüstrisi arasındaki yakınlıklar Adorno'nun sonradan ileri sürdüğünden çok daha derindir). Yine, bu çalışmanın temelde Amerikan olan artyöresi de pek az kişi tarafından fark edilmiştir. Frankfurt Okulu, Weimar felaketine ve Hitler'in iktidara gelişine gösterilmiş melankolik ya da umarsız bir tepkiden ziyade Roosevelt döneminin Amerika'sıyla hesaplaşmanın ürünüdür. Habermas'ın bütün bir "Aydınlanmanın Diyalektiği" kitabını Nietzsche'nin Marksist bir paraleli olarak adlandırmasının bir anlamı varsa, kültür endüstrisi konusundaki çalışma da Tocqueville'in Marksist bir karşılığını yazma girişimi olarak görülebilir.

O tarihte Amerikan ekonomik ve endüstriyel gelişimi, Fordizm diye bilinen üretim biçiminin gündeme getirilmesiyle nite leniyordu. Bu terim 1930'lu yıllarda Gramsci tarafından ortaya atılmış olmakla birlikte, bugün daha geniş bir anlamda kullanılmaktadır. Gramsci yalnızca montaj bandı tarafından simgelenen kitlesel üretim sistemine işaret etmişti. Ama Fordizmde tayin edici olan öğe, kitlesel üretim ve kitlesel tüketimin tek bir sistem içerisinde bir araya getirilmesiydi. Modern ekonomi teorisindeki Fransa kökenli düzenleme okulunun sözcüsü Michel Aglietta'ya

göre, Fordizmi anlamak için “tüketimi toplumsal olarak koşullanan bir faaliyet, ücretli-emeğin genelleştirilmesine elverecek biçimde kendisini değışikliğe uğratan birbirinin tersi yönde işleyen homojenleştirme ve farklılaştırma güçlerine maruz bir faaliyet haline getiren pratiklere” ilişkin bir teoriye ihtiyacımız vardır (Aglietta, 1979: 156). Bu genişletilmiş anlamıyla Fordizmin temel karakteristiğini göstermek üzere Aglietta şu olguya gönderme yapmaktadır:

Fordizm, tarihte ilk kez, işçi sınıfı için bir tüketim normu oluşturdu. Bu norma göre, somut tüketim pratiklerini metalara bireysel sahiplik yönlendirmektedir... Bu tüketim tarzının yeniden üretilmesini olanaklı kılan toplumsal koşullar bir kez yerleşince, bu tüketim tarzı yarı-otomatik denetimi içeren mekanik emek süreçlerinin genelleşmesinde doğrudan doğruya kayıtlı bulunduğu için, tüketim normları da dinamik biçimde evrildi.

Aglietta'nın yaptığı betimleme Adorno ve Horkheimer'in teorisıyla önemli bazı açılardan uyumludur. Aglietta, üretim ile tüketicinin birliğine ve bu üretim sisteminin ancak kitlelerin, üretim araçlarının değilse de tüketim araçlarının (otomobiller, bulaşık makineleri vb.) özel mülkiyetinin faillerine (agent) dönüştürülmeleri koşuluyla ayakta tutulabileceği olgusuna dikkati çekmektedir. Fordist sistemde işçi sınıfı şeyleşmeye bağlanmaktan ziyade üretim sistemine sıkı sıkıya bağlanır.

Chaplin'in *Modern Times*'ının Fordist sistemin ve kùltür endüstrisinin abidesi olduğundan sık sık söz edilir. Ama Chaplin'in montaj bandıyla iç içe geçtiği sahneye aynı özen gösterilmez. Adorno ve Horkheimer'in kùltür endüstrisi teorisi, gerçekten öğretici olan öykünün yemek yeme sahnesinde, Chaplin'in otomatik olarak beslenmek üzere bir sandalyeye bağlandığı sahne de olduğunu görmemizi sağlar: Tekrarlama dürtüsü zemininde, insan ile dayatılmış üretim ve tüketicinin nesnel gerçekliğinin yapısal birliği ve karşılıklı bağımlılığı –yani, kùltür endüstrisinin barındırdığı mekanizmanın nesnel nüvesi.

Ve son olarak genel toplum felsefesinin yer aldığı üçüncü düzey vardır. Kùltür endüstrisi teorisi öncelikle bir toplumsal zaman teorisidir. Kùltür endüstrisi toplumu, zamanın bir anlamda durduğu bir toplumdur, yeninin ortaya çıkabileceği herhangi bir gerçek aralık barındırmayan, ardı arkası kesilmeyen

mekanik bir ritm ve tekrarla nitelenir (Adorno ve Horkheimer, 1972: 134).

Geçmişle ilişkiyi de sabit bir aynılık yönetir. Geç liberal aşamaya kıyasla kitle kültürü evresinin yeni olan yönü, yeninin dışlanmasıdır. Makine aynı nokta üstünde, aynı ekseninde çark dönmüşü yapar durur... Hiçbir şey eskisi gibi kalmaz; her şey ardı kesilmeyecek biçimde işlemek, sürekli hareket halinde olmak zorundadır. Çünkü yalnızca mekanik üretim ve yeniden üretimin ritminin evrensel zaferi hiçbir şeyin değişmeyeceğini ve uygunuz hiçbir şeyin belirmeyeceğini vaat eder.

Adorno'nun jazz hakkındaki, daha doğrusu jazz hayranlığı (1930'lu yılların) hakkındaki temel eleştirisi budur. Adorno jazz'ı, temelde ritmik varyasyonlara, özellikle de *syncopation**'a dayanan bir müzik biçimi olarak görüyordu. Temel ritimden tüm kopup uzaklaşmalar, "tempoyle aylak aylak gezinmek" yalnızca temel ritimden kaçışın olanaksızlığını vurguluyordu. Bu, gerçek özgürlükle, yalnızca bu özgürlüğü kendine yasaklamak için oynayan jazz hayranının mazoşistik karakter tipine tekabül ediyordu. Zamanın bu durduruluşu, şeyleşmiş dünyadır. Mübadele değeri, libidonun yatırım nesneleri olarak kullanım değerini iptal edip onun yerine geçtiğinde, nitel olan nicelik tarafından bastırılır. Toplumun temel bir boyutu olarak zaman fikri Marksizmde bariz bir yer tutar. Marx'ın ileri sürdüğü gibi, çalışma zamana indirgenebiliyorsa ve tüm ekonomi bir zaman ekonomisiyse eğer, o vakit somut emek ile soyut emek kolaylıkla iki farklı zaman kavramıyla özdeşleştirilebilir. Tekrarlama, tüm sanat eserlerinde bulunan potansiyel bir öğedir elbet. Ayrıca, Kant'ın zaman teorisinde olduğu gibi (Form der Anschauung), hiçbir toplum çizgisel, nicel bir zaman kavramı olmaksızın edemez. O nedenle burada üç zaman kavramına ihtiyacımız var: Çizgisel zaman, mekanik-tekrarlamalı zaman ve son olarak sanatta ya da ütopyacı, özgür bir toplumda olduğu gibi nitel zaman ya da yaşantılanan zaman.

Kültür endüstrisi analiziyle birlikte Frankfurt Okulu'nun bir çemberi tamamladığını söylemek haksızlık olmaz. Bu analizle birlikte, kültür, toplumun dolayımınma kertelerini gösteren be-

* *Syncopation*: Normalde çok vurgulanmamış olan bir tempoya geçilerek ritmin kasten bozulması -çn.

timleyici bir kavram olmaktan çıkıp, bizatihi bu toplumu anlatan, her şeyi kapsayıcı bir terim haline gelmiştir. Ve dolayısıyla, kültürel incelemeler bundan böyle, hem değişim potansiyellerini hem de bunun önündeki engelleri saptamayı amaçlayan bir teorideki önemli bir bağlantı noktası değildir. Artık kültürel incelemeler daha ziyade topluma dönük bir suçlama haline gelmiştir. Yukarıda betimlediğim gibi, içsel olumsuzlama yoluyla değişimin olanaksızlığını anlatan bir teori sıfatıyla kültür endüstrisi teorisi, ampirik araştırma olarak eleştirel teorinin sona erişini gösterir.

Aydınlanmanın diyalektiği teorisinin sunduğu çerçeve içerisinde uzun süre kalmak, zor gibi görünür bazen. Ama bu, söz konusu teori içerisindeki tüm öğelerin elden geldiğince çürütülmesi olarak görülmemeli. O nedenle, son sorumuzu şöyle formüleştirmeliyiz: Kültür endüstrisi teorisi hakkında bugün ne söylenebilir?

Adorno, Horkheimer, Löwenthal ve Benjamin'de modern medyanın analizinin bir başlangıcını bilsak bile, bu analizin elektronik medya ve bilgisayar teknolojisi çağında, işimize yaramak bir yana açıkça önümüzdeki bir engel haline geldiğini bildiren itiraz, ikna edici olmaktan çok uzaktır. Bu teorilerin tam olarak hangi açılardan vadeleri dolmuştur? Teknik gelişmeler kendi başlarına bile sosyolojik teorilerin genişletilmelerini ve yenilenmelerini gerektirmekle kalmayıp, vadelerini doldurduklarının işaretini verebilirler elbet. Kültür endüstrisi teorisini kuşatan bir geçmiş dönem havası, otomobillerin ve montaj bandının dönemine, yeni mekanik üretim araçlarının ilk dönemine ait olduğunu gösteren bir hava olduğu da yadsınamaz.

Hatta, bir zaman teorisi olarak toplum teorisi, tekrara dayalı zaman içerisinde yaşayan şöyleşmiş birey teorisi bile aşılmış olabilir. David Harvey'in işaret ettiği gibi, örneğin Michel Foucault'nun toplum felsefesi yalnızca zamana değil, mekâna da yaslanır; Tamgörümün (Panopticon) icadından bu yana hapishane sisteminin örneğini sunduğu gibi, bireyin toplumsal iktidar tarafından inşa edilmiş olan engeller içerisinde kapatılmasına da yaslanır (Harvey, 1989: 201).

Dolayısıyla, çağdaş toplumun temel kanalı zaman olmayıp, mekân olabilir. Ama tüm diğer aykırılıklar bir yana, Adorno'nun analizinin bu yeni analizlerden bugün bile daha değerli olduğu

kanısındayım. Estetik modernliğin temel sezgileri uyarınca, değişimin, yenilenmenin, tekrarlananın patlama yapmasının temel kanalı mekândan ziyade zamandır.

Bana kalırsa, bugün içinde bulunduğumuz kültürel durumdan hareketle, Adorno'ya yönelik iki itirazımız olabilir. Birinci itiraz çerçevesinde birçok kimse, modern kitle demokrasisinin öncelikle pop ve rock'ta, kitlelerin temel ihtiyaçları ve duyarlılıklarına yaslanan bir kitle kültürü yaratmış olduğunu ve Frankfurt Okulu'nun kültür endüstrisi konusundaki paternalist komplo teorisinin bu durumu kavrayamadığını savunmaktadır. İkinci itiraz ise, sanatın sahici öğelerinin, bilhassa eski önemsiz kanalların dönüştürülmesi yoluyla bizzat bu kitle kültürü içerisinde boy gösterebileceğini savunur. (Ayrıca, özerk sanatın gelişiminin, Adorno'nun vurguladıklarından daha başka yönelimler içerdiği de ileri sürülebilir. Bu nokta doğru olmakla birlikte, şu anki bağlamda bizi ilgilendirmiyor).

İlk önce ikinci itirazı ele alalım. Bu itirazın temel noktası, sanırım, genel teorik yanıtlar olmadığını ve olması gerekmediğini vurgulamaktadır. Kültür alanındaki gelişimler konusunda ortaya atılacak iddiaların tekil olarak ele alınması ve her vakanın tek başına değerlendirilmesi önerilmektedir. Kamyon şoförlerinin kahramanca olduğu varsayılan manevi yaşamlarına hayranlık duyan entelektüellerin ve kültür gazetecilerinin savunularını hiç de belirsiz biçimde olmaksızın paylaşan ikinci itiraz, popülist bir bakış açısı sergiler. Buna göre, herkes bir kanaat sahibi olduğu kadar duyarlılıklara ve tepkilere de meşru biçimde sahip olabilir ve bunun meşruluğunu yadsıyan her şey demokratik olmayan bir paternalizmdir. Bu tutum son yıllarda postmodernizmin barındırdığı bir eğilim tarafından güçlendirilmiştir. Bu eğilim, 1980'li yıllarda aşırı katı ve sofu bir işlevselciliğin çöküşünü ve kentte yeni manzaralar ve kaçış noktalarının ortaya çıkmasını, yeni kent merkezlerinin meta fetişizmi dünyasına külliyen batmasıyla karıştırır.

Bu tutumun temel sorunu, sanat ve kültürü epistemolojik statüsünden yoksun bırakmasıdır elbet. Adorno'ya göre, estetik ve felsefi tecrübe nesnel bir dünyayı anlamamanın bir yoludur (yukarıda, diyalektik imgeler teorisiyle bağlantılı olarak gördüğümüz gibi). Bu bağlamda Adorno'yu paternalizm ve seçkincilikle

suçlamak, genel görecelik teorisini demokratik olmayan bir aşırı karmaşıklıkla suçlamaya benzer.

O nedenle, Adorno'ya yönelik bu genel itirazlar, bence, ikna edici olmaktan uzaktır. Ama buna rağmen, kültür endüstrisi teorisinin, bütün olarak yetersiz değilse de, en azından tek-yanlı ve başka bazı açılardan eksik olduğunun haklı olarak savunulabileceğini düşünüyorum. Adorno modern toplumu yalnızca kültür düzeyinde analiz etmiş, politik olanlar da dahil olmak üzere modern Batılı toplumun bütün bir gelişimini yabancılaşmış bilinç teorisinin ışığında değerlendirmiştir (örneğin, fetişizm nosyonunda, müzik dinlemenin gerilemesi nosyonunda olduğu gibi). Adorno'nun eleştirisi kültürel ehliyetsizlik üzerinde, kültürel algının bozulması üzerinde odaklanır. Bu yaklaşım kendi içinde yeterince geçerlidir. Ama bu yaklaşımın tek-yanlılığı, politik felsefenin haklar ve ödevler gibi geleneksel alt başlıklarını neredeyse külliye göz ardı edişinde ortaya çıkar.

Yazının alındığı kaynak:

Helge Ronning ve Knut Lundby, *Media and Communication. Readings in Methodology, History and Culture*, Norwegian University Press, 1991, s. 213-225.

Kaynaklar

- Adorno, T W (1936), "Über Jazz", *Zeitschrift für Sozialforschung*, C. 5, no. 2.
- Adorno, T. W (1938), "Über die Fetishkarakter in der Musik und die Regression des Hörens", *Zeitschrift für Sozialforschung*, C. 9.
- Adorno, T W (1951), *Minima Moralia*, Aarhus [Türkçesi: *Minima Moralia*, çev.: O. Koçak, İstanbul: Metis, 1998].
- Adorno, T W ve Horkheimer, M. (1972), *Dialectic of Enlightenment*, New York [Türkçesi: *Aydınlanmanın Diyalektiği I-II*, çev.: O. Özgül, İstanbul: Kalcı, 1995-1996].
- Adorno, T. W (1977), "The Actuality of Philosophy", *Telos*, C. 31.
- Aglietta, M. (1979), *A Theory of Capitalist Regulation*, Londra.
- Benjamin, J. (1977), "The End of Internalisation: Adorno's Social Psychology", *Telos*.
- Brandt, G. (1986), "Max Horkheimer und das Projekt einer materialistischen Gesellschaftstheorie" der.: A. Schmidt ve N. Tltwickler, *Max Horkheimer heute: Werke und Wirkung*, Frankfurt/M.

- Brunkhorst, H. (1983), "Mehr als ein Flaschenpost. Kritische Theorie und Sozialwissenschaften", der.: L. Von Friedeburg ve J. Habermas, *Adorno-Konferenz 1983*, Frankfurt/M.
- Freud, S. (1950), *Beyond the Pleasure Principle*, Londra.
- Harvey, D. (1989), *The Condition of Postmodernity*, Oxford: Basil Blackwell [Türkçesi: *Postmodernliğin Durumu*, çev.: S. Savran, İstanbul: Metis, 1997].
- Horkheimer, M. (1931), "Die gegenwärtige Lage der Sozialphilosophie und die Aufgaben eines Instituts für Sozialforschung", *Gesammelte Schriften* C.3, Frankfurt/M.
- Horkheimer, M. (1932), "Materialismus und Metaphysik", *Zeitschrift für Sozialforschung*, C. 2, no.1.
- Horkheimer, M., der. (1936), *Studien über Autorität und Familie*, Paris.
- Jay, M. (1973), *Dialectical Imagination*, Londra [Türkçesi: *Diyalektik İmgelem*, çev.: Ü. Oskay, İstanbul: Ara, 1989].

Eleştirel Çalışmalar: İdeoloji Teorisinden İktidar/Bilgiye

David J. Sholle

İdeoloji konusu hem genel olarak Marksist teorinin gelişiminde hem de iletişim medyasını incelerken, bu teoriyi benimseyen çeşitli çalışmalarda merkezi bir yer tutar. Son yirmi yılda ideoloji teorisi ve bu teorinin genel Marksist proje içindeki yerini yeniden düşünme çabasına epey enerji harlandı.

Günümüz Marksizmi tarihin maddi olarak üretildiği ya da belirlendiği düşüncesinde yoğunlaşan bir sorunsal* içinde çalışmaktadır. Ama Marksist teorinin tarihine baktığımızda, bu amaçın siyasi bir güdülenmeyle bağlantılı olduğunu görürüz. "Marx'ın Marksizmi", varolan kapitalist toplumu eleştirerek bu toplumun kendi çelişkileri nedeniyle er veya geç yeni bir siyasal oluşuma yol açacağını gösterme girişimiydi. Bu nedenle, Marksizmin canlılığını ve geçerliğini savunabilmek için, öngörü konusundaki başarısızlığın (örneğin kapitalizm çökmedi, devrim gerçekleşmedi, sosyalist rejimlerde devlet sönmedi) açıklanması gerekiyordu. Nitekim günümüz Marksistleri ileri kapitalist ülkelerdeki çeşitli fenomenleri açıklamak amacıyla ideoloji kavramına giderek daha çok başvurmaya başladı.

Marx'ın kapitalizm hakkındaki açıklamaları büyük ölçüde sınıf mücadelesi nosyonuna dayanıyordu (yani kapitalizmin çöküşü proleteryanın yükselişiyle gündeme gelecekti). Bu niçin gerçekleşmedi? İdeoloji kavramı proleteryanın sınıf bilincinin gelişmemesini ve yönetici sınıfın düşüncelerinin yönetici düşünceler olarak kalmasını açıklamaya yarar.

* Genel anlamda 'sorunsal' tikel terimlerin anlamlı hale geldiği kavram sistemi demektir. Bu kavram sistemi sayesinde ki, somut metinlerin incelenmesi mümkün olabilir. Ama bu kavramın sosyal bilim literatüründe yaygın bir şekilde kullanılmasına neden olan Althusser'de 'sorunsal', bir çalışma sırasında formüleleştirilebilecek tüm sorunların biçimini ve nelerin eldeki sorunla ilintili olabileceğini belirleyen belli bir kavramsal çerçevenin teorik yapısı anlamına gelir. Daha geniş bilgi için bkz. L. Althusser ve E. Balibar, *Reading Capital* (Londra: New Left Books, 1970) s. 25 ve Althusser, *For Marx* (Londra: New Left Books, 1977) s. 67'deki 30. dipnot -çn.

Ama niçin ideoloji terimi? Birincisi, 'söylem', 'dünya görüşü', 'bilgi' ya da 'rasyonellik biçimi'nden farklı olarak, ideoloji olumsuz bir yananlam taşır. 'İdeoloji' üretilen bir bilgi, 'hakikat'ın karşıtı olan bir bilgi, baskı altında tutan ve meneden bir bilgidir. Terim böylece sistematik bir şekilde 'üretim'e, özellikle sınıfsal özneler tarafından üretime bağlanabilir. İdeoloji neden ve sonuç arasında bir yer tutar –ideoloji üretir, ama yalnızca kendisini önceleyen bir dizi maddi ilişki tarafından üretildiği sürece üretir. İkincisi, ideoloji Marksist gelenekte oldukça iyi temellendirilmiştir. İdeoloji bir ortodoksinin gelişiminde anahtar konumunda rol oynamış, dogma gücüne erişmiş bir kavramdır.¹

Böylece bir düzeyde, ideoloji Marksist teorideki bir dizi soruna işaret eder. İdeoloji köprü niteliğinde bir terimdir ve Marksist sorunsal içinde yaratılan bir sorunu çözüme kavuşturur. Ancak, başka bir düzeyde bilgi ve enformasyonun üretim şekline ilişkin daha genel bir soruna işaret eder. Eğer enformasyon araçları belli bir toplumda kurum olarak var oluyorsa, bunun nedeni topluma bilgi üretme işlevi görmesidir. Marksizm medyayı toplumsal bütünlükten ayrı tutamayacağına göre, toplumun üretim ilişkilerinin bir bütün olarak korunmasına yönelik işlev medyanın var olma düzeyinde aranmalıdır. Böylece ideoloji toplumsal bütünde, bu bütünün genel toplumsal üretimi karşısında bir tutum üretmek için sınıfsal bağlamda bilinç 'üreten' bir süreç olarak yerini alır.

Ama günümüz Marksist tartışmalarında tam da yanlış bilinç, çıkar, sınıf mücadelesi, genel olarak üretim, belirlenimcilik, yansıma (ya da yeniden üretim) ve toplumsal bütün gibi nosyonlar sorgulanmakta ya da dönüştürülmektedir. Bu durum ideoloji konusunun ve ideolojinin genel Marksist sorunsal içindeki yerinin yeniden gözden geçirilmesini gerektirmiştir.

Sözü edilen tartışma ideolojinin işlediği alan çevresinden dönüyor. İdeolojinin işlevi nereden kaynaklanır? İdeoloji yalnız söylemsel düzeyde betimlenen bir mekânda mı (örneğin, metinlere işlenmiş halde), yoksa aynı zamanda bu metinsel mekânı açarak yayan söylemsel olmayan pratiklerde mi işler? Buradaki

¹İdeoloji' terimi felsefe ve sosyal bilim söylemlerinde uzun bir tarihe sahip; Raymond Williams bu terimin tarihini serimlemektedir (1976).

anahtar öge, metinselliğin ideolojik analizinde ‘anlam’ın yeridir. Eğer anlam metinde üretiliyorsa, ideolojik analizin işlevi metnin anlamı nasıl taşıdığını incelemektir, ama eğer söylemsel olmayan düzeyin anlamla ilişkisi göz önüne alınacaksa, o zaman ideolojik analizin işlevi her şeyden önce metinlerin anlam üreten bir konuma nasıl yerleştirildiğini incelemek olur.

Anlam üzerindeki bu yoğunlaşmanın ve medya incelemelerindeki bir dizi eleştirel yaklaşımın, Marksizmdaki ideoloji tartışmaları üzerinde açık sonuçları vardır. Bu yazıda özellikle Marksist düşüncenin teorik ve metodolojik ilgilerini devralan ve maddi pratik olarak medyanın eleştirel incelemesine girişen çalışmaları ele alacağım. Dağınık ve çeşitli olmalarına rağmen bu yaklaşımların birlik oluşturdukları söylenebilir. ‘Eleştirel çalışmalar’ başlığı altında hepsi de eleştirel, maddeci bir tarih teorisi bağlamında kültürel pratikleri inceler.²

Eleştirel çalışmalar kategorisi, ortak çalışma nesnesine, sunuş üslubuna ya da ortak kavramlara ve temalara sahip bir düşünce olması açısından değil, paylaştıkları *sorunsal* bakımından birlik oluşturan bir teori grubunu anlatır. Eleştirel çalışmaların tanımladığı nesnelere, kullandığı ifade tarzına, kavramlara ve yarattığı temalara tarihsel maddeci bir sorunsal yön ve güç verir. Eleştirel çalışmalar kategorisi tutunumlu ve bilinçli olarak biraraya getirilmiş çalışmalardan oluşan bir bütünlüğü değil, bu yazıda ele alınacak bir ‘bölge’ ya da ‘söylemsel’ mekânı belirtiyor.³

Bu yazıda çeşitli Marksist teorisyenlerin genel konumlarını, daha sonraki eleştirel medya çalışmalarına yaptıkları etki bağlamında analiz edeceğim. İdeoloji üzerine söylemler çoğalmakta. İdeoloji kavramına niçin bu kadar enerji harcanıyor? Söylem niçin değiştiriliyor, yeniden düzenleniyor, eğilip bükülüyor, kuruyor, ayrıştırılıyor ve ideolojiyi tanımlamak amacıyla yeniden biraraya getiriliyor? İdeoloji terimi niçin birçok biçimlerde ortaya çıkıyor? Gönderme noktalarının bu denli çeşitli olmasına

Sözkonusu soruşturma alanı ‘kültürel çalışmalar’, ‘eleştirel medya çalışması’ ‘eleştirel çalışmalar’ ve “Marksist kültürel analiz” olarak çeşitli şekillerde adlandırılmıştır. Bunların tümü kültürel üretimi maddi pratik olarak eleştirel tarzda inceleyen yaklaşımlara göndermede bulunur.

Eleştirel iletişim araştırması alanını tanımlamak amacıyla birkaç girişimde bulunuldu (örneğin, Grossberg, 1984, Hall, 1980, Real, 1986), ama sözü edilen alanın yoğun kabul görmüş bir tanımı yoktur.

karşın niçin ideoloji terimi muhafaza ediliyor? Niçin başka bir sözcük değil; niçin başka birçok sözcük olmasın?

Bu sorunların yanıtları önerme düzeyinde verilemez (yani ideoloji üzerine geliştirilen söylem teorik bir söylem içinde açıklanmaya elverişli değildir). Sözkonusu olan yalnızca terimin gerisinde yatan anlamı bulma ya da ideoloji üzerine öne sürülen çeşitli önermelerin (statement) göndermede bulunduğu anlamlı genel gerçekliğin yerini tam olarak keşfetme sorunu değildir. Bunun yerine, eğer bu soruları yanıtlayacaksak, Marksist söylemin yatırımlarını, söyleminin var olmasını sağlayan stratejileri, güdülenimleri ve çıkarları ortaya koymamız gerekir.

İdeolojinin yeniden yorumlanmaya başlaması Marksist sorunsalın dağıldığının kanıtıdır. Bu yorumlardaki her konum gerek sınıf, gerekse çıkar ya da diğer başka etkenler hakkında olsun, belli 'kötü' okumaları reddederken, ideoloji kavramının temel ögesini muhafaza etmeye çalışmaktadır. Böylece ideoloji hakkında kurulan bir önerme, belki yönetici sınıf ya da sınıf çıkarı nosyonu hariç, terimin dayandığı tüm temeli muhafaza edebiliyor. Sorun şu: ideoloji kavramının içerdiği temel nosyonların reddi, hangi koşullar altında terimin tamamen reddedilmesine yol açabilir. Başka bir anlatımla, yanlış imgelerin yaratılmasına yaptığı gönderme hariç tutularak terim hakkında her şey reddedildiği takdirde, ideoloji terimini muhafaza etmek niçin gereksin? Marksizmdeki ideoloji teorilerinin kullanılma biçimlerini ve bunların eleştirel medya çalışmaları tarafından benimsenmelerini işte tam bu bağlamda inceleyeceğim. Kitle iletişiminin analizinde ideoloji hâlâ değerli bir işlev görüyor mu, yoksa bir köstek haline mi gelmiştir?

İDEOLOJİ TEORİSİNDEKİ KARIŞIKLIKLAR

Eleştirel çalışmalara göre ideoloji ögesi, metinlerin yorumlanmasını amaçlayan bir söyleme eklenir. Geniş anlamdaki tanımıyla metinler, iletilerden ve bu iletilerin kodlanmasından oluşur. Eleştirel teorisyenler, maddi biçimleri ne olursa olsun bu türden iletilerin kendi fizik varoluşlarının altını çizer. İdeoloji, anlam ya da enformasyon mübadelesinin gerçekleştiği mekân olarak kavranan iletişim sırasında ortaya çıkar. Buna göre ideo-

loji, iletişim durumunun hem üretim hem de alımlama (tüketim) noktalarında mevcuttur. İdeoloji teorilerinin üstlendiği işlev, Grossberg'in (1984:393) 'metinsel siyaset' (politics of textuality) dediği öğeyi içeren metinlerin kodlama ve kodaçımı bağlamında yorumlanmasından kaynaklanır. Yani Marksist yorumun amacı, metinlerin "iktidar ve tahakküm yapılarını üretecek ya da dönüştürecek şekilde somut insanların günlük yaşamında üretilme, bu yaşama eklenme ve işlev görme" tarzını betimlemektir. Ama Marksist teori metne ilişkin sorunları, belirlenme sorunundan ayrı tutmaz. Marksizm içinde yer alan yorumsal analiz ve eleştirel çalışmalar, metinleri maddi pratik düzeyinde toplumsal gerçekliğin cisimleşmeleri ve yansımaları olarak ele alır. Medya iletilerinin yorumlanması, basitçe bu iletilerin ürettiği anlamları bulmaktan ibaret olmayıp, anlam üretiminin temel toplumsal süreçlerle nasıl bağlantılı olduğunu göstermeyi hedefler. İdeoloji kavramının medya pratiklerine somut uygulanışına geçmeden önce, Marksist düşüncedeki genel ideoloji teorisini incelememiz gerekiyor. Belirlenme teorisine benzer bir şekilde, ideoloji teorisi saf bir soyutlama olmayıp, pratik için, metni inceleme pratiği için yeterli olup olmadığı sorusu bağlamında düşünülmektedir. Bu teoriyi, farklı yaklaşımların ideoloji kavramını nasıl tanımladığını inceleyerek gözden geçireceğim. Daha sonra, ideoloji kavramının metinsel siyasette kullanılmasına genel bir eleştiri yöneltceğim.

Aşağıda çeşitli yaklaşımlar arasında yapılan ayrımların (klasik, kültürel, yapısalcı ve eleştirel kuram), bu alan içindeki eğilimlerin haritası olarak görülmesi gerekir. Bu farklı yaklaşımların kendi içlerinde ya da aralarında birlik gözlenebilirse de, bu birlik özbilinçli olarak kurulmuş düşünce okullarının kullandığı mantıksal öğretiler dizisi yoluyla değil, yaklaşımların sorunsalını tanımlayan söylemsel pratikler yoluyla mevcuttur.⁴

⁴ Herhangi bir bütünlleştirme güdüsü, eleştirel iletişim araştırması gibi bir alanı çeşitli yaklaşımlara, teorilere vb. göre şemalaştırma yolundaki herhangi bir girişimde açıkça görünür hale gelir. Başlıkların ne türden kategoriler olduğuna ilişkin bir muğlaklık vardır burada (bunlar paradigma mıdır, teori midir, yaklaşım mıdır, çizgi midir vb.) Bu başlıklar daha sonra bunların içinde yer alan ya da bunlara örnek oluşturan özgül teorisyenlerle özdeşleştirilir. Her şeye rağmen, bu alanlardaki yeni adayın işe başlamak için bir tür rehberliğe gereksinimi vardır.

Klasik Yaklaşımlar:

İlkin, ideoloji, geçerli bilginin önünde dikilen bir engel olarak görülebilir. Bu durumda ideoloji, berisinde bilimsel ya da rasyonel bir güdülenimin yattığı bilgiyle karşıtlık içinde düşünülür. Öyleyse ideoloji, varoluşun gerçek maddi koşulları hakkındaki yanlışın bir kaynağıdır. İkinci olarak, ideolojinin toplumsal yaşam pratiğiyle iç içe geçtiği düşünülebilir. Bu durumda tüm söylem doğası gereği ideolojik bir bileşke barındırır.

Marksizmin gerçekçilik görünümüne büründüğü klasik yaklaşım birinci görüşe eğilimlidir. Buna göre, tecrübe ve pratik faaliyet bilgi üretiminin merkezinde yer alır ve bu gerçek koşullar ideoloji tarafından çarpıtılır ya da yadsınabilir. İdeoloji, yetersizlikleri toplumsal yaşamdan kaynaklanan hatalı inançların üretilmesi ve yayılmasıdır. Böylece ideolojiler çeşitli grupların ya da sınıfların çıkarlarını yansıtır.

Bu yaklaşım metinlerin (kodlar halindeki ileti), metnin kendisinden (anlam halindeki ileti) ayrılabilen ve gerçekliğin ideolojik yorumları olarak ele alınabilen temsillerin (representation) toplamı olduğunu varsayar. Yani metinler zaten ekonomik sermaye ilişkileri içinde yapılmış sınıf çıkarları tarafından belirlenir ve bu çıkarları koruma işlevi görür. Mattelart, Gitlin ve Ewen'in çalışmalarında bu yanlış bilinç yaklaşımı açıkça görülebilir. Örneğin, Mattelart "ideoloji" bir sınıfın tahakkümünün rasyonelliğine ilişkin göstergeler deposudur" der. "Bu göstergeler verili bir toplumun temelini gizleme işlevleriyle düzenlenmiştir" (1979:117). Mattelart'a göre, ideoloji, gerçek koşulları perdelemeye yarayan göstergeler üretir. Başka bir anlatımla, egemen sınıf öyle yarı-sihirli bir yeteneğe sahiptir ki, bunun sayesinde göstergeleri tersine çevirebilir, imgeleri öteki sınıfların bunları gerçekliğin kendisi olarak kabul etmelerini sağlayacak şekilde bozabilir. Buna benzer şekilde Gitlin, "egemen kurumları yönetenlerin sahip oldukları gücü, büyük ölçüde belli bir durum hakkında kendi benimsedikleri tanımları yönettikleri gruba doğrudan ya da dolaylı dayatarak koruduğunu" belirtir (Gitlin, 1980:10). Buradaki varsayım medyanın gündelik bilinci etkileyebilme yeteneğine ilişkindir; egemen sınıf kendi düşüncelerini topluma

dayatır.⁵ Yine buna benzer olarak, Ewen, reklamı, kitleleri tüketimcilğe yöneltmek amacıyla tasarlanmış bir hakikatin yaratılması olarak görür (1976: 69-76). Bu yaratma işi yine toplu düzeyde, başat ekonomik çıkarlar düzeyinde gerçekleştirilir.

Bu yaklaşım izleyici, alımlayıcı ya da kodaçımının güçsüzlüğünü kabul ederek ideolojik sürecin kodlayıcı yanını vurgular. İkincisi, bütünleştirici bir sistem olarak ideolojinin nasıl doğduğunu açıklamak konusunda pek az şey söyler. Yani bu yaklaşımın açıklayamadığı soru şu: Bu egemen sınıf nerededir ve nasıl olup da homojen bir ideoloji üretir?

Aslında klasik yaklaşımın en saf hali (yani siyasi ekonomi yaklaşımı), aynı zamanda en tutarlı halidir. Golding ve Murdock'un söylediği gibi, "ideoloji üretimi, medya üretiminin genel ekonomik dinamikleri ve bu dinamiklerin neden oldukları belirlenmelerden ayrı tutulamayacağı gibi, bunlar göz önüne alınmaksızın yeterince anlaşılamazda" (1979:211). Buna göre medya, başat ekonomik üretim tarzına bağlı geniş anonim yapılar olması ölçüsünde ideolojiktir. Böylece ideoloji sorusu, büyük bir işletme olarak medyanın üstlendiği işleve göndermede bulunmaksızın açıklanamaz. Medyanın ideolojik rolü, basitçe, zenginlik ve iktidarın meşrulaştırılmasıdır. Garnham bu konumu daha incelikli bir şekilde önerir: "Bir toplumsal bütünlük giderek daha karmaşık bir görümüne büründükçe (a) bireylerin bir bölümünü oluşturdıkları bütünlüğü analiz etmeleri ve anlamaları daha zorlaşır ve (b) bu bütünlüğün bilgisine ulaşmak için dolaysız tecrübelerine değil, simgesel olarak dolayımlanmış tecrübesine daha fazla bağımlı hale gelir... (Böylece) güdülererek yönlendirilmeleri (manipulation) olanağı artar" (1983: 318). Gelgelelim, bu görüş, ideolojiyi güdüp yönlendirme olarak kavrayan bir modele sadık kalmayı sürdürür. Garnham anlamlama dünyasına ya da bu dünyanın kodaçılarına özerklik tanıyan metinsel yaklaşımdan uzak durur. Aksine, medya üreticileriyle tüketicilerinin kendi varoluş koşullarına göre konumlandıkları konusunda ısrar eder. Yani üretici ve tüketicilerin medya ile ilişkilerini ekonomik konumları

⁵ Grossberg'in Gitlin'i klasik yaklaşıma yerleştirmesine bir ölçüde katılıyorsam da, Gitlin'in çalışmalarının çoğunun eleştirel teori tarafından biçimlendirildiğine dikkat çekmek gerekir. Bununla birlikte, Gitlin'in etkilendiği başlıca çizgi eleştirel çalışmalardaki bütünleştirme eğilimidir

yapılandırır (üretim ya da tüketimle ilişkileri, toplumsal bütünlüğün üretim tarzı tarafından önceden yapılandırılmıştır). Son olarak, Smythe ve Schiller'e göre, ideoloji üretimi kasıtlı (intentional) bir süreçtir. Smythe bu terimi (kasıtlılık) şöyle özetler: "Bence ideoloji, daha kapsamlı bir toplumsal girişimi – siyasi, ekonomik bir sistemi destekleme ya da dönüştürme eğiliminde olan inançlar, tutumlar ve düşünceler sistemidir (1981: 27). Schiller de buna benzer şeyler söylemektedir: "Eğlenceye yönelik iletilerin içerik ve biçimlerinin, değerden bağımsız olmak şöyle dursun, başat kurumsal görüş ve davranışları pekiştirmek amacıyla kasıtlı olarak tasarlandıkları kanıtlanabilir" (1973: 80). Buna göre, medya, başat siyasi ekonomik sistemin desteklenmesinde kasıtlı olarak kullanılmaktadır. İdeolojiler, tikel bir grubun amaçlarına hizmet eden bilinçli bir şekilde üretilmiş yalanlardır. Smythe ve Schiller'in gelişkin sayılabilecek yaklaşımı, medyayı değerlendirirken komplo teorilerine eğilim gösteren bir öge içerir.⁶

İdeoloji konusundaki bu klasik yaklaşımlar temel/üstyapı modeline bağlılıktan kaynaklanır. İdeoloji yanlış bilince yaslanır, bu da başat ekonomik sistemden kaynaklanan sınıf çıkarlarının ürettiği yanlışla dayanır. Bu yaklaşım genel olarak, gerçekten ideolojiyle ilgilenmemesi nedeniyle ideolojiyi en basit terimlerine indirger. İdeoloji ekonomik üretim tarzının basit bir ek ögesi, ideolojik anlamda medya pratikleri de yalnızca ticari ürünlerdir.

Kültürel Marksist Yaklaşım:

Kültürel Marksizm temsillerin üretiminde metinlerin gördüğü işleve teori içinde daha olumlu ve önemli bir konum tanır. Grossberg'in belirttiği gibi, bu yorumbilgisel (hermeneutic) yaklaşımda "bir metin, toplumsal gerçekliğin çarpık ya da doğru bir yansıması olmadığı gibi, kendi maddi üretim koşullarına yönelmiş bir iç tepki de değildir" (1984:399).

Raymond Williams ise ideoloji kavramını radikal bir adım atarak açıklamaya başlar. İşe terimin kendisini sorgulayarak baş-

Komplo teorileri iktidar ve eylemi başat ve ezilen gruplar arasındaki ilişkiler bağlamında kavramaya eğilimlidir. Bu iktidar görüşü Marksist teorideki çıkar kategorisinin yanıltıcı bir şekilde kullanılmasıyla ilintilidir.

lar. Williams ideoloji üzerine geliştirilen başlıca konumları şöyle niteler: “İdeoloji (i) tikel bir sınıf ya da grubun karakteristik inanç sistemidir; (ii) gerçek ya da bilimsel bilgiye karşıt olarak yanılsama yaratan inançlar... yanlış düşünceler ya da yanlış bilinçtir; (iii) anlamların ve düşüncelerin genel üretim sürecidir. Williams yansıma düşüncesini ima eden ilk konumu reddeder çünkü böyle bir görüş düşünceleri ve maddi gerçekliği birbirinden ayıran ikici (dualistic) maddeciliğe dayanır. Bilim ve ideoloji arasında yanlış bir ikilik kurması nedeniyle ikinci konumu da reddeder. Üçüncü konumda ise ideoloji yalnız ürünleri değil, tüm anlamlandırma süreçlerini betimleyen genel bir terim olarak kullanılır. “Düşünceler ile teoriler ve ‘gerçek yaşamın üretimi’ arasındaki pratik bağlantıların hepsi, maddi toplumsal anlamlandırma sürecinin kendisinde mevcut” (Williams, 1977: 70) olduğu için Williams terimin bu genel kullanımının muhafaza edilmesi gerektiğine inanır.” ‘Soyutlama’ ve ‘yanılsama’ ya da ‘düşünceler’ ve ‘teoriler’ hatta anlam ve değer ‘sistemleri’ anlamında kullanılan ‘ideoloji’ ve ‘ideolojik’ terimlerinin böylesine geniş kapsamlı ve radikal bir tanım için yeterince kesin ve uygulamaya elverişli olup olmadığı yanıt bekleyen bir sorudur” (1977: 71).

Williams ideoloji teorisini daha kapsamlı olan ‘duygu yapısı’ ve ‘hegemonya’ terimleri içine yerleştirerek yansıma teorisinin ve bilim/ideoloji çiftinin tuzaklarından kurtulmaya çalışır. Eagleton (1976), Williams’ın ‘duygu yapısı’ teriminin gerçekte ideoloji teriminin üçüncü tanımına, yani ‘anlam ve düşünce üretiminin genel süreci’ne göndermede bulunduğunu işaret eder. Başat duygu yapısı, iletilerin kodlayıcı ve kodaçıcılarının içinde yer aldığı tecrübe bağlamını tanımlar. Bu genel yapı medya metnlerinin üretimi ve alımlanması için bir gönderme noktası oluşturan, yaşantılanan anlamlar ve değerler sistemidir. İndirgemecilikten kaçınmaya çalışması nedeniyle, Williams bir süreç modeline tekrar tekrar dikkat çekmek zorunda kalır. Bu süreç pratiklerden oluşan bir yumaktır, aynı anda hem genel toplumsal koşulu biçimlendirici hem de genel anlamlar ve değerler yapısından kaynaklanan pratikler yumağı. Başka bir anlatımla, eğer ideoloji terimi muhafaza edilecekse, ideolojinin insan pratiğinin sonucu olarak görülmesi gerekir.

Yalın bir şekilde söylenecek olursa, Williams kültürel metinleri toplumsal gerçeklikle, her ikisinin de duygu yapılarından kaynaklandığını göz önünde bulundurmak kaydıyla, bağlantılandırmak ister. Ama Williams medya metinlerinin anlamlarını, duygu yapısının cisimleşmesine göndermede bulunarak açıklamak ve aktif çıkarlara gönderme yaparak açıklamak arasında tereddüde düşer. Williams, anlamlandırma pratikleri ve maddi pratikler arasındaki benzeşimleri göstermek isterken, aynı zamanda insan pratiğinin özerkliğini de göz ardı etmeye çalışır. Bu durum iki çelişkili pratik içerisine girmesine neden olur. Bir yandan metinleri, bu metinlerde yer etmiş başat duygu yapısını betimleyerek analiz ederken, öte yandan metinlerin aktif bireylerin birleşik çıkarlarından kaynaklandığını düşünür. Bu noktada, reddetme olasılığını kabul etmesine rağmen, tam da ideoloji söylemini korumayı sürdürmesi nedeniyle Williams'ın işgal ettiği konumun çelişkiye düştüğü görülebilir. Williams'ın kapsamlı projesi sendelese bile, en azından anlamlandırma ve anlamlandırma dışı pratiklerin birbirinden yalıtılmadığı bir yönelime işaret eder ve bunu yaparken ideoloji kavramının kullanılmasından uzaklaşır.

Yapısal Marksist Yaklaşım:

Kültürel Marksizm ideolojinin yaşantıya dayalı temelini ve bunu yürüten aktif insan faillerini (agents) vurgular. (Williams bu aktif öge konusunda bazen çıkarı, bazen yapıyı vurgulayarak tereddüde düşer.) Yapısal Marksizm ise bu vurguyu tersine çevirerek tam da 'yaşantı' ve 'eylemlilik' konularında kültürel yaklaşımla anlaşmazlık içine girer. Yapısal Marksizm metinselliği yaşantılar üreten bir pratik olarak inşa eder. Yaşantı, kültür ve toplum arasındaki bir dolayım değil, kültürel pratiklerin ürünüdür. Dahası, yapısalcı Marksistlere, özellikle Althusser'e göre özneler (failler) metinleri değil, metinler özneleri oluşturur. Grossberg'in işaret ettiği gibi, "sorun gerçeklik hakkında ortaya konan belli bir bilgiyle (doğru ya da yanlış, gizemli ya da ütopyacı) ilgili olmayıp, daha çok bireyin bu bilgiye ulaşma şekli ve sonuçta birey üzerindeki etkisidir" (1974: 409).

Althusser'in ideoloji konusundaki görüşlerinin, yapısalcı jargonla bağlı kalması ve daha önemlisi iki ayrı görüş önermesi ne-

deniyle karmaşık olduğu biliniyor. İdeoloji konusundaki ilk görüşünde (1969: 235-236), ideolojiyi bilimin karşısına yerleştirerek düşüncelerden oluşan bir bütün olarak kavrar. İkincisinde (1971: 162) ideoloji bir toplumsal seslenme ya da çağırma (interpollation) sürecidir (yani düşüncelerden oluşan bir bütünden daha ziyade, düşüncelerin kabulü ya da reddi için gerekli olan konumları yapılandırır). Poulantzas'ın söylediği gibi "ideoloji yalnız bir düşünceler ya da temsiller sisteminden ibaret değildir, aynı zamanda faillerin yaşam tarzlarını ve geleneklerini kucaklayan, toplumsal pratiklerin bütünlüğünde siva işlevi gören bir dizi *maddi pratiği kapsar*" (1980: 28). Sonuçta Althusser'in ideoloji teorisi 'başat yapı' ile üretim tarzının egemenliği nosyonlarının arasına yerleşir. Althusser'in ideoloji ve bilim arasında bir ayrım yapması gerekir çünkü bu ayrım komünist ve kapitalist arasındaki ayrıma karşılık gelir. 'Son kerte' sorunu yine ortaya çıkar. Ekonominin yine belirleyici olması, ama öte yandan ideolojilerin basitçe bu yapıyı yansıtan düşünceler olmaması gerekiyor. Althusser, Marksizmi bu sorundan kurtarmak için iki ideoloji kertesini önerdi: Sınıf egemenliğinin ideolojik araçları şeklinde tarihsel olarak gelişen *özel ideolojiler* ile genelde insanları özneler olarak inşa eden *genel olarak ideoloji* (1971: 159). Althusser bilimi ideoloji karşısında yeterince temellendirememekle ve ideolojiyi, özneyi sonsuza kadar toplumsal aptal statüsüne mahkûm eden tarih üstü muğlak bir oluşuma indirgemekle suçlandı.

Althusser'i eleştirenlerden kimisi ideoloji nosyonunun çok genel olduğunu savlarken, Foucault ve başkaları Althusser'in hâlâ teorik olarak ideolojinin bulaşmadığı bir bilgi alanını (adını koyalım, bilimsel Marksizm) muhafaza etmeyi istemesinden ötürü, ideoloji kavramının yeterince genel olmadığını söylemiştir. (Foucault, 1972: 187). Foucault'nun söylem nosyonu, ideolojiyi tam anlamıyla olumsuz değil, bir şekilde olumlu (yani üretken) bir kavram olarak görüp yeniden yorumlamayı gerektiriyor. Başka bir anlatımla, uygulamada ideoloji bilgiyle birlikte var olur; toplumsal amaçlar bakımından olumluluğunu ya da olumsuzluğunu kullanılma tarzı belirler.

Eleştirel çalışmalarda Althusserci ideoloji nosyonu öncelikle medya metinleri tarafından gerçekleştirilen özne üretimi süreci-

nin eleştirisi için benimsendi. Özellikle İngiliz *Screen* dergisi Althusserci-Lacancı özne eleştirisini kullanan geniş bir çalışma dizisi üretti. Ayrıca birçok sosyalist feminist, Althusser'in çalışmalarıyla etkilenmiştir. Bu etki, özellikle ataerkil egemenliği ve toplumsal cinsiyet öznelliğinin oluşumunu açıklamak amacıyla Althusser'in görece özerklik nosyonunun uygulanışında ve onun Lacancı psikanalizi benimseme biçiminin kullanılışında gözlenebilir. Bu yapısalci ve feminist konumların barındırdığı muğlaklıkları burada inceleme olanağımız olmamasına rağmen, birkaç genel yorum yapılabilir.⁷

Eleştirel çalışmalar Althusser'in ideoloji kavramını belirlenme teorisinden ayrı tutarak benimseme eğilimindedir. Oysa Althusser'in ideoloji teorisi belirlenme teorisiyle bağlantılı olarak ele alınmayı gerektirir, çünkü üretim tarzının önceliği Althusser için ideoloji teorisinin köşe taşıdır. Eleştirel çalışmaları yürütenler bu durumu gözden kaçırarak kendi ideoloji analizlerinin gerçek temelini de gözardı etmiş olurlar ve aksi yönde savlara rağmen, bunun sonucunda yansıtma teorisinin bir diğer biçiminden başka bir şey olmayan güdüp yönlendirme anlamında ideoloji kavramına ulaşırlar. Üstelik, üretim tarzı bu çalışmalarda ideolojiye üstü örtük bir model oluşturur (yani ideoloji iştir, emektir.) *Screen* dergisindeki film çalışmaları hakkında Grossberg'in söylediği gibi "eğer özne tamamen kamerayla yekpare bir özdeşlik yaratan filimsel metinlerle karşılaşmanın ürünüyse, izleyici bir kez daha yalnızca yönlendirici bir pratiğin (bu kez metinsel) nesnesi konumuna düşmüş olur" (1984:410).

Stuart Hall (1980), yapısalci ve kültürel yaklaşımların en inandırıcı boyutlarını kurtarma girişiminde bulunan bir araştırmacıdır. Hall, homojen bir bütünlük nosyonunu (gerek Williams'ın 'duygu yapısı' gerekse Althusser'in 'kerteler'i) reddederek kar-

⁷ Yapısalci çalışmaların mükemmel bir şekilde tartışıldığı çalışmalar mevcuttur. Bkz. Lowell (1980), Hirst (1979) ve Ellis (1977). Feminist çalışmaları Steeves (1987) topluca gözden geçiriyor [bkz. Bu kitapta s. 123-189]. Feminist ideoloji analizlerinin çoğunun yapısalci ve kültürel teorilere dayandığına dikkat çekmek gerekir. Bir örnek olarak Barret (1980), feminizm içinde daha yeterli bir ideoloji teorisinin geliştirilmesi çağrısında bulunmaktadır. Bu çaba hem Marksist temele dayanan bir anlayış içinde hem de bunun dışında günümüz feminist yaklaşımlarda sürdürülmektedir.

maşık bir pratik içinde karşılıklı ilişkiyle geçen farklı anlamları, pratikleri ve faaliyetleri analiz eder. Hall, ideolojiyi anlamlar çerçevesinde yer alan bir mücadele alanı olarak görür. Bu konuda Gramsci'nin "üzerinde insanların hareket ettikleri, kendi konumlarının bilincine vardıkları, mücadele ettikleri bir alan" olarak gördüğü ideoloji nosyonuna yaslanır. "...İdeolojinin bir savaş alanı olarak görülmesi gerekir" (Gramsci, 1971: 377). Nitekim, Hall ideolojinin kökenlerini bulmaya çalışmaktan ziyade, somut etkilerini betimlemeye çalışır. İdeoloji öznelere tamamen egemenliği altına almaz; daha ziyade egemen ve muhalif ideolojiler arasındaki hegemonik bir mücadele sürecine yerleşir. Sonuçta ideoloji üretim tarzının saf bir yansıması değildir; cinsiyete ve ırka ilişkin pratikler de en az ekonomik pratikler denli temel niteliktedir (Hall, 1983:77). İdeoloji kavramının televizyon pratiklerine uygulanışını tartışırken Hall'un konumuna yeniden değineceğim.

Eleştirel Teori Yaklaşımı:

Eleştirel teori, ideolojiyi, kamusal alanda geçen diyalojik iletişim (dialogical communication) bağlamında analiz eder. Gouldner'ın yaptığı tanımda "ideoloji dilsel olarak kamusal projeler üzerinde yoğunlaşan bilincin bir parçasıdır" (1976: 81). İdeoloji 'büyük' terimlerle, yani siyasi ve felsefi dünya görüşlerinin bir işlevi olarak tanımlanır. Kapitalist üretimin özellikle ileri kapitalizmde yarattığı zorluklar statükonun korunması ihtiyacını doğurur. Bu süreçte kültürel yaşam alanları yukarıdan tayin edilir; medya, sanat eserleri vb. sözcüğün tam anlamıyla metalaşır. Sözü edilen medya eserleri birer meta olarak üretimlerini yansıtmaları (ekonomik değer, mübadele değeri) anlamında ideolojiktir. Bu noktada, ideolojiyi 'gerçek' koşulların gizlenmesi olarak gören Adorno'nun konumu (Johnson, 1984: 87), Gitlin'inine benzemektedir. Örneğin, Adorno'ya göre "makinaların giderek daha çok yalnızca kâr amacıyla çalışması nedeniyle, bireyin bunların kamu hizmetinde bulunarak onun adına çalışmakta olduğuna inandırılması gerekir" (1945: 210). Adorno, başka bir yerde, ideolojinin "kurulu düzenin rasyonel ve bilimsel bir anlatımı olduğu için doğru, ama aynı zamanda (tarihi ve çıkar yapı-

sını bastırması nedeniyle) verili durumun içerdiği bütün hakikat, onun anlattıklarından fazlasını içerdiği için yanlış” olduğunu öne sürer (1972: 198). Sonuç olarak öyle görünüyor ki, Adorno’ya göre ideoloji kapsamlı ve kaçınılmaz bir tahakküm sistemidir. Ama şu satırları yazarken eleştirel teorinin barındırdığı başka bir çizgiyi açığa vurur: “Yalan, kültür eleştirisinin barındırdığı en eski ve merkezi motiflerden biridir: Kültür aslında var olmayan, insana yaraşır bir toplum yanılması yaratır; tüm insani çalışmaların üzerinde yükseldiği maddi koşulları gizler. Bu anlayış rahatlatıcı, uyuşturucu özelliğiyle varoluşun ekonomik olarak belirlendiği nosyonunu canlı tutmaya yarar. İlk bakışta hem burjuva şiddet öğretisinin hem de bu öğretinin düşmanları Nietzsche ve Marx’ın paylaştığı ideoloji olarak kültür nosyonu budur. Ama tam da bu nosyonun kendisi, yalanlar hakkındaki tüm dostane uyarılara benzer şekilde, bir yalan haline gelmeye eğilimlidir” (1974: 43).

İdeoloji terimini kullanmaktan çekinerek bunun yerine ‘çarpık iletişim’ ve ‘bilgiye dayalı istemler’den (knowledge-based interests) söz eden Habermas bu çizgiyi benimser (1970; 1971; 1979). Toplumsal etkileşimin köklerini epistemolojik konumların inşası ve korunmasına yerleştirmek yoluyla, Habermas eleştirinin yönünü yüzey yapılardan ve maddi çıkarlardan kaydırarak iletişim ve dilin biçimlendirici etkisine doğrultur. Medyanın başlıca iş görme tarzı propaganda içeren tümcelerın yüzey kertesinde değil, dilin çarpık kullanımından ortaya çıkar. Kitle iletişimi, söylemin içeriğini öne çıkararak amaçlı ve normatif boyutlarını bastırdığı için çarpıktır. Kendi çıkarlarını dilsel kısıtlamalar nedeniyle dile getirmeye gücü olmayan gruplar medya içeriğini verili haliyle benimseme eğilimindedir. Çarpık dilin yaratımı, yönetici sınıfların kendi zora dayalı propagandalarını izleyiciye dayatmaları anlamında amaçlı değildir. Aksine, çarpıklık, araçsal bir bilişsel çıkara bağlı topluma dayanan iletişimin yapılanma tarzından kaynaklanır.

Gelgelelim, Habermas ideolojinin karşıtı olarak bilim nosyonunu ve isteme dayalı ideoloji üretimi anlayışını muhafaza etmektedir. Böylece, tahakkümden bağımsız bir ‘ideal konuşma durumu’nu temellendirme girişiminin (1979) gösterdiği gibi, ideolojiyi hakikatın karşıtı olarak kavramaya devam ediyor. ‘İde-

al konuşma durumu' nosyonu altında, Habermas, gerçek bir oydaşmanın (consensus) olanaklılık kazanacağı söylemsel bir durumu kavramlaştırarak kamusal alandaki söylemi özgürleştirmeyi amaçlıyor.

Eleştirel teorinin ana çizgisi yanlış bilinç yaklaşımına bağlı kalır. Dahası, eleştirel teorisyenler, Williams'ın yaptığına benzer şekilde, toplumun üstünde ve ötesinde yer alan ideoloji içeren bir yapı anlayışını barındırır. Bununla birlikte, eleştirel teori, gerçekleştirdiği pratik analizlerde ideoloji kavramını sınırlarının sonuna kadar götürür. Öbür yaklaşımlar gibi eleştirel teorinin gücü, uygulamalarından kaynaklanır. Ancak uygulamalarındaki güç, tam da bu uygulamaların ideoloji nosyonunun ötesine geçmesinden kaynaklandığı için, aynı zamanda ideoloji teorisindeki zayıflıkları da sergilemektedir. Şimdi, ideoloji eleştirisinin medyaya uygulanma pratiklerine geçmeden önce, Marksist ideoloji teorisine genel bir eleştiri yöneltmek istiyorum.

İDEOLOJİ ELEŞTİRİSİ: SINIRLAR VE YANILSAMALAR

İdeoloji üzerine geliştirilen Marksist söylem, kimi zaman diğer teorik konumlardan yatılık bir halde yürütülmesine rağmen, Marksizmin çifte sorunsalından ayrı tutulamaz. Marksizm, Foucault'un betimlediği (1973) insan bilimlerinin konumunu yansıtır. İnsan bilimleri (i) yakın bir geçmişte oluşturduğu nesnenin ('insan') analizine uygun bilimsel bir söylem kullanır; nesne-'insan'ın konumlarının ampirik belirlenimlerini ve 'insan'ın eylemlerini oluşturan nedenleri analiz eder. İnsan bilimleri (ii) öznenin ('insan') analizine uygun epistemolojik bir temel kullanır; bu yolla nesnenin ('insan') içeriğini önceden canlandıran (pre-figure) ve sınırlandıran bilgi koşullarını analiz eder. Bu durum Foucault'nun çözümsüz gördüğü bir sorun doğurur: Ampirik ve aşkın olanın birbirinden ayrılması (yani insan bilimleri 'insan'ı ve insanın üretimlerinin ampirik nedenlerini bilmeye çalışır, ama bunu 'insan'ın aynı zamanda bilgisi sürekli olarak kendisinden uzaklaşan özne olduğunun ayırdına vararak yapar).

Marksist söylem, insan bilimlerinin karakteristiği olan bu söylemsel mekâna gömülü olduğu ölçüde, sözü edilen çifte eklemelenmeden kaçınmaz. Marksizm ideoloji teorisini, tarihi belirle-

yen yapıyı betimlemeyi amaçlayan daha geniş bir proje içine yerleştirir. Toplumsal, siyasi ve kültürel olaylara yol açan ampirik koşulları programatik bir şekilde betimlemeyi ister. Ama dil, iletişim ve anlamlandırma gibi koşulların, bilgi üzerindeki sınırlar şeklinde hareket eden koşulların sürekli varlığı, Marksizmi belirlenme kertesini bulmaya yönelik projesinin cılız mahiyetini kabul etmeye zorlar.

Bu durum karşısında ideoloji bir bakıma geçici bir önlem olarak kullanılır (yani ideoloji, söylemi yeniden altyapıya yöneltmek için metin ve bağlamı birbirine bağlayan bir yol sağlamış olur). Marksizm ve eleştirel çalışmalara göre ideoloji, onu güdüleyen bir şeylere göndermede bulunmaksızın işlevini yerine getiremez. Bu başka bir şey, elbette ekonomik temel ya da üretim tarzıdır. Öyleyse ideolojinin kendisi özgül bir pratik türü değildir, ya bir üretim türüdür ya da üründür.

İdeoloji konusundaki yaklaşımlar giderek daha fazla açıklanan bir nesneye, ideolojiye yaptıkları göndermeler yoluyla değil, ortak bir söylem örüntüsünü kullanarak birleşir. Sözkonusu söylem örüntüsü Marksist belirlenme teorisinin anahtar nitelikte kavramlarından kaynaklanır: Bütünlük, üretim ve ütopya. Bu temalar ideoloji teorisindeki tematik önermelerin gelişimine ardyöre (background) oluşturur. Ütopya ve bütünleştirici bir teori arayışı, Marksizmin ideolojiyi hem epistemolojik hem de siyasi anlamda doğru ve yanlış bağlamında tartışmasına yol açtı. Üretim tarzı üzerindeki vurgu, ideolojiyi dışsal etkenlerin belirlediği bir pratik olarak görmesine neden oldu. Bu kavramların üçü biraraya geldiğinde, Marksizmin ideolojiyi çıkar peşinde yürütülen bir proje olarak ele almasına yol açar.

Foucault'ya göre, ideoloji teorisi şu üç noktada sendeler: "İdeoloji nosyonu bana üç nedenle kullanılması zor gibi görünüyor. Birincisi, beğenin ya da beğenmeyin, bu nosyon hakikati ifade eden bir şeylere gücül karşıtlık içinde durur. Şimdi bence bir söylemdeki sorun, öğelerin hangi kategoriye (hakikat ya da yalan -çn.) girdiğini saptayan ayırım çizgilerini çekmek değil, kendi içinde ve kendi başına doğru ya da yanlış olmayan söylemler içinde hakikat etkilerinin tarihsel olarak nasıl üretildiğini görmektir. İkincisi, bence, ideoloji kavramı zorunlu olarak öznenin düzeninde yer alan bir şeylere göndermede bulunur.

Üçüncüsü, ideoloji kendi altyapısı, malzemesi, ekonomik belirleyicisi olarak işlev gören bir şeye ikincil bir konumda durur. Bu üç nedenden ötürü bu nosyon bence birtakım önlemler alınmaksızın kullanılamaz” (1980 a: 118).

Foucault’nun itirazı, ideoloji kavramının, bilim ile ideolojinin karşıtlık içinde sunulduğu bir söylemde kullanılmasına ilişkindir. Gerçekliğin hakikatini kavrayan bilime karşı ideoloji bir yanlış olarak tasarlanır. Marksizm ideoloji eleştirisini özgürleşimi amaçlayan siyasi bir pratik olarak yürütür: Marksist teorisyenler kitlelere hakikati ulaştırır. Kendini bilim olarak görmesi nedeniyle Marksizm bu siyasi amacı gizler ve kendisini ideolojinin ötesinde bir söylem olarak meşrulaştırır. Ama, Poster’in sözleriyle ifade edilirse, “bir bilim olarak Marksizm boyun eğdirilmiş (subjugated) bir pratik doğurma işlevini yüklenen başka bir söylem olup çıkar” (1984: 85).

Foucault’ya göre ideoloji bilimden ayrı tutulamaz. Lemert ve Gillan’ın belirttiği gibi, “bilgi (*savoir* ve *connasience*”) olarak bilim ve ideoloji genel siyasi eylemin yalnızca birer boyutunu oluşturur... Foucault kendisini, burjuva ideolojisine karşı eleştirel bir silah olarak bilimsel Marksizmi inşa etmeye çalışanlardan olduğu kadar, saf bilimin özgürlüğü değerine umutsuzca sarılanlardan da uzak tutar. Özgül söylemsel pratiklerin siyaseti olarak bilgi hem bilimi hem de ideolojiyi aşar” (1982: 114).

Eleştirel çalışmalar, çeşitli yaklaşımlar altında ideolojiyi yanlış düşüncelerden oluşan bir gövde, biçim ya da yanlış bir öznelğin üreticisi şeklinde görerek bilim/ ideoloji karşıtlığı içine saptanıp kaldı. Oysa Foucault’ya göre ideoloji, bilgi ve hakikat üre-

“ İngilizce ve Türkçe’de ‘bilgi’ ‘connasience’ ve ‘savior’ sözcüklerini karşılamaktadır. M. Foucault’nun çevirmeni Alan Sheridan şu açıklamayı yapmaktadır: “*Connasience*, tikel bir bilgi gövdesi, tikel bir disiplin –örneğin biyoloji ya da ekonomi– anlamına gelir. Genel olarak bilgi ya da *connasience*’ların toplamı olarak tanımlanan *savoir*’yı Foucault kapsamlı bir tarzda değil, temel oluşturan bir terim olarak kullanıyor” Bu terimlerin nasıl kullanıldığına ilişkin Foucault’nun açıklaması şöyle: “*Connasience* terimiyle öznenin nesneyle ilişkisini ve bu ilişkiyi yöneten biçimsel kuralları anlatmak istiyorum. *Savoir*, tikel bir dönemde şu ya da bu türden bir nesnenin *connasience*’a verilebilmesi ya da şu ya da bu sözcelemenin (enunciation) formüleleştirilebilmesi için gerekli koşullara göndermede bulunur” M. Foucault, *The Archaeology of Knowledge* (Londra: Tavistock Publications, 1982), s. 15’deki 2. dipnot -çn.

tir. İdeoloji ‘yanlışlığın egemenliği’ olarak etkileri bakımından olumsuz ya da baskı altında tutan bir şey olarak görülmemeli, daha ziyade etkililiği Foucault’nun ‘hakikat rejimi’ dediği şeyeye dayanan bir üretkenlik ve olumluluk olarak görülmeli. “Her toplumun kendi hakikat rejimi’ genel hakikat siyaseti’ vardır: Yani bir toplumun doğru olarak kabul ettiği ve işlev yüklenmesini sağladığı söylem türleri; doğru ve yanlış önermelerin ayırt edilmesini sağlayan mekanizmalar ve düzeyler, bu mekanizmalara onay verilmesini sağlayan araçlar; hakikate ulaşmada değer biçilen teknikler ve yordamlar; neyin doğru olduğunu söylemekle yükümlü olanların statüleri” (1980 a: 131).

Hakikatin, ideolojinin dışında duran bir bilimin mülkiyetinde olmadığını, önermelerin üretimi, düzenlenişi, dağıtımı, dolaşımı ve işleyişini sağlayan pratiklerden oluşan bir sistem olduğunu savlayan bir görüş temelinde Foucault ideoloji eleştirisine karşı bir proje önerir: “Aydınlanmanın temel siyasal sorunu, bilime bağlandığı varsayılan ideolojik içerikleri eleştirmek ya da kendi bilimsel pratiğine doğru bir ideolojinin eşlik etmesini sağlama almak değildir; temel sorun yeni bir hakikat siyasetini inşa etmenin olanağını araştırmaktır. Sorun insanların bilincini –ya da kafalarında ne varsa onu– değiştirmek değil, siyasal, ekonomik, kurumsal hakikat üretimi rejimini değiştirmektir.... Temel sorun hakikati her iktidar sisteminden özgürleştirmek değil (hakikat zaten iktidar olduğu için bu bir kuruntudur), hakikatin iktidarını şu anda içine işlediği toplumsal, ekonomik ve kültürel hegemonya biçimlerinden ayırmaktır. Özetle, siyasal sorun hata, yanlışlama, yabancılaşmış bilinç ya da ideoloji değildir; hakikatin kendisidir” (Foucault, 1980a: 133).

Foucault’nun ideoloji kavramına ikinci itirazı, düşüncelerin kaynağı olarak konumlandırılan özneyi ya da faili reddetmesiyle ilişkilidir. Eleştirel çalışmalar (yapısal biçim altında bile) ideolojinin faillerce –bir yönetici sınıf, iktidar seçkini vb.– üretildiğini savundu. Burada ideoloji iki soyut kavramla ilintilendirilir: Sınıf ve çıkar.

Marksist teoride sınıf nosyonu tahakkümle doğrudan doğruya bağlantılıdır: sınıflar biribiri üzerinde, bireylerin yaptıklarına benzer şekilde, eylemde bulunur. Bu eylem izin verme, menetme, zorlama, güdüp yönetme ve serbest bırakma biçimine bürünür. İdeoloji sınıfların bu eylemlerini meşrulaştırması bağla-

mında tanımlanır. Tahakkümle bağlantılandırılan ideoloji olumsuz bir işlevdir, yanılısamadır (Riceour, 1981: 223). Marksist söylem bir tahakküm olarak ideoloji teorisi için gerekli koşulları yalnızca belli türden eylemler üzerinde yoğunlaşarak yaratır. Sınıflara karşılık gelen eylem biçimleri yönetime ya da denetime ilişkin eylemlerdir. Marksizm yalnızca bu türden eylemler üzerinde yoğunlaşarak, arzulama, oyun oynama, koruma gibi başka bir dizi eylemi dışlar. Bu başka eylemler doğrudan doğruya tahakküm modeline uymadığı gibi, eylemin temeli olarak çıkara da işaret etmez. İçinde hükümdarın hakları dayatarak güdüp yönettiği yönetime ilişkin eylemler yasal bir biçim altında şekillenirken, öbür eylem türleri (örneğin, yasallığın bilinçli reddi olarak şenlik) özneleri sınıf bazındaki eylemin rıza gösterme potansiyeli taşıyan hedefleri olarak inşa etmez.

Foucault ideoloji analizini çıkarları yansıtırma nosyonundan ayırır. Bilgi ve iktidar analizinin, bilinçli amaç ya da karar düzeyinde ideolojinin üretimiyle uğraşmaması gerekir. “Bundan ötürü gelin belli insanların niçin tahakküm etmek istediklerini, neyin peşinde olduklarını, stratejilerinin ayrıntılarının ne olduğunu sormaktan vazgeçelim. Bunun yerine, sürüp giden boyun eğdirmeye düzeyinde, bedenlerimize boyun eğdiren, jestlerimizi yöneten, davranışlarımızı dikte eden sürekli ve kesintisiz süreçler düzeyinde şeylerin nasıl çalıştığını soralım. Başka bir anlatımla, haşmetli yalıtılmışlığı içinde hükümdarın nasıl karşımıza dikildiğinden daha ziyade, öznelere bir organizmalar, güçler, malzemeler, arzular, düşünceler vb. çeşitliliği yoluyla adım adım, gerçekten ve maddi olarak nasıl kurulduklarını soralım kendimize” (Foucault, 1980a: 97).

Kendi çıkarları için ideoloji üreten öznelere (ya da sınıflar) üzerinde yoğunlaşmasından ötürü eleştirel çalışmalar yansıtırma teorisine bağlı kalır. Ancak, Ricoeur’un belirttiği gibi, “ideoloji her zaman yansıtmadan fazla bir şeydir, meşrulaştırma ve projedir. Bir ideolojinin yorumsal kodu, insanların öne sürdüğü görüş ya da anlayış tarzından daha ziyade insanların *içinde* yaşadığı ve düşündüğüdür” (1981: 227).

Yapısalcı yaklaşım öznenin üretildiği tarzlar üzerinde yoğunlaşarak, özne üzerindeki dikkatleri başka bir yöne kaydırmaya kalkışır. Ama, Althusser, öznenin üretimi sorunuyla genel terim-

ler altında uğraşmıştır. Althusser, öznenin üretimini psikanalizin ebedi bilinçdisıyla temellendirir ve ideolojiye özgül tarihsel dönemlerde (bu dönemlerin üretim tarzı temelinde) öznelere biçimlendirme görevini yükler. Bunu yaparken, imgesel tarzda üretilmiş olsa bile öznenin homojen ve zorunlu bir fenomen olduğunu varsayar. Oysa Foucault öznenin biçimlenmesine ilişkin soyut bir teoriyi izlemeyi reddeder. Sorun şu: kültürümüzde insan bilimlerinin yarattığı çifte sorunsal temelinde insanlar nasıl özne haline getirilir? (Cousins ve Hussain, 1984: 225).

İdeoloji teorisinin özne nosyonuna yaslanmasını engellemek gerekiyor. Baudrillard şöyle yazar: “İşbölümü, söylemin terimlerinin işlevsel olarak bölüştürülmesi insanları aptallaştırmaz; onları toplumsallaştırır ve mübadelelerini genel, soyut bir modele göre biçimlendirir. Birey kavramının kendisi bu mübadelelerin ürünüdür. Altında öznenin (kültürel yaklaşımdaki bilinç ya da yapısal yaklaşımdaki tarih) ideal göndermeleriyle kendisini düşündüğü ‘bütünlük’ düşüncesi sistemin bir etkisi ve arazından başka bir şey değildir –kuşandığı gölgedir” (Baudrillard, 1981: 147).

İdeoloji kavramından türeyen terimler dizisi (baskı, yüceltme ve yansıtma), bu kısıtlamalardan kurtarılacak özgürleştirilmesi gereken bir insan özünü varsayar. Eğer eleştirel çalışmaların metin siyasetine ilişkin doyurucu bir teori geliştirmesi isteniyorsa, tam da bu varsayımdan vazgeçmek gerekir ve bu da ideoloji kavramının bir kenara bırakılmasını gerektirebilir. Foucault’nun ideoloji kavramına üçüncü itirazı, söylemlerin zaten iktidar olduğu ve üretim tarzında olduğu gibi maddi güçlerini başka bir yerden alma gereksinimi duymadığıdır. (Poster, 1984: 86). Oysa eleştirel çalışmalar kendi ideoloji anlayışını belirlenme teorisiyle birarada düzenlemektedir; bu ise bütünleştirici bir söylem doğurur. İdeolojinin temelinde yer aldığı düşünülen üretim tarzı anlayışına dayanmaları, eleştirel çalışmaların sınıfsal üretim nosyonuna yaslanmasına yol açar. İdeolojinin egemen sınıfın küresel bir tahakküm projesinden kaynaklandığı düşünülür. Foucault iktidarın yukarıdan geldiğini ima eden bu görüşü eleştirir. “İktidar aşağıdan gelir; yani yönetenler ve yönetilenler ile iktidar ilişkilerinin kökleri arasında her şeyi kapsayan bir karşıtlık söz konusu değildir... Daha ziyade üretim düzeneğinde, ailelerde,

sınırlı gruplarda ve kurumlarda biçimlenen ve toplumsal ilişkilere katılan çeşitli güç ilişkilerinin, bir bütün olarak toplumsal bünyeyi bir uçtan öbürüne kat eden yarılmanın geniş kapsamlı etkilerine temel oluşturduğunu varsaymak gerekir” (Foucault, 1980b: 94).

Üretim tarzından kaynaklandığı söylenen Marksist ideoloji kavramlaştırmasının yetersizliğine ilişkin en az iki somut kanıt gösterilebilir. İlk, cinsellik ya da tıbbi pratik gibi fenomenler basitçe ekonomik belirlenme bağlamında açıklanamaz. Bu fenomenleri kuşatan pratikler yumağı aile ilişkilerinden, kurumsal statüden, disiplin tekniklerinden vb.’nden kaynaklanır.⁸ Bu pratiklerde biçimlenen öznelliklerin, öbür pratikler ve teorik alanlarla ilişkisi içinde, söylemsel alanın ayrıntılı durumu bağlamında incelemesi gerekir (Hall, Hobson, Lowe, Willis, 1980: 213). İdeoloji ya da iktidarın bu pratiklerdeki tezahürü gündelik pratikler düzeyinde gerçekleşir, ama daha sonra global projelere katılır.

İkincisi, ulus devletin ortaya çıkışı ekonomi yönelimli Marksizme sorun çıkarmıştır. Lemert ve Gillan’ın belirttiği gibi, “bir kez devlete, görece bile olsa özerklik tanındıktan sonra, son kerteler dünyasının hiçbir keyfi yorumu kırılan vazoonun parçalarını biraraya getirmez. (Lemert ve Gillan, 1982: 115). Başka bir anlatımla, eğer devlet siyasi düzeyde iktidar uyguluyor ve devlet iktidarının elde tutulmasını meşrulaştıran ideolojiyi üretiyorsa, iktidar ya da ideolojinin ekonomiye dayandığını söylemenin bir anlamı olmaz. Oysa, iktidar ve ideoloji ekonomi ya da devlete sonradan katılan pratiklerdir. Öyleyse, ideolojinin maddi üretim ve temeldeki çelişkileri dışa vurarak gizleyen göstergelerin üretimi arasındaki ilişkilerde mevcut olduğunu düşünmemek gerekir (Baudrillard, 1981: 143).

Bu üç itiraz bağlamında Foucault, Marksizmi, iktidar ilişkilerinin aracı olarak ideolojiye abartılı bir önem verdiği için eleştirir (Cousinas ve Hussain, 1984: 241). Raymond Williams bu ana-

⁸ Eleştirel çalışmaların kimisi Foucault’yu bu yönde izledi. Özellikle bazı feminist çalışmalar Foucault’nun söylemsel stratejileri analiz etme yöntemini kullanma girişiminde bulundu (yayımlanma aşamasında bulunan Banks ve Zimmerman’a bakılabilir).

lize büyük ölçüde katılır. Williams, ideoloji teorisinin kullanılma tarzını, Marksist teorisinin birliğini sağlamaya yarayan kestirme bir yol olarak görmektedir. Marksist belirlenme teorisinde ne zaman bir boşluk doğsa, açıklama olarak ideolojiye başvurulur. Bu girişimlerin başlıca hatası “içinde bir dizi önemli etkinliğin dışa vurulduğu karmaşık toplumsal ilişkilerin yerine ideolojiyi koymasısıdır” (Williams, 1980: 245).

Foucault, ideoloji kavramının kullanılmasını çok eleştirmesine rağmen, kavramın gerçek ve etkili bir alana uygulanmadığını asla söylememiştir. Başka bir anlatımla, sorgulanması gereken ‘ideoloji’ teriminin kullanılışıdır, söylemlerin etkileri değil. İdeolojinin gerçek bir gönderme noktası olabilir, ama bu artık silikleşmiş ve belki de yitirilmiştir. İdeoloji terimini kurtarmanın hiçbir yolu yok gibi görünüyor. Bu terimi böylesi çeşitli kullanılma şekilleri ve gönderme noktaları bağlamında kullanmaya rahatça devam etmemiz mümkün müdür? Birtakım çağrışımlar ideoloji kavramına sökülüp atılması olanaksız bir şekilde sinmiştir. Kavramı Marx, Lukacs ve Adorno’nun yankılarını işitmeksizin kullanmak olanaksızdır. Öyleyse Foucault’nun belirttiği gibi, terimi ortadan kaldırmanın zamanı gelmiş olabilir. “İdeolojik üretimlerin başlıca iktidar mekanizmalarına eşlik etmiş olması mümkündür. Örneğin, bir eğitim ideolojisinin, monarşi ideolojisinin, parlamenter demokrasi ideolojisinin vb.’nin varlığı mümkündür. Ama, olup bitenin temelde ideolojik olduğuna inanmıyorum. Söz konusu olan, bilginin biçimlenmesi ve birikimi için gerekli olan etkili araçların –gözlem yöntemleri, kayıt tutma teknikleri, inceleme ve araştırma yordamları, denetim aygıtları– üretimidir. Bu, iktidarın, sözünü ettiğimiz karmaşık mekanizmalar yoluyla bir kez uygulanmaya başladığında bir bilgi ya da daha ziyade ideolojik kurmaca olmayan bilgi aygıtlarını geliştirmekten, örgütlemekten ve dolaşıma sokmaktan kaçınamayacağı anlamına gelir” (Foucault, 1980a: 102).

Eleştirel çalışmaların ideoloji kavramını medyaya somut uygulama şeklini incelemeksizin kavramı tamamen bir yana atmıyoruz. Şimdi bu uygulamalara ve medyanın başlıca ideolojik işlevlerini tanımlama girişimlerine geçmek istiyorum. Daha sonra eleştirel çalışmaların uyguladığı metin siyasetini eleştiren bir sonuç önereceğim.

İDEOLOJİ VE TELEVİZYON

Buraya kadar yapılan analiz sonucunda tüm bir ideoloji sorunsalı kuşkuyla gölgelendi. İnsan bilimlerinin çifte sorunsalına bağlı olan ideoloji kavramı, teorik düzeyde kaçınılmaz bir şekilde sözkonusu ikiliği yeniden gündeme getirir. İdeoloji kavramı bütünleştirici bir söyleme, nesnelerin nasıl belirlendiğini göstermeye kalkışan bir söyleme yerleştirildiği takdirde kusurludur. Önceki bölümde eleştirilen işte bu 'ideoloji bilimi' kurma girişimleriydi. Ama, ideoloji eleştirisi alanı başka bir söylemsel mekâna, söylem ve pratiği birbirinden ayırmayan, söylemin kendisini maddi bir pratik olarak yeniden kavramlaştıran bir söylemsel mekâna eklemenebilir mi? Bu soruyu yanıtlamak için eleştirel çalışmaların ideoloji kavramının gerçek uygulamasında neler bulduğuna bakmamız gerekir. Burada ne gibi sonuçlarla karşılaşırız? Ampirik düzeyde ideolojileri özgül pratikler olarak inceleyen bir analiz buluyor muyuz? Medya pratiklerinde somutlaşan ideolojik işlevler var mıdır ve bu pratiklerin analizi nasıl işlediklerini anlamamıza yardımcı olmakta mıdır?

Daha önce değinildiği gibi, ideoloji teorileri zayıflıklarını somut uygulamaları sırasında sergiler. İdeoloji teorileri küresel olarak ve olgulara uygulandığı zaman, üretim tarzı tarafından genel bir belirlenmeye işaret eden sonuçlar veriyor. Bir temele yaslanan ideoloji teorisinden işe başlamak, bu teorinin herhangi bir fenomeni açıklamak için kullanılmasına elveriyor. Bunun yerine, eğer 'şeylerin orta yerinden' işe başlayacak ve pratikleri kendi tarihsel özgüllükleri içinde inceleyecek olursak, bölgesel bir ideoloji teorisine varabiliriz; yani teori ampirik kanıtlarla eklemenebilir. Söylemin her iki yöneliminin de eleştirel çalışmalarda mevcut olduğu kesin, ama eleştirel çalışmaları bütünleştirici bir söylemden uzaklaştıran ikinci (kanıtlardan teoriye) harekettir.

Bu bölümde somut uygulamanın bir örneği olarak, eleştirel çalışmaların televizyonu ideoloji olarak inceleme şeklini ele alacağım. Bu somut çalışmaların, her şeyi kapsayan yorumsal bir yöntem olarak ideolojik analizden uzaklaşan sonuçlar doğurduğunu göstermeye çalışacağım. Eleştirel çalışmaların "kendisinin hem güç verdiği, hem de güç aldığı başka pratikler içinde özel bir yerde varoluşuyla tanımlanan metnin etkilerini" (Grossberg, 1984: 418) incelemeye girişen bir 'metin siyaseti' doğurduğu gösteri-

lecek. Anlamlandırma ve etki teorilerini ayırmak yerine, bu çalışma bir iktidar/bilgi teorisine, anlamlandırmanın gücünün başka bir yerden kaynaklandığını düşündüren teorileştirme çabasına girmeyi reddeden bir teoriye işaret etmektedir.

İdeolojik Pratiğin İşlevleri:

Eleştirel çalışmalar içinde, televizyon pratiğinin nasıl ideolojik bir işlev gördüğünü dile getirmek amacıyla televizyon metinlerini ve bağlamını inceleyen çalışmalar vardır. Bir yanda, televizyonun 'bilgi için verilen mücadele'de bir konum işgal eden pratiklerden oluşan yumak olduğunu vurgulayan çalışmalar var. Bu çalışmalar, tüm eleştirel çalışmaların uğraş noktasının 'metni bağlamına' yerleştirmek olması gerektiğini söyleyen Benjamin'in (1969: 252-255) konumunu paylaşır. Metin (burada metin modelini tüm toplumsal pratiklere yaymaktayım/Ricoeur, 1981: 197-221) kendi yorumlanma bağlamını üretir, ama aynı zamanda bağlam tarafından da üretilir. Metinle bağlam birbiriyle dıştan ilintilenmez, daha ziyade bağlam bölüntülü bir şekilde metnin içinde ortaya çıkar; ikisi aynı mekânı işgal eder. Böylece pratiğin belirleyicileri tarihin geniş, bölünmez, küresel kararları ve olaylarında değil, Foucault'nun gösterdiği gibi (1972: 3-17), önemsiz ve marjinal pratiklerde bulunabilir. Marjinal olanı inceleyerek, içinde pratiği hareket ettiren iktidar/bilgi dayanaklarının (matrice) bulunduğu toplumsal yaşamın söylemsel ve söylemsel olmayan öğelerini keşfedebiliriz.

Öte yanda, metnin nasıl bağlamın bir tek özel boyutu tarafından belirlendiğini göstermeye girişen çalışmalar var. Bu tür analizin en açık biçiminin siyasi ekonomi yaklaşımında bulunduğunu göstermiştim. Aşağıdaki betimlemede, yukarda sözünü ettiğim birinci türden çalışmalar üzerine yoğunlaşıp, bunları söz konusu üretim modeline dayanan yaklaşımın karşısına yerleştireceğim.

Eleştirel çalışmalar, geniş anlamda ideolojik olarak nitelenen bir dizi televizyon pratiği saptamıştır:⁹

⁹ Burada sıralanan ideolojik pratikler çeşitli kaynaklardan, hem tarihsel ve teorik kaynaklardan (özellikle Frankfurt Okulu'ndan) hem de İngiliz Yeni Marksist çalışmalardan derlendi (başlıklar bana ait olup, sözü edilen eleştirel kaynakları önceki analiz bağlamında yeniden işledim).

Çökeltme (sedimentation), dibe yerleşen, deyim yerindeyse kendini gömülü bir ideoloji olarak depolayan söylemdir. Bu öncelikle soruları yalnızca belli biçimlerde yanıtlamaya izen veren bir süreçtir (yani kültürel olarak kabul edilen söyleme dayanan bir düzenleme mantığının yapılanmasıdır). Hall'un belirttiği gibi (1985: 111), anlamsal alan tikel tarihsel dönemlerde belli karakteristikler yüklenir: "Bunlar göndermede bulundukları toplumsal ilişkilerin ortadan kalkmasından uzun zaman sonra geriye izlerini bırakır. Tutunumlu ve organik ideolojiler olarak söylemler parçalandıklarında bile, bu izler daha sonraki bir aşamada yeniden canlandırılabilir. Ortak duyuya dayalı düşünce Gramsci'nin 'sicili olmayan' ideoloji dediği fenomenin izlerini barındırır. Örneğin, kendisinin laik olduğuna inanan ve bundan dolayı 'kutsal'ı laik düşüncelere tahvil eden bir dünyadaki dinsel düşüncenin izlerine bakın"

Televizyonun ideolojik işlevinin bir kısmı, bu çökeltmiş söylemlerin toplumsal yaşam içinde yer alabileceği bir alan kurmak ya da zaten mevcut bu alana destek sağlamaktır. Bu çökeltmiş ideolojiler televizyonda varolmaz ya da televizyondan kaynaklanmaz; daha ziyade bir ardyöre olarak mevcuttur. Televizyon bu çökeltmiş ideolojilerin işlev görmesini formatlar yoluyla destekler. Televizyonun maddi pratiği kültürel bakımdan umulan biçimlerin ve türlerin çökeltmesine yol açar. Bunlar daha sonra tarihsel olarak çökeltmiş söylemlerin kültür içinde nakledildiği biçim olarak çalışır. Format, çeşitli olay örgülerinin (plot), öykülerin ve haberlerin yerleştirilebilmesine olanak sağlayan sabit bir yapı olarak iş görür. Ancak, formatın düzenleme mantığı, belli söylem tarzlarını dışlayan bir gelenekten alır köklerini. Örneğin, *The Jefferson* gibi bir program *All in the family* geleneğinden, toplumsal içerikli bir komedi olduğu havasını verir. Ne var ki, yapısına göz atıldığında, yalnızca olası anlatıları değil, aynı zamanda olası çözümleri de sınırlandıran sabit bir yapısı olduğu görülebilir. Sorunların çözümünün teknik, kişisel ve ekonomik (ürün) olanlarla sınırlandırılması türün (genre) tipik bir özelliğidir. Gitlin'in belirttiği gibi (1983), dizilerin üretimi, geçerli olanı bularak onu sonsuzcasına yeniden üretme etiğinden ibarettir.

Yapı, marjinal olanı dışladığı için, belli kültürel üretimlerin pratiğe sinmesine (bir eleme süreci yoluyla) izin verme eğili-

mindedir. Böylece kendileri çökelmiş söylem olan belli bir grup televizyon pratiği, genel kültürel çökelmelerin aralara sokulmasına olanak tanır. Çökelmiş söylemler asıl olarak ortakduyu biçimine bürünür. Orijinal yorum mantığının somut temeli ortadan kalkmış olmasına rağmen, daha modern düşünceleri desteklemek için yeniden kullanılmaya elverişli olmaları bu söylemlerin karakteristiğidir (Hall, 1985: 112). Bu çökelmiş ideolojiler basitçe daha önce var olan ekonomik biçimlerden kaynaklanmaz. Aronowitz mutlaka ekonomik güçlere bağlı olması gerekmeyen gömülü bir ideoloji olarak ırkçılığa işaret etmektedir. Benzer şekilde, Marksist feministler ataerkilliğin ekonomik temelden hiç olmazsa özerk olduğunu öne sürer. (bkz. M. Egleton, 1986). Burada sözü edilen ideolojik işlevin basitçe düşünceler ya da normlardan oluşan bir gövdenin çökmesi olmadığına dikkat çekmek gerekiyor. Aksine, çökme süreci hem söylemlerin biçim ve içeriğini, hem de söylemin etkili olmasına izin veren bir pratiği kapsar. Bu sürecin odaklandığı nokta ideolojinin kökeni (varoluşunun sınıfsal ya da ekonomik nedenleri) değil, ideolojinin biçimi ve etkileridir.

Şeyselleşme (reification), mevcut olanın doğallaştırılmasıdır, nesnelerin bilinçli yorumunun ve nesneleri belli bir algılama tarzının sabit kılındığı bir söylemdir. Şeyselleşme bir tahakkümdür (Horkheimer, 1974: 198-200); kurumlar dünyası doğallık kazanır ve dünyanın insan ürünü olduğu görülmez. Jameson'ın belirttiği gibi (1981), şeyselleşmede dünya tamamen, rasyonel varlıklar arasındaki ilişkilerin hepten sona erdiği ve geriye kalanın yalnızca şeyler arasındaki ilişkiler olduğu bir alana dönüşür. Üretim süreçleri, verimlilik adına toplum ekonomiyi yansıtır hale gelinceye dek giderek daha küçük birimlere bölünür (ayrıca bkz. Dowling, 1984: 26). Bu şeyselleşme pratiği medya pratiklerinin (standartlaştırma, işlevin tanımı ve temaların saymacalaşması) yeni yorumları dışta bıraktığı bir dışlama mantığına dayanır. Böylece medyanın seslendiği bölgenin işlevi olarak, mevcut olan hakkında resmi bir görüş gelişir. Eleştirel çalışmalara göre, hegemonya, ortak bir kültürel modelden ve medya örgütlerindeki iktidar örüntüsünden kaynaklanarak başat sistemin yeniden üretilmesine yol açar. Medya örgütlerinde karar alma işlevini görenler, kendi iktidar konumlarını korumaya çalışmalarından ötürü, doğal olarak bir tutuculuk barındırır. Bunlar kültürel

çizginin sunduğunu genelde kabul ederek en güvenli yolu izler (Gitlin, 1983).

Bu ideolojik şeyseleşme pratiği, yatılık bir metinsel pratik içinde gerçekleşmez. Söylemsel düzeyin, söylemsel olmayan pratiklerle ilişkilendirilmesi gerekir. Bu bakış açısında, televizyon metinleri üretim bağlamları göz önüne alınarak incelenir. Metinler nihai biçimine sanatçı, yapımcı ve idareci arasındaki uzun ve kısıtlayıcı bir alış-veriş süreci sonunda kavuşur. Yaratıcı etkinliği üstlenen topluluğu, pratikleri esnasında bir dizi etken sınırlar: İdarecilerin karar alma stratejileri, teknik verimliliğin sınırları ve türün şekillenmesinin doğal tutuculuğu. Ürünün nihai dağıtımının, söz konusu nesnenin başlangıçtaki yaratım ve üretiminden önce geldiği daracık bir alanda biçimlenir televizyon metinleri. Başka bir anlatımla, bir ürünü yerine ulaştırma amacı, metnin anlamını oluşturan öğeleri önceden tanımlar. Televizyon metninin genelleşmiş örüntüsü bu şekilde şeyseleşmenin gerçekleşeceği alanı sağlamış olur. Çoğu dışlama biçimlerinde olduğu gibi, şeyseleşme kendini tek tek metinlerin yalnızca küçük noktalarında açığa vurur. Burada ideoloji, siyasi ekonomi ya da yanlış bilinç yaklaşımı bağlamında kavranmamaktadır. Şeyseleşme tikel bir program içinde, başat sınıf ya da ekonominin belli bir sektöründe yer alan köklerinin gösterilmesi amacıyla ortaya çıkarılmamaktadır.

Uyarlama (adaptation), yavaş yavaş gerçekleşen değişme yoluyla uyumluluğun yaratılmasıdır. Bu, Aronowitz'in (1981: 282) algısal uyarlama yoluyla kültürün homojen kılınması dediği süreçte açıkça görülebilir. Televizyon, gözle görülürün gerçekliğinin tek rasyonel söylem alanı haline geldiği bir görsel kültür yaratır. Bu görsel kültürün yaratılma süreci yaşam tecrübesini parçalara ayırarak, bayağılığa ve maraziliğe yaslanarak, görme ve işitmenin klişe biçimlerini ve çizgisel bir zaman anlayışını yaygınlaştırarak tamamlanır. Burada ideoloji, Althusser'in öznelliğin üretilmesi şeklinde tanımladığı bir tarzda çalışır. Değişmeye ivme kazandıran, bu televizyon çıktısının içeriği değil, kullandığı anlamsal mantıktır. Medyanın bu ideolojik işlevi, Althusser'in kültürel yaklaşıma, ezeli olarak yaşam tecrübesine dayanması nedeniyle yönelttiği eleştiriyi desteklemektedir çünkü uyarlamada üretilen tecrübenin kendisidir.

Yatıştırma (mollification), yoğunluğu azaltmak, pasif kılmak ve susturmaktır. Benjamin'in ifade ettiği gibi (1979: 103), kitle iletişim araçları, bir duygu yapısından yoksun, bağımsız ve kodlanmış yaşam tecrübeleri olan enformasyon etrafında örgütlenmiş, dolayımlanan ve gerçek yerinden uzaklaştırılan yaşam tecrübe biçimleridir. Televizyon söylemi, bir temaşa, seyir söylemi yaratmaya hizmet ederek tecrübenin yeğinliğini yok eder; bu, özerk müdahaleye çok az maruz kalan bir temaşa toplumu söylemidir. (Ellul, 1980: 10). Burada ideoloji bilinç ve bilince dayanan eylem üretmez. Bu bağlamda etki tam aksi yönde gelişir; söylem sadece söylem olarak üretilir. Etkisi, hiçbir etkide bulunmayışından ibarettir. İdeolojik işlev izleyicilerin kafasında düşünce üretmez, öznenliğin kendisini üretir. İdeoloji somut bir biçime yerleşmeksizin eylem üretme işlevini göremez. Örneğin, bir düşünce ya da öğreti olarak 'özgürlük' kendi başına bir eylem yol açmaz, ama 'özgür' ya da özgürlüğü kullanan bireyler biçimine büründüğünde eylem (çoğu kez de bu özgürlüğe karşı koyacak bir şiddetli tepki) üretir.

Adorno'nun en açık gözlemlerinden biri (1974), insanların kültür endüstrisinin ürünlerini, bunların ne olduğunu bilseler bile kabul etmesidir. Bu, bilince tecavüz eden düşüncelerden oluşan bir gövde olarak ideoloji anlayışıyla değil, izleyicinin temaşa içindeki konumunun refleksi tepki olarak üretilmesiyle açıklanabilir. Temaşa söyleminde dile gelen düşünceler değil, düşünceler açısından bir konumdur. Benzer şekilde, Williams'ın televizyonun 'devingen mahremiyet' (mobile privatization) olarak tasarlanmış bir duygu yapısı tarafından örgütlendiği yolundaki anlayışı yine aynı yatıştırma işlevini betimler. Tek tek televizyon metinleri merkezi bir "dış dünyanın kendi mahrem yaşamına iletilmesini evde oturup bekleme" (Grossberg, 1984: 400) duygusu etrafında örgütlenmiştir.

Meşrulaştırma (legitimation), resmi ya da biçimsel onayın verilmesidir. Frankfurt okulu ile Max Weber'in çalışmalarından kaynaklanan bu nosyon, başat söyleminde saklı çelişkilerin sorgulanmaya açık olduğu bir toplumun gereksindiği rızanın üretimini dile getirir. Aslında 'rızanın' ya da 'oydaşmanın üretimi' terimleri, meşrulaştırmanın yanlış bilinç üretimi yoluyla gerçekleştirildiğini (yani meşrulaştırmanın gerçek koşulları perdeleye-

rek ya da bu koşullar hakkında yalan üreterek gerçekleştiğini) ima etmesi nedeniyle, meşrulaştırma mekanizmalarını betimlemek konusunda yanıltıcıdır. Ne var ki, Held'in dikkat çektiği gibi (1982: 158), gerçekte statükoyu destekleyen oydaşma ya da bilgi yokluğudur. Bu oydaşma yokluğu, halihazırda onaylanan ekonomi ve siyasal yönetim biçimlerinin, onlarla ilgili bilgi yetersizliğinin, keza bir değişikliğe özendirecek güçten yoksunluk duygusu sayesinde varlıklarını sürdürdüğü bir durum yaratır. Ayrıca, meşrulaştırma bu güçsüzlük duygusunu telafi ederek gerçekleştirilir; boş zaman tüketimi yabancılaştırıcı ve sömürüye dayalı kurumsal bir yaşamı meşrulaştırır.

İlk meşrulaştırma işlemini televizyon haberleri destekler. Televizyon haberleri, olayları bağlamından koparan nesnel ama birbiriyle bağlantısız olguların ve olayların toplamından ibaretir. Haberler yanlış bilinç değil, enformasyonu anlamlı bir bütünlük haline getirme yeteneksizliği yaratır (Gouldner, 1976). Televizyonun, söylemi tüketim terimlerine indirgemesi meşrulaştırmanın ikinci işlemini destekler. Boş zaman tüketimi bilincin yerini aldığı anda, tüketicinin üretilmesi en az şeylerin ya da resmi görüşlerin üretilmesi denli önem kazanır (Adorno, 1974).

Depolitizasyon, pratik soruların kamusal tartışmadan dışlanmasıdır. Televizyon, bireylerin kendi kültürlerini ve böylece toplumsal dünyanın karşı açıklamalarını üretme kapasitelerini azaltırken, aynı zamanda demokratik bir seçim yanılması da yaratır. Söylem siyasal olanı dışlar, soruları teknik ve kişisel dünyayla sınırlandırır ve oydaşma yaratır. Habermas bu işlevi şöyle anlatıyor: "Kitle iletişiminin kullandığı ince toplumsal denetim, siyasal süreçleri tanınmaz hale getirmek için altı boşaltılmış bir özel alan gözlüğü kullanır. Kitle kültürünün dayattığı mahremiyetçilik (privatism), depolizite edilmiş kamusal dünyayı egemenliği altına alır. Nitekim kamusalın kişiselleştirilmesi, askıya alınmış çatışmaları sosyal psikolojinin alanlarına süren görece tümleşik bir toplumun çatlaklarındaki sıvayı oluşturur. Bu çatışmalar psikoloji alanlarında sapkın davranış kategorileri altında özel çatışmalar ve suç şeklinde özümser. Şimdilerde bu kaplar taşmaktadır" (Habermas, 1970: 42).

Fosilleştirme, değiştirme yetisinden yoksunlaştırmadır. Dışlama sürecinin, alternatif söylemsel oluşumların önünü kesme et-

kisi vardır. Bu, özellikle dil üzerinde de egemenlik kurma ve toplumda dilsel açıdan zayıf bir tabaka yaratmada görülebilir (Mueller, 1973: 99). Marcuse'ye göre, "sözcüklerin geleneksel anlamlarından mahrum edilmesi, bürokratik kurumların ve teknolojik olarak yazılmış paradigmalara dikte ettiği sözcüklerin gündelik dille birleşmesi, olayların halihazırdaki durumuna alternatif düşünme yeteneksizliğine yol açar" (Aronowitz, 1981: 241).

Ters Yönde Tartışma (Reverse Contestation), kendi formüleştirdiği çatışmalarla beslenen söylemdir. Tıpkı arzunun kendine geri dönebilmesi için kendi yer değiştirmesiyle beslenmesi gibi, söylem de başatlığını koruyabilmek için kendi formüleştirdiği tartışmayla beslenir. Hall'un belirttiği gibi (1979: 343), medya öbür sınıfların imgelerini inşa eder ve sınıfların farklılıklarını bir bütünlük, çoğulluk içinde birlik yaratacak şekilde dokur. Medya çoğulluğu sunar, ama bunu yalnızca söz konusu farklılık ve alternatiflerden bir oydaşma meydana getirecek şekilde yapar. Söylem tartışmanın içinden yine oydaşmaya taşınabilecek öğeleri seçer ve geriye kalanları marjinalliğin sessizliğine mahkûm eder.

İktidar/Bilgi

İdeolojinin çeşitli işlevlerinin, bazılarının birbirleriyle çelişmelerinden, bir bütün oluşturacak şekilde biraraya getirilemeyeceği açıktır. Böylece ideoloji birbiriyle çelişen uğraklar üretebilir. Benzer şekilde, televizyon iletileri tek bir kaynağa götürülemez ya da tek bir amaç bağlamında betimlenemez, çünkü tek bir televizyon metni çelişkili ideolojik amaçlar içerebilir. Ayrıca, bu işlevler televizyon söylemine bütünlük kazandırmaz (yani sözü edilen işlevler her yerde her zaman hazır ve nazır olmadığı gibi, amaçlarını her zaman gerçekleştiremez). Eleştirel çalışmaların bu analizlerinde başlıca ideolojik etkinin kapitalist ya da burjuva kavramlarının harfi harfine yansıtılması ya da destekleyici söylemlerin doğrudan üretilmesi olmadığı açıktır. Aksine, bu etkiler, eğer mevcutsa, başlıca etki olan dışlamaya ikincil bir konumda durur. Medya, söylenebilir olanın alanını oluşturan bir görme tarzı, düzenleme ve yargılama yöntemi ya da seçme ve tercih aracı yaratır. Öznellikler, iktidara içkin söylem düzenle-

rinden oluşan ortam yoluyla belli bir iktidar biçimi tarafından oluşturulur ve bunun aracı haline getirilir (Foucault, 1979: 226). Elbette bu, medyanın homojen ve bütüncül pratiğinin yarattığı bir proje değildir. Başat iktidar biçimine bürünmeyen karşı pratikler ve ideolojik etkiler vardır. Kitlelerin bütünsel bir yanılsama içinde olduğunu (yani kendilerini ifade etmekten tamamen aciz olduklarını) düşünmek seçkin bir tutumdur ve kendi içinde bir tahakküm stratejisidir.

İdeoloji kavramının medyaya bu türden pratik uygulamaları iktidarın genel mekanizmalarını betimleme girişimi olup, kökenlerden daha ziyade etkiler üzerinde yoğunlaşır. Söz konusu uygulamalar bunu gerçekleştirdikleri ölçüde, eleştirel çalışmalar içinde mevcut indirgemeci bir Marksist yaklaşımdan uzaklaşma belirtileri kendini gösterir. Ama bu analizler Foucault ve başkalarının ideoloji kavramının kullanımına yönelttikleri itirazlardan sıyrılabilen midir? İdeolojiyi bir dizi düşüncenin dayatılması olarak değil, anlamsal alanı sınırlandırma süreci olarak yeniden tanımlamaları nedeniyle bu itirazlardan bir ölçüde korundukları söylenebilir. Ama yine de, hâlâ şu ya da bu şekilde toplumsal yaşamın gerçek koşullarının gizlenmesi olarak kavranması nedeniyle, ideolojiyi hakikatin karşısı olarak kavramaya yol açan bir öğeyi muhafaza etmeleri söz konusudur. Buna ek olarak, tahakküm sorununun gündemde olması nedeniyle, belirlenme sorunu hâlâ bu uygulamaların ardyöresinde bulunmaktadır. Ancak, tahakkümün doğası ekonomi yönelimli Marksist yaklaşımından daha farklı bir alanda yorumlanmaktadır. Burada iktidarın kazanımı ve kullanımı söylemin savaş alanında gerçekleşir. Başka bir anlatımla, bu mücadelede başat konumu kimin işgal ettiğini hiçbir sınıf ya da belirleyici tek başına tanımlamaz.

Bununla birlikte, geriye eleştirel çalışmaların, betimlediği alanı 'ideolojik' olarak adlandırmaya devam edip edemeyeceği sorusu kalıyor. Bu uygulamalarda 'ideoloji' terimi, aynı anda hem söylemsel düzeyde hem de bu mekânı açarak yayan söylemsel olmayan pratikler düzeyinde betimlenen işlevleri anlatacak şekilde değişikliğe uğratılmaktadır. Aslında bu analizler, katı anlamda metin analizinden uzaklaşır. Bu analizler, ilkin metinlerin nasıl anlam taşıdığını değil, anlam üreten bir konuma nasıl yerleştiğini analiz eder. İdeoloji analizindeki bu radikal yön değişik-

liğinin 'ideoloji' terimini hepten bir yana bırakmayı haklılaştıracak denli önemli olup olmadığı yanıt bekleyen bir soru olarak duruyor. İdeolojinin, bu yazıda tartıştığım sorunlu yananamları içermeyen belirli boyutları vardır elbette. Ancak, daha önce belirtildiği gibi, 'ideoloji' terimine sinmiş olan çağrışımlar bu terimin kullanımının sınırlanması gereğine işaret etmektedir. Bence eleştirel çalışmaların, Maksizmin çifte sorunsalı içinde konumlandığı haliyle ideoloji teorisini terk etmesi gerekir. Bu, tüm bir ideoloji teorisi alanını (yani iktidar ve söylemin iç bağlantılarının incelenmesini sağlayan alanı) tamamen terk etmek değil, yeneden formülleştirmek anlamına gelir.

İzlenen yönün şimdiye kadar anlaşılmış olması gerektiğini düşünüyorum. Bu yön Foucault'nun çalışmalarının belli boyutlarının geliştirilmesini içerir. Ama bu elbette Foucault'nun yönteminin toptan benimsenmesi anlamına gelmez. Amaç 'Foucault' adının yetkesi altında alternatif bir proje geliştirmek değildir. Burada daha ziyade, giderek gelişmekte olan bir dizi eleştirel çalışmada üstü örtük olarak bulunan yönü (bkz. Fiske, 1987; Grossberg, 1982; 1983-1984; Webster ve Robins, 1986) Foucault'nun dile getirmiş olduğunu belirtmek istiyorum.

İdeoloji teorisini yeniden formülleştirirken atılacak ilk adım, insan bilimlerinin genel sorunsalı karşısında yeni bir yönelimi başlatmaktan geçer. Eleştirel çalışmalar içinde yer alan araştırmacının, genelde insan hakkındaki bilgiyi olanaklı kılan alanı sorgulayan bir konum geliştirerek, insan bilimlerinin çifte sorunsalı karşısında bir tutum alması gerekir. Bu ise analiz düzeyindeki bir değişikliği kapsar: Metinlerdeki ideolojik içeriği analiz etme ve daha sonra bu içerikleri belirleyici koşullara sinmiş göndergelerle ilintilendirme girişiminden, tikel tecrübe biçimlerini tarihsel olarak olanaklı kılan bilgi biçimlerinin, normların ve modellerin analizine kayan bir değişiklik. Yapılması gereken, insan bilimlerinin biçimlenmesi düzeyinde söylemin analizini geliştirmektir (yani çifte sorunsal bağlamında tecrübeyi sınırlandıran söylemsel nesnelerin, ifade tarzlarının ve norm sistemlerinin analizidir). Böyle bir analizin yolu ne davranışların ya da düşüncelerin, ne de toplumların ve bu toplumların ideolojilerinin analizinden geçer; daha ziyade varlığın kendini düşünceye sunduğu sorunlaştırmalar ve bu sorunlaştırmaların üzerinde biçimlendiği

pratiklerin analizidir söz konusu olan. Böyle bir yaklaşım ne ekonominin işlevlerini ve bunların analizini, ne de metinlerin ya da bu metinlerin alımlanma tarzlarının analizini yadsır. Yalınca ifade edilecek olursa, bu analiz farklı bir alanda yürütülür. Bu, tam anlamıyla metinlerin ve bu metinlerde yatan anlamın analizi değildir. Kesin bir şekilde söylenecek olursa, bu analizin amacı metinlerin tarihsel olarak iş gördüğü söylemsel alanı sağlayan kuralları ve yordamları incelemektir. Burada söz konusu olan, metinlerden tarihe doğru gerçekleşen bir kaymadır.

İkincisi, eleştirel çalışmalarda geliştirilecek alternatif sorunsalın, belirlenme sorusunu paranteze alarak işe girişi gerekir. Maddi pratikleri ele alma konusunda eleştirel çalışmaların iki şık arasında gidip geldiği gösterilmişti: (i) Maddi ve düşünsel (ideal) olanı ayırmak, (ii) üretim biçimleri olarak ele alınan tüm pratiklerin maddi olduğunu söylemek. Her iki şık da reddedilmeli. Alternatif eleştirel çalışmanın, özellikle pratiğin *belli bir* modeli olarak *üretimi* reddetmesi gerekir. Bu noktada, medya pratiklerinin verimli bir şekilde, faaliyetin öznelere nesneler üzerindeki bir çalışması olarak değil, öznelere arasındaki simgeleştirme faaliyetinin yer aldığı karmaşık pratiklerden oluşan bir ağ olarak analiz edilebileceği konusunda Poster'a (1984: 53) katılıyorum: "Enformasyona yönelik eylemde bulunan insanlar ve insanlara yönelik eylemde bulunan enformasyon" Bu ise, güçlü çıkarların kaynakları (nesneleri) nasıl kullandığının incelenmesinden, Batı toplumlarında tecrübenin nasıl oluştuğunun incelenmesine geçmek demektir. Yani alternatif eleştirel çalışmanın "tecrübenin, belli bir kültür içindeki bilgi alanları, normatiflik türleri ve öznelik biçimleri arasındaki ilişkiler olarak kavrandığı" (Foucault, 1985:4) bir tecrübeler tarihiyle uğraşması gerekir. Bu türden eleştirel çalışmalar tikel bir bağlamda belirlenen özneyi betimlemeye çalışır, yani kendileri söylemsel olmayan pratikler içinde var olabilen anlamlandırma pratikleri ya da söylemsel pratikler içinde insan faaliyetinin sorunlaştırılma tarzı ile ilişkisi üzerine odaklanır (Grossberg, 1982: 94-95)

Üçüncüsü, eleştirel çalışmaların, iktidar ve bilgi arasındaki ilişki sorusunu bilim ve yanlışlık arasında karşıtlık kurmayacak ve iktidarı çıkarların eylemlerinden türetmeyecek tarzda yeniden formüllemesi gerekir. Bunu yapabilmek için (i) ne bir bilgi

alanının oluşumuyla karşılıklı ilişkiye girmeyen iktidar ilişkisi olabileceğini, ne de aynı zamanda iktidar ilişkilerini öngerektirmeyen ve oluşturmayan bilgi olabileceğini kabul etmek; (ii) iktidarın olumsuz olmadığını anlamak gerekir. İktidar basitçe yanlış düşünce üretmez ya da bilimsel bilgiyi gölgelemez, daha ziyade bilgi üretir ve söylem içinde gerçeği oluşturur. Öyleyse analiz edilmesi gereken, “doğru ile yanlışın ayrıldığı ve doğruyla iktidarın özgül etkilerinin birbiriyle ilintilendiği bir kurallar bütünü” (Foucault, 1980a: 132) vasıtasıyla bilginin oluşturulma tarzıdır. Bu özgül olarak söylemin üretimini yöneten kuralları, yordamları ve biçimleri incelemeyi gerektirir.

Buna paralel olarak, eleştirel çalışmaların, öznelere iktidarın etkileri olarak oluşturulduğu süreçler üzerine odaklanması gerekir. İktidar, izleri yukarıdan aşağıya sürülebilecek başat sınıfın sahip olduğu bir meta değildir. Aksine, iktidar, toplumsal bün-yenin tümüne uzanan bir şebeke olarak vardır. Daha sonra, genel iktidarlara ya da ekonomik çıkarlar iktidarının bu alışıldık işleyişini kendilerine mal eder. Örneğin, burjuvazi iktidar tekniklerini icat etmemiştir, ama siyasi ve ekonomik yararlılıkları ortaya çıktığında bunları benimsemiştir.

Son olarak eleştirel çalışmaların iktidar/bilgi olarak söylemin “aynı anda hem nesnelerin ortaya çıkmasını hem de bu nesneleri denetleyebilecek şekilde hareket etme ve konuşma meşruluğu taşıyan öznelere ortaya çıkmasını sağlama” (Shapiro; 1981: 141) tarzını incelemesi gerekir. Söylem siyasi bir metadır, bir dışlama, sınırlandırma ve yönetme fenomenidir (Foucault, 1980a: 245). Bilgi biçimlenmeleri, keşif süreci ya da sınıf çıkarlarının yansımaları değildir; daha ziyade bilgi nesnelerini oluşturma sürecidir. “Konuşmak bir şey *yapmaktır*, başka birşeylerin yansımaları değil... Tarihdeki olayları, nesnelerin düzenlenmesi ve adlandırılması yoluyla nesnenin oluşturulmasından ve karmaşık konuşma edimlerinden yola çıkarak anlamaya başlayabiliriz” (Aronowitz, 1981: 315). Söz ediminin bilgi nesnelerini sınırlandırması ve ana söylemden belli biçimlenmeleri dışlaması bakımından iktidar/bilgi her yerde mevcuttur.

Bu yeniden kavramlaştırmada Foucault tarihsel maddeci yöntemi tersine çevirir ya da daha ziyade yeniden düzenler: İdeoloji alanını, iktidar ilişkilerine gömülü pratik olarak söylemi yeniden

tanımlamak, medyaya ideolojilerin ya da bilgi gövdelerinin biçimlenmesinde bir işlev yükleyen karmaşık belirleme pratiklerinin kaydedilmesine yol açacak başlangıç noktasını oluşturmaktadır. İdeoloji artık yanlış bir bilinç, sınıf çıkarlarının yansıması, hayali bir ilişki ya da şaşırtmacaya yol açan düşüncelerin üretilmesi değildir. Aksine, ideoloji, tüm söylemin koşulunu oluşturan iktidarın cisimleşmesi ya da eklemlenmesi olarak, tanım üzerindeki denetimin korunması olarak mevcuttur.

Bu noktada Foucault'nun çalışmaları, eleştirel çalışmaların bazılarında bulunan yönelimle uyum içindedir. Williams'ın ideoloji terimini sorgulaması ve *yansıtma* teorisini reddetmesi (1977) ve Hall'un eleştirel çalışmaların, ideolojinin kökenlerinden ya da medya iletilerini oluşturan 'ideolojik içerikler'den daha ziyade 'somut etkileri'ni incelemesi gerektiği (1983) yolundaki formülleştirilmesi bunun örneğidir. "Artık sözkonusu olan, A'nın B'ye şunu ya da bunu yaptırabilmek için verdiği özgül emir-ileti değil, tüm ideolojik çevrenin biçimlenmesiydi; şeylerin düzenini, bu düzenin sınırlandırıcı perspektifini şeylerin evrensel, doğal ya da 'gerçeklik'in kendisiyle bitişik görünmesini sağlayacak şekilde doğal ya da kutsal kaçınılmazlıkla donatılan bir temsil etme tarzıydı" (Hall, 1982: 65).

Medya, konuşulabilir olanın alanını yaratan bir görme biçimi, düzenleme ve yargılama yöntemi, seçme ve tercih aracı yaratır. Bu söylem düzeni hem dışlayıcı bir bilgi alanı hem de bu alana karşılık gelen özne konumları yaratır.

Bu yaklaşım, kendi söylemimizin tecrübeyi sorunlaştırma tarzımızı nasıl yapılandığını ve bu konumun nasıl başlıca tarih yorumu yöntemlerimizle sonuçlandığını keşfetmemize olanak tanır. Söylemsel olmayan pratiklere gömülü söylemsel yordamlar vasıtasıyla gerçekleştirdiğimiz söylem üretme tarzının, 'olan' hakkındaki yorumlarımıza nasıl biçim verdiğini görmemize yol açar bu yaklaşım. Dahası, bu, yitirdiğimiz ama bir kez kurtarıldığı takdirde hem mevcut pratiklerimizi anlamamıza hem de bu pratiklerin kimi tehlikelerinden kaçınmamıza yardımcı olabilecek alternatifler geliştirmemize yol açabilecek, 'olan' hakkındaki öbür yorumları yeniden kazanmamıza olanak tanır.

Sonuç olarak, eleştirel çalışmalardaki bu yönelimin projesi, başat pratiklerimizin tarihsel özgüllüğünü ortaya çıkarmak, bu

pratiklerin iç bağlantılarının haritasını yapmak ve bunların içinde birbirine bağlı söylem biçimlerini keşfetmektir. Söylemsel pratiklerimizin alanımızı belirlemesi nedeniyle, yalnızca pratiğe yerleştirilen dışlamaların, sınırlandırmaların ve kısıtların yerini saptamak koşuluyla şimdiye dek soramadığımız soruları formülleştirirebiliriz. Neyin içine dahil edildiğimizi ve neyi soramadığımızı keşfetmek teorinin görevidir. Anlam üzerine verilen mücadele ancak o zaman, daha önce silinmiş olan ve medyanın marjinalliğin kıraç alanlarına sürgün etmiş olduğu soruların önünü açacağı kendi somut pratiğine kavuşabilir.

Yazının alındığı kaynak:

Critical Studies in Mass Communication, C.5, No: 1, Mart 1988.

Kaynaklar

- Adorno, T. (1945), "A Social Critique of Radio Music", *Kenyon Review*, 8, s. 208-217
- Adorno, T. (1972), "Ideology", der.: J. Veiertel, *Aspects of Sociology*, Boston: Beacon Press, s. 182-205.
- Adorno, T. (1974), "Culture Industry Reconsidered", *New German Critique* 6, s. 13-19.
- Althusser, L. (1969), *For Marx*, Harmondsworth, İngiltere: Penguin.
- Althusser, L. (1971), *Lenin and Philosophy and Other Essays*, Londra: New Left Books.
- Aronowitz, S. (1981), *The Crisis in Historical Materialism: Class, Politics and Culture in Marxist Theory*, New York: Praeger.
- Banks, J. ve Zimmerman, P.R. (Basımda), "The Mary Kay Way: The Feminization of A Corporate Discourse", *Journal of Communication Inquiry*, 11 (1).
- Barret, M. (1980), *Women's Oppression Today*, Londra: Verso.
- Baudrillard, J. (1981), *For A Political Economy of the Sign*, St. Louis: Telos Press.
- Benjamin, W. (1969), *Illuminations*, New York: Schocken Books [Türkçesi: *Parıltılar*, çev.: Y. Öner, İstanbul: Belge, 1990].
- Cousins, M. ve Hussain, A. (1984), *Michel Foucault*, New York: St. Martin's Press.
- Coward, R. ve Ellis, J. (1977), *Language and Materialism*, Londra: Routledge and Kegan Paul [Türkçesi: *Dil ve Maddecilik*, çev.: Esen Tarım, İstanbul: İletişim Yay., 1985].
- Dowling, W. (1984), *Jameson, Althusser, Marx: An Introduction to the*

- Political Unconscious*, Ithaca NY: Cornell Uni. Press.
- Eagleton, M., der. (1986), *Feminist Literary Theory: A Reader*, New York: Basil Blackwell.
- Eagleton, M. (1976), *Criticism and Ideology*, Londra: Verso [Türkçesi: *Eleştiri ve İdeoloji*, çev. Esen Tarım, İstanbul: İletişim, 1989].
- Ellul, J. (1980), *The Technological System*, New York: Continuum.
- Ewen, S. (1976), *Captains of Consciousness*, New York: McGraw-Hill.
- Fiske, J. (1987, Nisan), "News, History and Undisciplined Events", Wisconsin Üniversitesi Madison'da Kitle İletişimi Üzerine Gerçekleştirilen Bir Konferansda Sunulan Tebliğ.
- Foucault, M. (1972), *The Archaeology of Knowledge*, New York: Harper Row.
- Foucault, M. (1973), *The Order of Things*, New York: Vintage [Türkçesi: *Kelimeler ve Şeyler*, çev.: M. Ali Kılıçbay, Ankara: İmge Yay., 1994].
- Foucault, M. (1979), *Discipline and Punish*, New York: Vintage [Türkçesi: *Hapishanenin Doğuşu*, çev.: M. Ali Kılıçbay, Ankara: İmge Yay., 1992].
- Foucault, M. (1980a), *Power/Knowledge*, New York: Pantheon.
- Foucault, M. (1980b), *The History of Sexuality. Volume 1. An Introduction*, New York: Vintage [Türkçesi: *Cinselliğin Tarihi 1*, çev.: Hülya Tufan, İstanbul: Afa Yay., 1993, Birinci Basım 1986].
- Foucault, M. (1985), *The Use of Pleasure: Volume 2 of the History of Sexuality*, New York: Pantheon [Türkçesi, *Cinselliğin Tarihi 2*, çev.: Hülya Tufan, İstanbul: Afa Yay. 1988].
- Garnham, N. (1983), "Toward A Theory of Cultural Materialism", *Journal Communication*, 33 (3), s. 315-329.
- Gitlin, T. (1980), *The Whole World is Watching*, Berkeley: University of California Press.
- Gitlin, T. (1983), *Inside Prime Time*, New York: Pantheon.
- Golding, P. ve Murdock, G. (1979), "Ideology and the Mass Media: The Question of Determinism", der.: M. Barret, P. Corrigan, A. Kuhn ve J. Wolff, *Ideology and Cultural Production*, Londra: Croom Helm, s. 198-226.
- Gordon, C. (1980), "Afterword", M. Foucault, *Power / Knowledge*, New York Pantheon, s. 229-261.
- Gouldner, A.W. (1976), *The Dialectic of Ideology and Technology*, New York: Oxford University Press.
- Gramsci, A. (1971), *Prison Notebooks*, New York: International Publishers, [Türkçesi: *Hapishane Defterleri*, çev.: Kenan Somer, İstanbul: Onur Yay., 1986].
- Grossberg, L. (1982), "The Ideology of Communication: Post-Structuralism and the Limits of Communication", *Man and World*, 15, s.

83-101.

- Grossberg, L. (1983-84), "The Politics of Youth Culture: Some Observations on Rock and Roll in American Culture" *Social Text* 8, s. 104-126.
- Grossberg, L. (1984), "Strategies of Marxist Cultural Interpretations", *Critical Studies in Mass Communication*, 1, 392-421.
- Habermas, J. (1970), *Toward A Rational Society*, Boston: Beacon Press [Türkçesi: *Rasyonel Bir Topluma Doğru*, çev.: A. Çiğdem-M. Küçük, Ankara: Vadi Yay., 1992].
- Habermas, J. (1971), *Knowledge and Human Interests*, Boston: Beacon Press.
- Habermas, J. (1979), *Communication and the Evolution of Society*, Boston: Beacon Press.
- Hall, S. (1980), "Culture, the Media and the 'Ideological Effect'" der.: J. Curran, M. Gurevitch ve J. Woollacott, *Mass Communication and Society*, Londra: Edward Arnold, s. 315-346 [Türkçesi elinizdeki derlemede yer almaktadır].
- Hall, S. (1980), "Cultural Studies: Two Paradigms", *Media, Culture and Society*, 2, s. 46-72.
- Hall, S. (1982), "The Rediscovery of 'Ideology': Return of the Repressed in Medi Studies" der.: M. Gurevitch, T. Bennet, J. Curran ve J. Woollacott, *Culture, Society and the Media*, Londra: Methuen, s. 56-90 [Türkçesi elinizdeki derlemede yer almaktadır].
- Hall, S. (1983), "The Problem of Ideology-Marxism Without Guarantees", der.: B. Matthews, *Marx: A Hundred Years On*, Londra: Lawrence and Wishart, s. 57-78.
- Hall, S. (1985), "Signification, Representation, Ideology: Althusser and the Post-Structuralists Debates" *Critical Studies in Mass Communication*, 2, s. 91-114.
- Hall, S. Hobson, D. Lowe, A. ve Willis, P. (1980), *Culture, Media, Language*, Londra: Hutchinson.
- Held, D. (1982), "Critical Theory and Political Transformation", *Media, Culture and Society*, 4, s. 153- 160.
- Hirst, P.Q. (1979), *On Law and Ideology*, Atlantic Highlands, NY: Humanities Press.
- Horkheimer, M. (1974), *Eclipse of Reason*, New York: Seabury Press [Türkçesi: *Akil Tutulması*, çev.: Orhan Koçak, İstanbul: Metis Yay., 1986].
- Jamson, F. (1981), *The Political Unconscious*, Ithaca NY: Cornell University Press.
- Johnson, P. (1984), *Marxist Aesthetics: The Foundations Within Everyday Life For An Enlightened Consciousness*, Londra: Routledge and

Kegan Paul.

- Lemert, C.C ve Gillan, G. (1982), *Michel Foucault: Social Theory As Transgression*, New York: Columbia University Press.
- Lovell, T. (1980), *Pictures of Reality: Aesthetics, Politics, Pleasure*, Londra: British Film Institute.
- Mattelart, A. (1979), "Communication Ideology and Class Practice" der.: A. Mattelart ve S. Siegelau, *Communication and Class Struggle. Vol. 1.*, New York: International General.
- Mueller, C. (1973), *The Politics of Communication*, New York: Oxford University Press.
- Poster, M. (1984), *Foucault, Marxism and History: Mode of Production Versus Mode of Information*, Cambridge: Polity Press.
- Poulantzas, N. (1980), *State, Power, Socialism*, Londra: Verso.
- Real, M. (1986), "Demythologizing Media: Recent Writings in Critical and Institutional Theory" *Critical Studies in Mass Communication*, s. 459-486.
- Ricoeur, P. (1981), *Hermeneutics and the Human Sciences*, Cambridge: Cambridge University Press.
- Schiller, H. I. (1973), *The Mind Managers*, Boston: Beacon Press.
- Shapiro, M.J. (1981), *Language and Political Understanding: The Politics of Discourse Practice*, New Haven, CT: Yale University Press.
- Sholle, D. (1986), *An Archaeology of Critical Studies of the Media*, Yayınlanmamış doktor tezi, Ohio Üniversitesi.
- Steeves, H. L. (1987), "Feminist Theories and Media Studies", *Critical Studies in Mass Communication*, 4, s. 95-135 [Türkçesi elinizdeki derlemede yer almaktadır].
- Smythe, D. (1981), *Dependency Road: Communication, Consciousness and Canada*, Norwood, NJ: Ablex.
- Webster, F. ve Robins, L. (1986), *Information Technology: A Luddite Analysis*, Norwood NJ: Ablex.
- Williams, R. (1976), *Keywords*, New York: Oxford University Press.
- Williams, R. (1977), *Marxism and Literature*, Oxford: Oxford University Press [Türkçesi: *Marksizm ve Edebiyat*, çev.: Esen Tarım, İstanbul: Adam Yay., 1990].
- Williams, R. (1980), *Problems in Materialism and Culture*, Londra: Verso.

Eleştirel Kitle İletişim Araştırması ve Medya Etkileri: Yok Olan İzleyici Sorunu

Fred Fejes

Son otuz yılın başlıca araştırma yaklaşımlarına şöyle bir göz atıldığında görülebileceği gibi, geleneksel anadamar (mainstream) iletişim araştırmasının başlıca odağı medya etkileri olmuştur. Yaygın bir ilgi tarafından beslenen, özel ve kamu kaynaklarınca finanse edilen etki araştırmaları, neredeyse kitle iletişim araştırmasının eşanlamlısı haline gelmiştir. Bazı iletişim araştırmacıları dahil birçoklarının zihninde, iletişim araştırmasının yönelmesi gereken –tek değilse de– temel önemdeki sorun medyanın izleyici (audience) üzerindeki etkisidir. Sonuçta medya hakkındaki bakışların barındırdıkları hem korku ve endişeyi, hem de umut ve tahriki açıklayan nokta, medyanın yürekleri, zihinleri ve ulusal kamunun davranışını zaptetme ve yönlendirme konusundaki tahmine dayalı gücüdür.

Etki konusu, Amerikan iletişim araştırmacıları topluluğu içinde genellikle insan doğasının ve toplumun davranışçı yorumları bazında formülleştirildi. Psikoloji, sosyoloji, siyaset bilimi ve bunların melezlerinde bulunan egemen davranışçı düşüncelerden esinlenen iletişim araştırmacıları etkilerin incelenmesine, genellikle insan davranışına ve medya tesirine (influence) ilişkin uyarım-tepke modelinin birtakım çeşitlerini kullanarak yaklaşır. Yaklaşımlar tekil araştırmacılar arasında büyük ölçüde farklılaşır. Ama yine de bu türden çalışmaların amacı, insan ilişkilerinde medyaların oynadığı rol hakkında bir tür bilim-benzeri bilgi üretmektir. Ve bu bilim-benzeri bilgi çokluk davranışçı bir kalıp içinde sergilenir.

Medya etkileri üzerindeki davranışçı odağın Amerikan araştırmalarında hâlâ egemen olmasına rağmen, yakın zamanlarda iletişim araştırma ve incelemelerine ilişkin yeni bir çizgi ortaya çıktı. Sık sık eleştirel iletişim perspektifi olarak adlandırılan bu yeni yaklaşım medya, toplum ve birey ilişkileri hakkındaki tartışma ve araştırma bağlamını kesin bir şekilde değiştirmeye çalışıyor. Eleştirel araştırma, anadamar iletişim araştırmasının dav-

ranışçı yöneliminin tersine, medya, iletişim ve toplumsal iktidar arasındaki ilişkiyi incelemeye bakar.¹ Yine geleneksel Amerikan araştırmasının tersine, bu yeni araştırma perspektifini besleyen itilimin büyük bölümü İngiltere'deki ve Kıta Avrupasındaki araştırmacılardan kaynaklanır. Bu yeni düşünce okulunun niteliğini genelleştirmek ya da kesin bir şekilde tanımlamak zor olsa da, bu perspektifi taşıyan araştırmacıların kendi çalışmalarını ve tartışmalarını, endüstrileşmiş kapitalist toplumların Marksist bir eleştirisine dayanan daha kapsamlı geleneğin içinde konumlandırdıkları barizdir. Sosyoloji, ekonomi, göstergebilim, siyasal felsefe, edebiyat çalışmaları, psikoloji ve tarih gibi çok çeşitli araştırma alanlarından esinlenen eleştirel araştırmacılar, Batılı kapitalist dünyanın sınıfsal olarak katmanlaşarak ayrılmış toplumlarının ayakta kalmalarında medyanın oynadığı rolü incelemeye çalışırlar. Davranışçı Amerikan araştırmalarının değer-yansızlığı iddialarını özkuruntu (self-delusion) biçimleri olarak reddeden eleştirel okul içindeki araştırmacılar, kendi araştırmalarına gömülü toplum ve insanlık hakkındaki Marksist temele sahip varsayımları açıkça kabul ederler. Bu araştırmacılar, kendi çalışmalarının temelini oluşturan siyasal ve epistemolojik bağlılıklarının, en az araştırma metodları ve sonuçları kadar incelenmeye ve tartışılmaya açık olduğuna inanırlar. Curran, Gurevitch ve Woollacott'u (1982) izleyerek söylenecek olursa, söz konusu yeni eleştirel perspektif oldukça çeşitli teorik ilgileri ve yaklaşımları kuşatsa da, bu perspektifin içinde yeralan üç temel araştırma yaklaşımını tanımlamak mümkün. İletişim araçları analizine yapısal yaklaşım olan ilki, dilbilim, antropoloji, göstergebilim ve psikanalizde bulunan düşüncelerden esinlenir. Başlıca amacı medyadaki anlamlandırma (signification) ve temsil (representation) sistemini ve süreçlerini incelemek olmuştur. Ampirik yapı-

¹ Anadamar Amerikan araştırmasında iktidarla ilgilenildiği öne sürülebilir. Eleştirel araştırmacılar sınıflı bir toplumun sürüp gitmesinde medyanın oynadığı rolleri sorgularken, anadamar araştırmacılar daha ziyade belli bir siyasetçi, parti ya da çıkar grubunun iktidarını yaratma ve sürdürmede medyanın oynadığı rol üzerinde odaklanırlar. Bu anlamda iktidarla ilgilenmek her iki gruptan araştırmacıların ortak bir noktasıdır. Başlıca farklılık, her birinin iktidar ve medya hakkındaki sorularının temelinde yatan toplum projesi ve bundan kaynaklanan iktidar anlayışlarıdır elbet.

salıcı araştırma filmler, televizyon programları, reklamlar ve bunlara benzer medya metinlerinin analizi üzerinde odaklanır. İdeolojiyi, bir şekilde çarpıtılmış da olsa, ekonomik temelin basit bir yansımından ziyade kişinin dünyayı tasarladığı optik olarak gören Althusserci bir ideoloji nosyonuyla çalışan yapısalcı araştırma, bireyin dünyayı tecrübe ettiği medya metinlerindeki üstü örtük düşünce kategorilerini incelemeye çalışır.

İkinci temel eleştirel yaklaşım olan siyasal ekonomi yaklaşımı, medya üretiminin ekonomik yapısı ve süreçleri üzerinde odaklanır (Murdock ve Golding, 1977). Bu araştırmanın ana çizgisi, medya endüstrilerinde görülen tekelleşmeye ve denetimin yoğunlaşmasına doğru giderek artan eğilimin incelenmesi olmuştur. Temel ve üstyapı modelini kullanan daha klasik bir ideoloji nosyonuna dayanan siyasal ekonomi yaklaşımı medyanın, medyaya sahip olanların ve denetleyenlerin sınıfsal çıkarlarını meşrulaştıran yanlış bir bilinç ürettiğini ve yaydığını ileri sürer. Yanlış bilinç üretimi ve bunun yayılması medyanın nihai etkisi olarak görülse de, bu yaklaşımı benimseyen araştırmaların çoğu, medya içindeki denetim yapılarının incelenmesi üzerinde odaklanır.

Eleştirel perspektiflerin üçüncüsü olan kültürel çalışmalar, medya iletileri üzerinde odaklanması bakımından yapısal yaklaşıma benzer. Gelgelelim, yapısalcı yaklaşımın bu tür iletilere attığı özerkliğin tersine, kültürel yaklaşım medya içeriğinin ve etkisinin, medya iletilerinin üretildikleri ve alımlandıkları toplumsal çevre tarafından biçimlendirildiğini varsayar (Hall, 1980).

Ayrıca, kültürel yaklaşım, siyasal ekonomi yaklaşımını benimseyen araştırmacıların kültürel fenomenleri açıklamada baş vurdukları basit temel-üstyapı ayrımını da reddeder. Bu yaklaşım kültürün, toplumsal varlık ve toplumsal bilinç arasında, temel-üstyapı ayrımının izin vereceğinden çok daha karmaşık bir diyalektik olduğunu ileri sürer. Bu diyalektikğin önemli bir dışavurumu medya iletilerinde görülebilir.

Bu eleştirel perspektifler birarada ele alındıklarında, geleneksel Amerikan iletişim araştırmaları karşısında kökten bir yenilik getirir. İki araştırma akımı arasındaki başlıca farklılıklar, araştırmanın mahiyeti ve amaçları hakkındaki varsayımlardan metodlara, oradan da akademik söylemin barındırdığı kavramlara dek

uzanır. Davranışçı gelenekte ideoloji ve hegemonya gibi kavramlar bilim dışı ve doğası polemik nitelikte kavramlar, en iyi ihtimalle de anlamsız kavramlar olarak görülürken, eleştirel gelenekte bu kavramların merkezi bir yeri vardır. Tarihsel olarak davranışçı araştırma geleneği temelde medyanın etkileriyle ilgilenmiştir. Öte yandan, eleştirel perspektif, ya medya iletilerinin denetlenmesi ve üretilmesi üzerinde, ya da sınıf egemenliğine dayalı bir toplumu destekleyen özgül bir ideolojiyi medyanın nasıl geliştirdiğini inceleme bağlamında bu iletilerin içerikleri üzerinde odaklanır.

Davranışçı ve eleştirel gelenekler arasındaki farklılıkları uzun uzun ayrıntılandırmak ve tartışmak mümkün. Gelgelelim, geleneksel davranışçı araştırmanın temelindeki başlıca ögenin –etkilerle ilgilenmek– eleştirel araştırmada küçük bir rol oynadığı gerçeğiyle karşılaşmak şaşırtıcıdır. Bu durum karşısında birkaç açıklama ileri sürülebilir. Eleştirel araştırmacılar, medya iletilerinin denetlenmesi, üretilmesi ve içeriği üzerinde odaklanmaları sayesinde davranışçı araştırmacıların medya sürecine ilişkin gözden kaçırdıkları boyutları incelediklerini ileri sürebilirler. Eleştirel araştırmacıların etki sorununun önemini azaltırken yaptıkları şey, sadece davranışçıların uzun süre medya yapısını ihmal etmelerine misilleme yapmaktır. Dahası, araştırmalarını Marksist bir iktidar ve ideoloji nosyonu bağlamında düzenlerken, daha geleneksel araştırmalarda medya ve toplum arasındaki ilişkiler hakkında nadiren karşılaşılan konuları öne çıkartmaktadırlar. Böylece etkilere duyulan ilgi, teorik ve pratik araştırma gündeminde çok cılız bir önceliğe sahiptir.

Etki sorununa önem verilmemesinin olası başka bir nedeni de, eleştirel araştırmanın hâlâ gelişiminin ilk aşamasında olmasıdır. Kavramsal ve teorik çerçeve hâlâ çatılma aşamasındadır. Sözgelimi yapısalcı, siyasal ekonomi ve kültürel yaklaşımlar arasında görülen ideoloji nosyonundaki başlıca farklılıklar göz önüne alındığında, eleştirel araştırmanın henüz etkiler alanında ilerleyebilme gücü yoktur. Ancak ideolojinin doğası ve böylece de eleştirel iletişim araştırmasının karakteri hakkında teorik bir oydaşma (consensus) olduğu vakit etkiler sorununa girmek mümkün olabilir.

Başka bir açıklama dizisi de, eleştirel araştırmaların teorik varsayımları ve yönelimi göz önüne alındığında, genel olarak kavrandığı şekliyle etkiler nosyonunun, yanlış bir başlıktan ziyade konuyla ilgisiz bir başlık olması gerçeğinden kaynaklanır. Eleştirel araştırmada, etkilerle ilgilenildiği kadarıyla, bu etkiler daha genel ideoloji ve hegemonya başlıkları altında özetlenir. Medyanın izleyici üzerindeki etkisi, hegemonik bir düzenin yaratılması ve sürdürülmesi bazında görülür. İdeoloji ve hegemonya kavramları, Marksist yabancılaşma nosyonuna çok benzer şekilde, analitik nosyonlara kolayca çevrilemeyen yapısal kavramlardır. Bunlar basitçe sıralamaya ya da yüksek ölçüm düzeylerine açık ayrı ayrı değişkenler halinde işlemselleştirilemezler. Üstelik, bu zorlukların bir şekilde üstesinden gelinse bile, medyanın izleyici üzerindeki ideolojik etkisi incelenmeye girişildiğinde bir belayla yüz yüze gelinir. Bennett'in belirttiği gibi, ideolojinin işleyişleri, doğası gereği görülemezdir: "...ideolojik işleyişlerin görülemezliği, ideolojinin etkili olmasının bir koşuludur. İdeolojik işleyişlerin incelenebilmeleri için *görülebilir* hale *getirilmeleri* gerekir. Bundan şu sonuç çıkar: Gerçekliğin ideolojik olarak türetilmiş belirli tanımlarını sunmada medyanın etkili olduğunu bildiren önerme, kendileri farkında olmaksızın bilinçlerinin bu süreç tarafından üretildiği söylenen kimselerin öznel beyanlarına yaslanamaz. Bu önerme, bu haliyle işlemselleştirildiği takdirde teorik gücünü otomatik olarak yitirecek bir önermedir" (Bennett, 1982b: 298).

Son olarak, eleştirel araştırmacılar, etki konusuna eğilmedikleri düşüncesinin gerçekte yapmakta olduklarına değil, yaptıklarının görünüşte verdiği izlenime dayandığını savunabilirler. Eleştirel perspektif içinde çalışıp da, medyanın aktardığı ideolojilerin izleyici tarafından uyarlanmasını incelemede izleyicinin tepkilerinden oluşan verileri kullanan araştırmacı örnekleri çok olmasa bile mevcuttur (Hartman, 1979; Morley, 1980). Dahası, eleştirel araştırmacıların etkilerin üzerinde durdukları, ama bunların farklı türden etkiler oldukları ileri sürülebilir. Sözgelimi, Cohen'in *Folk Devils and Moral Panics: The Creation of the Mods and Rockers* (1973) ve Hall ile arkadaşlarının *Policing the Crisis* gibi çalışmaları, medyanın belli bir olayı ya da fenomeni daha kapsamlı bir toplumsal bunalım sorunuyla birleştirdiği bir

'büyüme sarmalı'nda ya da bir 'anlamlandırma sarmalı'nda medyanın üzerine düşen rolü inceler. Hall ve arkadaşlarının, Britanya medyasının soygunculuğu sunma tarzını analiz ederken belirttikleri üzere, polis ve mahkeme gibi öbür kurumlar medya tarafından harekete geçirilir ve bunlar da daha sonra medya üzerinde, orijinal fenomenin kapsamını genişleten, medyanın bu fenomene atfettiği anlamların önemini ve yoğunluğunu arttıran bir edimde bulunur. Nihai etki genel olarak mevcut toplumsal denetimin kurumsal araçlarının pekiştirilerek genişletilmesi ve kabul edilebilir davranışla sapkın davranışın daha açık bir şekilde tanımlanmasıdır. Bu örnekte etki, en sonunda mevcut toplumsal ve siyasal düzeni pekiştiren bir anlamlandırma sarmalı yaratmalarından ötürü, toplumda medya ve öbür kurumlar arasındaki bir karşılıklılık olarak görülür (Bennett, 1982b).

Kurumlar üzerindeki etkilerinden başka, medyanın toplumsal kolektivitelerin ve hareketlerin üzerinde önemli bir etkisi olduğu söylenebilir. Gitlin'in medya ve Amerikan Yeni Solu arasındaki etkileşim üzerine yaptığı inceleme (1980), etki nosyonunun geleneksel davranışçı araştırmanınkinden farklı bir tarzda nasıl kavramsallaştırılabileceğinin çok iyi bir örneğidir.

Bu nedenlerin hepsi, eleştirel iletişim araştırmalarının, geleneksel olarak kavrandığı şekliyle niçin etki üzerinde durmadıklarını açıklamak için ileri sürülebilir. Ve bu nedenlerin hepsi de belli ölçülerde anlamlıdır. Ama yine de, uzun vadede, izleyiciyi merkez alan geleneksel etki nosyonları minvalinde çalışma yürütenin, eleştirel bir perspektifin optimal gelişmesini önleyici nitelikte olup olmayacağını merak etmekten geri duramayız.

Eleştirel araştırmalarda, medya etkilerinin güçlü olduğuna ilişkin bir varsayım mevcuttur. Öyle görünüyor ki, eleştirel araştırmaların durumu, bazı bakımlardan Laswell ve arkadaşlarının 2. Dünya Savaşı öncesinde ve savaş süresince propaganda üzerinde yürüttükleri araştırmalara benzemektedir. İkisi de medyanın güçlü olduğunu varsayar. Böylece odak noktası Laswell ve arkadaşlarının çalışmalarında medya etkisinin analizinden uzaklaşarak iletinin içeriğinin analizine, eleştirel araştırmalar örneğinde ise ileti üretiminin analizine kayar. Ama bu noktada, propaganda araştırmaları için olduğu denli eleştirel araştırmalar için de, izleyicinin pasifmiş gibi görülmesi tehlikesi vardır. Gide-

rek daha çok sayıda araştırma iletinin içeriği ve üretimi üzerinde odaklaşırken, eleştirel araştırmacıların teorilerinde ve araştırmalarında izleyici giderek görünmez hale gelecektir. Eleştirel iletişim araştırmaları bazında, izleyicinin yokolması tehlikesi farklı bir tarzda gündeme gelmektedir.

Sözgelimi, eleştirel araştırmacılar tarafından kavrandığı şekliyle medyanın gerçekliği tanımlama rolünü tartışırken Bennett (1982b), bu tür anlayışlarda çokluk bir ikiliğin bulunduğunu ileri sürüyor. Bu ikilik, dünyanın bir 'medya' gerçekliği, bir de medyanın yorumlayarak tahrif ettiği 'gerçek' gerçekliği vardır şeklindeki bir anlayışı ifade eder. Bu görüş medya iletişiminin üretilmesi sürecinde cereyan eden karmaşık anlamlandırma diyalektığının önemini gözardı eder. İster Bennett'in belirttiği noktanın, isterse ikilik nosyonunun daha uygun olduğunu düşünelim, öbür gerçekliğin, izleyici gerçekliğinin önemsizleştirildiğini görmek şaşırtıcıdır. Eleştirel çalışmalar, izleyicinin medya gerçekliğini kendi gündelik gerçekliklerinin bir parçası olarak yerleştirdiği, uyarladığı, değiştirdiği ya da reddettiği üslup, tarz ve kuralları gözden kaçırır. Eğer eleştirel iletişim araştırmalarının bir amacı da medya temsillerinin üretimi ve karakteri üzerine popüler mücadelenin gerçekleştirildiği bir medya siyaseti geliştirmekse, izleyiciye ve izleyicinin medya ile ilişkisine bu denli az eğilinmesi oldukça tuhaftır.

Eleştirel araştırmacıların çoğu, davranışsal etki araştırması geleneğinin tamamını değilse de büyük bölümünü, ya doğası gereği ilgi çekici olmadığı, ya da barındırdığı liberal çoğulcu varsayımlar bazında önyargılı olduğu gerekçesiyle reddetmişlerdir. Bu türden araştırmaların çoğunun, itilim kazandırıcı soru, düşünce ve yazılardan mahrumlukla damgalandığını ya da toplum bilimlerindeki davranışçılığın neo-Marksist eleştirisinin iletişim araştırmalarındaki davranışçılığa özel bir gayretle uygulandığını pek az kimse yadsıyacaktır.

Ne var ki, eleştirel araştırmacıların davranışçı etki araştırmasını toptan ve kapsamlı bir şekilde reddetmeleri aceleci ve ihtiyatsız bir düşüncedir. Eğer eleştirel araştırmacılar bir tür izleyici etkisi ile medyanın izleyici üzerindeki etkisi anlayışını geliştirme ihtiyacı bulunduğunu kabul edecek olurlarsa, o vakit geleneksel etki araştırmaları gövdesiyle bir noktada karşılaşmak zorunda

kalacaklardır. Böyle bir karşılaşmanın, geleneksel araştırmanın özenli bir eleştirisi biçimine bürünmesi çok mümkündür. İdeal durumda, eleştirel araştırmacılar bu karşılaşma sırasında, geleneksel araştırmaların başarısızlıklarının neler olduğunu ve böylesi yanlışları yinelememeyi öğrenecekleridir.

Gelgelelim, eleştirel araştırmacıların geleneksel davranışsal etki araştırmalarını incelemelerini gerektiren başka bir neden daha var. Geleneksel etki araştırmaları alanı, eleştirel iletişim araştırmacılarına yararlı olabilecek düşüncelerden ya da içgörülerden tamamen yoksun olmayabilir. Günümüzde anadamar araştırmaları, medyanın bireysel ikna etkilerine karşıt olarak, öğrenme ve enformasyona ilişkin etkileri üzerinde giderek daha çok yoğunlaşmaya başlıyor. Geçmişte medyanın etkileri olarak görülenin, gerçekte medya iletilerinin üretim ve dağıtımlarının özgül örgütlenme tarzlarının etkileri olarak görülmesi gerektiğinin daha çok farkına varılıyor (Hirsch, 1978). Ayrıca, günümüz anadamar araştırmaları, önceki sınırlı etki modelinin elvereceğinden daha güçlü bir medya görüşü geliştirmeye başlıyor. O nedenle, öyle görünüyor ki, anadamar araştırmaları, eleştirel iletişim araştırmalarının kimi ilgileri ve konularıyla daha bağlantılı hale gelmektedir. Eleştirel araştırmacılar, eğer bir izleyici anlayışı ve izleyicinin medya ile ilişkisinin analizini geliştirmek istiyorlarsa, geleneksel araştırma alanının hemen bir kenara bırakılmaması gerekir.

Anadamar araştırmalarının her çeşidi eleştirel araştırmacılar için aynı değerde ya da kullanılışlıkta değildir. Bu noktada, psikolojik modeller bağlamında geliştirilmiş medya etkileri teorileri ve modelleri eleştirel araştırmacılar için pek bir anlam taşımaz. Böylesi modeller, fenomenleri bireysel psikoloji düzeyinde ele almalarından ötürü, genellikle bireyin de içinde var olduğu ve medya iletilerinin üretildikleri daha geniş toplumsal ve tarihsel çevreyi ihmal etme eğilimi gösterir. Üstelik, eleştirel bir yaklaşımın merkezinde yer alan iktidar boyutunu genellikle göz ardı ederler.

Sosyolojik teoriye yaslanan anadamar modelleri, medya etkilerini daha kapsamlı bir toplumsal bağlam içinde ele almalarından ötürü, eleştirel yaklaşım için daha anlamlıdır. Son on yıl içinde, özellikle eleştirel araştırmaların ilgileriyle yakınlıkları bu-

lunan sosyoloji temelli dört medya etkisi modeli geliştirilmiştir. Bunlar, gündem koyma (agenda setting), suskunluk sarmalı (spiral of silence), bilgi gediği (knowledge gap) ve medyaya bağımlılık (media dependency) modelleridir. McQuail ve Windahl'ın belirttikleri gibi (1981), bu modeller etkiyi uzun vadeli ve dolaylı olarak kavrar. Bu modeller, toplumsal rollerin gayrı resmi yoldan öğrenilmesi, medyanın üstü kapalı olarak ideoloji taşıması, kanaat ikliminin oluşumu, toplum içinde farklılaşan bilgi ve genel olarak kültür, kurumlarda ve toplumsal yapıda görülen uzun vadeli değişimler gibi konuların üzerinde durmalarından ötürü, öbür davranışsal modellerden ayrılır. Bu yazının geri kalanında, hem temel ve öze ilişkin görünümelerini sunmak, hem de eleştirel iletişim araştırması için taşıdıkları anlamın taslağını çıkarmak amacıyla bu dört model tartışılacak. Bu modellerin ilk bakıştaki görünümlerinden hareketle tamamen benimsenmelerini önermiyorum. Tartışma ilerledikçe, bu modellerin birçok eksikliği olduğu görülecek. Buna rağmen, eleştirel araştırmacılar bu modellerin bazı öğelerinin izleyici ve medya etkisi hakkındaki düşüncelerine yararlı olabileceğini göreceklerdir.

Kimi eleştirel araştırmacılar (örneğin, Gitlin, 1978) gündem koyma modelinin, medya etkilerinin incelenmesinde bir dereceye kadar sınırlı da olsa ümit verici bir yaklaşım sunduğunu belirtti. Modelin ardındaki temel düşünce, medyanın izleyici için gündem oluşturduğunu söyler (McCombs, 1981). Medya, ihtimal dahilindeki kapsamlı bir konular ve başlıklar dizisi içinden bazılarını seçerek, genel olarak medya uzamı ya da zamanının yüksekliği ve sıklığı bazında ölçülen farklı derecelerde dikkat çekme ve ağırlık verme işlemiyle her birinin izleyici için taşıdığı görece önemi tanımlar. Bu model medyanın belirli konulara atfettiği önem ve ağırlığın, izleyicinin aynı konulara atfettiği önem ve ağırlıkla karşılaştırılması yoluyla test edilir. Burada medya etkisi, halka ne düşünmesi gerektiğini anlatmak biçiminde değil, ne hakkında düşünmesi gerektiğini anlatmak şeklinde ortaya çıkar.

Gündem koyma modelinin anadamar Amerikan geleneğinde tesirli olmasına karşın, modelin test edilmesine yönelik olarak tasarlanmış çalışmaların ampirik geçerlilikleri hakkında halen devam etmekte olan bir tartışma vardır (Becker, 1982). Yine de, eleştirel araştırmacıların, gündem koyma modeli ve araştırmala-

rının medyanın barındırdığı simgesel gerçekliklerin izleyici üzerindeki etkisini inceleme girişimini temsil ettiğine dikkat etmeleri gerekir. Bu tip araştırmalarda altı çizilen nokta, medyanın yalnızca öne çıkarılan konular bazında değil, en az bunun kadar önemli olmasına karşın, ihmal edilen ya da küçümsenen konular ya da başlıklar bazında da, medyanın izleyicilerin daha kapsamlı kültürel çevresini nasıl biçimlendirdiğidir. Gelgelelim, gündem koyma modeli, medya gerçekliklerini açıklama konusunda kaba bir girişimi temsil eder. Bu model, medyanın sergilediği fiili simgesel gerçeklikler hakkında çok az şey söyler. Yaratılan kültürel anlamların özgül içerikleri ve nüansları karşısında çok duyarsızdır. Ne var ki, eleştirel araştırmacıların bu modelin izleyicinin medya tarafından yaratılan simgesel evreni kabullenme tarzını gösterme konusundaki, küçük çaplı ve kaba da olsa yeteneğini bir kenara atmamaları gerekir. Bu anlamda gündem koyma modeli eleştirel araştırmaların merkezi ilgilerinden bazılarına değinmektedir.

Batı Alman, medya sosyologu Elizabeth Noelle-Neumann tarafından geliştirilen suskunluk sarmalı modeli (1974; 1980), medyanın belirli konu ve başlıkları kamunun görüş ve tartışma alanından uzaklaştırabilme yeteneği üzerinde durması bakımından gündem koyma modelinin negatif ayna imgesidir. Bu model, bireylerin toplumda çoğunluk tarafından benimsenmeyen tutumlar, inançlar ya da kanaatlar benimsemekten kaçınarak yalıtılma ya da dışlanmaya maruz kalmamaya çalıştıkları varsayımına dayanır. Bireyler hangi görüşlerin çoğunluk tarafından kabul gördüklerini ya da güçlenmeye başladıklarını ve hangi görüşlerin azınlıkta kaldığını ya da gözden düştüğünü anlamak için çevrelerini tarayıp dururlar. Bir kimsenin, benimsemekte olduğu görüşlerini, bunların çoğunluğuyla tutarlı olduğunu gördüğü vakit dışavurması daha muhtemeldir. Bir görüşler demetinin algılanan egemenliğinin, fiilen bu görüşlere sahip olanların halkın çoğunluğunu oluşturup oluşturmadığıyla genellikle pek bir ilgisi yoktur. Çoğunluğun kanaatları gibi algılanan kanaatlar çoğu zaman yalnızca bir azınlık tarafından benimsenmektedir. Gelgelelim, bir görüşler demetinin çoğunluğa ait olduğuna ilişkin algılama bir sarmallaşma süreci başlatır ki, bu süreçte karşıt görüşler suskunluğa gömülmeye başlar ve çoğunluğun gibi algılanan

görüşler fiilen geçerli görüş olarak yer eder. İnsanlar rayiç gerçeklik tanımlarını öğrenmek için medyaya yöneldikçe, suskunluk sarmalı da gelişir. Medyanın tekel olma niteliği ve medya üretiminin doğasındaki iş akışının tekdüzeliklerinden ötürü, medyaların kendi aralarında gerçekliğe ilişkin hangi görüşlerin sunulması gerektiği konusunda oldukça yüksek bir anlaşma ya da uyumluluk derecesi vardır. Kişilerarası iletişimin de enforsasyon sağlamasına rağmen, medya iletişimin temel etkeni olma eğilimindedir.

Kimilerinin bu modelin tam anlamıyla işlemselleştirilmesi ve test edilmesindeki zorlukları işaret etmelerine (McQuail ve Windhal, 1981) rağmen, modelin bazı kilit öğeleri ampirik olarak desteklenmiştir (Taylor, 1982). Bu model, özellikle medyanın nasıl bazı sembolik gerçeklikleri meşrulaştıracak ya da gayrı meşru kılacak şekilde işlediğini gösterme tarzı bakımından kışkırtıcıdır. Üstelik, bu model geçmişte merkezi konuma sahip fenomenler bakımından, medyanın kültür ve toplumda oynadığı rolü anlamada yararlı olabilir. Sözgelimi, eleştirel araştırmanın etkili düşünce kaynaklarından biri olan Frankfurt Okulu teorisyenlerinin önemli bir ilgi alanı da, Nazilerin Alman toplumu ve kültüründe denetimi ele geçirirken nasıl olup da bu denli az bir muhalefetle karşılaştıkları sorunuydu. Bu soruna ilişkin getirdikleri açıklama kitle toplumu nosyonuna yaslanıyordu (Bennett, 1982a). Suskunluk sarmalı modeli, görünüşte kendi tarihi ve geleneginden, uzak bir siyasal ve kültürel düzeni, toplumun tamamının kabullenmesinde medyanın nasıl bir iş gördüğünü anlamak konusunda bir alternatif sunmaktadır. Nazi Almanyası örneği uç bir örnekti. Burada medyanın toptan denetlenmesi söz konusuydu ve suskunluk sarmalı bu sayede etkili bir şekilde işlemişti. Neuman'ın açıklaması Frankfurt Okulu tarafından önerilen açıklamadan çok daha ilginç olup, kapsamlı bir dizi olay için kullanılabilir niteliktedir. Suskunluk sarmalı modeli birey, toplum ve medya arasındaki ilişkilere bir kitle toplumu görüşünden hareketle bakmaz. Modelde yalnızca kişilerarası yapı ve iletişimin rolüne değil, ayrıca bireylerin ve grupların medyanın iktidarına karşı mücadele edebilecekleri ihtimaline de yer verilmiştir. Bir kimsenin, kendi görüşlerinin çoğunlukta olmadığını algılamasından ötürü bunları dışavurmaması, zorunlu olarak bu kim-

senin görüşlerini değiştirdiği anlamına gelmez. Azınlıktaki ya da muhalif görüşler, bir görüşün toplumsal olarak desteklendiği kişilerarası ortamlarda canlılıklarını koruyabilir.

Kamuoyundaki çarpıcı değişmeler, medyanın ikna edici ya da tersine çevirici etkilerinden daha ziyade suskunluk sarmalının kırılmış olmasından kaynaklanır. Çoğunluğun benimsediği, ama azınlıktaymış gibi algılanan kanaatların çoğunlukta oldukları birdenbire fark edilir. Bu kanaatlar aniden ortaya çıkar ve ifade edilir (Katz, 1981). Bu durum, dışavurulan kamuoyundan başka, medyanın iktidarı altında denetlenen gizli tutum, görüş ve kanaatlardan oluşan ve çoğunluktaymış gibi algılanan konuma muhalif durumdaki bir evrenin varlığını gösterir. Medyanın yalnızca tek bir görüşler demetini sunma ve onaylama gücünde başgösterecek bir aşınma, muhtemelen uzun süre bastırılmış bulunan tutum, görüş ve kanaatları öne çıkartacaktır.

Gündem koyma modelinde olduğu gibi suskunluk sarmalı modeli de, medyanın içeriğini anlamak konusunda ortaya çıkan karmaşıklıklara duyarsızdır. Medyanın anlamlandırma ve temsil etme boyutlarını kaba bir tarzda ele alır. Model bu anlamda kusurludur. Yine de bu model, gündem koyma modeliyle birlikte, medya etkileri hakkında düşünmek konusunda eleştirel araştırmacılara yararlı bir yol sağlamaktadır. Davranışsal ve eleştirel gelenekler arasındaki engin dil ve kavram farklılıklarının farkında olunsa da, gündem koyma ve suskunluk sarmalı modelleri, her ne kadar kaba bile olsa medyanın izleyici üzerindeki ideolojik etkisini ampirik olarak incelemenin bir yolu olarak önerilebilir.

Bilgi gediği modeli, başka bir medya etkisi alanı üzerine eğilir (Tichenor, Dnohve, Olien, 1970; Tichenor, 1982). Bir toplumsal sistem perspektifinden yararlanan bu model, medya enformasyonunun çeşitli toplumsal sınıflar arasında dağıtılması bazında medya etkisi ve toplumsal iktidar arasındaki ilişkileri inceler. Modelin ardında yatan temel düşünce şudur: "Kitle iletişim araçlarından yayılan enformasyon bir toplumsal sistem içinde yerleşiklik kazandıkça, bu enformasyonu nüfusun daha yüksek sosyo-ekonomik statüde bulunan dilimleri, daha düşük sosyo-ekonomik statüde bulunanlardan daha hızlı bir oranda edinme eğilimine girer ve böylece toplumsal katmanlar arasındaki bilgi gediği, küçülmekten ziyade büyür" (Tichenor, 1982: 81).

Medya yalnızca sınıf yapısındaki eşitsizlikleri koruyacak şekilde hareket etmekle kalmayıp, bu eşitsizlikleri çoğaltıp güçlendirir. Enformasyon edinme bakımından aşağı sınıflar fakir kalmaya devam edip, hatta görece anlamda daha da fakirleşirken, daha yüksek toplumsal sınıf dilimleri daha da zenginleşir.

Bu model üzerinden yürütülen çalışmalarda eğitim düzeyi genellikle sınıfsal statü göstergesi olarak kullanılır. Hem endüstrileşmiş toplumlarda, hem de Üçüncü Dünya toplumlarında yürütülen ampirik araştırmalar 'bu modelin temel öğretilerini' destekleme eğilimindedir (Dervin, 1980). Yakın zamanlarda araştırmaların üzerinde en çok durdukları nokta, bilgi gediğinin bulunmadığı ya da kapandığı koşulları bulmaktır. Öyle görünüyorki, bilgi gediği dinamiğini engelleyen temel bir koşul, aşağı toplumsal sınıfların kendileriyle ya da tüm bir toplulukla ilgili özgül bir konuyu öğrenmedeki çıkarları ve güdülenimleridir (Ettema ve Kline, 1977; Genova ve Greenberg, 1979). Çıkarla bir şekilde ilgili başka bir koşul ise toplumsal çatışmadır. Belli bir konuyu kuşatan çatışma ne denli büyükse, bilgi gediği de o denli küçüktür (Donahve, Olien ve Tichenor, 1974).

Bilgi gediği modeli, medyanın sınıf bazında tabakalaşmış kapitalist toplumların siyasal ve ekonomik yapılarını güçlendirecek şekilde hareket etme tarzı üzerine bazı içgörüler sunmaktadır. Bilgi gediği, basit bir temel-üstyapı modeli bazında, temel ekonomik alanın barındırdığı eşitsizliklerin kültür alanında yeniden üretildiğini gösterir. Marx'ın kapitalizm koşullarında işçi sınıfının giderek yoksullaştığını bildiren anlayışı, medya alanını da kapsayacak şekilde genişletilebilir. Bu anlamda bilgi gediği modeli, medyanın iktidar ve kapsamının artmasının toplumdaki katmanların hepsine yarar sağlayacağını ileri süren görüşün güçlü bir eleştirisini ortaya koyar (McQuail ve Windhal, 1981). Daha önemlisi, gediğin bir konuyu kuşatan çatışma sayesinde azaltılabileceği yollu düşünce, çatışmanın toplumsal değişme sürecinde yapıcı bir rol oynadığını savunur. Bilgi gediği modeli eleştirel araştırmalara, sınıf bazında tabakalaşmış bir toplumda medyanın daha kapsamlı toplumsal sonuçlarından bazılarına eğilmek konusunda bir başlangıç noktası sunar.

Ele alacağımız son modelin, medya etkilerine ilişkin bağımlılık modelinin barındırdığı olanaklar anadamar araştırmalar tara-

findan bugüne kadar gerçekleştirilememiş, hatta değerlendirilememiştir. Ball-Rokeach ve DeFleur (1976; 1982) tarafından formülleştirilmiş olan bağımlılık modeli, izleyici etkilerini, medya ve izleyicilerin var oldukları daha kapsamlı toplumsal yapı bağlamında ele alır. Bu model izleyici, medya sistemleri ve daha kapsamlı toplumsal sistem arasındaki etkileşimi açıklamaya girişir. Toplumlar giderek daha karmaşık hale geldikçe, bireyler de daha kapsamlı toplumsal dünya hakkında enformasyon edinebilmek ve kendilerine bir yönelim kazandırabilmek için medyaya daha çok bağımlı hale gelir. Bağımlılığın türü ve derecesi büyük ölçüde toplumun yapısal koşullarına ve toplumun bir değişim, çatışma ya da istikrarsızlık koşullarında bulunma derecesine göre değişir. İzleyicinin medyadan edindiği enformasyona bağımlılığı ve böylece etkinin türü ve şiddeti (bilişsel, duygulanımsal ve davranışsal), yapısal çatışma ve değişim düzeyi yükseldikçe daha da artar. Böylece kitle iletişim araçlarının rolleri nicelik, çeşit, güvenilirlik ve otorite bakımından toplumsal koşullara göre değişecektir.

Bağımlılık modeli, en genel haliyle, medya etkilerindeki değişiklikleri, bir toplumun ve bu toplumda yer alan medyanın tarihsel şartlarında ortaya çıkan değişikliklere dayanarak açıklamaya çalışır. Bu ilişki birkaç ilginç sonuca yol açar. İlkin, yapısal şartların zorunlu olarak değişmelerinden ötürü, medyanın etkileri zaman içinde ve toplumlar arasında keskin kıyaslamalar yapılmasına elverişli değildir. Bu düşünce, bir dizi farklı etkinin göz önüne alınmasına izin verir. Ball-Rokeach ve DeFleur, ana-damar iletişim araştırmasından hareketle, medyanın farklı şartlar altında yol açabileceği bir dizi farklı bilişsel, duygulanımsal ve davranışsal etkinin listesini çıkartmışlardır. İkincisi, bağımlılık modeli, izleyici etkilerinin sonuçta toplumsal sistem ve kurumlar üzerinde de etkilere yol açabileceğini öne sürer. Vietnam savaşı süresince olduğu gibi, gece haberlerinde sürekli çatışmaları yansıtan savaş görüntülerinin sunulması, daha sonra yönetimin izlediği dış ilişkiler siyasetinin yapısını değiştiren savaş aleyhtarı bir muhalefete yol açabilir. Üçüncüsü, bu model medya etkisinin türü ve gücünün başlıca şartları olarak toplumsal istikrar ve istikrarsızlık etkenlerini vurgular. Ball-Rokeach ve DeFleur burada önemli olan konunun, güçlü medya etkileri anlayışı karşısında

sınırlı etki anlayışı olmadığını belirtmektedir. Tersine, medya etkilerinin gücünü ve türünü tayin eden toplumsal şartlardır. Son olarak, bu model medya ve izleyiciyle ilişkili olarak toplumsal şartların analizine duyulan ihtiyacı güçlü bir şekilde ortaya koyar. Eğer vurgulanan nokta toplumsal yapı, medya ve izleyici arasındaki iç ilişkilerse, bu iç ilişkilerin haritasının çıkarılmasına ihtiyaç vardır. Bu ise medyanın anlaşılmasının siyaset teorisi, siyaset sosyolojisi ve tarihin anlaşılmasıyla bütünleştirilmesini gerektirir. Bağımlılık modeli hem medyanın, hem de izleyicinin daha kapsamlı bir toplumsal bağlam içine oturtulmalarını gerektiren bir analiz önerir.

Açıkça görüldüğü gibi, bağımlılık modeli eleştirel iletişim araştırmasının yönelimi ve bazı ilgilerine yakın durmaktadır. Yazık ki, bağımlılık modeline yaslanan araştırmalar medya, toplum ve izleyici arasındaki ilişkilerin kavranması konusundaki ilgi çekici olanaklarını henüz gerçekleştirme yolundadır. Modelin geniş bir medya-toplum ilişkileri resmi çizmesine rağmen, bununla ilgili araştırmalar öncelikle izleyici ve medya arasındaki bağımlılık ilişkileri üzerinde odaklanmıştır. Bu modele yaslanan ampirik araştırmalar, modeli daha ziyade 'izleyici odaklı' bir etki modeli olarak kullanmaktadır (Becker ve Whitney, 1980; Nigg, 1982). Modelin daha kapsamlı toplumsal ve tarihsel içerimleri anadamar araştırmaları tarafından ihmal edilmiştir. Yine de bu model, eleştirel araştırmacıların izleyebilecekleri bir esin kaynağı olarak bir düşünceler dizisi sunmaktadır.

Medyanın izleyici üzerindeki etkisine ilişkin bu dört model, eleştirel araştırmacıların davranışçı geleneğin tüm görünümlelerini zorunlu olarak reddetmeleri gerekmediğini belgelemektedir. Öte yandan, bu modellerin değerleri abartılmamalı ya da bunların eleştirel iletişim çalışmalarında bulunan birçok başka araştırma patikasının yerini alması önerilmemelidir. Bu modellerin izleyici etkileri ve medyanın gücü hakkında bazı içgörüler ve düşünceler önermelerine rağmen, her birinde de önemli sayılabilecek yetersizlikler bulmak kolaydır. Bu modeller, bir bütün olarak bakıldığında, medya iletilerinin denetim ve üretimlerinin toplumsal ve tarihsel bağlamı hakkında pek az şey söylüyor. Eğer gündem koyma medyanın tanıtlanabilir etkilerinden biriyse, bunun ardından mantıken gelecek olan soru, her şeyden

önce medya gündeminin formülleştirildiği sürece ilişkin bir soru olacaktır. Bu ise, gündem koyma üzerinde anadamar araştırmaların görmezden geldiği medyanın örgütsel yapısı, profesyonallizmin rolü, mülkiyet gibi unsurları içeren daha kapsamlı medya denetim yapısı ve medyanın öbür toplumsal ve siyasal ilişkileri gibi konuları ortaya çıkarır. Eğer medya suskunluk sarmalında merkezi bir rol oynuyorsa, medya iletilerinin tekbiçimliliği ya da ahengi hangi süreçlerde ve hangi koşullar altında yaratılmakta ve sürdürülmektedir? Burada yine medya üretimi ve denetimi sorusu ortaya çıkar. Bilgi gediği ve bağımlılık modelleri, medya üretimi ve bunun daha geniş toplumsal çevreyle ilişkisi hakkında yine aynı şekilde suskunluğunu korur.

Bu modellerin başka bir eksikliği de, medya iletileri hakkındaki varsayımlarından ve bu iletilere yaklaşma şekillerinden kaynaklanır. Daha önce belirtildiği gibi, bu modeller medya iletilerini basit bir tarzda, alımlayıcılara aktarılan ayrı ayrı ölçülebilir enformasyon birimleri olarak kavrar. Amacı bir temsil ve anlamlandırma sistemi olarak medya iletilerini analiz etmek olan eleştirel bir araştırmacı, medya içeriğine ilişkin bu görüşü kaba bulacaktır. Bu modeller, özgül anlamları dikkatlice incelenmeyi ve yorumlanmayı bekleyen kültürel ve ideolojik bir fenomen anlamında medya iletisi nosyonundan habersizdir.

Yukarıda ele alınanlara benzer anadamar modellerinin varlığı, bazılarının yaptıkları gibi (Blumler ve Gurevitch, 1982), iletişim konularında Marksist ve davranışsal yaklaşımlar arasında kolay bir yöndeşmenin mümkün olduğunu ileri sürmeye yol açmalıdır. Gouldner'in terimlerine başvuracak olursak, her iki yaklaşımın barındırdıkları 'dünya hipotezleri' ve 'ardıyöre' varsayımları, iki geleneğin kolayca kaynaşmalarına izin vermeyecek denli birbirlerinden farklı ve birbirlerine karşıttır (Gouldner, 1970: 20-60). Eleştirel araştırmalar medyanın toplumdaki iktidar yapısını sürdürme ve değiştirmede oynadığı rolün incelenmesi çerçevesinde örgütlenir. Burada araştırmacı tarafsız bir gözlemci değil, tersine, toplumun bir üyesi ve daha kapsamlı toplumsal süreçlerde bir taraf olan katılımcıdır. O nedenle, araştırma siyasal bir edimdir ve araştırmanın doğası incelenmeye ve tartışılmaya açıktır. Son olarak, geleneksel davranışsal iletişim araştırmaları, bir fenomenin kendisini oluşturan bileşkeler halinde ay-

rıstırıldığı ve her parçanın ayrı bir varlık olarak incelendiği analitik bir argüman tipine yaslanır. Bunun tersine eleştirel araştırma, medyanın toplumsal rolü gibi bir fenomenle, karmaşık olarak bütünleşmiş bir iktidar ilişkileri sistemi olarak uğraşmaya çalışan bütüncü (holistic) bir kipe ya da argümana yaslanır. Burada amaç, parçayı bütünle ilişkisi içinde anlamaktır.

Taslaklarını çıkardığımız bu modeller, eleştirel araştırmacılar açısından en fazla, işe başlarken kullanılabilecek düşüncelerin krokisi ya da çerçevesi oluşturur; bunların eleştirel ilgiler ya da yönelimler bağlamında büyük ölçüde yeniden formülleştirilmeleri gerekir. Bu modellerin güçlü bir medya anlayışını yeniden ortaya atmaları ve medyanın toplumsal bağlamının gözönünde tutulması gereken bir etken olduğunu önemsiyor olmaları gerçeği, eleştirel araştırmacıların bu modelleri medyanın izleyici üzerindeki etkisi hakkında ihtimal dahilindeki düşünceler olarak ele almalarına neden olması gerekir.

Medya etkilerinin formülleştirilmesinde kimse bu modellerle sınırlı değildir, elbette. Medya etkileri hakkındaki etnografik çalışmalar, etkinin anlaşılmasında yeni bir yaklaşım sağlayabilir. İzleyicilerin bireylerden daha ziyade kolektiviteler, yorumlayıcı topluluklar ya da toplumsal hareketler olarak yeniden kavramsallaştırılması aynı derecede verimli olabilir. Genel olarak söylendikte, medya etkisi sorusunu ele almaya çalışırken, eleştirel araştırmacıların medyanın, izleyicinin, etkinin ve bunlar arasındaki ilişkinin mahiyeti ve tanımı konusunu bütünüyle yeniden düşünmeleri gerekir. Bunu yaparken, kendi düşüncelerini oluşturmak için geniş bir düşünceler ve çalışmalar yelpazesinden yararlanmaları gerekir. Davranışçı modellerin otomatik olarak dışlanmamaları gerekir.

Bu geleneksel modellerin, aslında eleştirel çalışmalar için bazı anlamlı sorular ortaya atıkları belirtilmeli. Eleştirel araştırmacılar medya içeriğindeki anlam türünün ve silsilesinin analizini vurguluyor olabilirler, ama bunun hangi açıdan önemli olduğunu tanıtlamamışlardır. Eleştirel araştırmacılarla karşılaştırıldığında davranışsal araştırmacılar medya iletilerine cılız bir tarzda yaklaşıyor olabilirler. Gelgelelim, davranışsal araştırmacılar medya içeriğindeki farklılıkların değişik sonuçları olduğunu başarılı bir şekilde tanıtlamışlardır. Daha temel bir düzeyde, an-

laman yerini tayin etme sorunu yatmaktadır. Teorik düzeyde, eleştirel araştırmacılar iletiler, anlam ve alımlayıcı arasındaki karmaşık etkileşimin farkındadırlar. Ama ampirik düzeyde, eleştirel araştırmacıların çalışmaları anlamın iletilerde tayin edildiğini öne sürer. Bu sonuç berrak bir şekilde geliştirilmiş bir teorik konum eksikliğinden ziyade, ileti ve izleyici arasındaki ilişkiye yeterince eğilmemekten kaynaklanıyor. Öte yandan, davranışçı araştırmacılar anlamların insanlarda bulunduğunu –yani, kendi içlerinde iletilerin bir anlamı olmadığını– varsayar. İletiler yalnızca uyaran olarak iş görür ve insanlar bu uyaranlara karşılık olarak anlamlar yaratır. Bu noktadan hareketle, medya içeriğinde açığa çıkartılan anlamların hepsinin bir farklılık yarattığını tanıtlama yükümlülüğünün eleştirel araştırmacılara düştüğü ileri sürülebilir.

Eleştirel araştırmacılar için, medya teorisi bir ‘alımlama (reception) teorisi’ olmaksızın tamamlanmamış kalacaktır. Elbette ideal olanı medya üretimini, iletileri ve etkileri özgül ve berrak olarak eklemlenmiş bir toplum, tarih, kültür ve iktidar teorisi çerçevesinde inceleyip açıklamaya muktedir bir kitle iletişim süreci anlayışı geliştirmektir. Bununla beraber, şimdi asıl ihtiyaç duyulan, izleyicinin eleştirel iletişim araştırmalarına yeniden dahil edilmesidir.

Yazının alındığı kaynak:

M. Gurevitch ve M. R. Levy, der., *Mass Communication Review Yearbook*, 5. cilt, Beverly Hills: Sage, 1985, s. 517-530.

Kaynaklar

- Ball-Rokeach, S. J. ve Defleur, M. I. (1976), “A Dependency Model of Mass Media Effects”, *Communication Research*, C.3, No.1.
- Ball-Rokeach, S. J. ve Defleur, M. I. (1982), *Theories of Mass Communication*, 4. Baskı, New York: Longman.
- Becker, L. B. (1982), “The Mass Media and Citizen Assessment of Issue Importance: A Reflection on Agenda Setting”, der.: Whitney, D.C. vd., *Mass Communication Yearbook*, C.3, Beverly Hills: Sage.
- Bennett, T. (1982) “Media, Reality, Signification”, der.: Gurevitch, M. vd., *Culture, Society and the Media*, Londra: Methuen.
- Blumler, J. G. ve Gurevitch, M. (1982), “The Political Effects of Mass Communication”, der.: Gurevitch, M. vd., *Culture, Society and the*

Media, Londra: Methuen.

- Cohen, S. (1973), *Folk Devils and Moral Panics*, St. Albans: Paladin.
- Curran, J. vd., (1982), "The Study of the Media: Theoretical Approaches", der.: Gurevitch, Culture, *Society and the Media*, Londra: Methuen.
- Dervin, B. (1980), "Communication Gaps and Inequities: Moving Towards A Reconceptualization", der.: Dervin, B. ve Voigt, M.J., *Progress in Communication Sciences*, C. 2. Norwood, New Jersey: Ablex.
- Donohue, G. A. vd. (1974), "Communities, Pollution and the Fight For Survival", *Journal of Environmental Education*, C.1, No.1.
- Ettema, J.S. ve Kline, F.G. (1977), "Deficits, Differences and Ceilings: Contingent Conditions For Understanding the Knowledge Gap", *Communication Research*, C.4, No.2.
- Genova, B. K. L. ve Greenberg, B. S. (1979), "Interest in the News and the Knowledge Gap", *Public Opinion Quarterly*, C.43, No.1.
- Gitlin, T. (1978), "Media Sociology: The Dominant Paradigm", *Theory and Society*, C.6, No.1.
- Gitlin, T. (1980), *The Whole World Is Watching*, Berkeley: University of California Press.
- Gouldner, A.W. (1970), *The Coming Crisis of Western Sociology*, New York: Avon.
- Hall, S. (1980), "Cultural Studies: Two Paradigms", *Media, Culture and Society*, C.2, No.1.
- Hall, S. vd. (1978), *Policing the Crisis: The State and Law and Order*, Londra: Macmillan.
- Hartmann, P. (1979), "News and Public Perception of Industrial Relations", *Media, Culture and Society*, C.1, No.3.
- Hirsch, P. M. (1978), "Television As A National Medium", der.: Street, D., *Handbook of Contemporary Urban Life*, San Francisco: Jossey Books.
- Katz, E. (1981), "Publicity and Pluralistic Ignorance: Notes on the Spiral of Silence", der.: Baier, H. vd., *Public Opinion and Social Change*, Wiesbaden: Westdeutsche Verlag.
- Mccombs, M.E. (1981), "The Agenda Setting Approach", der.: Nimmo, D. D. ve Sanders, K.R., *Handbook of Political Communication*, Beverly Hills: Sage.
- Mcquail, D. ve Windahl, S. (1981), *Communication Models*, Londra: Longman.
- Morley, D. (1980), *The Nationwide Audience: Structure and Decoding*, Londra: British Film Enstitute.

- Murdock, G. ve Golding, P. (1977), "Capitalism, Communication and Class Relations", der.: Curran, J. vd., *Mass Communication and Society*, Londra: Edward Arnold.
- Noelle-Neumann, E. (1974), "The Spiral of Silence: A Theory of Public Opinion", *Journal of Communication*, C.24, No.2.
- Noelle-Neumann, E. (1980), "Communication Under Condition of Uncertainty: Understanding Earthquake Forecasting", *Journal of Communication*, C.34, No.4
- Nigg, J. M. (1982), "Communication Under Condition of Uncertainty: Understanding Earthquake Forecasting", *Journal of Communication*, C. 34, No. 4.
- Taylor, D. G. (1982), "Pluralistic Ignorance and the Spiral of Silence", *Public Opinion Quarterly*, C. 46, No.4.
- Thunberg, A. M., vd. (1979), *Samverkannsspiralen*, Stockholm: Liber Förlag.
- Tichenor, P. J. (1982), "Status, Communication and Social Evolution: Evolution of the Knowledge Gap Hypothesis", *Masscommunication*, C.10, No.3.
- Tichenor, P. J. (1970), "Mass Media Flow and Differential Growth in Knowledge", *Public Opinion Quarterly*, C.34, No.2.

Söylemin Yapıları ve İktidarın Yapıları

Teun A. Van Dijk

Bu çalışmanın ardyöresini oluşturan söylem analitik teori, halihazırdaki diğer söylem analizi yaklaşımlarının (bkz. van Dijk, 1985a'ya yapılan katkılar) yanı sıra, söylem üzerine daha önce gerçekleştirdiğim çalışmaları (örneğin, van Dijk, 1977, 1980, 1981; van Dijk & Kintsch, 1983) hem önvarsaymakta hem de genişletmektedir. Yani, bu yazı, burada kısaca gözden geçirilecek olan haber söylemi üzerine ve söylemdeki ırkçılık üzerine yakın geçmişte gerçekleştirmiş olduğum çalışmaları devam ettirerek söyleme daha toplumsal bir yaklaşım sergilemekte ve toplumsal bağlamda metin ve konuşmanın eleştirel bir incelemesine yönelen daha genel bir gelişime tanıklık etmektedir.

Bizim söylem analitik çerçevemiz ve bu derlemede bize ayrılan tek bir bölümün bariz mekânsal sınırları birkaç kısıtlanımı dayatmaktadır. İlkin, yakın geçmişteki birtakım çalışmaların (Kramarae, Shulz & O'Barr, 1984; Mey, 1985) odağını işgal eden, iktidar ve dil arasındaki daha genel ilişki üzerine halihazırda mevcut olan eserleri ayrıntısıyla tartışmak ya da özetlemek yerine önvarsayıyoruz. Buradaki tartışmamız, toplumsal bir bağlamda dil kullanımının özgül bir 'metinsel' biçimi olarak söylem üzerinde odaklaşmakta ve dil çeşitlemelerinde ve üsluplarında tahakkümün ya da iktidarın rolüyle uğraşan sosyodilsel çalışmaların ancak bazıları ele alınmaktadır (Scherer & Giles, 1979). İkincisi, kişisel iktidardan ziyade toplumsal ya da topluma dair iktidarla ilgilenmemizden ötürü, bununla ilişkili ve Berger (1985) tarafından uygun bir şekilde gözden geçirilmiş (ayrıca bkz. Seibold, Cantrill & Meyers, 1985) bir alan olan kişilerarası iletişimde iktidarın incelenmesine dair çalışmaların çoğunu ihmal etmemiz gerekiyor. Üçüncüsü, yazık ki, kendimizi iktidarın 'Batılı' kültürdeki rolüyle sınırlandırmak zorundayız. Bundan dolayı, konuşma etnografisindeki bazı çalışmalardan (Bauman & Scherzer, 1974; Saville-Troike, 1982) ya da kültürlerarası iletişim üzerine halihazırdaki çalışmalardan öbür kültürlerde iktidarın rolü üzerine elde edilen içgörülerini ihmal ediyoruz. Dördüncü olarak, dil-

deki eril tahakküm ve iktidar üzerine yapılmış olan feminist çalışmalar zaten tartışılmış bulunuyor (bkz. Kramaere, Thorne & Henley, 1983'deki kapsamlı kaynakça); bundan ötürü kendimizi toplumsal cinsiyet iktidarı ve söylemi üzerinde odaklaşan araştırmaların kısaca gözden geçirilmesiyle sınırlandırıyoruz. Yazının genişliğini daha da sınırlandırmak için, birkaç Avrupa ve Latin Amerika ülkesinde dil, söylem, iktidar ve ideoloji arasındaki ilişkiler üzerine yapılmış olan birçok ilginç çalışmaya ancak birkaç göndermede bulunulacak.

İKTİDARIN ANALİZİ

Birtakım disiplinlerdeki iktidar analizi kapsamlı bir literatür yarattı. Birçoklarının arasında yakın bir geçmişte yapılan çalışmaların bazıları Dahl (1957, 1961), Debnam (1984), Galbraith (1985), Lukes (1974, 1986), Miliband (1983), Mills (1956), Thernborn (1980), White (1976) ve Wrong'u (1979) içerir. Bu çalışmaların çoğu sosyoloji ve siyaset biliminin sınırları içinde gerçekleştirilir. Bu zengin geleneği bu yazıda gözden geçirmek ya da özetlemek bizim görevimiz olamaz. Bundan ötürü, toplumsal iktidarın başlıca özelliklerinden bir kısmını seçiyor ve bunları teorik çerçevemiz içerisinde yeniden inşa ediyoruz. Gelgelelim, bizim kanaatimizce, karmaşık iktidar nosyonu tek bir tanım içinde açıklanamaz. İktidarın en önemli imalarını ve uygulamalarını yakalamak için, tam olgunlaşmış ve disiplinlerarası bir teori zorunludur. İktidarın bizim buradaki tartışmamızla bağıntılı özellikleri şöyle özetlenebilir:

- (1) Toplumsal iktidar gruplar, sınıflar ya da öbür toplumsal oluşumlar arasındaki ya da toplumsal üyeler olarak kişiler arasındaki ilişkinin bir özelliğidir. Kişisel iktidar biçimlerinden sözedebilsek de, bu bireysel iktidar, bizim toplumsal etkileşim olarak söylemdeki iktidarın rolüne dair sistematik açıklamamız açısından çok anlamlı değil.
- (2) Analizin basit ama temel bir düzeyinde, toplumsal iktidar ilişkileri karakteristik olarak etkileşimde tezahür eder. Böylece, A'nın gerçek ya da potansiyel eylemleri B'nin üzerinde toplumsal denetim uyguladığı vakit A grubunun (ya da üyelerinin) B grubu (ya da üyeleri) üzerinde iktidara sahip ol-

duğunu söyleriz. Bizzat eylem nosyonunun failer (agent) tarafından yapılan (bilişsel) denetim nosyonunu içermesinden ötürü, A'nın eylemleri tarafından gerçekleştirilen B üzerindeki toplumsal denetim, B'nin özdenetiminin bir sınırlandırımına yol açar. Başka bir anlatımla, A tarafından gerçekleştirilen iktidar uygulaması, B'nin toplumsal eylem özgürlüğünün sınırlandırılmasıyla sonuçlanır.

- (3) Bedensel güç kullanımı durumu hariç tutulduğunda, B'nin fiili ya da muhtemel eylemleri üzerindeki A'nın iktidarı, B'nin eylemlerinin arzular, istekler, planlar ve inançlar gibi bilişsel koşulları üzerinde A'nın denetime sahip olmasını öngerektirir. B, şu ya da bu nedenle A'nın arzuladığı gibi yapmayı ya da A ile anlaşma (agreement) halinde (A'nın çıkarları doğrultusunda) edimde bulunmak için yasayı, kuralları ya da oydaşmayı (consensus) izlemeyi kabul edebilir ya da bu konuda oydaşmaya varabilir. Başka bir anlatımla, toplumsal iktidar sıklıkla dolaylıdır ve insanların 'zihinleri' yoluyla işler; örneğin, insanların kendi eylemlerini planlamak ve icra etmek için ihtiyaç duydukları zorunlu enformasyonu ya da kanaatları (opinion) idare ederek. Bizim toplumumuzdaki toplumsal iktidar biçimlerinin çoğu bu türden 'zihinsel denetim'i içerirler. Bu iktidar biçimleri tipik bir şekilde ikna yoluyla ya da öbür söylemsel iletişim biçimleri yoluyla uygulanır ya da A'nın arzularına B'nin uyum göstermediği durumlarda A tarafından uygulanacak olan yaptırımlardan duyulan korkudan ileri gelir. Bizim iktidarın uygulanması, korunması ya da meşrulaştırılmasında söylemin rolüne dair analizimiz işte bu noktada anlamlı hale gelir. Gelgelelim, iktidarın bu 'zihinsel dolayımı'nın, iktidar uygulamasına maruz kalanlara değişen derecelerde özgürlük ve direniş alanı bıraktığına dikkat edilmeli.
- (4) A'nın iktidarı bir temele, yani toplumsal olarak iktidar uygulanmasına yetenekli kılan kaynaklara ya da uyumsuzluk durumunda yaptırımların uygulanmasına ihtiyaç duyar. Bu kaynaklar sıklıkla zenginlik, konum, mevki, statü, otorite, bilgi, uzmanlık ya da ayrıcalıklar ya da hatta başat bir grubun ya da çoğunluktaki grubun yalnızca üyesi olmak gibi toplumsal olarak değerli addedilen, ama eşitsiz olarak dağıtılmış yük-

lemelerden ya da iyeliklerden oluşur. İktidar, eğer temeli toplumsal olarak anlamlı kaynaklardan oluşuyorsa bir toplumsal denetim biçimidir. Genel olarak iktidar, A tarafından, A'nın bu iktidar temelini muhafaza etmek ya da genişletmek için, ya da B'nin bu temeli kazanmasını önlemek için kasıtlı olarak ya da farkında olmaksızın uygulanır. Başka bir anlamıyla, iktidarın A tarafından uygulanması genellikle A'nın çıkarları doğrultusundadır.

- (5) İktidarın uygulanması ya da korunması bakımından hayati olan bir öge de, B üzerinde A'nın zihinsel denetim uygulayabilmesi için A'nın arzularını, isteklerini, yeğleyimlerini ya da niyetlerini B'nin bilmesi gerektiği olgusudur. Emirler, ricalar ya da tehditler gibi konuşma edimlerindeki dolaysız iletişimden ayrı olarak, bu bilgi kültürel inançlardan, normlardan ya da değerlerden çıkarsanabilir; bir ideolojik çerçeve içinde paylaşılan (ya da mücadele edilen) bir oydaşma yoluyla; ya da A'nın toplumsal eylemlerinin gözlemlenmesinden ve yorumlanmasından edinilebilir.
- (6) Günümüz Batı toplumlarındaki total toplumsal denetim, iktidar faillerinin iktidar alanı ve kapsamı tarafından daha da sınırlandırılır. Yani, iktidar failleri yalnızca bir toplumsal alanda –siyaset, ekonomi ya da eğitim– ya da okullardaki derslikler ya da mahkemede olduğu gibi özgül toplumsal durumlarda güçlü olabilirler. Benzer şekilde, iktidar faillerinin eylemlerinin kapsamı birkaç insanla sınırlı olabilir ya da bütün bir sınıfa ya da insan grubuna ya da özgül eylemlere uzanabilir. Ve son olarak, güçlü olanlara, iktidarlarının uygulanmasında özgül sorumluluklar atfedilebilir. Çeşitli iktidar paylaşım biçimlerini de içeren bu iktidar dağılımı biçiminin yanı sıra, önemli bir direniş boyutu da var: Tahakküm altındaki grupların ve grup üyelerinin tamamen güçsüz olmaları enderdir. Özgül sosyo-ekonomik, tarihsel ya da kültürel koşullar altında böylesi gruplar çeşitli direniş biçimleri sergileyebilirler; yani, sonuçta güçlü olanları daha az güçlü kılan ya da hatta zedelenebilir kılan (devrimlerdeki tipik durum) karşı-iktidarın icrasına girişebilirler. Bundan dolayı, iktidarın icrası basitçe bir eylemin herhangi bir biçimi değil, bir toplumsal etkileşim biçimidir.

- (7) Toplumsal iktidarın uygulanması ve korunması ideolojik bir çerçeveyi öngerektirir. Toplumsal olarak müşterek, bir grubun ve üyelerinin çıkarla ilişkili temel bilişlerinden oluşan bu çerçeve esasen iletişim ve söylem yoluyla kazanılır, onaylanır ya da değiştirilir.
- (8) İktidarın çeşitli karşı-iktidar biçimleri ya da tahakküm altındaki grupların direnişleriyle (ya da böylesi grupları temsil eden eylem gruplarıyla) ilişkili olarak analiz edilmesi gerektiği yinelenmeli. Bu aynı zamanda toplumsal ve tarihsel meydan okuma ve değişimin analizi için gerekli olan bir koşuldur.

SÖYLEMİN DENETİMİ VE SÖYLEMSEL YENİDEN ÜRETİM TARZLARI

Söylem yoluyla toplumsal denetim uygulanmasının önemli bir koşulu söylemin denetimi ve bizzat söylem üretimidir. Bundan dolayı, merkezi sorular şunlardır: Hangi durumlarda, kim, kime, ne söyleyebilir ya da yazabilir? Çeşitli söylem biçimleri ya da türlerine ya da söylemin üretim araçlarına erişme imkanına kim sahiptir? İnsanlar daha güçsüz oldukları sürece çeşitli metin, ya da konuşma biçimlerine daha az erişme imkanına sahip olurlar. Nihai olarak, güçsüz olanların 'söyleyecekleri hiçbir şey'i, konuşacakları hiçbir kimseleri yoktur ya da çocukların, mahkûmların, davalıların ve (kimi durumlarda bizimkiler de dahil bazı kültürlerde) kadınların durumunda görüldüğü gibi daha güçlü olanlar konuşurlarken sessiz kalmaları gerekir. Gündelik hayatta, konuşmacı olarak insanların çoğu ancak aile üyeleriyle, arkadaşlarıyla ya da işyerindeki meslektaşlarıyla aktif bir konuşma imkanına sahiptir. Arasıra, daha biçimsel diyaloglarda kurumsal temsilcilerle ya da iş amirleriyle konuşabilirler, ama bu durumda daha pasif ve etkisiz bir role sahiptirler. Karakolda, mahkemede, dersliklerde ya da toplumsal bürokrasinin öbür kurumlarında, insanların ancak kendilerinden istenildiği ya da öyle yapılması emredildiği zaman konuşmaları ya da enformasyon vermeleri beklenir. Çoğu biçimsel, kamusal ya da basılı söylem tipleri açısından (kitle iletişim araçlarına ait söylem tipleri dahil), daha güçsüz olanlar sıklıkla yalnızca alımlayan konumundadırlar.

Daha güçlü gruplar ve bunların üyeleri artan bir yaygınlıktaki ve çeşitlilikteki söylem rollerini, türlerini, vesilelerini ve üsluplarını denetlerler ya da en azından bunlara erişme olanağına sahiptirler. Bu güçlü gruplar ve üyeleri kendilerine tâbi olanlarla girdikleri biçimsel diyalogları denetlerler, toplantılara başkanlık ederler, emir verir ya da yasa çıkartırlar, birçok tipte rapor, kitap, talimat, öykü ya da çeşitli kitle medyası söylemleri yazarlar (ya da yazmışlardır). Yalnızca çoğu durumlardaki aktif konuşmacılar olmakla kalmayıp, sözel karşılaşmalarda ya da kamusal söylemlerde insiyatif alabilirler, metnin ya da konuşmanın 'tonlamasını' ya da üslubunu oluşturabilirler, konu başlığını belirleyebilir ve söylemlerinin katılımcılarının ya da alımlayıcılarının kimler olacağına karar verebilirler. İktidarın yalnızca söylem 'içinde' ya da söylem 'yoluyla' görünmeyip, aynı zamanda söylemin 'berisindeki' bir toplumsal güç olarak önemli olduğunun vurgulanması gerek. Bu noktada söylem ve iktidar arasındaki ilişki yakındır ve söylem de sınıf, grup ya da kurumun ve bunların göreceli konumunun ya da üyelerinin statüsünün sahip olduğu iktidarın oldukça dolaysız bir tezahürüdür (Bernstein, 1971-1975; Mueller, 1973; Schatzman & Strauss, 1972).

İktidar, çeşitli söylem türleri, içerikleri ve üsluplarına farklı erişme derecelerine sahip olunması yoluyla dolaysız olarak uygulanır ve dışavurulur. Bu denetim söylemin (yeniden) üretim biçimleri, yani söylemin maddi üretimi, eklemlenmesi, dağıtımı ve tesiri bazında daha sistematik olarak analiz edilebilir. Nitekim kitle medyası örgütleri ve bunların anonim sahipleri söylemin hem finansal hem de teknolojik üretim koşullarını, sözgelimi gazete, televizyon, basım işlerinin yanı sıra telekomünikasyon ve bilgisayar endüstrilerini denetlerler (Becker, Hedebrö & Paldan, 1986; Mattelart, 1979; Schiller, 1973). Seçmecî yatırımlar, bütçe denetimi, işe eleman alımı (ve teşvik) ve kimileyin editöryal tesir ya da emirler yoluyla içerikleri ya da en azından kamusal söylemin çoğu biçimlerinin oydaşmasının ve ihtilafının kapsamını da kısmen denetleyebilirler. Reklama bağımlı olan özel mülkiyet yoluyla işleyen medya açısından bu dolaylı denetim aynı zamanda büyük şirketler tarafından ve hatta medyanın bağımlı olduğu enformasyonu düzenli olarak sağlayan önde gelen (çoğunlukla kurumsal) haber aktörleri tarafından uygulanabilir. Bu aynı iktidar

grupları özellikle kitle medyası söyleminin çeşitli dağılım tarzlarını denetleyebilirler ve bundan dolayı kamusal metin ve konuşmanın tesir tarzlarını da kısmen denetleyebilirler.

Eklemlemenin üretim tarzı 'simgesel sermaye' temelinde iktidar uygulayan gazeteciler, yazarlar, sanatçılar, yönetmenler, akademisyenler gibi 'simgesel seçkinler' denilebilecek gruplar tarafından denetlenir (Bourdieu, 1977, 1984; Bourdieu & Passeron, 1977). Bu grupların kendi iktidar bölgeleri içinde söylem türleri hakkında karar verme konusunda göreceli özgürlükleri ve böylece göreceli iktidarlara vardır ve söylemin başlıklarını, üslubunu ya da sunumunu belirlerler. Bu simgesel iktidar yalnızca eklemlemeyle de sınırlı olmayıp tesirin tarzına kadar uzanır: Kamusal tartışmanın gündemlerini oluşturabilirler, hangi başlığın anlamlı olduğuna karar verebilirler, enformasyonun miktarına ve tipine, özellikle de kimin kamusal olarak ve hangi tarzda tarif edilebileceğine dair düzenlemeler yapabilirler. Bu gruplar kamusal bilginin, inançların, tutumların, normların, değerlerin, ahlakın ve ideolojilerin imalatçılarıdır. O nedenle bu grupların simgesel iktidarı aynı zamanda bir ideolojik iktidar biçimidir. 'Seçkin' nosyonunun barındırdığı sorunlara rağmen (Domhoff & Ballard, 1968), bu terimi küçük bir grup tarafından gerçekleştirilen dışlayıcı bir toplumsal denetimi içeren genişletilmiş bir kavramı (örneğin Mills, 1956'yla kıyaslandığında) göstermek üzere kullanmaya devam ediyoruz. Yani, siyasal, askeri ve ekonomik seçkinlerin yanı sıra simgesel seçkinlerin de bizim modern enformasyon ve iletişim toplumlarımızda iktidarın uygulanması ya da sürdürülmesi için gerekli ideolojik destek çerçevesinde zaruri bir rol oynadıklarını iddia ediyoruz.

Gelgelelim, bu seçkinlerin çoğunun devlet şirketleri ya da özel şirketler tarafından yönetilmelerinden ötürü kendileri de söylemlerinin çeşitli özelliklerinde ortaya çıkan eklemleme özgürlüğü açısından bazı kısıtlanımlar altındadır. Seçkinlerin sesi sıklıkla anonim ya da kurumsal efendinin sesidir. Seçkinlerin çıkarları ve ideolojileri genellikle onlara ücretlerini ödeyenlerinden ya da onları finanssal olarak destekleyenlerinden temelde farklı değildir. Yalnızca birkaç grup (örneğin roman yazarları ve bazı akademisyenler) karşı-iktidar uygulama imkanına sahiptir ve bu karşı-iktidar uygulamasının da yayım yapmanın

getirdiği kısıtlanımlar içerisinde ifade edilmesi gerekir. Seçkinlerin bağımlılıkları tipik bir şekilde ideolojik olarak çeşitli mesleki normlar, değerler ya da yasalar tarafından, örneğin kitle medyasında 'ifade özgürlüğü'nün olması gerektiğine duyulan yaygın inanç tarafından gözlerden gizlenir (Altheide, 1985; Boyd-Barrett & Braham, 1987; Davis & Walton, 1983; Downing, 1980; Fishman, 1980; Gans, 1979; Golding & Murdock, 1979; Hall, Hobson, Lowe & Willis, 1980).

BİLİŞSEL DENETİM STRATEJİLERİ VE İDEOLOJİK YENİDEN ÜRETİM

Eğer bizim toplumumuzdaki söylemsel iktidar biçimlerinin çoğu önceden iddia edildiği üzere iknaya yönelik tipteysse, o vakit üretim tarzlarının ve dağıtımın özsel ve nihai denetimine rağmen (özellikle kitlesel dolayımından geçen söylem açısından), insanların 'zihinleri' üzerindeki tayin edici tesir ekonomik olmaktan ziyade simgesel olarak denetlenmektedir. Benzer şekilde, sosyoekonomik alanda (para, iş, refah) daha az güçlü olanlar üzerinde dışavurulan bir denetimin varlığı kabul edildiğinde, iktidarın uygulanmasında ve sürdürülmesinde temel bir bileşkenin ideolojik olduğu ve bunun da çeşitli kabul, müzakere, meydan okuma ve oydaşma tiplerine dayandığı söylenebilir. Bundan dolayı, bu sosyokültürel hegemonya biçiminin yeniden üretiminde söylemin ve onun faillerinin (konuşmacılar, yazarlar, editörler vb.) oynadıkları stratejik rolün analiz edilmesi hayati bir önem taşır. Simgesel seçkinlerin kamusal metnin ve konuşmanın türlerini, başlıklarını, argümantasyonunu, üslubunu, retorikini ya da sunumunu belirlemek yoluyla bu tesir tarzı üzerinde önemli bir denetime sahip oldukları göz önüne alındığında, simgesel iktidarlarının, her ne kadar bir kısıtlanımlar dizisi içinde uygulansa da, hatırı sayılır ölçüde olduğu söylenebilir.

İdeolojiye Yeni Bir Yaklaşım

İdeoloji nosyonunun, iktidarın harekete geçirilmesinde ya da meşrulaştırılmasında söylemin rolü hakkında geliştirdiğimiz argüman açısından hayati bir önem taşımasından ötürü, konu üzerine ileri sürülen klasik önermeleri ve güncel tartışmaları burada özetlemek bile imkansız olsa da ideoloji kavramına kısaca değin-

mek gerekiyor (bkz. Abercrombie, Hill & Turner, 1980; Barrett, Corrigan, Kuhn & Wolf, 1979; Brown, 1973; Centre for Contemporary Cultural Studies, 1978; Donald & Hall, 1986; Kinloch, 1981; Manning, 1980). İdeoloji kavramına çeşitli yaklaşımların bulunmasına rağmen, terimin genellikle bir ideolojik sistem içinde açıkça geliştirilmiş olup olmadığına bakmaksızın grup ya da sınıf 'bilinci'ne gönderme yaptığı varsayılır. Grup ya da sınıf 'bilinci', grubun üyelerinin (grup ya da sınıf) çıkarlarının gerçekleştirildiği sosyoekonomik, siyasal ve kültürel pratiklerinin temelini oluşturur. Hem ideoloji kendisi hem de bundan türeyen ideolojik pratikler sıklıkla devlet, medya, eğitim ya da kilise gibi çeşitli kurumların yanısıra aile gibi gayri resmi kurumların aracılığıyla edinilir, harekete geçirilir ya da örgütlenir. Klasik Marksist analizler daha özgül olarak belli bir dönemdeki başat ideolojinin sıklıkla ideolojik yeniden üretim araçlarını denetleyenlerin, yani yönetici sınıfın ideolojisi olduğunu önerir. Bu öneri tahakküm altındaki belli grupların ya da sınıfların, sonuçta kendi temel çıkarlarının tersi yönünde edimde bulunmalarına yol açabilecek kendi sosyoekonomik konumlarına dair taraflı anlayışlar ('yanlış bilinç') geliştirebileceklerini ima eder. Bunun tersine, başat gruplar ya da sınıflar kendi ideolojilerini (ve böylece çıkarlarını) gizleme eğiliminde olup, ideolojilerinin genellikle bir 'genel' ya da 'doğal' değerler, normlar ve amaçlar sistemi olarak kabul edilmesini sağlamayı amaçlar. Bu durumda ideolojik yeniden üretim, oydaşmanın oluşumunun doğasına bürünür ve bundan türeyen iktidar hegemonik bir biçim alır.

Birçok ayrıntıyı ve karmaşık noktayı ihmal etmek kaydıyla, bizim ideoloji analizimizin geleneksel olarak işlendiğinden daha farklı ve daha özgül bir yöne girdiği söylenebilir (ayrıca bkz. van Dijk, 1987f). İdeolojinin ifade edilmesinde, harekete geçirilmesinde ya da yeniden üretilmesinde önemli bir rol oynayan toplumsal pratiklerin ve kurumların mevcut olduğu yadsınamazsa da, biz ilk olarak ideolojinin 'kendisinin' bu pratikler ve kurumlarla aynı şey olmadığını varsayıyoruz. Bize göre, ideoloji, bir grubun, sınıfın ya da öbür toplumsal oluşumların üyeleri tarafından paylaşılan bir toplumsal biliş (cognition) biçimidir (toplumsal biliş incelemesine daha genel bir giriş için bkz. Fiske & Taylor, 1984). Bu varsayım, ideolojinin basitçe tutumlara dair

bir inançlar dizisi olduğu anlamına gelmez. Esas olan bu inançlar dizisinin sosyobilişsel doğasıdır. Bu analize göre bir ideoloji, toplumsal önyargılar da dahil olmak üzere bilgi, kanaatlar, tutumlar ve toplumsal tasarımlar gibi öbür toplumsal bilişlerin oluşumunu, dönüşümünü ve uygulanmasını denetleyen karmaşık bir bilişsel çerçevedir. Bu ideolojik çerçevenin kendisi, toplumsal pratiklerde grubun kapsamlı çıkarına işleyen algılayımı, yorumu ve edimi kolaylaştıracak şekilde seçilen, bileştirilen ve uygulanan toplumsal olarak anlamlı normlar, değerler, amaçlar ve ilkelerden oluşur. Bu şekilde bir ideoloji, sonuçta toplumsal pratikleri eşbelirleyen (codetermine) toplumsal tutumlar arasında bir tutunumun (coherent) oluşmasını sağlar. İdeolojik toplumsal bilişlerin bireysel inançlar ya da kanaatlar sistemi değil, özünde toplumsal oluşumların ya da kurumların üyelerine ait bir özellik olduğunun vurgulanması gerek. Benzer şekilde, bu analiz uyarınca, 'yanlış' gibi terimleri özgül 'tarafli' ideolojileri işaret etmek için kullanmıyoruz. İdeolojilerin hepsi (bilimsel olanları dahil), toplumsal gerçekliğin çıkar-bağımlı bir (yeniden) inşasını cisimleştirir. (Böyle bir inşanın değerlendirilmesine elverişli bir ölçüt, söz konusu inşanın toplumsal oluşumların ve bu oluşumların kendi üyelerinin amaçlarının ya da çıkarlarının gerçekleştirilmesinde baş vurdukları toplumsal pratikler açısından anlamlılığı ya da etkililiği olacaktır.)

Gelgelelim, bir ideolojinin edinilmesine rehberlik eden yalnızca her grubun ya da sınıfın 'nesnel çıkarlar'ı değildir; birçok durumda ve tarihsel olarak bu çıkarlar ideolojik (yeniden) üretimin öbür koşullarına baskın çıksalar da. Bundan ötürü, söylem ve iletişimin ideolojinin oluşmasında (ve dönüşmesinde) merkezi bir rol oynadığını önerdik. Bu perspektifte, medya ya da eğitim gibi ideolojik (yeniden) üretim araçlarını ya da kurumlarını kimin ve hangi süreçler aracılığıyla denetlediğini incelemenin hayati bir önemi var. İdeolojinin temel sosyobilişsel çerçevesinin oluşumu epey karmaşık bir süreçten geçse de, en azından inançlardan (doğru ya da yanlış) oluşan bir temele ihtiyaç duyar. İşte bu yazı, söylemin, özellikle de güçlü kurumların ve grupların söyleminin, bu inançları dolayımlayan ve idare eden zaruri toplumsal pratik olduğunu göstermeye çalışmaktadır (Roloff & Berger, 1982). Toplum bilimlerindeki ve siyaset bilimlerindeki

ideolojiye yaklaşımların çoğunun tersine, biz ideolojik çerçevelerin ve bunların oluşumu, dönüşümü ve uygulanışında içerilen süreçlerin daha sistematik bir sosyobilişsel analizini ortaya koymayı amaçlıyoruz. Bu amaç ideolojilerin ayrıntılı olarak ele alınmaya ihtiyaç duyduğu ve böylesi grup bilişlerinin gerçekliğin toplumsal inşalarını, toplumsal pratikleri ve böylece toplumsal yapıların oluşumunu ve dönüşümünü nasıl etkilediğinin gösterilmesi gerektiği anlamına gelir. Benzer şekilde, söylemin yapıları, stratejileri ve süreçleriyle söylemin, ideolojilerin yeniden üretiminde oynadığı özgül role dair net bir analize ihtiyacımız var. Başka bir anlatımla, ideoloji üzerine yapılmış olan klasik çalışmaların çoğu, ideolojinin işleyişinin mikro düzeyindeki hakiki yapıların ve süreçlerin ihmal edilmesi pahasına tipik olarak toplumun makro analizlerinden kaynaklanır. Bu küresel ve yüzeysel yaklaşım toplumsal ideolojiler ya da grup ideolojileri (ve bunların belirledikleri, gizledikleri ya da meşrulaştırdıkları iktidar yapıları) ve grup içi ya da gruplararası etkileşimin somut toplumsal pratikleri (ideolojik oluşumlarda ve dönüşümlerde söylemin oynadığı kesin rol de dahil olmak üzere) arasındaki bağın tesis edilmesini de önler.

Söylem ve İdeolojik Yeniden Üretim

İnsanlar kendi zihinlerini oluşturmak ve değiştirmek için kişilerarası söylemler de dahil olmak üzere çok çeşitli söylemlerden ve bunlardan türetilen enformasyondan yararlanır. Gelgelelim, metinleri işleme tâbi tutma ve tutum oluşumunun karmaşıklığı, yüksek bir örgütlenme derecesine sahip tutumlar ve ideolojiler şöyle dursun, kamusal inançların ve kanaatların çabuk ve dolaysız dönüşümlerine izin vermez elbet (Petty & Cacioppo, 1981; Roloff & Miller, 1980; van Dijk & Kintsch, 1983). Oysa, söylem tiplerini, başlıkları, enformasyon miktarını ve başlığını, argümanların seçimini ya da sansür edilmesini ve retorik işlemlerin doğasını belirleyen simgesel seçkinler ve onların söylemidir. Bu koşullar sonuçta kanaatların, tutumların ve ideolojilerin oluşumunda ve yeniden üretiminde güçlü birer etken olan kamusal bilginin içeriklerini ve örgütlenişini, inanç hiyerarşilerini ve oydaşmanın kapsamlılığını belirler (Burton & Carlen, 1979).

Haber medyasında, bilginin bu stratejik denetimi, kısıtlı başlık seçimi ve daha genel olarak toplumsal ve siyasal gerçekliklerin özgül yeniden inşaları yoluyla uygulanır (Hall vd., 1980; Tuchman, 1978; van Dijk, 1987b, 1987c). Bu sürecin kendisi çeşitli seçkin aktörlerin, kişilerin, grupların, sınıfların, kurumların, ulusların ya da dünya bölgelerinin çıkarlarına ağırlık verilmesini destekleme eğiliminde olan haber ve haber değeri hakkındaki mesleki ideolojiler sistemi tarafından yönetilir (Galtung & Ruge, 1965). Haber aktörlerinin tercihe dayalı erişimleri ve sunumları (ister olumlu isterse olumsuz), toplumsal iktidarın kitlesel dolaımdan geçerek yeniden üretilmesinde bir etkidir (Brown, Bybee, Wearden & Murdock, 1982). Aynı durum, ders programlarının, ders kitaplarının, eğitime dair malzemelerin ve derslerin çoklukla çeşitli iktidar seçkini grupların değerleri ya da çıkarlarıyla tutarlı olma eğilimindeki eğitimsel amaçlar, konular, başlıklar ve öğrenme stratejileri tarafından yönetildiği eğitim için de geçerlidir (Apple, 1979; Lorimer, 1984; Young, 1971). Bundan dolayı, medya ve eğitimsel söylemin üslubunu ve içeriğini denetleyen simgesel seçkinlerin, aynı zamanda tesir tarzı üzerinde ve böylece toplumdaki ideolojik yeniden üretim üzerinde kısmi denetime sahip seçkinler olduğunu düşünüyoruz.

Simgesel seçkinler öbür iktidar gruplarından, çoklukla ekonomik ve siyasal iktidar gruplarından bağımsız değildir (Bagdikian, 1983). Birbirinden ayrı olan bu iktidar gruplarının çıkarları ve bundan dolayı ideolojileri arasında çatışma ve çelişki olabilir. Bu öbür iktidar grupları yalnızca simgesel üretimi denetlemenin dolaysız ya da dolaylı araçlarına sahip olmakla kalmayıp, kanaat imalatı için kendi stratejileri de vardır. Medya açısından bu stratejiler basın toplantılarında, mülakatlarda, haber sızdırmalarda ya da haber yapıcılara yeğlemeye dayalı öbür ulaşma biçimlerinde (münasip) enformasyonun kurumsal ya da örgütsel arzından oluşur. Gazetecilik rutinleri bu önformülleştirimlerin yeniden üretilmesini, kaynak olarak başvurulanan öbür söylem biçimlerinin yeniden üretilmesinden daha muhtemel kılacak yöndedir (Collins, Curran, Garnham, Scannell, Schlesinger & Sparks, 1986; Gans, 1979; Tuchman, 1978; van Dijk, 1987b).

Eğitimde, 'tartışmalı' konulardan kaçınma yönündeki kapsamlı kısıtlanım başat sosyopolitik ideolojilerle tutarsız olan ra-

dikal toplumsal ve siyasal görüşlerin çoğunu sansüre tâbi tutar. Daha somut olarak, devlet örgütleri ya da şirketleri, ücretsiz eğitim malzemeleri sunabilirler, eğitimle ilgili dergi ve gazetelere reklam verebilirler ve hocalara ve ders kitabı içeriğine tesir etmenin öbür yollarına sahiptirler (Domhoff, 1983).

Benzer şekilde, iktidar seçkinleri aynı zamanda muhalefet ve direnişi denetlemek için başvurulan önlemleri alma olanağına sahiptirler; örneğin, seçmeci istihdam ve finansal destek yoluyla, ince ya da açık ve kaba bir sansür yoluyla, çamur atma kampanyaları ve 'radikaller' ile onların medyalarını susturmanın öbür araçları yoluyla (Domhoff, 1983; Downing, 1984; Gamble, 1986). Nitekim birçok batılı ülkede, ciddi bir karşı-ideolojiler formüleştircisi olma hakkından yoksun kılınabilmek için bir 'komünist' olarak ya da bizim toplumlarımızda görülen tipte 'özgürlük'ün bir muhalifi olarak damgalanmak yeterlidir. Bu, simgesel seçkinleri hem içsel hem de dışsal olarak denetim altında tutmanın güçlü bir stratejisidir. Başka bir anlatımla, çeşitli iktidar gruplarının, bazan karşılıklı çatışma ve çelişkiler görülebilse de bilgi ve enformasyonu yönlendirebilecekleri, başat amaçları ve değerleri nakledebilecekleri ve böylece başat ideolojilerin yapı taşlarını sağlayabilecekleri kapsamlı bir ekonomik, kültürel ve simgesel stratejiler dizisi vardır. Bu ideolojilerin oydaşma-şekillendirici gücü, bu iktidar gruplarının bir 'komplo'sunu gereksiz kılan koşulları sağlar.

İKTİDAR VE SÖYLEMİN ANALİZİ

Bu çok genel toplumsal iktidar ve söylemin denetimi çerçevesi içerisinde, şimdi artık daha özgül olarak söylemin bu toplumsal denetim biçimiyle ilişkili olduğu birçok yol üzerinde odaklanabiliriz.

Söylem Tarzları ve İktidar

Analizimize, söylemin iktidarı bir toplumsal etkileşim biçimi olarak harekete geçirme yollarının bir tipolojisiyle başlıyoruz.

- (1) Eylemin dolaysız denetimi, yönlendirici pragmatik işleve (hitabet gücü) sahip emirler, tehtidler, yasalar, düzenlemeler, talimatlar ve daha dolaylı olarak da tavsiyeler ve öğütler gibi

söylemler yoluyla başarılır. Konuşmacılar sıklıkla kurumsal bir role sahiptir ve söylemleri kurumsal iktidar tarafından desteklenir. Bu durumda itaat hukuki ya da öbür kurumsal yaptırımlar tarafından sağlanır.

- (2) Reklamlar ve propaganda gibi iknaya yönelik söylem biçimleri de alımlayıcıların gelecekteki eylemlerine tesir etmeyi amaçlar. İktidarlara ekonomik, finansal ya da genel olarak anonim ya da kurumsal kaynaklara dayanır ve yaygın kamusal dikkati üzerlerine çekme olanağına sahip olmaları sayesinde kitle medyasına uygulanır. Bu durumda itaat retorik araçlar tarafından, sözgelimi, elbet piyasa denetiminin mutlak mekanizmalarıyla da denetlenmek kaydıyla, yineleme ve argümantasyon tarafından imal edilir.
- (3) Bu kural koyucu söylem biçimlerinin dışında, gelecekteki eylemlere, gelecekteki ya da muhtemel olayların, eylemlerin ya da durumların önceden betimlenmesi yoluyla da tesir edilebilir; örneğin, bazan farklı öğüt biçimleriyle bileşik olarak öndeyilemeler, planlar, senaryolar, programlar ve uyarılar yoluyla. Burada söz konusu olan iktidar grupları sıklıkla profesyonellerdir ('uzmanlar') ve bilgi ve teknolojinin denetimi, iktidarlara temeli oluşturur (Pettigrew, 1972). Retorik araçlar, genellikle, istenmeyen alternatif eylem çizgilerinin argümantasyonundan ve betimlenmesinden oluşur. Daha üstü örtük olarak, toplumsal ya da ekonomik gelişmeler hakkındaki bilginin raporlar gelecekteki eyleme tesir edebilir.
- (4) Bazen roman ya da film gibi oldukça yaygın ve o nedenle muhtemelen tesirli olabilen çeşitli anlatı (narrative) tipleri, gelecekteki eylemlerin istenilirliğini ya da istenilmezliğini anlatılabilir ve dramatik ya da duygulanımsal taleplere ya da üslup özgünlüğünün çeşitli biçimlerine baş vurabilir. Burada içerilen iktidar grupları simgesel seçkinler dediğimiz gruba oluşturur. Bu söylemler sınıfının özel bir örneği, yalnızca revaçtaki olayları ve bunların mümkün doğurgularını betimlemekle kalmayıp, özünde eylemleri tasvir eden ve siyasal, ekonomik, askeri ve toplumsal iktidar seçkinlerinin kanaatlerini temsil eden medyadaki haber raporlarıdır. İktidarın oydaşıma dayalı temeli ve genel kamunun kimin iktidar sahibi olduğunu ve güçlü olanın ne istediğini öğrenmesi te-

melde bu şekilde gerçekleştirilir. Bu hem iktidarın destekleyici ideolojik çerçevesi açısından hem de çeşitli direniş biçimleri bakımından (“düşmanlarını tanı”) hayati önem taşıyan bir koşuldur.

Bu ilk tipoloji iktidarın söylemsel harekete geçirilişinin çoklukla ikna edici olduğunu gösterir. Güçlü gruplar ya da kurumlar ancak çok ender olarak güçsüzlerin ne yapmaları gerektiğini emretmek zorunda kalırlar; böylesi emirler, özellikle devlet denetiminde olduğu gibi başkalarını denetlemede tayin edici olsalar bile. Bunun yerine, güçlü gruplar ya da kurumlar ekonomik, siyasal ya da ahlaki nedenler sunarak ve gerekli enformasyonun denetimini yönlendirerek yaparlar yapacaklarını. Bu şekilde, iktidar seçkinlerinin lehine olan enformasyonun seçilerek aktarılması ya da onların aleyhine olan enformasyonun kısıtlanması yoluyla iletişimin tarafgir olması sağlanabilir. Bu amaçların gerçekleştirilmesi çeşitli retorik ya da sanatsal araçlar yoluyla kolaylaştırılabilir.

Söylemin ve İktidarın Düzeyleri

İkinci bir boyut bu basit söylem türlerine ve bunların toplumsal denetime yaptıkları katkılara dair tipolojinin ötesine uzanır. Bu boyut özgül olarak söylemin katılımcıları ya da söyleme ait olan gruplar arasındaki iktidar ilişkilerini hareket geçiren, gösteren, dışavuran, betimleyen, gizleyen ya da meşrulaştıran çeşitli söylem düzeylerini sergiler.

Nitekim, daha önce görmüş olduğumuz gibi, iktidar ilkin emirler, resmi suçlamalar, töhmet altında bırakmalar, masumiyet hükümleri gibi söz edimlerine ya da öbür kurumsal konuşma edimlerine sınırlı erişim yoluyla ya da bunların denetimi yoluyla harekete geçirilir. İkinci olarak, konuşma düzeyindeki bir etkileşimde, eşlerden biri konuşma sırasının saptanmasını, kendi kendini sunma stratejilerini denetleyebilir ve kendiliğinden konuşmanın ya da resmi diyalogun başka herhangi bir düzeyinin denetimini elinde tutabilir. Üçüncüsü, söylem tipinin ya da türünün seçimi, sözgelişi derslikte, mahkemede ya da şirketlerde daha güçlü konuşmacılar tarafından denetlenebilir: Kimileyin kişisel tecrübe öykülerine izin verilir, ama daha sık görülen şey bu öykülerin eldeki hazır iş söylemi türleri lehine, örneğin sorgu-

lamalar lehine sansür edilmesidir. Dördüncüsü, gündelik konuşmanın dışında, başlıklar sıklıkla iletişimsel durumun kuralları tarafından denetlenir, ama bunların başlatılması, değiştirilmesi ya da çeşitlendirilmesi sıklıkla daha güçlü konuşmacılar tarafından denetlenir ya da değerlendirilir. Aynı şey konuşmanın üslubu ve retorik için de geçerlidir.

İktidarın Boyutları

İktidar yapılarının analizi öbür ilgili kategorileri, yani söylem ve onun yapıları üzerinde bir etkiye sahip olabilen iktidar boyutlarını sıralamamıza izin verir: Çeşitli iktidar kurumları, bu kurumların içsel iktidar yapıları, farklı toplumsal gruplar arasındaki iktidar ilişkileri ve bu kurumlar ya da gruplar (ve onların üyeleri) tarafından gerçekleştirilen iktidar uygulamasının kapsamı ya da bölgesi. Bu yapıların ve toplumsal iktidarın boyutlarının daha ileri bir analizine gitmeksizin, burada basitçe bunların aynı zamanda çeşitli 'güçlü' metin ve konuşma yapılarında tezahür ettiklerini savunuyoruz.

Bu listede ilkin hükümet, parlamento, devlet organları, hukuki, askeri aygıtlar, şirketler, siyasal partiler, medya, sendikalar, kiliseler ve eğitim kurumları gibi başlıca iktidar kurumlarını bulmaktayız. Bu kurumların her biri kendi özgül söylem türleri, iletişimsel olayları, başlıkları, üslupları ve retorikleriyle eşleştirilebilir. İkinci olarak, bu kurumlar içerisinde mutlak konum, mevki ya da statü hiyerarşisi vardır ve bunlar sözgelişi otorite ve kumandanın işaretlerini veren farklı söz edimlerini, türlerini ya da üsluplarını içerirler.

Üçüncüsü, kurumlarla paralel ve kimileyin kurumlarla bileşik olarak zenginler ve fakirler, erkekler ve kadınlar, beyazlar ve siyahlar, yerliler ve yabancılar, yüksek eğitimliler ve oldukça az eğitim görmüş olanlar, heteroseksüeller ve homoseksüeller, inananlar ve inanmayanlar, ılımlılar ve radikaller, sağlıklı olanlar ve hastalığı olanlar, ünlüler ve bilinmeyenler ve genel olarak *Biz* ve *Onlar* arasındaki gibi gruplararası iktidar ilişkileri vardır. Hem kurumsal hem de gündelik gayri resmi etkileşimde bu iktidar ilişkileri yapısal olarak sözkonusu başat grupların üyeleri tarafından harekete geçirilebilir. Kurum üyelerinde olduğu gibi, başat grupların üyeleri kendi kişisel olarak uyguladıkları iktidarlarını,

ait oldukları grubun kapsamlı iktidarından alıyor olabilirler. Bu durumlarda iktidarın söylem üzerindeki etkisi özellikle diyalogun dengesiz denetiminde, konuşma sırasında, söz edimlerinde, başlık seçiminde ve üslubunda belirgin olacaktır.

Dördüncüsü, iktidarın harekete geçirilişi onun eylem bölgesi ya da kapsamı ve tesir tipiyle ilintili olarak analiz edilebilir. Bazı kurumlar ya da bu kurumların önde gelen üyeleri bütün ulusları, devletleri, kentleri ya da büyük örgütleri etkileyebilen söylemsel edimleri gerçekleştirirken ya da öbür insanların hayatı ve ölümünü, sağlığını, kişisel özgürlüğünü, istihdamını, eğitimi ya da özel hayatlarını etkileyebilirken, başka kurumlar ya da bu kurumların üyeleri başka insanlar üzerinde çok daha az kapsamlı ve daha az ciddi bir etkiye sahip olabilir.

Son olarak, bu toplumsal denetim biçimlerinin çeşitli meşrulaştırım türleri arasında, bir yanda güç yoluyla dayatılan ya da sürdürülen total denetim (bir diktatörlükte ve bir demokratik hükümet sisteminin bazı bölgelerinde olduğu gibi), ve öbür yanda bir çoğunluğun takriben genel bir oydaşımına dayanan bir seçkin grubu tarafından yaptırıma bağlanmış kısmi denetim arasında değişebilen meşrulaştırım türleri arasında bir ayrım yapabiliriz. Bu tedrici farklılıklar güçlülerin imkan dahilindeki yaptırımlarının yanı sıra iktidarın harekete geçirilişine tâbi olanların kabullerini ya da direnişlerini de yansıtır.

Meşrulaştırım tarzlarındaki bu farklılıklar söylemin farklı türlerinde, başlıklarında ve üsluplarında da açıkça görülebilir. Örneğin, karşılıklı tartışmak, savlar ortaya atmak dikte edici söylemin karakteristikleri değildir. Bu farklı iktidar sistemi türlerindeki söylemsel meşrulaştırımın miktarının ve doğasının önemi bundan ileri gelir. İktidarın, örneğin devlet tarafından kurumsallaştırımı olarak görülmesi kaydıyla her siyasal sistemin kendi karakteristik söylem düzenleri ya da tarzlarıyla ilintilendirilmesi umulabilir. Meşruluğun ilkelerinin (normları, kuralları, değerleri, amaçları) bir ideolojide gömülü olmasından ötürü, meşrulaştırım süreçleri de söylemsel süreçler olarak ortaya çıkacaktır.

Farklı Yaklaşımlar

İktidarın bu çeşitli boyutlarını akılda tutarak, ikinci adımı atabilmeli ve bu boyutlar ile söylemin çeşitli yapısal boyutları

arasındaki sistematik bağlantıları tesis edebilmeliyiz. Gelgelelim, bu, farklı yollardan ve farklı, birbirini tamamlayıcı perspektiflerden hareketle yapılabilir. Böylece toplum bilimci yukarıda zikredilen toplumsal iktidarın boyutlarının bir analiziyle işe başlayabilir ve sonra da bu iktidar yapılarının hangi söylemler ya da söylemsel özellikler yoluyla dışavurulduğunu, harekete geçirildiğini ya da meşrulaştırıldığını inceleyebilir. Bu makro yaklaşım bir sınıf, kurum ya da grupla ilişkili çeşitli söylem türleri ve özelliklerinin (örneğin, hukuki sistemin söylemi, ya da erkeklerin kadınlar üzerindeki patriyarkal iktidarı) daha genel ve tümleşik bir analizini destekler. Öte yandan, bir sosyal dilbilimci genellikle dil kullanımının ya da söylemin özgül özelliklerinin bir analiziyle işe başlayacak ve bunların nasıl değişebileceklerini ya da sınıf, toplumsal cinsiyet, etnik grup ya da durum gibi farklı toplumsal konumlara, ilişkilere ya da ilişki boyutlarına bağımlı olabileceğini göstermeye çalışacaktır. Bu perspektif sıklıkla metin ve konuşmanın dilsel özelliklerine daha ayrıntılı olarak eğilecek ve böylesi özelliklerin çeşitli toplumsal 'koşulları' üzerine daha genel bir görüş barındıracaktır.

Biz bu iki alternatifin avantajlarını birleştiren bir yaklaşımı, yani toplumsal durumlardaki söylemsel türlerin (ve alt-türlerin) ve iletişimsel olayların analizini yeğliyoruz (Brown & Fraser, 1979). Böyle bir 'durum analizi', söylem analizi ile toplumsal analizin bütünleştirilmesini gerekli kılar. Öbür birçok iletişimsel olaylar arasında gündelik konuşmaların, derslikteki diyalogların, iş mülakatlarının, karşılama törenlerinin, hekimlerle istişarelerin, mahkemelerdeki yargılamaların, yönetim kurulu toplantılarının, parlamentodaki tartışmaların, haber raporlarının, reklamların ya da yasa yapmanın disiplinlerarası bir incelenişi yoluyla hem ilgili söylem yapılarını hem de toplumsal bağlamda ilgili tahakküm ve denetim yapılarını değerlendirebiliriz. Yani, bu iletişimsel türleri anlamak, katılımcı temsiline, etkileşimsel stratejilerin, konuşma sırasının dağıtımının, başlık ve kod seçiminin, üsluba özgü kayıtların, retoriğe dayalı işlemlerin bir analizini ve ayrıca toplumsal grup üyeleri olarak katılımcıların etkileşimini yöneten rollerin, ilişkilerin, kuralların, normların ve öbür toplumsal kısıtlanımların bir analizini gerekli kılar. Bu şekilde hem metin ve konuşmanın özelliklerini ve süreçlerini hem de top-

lumsal etkileşimin ve topluma dair yapının mikro mekanizmalarını yakalayabiliriz. Ayrıca, analizin bu düzeyi ve kapsamı, böylesi durumlarda edimde bulunan failer üzerinde bilişsel denetim uygulayan bilgi, kanaatler, tutumlar, ideolojiler ve öbür toplumsal tasarımların sosyobilişsel bir değerlendirmesine izin verir. Son olarak, bu toplumsal mikro yapılar (örneğin, ders vermek), sonuçta kurumlar (örneğin, okul, eğitim sistemi ve bunların ideolojileri) ve kapsamlı toplumsal ilişkiler (örneğin, beyazların siyahlar üzerindeki tahakkümü) gibi ilgili toplumsal makro yapılarla ilişkili olabilir (karşılaştırma ya da genelleştirme yoluyla) (Knorr-Cetina & Cicourel, 1981).

SÖYLEMDEKİ İKTİDAR: BİR ÖZET

Buraya kadar olan kısımda iktidar nosyonu ile onun söylem ve iletişimle olan bağlantılarının kısa bir teorik analizini sundum. Güçlü grupların metin ve konuşmanın maddi ve simgesel üretimini denetlemelerine ve bundan dolayı daha güçsüz olanları bilişsel olarak yönlendirmelerinin ve rızalarını kazanmalarının temelini oluşturan bilişsel süreçlerin bir kısmını denetlemelerine izin veren birçok stratejiye nasıl başvurduklarına tanık olduk. Birkaç vesileyle bu tartışmada, sözü edilen (yeniden) üretimsel denetim süreci tarafından etkilenen bazı söylem özelliklerini, sözgelişi konuşma sırasının saptanmasını, başlıkları ve üslupları zikredildi. Yazının geri kalanında, çeşitli metin ve konuşma yapılarında iktidarın fiilen nasıl dışavurulduğunu, gösterildiğini, yeniden üretildiğini ya da meşrulaştırıldığını daha ayrıntılı olarak analiz etmekteyiz. Önceki kısımlarda söylemin çeşitli toplumsal stratejileri ve iletişimin denetimi üzerinde odaklaşmıştık, oysa şimdi böylesi etkileşimleri ve eylemleri yerine getiren söylemsel stratejileri sistematik olarak inceleyeceğiz ve iktidarı metin ve konuşmada 'işbaşında' gösteren ampirik çalışmaları özetleyeceğiz. Tartışmamızı birkaç seçilmiş söylem tipleri etrafında, yani aynı zamanda özgül iktidar ilişkileri de dahil olmak üzere tipik toplumsal ilişkileri cisimleştiren alttürler ya da iletişimsel olaylar etrafında örgütleyeceğiz. Bu tartışmada, araştırmaların yeniden yorumlanması zaman zaman zorunlu olabilecek; örneğin bizatihi iktidar nosyonu kullanılmadığı zaman. İşe çeşitli türden konuşmaya dayalı, diyaloga dayalı söylemle başlıyor ve sonra yazılı metin tiplerini tartışıyoruz. Burada toplumsal iktidar

üzerinde odaklaşıyor ve kişilerarası iletişimdeki bireysel iktidar, tesir ya da statü tiplerini bir yana bırakıyoruz (bu çalışmaların bir özeti için bkz. Berger, 1985; kişilerarası tesir üzerine yapılmış ampirik çalışmalar için bkz. Brooke & Ng, 1986 ve Falbo & Peplau, 1980).

Konuşma

Konuşma analizleri genellikle konuşmacıların eşit toplumsal rollere sahip olduğunu önceden varsaysalar da (Sacks, Schegloff & Jefferson, 1974; Atkinson & Heritage, 1984; McLaughlin, 1984), konuşmacıların grup ve kurum üyeliklerinin ve genelde toplumsal eşitsizliğin gerçekleşme halindeki diyalog üzerindeki denetim konusunda farklılıklar yarattığı aşikardır. Bu farklılıklar sözelimi erkekler ve kadınlar, yetişkinler ve çocuklar, beyazlar ve siyahlar, zenginler ve fakirler ya da eğitilmiş olanlar ve daha az eğitim görmüş olanlar arasındaki konuşmalarda ortaya çıkar. Daha güçlü olan konuşmacının böyle bir denetiminin konuşma sırasını tayin etmeye ya da konuşma ediminin seçimine, başlığın seçimine ve değiştirilmesine ve üsluba kadar uzanabileceği varsayılır. Gelgelelim, bu denetimin harekete geçirilmesinin ille duran ve sabit olması gerekmez; bu denetim daha güçsüz konuşmacılar tarafından müzakereye tâbi tutulabilir ya da meydan okumayla karşılaşabilir. Başka bir anlatımla, çeşitli koşulların işaretlelerinin ortaya konması ya da genelde toplumsal durumun yarattığı kısıtlanımlar sayesinde ve özelde de katılımcılar arasındaki toplumsal ilişkiler sayesinde konuşma sürekli olarak bağlamsallaştırılır. Ayrıca, bir yanda gündelik, kişisel ya da gayri resmi konuşma ile öbür yanda resmi, kurumsal söylem arasında bir ayrım yapılmasını gözetmek anlamlı olsa da, gayri resmi ya da özel söylemin de resmi ve kurumsal kısıtlanımlarla yüklü olabileceğinin vurgulanması gerekir. Bunun tersine, kurumsal söylem de gayri resmi ve öbür toplumsal pratikler arasındaki gündelik bir icra olabilir.

Ebeveynler ve Çocuklar Arasındaki Konuşma

Birçok kültürdeki daha bariz iktidar farklılıklarından biri ebeveynler ve çocuklar arasındaki farklılıktır. Kültürlere göre (Snow & Fergusson, 1977) ve babalar ile annelere göre (Gleason

& Geif, 1986) önemli değişiklikler arzetsede, ebeveyn denetimi genel olarak ebeveyn-çocuk konuşmasında birçok yoldan harekete geçirilir: "Tabakalaşmış toplumlardaki çocukların aşağı statüsü onları sessizliğe gömebilir, belli bazı konuları gündeme getirmelerini ya da tartışmalarını önleyebilir, konuşmayı bölmelelerini önleyebilir ya da özel bir saygılı konuşma çeşidi kullanmalarını gerektirebilir" (Ervin-Tripp & Strage, 1985: 68).

Bu ve öbür yazarların ayrıntılı olarak gösterdikleri gibi, ebeveynler çocukların davranışlarını, sözgelişi konuşma esnasında çocuklarını azarlayarak, tehditler savurarak, yönlendirerek ya da konuşmalarını düzelterek daha dolaysız olarak da denetleyebilirler. Ebeveyn-çocuk konuşmasındaki daha dolaylı eylem denetimi biçimleri tavsiye, ricalar ya da vaatler yoluyla teşvik etmeler biçimine bürünebilir. Konuşma esnasında ortaya çıkan bu ebeveyn denetimindeki farklılıklar sıklıkla sınıfsal farklılıklarla ilişkilendirildi (Cook-Gumperz, 1973). Bizim toplumsal iktidar tartışmalarımız açısından anlamlı olan bir nokta, iktidarın toplumsal temsillerinin farklı söylemsel nezaket ya da saygılılık biçimleri yoluyla ya da sözel iktidar oyunu ve töreni yoluyla oldukça erken yaşlarda kazanılması ve sergilenmesidir (Bavelas, Rogers & Millar, 1985; Ervin-Tripp, O'Connor & Rosenberg, 1984; Labov, 1972; Lein & Brenneis, 1978).

Kadınlar ve Erkekler Arasındaki Konuşma

Erkekler ve kadınlar arasındaki iktidar farklılıkları ve bunların dildeki tezahürleri özellikle son on yıl içinde feminist araştırmacıların kapsamlı bir ilgisiyle karşılaştı (Eakins & Eakins, 1978; Kramarae, 1980, 1983; Spender, 1980; Thorne & Henley, 1975; ve kapsamlı bir kaynakça içeren Thorne, Kramarae & Henley, 1983). Bundan dolayı burada, dil ve iletişimdeki iktidarın analizi için birçok açıdan paradigmatik hale gelmiş olan söz-konusu önemli çalışmaların ancak birkaç genel sonucunu zikrediyoruz ve söylemdeki toplumsal cinsiyet iktidarı üzerine daha yakın tarihlerde yapılan çalışmalar üzerinde odaklanıyoruz (kısa bir özet için bkz. West & Zimmerman, 1983).

Kimileyin farklılıklar ince olabiliyor ve duruma (Leet-Pellegri, 1980) ve toplumsal konuma (Werner, 1983) bağımlı oluyor-

sa da, kadınların genellikle konuşmada konu başlığına daha çok destek vererek, daha çok ilgi göstererek ya da çatışma baş gösterdiği durumlarda geri adım atarak erkeklerin yaptıklarından “daha çok iş gördükleri” bulundu (Falbo & Peplau, 1980; Fishman, 1983). Birkaç çalışma erkeklerin özellikle konuşmadaki sıranın düzensiz geçişler yaptığı yerlerde kadınlardan daha sık olarak konuşmayı böldüklerini belgeler (Eakins & Eakins, 1978; Natale, Entin & Jaffe, 1979; West & Zimmerman, 1983).

Trömel-Plotz (1984) tarafından toplanan bazı çalışmalar erkek tahakkümünün, sözgelişi ev ortamı gibi mahrem ortamlarla kısıtlı olmadığını, aynı zamanda çoğunlukla erkeklerin yönettikleri televizyon talk show’ları gibi kamusal bağlamlarda da ortaya çıktığını gösteriyor (ayrıca bkz. Owsley & Scotton, 1984). Örneğin, kadınların sözleri erkeklerinkinden daha sık ağızlarına tıkmakta ve erkekler daha uzun, daha sık konuşmakta ve uzun, karmaşık tümceler kullanıp konuşmaya yapılan katkıları söz içerisinde yapılandırmanın çeşitli tipteki stratejilerine başvurmakta-
tadır.

Konuşmadaki toplumsal cinsiyet farklılıkları daha genel bir perspektif içinde öbür toplumsal durumlarda bulunabilecek ‘güçlü’ ve ‘güçsüz’ konuşmaların örnekleri olarak da incelenebilir (Bradac & Street, 1986; Erickson, Lind, Johnson & O’Barr, 1978). Şimdi bunlara geçiyoruz.

İrkçi Konuşma

Konuşmada kadınların tâbi konuma itilmeleri konusunda geçerli olan şeyler, birçok Batılı ülkede siyahlara ve öbür azınlık gruplarına seslenen söylem için ya da bu gruplar hakkında üretilen söylem için de geçerlidir (Smitherman-Donaldson & van Dijk, 1987). Beyaz grup iktidarı, azınlık grup üyelerinin sözel sustimali ve aşağılanmaları yoluyla da uygulanabilir (Allport, 1954). İrsal iftiraların kapsamlılığını belgeleyen birçok tarihsel ve edebi kaynak olsa da, bu iftiraların kullanımını ve işlevlerini inceleyen sistematik çalışmalar pek azdır. Kennedy (1959), Birleşik Devletler’deki Jim Crow ırkçılığı döneminde siyahların ve beyazların birbirlerine seslenme tarzlarını düzenleyen ‘etiket kuralları’nın kısa bir listesini sunar. Bu kurallardan biri siyahlara asla

'bay', 'bayan', 'beyefendi' ya da 'hanımefendi' sıfatlarıyla hitap edilmemesi ve yalnızca ilk isimleriyle hitap edilmesiyle, beyazlara daima mutlaka nazik bir biçimde hitap edilmesidir. Son yirmi yılda değişen resmi normlar ve yasalardan ötürü bu sözel olarak ifade edilen ırkçılığın azaldığına tanık olunsu da, gündelik konuşmada ırkçı iftiralar hâlâ vardır. Siyahların yanı sıra Çinlilerin, İtalyanların, Meksikalıların ya da Porto Rikolu Amerikalıların Birleşik Devletler'de ve Türklerin, Faslıların, Güney Asyalıların, Karaipillerin ve öbür azınlıkların ya da göçmenlerin Batı Avrupa'da sözel olarak aşağılanmaları yaygındır (Helmreich, 1984).

Etnik çatışma, yanlış anlamaya ve klişeleştirmelere yol açan farklı konuşma üsluplarında da tezahür edebilir (Kochman, 1981). Göçmen işçilerin dili öğrenmeleri üzerine geliştirilen bir Alman projesi içinde dikkatler bu 'Gastarbeiter'e (konuk işçi) basitleştirilmiş bir 'yabancı Alman' bazında seslenilme tarzlarına yoğunlaştırıldı (Dittmar & Stutterheim, 1985; Klein & Dittmar, 1979). Genellikle, böyle bir konuşma kendi başına konuşmacıların ve ait oldukları grubun üstün olduğunu ima eder. Bu, etnik gruplar arasında görülen dilsel uyumun ve çatışmanın işlevlerinin ilginç bir özgül örnek olayıdır (Giles & Powesland, 1975; Giles & Smith, 1979; Gumperz, 1982a, 1982b).

Önyargı ve ırkçılık üzerine yakın tarihte yapılan araştırmaların çoğu, ırkçı kanaatlar, konuşma ve eylem belli bağlamlarda daha dolaylı ve ustalıkla hale gelmiş olsa bile, temel tutumların pek değişmemiş olabileceğini önerir (Barker, 1981; Dovidio & Gaertner, 1986; Essed, 1984). Greenberg, Kirkland ve Pyszcynski (1987), siyah öznelerle karşı kurulan deneysel ittifakların ortaya attıkları ırksal iftiraların kullanımının beyaz özneler arasında bunun gibi tutumları faal hale getirebileceğini ve bunun da siyah öznelerle dair daha olumsuz değerlendirmelerle sonuçlanabileceğini gösterir. Muhafazakâr seçkinler arasında ırkçı söylem son on yılda daha 'kültürel' bir yönelim kazandı. Böyle bir söylem grup içi ve grup dışı, varsayılan kültürel farklılıkları vurgular ve kimileyin başat beyaz grubun milliyetçi kültürel özerkliğini ustalıkla bir şekilde savunur (Seidel, 1987a, 1987b).

Gündelik konuşmada etnik kanaatların ve önyargının ifadesi üzerine yaptığım çalışmada, böylesi bariz ırksal iftiralar hem Hollanda'da hem California'da ender olarak ortaya çıkmaktadır

(van Dijk, 1984a, 1987a). Gelgelelim, araştırmamın dayandığı gayri resmi mülakatlar tipik bir şekilde, görece olarak yabancı olan kimselerle (üniversite öğrencileri) yapılan mülakat örneklerinden oluştuğundan, böyle bir konuşmanın ayrımcılık yapma konusunda resmi normlardan etkilenmiş olması muhtemeldir. Aslında, beyaz insanlar böylesi normlar hakkındaki bilgilerini tekdüze bir şekilde ifade etmekte olup, 'yabancılar'a dair ne söylerlerse söylesinler, ırkçılıkla ilgileri olmadığını gelişkin bir şekilde belirtmektedirler.

Bundan dolayı, azınlıklar hakkındaki konuşmanın bütün stratejisi iki yönlüdür. Bir yandan, birçok beyaz insan etnik azınlık grupları hakkındaki olumsuz tecrübelerini ve kanaatlarını ifade etmektedir. Gelgelelim, öte yandan bu olumsuz 'öteki-sunumu' sistematik olarak olumsuz 'özsunum'la, yani kendi kendini hoş-görülü, ırkçı olmayan, anlayışlı yurttaş olarak sunmakla dengelenmektedir. Bu kapsamlı strateji bariz yadsımlar ve imtiyazlar ("Onlara karşı değilim, ama...", "Onların arasında da iyi kimseler var, ama..." vb.), grup farklılıklarını, rekabeti, genellikle biz/ onlar karşıtlığını vurgulayan kıyaslamalar ("Biz çok çalışıyoruz, ama onların yapacak hiçbir işi yok") ve aktarım ("Benim için önemli değil, ama ülkedeki, kentteki, sokaktaki ya da bölümdeki insanlar önemsiyor") gibi birçok yerel stratejiler ve taktikler tarafından yerine getirilir. Bunun gibi semantik ve retorik olumlu öz-sunum stratejilerinin yanı sıra, olumsuz öteki-sunumu da her şeyden önce argümantasyon ve somut öykülemeyle yerine getirilir. Öyküler bir kimsenin kişisel tecrübelerine dayanır ve bundan dolayı olumsuz sonuçlar için 'doğru' ve iyi 'kanıtlar' oluşturur. Bu öykülerin çoğu, azınlık gruplarının başat (beyaz) normları, değerleri, amaçları ve çıkarları çiğnediği düşünülen, ama aynı zamanda revaçtaki klişeleri ve önyargıları gerçekleştirme eğilimindeki eylemlerini ve olaylarını sergiler. Genellikle, sözgelimi "gazetelerde her gün okuduğunuz" azınlık suçlarına gönderme yapılarak böylesi öyküleri ve kanaatları meşrulaştırmak için haber medyası kullanılır. Daha ustalıkla olarak, ikircikler, telafiler ve düzeltmeler gibi konuşmaya özgü özellikler bunun gibi konuşmalardaki temel bilişsel süreçlere ve gözlemlemeye dair içgörüler sağlar. Sözlükçe seçimi ve tanımlayıcı zamirler ile işaret zamirlerinin kullanımı da toplumsal mesafeyi ortaya koyar: "On-

lar”, “şu insanlar”, “şu Türkler (Meksikalılar, vb)” Böylece, beyaz çoğunluk grubun üyeleri arasındaki gündelik konuşma bunun gibi önyargıları grup içinde yeniden üretirken, aynı zamanda sonuçta beyaz grup iktidarının sürdürülmesi açısından önemli olan grup üyeliği ile grup amaçlarını ve normlarını sözel olarak onaylar.

Kurumsal Diyalog

Kurumlar ya da örgütler arasındaki ve içindeki diyaloglar kurumsal etkileşim biçimleridir ve bundan dolayı bir iktidar ilişkileri çoğulluğunu harekete geçirir, sergiler, gösterir ya da meşrulaştırır (Pettigrew, 1973; Pfeffer, 1981). Böylesi etkileşimlerde katılımcılar bağlam-bağımlı kuralları ve etkileşim normlarını izleyebilirler, ama aynı zamanda statü, hiyerarşi ya da uzmanlık da dahil olmak üzere farklı rolleri ya da konumları müzakere edebilirler. Gündelik, gayri resmi konuşmayla başka bir farklılık da, kurumsal üyelerin çoklukla profesyonel, “iş başında”ki uzmanlar olmalarıdır (ayrıca bkz. Coleman, 1984, 1985b). Şimdi kurumsal diyalogun en çok öne çıkan alttürlerinden bazılarını inceleyelim.

İş Mülakatları

Ragan (1983), iş mülakatlarında iktidar farklılıklarının kendilerini hesap vermeler, öte-söz, yan ardışıklıklar, arasözler ya da nitelendiriciler gibi “sıraya dizici eylemler” denilen özelliklerde açığa vurduğunu belirtir. Mülakatlarda sıklıkla formüleştirimler, öte-sözler ve öte-iletişimsel arasözler gibi konuşmanın hızını ve ilerleyişini denetleyen stratejilere başvurulur. Öte yandan müracaatçılar sıklıkla kendi davranışlarını haklılaştırmayla ya da açıklamayla meşguldürler; örneğin, ille gerekme bile hesap vermeler, nitelendiriciler ya da “bildiğiniz gibi”ler yoluyla. Bu çalışma, başka koşullar altında özdeş olan müracaatçılar arasında yabancı aksanlarından ötürü ayırım yapılabildiğini (örneğin, daha yüksek düzeyli işler için düşük değerlendirmelere ve daha düşük düzeyli işler için yüksek değerlendirmelere maruz kalarak) gösteren daha önce iş mülakatlarındaki dilsel tutumların (iktidar) etkisi üzerine yapılmış olan sosyal psikolojik çalışmaları tamamlayıcı niteliktedir (Kalin & Rayko, 1980).

Deneyssel bir çalışmalar dizisinde Bradac ve arkadaşları iş mü-lakatlarındaki güçlü ve güçsüz stilleri inceledi (Bradac & Mulac, 1984). Kadınların dili üzerine yapılan erken dönem çalışmala-rında olduğu gibi ikirciklerin ve gereksiz soruların güçsüz üs-lubu karakterize ettiği bulundu (ayrıca bkz. Bradac & Street, 1986). Benzer sonuçların mahkeme konuşmaları üsluplarında da bulunduğunu göreceğiz.

Hekim-Hasta Söylemi

Hekim-hasta söylemi, tıp pratisyenlerinin iktidarlarını suisti-mal etmeleri dahil olmak üzere çeşitli nedenlerle eleştirilen ge-nel tıbbi söylemin sadece özgül bir örneğidir (Fisher & Todd, 1983, 1986; Freeman & Heller, 1987). Eleştirel bir makalesinde Edelman (1974) insanlara yardımcı olmaya yönelik mesleklerde, tipik olarak da psikiyatride, bu mesleği icra edenlerin dil kulla-nımlarının hastaların denetlenmesi amacıyla dolu olan niyetleri-nin ve eylemlerinin gerçek doğasını nasıl birçok şekilde gizledi-ğini gösterir. Bu şekilde, dolaysız iktidar, kızgın olmak için yete-rince nedeni olan hastaların ‘saldırgan’ olarak sınıflandırılabil-ecekleri ‘yardımcı olma’ söylemiyle maskelenebilir. Böylesi hasta-lar ‘tek başına kapatılma’ yerine kullanılan daha hafif bir anla-tımla ‘sessiz oda’ya konulacaklardır. Benzer şekilde, ‘önsuçlu’ gibi terimlerin kullanımı, meslekten olanların, bir sapkınlık işa-reti vermeyen insanları (çoğunlukla güçsüz, yani genç ve fakir insanları) ‘tedavi etme’de kayıtsız şartsız bir yetkiye sahip olduk-ları anlamına gelebilir. Mesleki iktidar burada sınıf ve yaş grubu iktidarıyla bileşir. Aslında, bundan sonra göreceğimiz gibi, ikti-dar ender olarak tek başına ortaya çıkar: Kurumsal iktidar sık-lıkla toplumsal cinsiyet, sınıf, ırk, yaş, altkültür ya da ulusal kim-likten türeyen grup iktidarıyla aynı zamanda harekete geçirilir (ayrıca bkz. Sabsay & Platt, 1985).

West (1984), hekim-hasta ilişkilerinin doğasında bulunan toplumsal asimetrinin aynı zamanda konuşmalarında da sergi-lendiğini, toplumsal cinsiyet ve ırkın burada bir rol oynadığını gösterir: Erkek hekimler, herhangi bir tıbbi işlev ya da gerekçe olmaksızın hastalarının (özellikle siyah hastalarının) konuşmala-rını sık sık keser; bu kesmelerin tıbbi bir işlevi olması şöyle dur-

sun, tam tersine önemli enformasyonu kaçırmalarına neden olur. Gelgelelim, kadın hekimlerin konuşmaları da erkek hastaları tarafından kesilir. Genel olarak hekim-hasta konuşmasındaki enformasyon mübadelesinde bir dengesizlik vardır: Özgül bir koşullu kuşku tipi hariç tutulacak olursa, soruların çoğu hekimler tarafından sorulur ve hastalar da sormaya fırsat bulabildikleri birkaç soruyu sorarken kekeler. Buradan West şu sonuca varır: “Nicel ve nitel kanıtlar hekimlerin hastalarıyla tanrı benzeri bir ilişkileri olduğunu –’sorgulanmaması gereken’ varlıklar olarak– gösterir” (West, 1984: 51). Resmi ifadeler hekimlere seslenmek için kullanılırken, hekimler hastaların, özellikle de siyah iseler, ilk isimlerini kullanma eğilimindedir. Ayrıca, Fisher ve Todd (1983) tıbbi iktidar ve toplumsal cinsiyete dayalı iktidar arasında bir etkileşim olduğunu bulmuştur. Kadın hastalara doğum kontrol haplarının muhtemel olumsuz etkileri ya da alternatif doğum kontrol biçimleri hakkında bilgi verilmediğini ve bu arada (erkek) pratisyenler tarafından doğum kontrol haplarını kullanmaları konusunda ‘dostça ikna edildiklerini’ göstermişlerdir.

Klinik mülakatlarının eleştirel bir analizinde Mishler (1984), hekimlerin ‘biyotıbbi sesi’ dediği söylemin tahakkümünü gösteren söylemsel kanıtlar bulmuş ve şu sonuca varmıştır: “Tipik olarak, hayat alanının sesi bastırılmakta ve hastaların kendi sorunlarına dair kendi hayat alanı durumlarının bağlamında açıklamalar getirme yolundaki çabaları engellenmekte ve parçalanmaktadır” (s.190). Treichler, Frankel, Kramarae, Zoppi ve Beckman (1984), hekimlerin biyotıbbi boyutlar üzerinde odaklanmalarının, hastaların ilgilerinin tamamen ifade edilmesini engellediğini savunur. Nitekim, bir tıp öğrencisinin haberdar olduğu bir hastanın mevcut ilgileri hekimin tıbbi kayıtlarına dahil edilmemişti. Hastaların şikayetlerine kulak asılmamasında hekimler açısından bir ironi vardır. Son olarak, tıpkı iş mülakatlarında olduğu gibi, dil tutumları üzerine yapılan sosyal psikolojik çalışmalar hekimlerin hastalarını, bir lehçeye sahip olup olmamalarına göre farklı değerlendirdiklerini gösterir (Fielding & Evered, 1980).

Genel olarak pratisyenler konusunda ulaşılan sonuçların tıp mesleğindeki öbür kimseler için de geçerli olduğu beklenebilir. Coleman ve Burton (1985) İngiltere’de dişi-hasta istişarelerinin

deki denetim konusunu incelediler ve dişçilerin hem sözel hem de sözel olmayan faaliyeti denetlediklerini buldular: Belli bir konuşma süresinin %71'ini dişçiler, %26'sını hastalar ve %3'ünü asistanlar kullanmaktaydı. Konuşma sırası dişçilere daha sık ve uzun sürelerle gelmekteydi. Bu örnekte denetim oldukça bariz bir biçime bürünüyor: Hastalar sıklıkla ağızlarını açık tutmak zorunda kalıyorlar, ama böylesi durumlarda da konuşmaları önlenmiş oluyordu. Ayrıca, dişçinin iktidarına boyun eğiş, acı duyma korkusuna bağlı olabilir. Nitekim, yazarlar dişçilerin hastalarına yanıt verme biçimlerinin onları önemsememeye, oyun dışı bırakmaya ve söylediklerini hatalı kabul etmeye vardığını bulmuşlardır. Mesleki iktidar biçimlerinin çoğunda olduğu gibi, dişçi tahakkümünün başlıca kaynağı uzmanlıktır (ayrıca bkz. Candlin, Burton & Coleman, 1980).

Daha önce belirtildiği gibi, iktidar kurumsal örgütten ya da yeknesaklıktan kaynaklanabilir. Tıbbi iktidar bunun karakteristik bir örneğidir. Yukarıda özetlenen çalışmaların sonuçlarının bu perspektif içinde yorumlanması gerekir. Nitekim, Strong (1979), istişare söyleminde hastaların özgürlüğünü kısıtlayan öbür etkenleri göstermektedir: Hekimler teknik dil kullanır (ayrıca bkz. Coleman, 1985a); pek az hekim olmasına karşılık pek çok hasta vardır; hekimler örgütlenmişlerdir hastalar ise genellikle örgütsüzdür; hekimler yüksek bir statüye sahiptir; bazı ülkelerde hekimler tarafından sağlanan kamu sağlığı hizmetinin alternatifi yoktur ya da pek azdır ve bundan dolayı tıbbi rekabet pek azdır ve ikinci görüşlere pek yer yoktur. Hekim-hasta konuşmasındaki iktidarın yerel harekete geçirimi ve örgütlenmesinin daha genel toplumsal ve kurumsal denetim biçimleriyle karmaşık bir şekilde içi çe geçtiğini görüyoruz.

Bu bulgular, meslekten olanların kurumların eşik bekçileri olarak hareket ettikleri ve azınlık gruptan olan adayların farklılaşan konuşma tutumları üzerinde iktidar uygulayabildikleri istişare ya da kabul mülakatları açısından da anlamlıdır (Erickson & Shultz, 1982; Mehan, 1986). Benzer şekilde, dersliklerdeki konuşmalarda öğretmenlerin öğrenciler üzerinde bir dizi strateji aracılığıyla denetim uygulamaları umulabilir: Öğretmenler söylem tipinin ne olacağına karar verir, başlıkları ve soru-yanıt ardışıklıklarını başlatır ve değerlendirir, öğrencinin konuşma üslu-

bunu gözetler ve genellikle öğrencilerin hem yazılı hem de sözlü söylemlerini denetler. Yazık ki, derslikteki diyaloglar üzerine birçok çalışma (Sinclair & Brazil, 1982; Stoll, 1983; Wilkinson, 1982) olsa da, kurumsal iktidarın bu mutat harekete geçirilmelerine özgül olarak pek az dikkat sarfedilmiştir.

Mahkemedeki Söylem

İktidarın mahkemede harekete geçirilişi öbür birçok kurumsal bağlamların çoğunda olduğundan daha çok yargıç, davacı, savunma vekili ve davalı arasındaki diyaloga dayalı etkileşimin açıkça formülleştirilmiş kuralları ve yordamları tarafından sistematik bir şekilde yönetilir. Konuşma analizi geleneği içinde mahkeme salonundaki diyaloglar üzerine pek çok çalışma yapıldı, ama burada da yine iktidar, denetim ya da tahakküm gibi toplumsal boyutlara pek az dikkat sarf edildi (Atkinson & Drew, 1979). Buradaki hukuki temsilcilerin paylaştıkları oldukça teknik jargonun üsluba dayalı iktidarı bu profesyoneller arasında içsel bir dengeye ulaşıyor olabilir, ama bu iktidar nihai olarak davalıyı daha da tâbi hale getirir. Davacının yaptığı suçlamanın, hukuki mahkeme salonu denetiminin ve nihai yargının bileşik iktidatlarının, mahkeme yetkililerinin davalıya, tanıklara ve hatta dava vekiline karşı söyledikleri sözlerde ve uyguladıkları tahakkümde açığa çıkması umulabilir. Bunun tersine, tâbi konumlarının doğası gereği davalılar ne söylerlerse söylesinler “bunlar kendileri aleyhine kullanılabilir” ve bu da davalıların konuşmalarına özel bir yükümlülük getirir.

Mahkemedeki konuşma sıraları ve konuşma edimleri sıkı bir şekilde düzenlenir. Öbür diyaloga dayalı etkileşim durumlarının çoğundan farklı olarak, davalılar kendilerinden istendiği vakit konuşma ve sorulan soruları basitçe ‘Evet’ veya ‘Hayır’ gibi özgül ifadelerle yanıtlama yükümlülüğü altındadır (Walker, 1982). Konuşmayı ya da yanıt vermeyi reddetmek mahkemeye hakaret suçu sayılarak yaptırımla karşılaşabilir. Harris (1984), mahkemede soruların davalıları ya da tanıkları denetlemek için nasıl kullanıldığını incelemiş ve soruların sözdiziminin neyin uygun bir yanıt olarak kabul edileceği açısından önemli olduğunu bulmuştur. Ayrıca, enformasyon denetiminin, uzun açıklamalardan zi-

yade (kaldı ki bunlar da sorgulayıcının denetimini sıkı bir şekilde tesis eder) soru ardışıklıkları yoluyla uygulandığını da bulmuştur. Soruların çoğu, kendi içlerinde zaten tamamlanmış önermeler barındırmalarından ötürü mümkün yanıtları sınırlandıran evet/hayır biçimindeki yanıtlara izin veren soru tipindedir. Nitekim, hukuki iktidarın yanı sıra sorgulama kuralları ve stratejileri kısıtlı bir söz edimi dizisinin seçimini düzenler: Soruların çoğu enformasyon sunulmasını ister ya da suçlamalarda bulunur (ayrıca bkz. Mead, 1985; Shuy, 1986). Açıkça, mahkeme salonundaki bu söylemsel denetim metodları dolaysız ya da çapraz sorgulama yordamları uyarınca değişebilir (ayrıca bkz. Adelsward, Aronsson, Jönsson, & Linell, 1987).

Konuşma sırasının dağılımı, sıraya koyma, konuşma edimleri ve başlık denetiminin yanısıra üslup da, her zaman mahkeme tutanaklarında korunamayabilseler bile, davalıların ve tanıkların özsunumlarının ve ikna ediciliklerinin önemli bir boyutu olabilir (Walker, 1986; ayrıca bkz. Parkinson, Geisler & Pelias, 1983). Mahkemedeki bu etkileşim ve izlenim oluşturma stratejileri, Erickson, Lind, Johnson ve O'Barr'ın (1978) güçlü ve güçsüz üsluplar üzerine yaptıkları etkili çalışmalarında incelenmiştir. Bu yazarlar güçsüz üslubun güçlendiricilerin sık sık kullanılması, engeller, ikircik biçimleri ve sorgulama tonlamaları tarafından karakterize edilirken, güçlü üslupta bu boyutların daha az sıklıkta görüldüğünü bulmuşlardır. Yapılan deneyler güçlü üslubun, tanığın ya da öznenin cinsiyetinden bağımsız olarak tanığa daha çok dikkat sarf edilmesi sonucunu verdiğini, ama güçlü üslubun ancak tanık ve öznenin aynı cinsiyetten olmaları kaydıyla güçlü bir güvenilirlik arzettiğini göstermiştir (ayrıca bkz. Bradac, Hemphill & Tardy, 1981). Daha sonra yapılan bir deneysel çalışmada bu yazarlar, davalıların ya da tanıkların değerlendirilmelerinin, dava vekilinin onlara kendi öykülerini anlatmalarına izin vererek denetimden vazgeçip geçmemesine bağımlı olabileceğini de gösterir (Lind & O'Barr, 1979).

Şimdiye kadar tartışılan tüm örnek olaylarda olduğu gibi sınıf, toplumsal cinsiyet ve ırk etkenleri bir rol oynayabilir ve muhtemelen davalının tâbi kılınmasını perçinleyebilir ya da hafifletebilir. Nitekim Wodak (1984, 1985), orta sınıftan davalıların mahkemede olumlu bir izlenim oluşturmaya daha iyi becerdikle-

rini gösterir. Orta sınıftan davalılar mahkeme salonundaki etkileşim stratejilerini bilir, tutunumlu öyküler anlatır ve makul olguları zikreder. Gelgelelim, işçi sınıfından olan davalılar bu hayatı görevleri yerine getirmede daha başarısızdır. Bunun gibi sınıf farklılıkları yargıcın davalılara seslenme tarzında da ortaya çıkar; örneğin yargıçlar orta sınıftan davalıların meslekleriyle ilgilenir, ince, sabırlı ve anlayışlı davranır. Öte yandan, Maynard (1985), bir dava pazarlığı üzerine yaptığı çalışmada davalıların özgül kategoriler bazında (yaşlı, kadın, azınlık) söylemsel olarak nitelendirilmelerinin kimileyin bir örnek olayı göz önünde bulundurmama yönünde birer argüman olarak kabul edilebileceğini önermektedir. Yani, ayrımcılık yapma örneklerinden farklı olarak yaş, sınıf ya da ırk gibi ögeler kimi durumlarda davalının sorumluluğunu azaltmak için kullanılabilir. Maynard ayrımcılık hakkında sonuçlara varmak için toplumsal etkileşimin bilgisine ihtiyaç duyulduğunu ve daha güçsüz olanlara mahkemede adilane olmayan tarzda davranıldığı konusundaki genel varsayımların her zaman doğrulanmayabileceğini iddia eder.

Hukuki iktidarın harekete geçirilişi ve yeniden üretimi en somut haliyle mahkeme salonundaki etkileşimde yüzeye çıkarken, bu iktidar aynı zamanda yasalar, sözleşmeler, tüzükler ve başka birçok metinler gibi öbür hukuki ve bürokratik söylem tiplerini de karakterize eder. Hukuki yetkilerin pragmatik işlevlerinde cisimleşen iktidarın yanı sıra böylesi metinler aynı zamanda dışlayıcı 'hukukilikleri' sayesinde iktidarı dolaylı olarak açığa vururlar. Bu arkaik sözlükçesel, sözdizimsel ve retorik üslup yalnızca hukuki meslekten olanlar arasındaki iletişimi kolaylaştırarak hukuki bir geleneği simgeleyerek yeniden üretmekle kalmaz, aynı zamanda meslekten olmayan kişileri etkili bir anlama, iletişim ve böylece direniş olanağından açıkça mahrum bırakır (Charrow, 1982; Di Pietro, 1982; Danet, 1980, 1984; Radtke, 1981).

Örgütsel Söylem

İş örgütlerinde cereyan eden söylem yazık ki diyaloga dayalı etkileşimin ayrıntılarına dair pek az çalışmanın yapılmasına yol açmıştır. Özellikle patronlar ve onlara tâbi olanlar arasındaki

“dikey” iletişimde böylesi konuşmaların hiyerarşik iktidarın bir harekete geçirimi ve ifadesi olduğu aşıkardır (McPhee & Tompkins, 1985). Örgütsel iletişime dair yaptıkları bir çalışmada Blair, Roberts & McKechnie yöneticilerin vakitlerinin %78’ini sözel iletişimle harcadıklarını bulmuşlardır; önder-tâbi iletişiminde önderler tahakküm kurmaya başladıkları zaman, tâbi konumda olanlar erteleme yoluyla tepki gösterir; ve örgütlerde aşağıdan yukarıya doğru bir özaçıklık vardır. Örgütsel konuşmanın daha çok içeriğinde odaklaşan Riley (1983), mülakatlara uyguladığı bir analizde iktidarın örgütlerde anlamlandırma, meşrulaştırma ve tahakküm yoluyla dışavurulduğunu bulmuştur. Askeri eğretilmeler, söylenler, şakalar ve hikayeler gibi sözel simgeler tartışmalara egemen olurken oyun eğretilmeleri imkan dahilindeki yaptırımları dışavurarak meşruiyet sağlar.

İş hayatındaki iktidar farklılıklarının farklı nezaket, saygı biçimlerinde ve böylece hitabet biçimlerinde ortaya çıkması umulabilir (Brown & Levinson, 1978). Slobin, Miller ve Porter (1972) şirketlerdeki hitabet biçimlerini incelemiş ve ilk adın her şeyden önce üstlerin astlarına hitabında kullanıldığını bulmuşlardır. Bunun tersine, sıfat ve soyadları, kendi aralarında ilk ada dayalı olarak iletişim kuran daha yüksek konumdaki yöneticilere seslenmede kullanılmaktadır. Bu farklı hitabet biçimleri, yaş farklılıklarından az çok bağımsız olarak ortaya çıkıyor gibi görünmektedir. Umulabileceği üzere, yazarlar yalnızca işçi arkadaşlar arasında daha çok özifşa (self-disclosure) bulmakla kalmadı, aynı zamanda dolaysız üstlere de (ilk adların kullanılmadığı zamanlarda bile) karşılıklı olmayan bir özifşanın yapıldığını buldular. Bu sonuçlar Brown ve çalışma arkadaşlarıncı tesis edilen kuralları onaylar (Brown & Gilman, 1960; Brown & Ford, 1972): Statü farklılığı arttıkça, karşılıklı olmayan hitabete doğru eğilim de artmaktadır. Gelgelelim, Brown ve öbürlerinin bulgularından farklı olarak, tâbi konumda olanlar patronlarına daha çok özifşa sergilemektedir. Yani, iş bağlamlarında ilk adların kullanımı her zaman daha fazla tanışıklıkla ilintilendirilemez.

Örgütsel hiyerarşi ve iktidar kumandalarda, emirlerde, tüzüklerde ya da öbür direktiflerde dolaysız olarak harekete geçirilebiliyorsa da, iktidar aynı zamanda temsil tarafından dışa vurulabilir. Örgüt üyelerinin gündelik olaylar hakkında konuşmaları ve

böylece hayatlarını anlamlı kılmaya çalışmaları umulabilir. Bölgesi tecrübeler tipik olarak anlatılarda dışa vurulur. Kendi türündeki ender birkaç çalışmadan birinde Kelly (1985), “yüksek-teknolojili” örgütlerin farklı düzeylerinde insanlar tarafından anlatılan öykülerin notlarını ve şemalarını analiz etmiştir. Kelly bu öykülerin birçoğunun olumlu ya da olumsuz olsun patron üzerinde odaklandığını ve iktidar yapısını vurgulayarak aynı zamanda da meşrulaştırdığını buldu.

Siyasal Söylem

Klasik Yunan ve Roma’nın retorik incelemelerinden bu yana siyasal söylem –ve onun ikna edici gücü– özel bir inceleme nesnesi olarak birçok çalışmanın merkezinde yer almıştır (Chaffee, 1975; Nimmo & Sanders, 1981; Seidel, 1985). Öbür söylem biçimlerinin çoğundan farklı olarak, siyasal söylem tüm yurttaşlar açısından bir anlam ifade edebilir. Siyasal söylemin gücü hem bu kapsamından hem de çeşitli meşruluk derecelerinden kaynaklanır. Pek az sözlü söylem biçimi başkan ya da başbakan gibi üst düzey siyasetçininki kadar iyi bilinir, tekdüze bir şekilde alınıtılır ya da kitle iletişim araçları yoluyla yaygın bir şekilde dağıtılır. Özellikle Birleşik Devletler’de başkanın konuşmaları ve medyada görünmesi hem belli başlı bir toplumsal ya da siyasal olaydır, hem de yeğlenen bir inceleme nesnesi (Hart, 1984; Lindgren-Lerman, 1983). Başkanların ve üst düzey siyasetçilerin medyadaki bu egemen mevcudiyetleri ve yeğlenen erişimleri, siyasal iktidarın bir tezahürü olarak yorumlanabilir.

Yukarıdaki paragrafta varsaydıklarımızdan hareketle, birçok çalışmanın siyasal söylemle uğraştığını umabiliriz. Aslında durum böyledir, ama bu çalışmaların birçoğu, çoklukla özgül sözlükçesel üslup anlamına gelen “siyasal dil” denilen konuyla ilgilenir (bkz. Bergsdorf, 1983; Edelman, 1964; Guespin, 1976; Hudson, 1978; Shapiro, 1984). Nitekim ideolojiler, özgül sözcüklerin ya da kavramların yeğlenimsel kullanımının analizi aracılığıyla incelenmiştir; solun ya da sağın (faşist ya da komünist dilin) aşırılıkçı siyasetçilerin konuşmalarına uygulanan tipik analiz budur. Gelgelelim, tekil sözcükleri incelemenin ötesine giderek, bazıları konuşmacının çok daha az denetiminde olan ve

bundan dolayı tutum ve ideolojileri çok daha açıklayıcı olan öbür söylem yapılarının içerisine dalmak daha ilginçtir (bkz. Gu-
espin, 1976; Pecheux, 1975). Atkinson (1984), iktidarın analiziyle ancak dolaylı olarak ilgilense de, siyasal konuşmacıların alkışları idare etmeleri ve bu tip işleyimlerin uzmanlar tarafından dikkatli bir şekilde hazırlanması (örneğin, konuşma dersleri alınarak) gibi siyasal belagatın çeşitli özelliklerini inceledi. Yukarıda toplumsal cinsiyet ve özellikle ırksal iktidar üzerine koyduğum notların ardyöre olarak kabul edilmesi kaydıyla, Atkinson'ın, alkışın özellikle farklı dış grupların olumsuz olarak tartışıldıkları pasajlardan sonra ortaya çıkmasının muhtemel olduğunu bulduğuna dikkat çekmek ilginç olur.

Kurumsal Metinler

Yöneticilerin, üst düzey siyasetçilerin, şirket yönetim kurullarının, profesörlerin, yargıçların ya da hekimlerin yüz-yüze söylemdeki iktidarlara ne olursa olsun gerçek iktidarlara ancak birileri yazı ya da basıma "mahkum" olduğu takdirde resmi doğrulara sahip olmaktadır gibi görünüyor. Bundan ötürü toplantılar, mülakatlar ya da tartışmalar gibi birçok resmi diyalog tiplerinin, karşılaşmanın "sicil"ini tanımlayan ve sıklıkla daha sonraki eylemin ya da karar almanın kurumsal ya da hukuki temelini oluşturan zabıtlar, protokoller ya da öbür resmi yazımlar biçiminde yazılı bir tamamlayıcısı vardır.

Konuşmaya dayalı söylemin icra edilmesi yolunda birer tüzük ya da gönderi işlevi gören çeşitli metin tipleri sıklıkla kurumsal diyaloglara eşlik eder. Nitekim resmi toplantıların çoğu çeşitli türden belgelerin yanısıra yazılı bir gündemi içerir. Mahkeme salonunda cereyan eden diyalog hukuki metinler, resmi bir suçlama, yazılı ifadeler, görgü tanıklarının ifadeleri ve nihai bir yargı gibi birçok yazılı metni içerir. Sözel danışmalarda bile hekimler kimileyin tıbbi elkitaplarına başvurabilir, notlar alabilir ve karşılaşma sıklıkla bir reçetenin yazılması ya da bir uzmana başvurulması gerektiğinin yazılmasıyla son bulur. Tıbbi örgütlerde kayıtlar hayati bir rol oynar. Okuldaki ya da üniversitedeki dersler, ders kitapları ya da öbür birçok yazılı (ya da yazılacak olan) malzeme olmaksızın düşünülemez bile. Başka bir anlatımla, res-

mi işlerin birçoğu, sözel olarak icra edilmiş olsalar bile kendi temeli ya da doğurgusu olarak yazılı metinlere ihtiyaç duyar. Nitekim metinler birçok kurumsal bağlamda iletişimsel iktidarın takviyesi konumundadır.

Yazılı söylem büyük ölçüde bariz bir şekilde programlanır ya da planlanır ve bundan dolayı daha iyi denetlenir. Bu özelliğin, birçok karmaşık yoldan, iktidarın uygulanımı açısından kimi içermeleri var. Daha az gözlemlenebilen yüz-yüze karşılaşmalar, sözgelimi hizmet sağlayan karşılaşmalarda, iş mülakatlarında ya da danışma söyleminde kadınlara ya da etnik azınlıklara karşı gayrı meşru tahakkümün uygulanmasına elverişliiyken, yazılı söylem ilke olarak genellikle kamusaldır ve bundan dolayı bu söylemin yazıcıları yazdıklarından sorumlu tutulabilir. Söz konusu kamusalılık, metinlerde iktidarın özellikle hukuki ya da örgütsel olarak tesis edilmediği zaman daha dolaylı, perdelenmiş, resmileştirilmiş tarzlarda harekete geçirilmeye ve resmileştirilmeye ihtiyacı olduğunu ima edebilir. İktidarın yazılı iletişim yoluyla uygulanmasını daha dolaylı kılan başka bir etken de, kurumsal metinlerin yazarlarının genellikle kamusal sözcülerle ya da böylesi söylemin kaynaklarıyla özdeş olmamasıdır. Bundan ötürü kamusal söylem, tıpkı harekete geçirdiği iktidar gibi genellikle bir kolektif, kurumsal söylem biçimidir.

Medya Söylemi: Haber Raporları ve Haberin Üretimi

Alımlayıcılarının kapsamının gücü ölçüt alındığında tüm basılı metinler arasında en tesirli değilse de en yaygın olanının kitle medyasının ürettiği basılı metinler olduğundan pek az kuşkulandırılabilir. Televizyonun sözlü ve görsel söylemlerinin yanısıra gazete metinleri kamusal iletişimde hayati bir rol oynar. Popüler ve akademik inançların tersine, yazılı basındaki haberlerin bellekte tutulması genellikle televizyon haberlerinin bellekte tutulmasından daha kolaydır (Robinson & Levy, 1986) ve nitelik olarak televizyon haberlerinden daha yüksek olduğu düşünülür (Bruhn Jensen, 1986). Bu durum yazılı basındaki haberlerin ikna edici tesirini ve bundan dolayı gücünü zenginleştirebilir.

Birçok iktidar sahibinin (ve konuşmalarının) haber medyasında yeknesak bir şekilde yeraldığını ve böylece iktidarlarının

daha da onaylanabileceğini ve meşrulaştırılabileceğini gördük. Medyanın iktidarının dolayımılayıcı bir iktidar biçimi olduğu zaman bile toplumsal iktidar yapılarının üretiminde ve yeniden üretiminde kendine ait özerk bir rolü vardır. Seçmecî kaynak kullanımı, tekdüze haber temposu ve öykü başlığının seçimi yoluyla haber medyası hangi haber aktörlerinin kamuya yeniden sunulacağına, onlar hakkında ne söyleneceğine ve özellikle nasıl söyleneceğine karar verir. Yakın dönemde haber üretimi üzerine yapılan çalışmaların çoğu bu süreçlerin keyfi olmadığını ve basitçe gazetecilerin ilgi çekicilik konusundaki sezgileri tarafından belirlenmediğini göstermiştir. Gazeteciler başkalarının iktidarlara nasıl tasvir edileceğini ve aynı zamanda sözgelişi kendi örgütlerini öbürlerinden bağımsız kılarak kendi örgütlerinin iktidarına nasıl katkıda bulunacaklarını öğrenirler (Turow, 1983). Haber değeri anlayışı seçkin kimselere, örgütlere ve uluslara medyada yeğlenimsel bir yer verilmesini sağlayan ve böylece bunların iktidarlara tanınması ve meşrulaştırılması sonucunu doğuran ideolojik ve mesleki ölçütlere dayanır (Galtung & Ruge, 1965; Gans, 1979). Benzer şekilde, haber üretiminin yeknesak örgütlenişi haber toplamanın devletin başlıca siyasal organları, polis, mahkemeler ve büyük şirketler gibi sabit bir haber öyküleri kaynağını garantileyen kurumsal bağlamlarda cereyan etmesini destekler (Fishman, 1980; Tuchman, 1978). Özetle, haber üretiminin yeknesak örgütlenişi, elde hazır bulunan ve güvenilir kaynaklara dayanma alışkanlığı, haber değeri anlayışının genel mesleki ve ideolojik boyutlarının yanı sıra Batılı medyanın büyük kısmının bir şirketler ağı içinde gömülü olması, tüm bunların hepsi toplumdaki en güçlü insanlar, gruplar ya da kurumlar hakkındaki öyküleri destekleyen toplumsal bilişler ve metin üretimiyle uyum içindedir (van Dijk, 1987b). Bu şekilde, medya, basitçe seçkinlerin bir sözcüsü olmak yerine, simgesel boyutunu yönettikleri toplumsal iktidar yapısının kalıtsal bir parçası olduğunu açığa vurur.

Bu iktidar elbette yerel olarak cisimleşir ve medya profesyonelleri tarafından uygulanır. Bu durumda şu soru doğar: Gazeteciler karşı karşıya geldikleri ideolojileri nasıl yeniden üretir ya da bu ideolojilere nasıl meydan okur? Eleştirel medya bilginleri gazetecilerin toplumsallaşma ve sınıf konumlarından ötürü seç-

kinlerin başat ideolojilerini yeniden üretme eğiliminde olduklarını vurgulamışlardır (Hall vd., 1980). Gelgelelim, gazetecilerin başat siyaset ve iş hayatı konusunda eleştirel oldukları ve bu seçkinlerin ideolojilerini her zaman paylaşmadıkları da savunulmuştur (bu konunun bir özeti için bkz. Altheide, 1985). Bu çelişkilere rağmen, eleştirel teorisyenlerle birlikte medya pratiklerinin, kimi durumlarda muhalefet ve eleştiriye yer olduğu zamanlarda bile esnek, ama başat bir oydaşmanın sınırları içinde kaldığını varsayabiliriz. Başat haber medyasında temel normlara, değerlere ve iktidar düzenlemelerine karşı açık bir meydan okuma nadiren gerçekleşir. Aslında, bu muhalefetin kapsamı da örgütlenir ve denetlenir. Medyanınki de dahil olmak üzere muhalefet güçlü kurumlar tarafından konulan sınırlarla kısıtlanır ve böylece yeknesaklaşabilir.

İktidarın (yeniden) üretiminin önemli bir boyutunu, gazetecilerin gündelik pratiklerine rehberlik eden mesleki ve ideolojik çerçeveleri nasıl edindikleri sorusu oluşturur. Turow (1983) gazetecilerin kurumsal iktidarın nasıl tasvir edileceğini öğrenme süreçlerini incelemiştir. Turow tıpkı öbür örgütler gibi medyanın da başka örgütlere bağımlılığını azaltmak istediğini savunur. Medya örgütleri çevresel risklerle yeknesak uygulamalar aracılığıyla baş eder. Gazetecilerin, yazarların ve yöneticilerin yaratıcı ürünler ortaya koymaları, ama bunların başarılı olmaları gerekir. Bu, sözgelişi hem kurmaca edebiyatta (planlar, karakterler ve ortamlar) hem de haber raporlarında formüller aracılığıyla cereyan eder. Örgütsel bir bakış açısından yapılan bu analiz, Tuchman (1978) tarafından incelenen yeknesak haber üretiminin mikrososyolojik analiziyle kısmen uyushmaktadır.

Basındaki haberler üzerine söylem analitik örnek olay çalışmaları dizisinde, tâbi toplumsal grupların haber raporlarında nasıl temsil edildiklerini inceledim (van Dijk, 1987c; ayrıca bkz. van Dijk, 1985b). Azınlıklar, göçmenler, ev işgalcileri, Üçüncü Dünya ülkeleri ve insanları genellikle benzer şekillerde temsil edilmekteydiler; yani güçlü grupların ve ulusların tasvir edilme tarzının tersi yönde bir temsil edilmeydi bu. Bu çalışmaların genel sonucu şöyle özetlenebilir: Bu ve öbür dış gruplara (a) başat kitle medyasında daha az yer verilmesi, (b) itibarlı ve yeknesak haber kaynakları olarak daha az kullanılmaları, (c) olumsuz ola-

rak olmasa da klişeleştirilmiş bir tarzda, bizim değerli kaynaklarımıza bir külfet ya da hatta bir tehdit olarak değilse bile öncelikle bir “sorun” olarak betimlenmeleri, (d) bizim normlarımız, amaçlarımız, uzmanlığımız ya da kültürümüzle karşılaştırıldığında “yetersiz” ya da “geri” olduklarının varsayılması ve bundan ötürü (e) bizim (özgecil) yardımımıza, anlayışımıza ya da desteğimize ihtiyaç duyduklarının varsayılması (buna eşlik eden başka bir varsayım da, bizim toplumsal ve siyasal normlarımıza ve ideolojimize uyarlanabilecekleridir) eğilimi bulunmaktadır. Bu genel içerimler haber üretimi yeknesaklarının, miktarının, genişliğinin ve haber rapor etme üsluplarının yanı sıra başat konu başlıklarının analizinden çıkarsanabilir (ayrıca, benzer sonuçlara varan çalışmalar için bkz. Cohen & Young, 1981).

Yeni Uluslararası Enformasyon Düzeni tartışması çerçevesinde karakteristik bir medya olayının –Eylül 1982’de Lübnan devlet başkanı Beşir Cemayel’e düzenlenen suikastın– uluslararası düzlemde nasıl verildiğini inceledim (van Dijk, 1984b, 1987c). Gazetelerde bu olaya yer verilisinin mutlak içerik analiziyle incelenmesine ek olarak, daha nitel bir haber söylemi analizini de gerçekleştirdim. Siyasal, ideolojik, kültürel ya da bölgesel farklılıkların Orta Doğu’daki karmaşık ve tartışmalı çatışma bağlamında cereyan etmekte olan bu olayın algılanışını, yorumlanmasını ve betimlenmesini etkilemesini beklemek anlaşılabilir bir tutumdur. Oysa, çalışmamın sonucunda, hacim ve özellikle editor-yal yorum bakımından ortaya çıkan farklılıklara rağmen haber raporlarının şematik, uzlaşımsal formatları ve başlık içerikleri bakımından şaşırtıcı derecede birbirlerine benzediklerini buldum. Umulmadık ve köklü bir farklılık birinci dünya ve Üçüncü Dünya gazetelerinin kendi muhabirlerini kullanmaları açısından ortaya çıktı: Üçüncü Dünya ülkelerinin çoğu, Batılı haber ajanslarından yararlanmıştı. Bu bulgulara getirdiğim yorum şöyleydi: Bir yandan haber olaylarının basın için yeniden üretiminde başvurulan uluslararası yaygınlıkta bir haber şemasını dayatan tarihsel ve mesleki koşullar olabilir; ama öte yandan, birçok karmaşık yoldan cereyan eden Batı tahakkümü ve iktidarı, raporlaştırmada “Batılı” formatların yaygınlığının bir açıklamasını oluşturmaktadır. Zamanın dayattığı sınırlamalar, para ve muhabir yetersizliği, Batıdan etkilenmiş bir mesleki toplumsallaşma ve öbür et-

kenler Batılı ve Batılı olmayan ülkelerde aşağı yukarı aynı tipte öykülerin ortaya çıkmasını destekleyecektir. Üçüncü Dünya ülkelerinden gelen ve bu ülkeler hakkındaki öykülerin Batılı ajanslara ulaşabilmesi ve bu ajanslar ile onların (zengin) Batılı müşterileri tarafından kullanılabilmesi için ya Batılı gazeteciler tarafından yazılması ya da uluslararası (yani, Batılı) ajans formatlarına uyarlanması çok muhtemeldir.

Bu sonuçlar, birçok Üçüncü Dünya ülkesinin Avrupalı ve Amerikan medya örgütlerinin oluşturdukları hegemonyaya karşı getirdikleri eleştirileri kısmen onaylamaktadır (UNESCO, 1980; Mankekar, 1978; ayrıca bkz. Richstad & Anderson, 1981 ile Atwood, Bullion & Murphy, 1982'deki tartışmalar). Beklenebileceği üzere, Batılı medyalar ve siyasetçiler bu iddiaları şiddetle reddettikleri gibi, genellikle bu iddiaları destekleyen bilimsel araştırma sonuçlarını da bilmezden gelirler (Fascell, 1979). İktidar ve söylem incelemelerim açısından, böylesi reddedişlerin tipik olarak "basın özgürlüğüne saldırı" bazında çerçevelendiğine tanık olmak ilginçtir. İktidar üzerine yaptığım analizler böylesi durumlarda "özgürlük" nosyonunun sıklıkla (bizim) "iktidar"ımıza ya da "denetim"imize tercüme edilebileceğini önerir.

Dünyada cereyan eden olayların çoğu hakkında bilgi edinimi ve kanaat oluşumu büyük ölçüde, milyonlarca kimsenin paylaştığı basın ve televizyondaki haber söylemine dayanır. Muhtemelen başka hiçbir söylem tipi bu kadar çok insan tarafından aşağı yukarı aynı anda paylaşılmaz ve okunmaz. Bundan ötürü haber söyleminin güç potansiyeli devasa olup, haber raporlarının şemalarının, başlıklarının ve üslubunun yakından incelenmesinin siyasal, ekonomik, toplumsal ve kültürel iktidarın uygulanımını ve bu uygulanımı destekleyen ideolojilerin iletişimini ve edinimini anlamak açısından hayati bir önemi vardır.

Bu, medyanın potansiyel gücünün basitçe dolaysız "etkiler" bazında anlaşılabilirliği anlamına gelmez. Sosyoekonomik ve sosyokültürel farklılıklara bağlı olarak insanların haber olaylarını ve haber raporlarını oldukça farklı tarzlarda yorumladıkları, tasarımıladıkları ve değerlendirdikleri ve böylece farklı kanaatlar, tutumlar ve ideolojiler oluşturdukları aşikardır. Kimi özgül durumlarda, özellikle başka enformasyon kaynakları ve karşı yönde enformasyon olmadığı zamanlarda dolaysız tesir biçimleri görü-

lebিলse de, haber medyası söyleminin gücünü daha yapısal terimler içinde görmemiz gerekir. Yapısal tesir toplumsal olarak paylaşılan, seçmeci bilgi temelini, amaçlar, normlar, değerler ve bunlara dayanan yorum çerçevelerini ima eder. Böylece medyanın gücü, dünyada olup bitenlerin betimlenmesinde alternatif kaynakların, alternatif enformasyonun ve öbür ilgili şeylerin dışlanmasını içerimler. Hükümetler ve/veya medya şirketleri böylesi alternatif 'sesler'in basımını ya da yayını sonuç alacak şekilde denetleyebilir ve bundan ötürü, sözgeili 'radikal' medyayı yasaklayarak, taciz ederek ya da marjinalleştirerek yurttaşların haber alma özgürlüğünü sınırlandırır (Downing, 1984).

Batılı haber söylemini karakterize ettiğİ sonucuna varılan başka bir boyut da Üçüncü Dünya uluslarının ve halklarının etnosentrik, klişे tasvirleridir. Üçüncü Dünya hakkındaki haberlerin hepsi 'darbeler ve depremler'den oluşın haberler değilse de (Rosenblum, 1981; Schramm & Atwood, 1981), bu haberlerin genellikle olumsuz olmasa bile birkaç tipte klişе olaylar ve aktörler üzerinde yoğunlaştığı kesindir: Fakirlik, (bizimkine benzer tipte) demokrasi eksikliği, diktatörlük, şiddet ve iç savaş, teknolojik ve kültürel 'gerilik' (İslam'ın nasıl tasvir edildiğİ konusunda bkz. Said, 1981). Downing (1980), Üçüncü Dünya liderlerinin sıklıkla lütufkar bir tarzda tasvir edildiğini ve kendi adlarına konuşmalarına ender olarak izin verildiğini bulmuştur.

Aynı durum etnik ve ırksal azınlıklar ve bunların Batılı ülkelerde ve bu ülkelerin medyalarında temsili için de geçerlidir. Irkçılık ve basın üzerine yaptıkları klasik bir çalışmada Hartmann ve Husband (1974), İngiliz basınına uyguladıkları bir içerik analizinden hareketle (Üçüncü Dünya'dan gelen) göçmenlerin her şeyden önce 'sorunlu insanlar', basitçe refah üçkağıtçıları ya da suçluları olarak değilse de bizim değerli kaynaklarımızı (mekan, konut, iş, eğitim) tehdit eden insanlar olarak tasvir edilme eğilimi olduğu sonucuna varmaktadır. Hollanda basını üzerine yaptığım nitel çalışmalarda da benzer kanıtlar buldum (van Dijk, 1983, 1987c). Hollanda'daki etnik azınlık gruplarının (Akdeniz ülkelerinden gelen göçmen işçilerin, Endonezya ve Surinam gibi daha önce sömürge durumundaki ülkelerden gelen insanların) haber temposunda ya da gazete sütunlarında mutad bir şekilde yer almaları söz konusu değildir ve medya bu insanlara

nadiren başvurur. Bu insanlar tasvir edildikleri vakit, göçün doğurduğu zorluklara ve yasadışılığa odaklanan, kolayca algılanan kültürel farklılıkları ve bunların gerektirdiği sorunları, dil ve eğitim sorunlarını, bu insanların konut ve istihdam konularında yarattıkları rekabeti ve saldırganlık, şiddet ve uyuşturucu alışkanlığı gibi başat nosyonlar etrafında toplanan yasadışı ya da suç oluşturan faaliyetleri vurgulayan tasvirlerin başlıkları klişe ya da olumsuz tipte başlıklar olma eğilimindedir (ayrıca bkz. Hall, Cretcher, Jefferson, Clanks & Roberts, 1978). Bu önyargılı ve ırkçı değilse de etnosentrik tasvirler, manşetler, haber raporlarının ilgiye değerlik hiyerarşileri, üslup ve retorik dahil metinsel örgütlenmenin tüm düzeylerinde bulunabilir. Ama burada, söz konusu grup iktidarının dışavurumunun nitelikli basın ve televizyonda epey mahir ve dolaylı olabileceğine dikkat çekmek gerekir. Bariz ırksal suistimal istisnaidir. Tersine, etnik nitelikler ve durumlar, okuyucuların bunları etnik önyargının gelişimindeki bileşkeler ya da argümanlar olarak kullanabilmelerini sağlayacak şekilde betimlenir. Bu sonuçlar öbür Batılı ülkelerin medyalarındaki ırkçılık üzerine yapılan çalışmaların çoğunda varılan genel sonuçlarla uzlaşmaktadır (Ebel & Fiala, 1983; Hartmann & Husband, 1974; Merten, 1986; Troyna, 1981; Wilson & Gutierrez, 1985; ayrıca bkz. Smitherman-Donaldson & van Dijk, 1987'deki yazılar).

Çeşitli türden dış gruplar hakkında rapor sunmanın karakteristik bir sözdizimsel üslup boyutu, semantik ifade ve toplumsal roller üzerine yapılan birkaç çalışmada ortaya çıkmaktadır. Fowler, Hodge, Kress ve Trew (1979), Londra'daki ırksal kargaşasının İngiliz basınında haber yapılma tarzını incelediler. Gazetelerin ideolojisinin değişen derecedeki güçlere sahip katılımcıların sözdizimi bazında temsil edilme tarzında, yani ilk özne konuma yerleştirildikleri, ya da pasif tümcelerde sonraki konuma yerleştirildikleri aktif failler olarak ya da ima edilen ama namevcut aktörler olarak temsil edilme tarzında sergilendiğini buldular. Yetkililerin olumsuz edimlerle ilintilendirildikleri zaman ima edilen ama namevcut aktörler olarak yerleştirildiklerini ya da tamamen tümcenin dışında bırakıldıklarını buldular. Bunun tersine, sıklıkla bağımlı sözdizimsel konumlarda olan azınlıklar olumsuz edimlerde bulunan aktörler haline gelir gelmez tipik bir şe-

kilde ilk özne konumlarını işgal etmekteydiler (ayrıca bkz. Fowler, 1985; Kress, 1985; Kress & Hodge, 1979). Bu şekilde iç grupların ya da seçkinlerin olumsuz karakteristikleri azımsatılabilir ve dış grupların olumsuz karakteristikleri vurgulanabilir. Bu yöndeki eylem revaçtaki önyargı ve grup içi algı konusundaki sosyal psikolojik teorilerle uzlaşmaktadır (Hamilton, 1981; Tajfel, 1981; van Dijk, 1987a).

Hollanda basınında etnik gruplar hakkındaki haber raporlarının manşetlerine uyguladığım bir analiz (van Dijk, 1987e) ve Hollanda'ya mülteci göçü üzerine yaptığım bir çalışma (van Dijk, 1987c) sonucunda ben de aynı sonuçlara vardım. İç grup perspektifi, etnosentrizm ve grup iktidarı sonuçta temel semantik temsillerin sözdizimsel formülleştirimini de etkiler. Dahası, Downing (1980) böylesi peşin yargıların Batı ülkelerindeki azınlıklar ve Üçüncü Dünya ülkelerindeki halklar için de benzer şekilde geçerli olduğunu gösterir. Sykes (1985, 1987), etnik azınlıklar hakkındaki resmi İngiliz (refah) söylemi üzerine yaptığı çalışmasında benzer sonuçlara ulaşır: Tümcelerın sözdizimsel yapıları siyah gençliğin pasifliğini, bağımlılığını önerir ve kendi aktif insiyatiflerini önemsizleştirir.

Kitle medyasındaki ırkçılık üzerine yapılan çeşitli çalışmaların önemi, grup iktidarı ve örgütsel iktidar arasındaki ilginç bir etki-leşimi göstermelerinden kaynaklanır. Çoğunluğu erkek olan beyaz gazeteciler yazılarını hem medya kurumlarının profesyonel temsilcileri olarak hem de aynı zamanda başat, beyaz, Batılı grubun üyeleri olarak kaleme alır. Bu konum onların toplumsal bilişlerini ve bundan ötürü dış gruplar hakkındaki enformasyonu işlem-den geçirme tarzlarını şekillendirir. Toplumsal konum ve toplumsal biliş bu gazetecilerin raporlar ve yorumlar yazmak yoluyla iktidarlarını uygulamalarına ve birçok protestoya ve çalışmaya rağmen görece güçsüz etnik ya da ırksal azınlık grupları hakkında klişeleştirilmiş ya da hatta olumsuz bir tarzda yazmayı sürdürmelerine izin verir. Tipik olarak bunu istemeksizin yaparlar ve etnik grupların ve siyah ya da beyaz araştırmacıların bu rapor etme tarzının ırkçı olmasa bile etnosentrik olduğu yolunda vardıkları sonuçları güçlü bir şekilde reddederler.

Medyaların sahip oldukları gücün etkililiği insanların etnik gruplar hakkında bilgi edinme ve tutum oluşturmada baş vur-

dukları kaynaklarda da sergilenir (Hartmann & Husband, 1974). Amsterdam'da beyaz halkın 'yabancı' komşularıyla yaşadıkları tecrübeler ve onlar hakkındaki kanaatları konusunda yürüttüğümüz mülakatlarda, beyaz halkın etnik gruplar hakkındaki önyargılarını onaylatmak için sıklıkla gazetelere gönderme yaptıkları ortaya çıkmaktadır (van Dijk, 1987a). Klişeleşmiş medya başlıkları da gündelik konuşmada başat başlıklar olarak ortaya çıkıyor. Medyaların çeşitli söylemlerinin muğlak olduğu zamanlarda bile ilettikleri enformasyon yine de günümüze kadar gelen ırkçı tutumları geliştirmek ve onaylamak için kullanılabilir. Aynı durum genellikle öbür güçlü grupların ya da seçkinlerin, sözgelişi devlet içindeki grupların ırkçı söylemi için de geçerlidir (Reeves, 1983).

Benzer sonuçlar işçi sınıfının, kadınların (özellikle feministlerin), gençliğin, göstericilerin, ev işgalcilerinin, punkların ve ayrımcılığa maruz bırakılan, marjinalleştirilen, tâbi kılınan, klişeleştirilmelere maruz kalan ama aynı zamanda bir karşı-iktidar girişimi olarak görülebilecek çeşitli direniş biçimlerine baş vuran tüm toplumsal grupların medyadaki temsili için geçerlidir (bkz. Cohen & Young, 1981; Halloran, Elliott & Murdock, 1970; Tuchman, Daniels & Benet, 1978; van Dijk, 1987c).

İngiltere'deki endüstriyel çatışmalar hakkındaki televizyon haberleri üzerine yapılan bir çalışmalar dizisinde Glasgow Üniversitesi Medya Grubu (1976, 1980, 1982), bu çatışmalardaki ana grupların sunumunun mahirane bir şekilde işverenler lehine ve grevcilerin aleyhine cereyan ettiği sonucuna varır. Bu peşin yargı mülakatların zamanı ve tipi yoluyla imal edilir: İşverenlerle yapılan mülakatlar daha ziyade sessiz ortamlarda ve başat konumlarda, sözgelişi bürolarında gerçekleştirilirken, grevcilerle yapılan mülakatlar –eğer yapılırsa– grev gözcülerinin oluşturdukları hat içerisinde gürültüler arasında gerçekleştirilmektedir. Kamera açıları ve konumu, grevcilerin grevden zarar gören yurttaşlarla karşı karşıya getirilmeleri de medyanın grev karşıtı perspektifini açığa çıkartır. Söздаğarcığının seçimi grevcileri talepte bulunan grup olarak sunarken, hükümet ya da işverenler önerilerde bulunan ya da denetimi ellerinde tutan grup olarak daha olumlu bir tarzda temsil edilir. İşçilerin emeklerini belirli koşullar altında 'önerdikleri' söylenmez. Haber üretiminin, kay-

naklarla bağlantının, mülakatların, sunumların, alıntılarının, başat konu başlıklarının, yapılan çağrışımların, rapor etme üslubunun bu ve öbür birçok boyutu, medyanınkiler de dahil olmak üzere söz konusu toplumsal ve ideolojik konumları ustalıkla bir şekilde içinde taşır.

Haber için geçerli olan bu noktalar, reklam gibi öbür medya söylemleri için de geçerlidir. Burada, şirketler ve reklam ajansları, kamusal tüketimi özendirmeye yönelik ikna edici söylemin üretiminde güçlerini biraraya getirirler. Haber raporlarındaki anonim temsillerden farklı olarak reklamda kamusal olarak sergilenmeleri ve böylece ihtimal dahilindeki tesirleri gündeme gelir. Kamunun direniş gücü birçok taktik araçlarla azaltılabilir (Percy & Rossiter, 1980). Bununla birlikte, haber raporları gibi reklamlar da toplumsal iktidar yapılarını ve sözgelişi kadınlar ya da siyahlar hakkındaki klişeleri yeniden üretme eğilimindedir (Culley & Bennett, 1976; Dyer, 1982; Greenberg & Mazingo, 1976; Goffman, 1979; King & Stott, 1977; Manstead & Cullogh, 1981; Tuchman, Daniels & Bent, 1978; Wilson & Gutierrez, 1985). Bu çerçevede Goffman (1979), 'tâbi kılınmanın törenselleştirilmesi'nden söz eder. Reklamlar kamusal dikkati üzerine çekerken aynı zamanda reklama maruz kalmayı ve kanaati denetler, karmaşık eksiklik, yenilik, muğlaklık, yineleme ve olumlu öztemsil stratejileri yoluyla şirketlerin gücünü gizler (Davis & Walton, 1983; Packard, 1957; Tolmach Lakoff, 1981).

Ders Kitapları

Kitle medyaları gibi eğitimsel söylemin gücü de devasa kapsamından ileri gelir. Öbür birçok metin tiplerinden farklı olarak ders kitapları birçok kimse için zorunlu okuma kapsamına girer; bu da bu kitapların sahip olduğu gücün ikinci kaynağıdır. Derslik içi diyaloglarla beraber ders kitapları tüm yurttaşlar tarafından resmi eğitimleri boyunca yaygın bir şekilde kullanılır. Böylece öğrenim malzemelerinin dışı vurdukları ve taşıdıkları bilgi ve tutumlar, yine, toplumların en güçlü grup ve kurumlarının çıkarlarını değilse bile, başat bir oydaşmayı yansıtır. Ders kitaplarının ve eğitimsel programların ilke olarak kamusal çıkarlara hizmet etmeleri beklendiğinden, bunların 'tartışmalı' olmalarına

nadiren izin verilir. Başka bir anlatımla, alternatif, eleştirel, radikal sesler sıklıkla sansür edilir ya da yumuşatılır (McHoul, 1986).

Birçok çalışma ders kitaplarının çoğunun dünyaya –etnik azınlık gruplarının yanısıra öbür halklara– ilişkin ulusçu, etnosentrik ya da ırkçı bir görüşü yeniden ürettiğini göstermiştir (Ferro, 1981; Klein, 1986; Milner, 1983; Preiswerk, 1980; van Dijk, 1987d). Bu yöndeki gözlemlere bizim haber medyası üzerinde yaptığımız analizlerden aşınayız: Yeterince yer vermeme, sessizlik ve klişeleştirme. Azınlık grupları ve bunların tarih ve kültürü genellikle bilmezden gelir ve birkaç klişeleşmiş kültürel farklılık vurgulanır ve sıklıkla ‘kendi’ grubu, ulusu ya da kültürünün özellikleriyle olumsuz bir şekilde kıyaslanır. Kültürel farklılaşma ve övünç tüm grupların, kültürlerin ya da ülkelerin bir boyutu olabilse de, Batılı ya da beyaz tahakküm ‘bizim’ üstün teknolojimize, kültürümüze ve siyasal sistemimize özel bir şekilde dikkat çekilerek gösterilir. Nitekim Üçüncü Dünya ülkeleri ve (siyah) azınlıklar böylece ‘ilkel’, ‘tembel’ ve ‘aptal’ olarak değilse de ‘bizim’ konumumuz ve gelişimimize kıyasla ‘geri’ olarak tasvir edilebilir. Aynı zamanda, başat beyaz grup ya da Batı dünyası ‘bu insanlara’ bağış, refah ya da teknolojik tavsiye yoluyla yardımcı olma ‘yükü’nü taşımaktadır. Ders kitapları arasında değişiklikler olsa bile (ve bazı ülkelerdeki çocuklara yönelik kitapların bu özellikleri yavaş bir ritimle değişiyor gibi görünmekte), bu mesajlar Batı dünyasının birçok ülkesindeki (ve Japonya’daki) tarih, coğrafya, toplum bilimleri ya da dil ders kitaplarına egemendir. Yine, örneğin öğretmenlerin gösterecekleri bir muhalefet öbür enformasyon kaynakları hakkında kapsamlı bir bilgiye sahip olmayı, bunlara ulaşabilmeyi ve yerleşik ders programlarından ve gelenekten genellikle sınırlı bir sapma özgürlüğünü gerektirir. Böylece, medyalarla beraber ders kitapları ve öbür eğitim malzemeleri hem simgesel iktidarın çekirdeğini hem de toplumdaki metinsel yeniden üretimini ve meşrulaştırımını oluşturur (Bourdieu, 1984; Bourdieu & Passeron, 1977).

SONUÇLAR

Bu yazıda toplumsal iktidar ve söylem arasındaki ilişkilerin bazılarını inceledik. Toplumsal iktidarın gruba-dayalı bazının ya

da genellikle güçlünün çıkarına olmak üzere öbür insanların ve grupların eylemleri ve bilişleri üzerindeki kurumsal denetimin genel bir analiziyle işe başladık. Genelde iktidarda ortaya çıkan bir artma bu iktidara tâbi olanların özgürlüğünü azaltır. Bu etkileşim özgül bir toplumsal bölgeyle kısıtlanabilir ve iktidar sahibini de etkiler. Aynı zamanda iktidarın uygulanımı direnişe ve karşı-iktidar uygulanımına da yol açabilir. Toplumsal iktidar ayrıca kurumsal ya da grup temeli bazında, bölgesi, kapsamı ve meşrulaştırımı bazında analiz edildi. Bu çalışmada analiz edilmeyen kişisel iktidar kimileyin bu toplumsal iktidar biçimlerini vurgulayabilir, ama aynı zamanda karşı da çıkabilir. Aslında, kimi kadınlar kocaları üzerinde, kimi öğrenciler öğretmenleri üzerinde ve kimi çocuklar ebeveynleri üzerinde tahakküm kurabilir; ve bunun tersine, tüm hekimler birer tıp şovenisti ya da tüm erkekler birer erkek şovenisti değildir. Bu kişisel farklılıklara rağmen, toplumdaki iktidar ilişkilerinin ve söylemin daha genel, yapısal özellikleri üzerinde odaklaştık.

İktidarın uygulanımında metin ve konuşma hayati bir rol oynar. Nitekim söylem, emir bildiren konuşma edimleri yoluyla ve yasalar, düzenlemeler ya da tüzükler gibi metin tipleri yoluyla iktidarı dolaysız ve zorlayıcı bir şekilde harekete geçirebilir. İktidar aynı zamanda söylem içinde daha dolaylı olarak, bir ifade, betimleme biçimindeki temsil olarak, güçlü aktörlerin ya da bu aktörlerin eylem ve ideolojilerinin meşrulaştırımı olarak tezahür edebilir. Söylemsel iktidar genellikle dolaylı ya da dolaysız olarak ikna edicidir ve bundan ötürü alımlayıcıların arzulanan zihinsel tasarımları inşa etmeleri ihtimalini arttıran nedenleri, argümanları, vaatleri, örnekleri ya da öbür retorik araçları içerir. İktidarın gizlenmesinde hayati önemi olan bir strateji, güçsüzleri kendilerinden istenilen eylemlerin kendi çıkarlarına olduğuna ikna etmektir.

Söylemsel iktidar aynı zamanda söylemin kendisi üzerindeki denetimi de içerir: Hangi bağlamlarda kim konuşmaktadır; çeşitli iletişim tiplerine ve araçlarına kim erişebilmektedir; ve hangi alımlayıcıya ulaşılabilinmektedir? Söylemin kapsamı ve iktidarın kapsamı arasında dolaysız bir karşılıklı ilişki bulunduğunu gördük: Güçsüz olanlar genellikle yalnızca gündelik konuşmada denetime sahip olabiliyorlar; buna karşılık resmi söylemin ve

medya söyleminin yalnızca pasif alımlayıcıları durumundadırlar. Güçlü olanlar çeşitli diyaloga dayalı ve özellikle basılı, resmi metin ve konuşma biçimlerine başvurabilmekte ve ilke olarak büyük kitlelere gruplarına erişebilmektedir. Böylece güçlüler söylemin maddi üretimini, formülleştirimini ve dağıtımını denetlemeleri sayesinde söylem üzerinde denetim oluşturabilmektedirler. Öyleyse iktidarın uygulanımı için hayati olan nokta, bilgi ve inançların ustaca yönlendirilmesi, inançların önceden formüleleştirilmesi ya da karşı-ideolojilerin sansür edilmesi yoluyla toplumsal bilişlerin oluşumu üzerinde denetim kurmaktır. Bu tasarımlar toplumsal iktidar ile söylemin üretimi, anlaşılması ve iktidarın harekete geçirilmesinde söylemin toplumsal işlevleri arasındaki temel bilişsel bağlantıyı oluşturur.

İktidar ile söylem arasındaki bağlantıların analizine yönelik bu daha genel ardyöre karşısında bizim daha somut söylem analizimiz iktidar ve söylemin merkezi mikro birimleri üzerinde, yani gündelik konuşmalar, mahkeme salonlarındaki yargılar ya da derslikteki konuşma gibi iletişimsel olaylar üzerinde odaklandı. Yakın dönemde yapılmış bazı çalışmaların gözden geçirilmesiyle iktidarın çeşitli metin ve konuşma türlerinde ve söz edimleri, konuşma sırası, başlık seçimi, üslup ve retorik gibi çeşitli analiz düzeylerinde nasıl dışa vurulduğunu, betimlendiğini, sergilendiğini ya da meşrulaştırdığını inceledik. Kurumsal iktidarın profesyoneller ve uzmanlar tarafından harekete geçirildiği çeşitli yollara ve hem kurumsal diyalogda hem de haber raporları, ders kitapları ve reklam gibi medya metinlerinde kadınların ve azınlıkların iktidar stratejilerine maruz bırakılma yollarına özel bir dikkat sarfedildi. Böylelikle iletişimsel olayların iktidarın birkaç boyutu tarafından, yani yalnızca kurumsal değil, toplumsal cinsiyet, ırk ve sınıf boyutu tarafından yapılandırılabileceğini bulduk.

Burada gerçekleştirdiğimiz teorik analiz ve yaptığımız özet, iktidarın ister dolaylı isterse dolaysız biçimlerde olsun söylem içinde ve söylem tarafından hem harekete geçirildiğini hem de yeniden üretildiğini gösteriyor. İletişim –metin ve konuşma– olmaksızın iktidarın toplum içinde uygulanması ve meşrulaştırılması pek mümkün olamazdı. Yapısal olarak söylem, tüm toplumsal düzeyler, boyutlar ve bağlamlar için geçerli olan hayati

önemdeki bu yeniden üretim koşullarını gösterir ve iletir. Bu yazıda işte bu süreçlerin bir taslağı sunuldu. İktidarın bu söylemsel harekete geçirimi ve yeniden üretiminin birçok ayrıntısını doldurmak için daha pek çok teorik ve ampirik çalışma gerekecek.

Yazının alındığı kaynak:

James A. Anderson, der., *Communication Yearbook*, C.6. Newbury Park: Sage Publications, 1989, s.18-59.

Kaynaklar

- Abercrombie, N., Hill, S. & Turner, B. S. (1980), *The Dominant Ideology Thesis*, Londra: George, Allen & Unwin.
- Adelsward, V., Aronsson, K., Jönson, L. & Linell, P. (1987), "The Unequal Distribution of Interactional Space: Dominance and Control in Courtroom Interaction", *Text*, 7, s. 313-346.
- Allport, G. W. (1954), *The Nature of Prejudice*, Garden City, NY: Doubleday, Anchor.
- Altheide, D. (1985), *Media Power*, Beverly Hills, CA: Sage.
- Apple, M. W. (1979), *Ideology and Curriculum*, Londra: Routledge and Kegan Paul.
- Atkinson, J. M. (1984), *Our Master's Voices. The Language and Body Language of Politics*, Londra: Methuen.
- Atkinson, J. M. & Drew, P. (1979), *Order in Court. The Organisation of Verbal Interaction in Judicial Settings*, Londra: Methuen.
- Atkinson, J. M. & Heritage, J., der. (1984), *Structures of Social Action. Studies in Conversational Analysis*, Cambridge: Cambridge University Press.
- Atwood, L. E., Bullion, S. J. & Murphy, S. M. (1982), *International Perspectives on News*, Carbondale: Southern Illinois University Press.
- Bagdikian, B. H. (1983), *The Media Monopoly*, Boston: Beacon Press.
- Barker, M. (1981), *The New Racism*, Londra: Junction.
- Barrett, M., Corrigan, P., Kuhn, A. & Wolff, J., der. (1979), *Ideology and Cultural Production*, Londra: Croom Helm.
- Bauman, R. & Scherzer, J., der. (1974), *Explorations in the Ethnography of Speaking*, Cambridge: Cambridge University Press.
- Bavelas, J. B., Rogers, L. E. & Millar, F. E. (1985), "Interpersonal Conflict", der.: T. A. Van Dijk, *Handbook of Discourse Analysis: Vol.4, Discourse Analysis in Society*, s. 9-26), Londra: Academic Press.
- Becker, J., Hedebo, G. & Paldan, der. (1986), *Communication and*

- Domination: Essays to Honor Herbert I. Schiller*, Norwood, NJ: Ablex.
- Berger, C. R. (1985), "Social Power and Interpersonal Communication", der.: M. L. Knapp & G. R. Miller, *Handbook of Interpersonal Communication*, s. 439-496, Beverly Hills, CA: Sage.
- Bergsdorf, W. (1983), *Herrschaft Und Sprache. Studie Zur Politischen Terronologie Der Bundesrepublik Deutschland*, Pfullingen: Neske Verlag.
- Bernstein, B. (1971-1975), *Class, Codes, Control* (3 cilt), Londra: Routledge & Kegan Paul.
- Blair, R., Roberts, K. H. & Mckechnie, P. (1985), "Vertical and Network Communication in Organizations", der.: R. D. Mcphee & P. K. Tompkins, *Organizational Communication: Traditional Themes and New Directions*, s. 55-77, Beverly Hills, CA: Sage.
- Bourdieu, P. (1977), *Outline of A Theory of Practice*, Cambridge: Cambridge University Press.
- Bourdieu, P. (1984), *Home Academicus*, Paris: Minuit.
- Bourdieu, P. & Passeron, J-C. (1977), *Reproduction in Education, Society and Culture*, Beverly Hills, CA: Sage.
- Boyd-Barrett, O. & Braham, P., der. (1987), *Media, Knowledge and Power*, Londra: Croom Helm.
- Bradac, J. J. & Mulac, A. (1984), "A Molecular View of Powerful and Powerless Speech Styles", *Communication Monographs*, 51, s. 307-319.
- Bradac, J. J. & Street, R. (1986), *Powerful and Powerless Styles Revisited: A Theoretical Analysis*, Konuşma İletişimi Topluluğu'nun yıllık toplantısında sunulan makale, Chicago.
- Bradac, J. J., Hemphill, M. R. & Tardy, C. H. (1981), "Language Style on Trial: Effects of 'Powerful' and 'Powerless' Speech Upon Judgements of Victims and Villains", *Western Journal of Speech Communication*, 45, s. 327-341.
- Brooke, M. E. & Ng, S. H. (1986), "Language and Social Influence in Small Conversational Groups", *Journal of Language and Social Psychology*, 5, s. 201-210.
- Brown, J. D., Bybee, C. R., Wearden, S. T. & Murdock, D. (1982), *Invisible Power: News Sources and the Limits of Diversity*, Gazetecilik Eğitimi Derneğinin yıllık toplantısında sunulan makale, Athens, OH.
- Brown, L. B. (1973), *Ideology*, Harmondsworth: Penguin.
- Brown, R. & Ford, M. (1972), "Address in American English", der.: S. Moscovici, *The Psychology of Language*, s. 243-262, Chicago: Markham.

- Brown, P. & Fraser, C. (1979), "Speech As A Marker of Situation", der.: K. R. Scherer & H. Giles, *Social Markers in Speech*, s. 33-62, Cambridge: Cambridge University Press.
- Brown, R. & Gilman, A. (1960), "The Pronouns of Power and Solidarity", der.: T. A. Sebeok, *Style in Language*, s. 253-277, Cambridge: MIT Press.
- Brown, P. & Levinson, S. C. (1978), "Universals in Language Use: Politeness Phenomena", der.: E. N. Goody, *Questions and Politeness*, s. 56-289, Cambridge: Cambridge University Press.
- Bruhn Jensen K. (1986), *Making Sense of the News*, Aarhus, Denmark: Aarhus University Press.
- Burton, F & Carlen, P. (1979), *Official Discourse. On Discourse Analysis, Government Publications, Ideology and the State*, Londra: Routledge & Kegan Paul.
- Candlin, C., Burton, J. & Coleman, H. (1980), *Dentist-Patient Communication: A Report to the General Dental Council*, Lancaster, İngiltere: University of Lancaster
- Centre For Contemporary Cultural Studies (1978), *On Ideology*, Londra: Hutchinson.
- Chaffee, S. H., der. (1975), *Political Communication*, Beverly Hills, CA: Sage.
- Charrow, V. R. (1982), "Language in the Bureaucracy", der.: R. J. Di Pietro, *Linguistics and the Professions*, s. 173-188, Norwood, NJ: Ablex.
- Cicourel, Aaron V. (1973), *Cognitive Sociology*, Harmondsworth: Penguin.
- Cohen, S. & Young, J. der. (1981), *The Manufacture of News. Deviance, Social Problems and the Mass Media*, Londra: Constable.
- Coleman, H., der. (1984), "Language At Work 1: Law, Industry, Education", *International Journal of the Sociology of Language*, 49 (Özel Sayı).
- Coleman, H., (1985a), "Talking Shop: An Overview of Language and Work", *International Journal of the Sociology of Language*, 51, s. 105-129.
- Coleman, H., (1985b), "Language at Work 2. the Health Professions", *International Journal of the Sociology of Language*, 51 (Özel Sayı),
- Coleman, H. & Burton, J. (1985), "Aspects of Control in the Dentist-Patient Relationship", *International Journal of the Sociology of Language*, 51, s. 75-104.
- Collins, R. Curran, J., Garnham, N., Scannell, P., Schlesinger, P. & Sparks, C., der., (1986), *Media, Culture & Society*, Londra: Sage.
- Cook-Gumperz, J. (1973), *Social Control and Socialization*, Londra:

Routledge & Kegan Paul.

- Culley, J. D. & Bennett, R. (1976), "Selling Women, Selling Blacks", *Journal of Communication*, 26, s. 160-174.
- Dahl, R. A. (1957), "The Concept of Power", *Behavioral Science*, 2, s. 201-215.
- Dahl, R. A. (1961), *Who Governs? Democracy and Power in An American City*, New Haven, CT: Yale University Press.
- Danet, B. (1980), "Language in the Legal Process", *Law and Society Review*, 14, s. 445-565.
- Danet, B., der. (1984), "Legal Discourse", *Text*, 4(1/3), (Özel Sayı).
- Davis, H. & Walton, P., der. (1983), *Language, Image, Media*, Oxford: Blackwell.
- Debnam, G. (1984), *The Analysis of Power*, Londra: Macmillan.
- Di Pietro, R. J. (1982), *Linguistics and the Professions*, Norwood, NJ: Ablex.
- Dittmar, N & Von Stutterheim, C. (1985), "On the Discourse of Immigrant Workers", der.: T. A. Van Dijk, *Handbook of Discourse Analysis: Vol.4. Discourse Analysis in Society*, s. 125-152, Londra: Academic Press.
- Domhoff, G. W. (1978), *The Powers That Be: Processes of Ruling Class Domination in America*, New York: Random House.
- Domhoff, G. W. & Ballard, H. B., der. (1968), *C. Wright Mills and the Power Elite*, Boston: Beacon Press.
- Donald, J. & Hall, S., der. (1986), *Politics and Ideology*, Milton Keynes: Open University Press.
- Dovidio, J. F. & Gaertner, S. L., der. (1986), *Prejudice, Discrimination and Racism*, New York: Academic Press.
- Downes, W. (1984), *Language and Society*, Londra: Fontana.
- Downing, J. (1980), *The Media Machine*, Londra: Pluto.
- Downing, J. (1984), *Radical Media*, Boston: Southend.
- Dyer, G. (1982), *Advertising As Communication*, Londra: Methuen.
- Eakins, B. W. & Eakins, R. G. (1978), *Sex Differences in Human Communication*, Boston: Houghton Mifflin.
- Ebel, M. & Fiala, P. (1983), *Sous Le Consensus, La Xenophobie*, Lausanne: Institut De Science Politique.
- Edelman, M. (1964), *The Symbolic Uses of Politics*, Urbana: University of Illinois Press.
- Edelman, M. (1974), "The Political Language of the Helping Professions", *Politics and Society*, 4, s. 295-310.
- Erickson, B., Lind, A. A., Johnson, B. C. & O'Barr, W. M. (1978), "Speech Style and Impression Formation in A Court Setting: The Effects of 'Powerful' and 'Powerless' Speech", *Journal of Experimen-*

- tal Social Psychology*, 14, s. 266-279.
- Erickson, F. & Shultz, J. (1982), *The Counselor As Gatekeeper: Social Interaction in Interviews*, New York: Academic Press.
- Ervin-Tripp, S., O'Connor, M. C. & Rosenberg, J. (1984), "Language and Power in the Family", der.: C. Kramarae, M. Schulz, & W. M. O'Barr, *Language and Power*, s. 116-135, Beverly Hills, CA: Sage.
- Ervin-Tripp, s. & Strage, A. (1985), "Parent-Child Discourse", der.: T. A. Van Dijk, *Handbook of Discourse Analysis: Vol.3. Discourse and Dialogue*, s. 67-78, Londra: Academic Press.
- Essed, P. J. M. (1984), *Alledaags Racisme*, Amsterdam: Sara
- Falbo, T. & Peplau, L. A. (1980), "Power Strategies in Intimate Relationships", *Journal of Personality and Social Psychology*, 38, s. 618-628.
- Farr, R. M. & Moscovici, S., der. (1984), *Social Representations*, Cambridge: Cambridge University Press.
- Fascell, D. B., der. (1979), *International News: Freedom Under Attack*, Beverly Hills, CA: Sage.
- Ferro, M. (1981), *Comment on Raconte l'Histoire Aux Enfants A Travers Le Monde Entier*, Paris: Payot.
- Fielding, G. & Evered, C. (1980), "The Influence of Patients' Speech Upon Doctors: The Diagnostic Interview", der.: R. N. St. Clair & H. Giles, *The Social and Psychological Contexts of Language*, s. 51-72, Hillsdale, NJ: Lawrence Erlbaum.
- Fisher, S. & Todd, A. D. (1983), *The Social Organization of Doctor-Patient Communication*, Washington, DC: Center For Applied Linguistics.
- Fisher, S. & Todd, A. D., Derl. (1986), *Discourse and Institutional Authority: Medicine, Education and Law*, Norwood, NJ: Ablex.
- Fishman, M. (1980), *Manufacturing the News*, Austin: University of Texas Press.
- Fishman, P. (1983), "Interaction: The Work Women Do", der.: B. Thorne, C. Kramarae & N. Henley, *Language, Gender and Society*, s. 89-101, New York: Pergamon.
- Fiske, S. T. & Taylor, S. E. (1984), *Social Cognition*, Reading, MA: Addison-Wesley.
- Fowler, R. (1985), "Power", der.: T. A. Van Dijk, *Handbook of Discourse Analysis. Vol.4. Discourse Analysis in Society*, s. 61-82, Londra: Academic Press.
- Freeman, S. H. & Heller, M. S. (1987), "Medical Discourse", *Text*, 7 (Özel Sayı).
- Galbraith, J. K. (1985), *The Anatomy of Power*, Londra: Corgi.
- Galtung, J & Ruge, M. H. (1965), "The Structure of Foreign News",

- Journal of Peace Research*, 2, s. 64-91.
- Gamble, A. (1986), "The Political Economy of Freedom", der.: R. Levitas, *The Ideology of the New Right*, s. 25-54, Cambridge, MA: Pantheon.
- Gans, H. (1979), *Deciding What's News*, New York: Pantheon.
- Giles, H. & Powesland, P. F. (1975), *Speech Style and Social Evaluation*, Londra: Academic Press.
- Giles, H. & Smith, P. M. (1979), "Accommodation Theory: Optimal Levels of Convergence", der.: H. Giles & R. N. St. Clair, *Language and Social Psychology*, s. 45-65, Oxford: Basil Blackwell.
- Glasgow University Media Group (1976), *Bad News*, Londra: Routledge & Kegan Paul.
- Glasgow University Media Group (1980), *More Bad News*, Londra: Routledge & Kegan Paul.
- Glasgow University Media Group (1982), *Really Bad News*, Londra: Writers and Readers.
- Gleason, Y. B & Geif, E. B. (1986), "Men's Speech to Young Children", der.: B. Thorne, C. Kramarae & N. Henley, *Language, Gender and Society*, s. 140-150, Rowley, MA: Newbury House.
- Goffman, E. (1967), *Interaction Ritual: Essays on Face-To-Face Behavior*, Garden City, NY: Doubleday.
- Goffman, E. (1979), *Gender Advertisements*, New York: Harper & Row.
- Golding, P. & Murdock, G. (1979), "Ideology and the Mass Media: The Question of Determination", der.: M. Barrett, P. Corrigan, A. Kuhn & J. Woollacott, *Ideology and Cultural Production*, s. 198-224, Londra: Croom Helm.
- Graber, Doris A. (1984), *Processing the News*, New York: Longman.
- Greenberg, B. S. & Mazingo, S. L. (1976), "Racial Issues in Mass Media Institutions", der.: P. A. Katz, *Towards the Elimination of Racism*, s. 309-340, New York: Pergamon.
- Greenberg, J., Kirkland, S. & Pszyczynski (1987), "Some Theoretical Notions and Preliminary Research Concerning Derogatory Labels", der.: G. Smitherman-Donaldson & T. A. Van Dijk, *Discourse and Communication*, Detroit, MI: Wayne State University Press.
- Guespin, L., der. (1976), "Typologie Du Discours Politique", *Langages*, 41.
- Gumperz, J. (1982), *Discourse Strategies*, Cambridge: Cambridge University Press.
- Gumperz, J., der. (1982), *Language and Social Identity*, Cambridge: Cambridge University Press.
- Hall, S., Critcher, C., Jefferson, T., Clarke, J. & Roberts, B. (1978), *Policing the Crisis: Mugging, the State and Law and Order*, Londra:

Methuen.

- Hall, S., Hobson, D., Lowe, A. & Willis, P., der. (1980), *Culture, Media, Language*, Londra: Hutchinson.
- Halloran, J. D., Elliott, P. & Murdock, G. (1970), *Demonstrations and Communication: A Case Study*, Harmondsworth: Penguin.
- Hamilton, D., der. (1981), *Cognitive Processes in Stereotyping and Intergroup Behavior*, Hillsdale, NJ: Lawrence Elbraum.
- Harris, S. (1984), "Questions As A Mode of Control in Magistrate's Court", *International Journal of the Sociology of Language*, 49, s. 5-27
- Hart, R. P. (1984), *Verbal Style and the Presidency*, Orlando, FL: Academic Press.
- Hartmann, P. & Husband, C. (1974), *Racism and the Mass Media*, Londra: Davis-Poynter.
- Helmreich, W. B. (1984), *The Things They Say Behind Your Back. Stereotypes and the Myths Behind Them*, New Brunswick, NJ: Transaction Books.
- Hudson, K. (1978), *The Language of Modern Politics*, Londra: Methuen.
- Kalin, R. & Rayko, D. (1980), "The Social Significance of Speech in the Job Interview", der.: R. N. St. Clair & H. Giles, *The Social and Psychological Contexts of Language*, s. 39-50, Hillsdale, NJ: Lawrence Erlbaum.
- Kelly, J. W. (1985), *Storytelling in High Tech Organizations: A Medium For Sharing Culture*.
- Kennedy, S. (1959), *Jim Crow Guide to the U.S.A*, Londra: Lawrence and Wishart.
- King, J. & Stott, M., der. (1977), *Is This Your Life? Images of Women in the Media*, Londra: Virago.
- Kinloch, G. C. (1981), *Ideology and Contemporary Sociological Theory*, Englewood Cliffs, NJ: Prentice-Hall.
- Klein, G. (1986), *Reading Into Racism*, Londra: Routledge and Kegan Paul.
- Klein, W. & Dittmar, N. (1979), *Developing Grammars: The Acquisition of German by Foreign Workers*, Heidelberg & New York: Springer Verlag.
- Knorr-Cetina, K. & Cicourel, A. V., der. (1981), *Advances in Social Theory and Methodology. Towards An Integration of Micro and Macrosociologies*, Londra: Routledge and Kegan Paul.
- Kochman, T. (1981), *Black and White Styles in Conflict*, Chicago: University of Chicago Press.
- Kramarae, C. (1980), *Voices and Words of Women and Men*, Oxford &

New York: Pergamon.

- Kramarae, C. (1983), *Women and Men Speaking*, Rowley, MA: Newbury House.
- Kramarae, C., Schulz, M. & O'Barr, W. M. (1984), "Towards An Understanding of Language and Power", der.: C. Kramarae, M. Schulz & W. M. O'Barr, *Language and Power*, s. 9-22, Beverly Hills, CA: Sage.
- Kramarae, C., Thorne, B. & Henley, N. (1983), "Sex Similarities and Differences in Language, Speech and Nonverbal Communication: An Annotated Bibliography", der.: B. Thorne, C. Kramarae & N. Henley, *Language, Gender and Society*, s. 151-331, Rowley, MA: Newbury House.
- Kress, G. (1985), "Ideological Structures in Discourse", der.: T. A. Van Dijk, *Handbook of Discourse Analysis: Vol. 4. Discourse Analysis in Society*, s. 27-42, Londra: Academic Press.
- Kress, G. & Hodge, B. (1979), *Language and Ideology*, Londra: Routledge and Kegan Paul.
- Labov, W. (1972), "Rules For Ritual Insult", der.: D. Sudnow, *Studies in Social Interaction*, s. 120-169, New York: Free Press.
- Leet-Pellegrini, H. M. (1980), "Conversational Dominance As A Function of Gender and Expertise", der.: H. Giles, W. P. Robinson & P. M. Smith, *Language: Social Psychological Perspectives*, s. 97-104, New York: Pergamon.
- Lein, L. & Brenneis, D. (1978), "Children's Disputes in Three Speech Communities", *Language in Society*, 7, s. 299-323.
- Lind, E. A. & O'Barr, W. M. (1979), "The Social Significance of Speech in the Courtroom", der.: H. Giles & R. N. St. Clair, *Language and Social Psychology*, Oxford: Basil Blackwell.
- Lindegren-Lerman, C. (1983), "Dominant Discourse: The Institutional Voice and the Control of Topic", der.: H. Davis & P. Walton, *Language, Image, Media*, Oxford: Basil Blackwell.
- Lorimer, R. (1984), *Defining the Curriculum: The Role of the Publisher*.
- Lukes, S. (1974), *Power: A Radical View*, Londra: Macmillan.
- Mankekar, D. R. (1978), *One-Way Flow: Neo-Colonialism Via News Media*, New Delhi: Clarion.
- Manning, D. J., der. (1980), *The Form of Ideology*, Londra: George, Allen & Unwin.
- Manstead, T. & McCulloch, C. (1981), "Sex Role Stereotyping in British Television Ads", *British Journal of Social Psychology*, 20, s. 171-180.
- Mattelart, A. (1979), *The Multinational Corporations and the Control of Culture: The Ideological Apparatus of Imperialism*, Atlantic Highlands, NJ: Harvester.

- Maynard, D. W. (1985), "The Analysis of Plea Bargaining Discourse", der.: T. A. Van Dijk, *Handbook of Discourse Analysis: Vol. 4. Discourse Analysis in Society*, Londra: Academic Press.
- Mchoul, A. W. (1986), "Writing, Sexism and Schooling: A Discourse-Analytic Investigation of Some Recent Documents on Sexism and Education in Queensland", der.: S. Fisher & A. D. Todd, *Discourse and Multinational Authority: Medicine, Education and Law*, Norwood, NJ: Ablex.
- McLaughlin, M. L. (1984), *Conversation: How Talk Is Organized*, Beverly Hills, CA: Sage.
- McPhee, R. D. & Tompkins, P. K., der. (1985), *Organizational Communication: Traditional Themes and New Directions*, Beverly Hills, CA: Sage.
- Mead, R. (1985), "Courtroom Discourse", *English Language Research, Discourse Analysis Monographs*, 9 (University of Birmingham).
- Mehan, H. (1979), *Learning Lessons*, Cambridge, MA: Harvard University Press.
- Mehan, H. (1986), "The Role of Language and the Language of Role in Institutional Decision Making", der.: S. Fisher & A. D. Todd, *Discourse and Institutional Authority: Medicine, Education and Law*, Norwood, NJ: Ablex.
- Merten, K. (1986), *Das Bild Der Auslander in Der Deutschen Presse*, Frankfurt: Gagyeli Verlag.
- Mey, J. (1985), *Whose Language: A Study in Linguistic Pragmatics*, Amsterdam: Benjamins.
- Miliband, R. (1983), *Class Power and State Power*, Londra: Verso.
- Mills, C. W. (1956), *The Power Elite*, New York: Oxford University Press.
- Milner, D. (1983), *Children and Race. Ten Years On*, Londra: Ward Lock Educational.
- Mishler, E. G. (1984), *The Discourse of Medicine: Dialectics in Medical Interviews*, Norwood, NJ: Ablex.
- Mueller, C. (1973), *The Politics of Communication: A Study of the Political Sociology of Language, Socialization and Legitimation*, New York: Oxford University Press.
- Natale, M., Entin, E. & Jaffe, J. (1979), "Vocal Interruptions in Dyadic Communication as a Function of Speech and Social Anxiety", *Journal of Personality and Social Psychology*, 37, s. 865-878.
- Nimmo, D. D. & Sanders, K. R., Derl. (1981), *Handbook of Political Communication*, Beverly Hills, CA: Sage.
- Owsley, H. H. & Scotton, C. M. (1984), "The Conversational Expression of Power By Television Interviewers", *Journal of Social Psy-*

- chology*, 123, s. 696-735.
- Packard, V. (1957), *The Hidden Persuaders*, New York: Pocket Books.
- Parkinson, M. G., Geisler, D. & Pelias, M. H. (1983), "The Effects of Verbal Skills on Trial Success", *Journal of the American Forensic Association*, 20, s. 16-22.
- Pecheux, M. (1975), "Analyse Du Discourse. Langue Et Ideologies", *Langages*, 37.
- Percy, L. & Rossiter, J. R. (1980), *Advertising Strategy: A Communication Theory Approach*, New York: Praeger.
- Pettigrew, A. M. (1972), "Information Control As A Power Resource", *Sociology*, 6, s. 187-204.
- Pettigrew, A. M. (1973), *The Politics of Organizational Decision Making*, Londra: Tavistock.
- Petty, R. E. & Cacioppo, J. T. (1981), *Attitudes and Persuasion: Classic and Contemporary Approaches*, Dubuque, IA: Wm. C. Brown.
- Pfeffer, J. (1981), *Power in Organizations*, Marshfield, MA: Pitman.
- Preiswerk, R., Derl. (1980), *The Slant of the Pen. Racism in Children's Books*, Geneva: World Council of Churches.
- Radtke, I., der. (1981), *Die Sprache Des Rechts Und Der Verwaltung. Volume II of Deutsche Akademie Für Sprache Und Dichtung, Die Öffentliche Sprachgebrauch*, Stuttgart: Klett-Cotta.
- Ragan, S. L. (1983), "Alignment and Conversational Coherence", der.: R T. Craig & K. Tracy, *Conversational Coherence*, Beverly Hills, CA: Sage.
- Reeves, F. (1983), *British Racial Discourse*, Cambridge: Cambridge University Press.
- Richstad, J. & Anderson, M. H., der. (1981), *Crisis in International News*, New York: Columbia University Press.
- Riley, P. (1983), "A Structurationist Account of Political Culture", *Administrative Science Quarterly*, 28, s. 414-437.
- Robinson, J. P. & Levy, M. R. (1986), *The Main Source. Learning From Television News*, Beverly Hills, CA: Sage.
- Roloff, M. E. & Berger, G. R., der. (1982), *Social Cognition and Communication*, Beverly Hills, CA: Sage.
- Roloff, M. E. & Miller, G. R., der. (1980), *Persuasion: New Directions in Theory and Research*, Beverly Hills, CA: Sage.
- Rosenblum, M. (1981), *Coups and Earthquakes: Reporting the World to America*, New York: Harper & Row.
- Sabsay, S. & Platt, M. (1985), *Social Setting, Stigma and Communicative Competence*, Amsterdam: Benjamins.
- Sacks, H., Schegloff, E. A. & Jefferson, G. A. (1974), "A Simplest Systematics For the Organization of Turn Taking For Conversation",

Language, 50, s. 696-735.

Said, E. W. (1981), *Covering Islam*, Henley, Oxfordshire: Routledge and Kegan Paul [Türkçesi, *Haberlerin Ağında İslam*, çev: Alev Alatlı, İstanbul: Pınar Yay., 1984].

Saville-Troike, M. (1982), *The Ethnography of Communication*, Oxford: Basil Blackwell.

Schatzman, L. & Strauss, A. (1972), "Social Class and Modes of Communication", der.: S. Moscovici, *The Psychosociology of Language*, Chicago: Markham.

Scherer, K. R. & Giles, H. (1979), *Social Markers in Speech*, Cambridge: Cambridge University Press.

Schiller, H. I. (1973), *The Mind Managers*, Boston: Beacon Press.

Schramm, W. & Atwood, E. (1981), *Circulation of News in the Third World: A Study of Asia*, Hong Kong: Chinese University Press.

Seibold, D. R., Cantrill, J. G. & Meyers, R. A. (1985), "Communication and Interpersonal Influence", der.: M. L. Knapp & G. R. Miller, *Handbook of Interpersonal Communication*, Beverly Hills, CA: Sage.

Seidel, G. (1985), "Political Discourse Analysis", der.: T. A. Van Dijk, *Handbook of Discourse Analysis: Vol. 4. Discourse Analysis in Society*, Londra: Academic Press.

Seidel, G. (1987a), "The White Discursive Order: The British New Right's Discourse on Cultural Racism, With Particular Reference to the Salisbury Review", der.: I Zavala, T. A. Van Dijk & M. Diaz-Diocaretz, *Literature, Discourse, Psychiatry*, Amsterdam: Benjamins.

Seidel, G. (1987b), "The British New Right's 'Enemy Within': The Anti-Racists", der.: G. Smitherman-Donaldson & T. A. Van Dijk, *Discourse and Discrimination*, Detroit: Wayne State University Press.

Shapiro, M., der. (1984), *Language and Politics*, Oxford: Basil Blackwell.

Shuy, R. W. (1986), "Some Linguistic Contributions to A Criminal Court Case", der.: S. Fisher & A. D. Todd, *Discourse and Institutional Authority: Medicine, Education and Law*, Norwood, NJ: Ablex.

Sinclair, J. Mch & Brazil, D. (1982), *Teacher Talk*, Oxford: Oxford University Press.

Slobin, D. I., Miller, S. H. & Porter, L. W. (1972), "Forms of Adresse and Social Relations in A Business Organization", der.: S. Moscovici, *The Psychosociology of Language*.

Smitherman-Donaldson, G. & Van Dijk, T. A., der. (1987), *Discourse and Discrimination*, Detroit: Wayne State University Press.

Snow, C. & Ferguson, C., der. (1977), *Talking to Children*, New York:

Cambridge University Press.

Spender, D. (1980), *Man Made Language*, Londra: Routledge & Kegan Paul.

Stoll, E. A. (1983), *A Naturalistic Study of Talk in the Classroom*, Yayımlanmamış Doktora Tezi, University of Utah.

Strong, P. M. (1979), *The Ceremonial Order of the Clinic: Parents, Doctors and Medical Bureaucracies*, Londra: Routledge & Kegan Paul.

Sykes, M. (1985), "Discrimination in Discourse", der.: T. A. Van Dijk, *Handbook of Discourse Analysis: Vol.4. Discourse Analysis in Society*, Londra: Academic Press.

Sykes, M. (1987), "From 'Rights' to 'Needs': Official Discourse and the 'Welfarisation' of Race", der.: G. Smitherman-Donaldson & T. A. Van Dijk, *Discourse and Discrimination*, Detroit: Wayne State University Press.

Tajfel, H. (1981), *Human Groups and Social Categories*, Cambridge: Cambridge University Press.

Therborn, G. (1980), *The Ideology of Power and the Power of Ideology*, Londra: Verso.

Thorne, B. & Henley, N., der. (1975), *Language and Sex: Difference and Dominance*, Rowley, MA: Newbury House.

Thorne, B., Kramarae, C. & Henley, N., der. (1983), *Language, Gender and Society*, Rowley, MA: Newbury House.

Tolmach Lakoff, R. (1981), "Persuasive Discourse and Ordinary Conversation: With Examples From Advertising", der.: D. Tannen, *Analyzing Discourse: Text and Talk*, Washington, DC: Georgetown University Press.

Treichler, P., Frankel, R. M., Kramarae, C., Zoppi, C. & Beckman, H. B. (1984), "Problems and Problems: Power Relationships in A Medical Interview", der.: C. Kramarae, M. Schultz & W. M. O'Barr, *Language and Power*, Beverly Hills, CA: Sage.

Trömel-Plötz, S., der. (1984), *Gewalt Durch Sprache. De Vergewaltigung Von Frauen in Gesprächen*, Frankfurt: Fischer.

Troya, B. (1981), *Public Awareness and the Media: A Study of Reporting on Race*, Londra: Commission For Racial Equality.

Tuchman, G. (1978), *Making News*, New York: Free Press.

Tuchman, G., Daniels, A. K. & Benet, J., der. (1978), *Hearth and Home: Images of Women in the Mass Media*, New York: Oxford University Press.

Turow, J. (1983), "Learning to Portray Institutional Power: The Socialization of Creators of Mass Media Organization", der.: R. D. Mcphee & P. K. Tompkins, *Organizational Communication: Traditional*

- Themes and New Directions*, Beverly Hills, CA: Sage.
- UNESCO (1980), *Many Voices, One World*, Uluslararası İletişim Sorunları Araştırması Komisyonunun Raporu, Paris: UNESCO, Londra: Kogan Page.
- Van Dijk, T. A. (1977), *Text and Context*, Londra: Longman.
- Van Dijk, T. A. (1980), *Macrostructures*, Hillsdale, NJ: Lawrence Erlbaum.
- Van Dijk, T. A. (1981), *Studies in the Pragmatics of Discourse*, Berlin: Mouton/De Gruyter.
- Van Dijk, T. A. (1983), *Minderheden in the Media (Minorities in the Media)*, Amsterdam: Socialistische Uitgeverij Amsterdam.
- Van Dijk, T. A. (1984a), *Prejudice and Discourse. An Analysis of Ethnic Prejudice in Cognition and Conversation*, Amsterdam: Benjamins.
- Van Dijk, T. A. (1984b), *Structures of International News: A Case Study of the World's Press*, Yayınlanmamış Yazı, University of Amsterdam.
- Van Dijk, T. A. (1987a), *Communicating Racism: Ethnic Prejudice in Thought and Talk*, Beverly Hills, CA: Sage.
- Van Dijk, T. A. (1987b), *News As Discourse*, Hillsdale, NJ: Lawrence Erlbaum.
- Van Dijk, T. A. (1987c), *News Analysis: Case Studies of National and International News: Lebanon, Ethnic Minorities, Refugees, Squatters*, Hillsdale, NJ: Lawrence Erlbaum.
- Van Dijk, T. A. (1987d), *Schoolvoorbeelden Van Racism (Textbook Examples of Racism)*, Amsterdam: Socialistische Uitgeverij Amsterdam.
- Van Dijk, T. A. (1987e), "How They 'Hit' the Headlines: Ethnic Minorities in the Press", der.: G. Smitherman-Donaldson & T. A. Van Dijk, *Discourse and Discrimination*, Detroit: Wayne State University Press.
- Van Dijk, T. A. (1987f), *Social Cognition, Social Power and Social Discourse*.
- Van Dijk, T. A., der. (1985a), *Handbook of Discourse Analysis (4 Vols.)*, Londra: Academic Press.
- Van Dijk, T. A., Derl. (1985b), *Discourse and Communication. New Approaches to the Analysis of Mass Media Discourse and Communication*, Berlin: De Gruyter.
- Van Dijk, T. A. & Kintsch, W. (1983), *Strategies of Discourse Comprehension*, New York: Academic Press.
- Walker, A. G. (1982), "Patterns and Implications of Co-Speech in A Legal Setting", der.: R. J. Di Pietro, *Linguistic and the Professions*, Norwood, NJ: Ablex.
- Walker, A. G. (1986), "The Verbatim Record: The Myth and Reality", der.: S. Fisher & A. D. Todd, *Discourse and Institutional Authority*:

- Medicine, Education and Law*, Norwood, NJ: Lawrence Erlbaum.
- Werner, F. (1983), *Gesprächsverhalten Von Frauen and Männer*, Frankfurt: Lang.
- West, C. (1984), *Routine Complications: Troubles With Talk Between Doctors and Patients*, Bloomington: Indiana University Press.
- West, C. & Zimmerman, D. H. (1983), "Small Insults. A Study of Interruptions in Cross-Sex Conversations Between Unacquainted Persons", der.: B. Thorne, C. Kramarae & N. Henley, *Language, Gender and Society*, Rowley, MA: Newbury House.
- West, C. & Zimmerman, D. H. (1985), "Gender, Language and Discourse", der.: T. A. Van Dijk, *Handbook of Discourse Analysis: Vol.4. Discourse Analysis in Society*, Londra: Academic Press.
- White, D. M. (1976), *The Concept of Power*, Morristown, NJ: General Learning Press.
- Wilkinson, L. C. der. (1982), *Communicating in the Classroom*, New York: Academic Press.
- Wilson, C. & Gutierrez, F. (1985), *Minorities and Media*, Beverly Hills, CA: Sage.
- Wodak, R. (1984), "Determination of Guilt: Discourse in the Courtroom", der.: C. Kramarae, M. Shulz & W. M. O'Barr, *Language and Power*, Beverly Hills, CA: Sage.
- Wodak, R. (1985), "The Interaction Between Judge and Defendant", der.: T. A. Van Dijk, *Handbook of Discourse Analysis: Vol.4. Discourse Analysis in Society*, Londra: Academic Press.
- Wrong, D. H. (1979), *Power: Its Forms, Bases and Uses*, Oxford: Basil Blackwell.
- Young, M., der. (1971), *Knowledge and Control. New Directions For the Sociology of Education*, Londra: Collier-Macmillan.
- Zumbühl, U. (1984), "Ich Darf Noch Ganz Kurz...": Die Männliche Gesschwatzigkeit Am Beispiel Von Zwei TV-Diskussionssendungen, der.: S. Trömel-Plötz, *Gewalt Durch Sprache. Die Vergewaltigung Von Frauen in Gesprächen*, Frankfurt: Fischer.

Kitle İletişimi Araştırmasında Yeni Revizyonizm: Bir Yeniden Değerlendirme Çabası

James Curran

Medya çalışmalarında ve kültürel çalışmalarda yeni bir revizyonist hareket ortaya çıktı. Başlangıçta radikal gelenekten doğan bu hareket, yaratıcı enerjisinin büyük kısmını bu geleneğin öncüllerine ve varsayımlarına saldırmaya hasretti. Aslında, tamamen olgunlaşmış biçimi içindeki yeni revizyonizm, kitle iletişimi araştırmasındaki temel radikal paradigmalardan toplum modellerini, medyanın rolünü kavramlaştırma tarzlarını, açıklayıcı çerçevelerini ve sorunsallarını reddeder.

Bu yeni revizyonizm kendisini sıklıkla geleneğin zincirlerini parçalayan orijinal ve yenilikçi bir hareket, özgürleşimci bir hareket olarak sunar. Ama bunların hiçbirisi değildir. Yeni düşüncenin bir bölümü revizyonist olmaktan ziyade yeniden canlandırıcıdır, yeninin araştırılmasından ziyade önceki kabul görmüş hikmetlere dönüştür. Bu çizginin başka bir bölümü de, çoğulcu ve öbür türde içgörülerinde bütünlükten sınırlandırılmış bir biçim içinde 'radikal' geleneğin bir devamı olarak görülebilir.

Liberal çoğulcu iletişim araştırması geleneği de aynı dönem boyunca uyarlanma ve değişiklik sürecine girdi. Bu gelenek içindeki bazı araştırmacılar, radikal eleştirmenlerin saldırılarına yanıt olarak yaklaşımlarını iç değişikliğe uğrattılar: Aslında, öbür yönden gelen trafiğin akışına karşı hareket ettiler.

Kısacası, çok sayıda araştırmacının görüşlerini tözsel olarak değiştirdikleri sahici bir 'alandaki telaş'ı yaşamaktayız. Bu denemede mevcut durumu anlamlı bir çerçeveye oturtmak amacıyla, öncelikle İngiltere'de yoğunlaşıp ama aynı zamanda yeri geldiğinde kıta Avrupası, İskandinavya ve Birleşik Devletler'deki çalışmalara da değinerek iletişim araştırması alanında son on beş yıl içinde yapılan çalışmaların seçmeci bir 'okuma'sını yapmaya çalıştım. Yeni revizyonizmi temsil eden 'okuma' terimi, aşağıda yapılan iş için gereğinden çok itibarlı bir terimdir belki. Bu iş için 'notlar' demek daha doğru olur.¹

¹ Bu deneme aslında *Mass Communication and Society*'nin gözden geçirilmiş basımının nasıl bir biçime bürünmesi gerektiğini açıklığa kavuşturmak için tasarlanmış kısa notların ürünüdür. Ayrıca, bu kitabı birlikte derlediğimiz Michael Gurevitch'le yaptığımız tartışmalardan yararlandım.

1975 YILI ÖNCESİNDE ÇOĞULCU VE RADİKAL ARAŞTIRMA GELENEKLERİ ARASINDAKİ KUTUPLAŞMA

İçerdikleri yazıların çoğu 1976'da yazılmış olan ve 1977'de yayımlanan *Mass Communication and Society* (Kitle İletişimi ve Toplum) ve 1982'de yayımlanan *Culture, Society and the Media* (Kültür, Toplum ve Medya) başlıklı iki derleme kitap buradaki tartışmamız açısından iyi bir başlangıç noktası sağlar çünkü bu derlemeler iletişim araştırmasının tarihsel gelişimindeki tekil bir uğrağı billurlaştırır (Curran vd., 1977; Gurevitch vd., 1982). Bu derlemeler, ideal-tipik terimlerle nitelendirilmiş olan medya üzerine çoğulcu ve Marksist perspektifler arasındaki çatışkı etrafında inşa edilmişti: "Çoğulcular toplumu, hiçbirini her zaman için başat olamayan birbirleriyle rekabet halindeki gruplar ve çıkarlar karması olarak görür. Medya örgütleri devletten, siyasal partilerden ve kurumlaşmış baskı gruplarından önemli derecede özerkliğe sahip sınırlı örgütsel sistemler olarak görülür. Medyanın denetiminin, medya çalışanlarına hatırı sayılır bir esneklik derecesi tanıyan özerk medya yönetimi seçkinlerinin ellerinde olduğu söylenir. Medya kurumları ve izleyicileri arasında temel bir simetri olduğu söylenir çünkü, McQuail'in sözcükleriyle, 'ilişki genellikle gönüllü olarak ve eşit sözleşme koşulları aracılığıyla kurulur' (McQuail, 1977). Çoğulcu bakışa göre, izleyiciler medya mesajlarını önceki ihtiyaçları ve eğilimleri uyarınca sonsuz çeşitlilikte tarzlarla güdüp yönetmeye yetenekli olup, onların 'uzlaşma girmelerini, uyum sağlamalarını ya da reddetmelerini' mümkün kılan 'toplumun çoğul değerleri' (Halloran, 1977) içinde yaşamaktadırlar.

Marksistler kapitalist toplumu sınıf tahakkümüne dayalı bir toplum olarak görür. Medya, belli sınıfların tahakkümü bağlamı içinde olsa da çeşitli sınıfsal görüşlerin birbirleriyle mücadele ettikleri bir ideolojik alanın parçası olarak görülür. Nihai denetim giderek tekeli sermayede yoğunlaşmaktadır. Medya çalışanları, özerklik yanılması içinde olsalar da başat kültürün normları içinde toplumsallaşmakta ve bu normları içselleştirmektedirler. Medya bir bütün olarak alındığında başat sınıfların çıkarlarıyla uygun yorumsal çerçeveleri nakleder ve medya izleyicileri, kimileyin bu çerçevelerle müzakereye girseler ve bunlarla kapışsalar

bile, medya tarafından önerilen tanımları muhalif tanımlar lehine reddetmelerini mümkün kılacak alternatif anlam sistemlerine ulaşmaktan mahrumdur” (Curran ve Gurevitch, 1977: 4-5).

Bu derlemelerin üretimine katılan insanların çoğunun niyeti bu iki perspektif arasındaki kutuplaşmış bir çatışmayı geliştirmekti. Bu kısmen pedagojik bir araçtı çünkü her iki kitap da bir Açık Üniversite dersinden kaynaklanıyordu ve buradaki amaç öğrencileri kendi başlarına düşünmeye ve şu ya da bu geleneğin lehine karar vermeye ya da daha inandırıcı bir ara konum olup olamayacağını araştırmaya teşvik etmektir. Ama, amaç aynı zamanda, İngiliz akademik hayatında savaş sonrası dönemin büyük bölümünde marjinalleştirilmiş bir entelektüel geleneğin –Marksizm– tartışmanın merkezi bir ögesi olduğunu ortaya koymaktı. Özellikle iletişim alanındaki Amerikan egemenliğine, o zamanlar çoğumuzun büyük ölçüde ‘sorgulanmaksızın kabul edilen’ çoğulcu toplum modeli içinde konumlanmış verimsiz bir oydaşmadan, yineleyici ve sonuçsuz ‘etkiler’ çalışmaları akışından oluştuğunu düşündüğü Amerikan egemenliğine direnmek ve bunun yerine Avrupalı entelektüel düşüncenin çeşitliliğini yansıtan bir tartışma yaratmak istemiştik.

Alanın gelişiminin bu evresinin taslağı başka bir yerde çıkarıldığından (Curran vd., 1982; Hall, 1986) burada yinelenmesine gerek yok. Bu dönem boyunca en orijinal araştırma kültürel çalışmalarda yürütülmekteydi ve temelde şu ya da bu biçim altında toplumsal pratiğin belirlenimi hakkındaki bir tartışmayla ilgilenilmekteydi. Bununla birlikte, gazetecilik araştırması söz konusu olduğu kadarıyla, en bariz gelişme Glasgow Üniversitesi Medya Grubu’nun, çıkar gözetmeyen bir enformasyon kanalı ve dengeli tartışma forumu olarak kamu hizmeti yayıncılığına dair çoğulcu anlayışa karşı başlattığı planlı saldırıydı. Glasgow Üniversitesi Medya Grubu, iyi belgelenmiş bir dizi çalışmaya dayanarak, televizyon haberlerinin çoğunun toplumdaki başat grupların varsayımları içine oturtulduğunu savundu (Glasgow Üniversitesi Medya Grubu, 1976, 1980, 1982, 1985). Bu araştırma yayıncıları kızgın inkarlarda bulunmaya kıskırtsa da, kayda değer bir istisna (Harrison, 1985) dışında², çoğulcu perspektiften ayrıntılı ve bilimsel

² Philo (1987), bu saldırıya Glasgow Üniversitesi Medya Grubu’ndan yana çıkarak yanıt verdi.

bir karşı-saldırıyla karşılaşmadı. Yayınlarda olayların aktarımının başat bir yapı içinde cereyan ettiğini savunan başka araştırmacıların yaylın ateşi (örneğin Hall, Connell ve Curti, 1976; Morley, 1981; Connell, 1980; Hartmann, 1975) Glasgow Grubu'nun araştırmalarına eşlik etti. Bu araştırmaların çoğunda üstü örtük olarak bulunan –daha sonra sorgulanacak olan– varsayım şöyleydi: Televizyonda üretilen anlamlar görece olarak aşikardır ve izleyicilerin programları anlamaları genel olarak metinlere içkin anlamlar tarafından belirlenir.

'*Ablaki panikler*'e dair bir dizi çalışma bu saldırılara eşlik etti. Bu çalışmaların çoğu '*dış*' gruplara dair medyada çizilen klişelerin ve yanıltıcı tasvirlerin daha kapsamlı düzlemdeki toplumsal çatışmanın yolundan saptırılmasına yardım ettiğini, başat toplumsal ve siyasal normları pekiştirdiğini savunuyordu. Bu iddia öbür şeylerin yanısıra (Cohen ve Young, 1981) siyasal protestonun (Halloran, Elliott ve Murdock, 1970; Hall, 1973a), gençlik çetelerinin (Cohen, 1980), uyuşturucu bağımlılarının (Young, 1974), gaspçıların (Hall vd., 1978), sendika militanlarının (Beharrell ve Philo, 1977), futbol holiganlarının (Whannel, 1979), 'kapkaççılar'ın (Golding ve Middleton, 1982) ve homoseksüellerin (Watney, 1987) medyadaki temsilleri üzerine yapılan çalışmalar tarafından desteklendi. Bu çalışmaların çoğunda, daha sonradan karşı çıkılacak olan üstü kapalı ya da açık iki kilit varsayım vardı. Medyanın gerçekliği inşasının başat kültürü yansıttığı varsayılıyordu; yani, buna göre medya, ya başat çıkarlara hizmet eden gerçekliğe dair başat bir ideolojik tanım önermekteydi ya da, daha güçlü değişkesi altında, gerçekte olup bitenleri yanlış bilinci körükleyecek bir tarzda yanlış temsil etmekteydi. Ayrıca, medyanın toplumun haritasını çizme ve insanların toplumu anlamlı kıldıkları kavramsal kategorileri ve başvuru çerçevelerini sağlama konusunda etkili olduğu varsayılıyordu. Medyanın, Hall'un (1977) etkili bir makalesinde savunduğu gibi, bir 'ideolojik etkisi' vardı.

Medyanın 'etkililiği' üzerindeki vurgu, ortaya çıkmakta olan radikal gelenekte ayrılıkçı ve içrek (esoteric) bir mevki işgal eden *Screen* dergisiyle ilintilendirilen etkili bir film ve televizyon analistleri grubunda yankısını buldu. Bu grup, filmlerde ve programlarda izleyici için 'özne' konumları yaratmada kullanıldığı farz edilen metinsel stratejileri analiz eden birçok çalışma

yayımladı. Böylece optik görüş açısı çekimi ve klasik çekim/ters çekim ardışıklığı izleyicinin özdeşleşmesini ve içerilmesini sağlayan 'dikişleme' (suture) vasıtaları olarak tasvir edildi (Heath, 1976, 1977; karşılaştırınız Heath ve Skirrow, 1977). Bu araştırmaya genel itilimini kazandıran nokta, profesyonel iletişimcilerin, izleyici tepkilerini önceden düzenlenmiş tarzlarda örgütleyen görsel ve anlatsal teknikleri biraraya getirmeye muktedir oldukları yollu varsayımıydı.

Burada yaptığım zorunlu olarak kısaltılmış açıklama liberal perspektiflere yönelik eleştirilerin ortak paydası üzerinde odaklaşmakta ve radikal geleneğin farklı kanatları arasında cereyan etmiş olan iç tartışmalara pek az yer vermektedir. Buna rağmen, 'eleştirel' araştırmacılar arasındaki bir aile içi tartışmaya gönderme yapılması gerekiyor, çünkü bu tartışmanın daha sonra olup bitenlerle doğrudan ilgisi var. Bu tartışma, başat çıkarlarla ilişkili olarak medyanın niçin bir ast rolü olduğuna dair getirilen açıklamalar üzerinde yoğunlaşıyordu. Leicester Kitle İletişimi Araştırması Merkezi'yle eşleştirilen bir yaklaşım, ekonomik mülkiyetin, devletin uyguladığı dolaylı tesirlerin ve piyasa yapıları ile mantığının merkeziliğine ağırlık vermeye eğilimli bir siyasal ekonomi yorumunu benimsedi (Murdock ve Golding, 1977; Murdock, 1982; Curran, 1980, 1986; Curtis, 1984; Hood, 1980). Alternatif bir yaklaşım, Birmingham Çağdaş Kültürel Çalışmalar Merkezi'yle eşleştirilen radikal kültürelci yaklaşım, medyanın tâbi rolünü ilke olarak ideolojik denetime, özellikle de gazetecilerin başat kültürün varsayımlarını bilinçdışı olarak içselleştirmelerine ve haber kaynakları olarak güçlü gruplara ve kurumlara dayanmalarına atfetti (Chibnall, 1977; Hall vd., 1978; Connell, 1980). Ama, epey ağır farklılıklarına rağmen, iki yaklaşımın ortak birçok noktası vardı. İkisi de bir neo-marksist toplum modeli içinde çalışıyordu; ikisi de ekonomik çıkarlar ve ideolojik temsiller arasında, ister zayıf olsun ister güçlü, bir bağıntı algılıyordu; ve ikisi de evrensel toplumsal çıkarlardan ziyade başat çıkarlara hizmet eden bir medya tasviri çiziyordu.

REVİZYONİST İKTİDAR MODELLERİ VE İDEOLOJİK TEMSİL

Bu radikal geleneğe verilen destek, onun araştırma çıktısının çoğunu çerçeveyeleyen sınıf çatışmasına dayalı toplum modelinin

büyüsünü git gide yitirmesi sonucunda tedricen zayıflatıldı. Sözünü ettiğimiz büyüün bozulmasını daha da belirginleştiren kilit bir tesir Michel Foucault'nun çalışmalarından kaynaklandı (1978, 1980, 1982). Foucault, birçok iktidar ilişkisinin farklı durumlarda işin içinde olduğu karmaşık ve çok-yüzlü bir toplum özeti önerdi. Bunlar, Foucault'ya göre, çift değişkenli ve her şeyi kapsayan bir sınıf çıkarları karşıtlığı altında özetlenemez ya da üretim tarzına ve toplumsal formasyona havale edilemezdi. Kendisinin pek karakteristik olmayan az ve öz bir anlatımını alıntılacak olursak: "İktidar ilişkileri toplumsal şebekeler sistemi içinde kökleşir. Gelgelelim, bu, toplum üzerinde en ince ayrıntısına dek tahakküm kuran belli başlı temel bir iktidar ilkesi olduğu anlamına gelmez; aksine, ötekilerin eylemi üzerinde eylemde bulunma imkanı (bu her toplumsal ilişkiyle eşuzanımlı bir imkandır), çokkatlı bireysel farklılık biçimleri ve amaçlar, kendi üzerimizdeki ya da ötekiler üzerindeki verili iktidar uygulanımı, çeşitli derecelerde tikel ya da evrensel kurumlaşmalar, az çok tasarlanmış örgütler hareket noktası alınarak farklı iktidar biçimleri tanımlanabilir" (Foucault, 1982: 224)

Bazı araştırmacılar Foucaultyen yaklaşımı Marksist yaklaşımdan farklı bir ekseninde yer alan, ama biçim açısından hâlâ Marksist yaklaşıma benzeyen medya çalışmaları inşa etmek için benimsedi. Bu yaklaşımda medyanın rolü hâlâ daha geniş toplumsal çekişme bağlamında, ama bu kez sınıf sömürsünden ziyade ataerkil sömürüyle ilişkili olmak kaydıyla ele alınır. Geçtiğimiz yıllarda ortaya çıkan en ilginç araştırmalardan bazılarının bu kategoriye girdiği söylenebilir.

Foucaultyen miras biraz karışıktır. Kültürel araştırmaların ve medya araştırmalarının merkezileşmesine (decentring) katkıda bulunmuştur. Bazı çalışmalarda medyanın rolü, analitik olarak bir dizi tikel örnekler dizisi şeklinde ayrılabilen bir toplum bağlamında yer alan ya da söyleme dışsal iktidarın tamamen boşaltıldığı (örneğin Grodal, 1989) okuyucu-metin karşılaşmalarının ardışıklığına (örneğin Bondebjerg, 1989) indirgenir. Gerçekte bu, medyanın tipik bir şekilde iktidar ilişkilerinden yalıtık olarak ele alındığı ya da iktidarın kapsamlı bir şekilde yayılmış olduğunun farz edildiği bir toplum modeli içinde analiz edildiği Amerikan liberal geleneginden çok farklı değildir. Aslında, sözünü et-

tiğim bu yöndeşme (convergence) John Fiske'nin etkili ve verimli çalışmalarında (1987, 1989a, 1989b, 1989c) az çok barizdir. Fiske'nin yakın bir tarihte 'engin bir sürekli değişmekte olan altkültürler (subculture) ve gruplar dizisi'nden gelen insanların özerk bir kültürel ekonomi içinde kendi anlamlarını inşa ettikleri 'semiyotik demokrasi'yi selamlayışı, egemen tüketici çoğulculuğunun merkezi izleklerini şevkle kucaklar.

Meseleyi daha da karmaşıklatacak olursak, çoğulcu gelenek içinde, medyanın şiddet, oy verme davranışı ve siyasal sorunların öne çıkartılması üzerindeki etkilerinin araştırılmasının tanımladığı tipik tikel medya analizlerinden uzaklaşma yönünde bir kaymanın olduğu söylenebilir. Liberal araştırmacılar şimdilerde medyanın geniş anlamdaki rolüne daha fazla ilgi göstermektedir: Medyanın, siyasal sistemin yapıları ve işlevleri üzerindeki etkisi (Seymour-Ure, 1989; Blumler, 1989a), sosyo-kültürel bütünleşme üzerindeki tesiri (Graber, 1988; McLeod, 1988) ve toplumsal kimliğin oluşumu (Reimer ve Rosengren, 1989) ve daha geniş ve hayati olarak da medya ile toplumsal değişim arasındaki ilişki (Rosengren, 1981; Noelle-Neumann, 1981; McQuail, 1987). Aynı zamanda, dar bir odağa sahip tikel araştırma tarzı, özellikle izleyici alımlama çalışmaları, üstünkörü olmak kaydıyla hâlâ 'radikal' kamp denilebilecek kampta çoğalmaktadır. Bir zamanlar radikal ve liberal araştırma geleneklerini karakterize eden teorileştirilmiş ve görece teorileştirilmemiş araştırma arasındaki, bütünselci bir yaklaşım ve tikel bir yaklaşım arasındaki, makro ve mikro sorunlara ilgi gösterme arasındaki yarılma büyük ölçüde ortadan kalkmıştır.

Bunun nedeni kısmen, radikal gelenek içindeki güçlü bir revizyonist hareketin Marksizmin totalleştirici ve sistematik izleklerini reddetmesidir. Stuart Hall'un yazdığı (1988b) gibi: "...klasik Marksizm 'ekonomik' ve 'siyasal' arasındaki varsayılan mütakabiliyete dayanmaktaydı: Siyasal tutumlarımız, çıkarlarımız ve güdülenimlerimiz bizim sınıf çıkarlarımızdan ve konumlarımızdan hareketle okunabilirdi. Şimdilerde –pratik ve teorik olarak– çözülmüş olan tam da 'siyasal' ve 'ekonomik' arasındaki bu mütakabiliyettir" (Hall, 1988b: 25).

İronik olarak bugün sıklıkla kaba bir Marksist işlevselciliğin örneği olarak anımsanan Althusser, geriye bakıldığında, toplum-

sal pratiğin özerkliğini vurgulaması (Althusser, 1971, 1976) yüzünden bu revizyonizmin gelişmesinde stratejik bir rol oynamıştır. Onun dümen suyunda giden birçok post-Althusseryan zayıf, indirgemeci olmayan bir biçimle de olsa ekonomik belirleyicilik nosyonunu reddetti. Bu eğilim, ekonomik olanın önceliğinin tahtından indirildiği 'post-Fordist' üretim rejimleri, toplumsal ve kültürel hayatın çoğulculaşımı ve bireycilik ile öznelliğin yükselişinin nitelendirdiği bir postmodernist çağa hamle etmekte olduğumuzu (Baudrillard, 1985; Gorz, 1983; Lyotard, 1984) ileri süren ve bugünlerde revaçta olan bir hipotezle perçinlenmiştir.³

Geleneksel Marksist formülleştirimlerin doyurucu olmayışı Abercrombie, Hill ve Turner tarafından kaleme alınmış ve birkaç basımı yapılmış kitapta da (1984) etkili bir şekilde ifade edilir. Bu yazarlar önce, 'başat ideoloji' kavramının (görmüş olduğumuz üzere, 1970'lerde ve 1980'lerin başlarında medya çalışmalarında ve kültürel çalışmalarda kilit bir kavramdı) bir yanılsama olduğunu, daha yakından incelendiğinde, hemen her çağda bir tutarsız ve hatta çelişkili düşünceler derlemesi şeklinde ufanıp gittiğini savunur. İkincisi, bu izlekler ve düşünceler derlemesi 'başat' bile değildir çünkü, tâbi sınıflar tarafından yaygın bir kabulle karşılanmamıştır. Yazarlara göre, toplumsal tutunumun (cohesion) ideolojik bütünleşmeden ziyade teslimiyet ve tekdüzelikle açıklanması gerekir. Argümanlarının bu ikinci kısmı modern dönem açısından tam anlamıyla ya da yeterince belgelenmemiştir. Gelgelelim, yazarlarımızın argümanı, önemli bir ampirik temele sahip bir çalışmadan güçlü bir destek görmüştür (Marshall vd., 1989).

Bu saldırı, Gramsci'nin (1971, 1985) etkisi altında yeniden formülleştirilmiş bir medya ve toplum teorisinde öndelenmişti. Bu yeniden formülleştirim önceki radikal paradigmanın yeniden düşünülmesini gerektirdi. Yönetici sınıf, farklı toplumsal tabakaların değişen ve sıklıkla kararsız bir ittifakı olarak yeniden kavramsallaştırıldı. Başat ideoloji, bir başat söylemler 'alanı' olarak, herhangi bir noktada kendi bileşen öğelerine ayrılmaya maruz

³ Hebdige (1988), postmodernist düşüncenin bir çizgisinin, *bem* Marksist *bem* de liberal çoğulcu geleneklerin paylaştığı bir düşünsel miras olan teleolojik iştiyakları ve rasyonalizmi reddettiğini ikna edici bir şekilde savunur.

bir istikrarsız düşünceler ve izlekler demeti olarak yeniden tanımlandı. Medya, yönetici sınıfın düşüncelerinin bir oluşundan ziyade rekabet halindeki toplumsal güçler arasında cereyan eden bir yarış alanı olarak tasvir edildi. Medyanın hâlâ başat çıkarılara hizmet etme eğiliminde olduğu düşünülse de, toplumsal ittifakların kırılganlığı, ideolojik biçimlenmelerin istikrarsızlığı ve aşağıdan gelen telaşlı direnişin kaynaşmasına verilen yeni önemin bir doğurgusu olarak haber örgütlerine üstü örtük olarak daha stratejik bir rol atfedildi. Bu yeniden formülleştirim 1970'lerin ortalarında eşitsiz ve kısmen özümsemiş bir biçim altında zaten ilerleme kaydetmekteydi. Sözgelimi, Hall'un başka araştırmacılarla birlikte yaptığı bir çalışma olan *Policing the Crisis*, iki farklı nüanslı kavramın –'denetim kültürü' ve 'yönetici ideolojilerin başat alanı'– birbirinin yerine konulabilir kullanımında yansımasını bulan Althusseryan ve Gramsciyen perspektiflerin tutuk bir senteziydi (Hall vd., 1978). Hall'un daha sonraki çalışması (örneğin, 1988a), 'başat' düşüncelerin tesirini hâlâ abartmasına ve böylece de medyanın gücünü şişirmesine rağmen ideolojik rekabeti çok daha net bir şekilde aydınlatan bir Gramsciyen perspektife dayanır (Crewe, 1988; Curran, 1990). Bu yeniden formülleştirim, revizyonist dalgaya karşı sınır çizgisini koruma yolundaki ikna edici bir girişim olarak görülebilir ve birçok izleyicisi vardır. İronik bir şekilde, Hall kendisi yakın bir dönemde, sonuçta birtakım zeminleri daha da terkederek konumunu yine değiştirmiştir (Hall, 1988b).

MEDYA ÖRGÜTLERİNE DAİR REVİZYONİST AÇIKLAMALAR

Yukarıdakilere ek olarak medya örgütlerine dair 'eleştirel' araştırmanın gelişmesi, radikal araştırmacılar yakın geçmişte uflanmakta olan kutsal çizgilerini hiç değilse kısmen koruma yolunda işaretler vermelerine rağmen, önceki konumlardan zora dayalı bir ricat olarak görülebilir. Siyasal ekonomi yaklaşımı, medyaya radikal yaklaşımlar içindeki daha uzlaşım ve geleneksel çizgiyi temsil ediyordu ve ilk eğilip bükülen de bu yaklaşım oldu. Aslında, Birmingham okuluyla eşleştirilen radikal kültürelci perspektifin ortaya çıkışının kendisi, çoğulcu bir perspektifi bütünleştiren uzlaşmacı bir konumdu. Birmingham okulu, hiç değilse üstü örtük olarak, iki kilit önemdeki çoğulcu argü-

manı kabul etti: Yani, medyanın ekonomik mülkiyeti, hisse senetleri sahiplerinin artan dağılımından ötürü giderek yönetsel denetimden ayrı hale gelmiştir ve gazeteciler de teftiş edici denetimden hatırı sayılır bir derecede bağımsızlığa sahiptirler. Dolayısıyla, yapılan analizler, “gazeteci ve haber üreticilerinin gündelik ‘görece özerklik’lerinin” modern medya örgütlerinin çoğunun bir gerçekliği olduğu varsayımına dayanır (Hall, vd., 1978: 57).

1980’ler boyunca, siyasal ekonomi geleneğindeki araştırmacılar bile geri adım atmaya başladılar. Nitekim, önde gelen bir siyasal ekonomist olan Peter Golding, ‘refah devletinin otlakçılığı’na karşı açılan cihadı açıklarken basının ekonomik mülkiyetinden ziyade ideolojik yönetimin ve muhabirlerin bireyci değerlerinin önemini vurgulamıştır (Golding ve Middleton, 1982). Benzer şekilde, Murdock –başka bir İngiliz medya siyasal ekonomisti–, 1981 yılındaki ırkçılığa karşı ayaklanmayı medyanın duyurma örüntüsünü, kaynak mevcudiyeti ve gazetecilerin ellerindeki hazır söylemler bazında açıklamıştır. Burada yine, bu duyurma tarzının niçin muhafazakâr bir biçime büründüğünü açıklamada kapitalist mülkiyete ve yönetimden gelen baskıya pek az gönderme yapılmıştır (Murdock, 1984). Ayrıca, bir ders kitabının yeniden gözden geçirilmiş basımında ben de geri adım attım (Curran ve Seaton, 1985, 1988).

Gelgelelim, radikal kültürelci yorumlar, yönünü yitirmiş siyasal ekonomistlere belli belirsiz bir sığınak sağlar. Hall ve çalışma arkadaşlarının geliştirdiği klasik İngiliz formüleştirmesinde, güçlü kurumların çıkarlarının medya için ‘asli tanımlayıcılar’ olarak edimde bulundukları ve gazetecilerin, kendilerine güvenilir kaynaklar tarafından sağlanan yorumsal çerçeveyi popüler deyimlere tercüme eden ‘tali tanımlayıcılar’ olarak edimde bulundukları iddia edilir (Hall vd., 1978). Bununla birlikte, Philip Schlesinger (1989) yakın bir tarihte, harap edici bir Exocet’i* bu konuma

* Bildiğim kadarıyla, bu Fransız yapımı füzeye ününü kazandıran, İngilizlerin o anlı şanlı Falkland zaferidir. Gemilerden fırlatılan bu füzeler denize paralel olarak, neredeyse denize yapışık bir halde birkaç metre yükseklikten yatay olarak yol alma marifetine sahip olduklarından, karşı tarafın (ya da hedefin!) radarlarına yakalanmamayı (işin işten geçmesi noktasına kadar) beceriyorlardı. Sonuç malum. O tarihten bu yana, Exocet’leri yakalayabilen radarların geliştirilip geliştirilmediğini bilemiyorum -çn.

karşı ateşlemiştir. Schlesinger, kısaca, asli tanımlayıcıların kimileyin medyaya birbirleriyle çatışan gönderi çerçeveleri önerdiğini, kimi güvenilir kaynakların öbürlerinden daha etkili olduğunu teslim etmek bakımından asli tanımlayıcı kavramının basite kaçtığını, bu yaklaşımın toplumsal güçler dengesindeki değişmelerin asli tanımlayıcıların terkiibini değiştirdiğini bilmezden gelme tarzı açısından üstü örtük bir şekilde zamanı gözönünde bulundurmadığını ve son olarak, medyanın pasifliğini abarttığını savunur. Bu teorik argümanlar yakın geçmişte İngiltere ve Birleşik Devletler'de yürütülen örnek olay çalışmalarıyla somut terimler içinde gösterilir (Curran, 1989; Hallin, 1989). Aslında, bu eleştiri, yukarıda daha önce dikkat çektiğimiz yönetici sınıfın tahakkümü altındaki toplum görüşüne meydan okuyan alternatif bir modelin, başat iktidar bloğu içindeki çatlakları ve gerilimleri, ideolojik rekabetin ve aşağıdan gelen direnişin oluşturduğu daha geniş bir bağlamı vurgulayan alternatif bir modelin uzanımıdır.

Bu model medyayı bir siyasal tartışma forumu olarak tasvir eden uzlaşım sal çoğulcu modele çok yakın düşer. Bununla birlikte, onu klasik çoğulcu açıklamalardan ayıran iki kilit argüman vardır. Birincisi, toplum içindeki gruplar ve sınıfların medyaya erişimleri eşitsizdir ve kendi görüşlerini ve çıkarlarını genelleştirmede baş vurmak zorunda oldukları kaynakların dağılımı da eşitsizdir. Bu noktada, çoğulcu medya araştırması geleneği içinde ilginç bir kayma görölmektedir. Tunstall'ın öncü ve aydınlatıcı çalışmasının (Tunstall, 1981) bir örneğini oluşturduğu gazetecilerin bir örgütsel ortamdaki bireysel özerkliği üzerindeki vurgu gitmiş, onun yerini medya örgütleri ile iktidar merkezleri arasındaki iç bağlantılara giderek artan bir şekilde gösterilen ilgi almıştır (örneğin Hess, 1984; Sigal, 1987; Ericson, Baranek ve Chan, 1987, 1989; Schudson, 1989). Aslında, liberal gelenek içinde bazı araştırmacılar çoğu medya kurumlarının örgütsel iş programlarının ve değerlerinin güçlü çıkarlara hizmet etme eğiliminde olduğu görüşünü kabul eder olmuşlardır.

Yukarıda sözü edilen argümanlardan ikincisi, kapitalist mülkiyetin temelde medyanın üst düzey yönetimindeki mevkilerine yapılan atamalar aracılığıyla medya örgütlerinin norm ve değerlerini biçimlendirebileceği ve piyasanın da toplumdaki farklı çıkarlar arasında nadiren yansız bir tarzda işlev göreceğidir. Bu

noktada yine, çoğulcu araştırma içindeki bir kaymanın işaretleri görülebilmektedir; bu en çok, üst düzey yönetimdeki değişmelerin alışılmış haber verme tarzını etkileyebileceğini belgeleyen yakın geçmişte Kanada'daki medya üzerine yapılan bir çalışmada bariz bir şekilde görülebilir (Ericson, Baranek ve Chan, 1987). Bunlara ek olarak, etnografik yaklaşımın, yönetim düzeyinden kaynaklanan baskıların gazetecilerle ilintilendirilme tarzını bulanıklaştırması bakımından metodolojik bir kör noktası olduğu savunulmuştur (Curran, 1989).

Hangi görüş benimsenirse benimsensin, klasik çoğulculuğun dördüncü özerk güç olarak medya perspektifi, Marksizmin bir ideolojik devlet aygıtı olarak medya vizyonu denli karşı çıkışlara maruz kalmıştır. Hem çoğulcu hem de radikal kamplardaki araştırmacıların yaptıkları karşılıklı değişikliklerle bu iki konum arasında konumlanan bir ara perspektif başat hale geldi. Gelgelelim, bunu belirtmekle birlikte, ekonomik ve siyasal iktidarın farklı araştırmacılar tarafından kavramsallaştırılma tarzında sürüp giden farklılıklar tam bir yöndeşmenin gerçekleşmesini önleyecektir.

İZLEYİCİ ALIMLAMASINA DAİR REVİZYONİST DEĞERLENDİRMELER

Bununla birlikte, revizyonist perspektifin etkisi en çok, anlamın üretimi ve izleyici alımlaması tarafından ortaya çıkartılan konular etrafında görüldü. Radikal kitle iletişimi araştırması geleneği büyük ölçüde anlamın görece sorunsuz bir analizi zeminine oturuyordu. Ama metinlerin içindeki tutarsızlıkları, çelişkileri, boşlukları ve hatta içsel karşıtıkları vurgulayan yeni bir revizyonist çalışma geleneği ortaya çıktı. Bu değişikliğin bir örneği, Helen Baehr (1980) tarafından derlenen kadınlar ve medya üzerine 'çalışmaların durumu'nu kötümser bir tarzda değerlendiren denemeler seçkisiyle, ataerkil değerlere içsel direniş noktalarını ya da hayati muğlaklıkları vurgulayan metinlerin Cook ve Johnston (1988)⁴ ve Modleski (1982) gibi revizyonistlerin daha iyimser ve kefaret edici okumaları karşılaştırıldığında görülebilir.

⁴ Aslında Cook ve Johnson'ın takdire değer denemesi ilk olarak 1974 yılında tanınmış bir film festivali yayınında basılmış olup, ancak yakın bir geçmişte uygun bir şekilde dağıtılabildi. Bu deneme zamanının ilerisindeydi.

Bu değişiklik, televizyonun sıklıkla 'anlamın üretimini izleyici-üreticiye havale eden' göreceli açık ve muğlak programlar, 'üreten metinler' üreten bir ortam (Fiske, 1989c) olduğu yolundaki iddiada en aşırı biçimi içerisinde ifade edilmiş olur. Benzer bir argüman rock videolarıyla ilişkili olarak geliştirildi (Larsen, 1989).

İkinci kilit değişiklik izleyicinin aktif bir anlam üreticisi olarak yeniden kavramsallaştırılmasıydı. Bu, medya araştırmasının kapsamlı bir şekilde söylenceselleştirilmiş bir alanıdır –bu izleğe daha sonra döneceğiz. Burada, belli biçimci analiz biçimlerinde bulunan, izleyicilerin metinlerdeki sabit, önceden oluşturulmuş anlamlara önceden düzenlenmiş bir şekilde yanıt verdiğini belirten varsayımın, anlamın metin ile izleyicinin toplumsal ve söylemsel konumunun etkileşimi yoluyla inşa edildiğini belirten anlayışın meydan okumasıyla karşılaştığına işaret etmek yeterli. Bu nokta, revizyonist eleştirmenlerin en sivri uçlarından ve etkili olanlarından biri olan David Morley'nin *Nationwide* adlı programa gösterilen tepkilere dair bir çalışmasında gayet iyi gösterilmiştir. Morley, *Nationwide* adlı programa farklı grupların farklı şekillerde tepki gösterdiklerini ve bu farklılıkların, sözkonusu grupların yer aldıkları farklı söylemsel ve kurumsal konumları yansıttığını gösterdi. Morley'in çalışması aynı sınıf içindeki farklı altkültürel biçimlenmelerin farklı izleyici tepkilerini yaratmadaki önemini aydınlatma tarzı yüzünden özellikle keskin bir analizdi (Morley, 1980).

İzleyicinin özerkliği üzerindeki revizyonist vurgu, medyanın tesiri konusunda daha ihtiyatlı bir değerlendirmeyi teşvik etti. 'Ahlaki panik' üzerine yapılmış ve yalnızca başarısızlığa uğramakla kalmayıp geri teperek hedeflediği kurbanı duyulan sempatiyi arttırmış olan bir örnek olay çalışması bu revizyonist yenden yönelimin tipik bir örneğidir (Curran, 1987). Benzer bir şekilde, Avrupa-aşırı uydu televizyonunun kitlesel bir izleyici çekemedeki başarısızlığı, dilsel ve kültürel farklılıklarda kökleşmiş izleyici özerkliği bazında açıklandı (Collins, 1989).

Son olarak, bu yaklaşımda örtük olarak bulunan, medyanın yalnızca sınırlı bir etkisi olduğu yolundaki sonuç, bazı araştırmacıları ilgi odaklarında değişiklik yapma yönünde teşvik etmiştir. Siyasal estetik yerini popüler estetiğe bırakmış, araştırma odağı medya temsillerinin siyasal ve kültürel mücadeleleri kö-

rükleyip körüklemediği ya da geciktirip geciktirmediği sorusundan kitle medyasının niçin popüler olduğu sorusuna kaymıştır. Bu durum, insanların medyadan aldıkları zevkin doğasını çıkarsamaya çalışan medyanın içeriğine dair 'okumalar'ı (örneğin, Drotner, 1989) ve insanların aldıkları zevkin köklerini incelemeye çalışan etnografik izleyici araştırmalarını (örneğin Kippax, 1988) teşvik etmiştir.

ÇARK YENİDEN Mİ KEŞFEDİLİYOR?

Bu revizyonizm genellikle, şimdiye kadar çamura batmış olanın karıştırıldığı ve aydınlığa çıkartıldığı düşünsel ilerlemenin bir örneği olarak iddialı terimlerle sunulur. Nitekim, Morley (1989: 16-17), kullanımlar ve doyumlar yaklaşımının aktif izleyici kavramını geliştirinceye kadar 'bütün bir etki çalışmaları geleneği'nin nasıl da 'bir şırınga etki modeli'nin tahakkümü altında kaldığını yeniden açıklar. Buna göre, kullanımlar ve doyumlar yaklaşımının aktif izleyici kavramı bir gelişmedir, çünkü 'bu perspektiften, bundan böyle bir mesajın aynı şekilde etkilenmesi umulan homojen bir kitlesel izleyicinin üzerindeki "etkiler"i hakkında konuşamayız' Bununla birlikte, bu gelişme bile 'ciddin sınırlıdır', çünkü medyaya yönelik farklı tepkileri, nihai olarak 'kişiliğin ya da psikolojinin bireysel farklılıkları' bazında açıklamaya çalışır. Buna göre, yalnızca yeni revizyonizm daha tatmin edici ve derli toplu bir açıklama sunmuştur.

Bu, bütün bir araştırmacılar kuşağını öyküleyen iletişim alanı tarihinin, sıklıkla yinelenmesine rağmen⁵ heyecan verici tarihinin bir karikatürüdür. Bu karikatür gerçekte bir yeniden keşif süreci olanı bir yenilik diye sunar. Ayrıca bu söylenceselleştirmenin, çoğulcu gelenek içinde yapılmış geçmişteki medya araştırması ile radikal gelenekten doğan yeni revizyonizm arasındaki çokkatlı çakışma çizgilerini bulanıklaştırma etkisi vardır. Etki araştırmasının herhangi anlamlı bir tarzda şırınga modelinin 'tahakkümü' altına girdiği söylenemez. Tersine, 1940'lardan beri etki araştırmasının başlıca dürtüsü medya izleyicilerinin bağımsızlık ve özerkliklerini ileri sürmek ve insanların medyadan ko-

⁵ İronik bir şekilde, Morley (1980) dokuz yıl önce daha karmaşık ve biraz daha az hatalı bir açıklama önermişti.

layca etkilendikleri yollu yaygın anlayışı dağıtmaktı. Bunu, yakın geçmişin 'alımlama' çalışmaları sağanağında her ne kadar farklı bir teknik dilde ve kimi zaman daha az incelikle olsa da, yeniden ileri sürülmüş olan içgörülerin birçoğunun aynısını geliştirmiş olması sayesinde yapmıştır.

Nitekim, etki sorunsalıyla çalışan araştırmacılar uzun süre önce insanların metinlere getirdikleri öneğilimlerinin bu metinleri anlamalarını canalcı bir şekilde etkilediğini ve farklı öneğilimlerin farklı anlamalar yarattığını savunmuşlardı. Şimdilerde handiyse unutulmuş bir çalışmayı rast gele zikredecek olursak, Hastorf ve Cantril (1954), Dartmouth ve Princeton arasında yapılan özellikle hileli bir futbol maçının filmini bu iki üniversiteden gelen iki ayrı öğrenci grubuna göstermiş ve bu öğrencilere diğer başka şeylerin yanısıra her iki takımın maç boyunca kuraları kaç kez çiğnediklerini kaydetmelerini istemişti. Dartmouth'lu öğrencilerden oluşan grubun çoğunluğu her iki tarafın yaklaşık eşit sayıda faul yaptığı sonucuna varırken, Princeton'lı öğrencilerin oluşturduğu grup Dartmouth takımının Princeton'dan iki kat daha fazla faul yaptığı sonucuna varmıştı. Bu sonuçlar yazarların 'karşılığında yanıt gerektiren' bir perspektif geliştirmelerine yol açmıştır. Buna göre, "aynı şey karşısında farklı insanların farklı tutumlara sahip olduğunu söylemek doğru değildir ya da yanıltıcıdır. Çünkü bu şey ister bir futbol maçı, ister bir başkanlık seçimi, ister komünizm ya da isterse süs olsun, *aynı şey değildir*. Bu durum, 'görmek inanmaktır' vecizesinin 'inanmak görmektir' şeklinde yeniden yazılması gerektiğini ima eder.

Bu çalışma, Morley'nin iddia ettiğinin tersine, izleyici yanıtlarındaki farklılıkları bireysel kişilik ya da psikoloji farklılıklarından ziyade müşterek eğilimlere atfetmek bakımından dönemin olağan dışı bir çalışması değildi. Ama, bu çalışma aynı zamanda izleyicinin anlamı uyarlamasına dair görece basit, tek-boyutlu bir açıklama olarak döneminin karakteristik bir çalışmasıdır.

Gelgelelim, bazı etki araştırmacıları, revizyonistlerin sonradan keşfedecekleri 'metin-okuyucu karşılaşmalarının söylemlerarası süreçleri'ni öndeleyen çok daha karmaşık bir izleyici etkileşimleri modeli geliştirmişti. Bu daha gelişkin yaklaşımın erken dönemde ortaya konulan bir örneği, Patricia Kendall ve Kathe-

rine Wolff'un (1949) ırkçılık karşıtı çizgi romanlara gösterilen reaksiyonların analizi tarafından sağlanır. Bu çizgi romanlarda, maskaralığının (küçük kafasından doğan hileler tarafından gösterilir) ve aşırı görüşlerinin ırkçı düşünceleri değersizleştireceği umulan Mr. Biggott adında itici ve geçimsiz bir orta yaşlı adam başrolü oynar. Bu çalışma, üzerinde araştırmanın yürütüldüğü grubun % 31'inin ya Mr. Biggott'un ırksal önyargılar taşıdığını ya da çizgi romanların niyetinin ırkçılığı hicvetmek olduğunu göremediğini ve genel olarak izleyicilerin çizgi romanları anlamalarının bir hayli çeşitlilik sunduğunu göstermiştir. İzleyicilerin bazıları, çeşitli özdeşleşmeme mekanizmalarına başvurarak romanların propagandist niyetlerine direnmişlerdi; bunlar Mr Biggott'a (kendilerinin de paylaştıkları) görüşlerinden ötürü değil, düşünsel ya da toplumsal olarak aşağı gördükleri için olumsuz bakmaktaydılar. Hatta birkaçı, romanların niyetini tamamen altüst ederek romanlarda kendi önyargılarının onaylanışını bile bulmuşlardır.⁶

Ama bu çalışmanın belki de en aydınlatıcı kısmı, çizgi romanların anlamlarıyla niçin o şekilde tartışıldığına dair uzun süreli görüşmelere dayalı olarak getirdiği açıklamaydı. Irkçı inançlarına güvenleri tam olan bir grup kendisi ile Mr Biggott'un ırkçılığı arasında bir mesafe koyma ihtiyacı duymadı ve çizgi romanın onların ırkçılığına saldırdığının farkına varmadı. Irkçı önyargılara sahip başka bir grup çizgi romanın hicivci amacını bir anlığına anladı, bunu bir ceza olarak yaşantıladı, böylece durumu sonradan anlayarak Mr Biggott'la özdeşleşmeme yoluna gitti (bir örnekte de Mr Biggott bir Yahudi olarak tanımlandı) ve böylece çizgi romanın onları niyetlenen yöne çekme amacını bulanıklaştırarak kendilerinden uzak tutmayı başardı. Bu grubun karmaşık reaksiyonunu anlamadaki kilit öge grubun kendi ırkçı görüşleri hakkındaki kendi suçluluk duygusu, belirsizlik ya da utançtı. Önyargılı genç erkeklerden oluşan üçüncü bir grup, çizgi romanda niyetlenen anlam çerçevesini çapraz kesen farklı bir gönderi çerçevesi dayattı. Çizgi romanları kendi görüşlerine bir saldırı olarak görmek yerine, Mr. Biggott'un sakatlanmış oto-

⁶ Bu son noktanın tam olarak ortaya çıkartılması, aynı verilerin Cooper ve Jahoda (1947) tarafından analiz edilmesi sonucunda gerçekleşmiştir.

rite figürlerinin zayıflığını, güçsüzlüğünü ve anlamsızlığını simgeleştirdiği eski kuşağa yönelik hicivsel bir saldırı olarak gördüler (içlerinden biri net bir şekilde babasına göndermede bulundu). Bu grupla yapılan görüşmelerden bazılarında çizgi romanların 'işleyişleri' bir anlığına da olsa görülebiliyordu: Yani, çizgi romanların 'işleyişleri', bir modernlik söylemi içindeki ana-baba kuşağına yönelik önyargılı görüşlerin bir yeniden değerlendirimini teşvik etmekteydi.

Böylece, izleyicilerin kitlesel olarak iletilen anlamları farklı olarak algıladıkları, medya etkileri araştırmasının yaklaşık yarım yüzyıllık merkezi bir bulgusu olmuştur. İzleyicinin göreceli özerkliğinin Lazarsfeld, Berelson ve Gaudet tarafından 1944 gibi erken bir tarihte belgelenen başka bir görünümü, insanların kendi düşündükleri şeyi pekiştiren medya içeriği arayışında olmaları ve kendi inançlarına meydan okuyan içerikten kaçmaya çalışmaları eğilimidir. Ama 1950'lerin başından bu yana araştırmacılar izleyicinin medyaya ne ölçüde seçmeci bir tutumla yaklaştığını hararetli bir şekilde tartışılar ve kanıtlar televizyonun yükselişinin, izleyicinin medya mesajlarından kasıtlı olarak kaçınmasını azalttığını önermektedir. Bununla birlikte, uyumsuz mesajlardan savunmacı bir kaçınma, özellikle yalnızca bir kaçınma olarak değil dikkat etmeme olarak tanımlandığında, bir dereceye kadar daimdir.⁷

Ayrıca, 1940'lı yıllar boyunca araştırmacılar izleyici içindeki alt-kültürel oluşumların medya temsillerinin *kabul edilip edilmeme* derecesini etkilediğini gösterdiler (örneğin Hyman ve Sheatsley, 1947). Liberal zihniyetli oğlu Mike ile sürekli tartışan bağınaz, şovenist, siyasal açıdan gerici ama 'sevimli' bir işçi sınıfı kahramanı Archie Bunker'ın başrolü oynadığı başarılı bir Amerikan televizyon dizisi olan *All in the Family* hakkında yürütülmüş bir çalışmalar öbeği tarafından kısaca gösterilebileceği üzere, bu sonuç 'etki' araştırmalarının sürekli yeniden ortaya çıkan bir bulgusu haline gelmiştir. Kanada ve ABD'deki ırksal önyargılara sahip yetişkinler, bağınaz Archie'nin anlamlı şeyler yaptığını ve sonunda kazandığını düşünmeye genç ve daha az önyargılı görüşlerden daha çok eğilimliydiler (Vidmar ve Rokeach, 1974;

⁷ Bunun daha ayrıntılı olarak tartışıldığı bir çalışma için bkz. Tan (1985).

karşılaştırınız, Brigham ve Giesbrecht, 1976). Hollanda'da yürütülen karşılaştırmalı bir çalışma, farklı tutum öbeklerine sahip olan –etnosentrik, otoriter ya da gelenekçi– grupların dizilere kısmen farklı tarzlarda tepki gösterdikleri daha karmaşık bir manzara ortaya çıkardı (Wilhoit ve de Bock, 1976). Bununla birlikte, tek bir programa altı ila on yaş arası bir grubun gösterdiği tepkiye yaslanan en ilginç çalışma, yeni revizyonizmin izleklerinden bazılarının klasik bir özetini üretti: “Farklı toplumsallaşma süreçlerinin bir sonucu olarak gösteriye farklı inançlar, tutumlar ve değerlerle yaklaşan farklı tipte çocuklar gözle görülebilir farklılıklarla etkilenmektedirler” (Meyer, 1976).

Burada, ikisi de ‘alımlama’ çalışmaları içindeki az gelişmiş çizgileri oluşturan ‘etki’ geleneğinin öbür iki çizgisine kısaca değinmek gerek. Birincisi, Katz ve Lazarsfeld’in dönüm noktası oluşturan araştırmasını (1955) izleyerek, kitlesel olarak iletilen mesajları engellemede, pekiştirmede ya da iç değişikliğe uğratmada akran grubu dinamiklerinin dolayımlayıcılığı üzerindeki vurgudur.⁸ Öbürü ise, bazı çalışmalarda vurgulanan enformasyonun seçici anımsanmasıdır. Levine ve Murphy (1943) komünizm yanlısı ve anti-komünist grupların zaten inanmakta oldukları şeye uyan enformasyonu anımsama ve dünya görüşlerine uygun gelmeyen enformasyonu unutma eğiliminde olduklarını buldular; ve bu seçmeci unutkanlık zamanla artmaktaydı. Anımsama üzerine daha sonra o zamandan bu yana yürütülen çalışmalar, seçmeci belleği etkileyen değişkenler bakımından görülen anlamayı epeyce gözden geçirmiş ve geliştirmiştir.

Böylece, ‘etki’ geleneği, metinler tarafından yaratılan çokkatlı anlamları, izleyicilerin aktif ve yaratıcı rolünü, farklı toplumsal konumların ve söylem konumlarının farklı okumaları teşvik etmelerini belgeleyerek revizyonist argümanları önceden canlandırmaktadır. Kısacası, yeni revizyonist araştırma ancak *Screen* dergisindeki film ve televizyon programlarının metinsel analizlerinin iletişim araştırmalarının miladı olarak alındığı ve bundan önceki her şeyin zamanın sis girdabında örtüldüğü dar bir perspektiften bakıldığında şaşırtıcı ve yenilikçidir.

⁸ Katz ve Lazarsfeld’in iki aşamalı akış modelinin karmaşıkleştirilme tarzlarının kullanışlı bir tartışması için bkz. McQuail ve Windahl (1981).

Bunu söylemekle birlikte, bir bütün olarak alındığında revizyonist yaklaşımın bir düzeyde bir ilerlemeyi temsil ettiği belirtilebilir. Revizyonist yaklaşım metin üzerinde daha çok yoğunlaşır, izleyici alımlamasında cereyan eden söylemlerarası süreçlere dair daha zengin ve tam bir anlama sağlar ve her şeyden önce bunları daha yeterli bir sosyolojik bağlama yerleştirir. Ama aynı zamanda başka bir düzeyde ise, nicelleştirme konusundaki gönülsüzlüğünden ötürü geriye atılmış bir adımı temsil eder: Grup tartışmalarına aşırı güvenmesi ve bunun sonucu olarak grup içi ve bireysel farklılıkları yeterince incelemedeki başarısızlığı,⁹ ve etki geleneğindeki bazı araştırmacıların dikkat, anlama, kabul ve anımsama arasında ayırım yapılabilecek bir biçimde analitik olarak daha kullanışlı bir şekilde ayırttığı 'kodaçımı' gibi gevşek bir kavrama başvurusu.

Bu aynı zamanda revizyonist, etnografik izleyici çalışmaları ile kullanımlar ve doyumlar yaklaşımı arasındaki paralellikleri ele almak için uygun bir noktadır. Kendi araştırmalarının üstünlüğünü iddia etmenin yolunu açmak için kullanımlar ve doyumlar araştırmasının eksikliklerine işaret etmek revizyonistler arasında basmakalıp bir iş haline gelmiştir. Nitekim, Ang (1985), revizyonist yaklaşımın, eski gelenekten farklı olarak hazzın uyarıldığı mekanizmalara daha fazla önem vermesinden ve özcü bir ihtiyaç ve doyum anlayışı benimsememesinden ötürü bir gelişme olduğunu savunur. Ang'ın argümanlarında belli bir doğruluk payı bulunmaktadır, ama eski geleneğin özcü bir ihtiyaç tanımını benimsemiş olduğu ancak kısmen doğru.

Aslında, revizyonist, etnografik araştırma ile Ang'ın saldırdığı önceki gelenek arasında hatırı sayılır yakınlık noktaları var. Bu yakınlık, kendisinin *Dallas*'ın Hollandalılar tarafından alımlanışı üzerine yaptığı zekice ve aydınlatıcı çalışma ile Herzog'un (1944) Birleşik Devletler'deki radyo dizilerinin dinlenmesi üzerine kırk yıl önce yürüttüğü kullanımlar ve doyumlar çalışması karşılaştı-

Morley'nin (1980) alan araştırmasında karşılaştığı, doğası gereği inanılması güç bir görece yüksek dereceli grup oydası vardır. Eğer Morley bireysel görüşmeler yürütmüş olsaydı muhtemelen daha büyük bir grup içi farklılık ortaya çıkardı. Haberlerin işlenmesinde gruplar içindeki çarpıcı bireysel farklılıkları aydınlatan bir örnek olarak yakın geçmişte yapılmış bir çalışma için bkz. Graber (1988).

olarak gösterilebilir. Her iki soruşturma da sabun köpüğü dizilerinin izleyicilerin sorunlarını görecelileştirebilme ve bu sorunları daha dayanılabilir ya da aslında hoşla gidici kılabilmek tarzına işaret etti. Aynı zamanda ikisi de, sabun köpüğü dizilerinin idealleştirilmiş ama oyuncu özdeşleşme tarzları için vesile yaratma tarzını gösterdi. Ama Herzog sabun köpüklerinin gerçek içeriklerine az bir dikkat göstermesine rağmen özcü bir ihtiyaç ve doyum tanımına başvurmamıştır. Aslında, Herzog, kadınların sabun köpüğü dizilerinden aldıkları haz konusunda Ang'inkinden daha bir toplumsal olarak konumlanmış açıklama önermiştir, çünkü Ang'in çalışmasının tersine, onun açıklaması mektuplardan ziyade görüşme malzemelerine yaslanmıştır. Bu tutum, feminist bir perspektifi genelleştirmese bile Herzog'un, Ang'in 'trajik duygulanım yapısı' dediği şeyi, kadınların kendilerini içinde buldukları tekil zorluklar bazında göstermesini sağlamıştır.

Oldukça basit söylendikte, kullanımlar ve doyumlar araştırması her zaman revizyonist yaklaşımın kendi yeniliğini ileri sürmek için çizdiği resme benzemez. Bu iki gelenek arasında benzerlikler var. Dahası, alımlama analizinden türetilmiş çıkarsamalar bir *bütün* olarak her zaman yeni yönlelere işaret etmemiştir. Bazı durumlarda, eski çoğulcu yemeklerin yeniden ısıtıldıkları ve yeni bir usulle servis yapıldıkları bir görünüm ortaya çıkmıştır.

MEDYA ETKİLERİNE DAİR REVİZYONİST MODELLER

İzleyicinin görece özerkliğinin ampirik olarak tanıtlanması medyaya dair çoğulcu perspektiflerdeki kilit bir kurucu öğeydi. Ampirik araştırmanın 'bulgular'ı, büyük ölçüde sınıf denetiminin bir faili olarak medya ya da seçkinlerin tesirlerini aşağıya doğru aktarmalarının bir aracı olarak medya modelini çürütmek için kullanıldı. Bu çürütme, iktidarın kapsamlı bir şekilde dağıldığı ve kamuoyunun –devletin sözde teftiş edildiği ve denetlendiği dolaylı araçlar– aşağıdan organik olarak serpildiği küçük gruplardan oluşan bir bal peteği olarak toplum anlayışına yaslanır hale geldi.

Buna benzer bir argüman şimdilerde bazı revizyonist eleştirilenler tarafından farklı bir sorunsal içinde formüle edilmekte. Başat söylemlerin yeniden üretilme aracı olarak medya görüşü-

ne meydan okumak için izleyicinin özerkliğini belgeleyen alımlama çalışmalarına başvuruluyor. Bu yeni revizyonizm aynı zamanda değişen bir alt-kültürler ve gruplar silsilesi olarak toplum görüşüyle bağıntılıdır. Bunun bir iması da, toplumu kolektif çıkarlara hizmet edecek ve bunları evrenselleştirecek bir biçimde anlamlı kılma ve bu şekilde tasvir etme iktidarının toplum içinde geniş ölçüde dağıldığıdır. Başat söylemler yoktur, yalnızca çoğulcu seslerin bir semiotik demokrasisi vardır. Çoğulcu argümanın bu yeni değişkesi bu noktayı abartır, ama bunun nedeni yalnızca izleyicinin medya tesiri karşısında geçirgen olmaması durumunu aşırıya vardırması değildir. Tıpkı klasik çoğulcu formülleştirimlerde medya örgütlerinin iktidar bloklarından özerkliğine aşırı önem verilmesi gibi, izleyicinin özerk statüsüne de aşırı bir önem verilmektedir. Gerçeklikte, iktidarın dolaşımı iki noktada –medya örgütlerindeki kodlama ve izleyicinin kodaçımı süreçleri– bütün bütüne kopuk değildir.

İlkin, medya metinleri ender olarak tamamen açık olup, daha ziyade Morley'nin (1980) kullanılışlı bir tarzda 'yapılaşmış çok-anlamlılık' (structured polysemy) dediği biçime bürünür. Yani, metinlerdeki düzanlamsal simgeler izleyici anlamalarını şu ya da bu ölçüde, belli yeğlenen tarzlarda harekete geçirirler. Bunun basit bir ifadesi şu olayda ortaya çıkar: Kaydedilmiş bir grup tartışmasında, görüşmecilerden biri televizyondaki bir görüntüye işaret ederek grup içindeki başka bir görüşmecinin atfettiği yoruma basitçe ve görülebilir bir etkiyle 'ayaktakımına benzemiyorlar pek' diyerek meydan okumuştur (Philo, 1989). Sonuçta, gruptaki öbür kimseleri kendi 'okuma'sının geçerliliği konusunda ikna etmek için düzanlamsal kodlara dair yaygın bir şekilde paylaşılan anlamaya başvurmuştur. İkincisi, izleyicinin televizyon anlamlarını uyarlamada yaslanacağı sonsuz bir söylem repertuarı yoktur. Bireylerin toplumsal yapı içindeki mevzileri hangi söylemlere rahatça erişebileceklerini belirleme eğilimindedir. Sonuçta bu durum, bireylerin medyanın içeriğinden türetecekleri 'okumalar'ın kapsamına tesir edecektir.

İzleyicinin özerkliği üzerindeki bu iki kısıtlanımın –yeğlenen anlamların düzanlamsal 'sevki' ve söylem konumlarının eşitsiz toplumsal dağılımı– belli doğurguları vardır. Bu nokta, Philo'nun 1984'den 1985'e kadar süren madenci grevinin İngiliz te-

levizyonundan verilen haberlerini izleyicilerin nasıl alımladığına dair yaptığı çalışmada gayet iyi gösterilmektedir (Philo, 1990). Bu çalışma, greve dair televizyon haberlerinde yeniden ortaya çıkan belli izlekler ile izleyiciler tarafından ne anlaşıldığı, neye inanıldığı ve belli bir zaman geçtikten sonra neyin anımsandığı arasında açık bir mütekabiliyet olduğunu gösterir. Madencilerin grevine uzun süreler ayrılmış ve haberlerde göze çarpacak şekilde yer bulmuştu. Belki de kısmen sürekli yinelenen imgeler ve izleklerin birikimsel etkisinden ötürü, televizyon anlamlarının izleyicinin taşıdığı söylemler tarafından engellenmesi söz konusu olmamıştı.

Aslında, bu önemli çalışmanın en aydınlatıcı kısmı, izleyiciler ile televizyon haberleri arasında cereyan eden diyaloga getirdiği çifte içgörüdür. Bir yandan, bu çalışma izleyici öznelerin televizyon anlamlarına direnmede ya da bu anlamlarla pazarlığa tutuşmada yaslandıkları kaynakların çeşitliliğini –ilk elden bilgiler (ve hatta, daha önemlisi, ilk elden bilginin kulaktan kulağa nakli), sınıfsal tecrübeler, siyasal kültürler, öbür medya açıklamaları, haber medyasına karşı kuşkucu bir yaklaşım ve iç mantık süreçleri– aydınlatmasıdır. Ama aynı zamanda, bunun tersi yönde, bazı insanların, grevdeki Ulusal Madenciler Sendikası (NUM) ile güçlü bir şekilde özdeşleşen ama televizyon haberlerindeki belli sendika karşıtı izlekleri gönülsüz de olsa kabul etmeye yanan insanlar da dahil, televizyondan edindikleri enformasyonun ışığında kanaatlarını ayarlama tarzını göstermektedir (Philo, 1990).

Bu çalışma, anadamar etki araştırmasındaki değişikliklerle tutarlıdır. Amerikan ampirik araştırmalarına bir kuşak boyunca egemen olan minimal etki modeli, çoğulcu gelenek içindeki araştırmacılardan gelen saldırılara maruz kaldı. Bu araştırmacılar, git gide artan bir şekilde, medyanın belli koşullar altında izleyicinin inançları, bilişleri (cognition) ve kanaatları üzerinde hatırı sayılır bir etkisi olduğunu savunmaktadır (McLeod ve McDonald, 1985; Iyengar ve Kinder, 1987; Kosicki ve McLeod, 1990). Bunu yaparken, çoğulcu kutsal patikanın merkezi bir öğretisini sınırlandırmaktadırlar. Tuhaf bir ironiyle, semiotik demokrasinin revizyonist selamlayıcıları böylece çoğulcuların terk etmekte oldukları bir konuma doğru hamle etmektedirler. Revizyonistler bir yeniden canlandırıcılık edimi olarak revizyonizmle meşgul oluyor

değiller; geçmişin kabul görmüş ve ama itibarını yitirmiş hikmetine geri dönmekteler.

SÜREKLİLİK VE SÜREKSİZLİK

Bununla birlikte, revizyonist alımlama çalışmaları homojen değildir. İki ayrı eğilimi barındırır: Birisi radikal geleneğin bir devamıdır; öbürüye daha az normatif bir tarza aittir.

Radikal eğilim kültürel tüketimi daha geniş toplumsal mücadele bağlamına yerleştirmeye devam eder. Janice Radway'ın sevda romanlarının Amerikan tutkunlarına dair ilgiyle karşılanan çalışması bu yaklaşımın örneğidir. Radway'ın özneleri erillğin simgesel bir yeniden inşasıyla uğraşırlar; katı, duyarsız ya da duygusuz erkeklerin bir kadının sevgisiyle insanileştirildikleri ve duyarlı, ilgili ve özenli insanlara dönüştürüldükleri kitaplar bu özneleri kendilerine çekmektedir (Radway, 1987). Radway'ın ataerkil cepheden ulaştırdığı raporla Hebdige'in İngiliz 'teddy boylar', 'şıklar' ve 'rockerlar' (Hebdige, 1979) ve ırkçı 'dazlaklar'a (Hebdige, 1981) dair çizdiği duygudaş tasvirde olduğu gibi Birminghamlı araştırmacıların sınıf cephesinden ulaştırdıkları erken dönem raporlar arasında gözle görülür bir yakınlık var. Her ikisi de kültürel tüketimdeki hazı, izleyici öznelerin toplumsal tecrübesiyle ilişkilendirir. Ama bu tecrübe, izleyici öznelerin kendi tâbi konumlarına hayali bir çözüm bulmaya çalıştıkları ya da zevkli direniş biçimleriyle meşgul oldukları daha kapsamlı bir sömürüye dayalı toplumsal ilişkiler bağlamına oturtulur.

Daha az radikal bir toplum anlayışı zeminine yerleşen ve kültürel tüketimi farklı terimlerle çerçeveleyen başka bir alımlama analizi çizgisi gelişmiştir. Bu yaklaşımın en iyi örneği Fornas, Lindberg ve Sernhede'nin (1988) İsveç'teki amatör teenage rock gruplarına dair etnografik çalışmalarıdır.¹⁰ Bu ve buna benzer araştırmaların temel varsayımı, toplumsal kimlikleri destekleyen ve kısıtlayan geleneğin duvarlarının unufak olup dağıldığı bir postmodernist toplum bağlamında popüler kültürün toplumsal

¹⁰ Buradaki yorumların bir çalışmaya dair uzun bir sunum ve tanımın yer aldığı İngilizce bir metine (Fornas, 1989) dayanıyor. Orijinal İsveççe metnin çevirisinin, editörlüğünü üstlendiğim Routledge'in 'İletişim ve Toplum' dizilerinde yayımlanacağını umuyorum.

kimliklerin yaşantılandığı ve keşfedildiği malzemeyi sağladığıdır. Bu örnekte rock müzik, bağımsız bir benlik (self) tanımlamaya çalışan erişkinlerin yoğun bir şekilde kimlik ürettikleri bir laboratuvar olarak görülür. Bu çalışma, radikal araştırmada her zaman görülmeyen titiz ve ince gözlemleri açısından dikkate değer. Nitekim, Radway'ın (1987) *üstün beceri gösterisi* yapan çalışması sevda romanı tutkunlarının ataerkillikle ilişkilerine dair bir açıklama sunar, ama kanlı canlı kocalarıyla ilişkilerine dair bir açıklama getirmez. Fornas vd.'nin çalışması ve buna benzeyen çalışmalar, kültürel tüketimin ve kimlik biçimlenmesinin analiziyle handiyse kendi içinde bir amaç olarak uğraşır. Bu açıdan radikal kültürel çalışmalar geleneğinden ziyade çoğulcu gelenek içindeki toplumsallaşma üzerine literatüre aittir.

REVİZYONİZMİN KÜLTÜREL DEĞERİ TAKDİR EDİŞİ

Revizyonist düşünmenin öbür dikkate değer katkısı, radikal gelenek içinde önemli bir çizgi olan ve Frankfurt okulunca temsil edilen kitle kültürü hakkındaki seçkinliğin reddetmek olmuştur. Bu değişiklikte kilit bir biçimlendirici etki Pierre Bourdieu'den gelmiştir. Bourdieu, Fransa'da sosyo-ekonomik konum ile sanat ve müzikteki üslup örüntüleri arasında yakın bir mütakabiliyet olduğunu gösterdi. Böylece, kültürel ve estetik yargıların mutlak, evrensel bir geçerliliğe sahip olmayıp, yalnızca toplumsal farklılıkları tanımlama, sabitleştirme ve meşrulaştırma yolları oldukları sonucuna vardı (Bourdieu, 1986a, b). Bu içgörü, yüksek ve aşağı kültür arasındaki sınır çizgilerinin kendi toplumsal önderlik konumlarını korumaya çalışan seçkinlerin izledikleri dışlama stratejilerine tepki olarak (Dimaggio, 1986) ve sanat topluluğu içindeki maddi ödüller ve prestij üzerine verilen mücadelelerin bir sonucu olarak (Fyffe, 1985) zaman içinde değiştiğini gösteren kültür tarihçileri tarafından geliştirildi.

Göreceği bir yönelim, anlamın medya tüketimi bağlamında yaratıldığının görülmesiyle daha da pekiştirildi. Bu mantıksal olarak, izleyicilerin popüler kültürde kaliteyi yaratabileceği sonucuna yolaçtı. Örneğin, Hobson (1982) izleyicilerin yaygın bir şekilde küçümsenen İngiliz sabun köpüğü *Crossroads*'u izlerken beraberlerinde taşıdıkları içgörülerin ve anlamaların bu di-

zinin kültürel değerini yeniden oluşturduğunu savundu. Benzer şekilde, Schroder (1989) birbirleriyle karşılaştırılabilir izleyici tecrübeleri yaratmalarından ötürü Shakespeare'in oyunları ile *Hanedan*'ın karşılaştırılabilir bir kültürel geçerliliğe sahip olduklarını savundu. Bu ve bununla karşılaştırılabilir birçok çalışmanın temelinde, Amerikalı sosyolog Michael Schudson'ın özetleyerek belirttiği kilit bir varsayım yatar: "Sanatın niteliği sanat nesnesinin kendisinin içindeki birtakım niteliklerden ziyade sanatın nasıl alımlandığında ya da alımlanma bağlamında nasıl yaratıldığında yatar" (Schudson, 1987: 59). Bunun iması, popüler ya da yüksek denen kültür hakkındaki yargıların, bu kültürlerin izleyicileri ve bu izleyicilerin kültürel edinçleri hakkındaki yargılar olduğudur. Ama bu edinçler farklı biçimlere bürünür ve uzlaşım sal üslup hiyerarşilerine tekabül etmeyen tarzlarda dağıtılır. Böylece, Brundson'ın (1981) öne sürdüğü gibi, sabun köpüğü, tıpkı bir Godard filmi gibi, izleyicinin belli bir miktar kültürel sermayeye sahip olmasını gerektirir. Bu ve benzer argümanlar, popüler kültürün niteliği hakkında yargılarda bulunulmasında giderek edebi normların ilgasına yol açtı ve bunun yerine izleyicinin hazzına dayalı üstü kapalı bir değerlendirme sistemini teşvik etti. Aslında, Ericson (1989) bunun neredeyse İskandinavyalı revizyonist kültürel çalışmaların tanımlayıcı karakteristiği haline geldiğini savunur.

Radikal gelenek içindeki bu yeniden yönelim gerçekte tamamen yeni bir zeminin önünü açmadı. İronik olarak, çoğulcu gelenek içinde daha önce daha az belirlenmiş olsa bile kültürel görecelikçiliğe doğru bir eğilim vardı. Çoğulcu geleneğin de, örneğin T. S. Elliot'ın (1948) ve Dwight Macdonald'ın (1957) temsil ettikleri seçkin bir çizgisi vardı. Bu çizgi, popüler medyanın sunduğu günlük beslenme rejiminin geniş bir kitlesel izleyici öbeğinin kültürel örüntüleriyle görece yüksek nitelikte malzemeler içerdiğini savunan bir grup tesirli sosyologun, özellikle Shils (1961) ve Gans'ın (1974) meydan okumasıyla karşılaştı. Gelgelelim, bu özünde savunmacı olan yanıt, 1970'li yıllarda yeniden canlanan kullanımlar ve doyumlar araştırması insanların medyadan aldıkları hazzın çeşitliliğine ve zenginliğine dikkat çektiği zaman daha saldırgan bir biçime büründü. Bu durum McQuail, Blumler ve Brown (1972) gibi araştırmacıların 'ortak

payda'yı oluşturan programların kitlesel tüketiminin homojen, sıg ve yüzeysel olduğu şeklindeki seçkinci varsayıma saldırmalarını teşvik etti. Örneğin, takdir edilmeye layık bir çalışmada, televizyondaki yarışma-eğlence programları kimilerince rahatlatıcı bir eğlence olarak görülse de, başkaları tarafından, özellikle sınırlı bir eğitimden geçmiş olanlar tarafından, bu programların zenginleştirici ve eğitimlerinin sınavdan geçirildiği bir tecrübe olarak görüldüğünü gösterdiler.

Bu iki paralel gelişmeyi tamamlamak gerekirse, şimdilerde kültürel görecekcilikten genel bir geriye sürüklenmenin işaretlerinin olduğu söylenebilir. Revizyonist radikal kamp içinden ihtiyatlı bir sesin giderek yükseldiği işitilebilir. Seiter vd.'nin ileri sürdükleri gibi: "Birleşik Devletler'in damgasını taşıyan, dünya çapında ihraç edilen programlar bize, öbür televizyon biçimlerinin de hoşnut edici olabileceğini (ve muhtemelen daha iyi hoşnut edeceğini) unutturmamalı. İzleyicilerin böylesi programlardan aldıkları hazza gösterdiğimiz ilgide, Hoollywood'un dünya televizyon piyasası üzerinde kurduğu tahakkümü sürekli olarak geçerlileştirme riskine atılmaktayız" (Seiter vd., 1989: 5). Ayrıca bu araştırmacılar en 'yaratıcı' izleyicilerin bile sınırlandırılabilceğini savundular: Sabun köpükleri kadın izleyicilerin çapkın karakterden haz almalarına izin verir, ama kadınlık ideolojisine kökten meydan okuyan karakterler sunmazlar" (Seiter vd., 1989: 5).

Bu yeniden düşünmenin bir nedeni belki de revizyonistlerin popüler estetiğinin, Avrupa'da kamu hizmeti yayıncılığının tahribini haklılaştırmak için neo-liberal düşünceye dahil edilmiş olmasıdır. Kurallardan arındırılmış (deregulation) piyasa sistemleri günümüzde, bu sistemlerin televizyonun seçkinci kültürel çarpıtmalarını sona erdireceği ve neyin üretilip sunulması gerektiği konusunda egemen tüketiciyi tahta çıkaracağı gerekçeleriyle savunulmakta (Adam Smith Institute, 1984; Gallagher, 1989). Bu retorik aynı zamanda çoğulcu gelenek içindeki bir vurgu kaymasını da teşvik etti. Sözgelisi Jay Blumler'in daha önceden kültürel görecekcilikle girdiği yumuşak flört sona ermiş bulunmakta. Yakın bir geçmişte televizyonun kurallardan arındırılmasına üç genel noktadan hareketle itiraz etti. Birincisi, Blumler kurallardan arınmanın kendi terimleri içinde bile yanıltıcı olduğunu savunur; kurallardan arınma, tüketici seçimini yeniden tanımla-

manın yanı sıra bu seçimi daraltır ve belli haz verici program biçimlerini engeller. Blumler, ikinci olarak, piyasanın güdümündeki bir televizyon sisteminin tehlikeye atacağı program ‘niteliği’, ‘standartları’ ve orijinal drama gibi içeriğin değerine ilişkin kategoriler hakkında görecekillikten tamamen uzak bir dizi argümana başvurur. Üçüncüsü, televizyonun rolü hakkında tüketici-doyumu modelinin ötesine giden normatif yargılarda bulunur. Televizyonun “insani ve toplumsal koşullar hakkındaki tecrübelerin dışavurumunu derinleştirilmesi” ve “toplumun tüm parçalarıyla bağıntıya geçmesine, yeniden bağlantı kurmasına ve kendi kendisiyle söyleşmesine” yardım etmesi gerekir (Blumler, 1989b: 87-8).¹¹

Ayrıca, kültürel görecekillik, kısmen yeni sağın keskin bir şekilde önerdiği siyasa tercihlerinin tahrik ediciliğiyle medya çalışmaları alanında daha siyasallaşmış ilgilere doğru bir geri dönüşün meydan okumalarıyla karşılaşmıştır. Bu sadece yerel, İngiltere’ye özgü bir fenomen olabilir. Ama yayıncılığın İngiltere’deki kapitalist basının serbest piyasa çizgilerine paralel olarak yeniden modelleştirilebilme ihtimali, bunun toplumdaki iktidar ve mücadele ilişkilerini nasıl etkileyebileceği sorunu üzerine taze düşüncelerin üretilmesini kışkırtmıştır. Sonuç, önceden İngiliz televizyonunu başat düzenin bir faili olarak gören radikal araştırmacıların, kamu hizmeti yayıncılığı hakkındaki bu görüşlerini ağır bir şekilde sınırlandırarak paldır küldür yeniden değerli bulmaya başlamaları olmuştur. Nitekim, Schlesinger, Murdock ve Elliott (1983) dramının ideolojik olarak güncel olaylardan daha az kapalı olduğunu savunurken, McNair (1988) azınlığa seslenen haberlerin ve belgesel programların eleştirel perspektiflere anadamar programlardan daha çok açık olduğunu savunur; ve ben daha da ileri giderek kamu hizmeti yayıncılığının popüler muhalif hareketlere, popüler basının daha ‘kapalı’ örgütlerinden daha açık olduğunu savunuyorum (Curran, 1989). Bir şekilde buna benzer bir değerlendirme değişikliği, belki kısmen aynı nedenle İngiliz refah devleti üzerine olan literatürde

¹¹ Bu tesirli araştırmanın ilk değişkesi şu eserde yayımlanmış bulunuyor: Blumler (1986). Bu çalışma, yeniden gözden geçirilmiş biçimi içinde ABD’de piyasanın güdümündeki sistemin güçlü –sınırlandırılmış olduğu için daha da güçlü– bir suçlanışıdır.

de cereyan etti. Hem refah devleti hem de kamu hizmeti yayıncılığı, liberal ve radikal araştırmacıların birbirleriyle daha fazla ortak bir zemin bulmalarına neden olan yeni sağın saldırısına maruz kaldı.

Geriye Bakıldığında

Bu yazı kasten son on beş yıl boyunca cereyan eden değişmelere ağırlık verdi, ama bunun iki açıdan sınırlandırılması gerekiyor. Medya ile ilgilenen bazı araştırmacılar, özellikle tarihçiler ve sosyal psikologlar, çevrelerindeki düşünsel telaştan etkilenmemiş olarak kaldılar ve daima yapmış oldukları araştırma türünü icra etmeye devam ettiler. Aynı zamanda, görünüşte ortaya çıkan ani yön değişikliklerinin evrimci bir hızı vardı ve temel bir düşünsel süreklilik söz konusuydu. Örneğin, yakın geçmişin ampirik alımlama analizinin, daha önce görmüş olduğumuz gibi, 1940'larda öncülük eden ampirik araştırmalarla yakınlık noktalarının olmasının yanı sıra, bu analiz 1970'lerin başlarındaki Barthes (1975), Eco (1972) ve Hall'un (1973b) teorik formülleştirimlerine çok şey borçludur. Benzer şekilde, 1970'lerin sonlarında Althusseryan bir paradigmadan Gramsciyan bir paradigmaya doğru gerçekleşen kayma, kimilerinin sonradan iddia ettiği kadar büyük bir farklılığı ifade etmiyordu.¹²

Her şeye rağmen önemli bir değişme cereyan etti. Bunun içindeki en önemli ve anlamlı değişme, çoğulcu izleklerin radikal gelenek içinde sürekli yol katetmiş olmasıdır. Özellikle, Marksizmin totalleştirici, açıklayıcı çerçevelerinin bertaraf edilmesi, izleyicinin yaratıcı ve aktif olarak yeniden kavramsallaştırılması ve siyasal bir estetikten popüler bir estetiğe kayılması. Bu revizyonizmin çoğulcu metinlere dolaysız bir yanıt olarak değil, radikal gelenek içindeki bir tartışmaya yanıt olarak evrimleşmesinden ötürü çoğulcu geleneğe doğru hamle etmenin derecesi kısmen

¹² Althusser ve Gramsci arasındaki farklılığın derecesi, savunmacı nedenlerden ötürü abartıldı. Aslında, Althusser, örneğin yönetici sınıfın sıklıkla bir toplumsal koalisyon biçimine büründüğünü; yönetici ideolojinin sık sık çelişkiler barındırdığını; ve "sömürülen sınıfların mücadelelerinin, medya dahil ideolojik devlet aygıtları biçimleri içerisinde uygulanacağını ve böylece ideoloji silahının iktidardaki sınıflara karşı çevrilebileceğini" (Althusser, 1984: 21, 59) kabul ederek kilit önemdeki birkaç Gramsciyan izleği onaylamıştır.

karanlıkta kaldı. Alanda çok geniş bir değişme ortaya çıktı ve bu, Avrupa'da medya çalışmalarını ve kültürel çalışmaları –iyi de olsa kötü de– yeniden şekillendirecektir.

Yazının alındığı kaynak:

European Journal of Communication, C.5, No. 2-3 Haziran 1990, s.135-164.

Kaynaklar

- Abercrombie, N., Hill, S. ve Turner, B. (1984), *The Dominant Ideology Thesis*, Londra: Allen and Unwin.
- Adam Smith Institute (1984), *Omega Report: Communications Policy*, Londra.
- Althusser, Louis (1971), *Lenin and Philosophy*, Londra: New Left Books.
- Althusser, Louis (1976), *Essays in Self-Criticism*, Londra: New Left Books.
- Althusser, Louis (1984), *Essays in Ideology*, Londra: Verso.
- Ang, Ien (1985), *Watching Dallas*, Londra: Methuen.
- Barthes, Roland (1975), *The Pleasure of the Text*, New York: Hill and Wang.
- Baehr, Helen, der. (1980), *Women and the Media*, Oxford: Pergamon.
- Baudrillard, Jean (1985), "The Ecstasy of Communication", der.: Hal Foster, *The Postmodern Condition*, Londra: Pluto.
- Beharrell, P. ve G. Philo, der. (1977), *Trade Unions and the Media*, Londra: Macmillan.
- Blumler, Jay G. (1986), "Television in the United States: Funding Sources and Programme Consequences", Research on the Range and Quality of Broadcasting Services (BBC'ye Finansman Sağlama Komitesi'ne Sunulan Rapor), Londra: HMSO.
- Blumler, Jay G. (1989a), "The Modern Publicity Process", der.: Marjorie Ferguson, *Public Communication*, Londra: Sage,
- Blumler, Jay G. (1989b), "Multi-Channel Television in the United States: Policy Lessons For Britain", Markle Vakfı Raporu.
- Bondebjerg, Ib (1989), "Popular Fiction, Narrative and the Melodramatic Epic of American Television", der.: Michael Skovman, *Media Fictions*, Aarhus: University of Aarhus Press.
- Bourdieu, Pierre (1986a), "The Production of Belief: Contribution to An Economy of Symbolic Goods", der.: Richard Collins, James Curran, Nicholas Garnham, Paddy Scannell, Philip Schlesinger ve Colin Sparks, *Media, Culture and Society: A Critical Reader*, Lon-

dra: Sage.

Bourdieu, Pierre (1986b), "The Aristocracy of Culture", der.: Richard Collins vd., *Media, Culture and Society: A Critical Reader*, Londra: Sage.

Brigham, John ve Linda Giesbrecht (1976), 'All in the Family': Racial Attitudes", *Journal of Communication*, 26 (3).

Brunsdon, Charlotte (1981), "Crossroads: Notes on Soap Opera", *Screen*, 22: 32-7.

Chibnall, Steve (1977), *Law-And-Order-News*, Londra: Tavistock.

Cohen, Stan (1980), *Folk Devils and Moral Panics*, İkinci Baskı, Oxford: Martin Robertson.

Cohen, Stan ve Jock Young, der. (1981), *Manufacture of News*, İkinci Baskı, Londra: Constable.

Collins, Richard (1989), "The Language of Advantage: Satellite Television in Western Europe", *Media, Culture and Society*, 11 (3): 351-71.

Connell, Ian (1980), "Television News and the Social Contract", der.: Stuart Hall, Dorothy Hobson, Andrew Lowe ve Paul Willis, *Culture, Media, Language*, Londra: Hutchinson.

Cook, Pam ve Claire Johnston (1988), "The Place of Women in the Cinema of Raoul Walsh", der.: Constance Penley, *Feminism and Film Theory*, Londra: Routledge.

Cooper, Eunice ve Maria Jahoda (1947), "The Evasion of Propaganda: How Prejudiced People Respond to Anti-Prejudice Propaganda", *Journal of Psychology*.

Crewe, Ivor (1988), "Has the Electorate Become Thatcherite?", der.: Robert Skidelsky, *Thatcherism*, Londra: Chatto and Windus.

Curran, James (1980), "Advertising As A Patronage System", der.: Harry Christian, *The Sociology of Journalism and the Press, Sociological Review, Monograph 29*, Keele: University of Keele Press.

Curran, James (1986), "The Impact of Advertising on the British Mass Media", der.: Richard Collins, vd., *Media, Culture and Society: A Critical Reader*, Londra: Sage.

Curran, James (1987), "The Boomerang Effect: The Press and the Battle For Londra, 1981-6", der.: James Curran, Anthony Smith ve Pauline Wingate, *Impacts and Influences*, Londra: Methuen.

Curran, James (1989), "Culturalist Perspectives of News Organizations: Reappraisal and A Case Study", der.: Marjorie Ferguson, *Public Communication*, Londra: Sage.

Curran, James (1990), "The Crisis of Opposition: A Reappraisal", der.: Ben Pimlott ve Anthony Wright, *The Alternative*, Londra: W. H. Allen.

- Curran, James ve Michael Gurevitch (1977), "The Audience", *Mass Communication and Society Block 3*, Milton Keynes: Open University Press.
- Curran, James, Michael Gurevitch ve Jane Woollacott, der. (1977), *Mass Communication and Society*, Londra: Arnold.
- Curran, James, Michael Gurevitch ve Janet Woollacott (1982), "The Study of the Media", der.: Michael Gurevitch, vd., *Culture, Society and the Media*, Londra: Methuen.
- Curran, James ve Jean Seaton (1985 ve 1988), *Power Without Responsibility*, 2. ve Üçüncü Baskı, Londra: Routledge.
- Curtis, Liz (1984), *Ireland: The Propaganda War*, Londra: Pluto.
- Dimaggio, Paul (1986), "Cultural Entrepreneurship in Nineteenth Century Boston: The Creation of An Organizational Base For High Culture in America", der.: Richard Collins, vd., *Media, Culture and Society: A Critical Reader*, Londra: Sage.
- Drotner, Kirsten (1989), "Intensities of Feeling: Emotion, Reception and Gender in Popular Culture", der.: Michael Skovmand, *Media Fictions*, Aarhus: University of Aarhus Press.
- Eco, Umberto (1972), "Towards A Semiotic Enquiry Into the TV Message", *Working Papers in Cultural Studies* (3), Birmingham: Birmingham Centre For Contemporary Cultural Studies.
- Elliott, T. S. (1948), *Notes Towards A Definition of Culture*, Londra: Faber and Faber.
- Ericson, Richard, Patricia Baranek ve Janet Chan (1989), *Negotiating Control*, Milton Keynes: Open University Press.
- Ericson, Staffan (1989), "Theorizing Popular Fiction", der.: Michael Skovmand, *Media Fictions*, Aarhus: Aarhus University Press.
- Fiske, John (1987), *Television Culture*, Londra: Methuen.
- Fiske, John (1989a), *Reading the Popular*, Boston: Unwin Hyman.
- Fiske, John (1989b), *Understanding Popular Culture*, Boston: Unwin Hyman.
- Fiske, John (1989c), "Moments of Television. Neither the Text Nor the Audience", der.: Ellen Seiter, vd., *Remote Control*, Londra: Routledge.
- Fornas, Johan (1989), "Papers on Pop and Youth Culture", University of Stockholm Centre For Mass Communication Research Working Papers, (1).
- Fornas, Johan, Ulf Lindberg ve Ove Sernhede (1988), *Under Rocken*, Stockholm: Symposion.
- Foucault, Michel (1978), *The History of Sexuality*, Harmondsworth: Penguin [Türkçesi: *Cinselliğin Tarihi 1*, çev.: Hülya Tufan, İstanbul: Afa Yay., 1993, Birinci Basım 1986].

- Foucault, Michel (1980), *Power/Knowledge*, Brighton: Harvester.
- Foucault, Michel (1982), "Afterword: Subject and Power", der.: Hubert Dreyfus ve Paul Rabinow, *Michel Foucault: Beyond Structuralism and Hermeneutics*, Chicago: University of Chicago Press.
- Fyffe, Gordon (1985), "Art and Reproduction: Some Aspects of the Relations Between Painters and Engravers in Londra 1760-1850", *Media, Culture and Society*, 7(4): 399-425.
- Gallagher, Ray (1989), "American Television: Fact and Fantasy", der.: Cento Veljanovski, *Freedom in Broadcasting*, Londra: Institute of Economic Affairs.
- Gans, Herbert (1974), *Popular Culture and High Culture*, New York: Basic Books.
- Glasgow University Media Group (1976), *Bad News*, Londra: Routledge and Kegan Paul.
- Glasgow University Media Group (1980), *More Bad News*, Londra: Routledge and Kegan Paul.
- Glasgow University Media Group (1982), *Really Bad News*, Londra: Writers and Readers.
- Glasgow University Media Group (1985), *War and Peace News*, Milton Keynes: Open University Press.
- Golding, Peter ve Sue Middleton (1982), *Images of Welfare*, Oxford: Martin Robertson.
- Gorz, Andre (1983), *Farewell to the Working Class*, Londra: Pluto [Türkçesi: *Elveda Proletarya*, çev.: Hülya Tufan, İstanbul: Afa Yay., 1986].
- Graber, Doris (1988), *Processing the News*, İkinci Baskı, White Plains, NY: Longman.
- Gramsci, Antonio (1971), *Selections From Prison Notebooks*, Londra: Lawrence and Wishart [Türkçesi: *Hapishane Defterleri*, çev.: Kenan Somer, İstanbul: Onur Yay., 1986].
- Gramsci, Antonio (1985), *Selections From Cultural Writings*, Londra: Lawrence and Wishart.
- Grodal, Torben (1989), "The Postmodern Melancholia of Miami Vice", der.: Michael Skovman, *Media Fictions*, Aarhus: Aarhus University Press.
- Gurevitch, Michael, Tony Bennett, James Curran ve Janet Woollacott, der. (1982), *Culture, Society and the Media*, Londra: Methuen.
- Hall, Stuart (1973a), "Deviancy, Politics, and the Media", der.: Mary McIntosh ve Paul Rock, *Deviancy and Social Control*, Londra: Tavistock.
- Hall, Stuart (1973b), "Encoding and Decoding the TV Message", Birmingham Centre For Contemporary Cultural Studies Paper.

- Hall, Stuart (1977), "Culture, the Media and the 'Ideological Effect'", der.: James Curran, Michael Gurevitch ve Janet Woollacott, *Mass Communication and Society*, Londra: Arnold [Türkçesi elinizdeki derlemede mevcuttur].
- Hall, Stuart (1986), "Cultural Studies: Two Paradigms", der.: Richard Collins, vd., *Media, Culture and Society: A Critical Reader*, Londra: Sage.
- Hall, Stuart (1988a), *Hard Road to Renewal*, Londra: Verso.
- Hall, Stuart (1988b), "Brave New World", *Marxism Today*, Ekim.
- Hall, Stuart, Ian Connell ve Lidia Curti (1976) "The 'Unity' of Current Affairs Television", *Working Papers in Cultural Studies*, 9.
- Hall, Stuart, Chas Crithter, Tony Jefferson ve Brian Roberts (1978), *Policing the Crisis*, Londra: Macmillan.
- Hallin, Daniel (1989), *The 'Uncensored' War*, Berkeley: University of California Press.
- Halloran, James (1977), "Mass Media Effects: A Sociological Approach", *Mass Communication and Society Block 3*, Milton Keynes: Open University Press.
- Halloran, James, Philip Elliott ve Graham Murdock, der. (1970), *Demonstration and Communication*, Harmondsworth: Penguin.
- Harrison, Martin (1985), *TV News, Whose Bias?* Londra: Policy Journals.
- Hartmann, Paul (1975), "Industrial Relations in the News Media", *Industrial Relations Journal*, 6(4).
- Hastorf, Albert ve Hadley Cantril (1954), "They Saw A Game: A Case Study", *Journal of Abnormal and Social Psychology*, 49: 129-34.
- Heath, Stephen (1976), "Narrative Space", *Screen*, 17(3).
- Heath, Stephen (1977), "Notes on Structure", *Screen*, 18(4).
- Heath Stephen ve Gillian Skirrow (1977), "Television: A World in Action", *Screen*, 18(2).
- Hebdige, Dick (1979), *Subculture*, Londra: Methuen.
- Hebdige, Dick (1981), "Skinheads and the Search For White Working Class Identity", *New Socialist*, 1(1).
- Hebdige, Dick (1988), *Hiding in the Light*, Londra: Routledge.
- Herzog, Herta (1944), "What Do We Really Know About Daytime Serial Listeners?", der.: Paul Lazarsfeld ve Frank Stanton, *Radio Research 1942-1943*, New York: Duell, Sloan and Pearce.
- Hess, Stephen (1984), *The Government/Press Connection*, Washington, DC: Brookings Institute.
- Hood, Stuart (1980), *On Television*, Londra: Pluto.
- Hobson, Dorothy (1982), *Crossroads*, Londra: Methuen.
- Hyman, Herbert ve Paul Sheatsley (1947), "Some Reasons Why Information Campaigns Fail", *Public Opinion Quarterly*, 9:412-23.

- Iyengar, Shanto ve Donald Kinder (1987), *News That Matters: Television and Public Opinion*, Chicago: University of Chicago Press.
- Katz, Elihu ve Paul Lazarsfeld (1955), *Personal Influence*, New York: Free Press.
- Kendall, Patricia ve Katherine Wolff (1949), "The Analysis of Deviant Case Studies in Communications Research", der.: Paul Lazarsfeld ve Frank Stanton, *Communications Research 1948-1949*, New York: Harper.
- Kippax, Susan (1988), "Women As Audience: The Experience of Unwaged Women of the Performing Arts", *Media, Culture and Society*, 10(1): 5-21.
- Kosicki, Gerald ve Jack Mcleod (1990), "Learning From Political News: Effects of Media Images and Information Processing Strategies", der.: Sidney Kraus, *Mass Communication and Political Information*, Hillsdale, NY: Lawrence Erlbaum.
- Larsen, Peter (1989), "Beyond the Narrative. Rock Videos and Modern Visual Fictions", der.: Michael Skovmand, *Media Fictions*, Aarhus: Aarhus University Press.
- Lazarfeld, Paul, Bernard Berelson ve Hazel Gaudet (1944), *The People's Choice*, New York: Columbia University Press.
- Levine, Jerome ve Gardner Murphy (1943), "The Learning and Forgetting of Controversial Material", *Journal of Abnormal and Social Psychology*, 38: 507-17.
- Lyotard, Jean-François (1984), *Postmodern Condition*, Manchester: Manchester University Press [Türkçesi: *Postmodern Durum*, çev.: Ahmet Çiğdem, İstanbul: Ara, 1990].
- Macdonald Dwight (1957), "A Theory of Popular Culture", der.: B. Rosenberg ve D. White, *Mass Culture: The Popular Arts in America*, New York: Free Press.
- Mcleod, Jack (1988), "The Mass Media and Citizenship", Stevenson Lecture, Department of Politics, University of Glasgow.
- Mcleod, Jack ve Daniel McDonald (1985), "Beyond Simple Exposure: Media Orientations and Their Impact on Political Process", *Communication Research*, 12: 3-33.
- Mcnair, Brian (1988), *Images of the Enemy*, Londra: Routledge.
- Mcquail, Denis (1977), "The Influence and Effects of the Mass Media", der.: J. Curran, M. Gurevitch ve J. Woollacott, *Mass Communication and Society*, Londra: Arnold.
- Mcquail, Denis (1987), *Mass Communication Theory*, Londra: Sage.
- Mcquail, Denis, Jay G. Blumler ve J. R. Brown (1972), "The Television Audience: A Revised Perspective", der.: Denis Mcquail, *Sociology of Mass Communications*, Harmondsworth: Penguin.

- Mcquail, Denis ve Sven Windahl (1981), *Communication Models*, New York: Longman [Türkçesi: *İletişim Modelleri*, çev.: Mehmet Küçük-kurt, Ankara: İmaj Yay.,1993].
- Marshall, Gordon, David Rose, Howard Newby ve Carolyn Vogler (1989), *Social Class in Modern Britain*, Londra: Unwin Hyman.
- Meyer, Timothy P. (1976), "The Impact 'All in the Family' on Children", *Journal of Broadcasting* (Kış Sayısı).
- Modleski, Tania (1982), *Loving With A Vengeance*, Hamden, CT: Archon Books [Türkçesi: *Hınçla Sevmek*, çev.: Yavuz Alogan, İstanbul: Pencere Yay., Tarihsiz].
- Morley, David (1980), *The 'Nationwide' Audience*, Londra: British Film Institute.
- Morley, David (1981), "Industrial Conflict and the Mass Media", der.: Stan Cohen ve Jack Young, *Manufacture of News*, İkinci Baskı. Londra: Constable.
- Morley, David (1989), "Changin Paradigms in Audience Studies", der.: Ellen Seiter, vd., *Remote Control*, Londra: Routledge.
- Murdock, Graham (1982), "Large Corporations and the Control of Communication Industries", der.: Michael Gurevitch, vd., *Culture, Society and the Media*, Londra: Methuen.
- Morley, David (1984), "Reporting the Riots: Images and Impacts", der.: John Benyon, *Scarman and After*, Oxford: Pergamon.
- Murdock, Graham ve Peter Golding (1977), "Capitalism, Communication and Class Relations", der.: J. Curran, M. Gurevitch ve J. Wool-lacott, *Mass Communication and Society*, Londra: Arnold.
- Noelle-Neumann, Elisabeth (1981), "Mass Media and Social Change in Developed Countries", der.: Elihu Katz ve Tamas Szeckö, *Mass Media and Social Change*, Beverly Hills: Sage.
- Philo, Greg (1987), "Whose News?", *Media, Culture and Society*, 9(4): 397-406.
- Philo, Greg (1989), "News Content and Audience Belief: A Case Study of the 1984-5 Miners Strike" Doktora Tezi, Glasgow: Glasgow University.
- Philo, Greg (1990), *Seeing and Believing*, Londra: Routledge.
- Radway, Janice (1987), *Reading the Romance*, Londra: Verso.
- Reimer, Bo ve Karl Erik Rosengren (1989), "Cultivated Viewers and Readers: A Life Style Perspective", der.: Nancy Signorelli ve Michael Morgan, *Advances in Cultivation Analysis*, Beverly Hills: Sage.
- Rosengren, Karl Erik (1981), "Mass Media and Social Change", der.: Elihu Katz ve Tamas Szeckö, *Mass Media and Social Change*, Beverly Hills: Sage.
- Schlesinger, Philip (1989), "Rethinking the Sociology of Journalism",

- der.: Margaret Ferguson, *Public Communication*, Londra: Sage.
- Schlesinger, Philip, Graham Murdock ve Philip Elliott (1983), *Television 'Terrorism'*, Londra: Pluto.
- Schroder, Kim (1989), "The Playful Audience. The Continuity of the Popular Cultural Tradition in America", der.: Michael Skovmand, *Media Fictions*, Aarhus: Aarhus University Press.
- Schudson, Michael (1987), "The New Validation of Populer Culture: Sense and Sentimentality in Academia", *Critical Studies in Mass Communication*, 4(1).
- Schudson, Michael (1989), "The Sociology of News Production", *Media, Culture and Society*, 11(3): 263-82.
- Seiter, Ellen, Hans Borchers, Gabriele Kreutzner ve Eva-Maria Warth, der. (1989), *Remote Control*, Londra: Routledge.
- Seymour-Ure, Colin (1989), "Prime Ministers' Reactions to Television: Britain, Australia and Canada", *Media, Culture and Society*, 11(3): 307-25.
- Shils, Edward (1961), "Mass Society and Its Culture", der.: N. Jacobs, *Culture For the Millions?*, Princeton, NJ: Van Nostrand.
- Sigal, Leon (1987), "Sources Make the News", der.: Robert Manoff ve Michael Schudson, *Reading the News*, New York: Pantheon.
- Tan, Alexis (1985), *Mass Communication Theories and Society*, New York: Wiley.
- Tunstall, Jeremy (1981), *Journalists at Work*, Londra: Constable.
- Vidmar, Neil ve Rokeach, Milton (1974), "Archie Bunker's Bigotry: A Study in Selective Perception and Exposure", *Journal of Communication*, 24(2): 240-50.
- Watney, Simon (1987), *Policing Desire*, Londra: Methuen.
- Whannel, Garry (1979), "Football Crowd Behavior and the Press", *Media, Culture and Society*, 2(4): 327-43.
- Wilhoit, G. Cleveland ve Harold De Bock (1976), " 'All in the Family' in Holland", *Journal of Communication*, 26(3).
- Young, Jock (1974), "Mass Media, Drugs and Deviances", der.: P. Rock ve M. McIntosh, *Deviance and Social Control*, Londra: Tavistock.

İletişim, Modernlik ve İnsan Bilimleri

Graham Murdock

I. MEDYADAN MODERNLİĞE

Yıldönümü kutlamaları depo mevcudunu sayma fırsatları yaratır. İletişim çalışmalarında son yirmibeş yılda çok şey başarılıydıysa da, Svennik Hoyers'in içgörülerimizin bölük pörçük doğasından duyduğu hoşnutsuzluğu paylaşıyorum ve modern dünyadaki iletişim sistemlerinin çalışma tarzına dair daha bütünlüklü bir bakış açısı geliştirilmesi yolundaki çağrısını onaylıyorum. Ama, çözümün her şeyden önce iletişim bilginleri topluluğu içinde bulunması gerektiğine inanmıyorum. Tersine, ancak uzmanlaşma kaygısıyla iletişim çalışmaları etrafında örülen duvarın parçalanması ve çalışmalarımızın insan bilimlerinin merkezi tasarısıyla yeniden bağlantıya geçirilmesi kaydıyla daha iyi bir teori inşa edebileceğimizi savunmak istiyorum. Bu merkezi tasarımın ne olduğu iyi biliniyor: Modernliği anlamak.

“İnsan bilimleri” terimini, önümüzdeki yegane yolun, insan bilimlerini toplum bilimlerinden ve toplum bilimlerini de kendi içinde birbirinden ayıran disiplinler Soğuk Savaşa son vermek ve enerjimizi yeni açıklık ruhu içinde birbirini kesen ve tamamlayan noktaların keşfine yöneltmek olduğunu işaret etmek için kasten kullandım.

“Modernlik” terimiyle bizi feodalizmin ve mutlakiyetin eski düzenlerinden kopartıp uzaklaştıran ve şimdi içinde yaşadığımız dünyaya iten temel değişimleri anlatmak istiyorum. Bu değişimler birbirine paralel üç temel alanda cereyan etti: Üretimin örgütlenmesi; zor kullanımının ve siyasal egemenliğin örgütlenmesi; ve söylem, temsil ve bilişin (cognition) örgütlenmesi.¹ İletişim medyası başlangıçtan beri, yalnızca ekonomik ve siyasal örgütlenmenin yeni biçimleriyle giderek karmaşıklaşan bağlantılar kuran yeni oluşumlar sıfatıyla değil, aynı zamanda bu değişimlerin anlamlarının kamusal olarak temsil edilmesinin ve tartışılmasının başlıca araçları sıfatıyla, sonuçta ortaya çıkan toplum-

¹ Bu üç boyutun insanlık tarihindeki karşılıklı etkileşimi son zamanlarda iki parlak ve kıskırtıcı kitapta serimlendi –Runciman (1989) ve Gellner (1988).

sal ve kültürel düzenin oluşmasına yardımcı olmak konusunda kilit bir rol oynadı. Medya sistemlerinin maddi ve simgesel boyutları arasındaki etkileşimi açıklayabilmek için insan bilimlerinin yanı sıra toplum bilimlerine de dayanan disiplinlerarası bir yaklaşıma ihtiyaç duymamızın nedeni tam da iletişimin örgütlenmesi ve modernliğin oluşumu arasındaki bu *çifte ilişkiden* kaynaklanır.

Bu sistemler artık bizim uzlaşım sal (conventional) olarak tarif ettiğimiz kitle iletişim araçlarının ötesine uzanmakta. Mahalli bir dükkandan kiralanan video kasetini evde izlemenin, bir bilgisayar oyunu oynamanın ya da elektronik ilan tabelasına bir mesaj koymanın içerdiği ilişkiler, yerleşik yayın ya da basın medyasının üreticileri ve tüketicileri arasında geçen ilişkilerle bir tutulamaz. İnsanlar artık yalnızca izleyici değil, kendi adımılayacakları patikayı ekrandaki metin aracılığıyla müzakere eden oyuncular, kendi envanterlerini düzenleyen kullanıcılar ya da tükettikleri kültürel biçimlerin inşasına aktif olarak yardım eden yaratıcılarıdır. Sonuçta, merkezi konumuzu daha genel olarak dolayım lanmış iletişim örgütlenmesi olarak tanımlamanın ve bu konuyu yüz yüze iletişim incelemesiyle yeniden bağlantıya geçirmenin zamanı gelmiş bulunuyor.

Toplum bilimciler iletişim sistemlerine bir kurumlar ve toplumsal pratikler dizisi olarak yaklaşır. Toplum bilimciler öncelikle iletişim sistemlerinin, ekonominin ve siyasanın örgütlenmesiyle ve gündelik hayatın rutinleriyle bağlantıya geçme yollarının incelenmesiyle ilgilenir. Bu kesinlikle zorunlu, ama yeterli değil. Aynı zamanda iletişimsel faaliyet tarafından üretilen simgesel oluşumları da incelememiz lazım. Bu simgesel oluşumlar, somut üretim ve tüketim pratikleri yoluyla sürekli müzakere (negotiation) edilmelerine, yeniden birleştirilmelerine ve yapıbozumuna (deconstruction) uğratılmalarına rağmen, tamamen bunlara indirgenebilir değil. Simgesel oluşumlar, şaşırtıcı bir şekilde zaman içinde duragan ve herhangi tikel bir örnekte kullanılabilme tarzından görece bağımsız içsel bir örgütlenmeye sahiptir. Bu örgütlenmenin, analizin zorunlu ve ayrı bir düzeyi olarak kendi başına incelenmesi gerekir.² Burada edinmemiz gereken hüner,

² Temelde burada önerdiğimle aynı çizgiler içerisinde bir argüman geliştirme yolunda son zamanlarda yapılmış bir girişim için bkz. Thompson (1988).

iletişimin bu iki yüzünü –maddi ve simgesel– aynı anda işin içine katabilmek ve birini öbürünün üzerine yikmaksızın açıklayabilmektir.

Bu tasarı yalnızca iletişim süreçlerine dair daha kapsamlı bir açıklama inşa etme görevinin merkezinde yer almaz, aynı zamanda modernliğin daha tam olarak anlaşılmasını geliştirme yönündeki herhangi bir girişim için de vazgeçilmezdir. Bu tasarı, aşağıda göreceğimiz gibi, bizi insan bilimlerinin merkezinde yer alan teorik ikilemle karşı karşıya bırakır: Toplumsal yapılar, kültürel oluşumlar ve konumlanmış eylem arasındaki ilişkilerin nasıl kavramsallaştırılacağı sorusu. Ama bu sorunu daha ayrıntılı ele almaya başlamadan önce, iletişim ve modernlik arasındaki başlıca bağlantıların kimilerini işaret ederek temel argümanımın çiplak iskeletini serimlemek istiyorum.

II. İLETİŞİM VE MODERNLİĞİN OLUŞUMU

Bu bağlantılar her ne kadar ilkin matbaanın yaygınlaşmasıyla birlikte gelişmeye başladıysa da, burada bana ayrılan sınırlı yerde 1880 ve 1920 yılları arasındaki dönemle işe başlamak muhtemelen en iyi seçeneği oluşturur. Bu hayati öneme sahip kırk yıl boyunca iletişim sistemleri günümüzdeki biçimine bürünecek şekilde –popüler ticari basının hızla boy atması, sinema ve telefonun doğuşu ile müzik ve radyo endüstrisinin oluşmaya başlaması– billurlaşmaya ve tamamen gelişmiş bir kapitalist ekonomi sisteminin ve tedricen halk katılımına dayanan siyasal sistemlerin dinamikleriyle bir ağ gibi içiçe geçer hale geldi. Sonuçta, Stuart Hall’un ileri sürdüğü gibi,

“Daha yakından baktıkça, *bizim* tarihimizin –ve bizim özel ikilemlerimizin yükseldiği– etkenler ve sorunlar yatağının bu dönem içindeki biryerlerde yer aldığına daha çok ikna oluyoruz” (1981: 229).

Bu dönem boyunca ileri ülkelerin ekonomik sistemi endüstrileşmiş üretime ve kitle tüketimine uyumlu hale geldi. İnsanların üretimle ilişkilerini ilkin ücret sözleşmesi yoluyla ve ikinci olarak da insanların yeni standartlaştırılmış ve markalarla donatılmış malların tüketicileri olarak üstlendikleri rol yoluyla örgütleyen gündelik hayatın tedrici metalaşması, daha önceki kendine yeterli üretim biçimlerini ve yöresel el zanaatları üretimini kenara itmiştir.

Bunun sonucu, fabrikasında üretilen Model-T otomobilinin ortaya çıkmakta olan tüketim sisteminin savunduğu yeni özgürlüklerin ilk ve güçlü simgesi haline gelen modern montaj fabrikası sisteminin öncüsü Henry Ford'dan sonra "Fordizm" olarak bilinir hale gelen, kitle tüketimini kitle üretimiyle uyumlandıran bir oluşumun boy atmasıydı.

Yeni iletişim endüstrileri gelişmekte olan bu ekonomik düzene iki düzeyde kilitlendi. İlk, kitle medyası, bu sistemin işlev görmesini sağlayan enformasyon ve imgelemi dolaşıma sokmada kilit bir rol oynadı. Seçkin basın fiyatlar ve pazarlarla ilgili verileri ve sermayenin içinde işlediği ortamın gösterdiği değişmelerin analizlerini yayımlayarak iş hayatındaki karar alma süreçleri açısından önemli bir enformasyon tabanı sağlarken, popüler basın hızla, yeni gelişmekte olan reklamın sergilendiği ve yeni ortaya çıkmakta olan eğlence endüstrisiyle birlikte daha genel olarak tüketimin sunduğu yeni beğenilerin tanıtıldığı belli başlı kanallar haline geldi.

Aynı zamanda, bizzat ticari varlıklar olma sıfatıyla medya örgütleri, özellikle popüler pazarlarda iş görenleri, bir bütün olarak ekonomiyi nitelendiren genel eğilimlere maruz kıldılar. Piyasalara girmenin maliyeti yükseldikçe ve yerleşik firmalar kapsamlı faaliyet alanlarını kendi konumlarını sağlamlaştırmak için kullandıkça iletişim araçlarının mülkiyeti de giderek artan bir yoğunlaşmaya dönük genel eğilimi izledi. Fiili uygulama düzeyinde ise, kitle piyasasını hedefleyen haber ve eğlence imalatı giderek daha çok endüstriyelleşti ve istikrarlı bürokratik rutinlerin ve yinelemeli kültürel formüllerin uygulanmasına daha sıkıca dayandırıldı.

Modernlik siyasal alanda belli başlı üç gelişme tarafından nitelendirilir. İlk, eski imparatorluklar bozulup çöktükçe ve çevresel bölgeler merkez tarafından birbirine eklendikçe ulus-devlet, teritoryal örgütlenmenin model biçimi ve siyasal mücadeleler ile iştiakların başlıca odağı haline gelir. İkincisi, ulusal sınırlar içerisinde devlet organları etki alanlarını çoğaltır ve genişletir. 1914 yılında Topyekün Savaş'ın gelişi ilk kez olarak askeri cephenin yanı sıra sivil cephenin de kitlesel olarak seferber edilmesini gerektirdi. Bu arada barış zamanında, yurttaşlık haklarının genişlemesi, gelir dağılımından çocuk bakımına kadar uzanan gündelik hayatın çeşitli alanlarının devlet organları tara-

findan giderek daha çok düzenlenmesini gerektirdi. Üçüncüsü ve belki hepsinden önemlisi, halkın katılımına dayanan yeni bir siyaset türünün ortaya çıkmasıdır –ister devrim tarafından gündeme zorla konmuş, isterse liberal demokrasilerde yetişkinlerin evrensel oy hakkının yerleştirilmesi uğrunda uzun mücadele yoluyla tesis edilmiş olsun.

Ortaya çıkmakta olan iletişim sistemi bu değişmelerde kilit bir rol oynadı. Sonuç getirici iletişimin büyük ölçüde genişletilmiş savaş sahnesine yayılmış faaliyetleri eşgüdüm içine sokmada zaruri bir işlev üstlenmesi gerçeği, iletişimin kilit doğal kaynaklarından birinin –radyo tayfı– önemli bir kısmının, yayıncılığın gelişiminin ilk günlerinden itibaren askeri amaçlara tahsis edilmesi gerektiği anlamına geliyordu. Yurtiçi cephede devlet, sivil nüfusun ayakta kalmasını sağlamak için tasarlanmış tanıtım ve propagandanın belli başlı üreticisi haline geldi. Bu işlev, devletin faaliyetlerinin artan kapsamının nüfusun ikna edilmesi faaliyetlerine daha büyük yatırım yapılmasını gerektirmesinden ve muhtemel muhalefet ya da yıkıcılık kaynaklarının daha yerleşik haber toplama biçimlerinin yanısıra yeni fotoğraf teknolojilerinin kullanılarak gözetlenip izlenilmesi amacına dönük devlet aygıtının genişlemesinden ötürü barış zamanına da aktarıldı.

Gelgelelim, iletişim sistemi ve siyasal düzen arasında en çok tartışılan ve şimdiye kadar en doğru düzgün araştırılmış bağlantı, iletişim sisteminin siyasal sürece halk katılımını yönlendirmede oynadığı roldür. Liberal demokratik teoride, ilgili enformasyonun kamuya sunulmasında ve insanların yurttaş olarak kapasitelerini kullanarak bilgiye dayalı seçimlerini yapabilmelerini olanaklı kılan savunuyu ve siyasa önerilerinin tamamının tartışılabileceği mekânlar sağlamada kitle medyasına hayati bir rol atfedilir.

Gelgelelim, modern iletişim çağının başlangıcından beri, yeni ticari medya endüstrilerinin ekonomik mantığının bu amacı önemli ölçüde tehlikeye soktuğu, birçok yorumcu tarafından açıkça görülebiliyordu. Bu yorumcular, yeni “basın baronları”nın ve belli başlı reklamcılarının yoğunlaşmış iktidarının, kendi çıkarlarıyla çatıştığı noktada kanaat çeşitliliğini ve açık tartışmayı kısıtlayacağından kuşkulandırmaktaydı. Ayrıca bu yorumcular, popüler basının büyük kısmını içeren eğlence medyasının yurttaşlık erdemlerini geliştirmekten ziyade özel zevkleri geliştirme işiyle

uğraştığını ve insanların yurttaş olarak sahip oldukları kapasiteden ziyade tüketici olarak sahip oldukları kapasiteye seslendiğini erken bir dönemde açıkça gördüler. Liberal demokratik toplumların birkaçının bulduğu çözüm, bu eğilimlere karşı koyan ve kamu harcamaları tarafından finanse edilmekle birlikte hem ticari piyasadan hem de devlet organlarının ve gelip geçici hükümetlerin çıkarlarından görece bağımsız yeni tür bir kurum yaratmaktı. Bu itki sorumlu yurttaşlık için gerekli kaynakların sağlanmasına hasredilmiş bir kurumlar silsilesi yarattı. Bunlar, halk kütüphanelerini, devlet ve belediye müzelerini, kamu bütçesinden sübvans edilen tiyatroları, yetişkinlerin eğitilmesine yönelik çeşitli eğitim biçimlerini ve hepsinden önemlisi kamusal yayıncılık sistemlerini içeriyordu.

Şu anda birçok ülkede gördüğümüz gibi, kamusal iletişime dair bu karşı-anlayış, tüketicinin birbiriyle rekabet halindeki metalar arasında seçim yapma hakkını yurttaşın kendi çıkarları doğrultusunda hareket edebilmek için ihtiyaç duyduğu enformasyon ve analize erişme hakkından üstün tutan serbest piyasanın yeni havarilerinin başlattıkları ahenkli bir saldırıya maruzdur. Bu bölünmeler, daha genel olarak modernliğin söylemsel alanının belli başlı görünümlerinden birini tasvir eder. Bu görünüm, modernliğin söylemsel alanının birbiriyle rekabet halinde, her biri bir entelektüel sözcüler ve kurumsal destekleyiciler dizisince desteklenen sürekli ve çözümlememiş bir çekişme bölgesi olduğu gerçeğini içerir. Modernlik, kilise ve aristokrasi etrafında toplaşmış eski kültürel merkezlerin nüfuzunu kırarak söylemlerin, perspektiflerin ve yorumların daha önce görülmedik bir şekilde çoğalabilmesinin yolunu açtı.

Bu gerçeği kabul ederken, yarışmacıların aşağı yukarı eşit olduklarını varsayan daha basit çoğulculuk biçimlerini kabul etmek zorunda değiliz. Öte yandan, tüm değişik biçimleriyle başat ideoloji tezini reddetmek ve söylemsel mücadelelerin sürekli ve öngörülemez doğası konusunda ısrar ederken, bu yarıştaki tarafların oldukça eşitsiz kaynaklara –hem maddi hem de simgesel– dayandıklarını kabul eden “eleştirel çoğulculuk” diyebileceğimiz bir perspektifle çalışmak zorundayız. Kimi söylemsel oluşumlar yalnızca daha zengin yandaşlar tarafından desteklenmekle kalmaz, aynı zamanda bazısı özel bir uzmanlığa seslenmesi saye-

sinde ve bazıları da ortak duyuyu (common-sense) çakışması sayesinde söylem alanında daha merkezi bir konum işgal eder ve daha büyük bir otoriteye sahip olur.

Bu, iletişim ve tahakküm (domination) arasındaki ilişkiler hakkında düşünmenin farklı bir yoludur. Eleştirel teorinin daha kaba değişkelerinde başat ideoloji “dışarıdan gelir, pasif öznelere üzerine çöker, bu pasif öznelere sıradan söylemsel dünya anlayışlarını sarıp sarmalar ve oldukça homojen perspektifini basitçe halka dayatır ve onları birer kültürel budalaya dönüştürür” (Hall, 1989: 51). Buna karşı, “eleştirel çoğulculuk” kültürel alanın, ilişkileri farklı iktidar ve otorite örüntüleri tarafından yapılandırılan ama alandaki konumları değiştirilebilmeye elverişli ve popüler düşünme üzerindeki etkileri asla önceden öngörülemez olan birbiriyle yarışan ve örtüşen söylemsel oluşumlardan meydana geldiğini kabul eder.

Söylemsel oluşumlar, dünya ya da dünyanın kimi parçaları hakkında düşünme ve konuşmanın örgütlü tarzlarıdır. Söylemsel oluşumların dört temel boyutu var: Ortaklık ve farklılığın sınırlarını işaretleyen sınıflandırıcı şebekeler; bu bölünmeler ve ayrılmalar örüntüsünü açıklayan ve haklılaştıran akıl yürütme biçimleri; gündelik kullanım esnasında sağlamlaştırılan ve temsil edilen, yeğlenen imgeler ve dilsel işaretleyiciler; farklılıkları değerlendiren ayrımlara çeviren ahlaki ve estetik ilkeler. Bu oluşumlar tarihsel kendiliklerdir (entity). Zaman içinde tikel noktalarda ortaya çıkarlar ve izi sürülebilir bir hayatları vardır; ama bir kez oyuna dahil olduktan sonra kendilerini kökende üretmiş ve taşımış olan toplumsal grupların sınırlarının ötesine yayılabilirler ve genellikle de yayılmışlardır. Örgütlenmiş olsalar da, zorunlu olarak tutunumlu (coherent) olmaları gerekmez. Genellikle gerilimlerin ve çelişkilerin damgasını taşırlar.

Söylemsel oluşumlar, kitle medyası sisteminin iş görürken kullandığı temel ham maddeleri sağlarlar, ama bu sistem içinde ham biçimleriyle görünmezler. Genel kamuya ulaşabilmeleri için tikel kültürel biçimlere –bir reklam, televizyondaki bir sabun köpüğü dizisinin (soap opera) bir öyküsü, bir gazetenin baş sayfa öyküsü, heyecanlı bir piyes, romantik bir film– tahvil edilmek zorundadırlar. Söylemsel oluşumlar bu işleyim süreci içinde medya örgütünün stratejilerine ve amaçlarına, üreticilerin mes-

leki rutinlerine ve değerlerine, türleri yöneten estetik kodlara ve kullanılmakta olan biçimlere göre düzenlenir, eğilip bükülür ve özgül tarzlarda yeniden biraraya getirilir. Başka bir anlatımla, iletişim sistemleri modernlik söylemleriyle bir *aktarım* sistemi olarak (başat ideoloji teorisyenlerinin varsaydığı gibi) değil, bir tercüme ya da tahvil etme sistemi olarak işler. O nedenle, Roland Barthes'ın *Mythologies** başlıklı eserinin başlattığı analiz geleneğinde olduğu gibi popüler kültürel yapıntıların masum görünen yüzeyinin altında gömülü ideolojik anlamı aramak yerine, farklı iletişim biçimlerinin belli söylemsel oluşumları geliştirerek ya da dışlayarak, içsel örgütlenmelerini pekiştirerek ya da alt üst ederek ve meşruluk iddialarını destekleyerek ya da çürütürerek söylemsel mücadeleleri düzenlemek için nasıl işlediğini sergilemeye ihtiyacımız var.³

Öyleyse, iletişim sisteminin hem yeni iktidar ilişkilerinde dolayımlayıcı –üreticiler ve tüketiciler, ulus-devletler ve yurttaşlar, hükümet ve seçmenler, uzmanlar ve sıradan insanlar, kültür işçileri ve onların kamuları arasında– bağıntı olarak hem de kendisinin yarattığı çekişmeli söylemler arasındaki mücadelenin cereyan ettiği merkezi bölge olarak işgal ettiği hayati konum, iletişim sisteminin modernlikle ilişkisinin tam merkezinde yatar.

İletişim sistemi, modernlik tecrübesini yorumlamak için ihtiyaç duyulan simgesel kaynakların kamusal sunumunu düzenlemede kilit bir rol oynamanın yanı sıra, mekân ve zamanın yeni örgütlenmesine eklemlenmesi yoluyla bizzat bu tecrübenin temel konturlarını şekillendirmeye hizmet eder.

Artan hareketlilik belki de modern durumun merkezi görünümüdür. Giderek daha çok insan mekânsal, toplumsal ve imgelemsel olarak hareket içine giriyor. İnsanlar kentlere göç ediyorlar, toplumsal çevreler arasında dolanıyorlar ve bir imgeler bolluğu aracılığıyla çok daha kapsamlı bir insan silsilesiyle dolaylı olarak karşı karşıya geliyorlar. Sonuçta bu faaliyetler zamanın yeni bir örgütlenmesine dahil ediliyor. Mevsimlerin akışına dayalı zamanın ve ayinsel zamanın yerini takvim zamanı alır; be-

* Türkçesi, *Çağdaş Söylenler*, çev.: Tahsin Yücel, İstanbul: Hürriyet Vakfı, 1990.

³ Britanya televizyonunun "terörizm" etrafındaki söylemi sunuşuyla ilgili olarak bu mekanizmaların nasıl işlediğini açığa çıkartma yönünde yapılmış bir girişim için bkz. Schlesinger, vd. (1983).

denin ritimlerine ve günün akışına dayalı zaman, saat zamanı tarafından yerinden edilir. Fotoğraf zamanı dondurur ve yaşantılanan an ile hatırlanan an arasında yeni bir ilişki yaratır. Başka insanların imgelerinin fotoğraflarda ya da filmlerde çoğaltılması ve seslerinin radyoda çoğaltılması, bir ve aynı anda içten ve uzak, müşterek ve ayrı olabilen ve bilinebilir toplulukların kapsamını dolaysız karşılaşmalar ve yöresel bellek tarafından konulan sınırların ötesine genişleten yeni bir toplumsal ve imgelemsel ilişkiler dizisinin tesis edilmesine yardım eder.

Ayrıca, popüler medya üretimi örgütlenmesi, işe gidip gelirken okunacak şekilde tasarlanmış popüler gündelik gazeteler ve hane içindeki boş zamana göre ölçülüp biçilmiş gramofon ve daha sonra radyoyla gündelik hayatın yeni ritimlerini pekiştirmeye yardım eder. Aynı zamanda, kadınlar, çocuklar ve gençler için yapılan yeni yayımların hızla artmasının gösterdiği gibi medya piyasalarının artan bölümlenmesi, üretken emeği haneden ayıran, hane alanını “kadinsılaştıran”, çocukları ve daha sonra erişkinleri çalışma dünyasından uzaklaştırarak onları evrensel okullaşmanın öncülük ettiği uzmanlaşmış kurumlara teslim eden toplumsal mekânın yeni örgütlenme biçimini takip eder ve pekiştirir.

İletişim sisteminin modernliğin oluşumuyla hem yapısal olarak –bir kurumsal ve simgesel oluşumlar dizisi olarak– hem de gündelik hayatta anlam yaratmanın ve iletmenin kilit bir kaynağı sıfatıyla yaşantısal olarak karmaşık bir ilişkisi olduğunu bir kez kabul ettiğimiz vakit, hemen bu ilişkilerin en iyi nasıl teorileştirilebileceği sorunuyla yüz yüze geliriz. Ve bu soruna yaklaşırken birbirleriyle rekabet eden üç epistemoloji –ampirisizm, yorumlama (interpretation) ve gerçekçilik– arasında seçim yapmaya zorlanırız.

III. EPİSTEMOLOJİK SORULAR: AMPİRİSİZMDEN GERÇEKÇİLİĞE

Svennik Hoyer ampirisizmin hem doğa bilimlerindeki orijinal biçimi içinde hem de daha sonra Pozitivizm ve Davranışçılık olarak toplumsal analize uygulamalarında radikal bir başlangıç noktasını işaretlediği konusunda ısrar etmekte haklı. Ampirisizmin kopyalanabilir ve iç değişikliğe (modification) uğratabilir sonuçların sabırlı birikimi yoluyla bilginin sürekli ilerleme kaydedebileceği vaadi oldukça baştan çıkarıcı. Ama iletişim araştır-

maları örneğinde bu, direnmemiz gereken bir baştan çıkarıcılık. İster laboratuvar deneyleri ve standartlaştırılmış alan araştırması-nın soru anketleri tarafından içinde yer aldığı gündelik hayatın toplumsal bağlamından soyundurulması biçiminde olsun ya da isterse içerik analistlerinin ölçtüğü içerikleri örgütleyen daha geniş söylemsel oluşumların ihmalı biçiminde olsun, ampirisizmin vaadettiği kesinlik bilginin öznelere ve nesnelere içinde yer aldıkları somut tarihsel durumdan koparıp uzaklaştırma pahasına elde edilebilir. Bağlamsallaştırma konusundaki bu başarısızlık, iki temel içgörüyü bir kenara atmasından ötürü, anlamın iletişimsel faaliyet yoluyla nasıl üretildiğinin açıklanmasını imkansız kılar. Bir kenara bırakılan iki temel yaklaşım şu: Birincisi, anlam farklılık aracılığıyla oluşur ve içinde gömülü olduğu söylemsel oluşumların dışında anlaşılamaz; ve ikincisi, anlamlar üretim ve tüketimin cereyan ettiği somut toplumsal pratikler yoluyla sürekli olarak faal hale getirilir, müzakere edilir ve yeniden işlemeye tâbi tutulur. Profesör Ragnar Rommetveit'in bu sempozyuma sunduğu bildiri, anlam-yapımının hem diyaloga dayalı hem de bağlama özgü olarak görülmesine duyulan ihtiyacın özellikle zarif bir savunusudur.

Bu içgörüler şu anda iletişim araştırmaları içinde ampirisizme temel karşı çıkışı öneren çeşitli yorumlamacı yaklaşımlar için zaruri olan başlangıç noktalarını sağlar. Bu yaklaşımlar simgesel etkileşimcilik, etnometodoloji, göstergebilim, yorumbilgisi (hermeneutics) ve etnografi çeşitlerini içerir. Bu gelenekler içinde ortaya konulan çalışmaların hem kültürel oluşumların analizi konusunda hem de üretim ve alımlama (reception) süreçlerinin incelenmesi konusunda son yirmi yılın en kıskırtıcı ve meydan okuyucu eserlerini ürettiğine kuşku yok. Bununla birlikte, bu yorumlamacı tarzlar içinde çalışan birçok araştırmacı, metinsel örgütlenmenin ya da konumlanmış eylemlerin dinamiklerinin ayrıntılarıyla açığa çıkarılmasını, daha kapsamlı bir temele yaslanan bir analizdeki zaruri uğraklardan ziyade kendine yeterli ve kendi kendini haklılaştıran faaliyetler olarak gördü, yazık ki. Bunun sonucunda, bu araştırmacılar, ilgilenmekte oldukları kerte-lerin, onları çok karmaşık yollardan koşullandıran ve şekillendiren daha kapsamlı toplumsal ve simgesel yapılara hangi yoldan dahil olduklarını teorileştirme çabasına girişmedi.

Gerçekci araştırma, özgül kerteler –ister metinler olsun isterse toplumsal pratikler– ile bunların içinde işledikleri ve onlarsız gereğince anlaşılamayacak koşulları ve bağlamları yaratan toplumsal ve kültürel oluşumlar arasındaki bağların izini sürerek bu bağlantıları yeniden kurmaya girişir. Bu girişim için belli başlı üç hareket noktası saptayabiliriz: Marx'ın kapitalist üretim tarzının analizinden esinlenen eleştirel siyasal ekonomi; Saussure ve Bakhtin tarafından başlatılan, toplumda cereyan eden dil kullanımının hayat üzerindeki dolayımlayıcı işlevi; ve Freud'un eserlerinin kışkırttığı, bilinçdışının dinamikleri üzerine yapılan tartışma. Bu şemaların her biri gündelik eylemin ve dışavurumun yüzeyinin altında yer alan ve bunlara hayati öneme sahip tarzlarda payandalık eden bir oluşumu işaret eder. Bu şemaların her biri gündelik görünüşlerden ve ortak-duyusal düşünmeden temel bir kopmayı işaretler.

Üretim tarzı düşüncesi dikkatleri piyasadaki “özgür” mübadeleden uzaklaştırarak üretim sisteminin dinamiklerine ve bu dinamiklerin eylemde bulunan ve seçim yapma şıklarını kuşatan yapısal eşitsizlikleri yaratma tarzına yöneltir. Bir kurallar sistemi olarak dil anlayışı bireysel konuşma edimlerini (speech-act), kavranabilir sözceleri (utterance) destekleyen temel simgesel kodlarla bağlantılandırır. Ve bilinçdışı düşüncesi, medya analizlerinin büyük kısmına, özellikle izleyicilerin, okuyucuların ve dinleyicilerin genellikle bir yarar ve doyum hesabı içinde bir kültürel biçim yerine öbürünü tüketmenin götürülerini ve getirilerini mantıkla tartan *homo economicus*'un mükemmel modelleri olarak göründükleri izleyici araştırmalarına egemen olan aşırı derecede rasyonel bir eylem anlayışını düzeltmede temel bir hizmet sunar. Hepimizin kendi tecrübelerimizden bildiği (ama araştırmacı rolünü oynarken unuttuğumuz) gibi, sözgelimi bir film izlemek bu anlamda rasyonel olan bir eylemden fazlasını içerir. Psikanalitik gelenek, bizim kültürel biçimlere dahil olmamızı örgütlemeye zevk, arzu ve cinselliğin oynadığı merkezi rolü tam zamanında hatırlatmıştır. Reklamcılar bu noktayı biliyor ve uzun süredir kullanıyorlardı, ama bunun akademik kitle medyası araştırmalarının merkezine gerisin geri oturtulabilmesi için feminist araştırmacıların müdahalesini beklemek gerekti.

IV. YAPI VE EYLEM ARASINDAKİ İLİŞKİLERİ YENİDEN DÜŞÜNMEK

Bu içgörüler, teorileştirme girişimleri için verimli başlangıç noktaları önermelerine karşın, kapsamlı bir iç değişiklik olmaksızın kendi başlarına kullanılabilecek ya da birleştirilebilecek teoriler sunmaz. Yazık ki birçok araştırmacı bu içgörülerin böylesi teoriler önerdikleri varsayımıyla hareket etti ve seçilmiş metinleri sanki bunlar kayaya kazınmışcasına okudu ve kendi doğru yorum görüşlerini hayali sapkınlıklara karşı savunma uğrunda devasa bir enerji sarfetti. Bu Talmudik** yaklaşım Marx, Freud ve Saussure'ün "hümanizm" in tüm artıklarından temizlendikleri yapısalcılığın kabarma dönemi boyunca özellikle etkili olmuştu. Amaç tek bir evrensel rakipsiz gelişkinliğe sahip bir örüntüyü ve açıklayıcı gücü, insan bilimlerinin çifte sarmalını ortaya çıkarmaktı. Sonuçlar deli Bavyera Kralı Ludwig'in inşa ettirdiği şatolara çok benziyordu. İnsan bu girişimin devasa hırsını, her şeyi bir çatı altında içermeye manyaklığını takdir edebilir; bu inşa sürecine hasredilmiş çabaya da şapka çıkarabilir; ama bu yapının içinde herhangi birinin yaşadığı tahayyül bile edilemez. Bu yapı basitçe insanlar için inşa edilmemiştir.

Geçtiğimiz yıllarda birkaç alanda bu duruma karşı güçlü bir tepki ortaya çıktı ve toplumsal eylemin oluşumuna yeniden ilgi duyulmaya başlandı. İnsan bilimlerinde çeşitli alanlarda peşpeşe öznenin geri dönüşüne tanık olmaktayız. Buna, metinsel çalışmalarda okuyuculuk ve alımlamaya giderek daha fazla önem verilen ve gündelik tüketimin bir antropolojisinin geliştirilebilmesi için etnografik metodlara başvurmaya duyulan ilginin yeniden güçlü bir şekilde canlandığı iletişim araştırmaları alanı da dahil. İnsanlar artık denetleyemedikleri yapıların taşıyıcıları, faileri ya da kuklaları olarak görülüyor; bunun yerine kapsamlı bir pratik bilgi deposundan yararlanan oldukça ehil aktörler olarak görülüyor. Benzer şekilde, yapılar artık yarı fiziksel binalar olarak değil, eylemi hem kolaylaştıran hem de kısıtlayan ve bundan ötürü sonuçta eylemlilik esnasında yeniden üretilen ve iç değişikliğe uğratılan kurallar ve kaynaklar demeti olarak görülüyor.

** Talmud, bir anlamıyla genel olarak mistik, dinsel öğreti demektir. Ama özel olarak, Tanrının koymuş olduğu yasalar arasından insanların bilebilip dile getirebildikleri yasaları anlatır -çn.

Şu anda bu konulardaki en kışkırtıcı çalışmalar –özellikle Anthony Giddens ve Pierre Bourdieu’nun son yazılarında temsil edilir– maddi ve simgesel yapılar ile konumlanmış eylem arasındaki dinamik ve diyalektik ilişkileri teorileştirmenin ve temsil etmenin yollarını bulmakla ilgilenmektedir.⁴ Bu proje yalnızca yeni kavramsal şemalar geliştirmemizi değil, ama aynı zamanda biyografi ve tarihi ikna edici bir şekilde bağlantılandırmaya yetenekli olan yeni yazma biçimleri de geliştirmemizi gerektirir.⁵

Yalnızca özellikle bizi ilgilendiren sorulara daha bütünleşmiş bir yaklaşımla eğilmemize izin veren ve üretim ile tüketimi aynı temel kavramsal çerçeve içinde analiz etmemize elverişli olan güçlü yeni içgörüler ve teorik alet edavat önermesinden ötürü değil, aynı zamanda iletişim sisteminin modern dünyada yapı, kültür ve eylemi bağlantılandırmada oynadığı hayati rolün bize insan bilimlerinin genel gelişimine anlamlı bir katkı yapma fırsatı vermesinden ötürü, iletişim incelemelerini ileriye doğru geliştirmek için yapabileceğimiz en iyi şey bu girişime katılmaktır.

V. MODERNLİĞİN ÖTESİ Mİ?

Eğer argümanımı şimdiye kadar izlediniz ve onayladıysanız, tam da birçok eleştirmenin modern dünyanın ölümünü ve post-modern düzenin doğumunu kutladıkları bir uğrakta iletişim incelemelerini ileriye doğru geliştirmek için yapabileceğimiz en iyi şeyin iletişim incelemeleri ile modernliğin analizini bağlantılandırmak olduğunu savunmamın Donkişotvari bir tutum olduğunu düşünüyor olabilirsiniz. Gelgelelim, modernliğin peşine takılmadan önce halihazırdaki değişmelerin doğasına biraz daha yakından bakmalıyız.

Üretimin, siyasal hayatın ve söylem ile temsilin örgütlenmesinde önemli ve eşanlı dönüşmelerle karşı karşıya *olduğumuza* kuşku yok. İleri kapitalist toplumların ekonomik çekim merkezi eşitsiz bir tarzda da olsa imalattan hizmetlere kayıyor. İmalattan geriye ne kalırsa o da kapsamlı bir şekilde bilgisayarlaştırılıyor. Ve her yerde enformasyon stratejik bir üretken kaynak haline geliyor. “Fordizm”in klasik çifti –montaj fabrikasının taşıyıcı ka-

⁴ Örneğin bkz. Giddens (1988) ve Bourdieu (1988).

⁵ Bu konuda bkz. Marcus ve Fischer (1986).

yışı ve süpermarket- yerini esnek üretim sistemlerine ve hayat tarzı pazarlamasına bırakıyor. Farklılığın selamlanması (alış-ve-rişler yoluyla ifade edilebilir olması koşuluyla) metaların standartlaştırılmasını yerinden ediyor. Yorumcuların yeni bir endüstri sonrası toplumun ortaya çıkmaya başladığını tez elden görmeleri şaşırtıcı değil.

Siyasal alanda, hem sosyalist toplumlarda hem de liberal demokrasilerde geleneksel kitle partileri zeminlerini, “küresel olarak düşün ve yöresel çapta eylemde bulun” kuralına dayalı yeni türden siyaset yapma yolları geliştiren yeni toplumsal hareketler lehine yitirmeye başladılar. Sonuçta bu durum, kendilerini giderek gündelik hayatın sorunlarıyla uğraşabilmek için gereğinden fazla büyük ve yeteneksiz, ama küresel karşılıklı bağlantılarla uğraşabilmek açısından gereğinden fazla küçük bulmaya başlayan ulus-devletlerin bütünlüğüne ciddi bir meydan okuma oluşturur. Ayrıca ulus-devletler yerleşik yurtsal kimlikleri zorla kırmakta olan, yeniden dirilen bölgeci ve etnik siyasetin saldırısına maruz kalmakta.

Modernliğin yerleşik kurumlarının içine düştüğü bu karışıklık, artık çeşitli söylemlerin iddialarının nasıl tasnif edilmesi ya da değerlendirilmesi gerektiği konusunda bir oydaşmanın ya da hatta böylesi tasnif ve değerlendirmelerin yapılmasına izin verecek ilkeler üzerinde herhangi bir oydaşmanın olmadığı bir kültürel ortamda dikkat çekme ve itibar kazanma yarışına girmiş olan söylemlerin giderek çoğalmasına neden oldu. Tutunum (coherence) arayışından vazgeçilir. “Tek bir merkezin yerine *pastiche*, kültürel yeniden birleştirme vardır. Herhangi bir şey herhangi bir şeyin yanına konulabilir. Modernizmin perspektifleri çoğaltıcılığının yerine, postmodernizmde seslerin son derece saçılması söz konusudur” (Gitlin, 1989: 350-351).

İletişim sistemleri bu değişimler ağının her düzeyinde derinlemesine yer alır. İletişim sistemleri, şimdi ekonomik alanda yeni üretim sistemini eşgüdüm içine sokmada kilit bir rol oynamanın yanı sıra mali işlerin ve tüketimin örgütlenmesinin uyumlu hale getirilmesi yolundaki yerleşik rollerini de genişletmektedirler. Askeri alanda, silah sistemlerinin verimliliği, oldukça karmaşık bir emir, denetim ve iletişim sisteminin uyumlu işleyişine giderek daha çok bağımlı hale gelmekte. Siyasal hayat alanında, enformasyonu kaydetme ve depolamada kullanılan yeni tekno-

lojiler sivil nüfusun resmi gözetim altında tutulması yönünde yeni fırsatlar sağlarken, aynı zamanda maliyeti düşük yeniden üretici araçlar ve yatay olarak şekillendirilmiş bilgisayar şebekeleri kullanan yeni tür halk örgütlenmeleri için de yeni fırsatlar sunmaktadır. “Korsan” radyo istasyonlarından elektronik bülten tabelalarına ve ucuz video araçlarına kadar yeni medyanın hızla boy atması da söylemlerin patlama yapmasına destek sunarken, yeni etkileşim biçimleri –televizyon izleyicilerinin kanallar arasında hızla “zıplama”sına (“zap”) izin veren uzaktan kumanda aygıtında tipikleşir– temsilin bölük pörçükleşmesini hızlandırır ve derinlik taşımayan yüzeylere amansızca önem verilmesini perçinler.

Gelgelelim, bu değişimleri analiz eder ve değerlendirirken birkaç sorunla karşılaşmaktayız. Bu değişimleri anlatırken kullandığımız betimsel yaftalar ve özellikle “sanayi-sonrası” ve “post-modern” gibi merkezi terimler açısından önemli sorunların olduğu besbelli. “Post” öneki, nereye doğru hareket ettiğimizi betimleyemiyor olsak bile, modern dünyayı geride bırakmakta olduğumuzu belli bir kesinlikle söyleyebiliriz anlamına gelir, üstü kapalı olarak. Peki, öyle mi bakalım?

“Sanayi-sonrası toplum” düşüncesinin aşırı taraftarları, Saint Simon’ın on dokuzuncu yüzyılın ortasında yaptığı temel yanlışın aynısını yapar. Bu taraftarlar üretim güçlerindeki yenilikleri –ve özellikle teknolojilerdeki yenilikleri– temelde yer alan üretim tarzındaki temel değişimlerle karıştırır. Üretime uygulanan teknolojilerde ve teknikte önemli yenilikler ve işgücünün örgütlenmesinde kayda değer kaymalar görmekteyiz kesinlikle, ama bunlar kapitalist toplumlarda üretici kaynaklar üzerindeki denetimin odağını değiştirmedir. Aslında, çokuluslu holdinglerin girişimin model aldığı biçim olarak yükselişiyle birlikte, iktidarın kapitalist şirketlerin ellerinde çok daha sağlamlaşmış olduğu savunulabilir. Teknolojinin belirleyiciliğini savunanlar halihazırdaki ekonomik ve toplumsal değişimlerin itiliminin teknolojiden kaynaklandığını düşünmekle yanırlorlar. İletişim teknolojisinde son zamanlarda ortaya çıkan yenilikler ve bunların dijital sistemler etrafında buluşmaları birçok yeni tür iletişimsel faaliyet yarattı. Ama “özelleştirme” doğrultusunda dünya çapında görülen hareketin ve kamu kurumlarına güvenin çökmesinin işaretlerini ver-

diği siyasal çevredeki kayma, bu gelişmelerin her şeyden önce sermayenin erişim alanını genişletecek ve güçlendirecek şekilde işlemlerini sağlama bağladı.

Benzer bir sorun postmodern kültür düşüncesini de kuşatır. Televizyona doymuş bir kültüre doğru hareket ettiğimize ve televizyonun (özellikle daha çıplak ticari biçimi içinde) belki de postmodern bir temsil sisteminin paradigmatik örneği olduğuna kuşku yok. Ama aynı zamanda modernliğin oluşturucu uğraklarından devralınan estetik biçimlerin dikkate değer bir esneklik ve canlılık gösterdiği bir kültüre doğru da yol almaktayız. Sözgeleşi, natüralist ve gerçekçi roman, ölü olmak şöyle dursun, genellikle Dickens ya da Balzac'la kolayca boy ölçüşebilecek kitaplar üreten bilim kurgu, tarihsel romans ve heyecanlı casusluk romanlarının yazarlarıyla daha önce olmadığı kadar serpilmektedir.

Eğer günümüzde cereyan eden değişimlerin doğasını bütün karmaşıklığıyla kavrayacaksak, analizin farklı düzeyleri ve farklı zaman çerçeveleri arasında net ayrımlar yapmaya ihtiyacımız var demektir. Yüzeydeki gölge fenomenal değişimleri yapısal kaymalarla karıştırmaktan kaçınmaya ve yenilikler ile kopuşlara ne kadar dikkat sarfediyorsak, sürekliliklere ve kalıntılara da bir o kadar dikkat sarfetmeye ihtiyacımız var.

Örneğin, şimdi artık açıkça görülebiliyor ki, Max Weber'in modernliğin tanımlayıcı görünümlerinden biri olarak kabul ettiği rasyonelleşme ve dünyanın büyüünden arındırılması süreci Weber'in tahayyül ettiğinden daha fazla direnişle karşılaşmıştır. Bilginin öz örgütleyici ilkeleri olarak bilimsel şemaların dinsel sistemlerin yerini alması şöyle dursun, bilimin iddiaları, fundamentalist ve karizmatik inanç biçimlerinin bir yeniden dirilişi ve bilimsel ilerlemenin denetlenilemez yan etkileri hakkındaki popüler korkular tarafından gayretkeş bir şekilde sorgulanmaktadır. Her yeni ütopya için bir kabus vardır. Bilimin doğayı merhametli bir tarzda işgaline duyulan güven, artan bir risk duygusuyla karşılaşılıyor. Çernobil ve Aids heyulaları popüler imgelemi pençesine almıştır.

Günümüz dünyasında iletişimin oynadığı role eğilirken toplumsal ve ekonomik oluşumların analizini kültürel biçimlerin ve söylemsel oluşumların analiziyle yeniden bağlantıya geçirmeye

acilen ihtiyacımız var. Bir yandan yeni iletişim teknolojileri ve sanayi sonrası toplum arasındaki ilişkiler hakkında halihazırda sürüp giden tartışma ve öte yandan postmodernizm konusundaki tartışma arasındaki neredeyse bütünsel kopukluk, şu anda iletişim araştırmalarının bölük pörçük doğasının ve eğer daha doyurucu bir analize ulaşacaksak parçalanması zorunlu engellerin mükemmel bir örneğidir.

Son olarak, işaret ettiğimiz koşullar içinde kendi işgal ettiğimiz yeri itiraf etmeye ihtiyacımız var. Özellikle, kültürel alanın halihazırdaki bölük pörçüklüğünün akademisyenlerin ve genel olarak entelektüellerin dahil oldukları daha genel bir krizin parçası olduğunu kabul etmemiz gerek. Modernliğin yorumcuları olarak oynadığımız yerleşik rollerimizin giderek özelleştirilen medya sistemine üşüşen büyük alimler, ünlüler, gevezelik şovu mihmandarları ve pazarlamacılar tarafından kemirildiğini görüyoruz. Bu meydan okuma karşısında iki seçeneğimiz var. Ya analiz etmeye çalıştığımız kültürel sistemin karakteristiklerini teorilerimizde yeniden üreterek, ironik, eğlenceli bir yansızlık ortaya koyarak, yüzeyin akışı ve şaşaasını selamlayarak ve kendimizi sonsuz “şimdi”nin koynuna bırakarak akademinin molozları üzerindeki eğlence ve dansa katılırız; ya da gündelik eylemin gizli kaynaklarını açığa çıkartabilmek ve böylece onları insanların kendi hayatları üzerinde daha fazla denetime sahip olmalarını sağlayacak şekilde değiştirme imkanının önünü açabilmek için iletişim ve modernlik arasındaki bağlantıların eleştirel ve tarihsel bir perspektifle sorgulanması ihtiyacını savunabiliriz. Sizi, ikinci şıkkın daha izlenmeye değer olduğuna ikna etmiş olmayı umuyorum.

Yazının alındığı kaynak:

Helge Ronning ve Knut Lundby, der., *Media and Communication. Readings in Methodology, History, and Culture*, Oslo: Norwegian University Press, 1991, s. 53-64.

Kaynaklar

Bourdieu, P. (1988), “Vive La Crise! For Heterodoxy in Social Science”, *Theory and Society*, C.17, No.5, s.173-249.

- Gellner, E. (1988), *Plough, Sword and Book: The Structure of Human History*, Londra: Collins Harvill.
- Giddens, A. (1988), "The Orthodox Consensus and the Emerging Synthesis", der.: B. Dervin, vd., *Rethinking Communication. Vol.1, Paradigm Issues*, Londra: Sage, s. 40-65.
- Gitlin, T. (1989), "Postmodernism: Roots and Politics", der.: I. Angus ve S. Jhally, *Cultural Politics in Contemporary America*, Londra: Routledge.
- Hall, S. (1981), "Notes on Deconstructing 'The Popular'", der.: R. Samuel, *People's History and Socialist Theory*, Londra: Routledge and Kegan Paul.
- Hall, S. (1989), "Ideology and Communication Theory", der.: B. Dervin, vd., *Rethinking Communication. Vol.1. Paradigm Issues*. Londra: Sage.
- Marcus, G. ve Fischer, M. (1986), *Anthropology As Cultural Critique: An Experiment in the Human Sciences*, Chicago: University of Chicago Press.
- Runciman, W. G. (1989), *A Treatise on Social Theory. Vol.II. Substantive Social Theory*, Cambridge: Cambridge University Press.
- Schlesinger, P., Murdock, G. ve Elliott, P. (1983), *Televising "Terrorism": Political Violence in Popular Culture*, Londra: Comedia.
- Thompson, J. B. (1988), "Mass Communication and Modern Culture: Contribution to A Critical Theory of Ideology", *Sociology*, C. 22, No.3, s. 359-383.

derleyen ve çeviren: mehmet küçük

medya, iktidar, ideoloji

Üstünkörü medya ve kitle kültürü eleştirilerinden bıkip usanan, ama bir yandan da medya üzerine başka türden bir söylem geliştirilmesi gereksinimi duyan okuyanlar için kışkırtıcı bir alıştırma sunuyoruz. Bu derlemede yazılarına yer verilen iletişimciler ile toplum bilimciler (Stuart Hall, Teun A. Van Dijk, James Curran, Graham Murdock, Hanno Hardt, H. Leslie Steeves, Thomas Krogh, David J. Sholle ve Fred Fejes) böylesi yerinde bir kaygının giderilmesi için sundukları çözümlerle kapının biraz da olsa aralanmasını sağlıyorlar.

ISBN 9 75 72 98 67 - 0

Bilim ve